

MEESTERS VAN HET DIAMANT

ERIC LAUREYS

Meesters van het diamant

*De Belgische diamantsector
tijdens het nazibewind*

lannoo

www.lannoo.com

Omslagontwerp: Studio Lannoo
Omslagillustratie: Grote Zaal van de Beurs voor Diamanthatel
Foto's: Beurs voor Diamanthatel
Kaarten: Dirk Billen

© Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2005 en Eric Laureys
D/2005/45/432 – ISBN 90 209 6218 3 – NUR 688

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt
door middel van druk, fotokopie, microfilm, internet of op welke wijze ook
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Gedrukt en gebonden bij Drukkerij Lannoo nv, Tielt

Inhoud

Dankwoord	9
Woord vooraf	11
Terminologische afspraken en afkortingen	15
1. Inleiding tot de diamantsector	23
Economisch belang van de diamantsector	23
Diamantontginning	24
Diamantbewerking	27
2. Ontstaan en ontwikkeling van machtscentra	35
De Beers en het Zuid-Afrikaanse kartel	35
Het Londens Syndicaat	38
De <i>Forminière</i> en het Kongolese kartel	41
Het Antwerpse diamantcentrum	48
3. Uitbouw van het Belgische overwicht – De diamantnijverheid tijdens de Eerste Wereldoorlog en de grote crisis	65
De eerste diamantdiaspora	65
Achteruitgang van Amsterdam	70
Contract tussen de <i>Forminière</i> en het Londens Syndicaat	71
Rol van de diamantbanken	75
Consolidatie van <i>De Beers</i>	82
4. De diamantsector, de opkomst van het naziregime en de nakende oorlog	87
Corporatisme in het interbellum	87
De Duitse nieuwe economische orde	91
Naziorganisatie van de Duitse diamantexploitatie	96
België, de vooroorlogse diamantsector en de anti-Duitse boycot	115

	De Nederlandse ‘verdedigingsvoorbereiding’	134
	De Britse diamantcontrole en de Schemeroorlog	135
	Amerikaanse diamantcontrole op de vooravond van Pearl Harbor	142
5.	De grote uitdaging – De diamantsector tijdens de Tweede Wereldoorlog	147
	Opgang van het industriediamant	147
	Het fiasco van Cognac	151
	De tweede diamantdiaspora	163
	De Duitse greep op de Belgische diamantsector	178
	Reorganisatie van de sector in België	203
6.	De Belgische diamantsector in de ban van de Belgische breuklijnen	247
	Rechts-conservatieve neutralisten of traditionalistische liberalisten?	247
	Linkse, pro-geallieerde democraten	252
	Liberaal absentisme	255
	Vlaams-nationalisme, collaboratie en anti-semitisme	255
7.	Belgisch weerwerk in het bezette Antwerpen en in Londen	267
	Belangenbehartiging onder Duits bewind	267
	Belangenbehartiging bij de Britten	285
	Inspanningen tegen Amerikaans opportunisme	309
8.	Pogingen tot herstel van de vooroorlogse orde	331
	Zuivering van het Antwerpse diamantcentrum en de joodse machtsrecuperatie	331
	Het terugwinnen van de uitgeweken joodse diamantairs	364
	Schadeloosstelling en restitutie	378
9.	Epiloog	387
	De heropleving van Antwerpen als werelddiamantcentrum	387
	Het terugdringen van de concurrentie	391
	Recente uitdagingen	407
	Algemeen besluit	425

Bijlagen	437
Bijlage 1 – Leden van het <i>Diamond Committee</i> (MEW)	437
Bijlage 2 – Vestiging van Antwerpse diamantairs in het Verenigd Koninkrijk	438
Bijlage 3 – Situatie van het <i>Diamond Center</i> (New York)	439
Bijlage 4 – Bestemming van geroofde goederen	441
Bijlage 5 – Aanwezigen op de vergadering van de <i>Rüstungsinspektion Niederlande</i> en de <i>OFK 672 Außenstelle Antwerpen</i> (26 oktober 1940)	442
Bijlage 6 – Raadsleden van de Nieuwe Ordediamantinstellingen	443
Bijlage 7 – Beroving en deportatie	445
Bijlage 8 – Verslag van Huysmans	446
Bijlage 9 – Door het Amerikaanse <i>Justice Department</i> aangeklaagd	451
Bijlage 10 – Uitvoerend comité van de Diamanttentoonstelling van 1948	452
Eindnoten	455
Bibliografie	507
Archiefoverzicht	519
Personenregister	531
Zakenregister	539

Dankwoord

Ik wil de talrijke personen bedanken die bijdroegen tot het totstandkomen van dit boek, niet in het minst Firouzeh, Alicia en William, die hun echtgenoot en papa de nodige ruimte gunden om dit project tot een goed einde te brengen. Mijn dank gaat ook uit naar oud-directeur José Gotovitch van het SOMA, door wie een SOMA-onderzoeksproject zich tot een doctoraatsthesis kon ontpoppen, de basis voor dit boek. Deze doctoraatsthesis werd vakkundig in goede banen geleid door promotor professor Guy Vanthemsche van de VUB. Het idee om een grondig onderzoek te verrichten naar de diamantsector sproot voort uit gesprekken met Rudi Van Doorslaer, de toenmalige directeur van het onderzoeksteam bij de Studiecommissie Joodse Goederen. Yvan Verbraeck, chroniekschrijver en redacteur van het tijdschrift 'De Belgische diamantnijverheid' leverde kostbaar archief- en beeldmateriaal. Onder de joodse diamantairs gaat mijn bijzondere erkentelijkheid uit naar Nathan Ramet, voorzitter van het Joods Museum voor Verzet en Deportatie, bestuurder van de Diamantclub van Antwerpen en oud-gedeporteerde; naar David Urlik, oud-voorzitter van de Vrije diamanthandel en naar Hans Wins, vertegenwoordiger van *De Beers* in België. Dank ook aan de directrice van de Federatie der Belgische diamantbeurzen, mevrouw L. Oige, voor het hartelijk onthaal. Ik heb een bijzondere appreciatie voor Hans Ulrich Lemberg, Klaus Tidemann Lemberg en Günter Holstein, zonen van Duitse referendarissen die tijdens de bezetting betrokken werden bij de controle over de Belgische diamantsector. Zij gingen met moed de confrontatie aan met het door hen nauwelijks gekende vaderlijke oorlogsverleden.

Woord vooraf

Diamant heeft hier bijna honderd jaar rustig voortgeboerd, zonder dat strategisch denken nodig was. De steentjes kwamen en gingen vanzelf. Antwerpen was de onbetwiste nummer één. Tegenwoordig leven 2 miljoen mensen in de wereld van de diamant. Er zijn 37 productielanden en 22 beurzen die alles geleerd hebben van Antwerpen. Als we blijven ruziën, verliezen we gegarandeerd onze centrale functie.' Dat vertrouwde wijlen Abraham Fischler, de Antwerpse voorzitter van de Wereldfederatie van Diamantbeurzen, in april 2002 toe aan het financieel-economisch weekblad Trends. De Belgische diamantnijverheid, waarvan het centrum in Antwerpen gelegen is, kampte de laatste jaren met een niet-aflatende delokalisatie naar lagelonenlanden. Toch kibbelden de Antwerpse diamantlieden genadeloos om de restjes van de krimpende markt, in plaats van de rangen te sluiten. De sector kwam bovendien in opspraak door de zogenaamde 'conflictdiamanten' en ophefmakende financiële schandalen als de affaire Kirschen en de affaire Bank Max Fischer. De malaise zit blijkbaar diep, stelde Trends.¹ Dat het Antwerpse diamantcentrum met talrijke problemen te kampen heeft mag juist zijn, maar Fischlers bewering dat de diamant honderd jaar rustig voortboerde, is bij de haren getrokken. De sector is lang niet aan zijn eerste vuurproef toe. Fischler doet hier geen recht aan de ingewikkelde ontstaansgeschiedenis van zijn sector of aan al de maatregelen om de economische activiteit ervan te ondersteunen. Deze houding is wijd verbreid in de sector. Antwerpse diamantairs, onder wie talrijke joden, houden zich met 'het steentje' bezig en hebben traditioneel weinig oog voor het bredere maatschappelijk kader van hun economische activiteit. Het is precies dit brede historisch maatschappelijk kader dat wij hier willen schetsen. We zullen zien dat het beeld dat Fischler ophangt, niet klopt met de werkelijkheid.

De Belgische diamantsector werd in het begin van de 20ste eeuw alvast geconfronteerd met een aantal zware uitdagingen. Het Antwerpse diamantcentrum kreeg te maken met een delokalisatie in 1914-18, een diamantcrisis in 1921, een economische crisis in 1930 en het opkomende anti-semitisme in de jaren dertig. De vrees dat de joodse diamantairs met hun technische knowhow, hun handelsconnecties en hun fortuinen aan diamanten uit Antwerpen zouden wegtrekken,

was niet denkbeeldig. Hoe waardevol was deze waar dan wel? Om te beginnen werd diamant zeer geprezen voor zijn waardebestendigheid, waardoor het gebruikt werd als beleggingsmiddel en internationaal ruilmiddel. Door zijn grote hardheid werd diamant bovendien als boor-, schuur-, en snijmiddel geapprecieerd in de industrie. Maar diamanten zijn ook klein en daardoor kunnen zij gemakkelijk gesmokkeld en frauduleus verhandeld worden. De diamantsector is met andere woorden een ‘vluchtige’ sector die geen bijzondere transportmiddelen vergt om snel en haast ongemerkt te verhuizen. Dat ‘vluchtige’ karakter werd nog versterkt door het uitgesproken kosmopolitische karakter van de joodse diamantairgemeenschap.

De Tweede Wereldoorlog en de Duitse overrompeling van België in mei 1940 brachten de Belgische diamantsector fundamenteel in het nauw. Joden, en dus ook joodse diamantairs vluchtten het land uit. Tijdens hun ballingschap stichtten deze diamantairs nieuwe buitenlandse diamantcentra die in concurrentie traden met Antwerpen. Bestaande centra, waaronder de Duitse en de Amerikaanse, lieten de kans ook niet voorbijgaan om hun activiteiten ten koste van het uitgeschakelde Antwerpse centrum uit te breiden. Joodse diamantairs die in België bleven, werden vervolgd en gedeporteerd. Bovendien leefde de verwachting dat de Duitsers onmiddellijk de hand zouden leggen op alle diamanten die zij in België konden vinden. Het lijkt dan ook verwonderlijk dat Antwerpen na de oorlog een spectaculair herstel kende en zich snel opnieuw kon poneren als wereldcentrum voor diamanthandel en -nijverheid. Dit boek werpt een licht op het hoe en waarom van deze onverwachte heropleving. Het gaat daarbij niet uitsluitend om economische maar ook om sociale, politieke, ideologische en zelfs culturele factoren.

Verder maken we een onderscheid tussen drie niveaus omdat die elk een belangrijke, eigen dynamiek doormaakten. Op het nationale niveau bestuderen we de individuele verhoudingen tussen de Kongolese diamantextractiefirma's, de Belgische overheid, het Belgische economische establishment en de joodse en autochtone diamantlieden. Op internationaal vlak onderzoeken we de Belgische en Kongolese belangenbehartiging tegenover de Duitsers, de geallieerden en de buitenlandse diamantcentra. Ten slotte bekijken we de specifieke spanningsvelden en machtsfluctuaties tussen de overheid – nationaal, stedelijk en ook Duits – en belangengroepen uit de privésector. Vooral tijdens de jaren dertig en veertig won het corporatisme, dat een grotere staatstussenkomst bepleitte, veel bijval. Dat bleef dan ook niet zonder gevolg.

Wat werd tot dusver over de Belgische diamantwereld geschreven? De sector zelf pakt regelmatig uit met herdenkingsboeken of rijk geïllustreerde werken bij wijze van zakengeschenk of toeristisch aandenken. Maar specialisten over de geschiedenis van de joodse gemeenschap, de Belgische en de koloniale economie of de Antwerpse politiek, vermeldden de diamant slechts terloops of verdiepten zich slechts in een beperkt aspect ervan. Dat ligt waarschijnlijk aan de terughoudendheid van veel historici om zich te buigen over een uitermate complexe materie: ze bevat immers zowel geologisch-technische, industriële als economische aspecten, er moeten tal van buitenlandse archieven doorgeworsteld worden, en de diamantnijverheid heeft de reputatie een ondoorgrondelijke sector te zijn. Is dit te wijten aan de uitgesproken aanwezigheid van joden in deze sector? Het is wellicht symptomatisch dat de belangstelling van de Belgische historici voor de diamantsector tot dusver bijna uitsluitend de niet-joodse diamantbewerker gold. De historici Martine Vermandere, hoofd van de Antwerpse vestiging van het Amsab, en Rudi Van Doorslaer, directeur van het SOMA, specialiseerden zich wel in de sociale geschiedenis van de diamantnijverheid.² Wij gaan er daarom niet grondig op in. Andere aspecten van de geschiedenis van de Belgische diamantsector worden hier evenmin uitgediept, zoals de geschiedenis van de Kongolese diamantexploitatie door de grote koloniale diamantondernemingen³ en de markteconomische aspecten van de diamantsector.

De belangrijkste archiefcollecties die wij raadpleegden waren die van het Duitse militaire bestuur in Antwerpen, dat zich in de *Archives Nationales* in Parijs bevindt en waaruit de Duitse diamantpolitiek opgemaakt kon worden; het epuratie dossier 'diamantzwendel' van het Krijgsauditoraat Antwerpen bij de Bestendige Krijgsraad te Brussel, waardoor we het reilen en zeilen binnen het Antwerpse diamantwereldje tijdens de bezetting en de bevrijdingsdagen konden reconstrueren;⁴ het Camille Huysmansarchief in het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (AMVC) in Antwerpen, dat licht werpt op de belangenbehartiging van de Belgische diamantsector in Londen; en de National Archives and Records Administration (NARA) in College Park, Maryland, die ons toelieten de Britse, Amerikaanse en Kongolese politiek in een breed internationaal kader te plaatsen. De lijst is ver van volledig, maar dit zijn de peilers waarop het onderzoek steunde. Een volledige archiefwijzer bevindt zich achteraan in dit werk. De uitzonderlijke toegang tot de archieven van verschillende diamantinstellingen zoals de Diamantclub van Antwerpen (Diamantclub), de Beurs voor Diamanthehandel (Diamantbeurs), het Syndicaat der Belgische Dia-

mantnijverheid (SBD), de Hoge Raad voor Diamant (HRD) en de Federatie der Belgische diamantbeurzen (Federatie) droeg in belangrijke mate bij tot het wel-slagen van het onderzoek.

Terminologische afspraken en afkortingen

TERMINOLOGISCHE AFSPRAKEN

Term:	Heeft betrekking op:	15
diamantnijverheid of -industrie diamantproductie diamantsector diamantair	diamantbewerking (slijpen, zagen, kloven enz.) diamantextractie (mijnbouw) diamantnijverheid, -handel en -productie diamanthandelaars, -bewerkers, -makelaars of fabrikanten die voor eigen rekening werken	
joden	personen die door Belgische en Duitse autochtonen als joods werden beschouwd	
Vlaams 'Vlaams'	Vlaanderen (geografisch) Vlaanderen (sociocultureel)	
nazi	personen, instellingen, regels of handelingen voor wie of waarvan het uitgangspunt de nazi-ideologie is	

AFKORTINGEN

ACV	Algemeen Christelijk Vakverbond (B)
ACVD	Algemene Christelijke Vereniging der Belgische Diamantnijverheid (B)
ACVW	Algemeen Christelijk Verbond van Werkgevers (B)
ADB	Algemene Diamantbewerkersbond (B)
Aktiecomiteit	Aktiecomiteit der Belgische Diamantbewerkers (B)
Amalgamated	Amalgamated Development Company Ltd. (GB)
ANDB	Algemene Nederlandse Diamantbewerkersbond (NL)
Anglo American	Anglo American Corporation of South Africa, Ltd. (RSA)

AWG	Allgemeine Warenverkehrsgesellschaft (D in B)
BCK	Compagnie des Chemins de Fer du Bas-Congo au Katanga (Belgisch Kongo)
BDA	Antwerpse Diamantbank (Banque Diamantaire Anversoise) (B)
Bécéka	Société Minière du Bécéka (Belgisch Kongo)
Beschermingskomiteit	Beschermingskomiteit voor de Belgische Diamantnijverheid (B)
BEW	Board of Economic Warfare (VS)
BGB	Banque Générale Belge (B)
BJV	Belgische Juweliersvereniging (B)
BLEU	Belgisch-Luxemburgse Economische Unie
BRüG	Bundesrückerstattungsgesetz (D)
BT	Board of Trade (GB)
BTG	Brüsseler Treuhandgesellschaft (D in B)
BVDH	Belgische Vereniging van Diamantnijveraars en Handelaars (B)
BVV	Belgisch Vakverbond (B)
BWP	Belgische Werkliedenpartij (B)
CAST	Consolidated African Selection Trust (Sierra Leone)
CBD	Christelijke Belgische Diamantbewerkersbond (B)
CCI	Comité Central Industriel (B)
CEPAG	Centre d'Etudes des Problèmes d'Après-Guerre (B in GB)
CEVV	Commissie voor Economische Verdedigingsvoorbereiding (B)
CIA	Central Intelligence Agency (VS)
CMB	Compagnie Maritime Belge (B)
COBA	Comité Officiel Belge pour l'Angleterre (B in GB)
COFDI	Correspondence Office for Diamond Industry (B in GB)
Comité	Beschermingscomité voor den Diamanthehandel en -Nijverheid in België (B)
Comptoir	Comptoir Diamantaire Anversois (B)
CVAD	Christelijk Verbond van Antwerpse Diamantnijveraars en -Handelaars (B)
CVP	Christelijke Volkspartij (B)

DDC	New York Diamond Dealers Club (VS)
De Beers	De Beers Consolidated Mines, Ltd. (RSA)
DELOG	Deutsche Libbey-Owens Gesellschaft für maschinelle Glasherstellung AG (D)
DER	Dienst voor Economische Recuperatie (B)
DETAG	Deutsche Tafelglas AG (D)
DeVlag	Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap (B)
Diamang	Companhia de Diamantes de Angola (Angola)
Diamantbeurs	Beurs voor Diamanthatel (B)
Diamantclub	Diamantclub van Antwerpen (B)
Diamantkring	Antwerpse Diamantkring (B)
Diamond Advisory Committee	Board of Trade Advisory Committee on the Export of Diamond (GB)
Diamond Control	Diamond Controller of Industrial Diamonds (GB)
Dicorp	Diamond Corporation Ltd. (GB)
DNVP	Deutschnationale Volkspartei (D)
DPA	South African Diamond Producers Association (RSA)
DSK	Devisenschutzkommando (D in B)
DTC	Diamond Trading Company Ltd. (GB)
Fachausschuß	Fachausschuß Steine und Perlen (Hanau) (D)
Fachuntergruppe	Fachuntergruppe Edelstein- und Diamantindustrie (Idar-Oberstein) (D)
FEA	Foreign Economic Administration (VS)
Federatie	Federatie der Belgische Diamantbeurzen (B)
FK	Feldkommandantur (D in B)
HRD	Hoge Raad voor Diamant (B)
IMICO	International Mortgage & Investment Corporation (VS)
KMMA	Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (B)
KVAbt.Chef	Kriegsverwaltungsabteilungschef
KVR	Kriegsverwaltungsrat (D)
LACVW	Landelijk Algemeen Christelijk Verbond van Werkgevers (B)
London Committee	London Resident Committee of Management of the Forminière (B in GB)
MEW	Ministry of Economic Warfare (GB)

MS	Ministry of Supply (GB)
MV	Militärverwaltung für Belgien und Nordfrankreich (D in B)
NBB	Nationale Bank van België (B)
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (D)
OFK	Oberfeldkomandantur (D in B)
OKH	Oberkommando des Heeres (D)
OKVR	Oberkriegsverwaltungsrat (D)
Onderzoekscommissie	Onderzoekscommissie van Diamantheandel en -nijverheid (B)
OSS	Office of Strategic Services (VS)
OZI	Oberzollinspektor (D)
Prüfungsstelle	Prüfungsstelle Metallwaren und verwandte Industriezweige (D)
RE	Reichsstelle für Edelmetalle (D)
ROGES	Rohstoff-Handelsgesellschaft m.b.H. (D)
RTE	Reichsstelle für Technische Erzeugnisse (D)
RWM	Reichswirtschaftsministerium (D)
SA	Sturmabteilung (D)
SABENA	Société Anonyme Belge d'Exploitation et de Navigation Aérienne (B)
SBB	Société de Banque Belge (B)
SBD	Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid (B)
SD	Sicherheitsdienst (D)
SFBD	Société française de Banque et de Dépôt (F in B)
SGB	Société Générale de Belgique (B)
SiPo	Sicherheitspolizei (D)
SLST	Sierra Leone Selection Trust (Sierra Leone)
SOE	Special Operations Executive (GB)
Soguinex	Société Guinéenne de Recherches et Exploitations Minières (F)
Sponholz	Sponholz & Cie Bankkommanditgesellschaft (D)
SS	Schutzstaffel (D)
UHGA	Unie van Hand- en Geestesarbeiders (B)
UMHK	Union Minière du Haut-Katanga (Belgisch Kongo)
VBD	Vereniging der Belgische Diamantnijverheid (B)
Verdinaso	Verbond der Dietsche Nationaal Solidaristen (B)

VEV	Vlaams Economisch Verbond (B)
VEVA	Verbond voor Economisch Verweer Antwerpen (B)
VNS	Vlaams Nationaal Syndicaat (B)
VNV	Vlaams Nationaal Verbond (B)
Vrije Diamanthatel	Vereniging voor Vrije Diamanthatel (B)
Westen	Westen Handelsgesellschaft mbH (D in NL)
Wifo	Wirtschaftliche Forschungsgesellschaft m.b.H. (D)
WPB	War Production Board (VS)
ZAST	Zentrale Auslieferungsstelle für Hartwerkstoffe (D in NL)

19

AFKORTINGEN VOOR BRONNENREFERENTIES

AG	Auditoraat-generaal (Brussel)
AMR	Archief van de ministerraad (on-line-archief ministerraad)
AMSAB A	Amsab, Instituut voor Sociale Geschiedenis, Centrum Louis Major (Antwerpen)
AMVC	Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven
AN	Archives Nationales (Parijs)
ARA	Algemeen Rijksarchief (Brussel)
BA-BH	Bundesarchiv, Berlin Hoppegarten
BA-BL	Bundesarchiv, Berlin Lichterfelde
BD	Beurs voor Diamanthatel (Antwerpen)
BIRB, DER	Belgisch Interventie- en Restitutiebureau, Dienst Econ. Recuperatie (Brussel)
BK, KAA	Bestendige Krijgsraad, archief van het Krijgsauditoraat Antwerpen
BK, KAB	Bestendige Krijgsraad, archief van het Krijgsauditoraat Brussel
BO	Bestuursafdeling voor Oorlogsslachtoffers (Brussel)
CESCO	Centrum voor Economisch en Socio-Cultureel Onderzoek (Antwerpen)
Club	Diamantclub Van Antwerpen
CZA	Central Zionist Archives (Jeruzalem)

DV	Dienst Vreemdelingenzaken (Brussel)
Federatie	Federatie der Belgische Diamantbeurzen (Antwerpen)
Fortis, BGB	Bank Fortis, archief van de Banque Générale Belge (Brussel)
Fortis, CDA	Bank Fortis, archief van de Comptoir Diamantaire Anversoï (Brussel)
Fortis, SBB	Bank Fortis, archief van de Société de Banque Belge (Brussel)
HRD	Hoge Raad voor Diamant (Antwerpen)
HTL	Harry Truman Library (on-line-archief, VS)
HW	Papieren Hans Wins (Kapellen)
Infodoc UM	Infodoc Union Minière (Brussel)
JW	Papieren Jan Walgrave
KADOC	Doc.- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving (Leuven)
KMMA	Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (Tervuren)
Kring	Antwerpse Diamantkring
KUL	Katholieke Universiteit Leuven
MBZ, AA	Ministerie van Buitenlandse Zaken, Afrikaans Archief (Brussel)
MBZ, DA	Ministerie van Buitenlandse Zaken, Diplomatiek Archief (Brussel)
NARA CP	National Archives and Records administration at College Park
NIOD	Nationaal Instituut voor Oorlogsdocumentatie (Amsterdam)
Nizkor	Nizkor-project (on-line-archief Nürnbergproces)
PT	Papieren Piet Tommissen (Grimbergen)
RD	Ministerie van Financiën, archief Registratie en Domeinen (Brussel)
RIOD	Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (Amsterdam)
SAA	Stadsarchief Antwerpen
SBA	Stadsbibliotheek Antwerpen
Sekwester	Ministerie van Financiën, archief van de dienst van het Sekwester (Brussel)

SGB	Société Générale de Belgique (Brussel)
SOMA	Studie- en documentatiecentrum oorlog en hedendaagse maatschappij (Brussel)
Studiecommissie	Studiecommissie betr. het lot van de bezittingen van de leden van de joodse gem. van België
Joodse Goederen	geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-45
UCL	Université Catholique de Louvain
UG	Universiteit Gent
ULB	Université Libre de Bruxelles
YV	Papieren Yvan Verbraeck

1. Inleiding tot de diamantsector

ECONOMISCH BELANG VAN DE DIAMANTSECTOR

De Antwerpse diamantnijverheid wordt in veel literatuur overladen met superlatieven. Het gaat dan ook veelal om publiciteit. Men kan de Antwerpenaar nu eenmaal moeilijk zijn traditioneel commercieel karakter verwijten. Toch willen we het reële economische belang van deze sector even in kaart brengen. We vergelijken daarbij een aantal cijfers uit het interbellum, de naoorlogse periode en recentere periodes.

Tegen het einde van de jaren twintig stelde de diamantsector in België, hoofdzakelijk in de provincie Antwerpen, 25.000 arbeiders te werk. Dat was méér dan de haven van Antwerpen.⁵ In de steenkoolindustrie werkten toen 145.739 arbeiders. Ongeveer 100.000 personen leefden rechtstreeks of onrechtstreeks van de diamantsector.⁶ Geen andere industrie garandeerde zo'n hoge levensstandaard als de diamantnijverheid. De lonen lagen er dubbel zo hoog als in de steenkoolindustrie. Diamant maakte ook 2,07 percent van het bruto nationaal product uit en bedroeg 5 à 8 percent van de Belgische export. Een topjaar was 1928 met een omzet van 2375 miljoen toenmalige Belgische franken. Dat jaar was diamant het belangrijkste exportproduct van België. Er zijn jaren geweest dat 25 tot 33 percent van de totale Belgische uitvoer naar de Verenigde Staten uit diamanten bestond, de zwarte handel niet meegeteld.⁷

In 1946 hervatten, na een snelle heropleving, 15.000 arbeiders het werk. De productie groeide snel dankzij de invoering van de mechanische dop,⁸ die vóór de oorlog nog niet beschikbaar was. De diamantnijverheid stond toen met 7,86 percent op de tweede plaats in de exportcijfers na de zware industrie (26,54 percent). In de bestudeerde periode was diamant de tweede industrie in Antwerpen, na de haven.

Ondanks een aantal conjuncturele schommelingen behield de diamantnijverheid en -handel zijn positie tot in de jaren tachtig. Ze leverde in 1983 nog steeds rechtstreeks werk aan 15.000 mensen en was goed voor 6 percent van de totale Belgische uitvoer.⁹ Ter vergelijking enkele cijfers uit andere sectoren:

niet-edelmetalen:	13,5%
transportmaterieel:	12,9%
chemicaliën:	10,9%
machines:	9,2%
minerale producten:	9,1%

Het werkelijke belang van de diamantexport ligt in het internationale ruilmiddel dat het oplevert voor de import. Hij compenseert deficitaire handelsbalansen. Zo bestond in de jaren tachtig bijvoorbeeld de helft van de uitvoer naar Japan en 90 percent van die naar Hong Kong uit diamant. De uitstraling die België dankzij dit luxeartikel te beurt viel, heeft ook een gunstige weerslag gehad op de rest van de export. Recenter, in 1998, bedroeg het zakencijfer 458 miljard frank of 7 percent van de Belgische export en 12 percent van de Vlaamse export.¹⁰

DIAMANTONTGINNING

Vandaag komen diamanten uit hypermoderne mijninstallaties die zowat overal ter wereld te vinden zijn. Er zijn daarnaast ook heel wat synthetische, artificieel geproduceerde diamanten in omloop. In het begin van de 19de eeuw waren diamanten, die enkel in India en Brazilië gevonden werden, een uiterst schaars product. De belangrijkste aders bevonden zich in tot dusver onverkende delen van Afrika. Geen wonder dus dat de explosieve groei van de diamanthandel en -nijverheid samenviel met de exploratie van nieuwe koloniale gebieden aan het einde van de 19de eeuw. De ontwikkeling van de diamantextractie is een uitgesproken Afrikaanse aangelegenheid.

Diamanten vinden hun oorsprong in miljoenen jaren oude, ondergrondse koolstofsedimenten, die bij uitzonderlijk hoge druk en extreme hitte tot kristallen omgevormd werden. Zo kwam een diamanthoudend erts tot stand, een blauwachtig gesteente dat de naam kimberliet meekreeg, naar de eerste vindplaats Kimberley in Zuid-Afrika. Dit kimberliet werd via vulkaanuitbarstingen naar de oppervlakte gebracht. In de vulkaanpijpen werden de eerste zogenaamde *pipe mines* gegraven. Hoewel vandaag zowat op alle continenten diamanthoudende vulkaanpijpen ontdekt zijn, kende men rond de Tweede Wereldoorlog enkel de Zuid-Afrikaanse. De twee eerste diamantmijnen ter wereld, *Kimberley* en *De Beers*, werden op de boerderij van de broers Nicolaas en Diederick de Beer gegraven. Rond 1865 werd er op hun terrein diamanthoudend erts ontdekt.

Diamanten waren uiteraard al langer bekend. Er bestaat uitvoerige literatuur over de geschiedenis van beroemde diamanten uit de antieke wereld en Middeleeuwen. Toen kwamen de meeste diamanten nog uit India. Diamanten werden dan nog niet in *pipe mines* ontgonnen maar wel in alluviale wingebieden. Alluviale diamanten worden door erosie van hun oorspronkelijke ondergrond losgerukt en door uitbarstingen of water over een wijd gebied verspreid. Stromend water en getijden verspreidden de diamanten mogelijk nog verder over rivierbeddingen en de oceaانبodem. In het laatste geval spreekt men van *runoff*. Door hun gewicht raakten *runoff*-diamanten opgehoopt bij natuurlijke hindernissen die de zwaarste partikels, zoals ook grint bijvoorbeeld, ophielden. Alluviale en *runoff*-ontginningen waren in de eerste helft van de 20ste eeuw de belangrijkste productiegebieden. Men vond ze vooral in Belgisch Kongo (Kasai), Sierra-Leone, Angola, Zuidwest-Afrika, Brazilië, Brits Guyana, Venezuela, Frans Guyana, Equatoriaal Afrika, Tanganyika en Goudkust.

Prospectie naar diamanthoudende ertsen is een tijdrovende en dure aangelegenheid, en ooit ook bijzonder gevaarlijk. Pioniers waren vaak avonturiers die bereid waren door de meest onherbergzame streken te trekken. Vandaag gebeurt de prospectie per vliegtuig en per satelliet. Zodra een winningsgebied geïdentificeerd was, nam de prospector een steekproef om de commerciële leefbaarheid van het winningsgebied te bepalen. Wanneer de exploitatie opgestart was, verliep die in drie fasen: het wegnemen van het *stérile* of de grond die het diamantrijke grint bedekte, de extractie van het grint en ten slotte het reinigen ervan om tot zogenaamde *concentrés* te komen waaraan de diamant werd onttrokken. Het grint werd mechanisch naar een centrale verwerkingsfabriek gebracht. Om een idee te geven van het gigantische werk: om één pond diamanten te ontginnen moest men om en bij 10.000 ton aarde oprakelen, ziften en reinigen.¹¹

De grondstof die op de alluviale vlakte of in de mijnen opgedolven wordt, is, in tegenstelling tot in de kopersector bijvoorbeeld, verre van homogeen. De diamantontginning levert een waaier aan verschillende kwaliteiten van kristallen en fragmenten op. Deze worden later in diverse categorieën ondergebracht. Verschillende wingebieden brengen welbepaalde assortimenten voort. Vanaf 1934 kwam er een gestandaardiseerd classificatiesysteem:

- *Sizes* of ongebroken kristallen, ook *rounds* genoemd van 1 tot 14 karaat (kt)¹²
Grotere stenen worden geveild.
- *Melee* of kleine hele stenen tussen 0.08 kt en 0.75 kt
- *Cleavage* of kristalfragmenten van 1 tot 14 kt

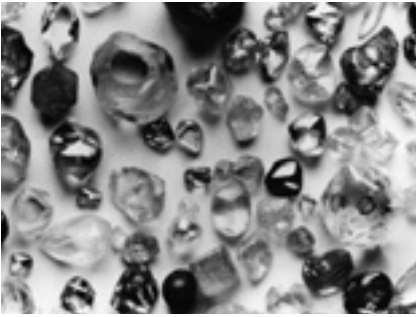

De verwerkingseenheid van de diamantmijn van Jagersfontein (Zuid-Afrika) – Foto: SBD

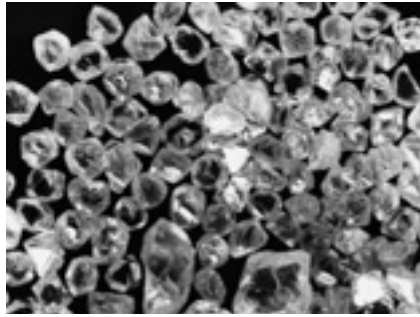
- *Maacles* en *Flats* of hele stenen die samengesmolten zijn of een typische platte driehoekige vorm hebben. Zij worden enkel tussen 1 en 14 kt gesorteerd.
- *Chips* of kristalfragmenten tussen 0.08 kt en 1 kt

Elke categorie wordt op basis van structuur, oppervlakte, zuiverheid en kleur verder onderverdeeld in subcategorieën. Zo deelt men *sizes* op in *groups* en vervolgens in *descriptions*. De prijzen voor de verschillende categorieën worden een tijdlang op de markt ‘getest’ en zijn dus niet willekeurig. Men bepaalt de waarde op basis van een combinatie van zeldzaamheid, schoonheid, werkbaarheid en de vermoedelijke opbrengst. Oorspronkelijke stalen of *standard samples* van de categorieën worden in Zuid-Afrika en Londen bewaard.

Een belangrijk product of nevenproduct is *boart* of boort, in feite diamantafval dat te klein of van té slechte kwaliteit is om verwerkt te worden. Het wordt fijngestampt om andere diamanten te slijpen. Diamant was immers de hardste natuurlijke stof en kon enkel met diamant geslepen worden. Belgisch Kongo produceert in tegenstelling tot Zuid-Afrika hoofdzakelijk boort.¹³ Grotere stenen die niet aan de kleur-, helderheids- en vormvereisten van de juwelenindustrie voldoen, komen terecht in de industrie.

Ruwe diamant – Foto: SBD

Slijpbaar – Foto: SBD

DIAMANTBEWERKING

Bewerking van sierdiamant

De bewerking van de sierdiamant, een procédé waar velen haast mythische eigenschappen aan toeschrijven, inspireerde Camille Huysmans, de socialistische Antwerpse burgemeester en volksvertegenwoordiger, ooit tot de volgende poëtische maar niettemin pertinente uitspraak: ‘Het kleine diamantsteentje bevat een fantastische aantrekkingskracht. Het is in feite de diamantslijper die de steen haar straling ontlokt en hem geleidelijk aan betovert. De vrucht van het werk brengt de schepper in vervoering. De steen krijgt een persoonlijkheid. Hij wordt meer dan een puur naamloos object. De steen wordt iemand! (...) Als een diamant kon spreken, zou hij filosoof of musicus zijn. Zo komt het dat belangrijke diamanten een adellijk karakter toegeschreven worden. Zelfs hun geschiedenis is bekend.’¹⁴ Deze uitspraak kenmerkt het imago van een industrie die net als andere bedrijfstakken maar al te zakelijk en technisch is. Wij beschrijven in dit hoofdstuk de basisbewerkingen die ruwe diamant – ook wel ruw genoemd – ondergaat alvorens men het omtovert tot filosoof of musicus. De bewerking ligt aan de grondslag van de typische beroepsdifferentiatie in de sector.

De eerste behandeling die de diamant ondergaat, is het kloven. Door de steen in twee of meerdere stukken te klieven, geeft de klover het ruwe diamant een betere vorm, zodat het vervolgens gezaagd en/of geslepen kan worden. Hij verwijdert tevens tal van onzuiverheden en onregelmatigheden om een zuiverdere steen te verkrijgen. Daar is immers meer voordeel uit te halen bij de volgende bewerkingsstadia. Het diamantkloven blijft een manuele handeling die thuis of in zeer kleine ateliers wordt uitgevoerd. De klover heeft een van de

Klover – Foto: SBD

moelijkste beroepen, want hij draagt een enorme verantwoordelijkheid. Een onervaren klover kan een steen met zeer hoog potentieel totaal onbruikbaar maken. Het verhaal deed ooit de ronde dat de bekende Amsterdamse diamantair Joseph Asscher er drie jaar over deed om een grote diamant te bestuderen en diagrammen te tekenen alvorens de steen te kloven. Toen hij in 1908 eindelijk met kloven begon, kreeg hij een beroerte en moest hij drie maanden rust nemen in een sanatorium.¹⁵ Het kloven vereist een grondige kennis van de diamant en vormt een ideale voorbereiding op het beroep van diamanthandelaar, makelaar, eigenwerkmaker of patroon.¹⁶ Kloven is de basis van de diamantbewerking.

Wanneer men een steen niet kan kloven, zaagt men hem. Dit geeft het voordeel dat men niet-kliefbare kristallen zo toch in tweeën kan verdelen. Door middel van een dunne, ronde, met diamantpoeder bestreken schijf in fosforbrons, wordt de diamant tegen hoge snelheid en onder lichte druk, langzaam middendoor gezaagd.¹⁷ Een steen kan deels gekloofd en deels gezaagd worden. In tegenstelling tot het kloven is het zagen een kapitaalsintensieve en dus indus-

Zager – Foto: SBD

Snijder – Foto: SBD

trieel-collectieve bezigheid. Beide activiteiten zijn gespecialiseerd werk dat slechts een beperkt deel van de arbeiders aankan.

De slechtst betaalde job is deze van diamantsnijder. Na het kloven of zagen wordt bij het snijden een eerste ruwe vorm gegeven aan de diamant. Men wrijft twee stenen tegen elkaar om al wat niet door zager of klover kan worden weggenomen, te verwijderen en de steen zo tot zijn eindvorm te brengen.

Pas daarna wordt de steen in een speciale cement gezet of ‘versteld’ en vervolgens geslepen door de diamantslijpers. De ruwe kanten van de diamant maken plaats voor een aantal facetten, geslepen door wrijving op een met diamantpoeder ingewreven gietijzeren schijf. Dat kan alleen gebeuren met diamant zelf. Het slijpen gebeurt in grote ateliers. De meest voorkomende diamantvormen zijn briljant, markies, peer, ovaal, baguette, smaragd, vierkant of carré, driehoek of triangel, achtkant en roos.

Het diamantpoeder voor het slijpen is afkomstig van boort (ontgonnen diamantafval), enden en spitsen (afval bij het zagen en kloven) of bakvuil. Dat laatste bestaat uit afgebroken of afgebrande stukjes verstellingscement, vermengd met diamantpoeder en diamantsplinters of klateersel, die zich in de klovers- en snijdersbak bevinden. Door een chemisch proces wordt de cement verwijderd zodat het poeder en het klateersel overblijven.¹⁸ Al deze afvalproducten worden

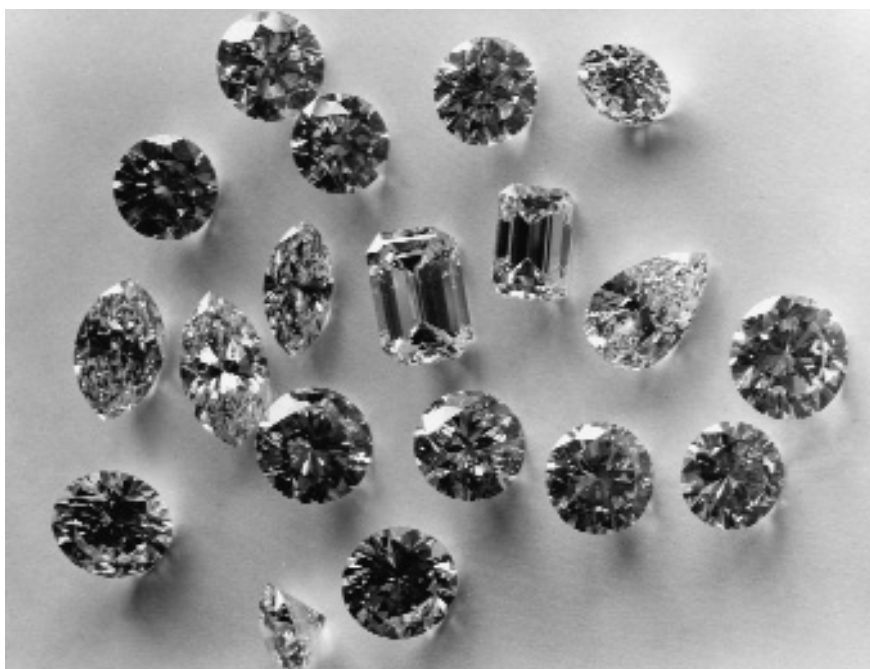
30

Verstelster – Foto: SBD

Slijper – Foto: SBD

Geslepen diamanten – Foto: SBD

gestampt tot diamantpoeder, -pulver of -stof. Het dient voor het slijpen van diamant.

Na de verwerkingsfasen van diamant, willen we even diegenen die dagelijks in de sector werken op een rijtje zetten. De diamantnijverheid werd zeker niet gedragen door twee monolithische blokken van enerzijds patroons en anderzijds arbeiders. Men vond er kooplieden, fabrikanten, eigenaars van werkhuizen, entrepreneurs die arbeiders tewerkstellen maar veelal ook zelf diamantbewerkers waren, eigenwerkmakers, loketwerkers, arbeiders en leerjongens, met daartussen nog vele varianten.¹⁹

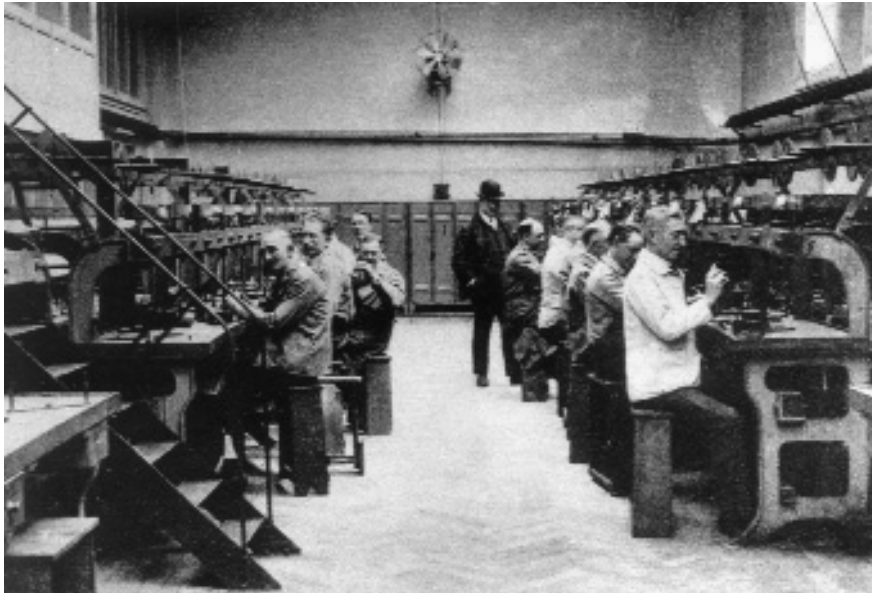
32

De fabrikant of lastgever koopt ruw in, vertrouwt 'het ruw' voor verwerking toe aan entrepreneurs en verkoopt het afgewerkte product. 'Eigenwerkmakers' zijn arbeiders die het ruw zelfstandig opkopen en bewerken. Zij kwamen vooral voor in de snijdersbranche. Een loketwerker ontduikt net als een thuiswerker loonvoorschriften, sociale lasten enzovoort maar werkt in een atelier in plaats van thuis.²⁰ Ook de makelaar behoort tot de diamantairsfamilie. Zijn taak bestaat erin de verschillende subsegmenten van de nijverheid met ruw te bevoorraden, een taak die voor de grote importeurs té omslachtig is. Deze importeurs worden sightholders genoemd (zie p. 40-41). Het beroep van makelaar werd altijd als inferieur beschouwd. Makelaars hebben minder knowhow en nemen minder risico's.

De vage grens tussen arbeider en patroon uitte zich onder andere in gezamenlijke doelstellingen die voor de gehele sector voordelig waren. De fundamentele belangen van de nijverheid waren globaal in twee eenvoudige regels samen te vatten:

- Overaanbod van arbeidskrachten mondt uit in looncrisisen (gevolgd door zwart werk, oneerlijke concurrentie en prijsdalingen)
- Overaanbod van ruwe diamant mondt uit in een overaanbod van afgewerkte producten (gevolgd door prijsdalingen)

Lage lonen en prijzen waren dus uit den boze. Daarom volgden patroons en vakbonden gezamenlijk een politiek van beperkte beroepsopleiding.²¹ Het monopolistische concern dat vanuit Londen alle ruwe diamant ter wereld distribueerde (zie hoofdstuk 2, p. 42 e.v.), zorgde ervoor dat het aanbod beperkt bleef.

Diamantatelier – Foto: Forminière

Bewerking van industriediamant

Naast sierdiamant is er ook industriediamant. Sinds mensenheugenis wordt het diamant als hardste natuurlijke stof voor industrieel-ambachtelijke doeleinden gebruikt. In het begin van de 20ste eeuw vond men het vooral terug in de glas- en horloge-industrie. Meestal ging het toen nog om kwaliteitsdiamanten of *gems*. Het systematische gebruik van stenen van mindere kwaliteit en vooral van boort in de industrie kwam pas op dreef met de exploitatie van de Zuid-Afrikaanse *Premier*-mijn in 1908 en de Kongolese alluviale wingebieden in 1913. Deze evolutie viel samen met een aantal fundamentele innovaties in de westerse industrieën, zoals de uitvinding en de massaproductie van de verbrandingsmotor, optische precisieapparatuur en de radio. In al deze sectoren groeide de vraag naar kwalitatief hoogstaande slijp- en boormiddelen. Diamant overtrof veruit de beste traditionele materialen zoals duidelijk blijkt uit een vergelijking tussen diamant en enkele toenmalige alternatieven volgens de hardheidsschaal van Wooddell:

Zuid-Amerikaans boort (diamant)	42.4
Boron carbide (hardste synthetische stof)	19.7
Tungsten carbide (metaallegering)	12
Edelstenen (saffier)	9
Kwarts	7 ²²

34

Deze tabel toont hoe diamanten, dankzij hun hardheid, een sleutelrol speelden bij superieur slijp-, schuur- en boorwerk. Door machinewerktuigen met diamant uit te rusten kon men sneller en efficiënter werken. De Duitse staalgigant Krupp bijvoorbeeld gebruikte tot dan toe stalen scharen en boorkoppen om metalen te bewerken. Deze werktuigen sleten snel en moesten constant vervangen of bijgeslepen worden. Krupp vond echter een bijzonder harde tungstenlegering uit, die veel beter geschikt was voor dit slijp- en boorwerk en die de weg effende voor massaproductie. Dat resulteerde onder meer in een gevoelige verbetering in de motorproductie. Er was echter materiaal nodig waarmee men deze tungsten machinewerktuigen kon vervaardigen en onderhouden. Diamant was de enige stof die harder was dan tungsten. Men kon diamant in poedervorm op een stalen slijpschijf aanbrenge. Dit diamantpoeder of -stof werd verkregen door het malen van boort of zogenaamde *crushing boart*. Maar ook andere diamanttypes werden in de industrie gebruikt. Van de grotere stenen was carbon of 'zwarte' diamant onkliefbaar, ondoorschijnend, vaster en harder dan de heldere 'klassieke' variant. In de Braziliaanse provincie Bahia werd *carbonado* ontgonnen, de hardste industriediamant ter wereld.²³

Sierdiamanten en industriediamanten gelijken erg op elkaar. Het hangt van de vraag en het aanbod af of men een steen al dan niet geschikt acht voor de industrie. Als de vraag hoog is, zoals in tijden van schaarste, kan een steen met uiterst lichte kleur- of structurele afwijkingen een industriële bestemming krijgen. In normale omstandigheden zouden deze stenen geslepen worden. Industriediamant kon naargelang van het gebruik dezelfde behandeling ondergaan als de sierdiamant. Die behandeling was echter minder kritiek omdat men met kleur en helderheid geen rekening hoefde te houden.

2. Ontstaan en ontwikkeling van machtscentra

De ontdekking van diamanten in Zuid-Afrika en Kongo leidde tot een merkwaardige evolutie die van kapitaal belang bleek voor de traditionele diamantnijverheid. De nieuw opgerichte machtige concerns van Afrika zouden hun stempel drukken op zowel de Noord-Europese diamantcentra als op de nationale diamantpolitiek van de betrokken staten. Om een goede inschatting hiervan te maken, willen we de belangrijkste ontwikkelingen in de drie centra in kaart te brengen. Na de ontwikkeling van het Zuid-Afrikaanse diamantkartel en het ontstaan van een distributiemonopolie, komt de Belgische koloniale diamantexploitatie aan de beurt. We volgen ook de confrontatie tussen de Belgische industriële wereld en het overwegend joodse handels- en verwerkingscentrum in Antwerpen.

35

DE BEERS EN HET ZUID-AFRIKAANSE KARTEL

Kaart 1 - Zuid-Afrika

Aanvankelijk gebeurde de diamantextractie in Zuid-Afrika vrij democratisch: duizenden individuele ontginners deelden in de gedolven rijkdom. Maar er ontstond al snel een concentratie. Dat kwam door de ontwikkeling van *pipe mines*. Alluviale ontginning was streng gereguleerd en concentratie werd bewust tegengehouden. Maar de daar geldende ontginnings-

methodes kunnen niet op *pipe mining* worden toegepast. De exploitatie van die mijnen vereiste een veel hogere graad van organisatie dan de alluviale ontginning en bijgevolg ook een aanzienlijke investering. De hoge vaste exploitatiekosten kon men enkel dragen door de uitbating van verschillende mijnen te combineren. Dit motiveerde de Britse koloniale staatsman Cecil Rhodes²⁴ om een concern op te richten dat een van de machtigste kartels ter wereld zou worden. Rhodes kocht de mijnrechten van de gebroeders de Beer over. Hij creëer-

de zo de financiële basis voor het opkopen van alle andere diamantmijnconcessies. In 1888 richtte hij hiertoe *De Beers Consolidated Mines, Ltd. (De Beers)* op.²⁵ Iets gelijksoortigs gebeurde in Kimberley: de *Kimberley Diamond Mining Company Ltd.* van Barney Barnato²⁶ ontpopte er zich tot de belangrijkste exploitatie. In juli 1889 verkocht Barnato zijn conglomeraat aan *De Beers*. Hierdoor werd Rhodes de onbetwiste meester van de Zuid-Afrikaanse diamantproductie. Barnato werd een stille vennoot maar bleef niettemin hoofdaandeelhouder. In het begin

Sir Ernest Oppenheimer – Foto De Beers

van de zoste eeuw werd de alleenheerschappij van *De Beers* evenwel bedreigd. De ontdekking van nieuwe wingebieden in Pretoria in 1902 en in Duits Zuidwest-Afrika – het huidige Namibië – in 1908 bracht de positie van *De Beers* aan het wankelen. Het concern werd verplicht om plaats te maken voor een ambitieuze nieuwkomer op het toneel: Ernest Oppenheimer.

Ernest Oppenheimer²⁷ kwam niet zomaar uit het niets. Deze telg van een Russisch-joods migrantengezin uit Frankfurt was op zijn zestiende door zijn vader in de leer geplaatst bij zijn oom Anton Dunkelsbuhler, een belangrijk Londens diamantair en een medestichter van het zogenaamde Londens Syndicaat, waarover het volgende deel verhaalt. Al na een paar jaar, in 1902, besloot Dunkelsbuhler de jonge Oppenheimer naar Zuid-Afrika te sturen om er zijn belangen te behartigen. In 1910 kreeg Oppenheimer vaste voet bij *De Beers*. Dunkelsbuhler overleed namelijk in 1910 en de familie Oppenheimer erfde zijn onderneming en zijn participaties in *De Beers*. De macht van de Oppenheimers breidde stilaan uit.²⁸ Tussen 1912 en 1915 schopte Ernest Oppenheimer het zelfs tot burgemeester van Kimberley. Hij verwierf controle over de Duitse wingebieden in Zuidwest-Afrika en verdoezelde het Duitse aandeel in zijn onderneming door Amerikaans kapitaal aan te trekken en zijn onderneming in 1917 te herdopen tot *Anglo American Corporation of South Africa, Ltd. (Anglo American)*. Hij kreeg ook de steun van Joel Barnato, hoofdaandeelhouder van *De Beers*.²⁹ In 1926 zetelde Ernest Oppenheimer in de raad van bestuur van *De Beers* en in 1929 nam hij de voorzittersstoel over van zijn

broer Bernard Oppenheimer.³⁰ Zo was Oppenheimer de gedoodverfde opvolger van het werk van Cecil Rhodes.

De motieven die Rhodes hadden bewogen, waren in de jaren dertig nog steeds actueel: het onderhouden van een stabiele en hoge diamantprijs. Waarom een stabiele prijs? Ten eerste werd diamant hierdoor een begeerd beleggingsmiddel, waarnaar vooral in tijden van internationale spanning de vraag hoog opliep. Om de vraag op een hoog peil te houden, moest dus tot elke prijs de waardevastheid gewaarborgd worden. Anderzijds bespaarde prijsstabiliteit de diamantverwerkende industrie zware crisissen, wat een garantie vormde voor de afzet van *De Beers*. Het gaat hier immers om een uiterst conjunctuurgevoelige sector omdat diamanten een luxeproduct zijn. *De Beers* wilde dan ook in de eerste plaats het aanbod onder controle houden om prijsschommelingen te vermijden. Concreet gebeurde dat door alle producenten op te kopen of aan zich te binden zodat *De Beers* een totale controle over de productie kreeg. Productie die niet onder controle gebracht kon worden, werd systematisch opgekocht. Belangrijke geldsommen gingen dus naar het opkopen van reserves om te vermijden dat zij buiten controle van *De Beers* op de markt zouden komen en de prijs zouden beïnvloeden. Talrijke mijnen werden zelfs opgekocht en prompt gesloten om *nuisance value* te vermijden.

Waarom een hoge prijs? De productie van diamant nam in de loop van de 19de en 20ste eeuw alsmaar toe. Diamant was niet langer een schaars product. Men kon dus verwachten dat de prijs ervan zou dalen en dat diamanten niet langer zouden gelden als symbool van rijkdom of als ideaal beleggingsmiddel. Dat waren de enige redenen waarom diamanten überhaupt gekocht werden. De hoge prijs maakte de diamant met andere woorden juist aantrekkelijk. *De Beers* zou daarom een artificiële schaarste in stand houden door het aanbod steeds lager te houden dan de vraag. Daarvoor moest het concern niet alleen de productie onder controle houden maar ook de distributie en de prijspolitiek.³¹ Maar over deze twee factoren heerste het Londens Syndicaat, dat zo dadelijk aan bod komt.

De opening in 1908 van de Duitse exploitatie in Duits Zuidwest-Afrika vormde een eerste, kortstondige bedreiging voor de politiek van *De Beers*. De tweede reële bedreiging kwam van de opkomende producenten in westelijk Afrika. In Belgisch Kongo, Portugees Angola, Brits Goudkust en Sierra Leone werd de diamantontginning immers gecontroleerd door sterke en gesloten groepen³² waartoe *De Beers* moeilijk toegang kon krijgen. Maar waar *De Beers* noch de *Anglo American* controle hadden over de West-Afrikaanse producenten, had de familie Oppenheimer dat wél. Ernest en zijn broer Otto

Oppenheimer controleerden namelijk samen de helft van de aandelen van de belangrijkste Kongoproductent (*Société minière du Bécéka*) en Ernest was de grootste aandeelhouder van het ontginningsbedrijf in Sierra Leone. Toch zou *De Beers* gedwongen worden akkoorden te sluiten met die producenten.³³

Wie waren de hoofdaandeelhouders van *De Beers*? Van de 13 directeurs van *De Beers* zijn enkelen zeker het vermelden waard. *N.M. Rothschild & Company*, de Britse tak van de familie Rothschild, was van groot belang voor *De Beers*. Deze onderneming hielp de groep de crisis van 1930 te overbruggen. Uit erkentelijkheid daarvoor zetelde traditioneel een vertegenwoordiger van de Rothschilds in de raad van *De Beers*: generaal Sir John Du Cane. Van veel groter belang was *Anglo American* met 21 percent, vertegenwoordigd door drie raadsleden: Oppenheimer, Taylor en Stanley. Een andere belangrijke aandeelhouder vormde de *Barnato*-groep. Barnato steunde echter Ernest Oppenheimer zodat deze met de gecombineerde stemmen van Barnato en *Anglo American* de onbetwiste leider van *De Beers* kon worden.

HET LONDENS SYNDICAAT

Zoals gezegd moest Cecil Rhodes – en in een later stadium Ernest Oppenheimer – behalve de kartellering van de diamantproductie nog iets anders realiseren om zijn politiek met succes door te voeren: de distributie en de prijsbepaling via één enkel kanaal laten verlopen. De markt had echter niet op *De Beers* gewacht om dat ene distributiekanaal tot stand te brengen. De illustere voorganger van *De Beers* op dit gebied was het vermaarde *London Syndicate*. Dit kartel werd als een joods bolwerk beschouwd, een opvatting die niet geheel uit de lucht gegrepen was en een traditie waarmee *De Beers* niet echt zou breken. Oppenheimer was immers zelf van joodse afkomst.

In de vroege 19de eeuw kwamen diamanten uitsluitend uit India. Zij werden na hun reis door Arabië aan joodse handelaars uit Aden en Caïro verkocht. Van daar uit gingen de diamanten voor verwerking naar de talrijke relaties van deze handelaars in het Ottomaanse Rijk en Europa. Na verloop van tijd vervingen de Portugezen en de Nederlanders de karavanen door scheepvaartroutes. Om de controle over de diamanthandel niet te verliezen, verhuisden tal van sefardische joden³⁴ naar Lissabon en vervolgens naar Amsterdam. Toen de Britten op hun beurt de zeeën gingen beheersen en de handel van de Nederlanders overnamen, verhuisden de joden van Amsterdam naar Londen. Daar vestigde de handel in ruwe diamant zich uiteindelijk. Toen de Indische en ook de Braziliaanse natuur-

lijke reserves uitgeput leken te raken, ontdekte men nieuwe ontginningsgebieden in Zuid-Afrika. De 10 belangrijkste joodse handelshuizen van Londen besloten toen samen de hele wereldproductie op te kopen om te vermijden dat de Zuid-Afrikaanse diamanten de markt zouden overspoelen.³⁵ De firma's *Mosenthal Brothers*, *Barnato Brothers*, *A. Dunkelsbuhler & Co.*, *Wernher en Beit & Company* waren al in 1890 een vaste koopprijs voor diamant overeengekomen met Cecil Rhodes. Een aantal onder hen hadden zich ook al ingekocht bij *De Beers*. Oppenheimer en Joel Barnato hadden zowel bij de *De Beers* als bij het Londens Syndicaat een vinger in de pap.

Deze tendens om het aanbod via één kanaal te bundelen zette zich dankzij een reeks crisissen voort. Allereerst was er de diamantcrisis van 1920, toen grote geplunderde diamantvoorraden uit revolutionair Rusland de markt destabiliseerden. Daarop volgde een economische depressie (1921-1922). Bovendien probeerde de Antwerpse handelsgroep Gutwirth een plaats te veroveren onder de Afrikaanse producenten. Deze combinatie leidde tot een verzwakking van het Londens Syndicaat op het moment dat Oppenheimer bijzonder sterk stond. Tegelijkertijd ontving Oppenheimer voor de eerste maal ruggensteun van de Zuid-Afrikaanse regering om de markt te consolideren (*Diamond Control Act*, 1925). De tijd was voor Oppenheimer rijp om het roer van het Londens Syndicaat over te nemen en naast de productie nu ook de distributie en de prijsvorming te controleren. Het zogenaamde *Oppenheimer Syndicate* bestond uit *Anglo American*, *Barnato Brothers* en *A. Dunkelsbuhler & Co.*

Door controle te verwerven over het Londens Syndicaat, kreeg Oppenheimer ook meer invloed over de Zuid-Afrikaanse producenten. De vier 'groten', *De Beers*, *Consolidated Diamond Mines* (bestaande uit de voormalige Duitse mijnen), *Jagersfontein* en *Premier*, hadden in 1920 een kartel gevormd onder de naam *Conference Producers*.³⁶ Ze hadden onmiddellijk een overeenkomst gesloten met het *Syndicate*. De diamantontginningsbedrijven buiten Zuid-Afrika, de zogenaamde *outside producers*, vormden een nog grotere bedreiging dan de *Conference Producers*. Wij noemen er hier een aantal. Drie ervan, namelijk de Kongolese en de Angolese, zullen een belangrijke rol gaan spelen. In Antwerpen verdeelde de koloniale onderneming *Société Internationale Forestière et Minière du Congo (Forminière)* vooral de diamantproductie van de *Société Minière du Bécéka (Bécéka)* en de *Companhia de Diamantes de Angola (Diamang)*. Deze maatschappijen stonden onder invloed van de *Société Générale de Belgique (SGB)*. In West-Afrika was de ondernemer Alfred Chester Beatty actief.³⁷ De kern van zijn onderneming bestond uit *Consolidated African Selection Trust (CAST)*. Deze groep beheerste twee derde van de exploitatie in Goudkust en Sierra-Leone.³⁸

Het Syndicaat sloot met al deze nieuwkomers overeenkomsten om ook hun productie via Londen op de markt te brengen. De volledige productie werd systematisch opgekocht. Deze productie was niet zo overvloedig als de Zuid-Afrikaanse maar betekende op de markt van slijpbare ruwe diamant toch een zekere concurrentie. De *outside producers* brachten vooral een indrukwekkend volume industriële ruwe diamant voort. Ofschoon het potentieel ervan nog niet goed bekend was, werd het eveneens onderworpen aan contracten met het Syndicaat. De Portugezen zochten toenadering in 1923 en de *Consolidated African Selection Trust* (CAST) in 1925. In 1926 sloot de *Forminière* een contract met het Londens Syndicaat. Sierra Leone kwam onder contract in 1935. De Kongoen Angolacontracten liepen vrijwel ongewijzigd door tot het einde van de Tweede Wereldoorlog.

Wanneer het ruwe diamant in Londen toegekomen was, moest het nog een weg vinden naar de verwerkende industrie, vooral in Antwerpen en Amsterdam. De eigenlijke distributie in Londen gebeurde, en gebeurt nog steeds, door middel van zogenaamde *sights* (zichten of *vues*). Vier maal per jaar werd een kleine selecte groep kapitaalkrachtige handelaars of *sightholders* op deze *sights* uitgenodigd.³⁹ Vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog waren er ongeveer 300 *sightholders* voor slijpbare ruwe diamant en een dertigtal voor ruwe diamant die bestemd was voor de industrie. Ze moesten aan aantal criteria voldoen: de belangrijkste waren marketingervaring, connecties om een grote verscheidenheid aan kwaliteiten vlot van de hand te kunnen doen, en financieel sterk staan. Voor minder dan 5000 Britse pond werd er immers niet verkocht.⁴⁰ *Sightholders* moesten ook stocks kunnen aanleggen bij een teruglopende vraag in tijden van laagconjunctuur. Er werd bovendien vooraf betaald.

Op de *sights* werden loten, *boxes* of dozen verkocht van verschillende categorieën en subcategorieën goederen. De samenstelling van een verkoopassortiment noemde men een *classification*. Het kostte tijd om voldoende specimens van de verschillende categorieën te verzamelen om een assortiment te kunnen aanbieden. Daarom werden de *sights* slechts om de drie maanden georganiseerd. De kopers probeerden wel op voorhand bepaalde categorieën diamanten te reserveren, maar de kans dat dit lukte was klein. Het syndicaat hield alleen rekening met de marktsituatie en het eigen stockbeheer. Kopers kregen wel de kans om de voor hen bestemde waar vooraf te inspecteren. Meestal lieten zij dat doen door hun Londense makelaars. Er werd echter nooit op de prijs afgedongen of geprotesteerd. Het aanbod gebeurde op basis van ‘*take it or leave it*’. Inspectie was dus eigenlijk nutteloos en talrijke *sightholders* kochten daarom ‘blind’. Kleine aanpassingen aan het assortiment werden soms uitzonderlijk toegestaan na een

gegrond verzoek. Wie een *sight* vlakaf weigerde, riskeerde in de toekomst uitgesloten te worden.⁴¹ Dat belette niet dat assortimenten beantwoordden aan de typische vereisten van de markt waarvoor zij bestemd waren. Vóór de oorlog waren de duurste en mooiste stenen traditioneel voor de Verenigde Staten bestemd. Men sprak van *the American collection*. Daarna kwamen de centra die minderwaardig materiaal bewerkten zoals *spotted sizes* en *melee*, beter bekend als *Amsterdam goods* en kleine stenen van mindere kwaliteit als *cleavages*, *maacles*, *flats* en *chips*, zijnde *Antwerp goods of qualités d'Anvers*. Na zijn terugkomst uit Londen verkocht de *sightholder* zijn waar aan makelaars die de diamanten aan nog andere makelaars doorverkochten tot alle *niches* van de markt bevoorrad waren. Tijdens dit proces werden de loten steeds kleiner en gespecialiseerder.⁴² Het Londens Syndicaat hield zich niet bezig met die detailhandel. Rechtstreeks verdelen aan de kleine dealer werd aan de lokale markt overgelaten.

De diamantmijnen produceerden ook tal van stenen of fragmenten die voor de sierindustrie onbruikbaar waren. Die verzeilden bij de handelaars in industriediamant. Sommige gespecialiseerde *sightholders* kregen rechtstreeks van het Londens Syndicaat industriediamant of *common goods*. Men heeft het dan over *industrial sights*. Dit systeem bestond tussen 1921 en 1939.⁴³ De belangstelling voor industriediamant was in deze periode nog heel gering. Industriediamant en boort werden als een incidenteel bijproduct van volwaardig slijpbare diamant beschouwd. Dat zou later sterk veranderen.

DE FORMINIÈRE EN HET KONGOLESE KARTEL

Ontstaan van de *Forminière*

In Kongo en Angola, twee wingebeden die in dit werk het meeste aan bod komen, werd diamant verspreid in de alluviale bekkens van de rivieren Kasai en Sankuru. Kongo heette toen nog Kongo Vrijstaat. Het stond bij het begin van de 20ste eeuw nog onder de heerschappij van Leopold II, maar werd in 1908 een Belgische kolonie wegens drie factoren: het territorium slurpte veel Belgische middelen op, het controversiële bewind van Leopold kwam onder zware internationale kritiek te staan, en de territoriale soevereiniteit werd bedreigd vanuit naburige Duitse koloniën. Vooral de Britten waren als de dood voor een uitbreiding van de Duitse invloed. Om al deze redenen was een Belgische overname aangewezen. Ook nadat dit onvermijdelijk was geworden, probeerde Leopold II de toekomst van de kolonie naar zijn hand te zetten. Hij wilde alle natuurlijke

reserves systematisch en volledig in kaart brengen. Omdat de wingebieden in tropische streken lagen en bijzonder uitgestrekt waren, werd de ontginning ervan bijna volledig toevertrouwd aan kapitaalcrachtige concerns die langdurige en uitgestrekte concessies hadden. Leopold II moest dus gereputeerde financiële groepen bij zijn beleid betrekken.

Hij riep de hulp in van Jean Jadot,⁴⁴ die de *Société Générale de Belgique* (SGB) overtuigde om aan het project deel te nemen. Om buitenlandse kritiek op zijn exploitatiebeleid in de kiem te smoren, besloot de koning de Britse, Franse en Amerikaanse haute finance bij zijn plannen te betrekken. Zo kon de SGB in 1906 drie koloniale ondernemingen oprichten: de *Union Minière du Haut-Katanga* (UMHK), de *Forminière*⁴⁵ en de *Compagnie des Chemins de Fer du Bas-Congo au Katanga* (BCK). De *Forminière* kreeg een concessie van 17.167 km² toegewezen voor een periode van 99 jaar, namelijk tot 2005... De Amerikaanse groep *Ryan-Guggenheim* werd om zijn grote ervaring op het gebied van mijnproductie bij de oprichting van de *Forminière* betrokken.⁴⁶ De koning benaderde hiervoor James G. Whiteley, de toenmalige Amerikaanse consul-generaal in Kongo Vrijstaat. Whiteley wist Ryan en Guggenheim enthousiast te maken voor het project en werd zelf directeur van de onderneming. Ingenieur-geoloog Millard King Shaler⁴⁷ werd directeur van het Brusselse kantoor van de *Forminière*.⁴⁸ Guggenheim werd vertegenwoordigd door C.B. Whelpley en Ryan door Herbert H. Vreeland. Mijnzaken werden aan de Amerikanen toevertrouwd en woudeexploitatie aan de Belgen. De Amerikaanse partners werden onmiddellijk aangesproken om voor de *Forminière* prospecties uit te voeren.⁴⁹ De eerste prospectiezending vertrok in 1907.

Evolutie van de exploitatie

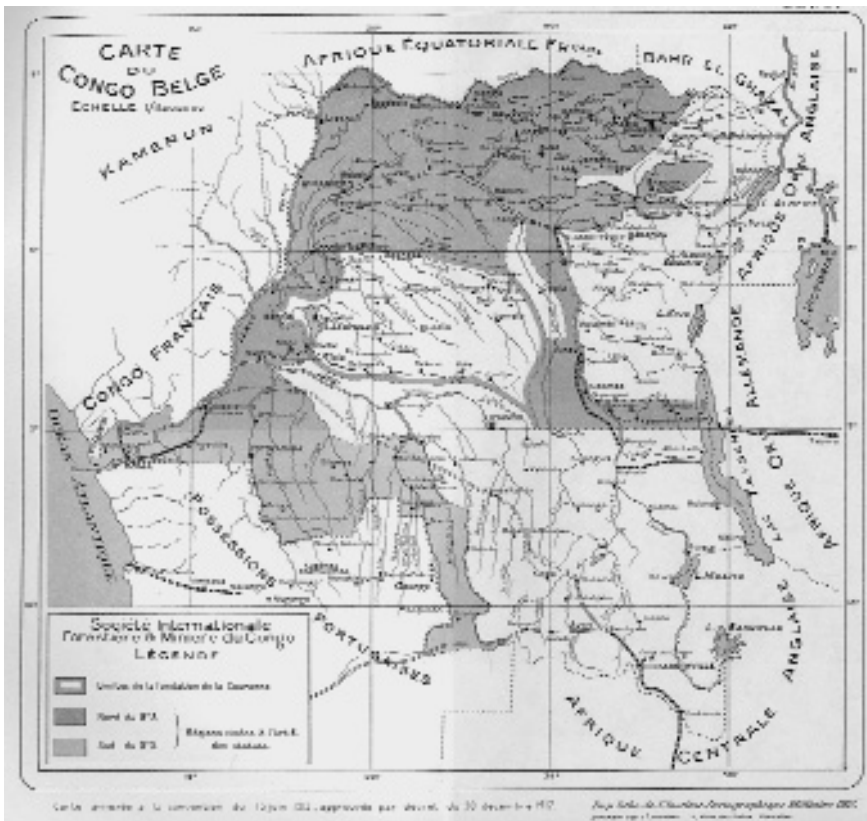
Kaart 2 - Belgisch Congo

In 1909 werden de eerste diamanten ontdekt in de alluviale afzetting van Tshikapa.

Wegens gebrekkige communicatie- en transportmogelijkheden startte de exploitatie ervan pas in 1913. De eerste partij Kasai-diamanten bereikte Antwerpen in januari 1914. Hiervoor werd in Antwerpen een speciaal distributiekantoor van de *Forminière* opgericht. Tegen het einde van de oorlog was de productie gestegen en één jaar later konden de allereerste dividenden aan de aandeelhouders worden uitbetaald.⁵⁰ Het succes van de diamantexploitatie gaf de SGB meer controle over de rest van de diamantvelden in

Kongo en na de oorlog werden nieuwe exploitatiefirma's opgericht. In 1920 besloot de toenmalige minister van Koloniën Louis Franck⁵¹ andere maatschappijen te laten profiteren van de ervaring en de kennis van de *Forminière*. Hij vroeg de *Forminière* om de exploitatie van de wingebieden in onderaanneming te bundelen.⁵² Een van deze ondernemingen was de *Bécéka*, zo genoemd naar een oudere onderneming, de *Compagnie du Chemin de Fer du Bas Congo au Katanga* (BCK), die ook de nodige exploitatierechten verleende. De *Bécéka* werd de uitbater van de rijkste diamantvelden van Kongo. De grote prospectie-initiatieven van de *Forminière* aan het begin van de eeuw gebeurden ten zuiden van Kasai, in de aanpalende Angolese provincie Luanda. Toen bleek dat de alluviale diamantvelden zich aan weerszijden van de grens uitstrekten, werd in 1917 een Angolese onderneming opgericht met een monopolie over diamantexploitatie in Angola. Zo

43

Kaart van de concessie van de Forminière (1912) – Forminière

werd de *Companhia de Diamantes de Angola* (*Diamang*) geboren. *Diamang* verpachtte zijn exploitatie aan het naburige *Forminière*, waar immers de technische knowhow zat. Zo ontstond een ware Kongolees-Angolese tegenhanger van het Zuid-Afrikaanse diamantkartel.

Het verging de *Forminière* behoorlijk goed. De productie kende een exponentiële groei van 38.882 karaat in 1913 tot 7.205.000 karaat, waarvan 6.401.332 karaat industriediamant in 1942.⁵³ Dat was 61,5 percent van de toenmalige wereldproductie. De *Forminière* groeide uit tot de 4de grootste Kongolese groep na de UMHK, *Kilo-Moto* en *Géomines*. *Bécéka* stond op de 14de plaats. Tegen het einde van het interbellum baatte de *Forminière* 40 exploitaties uit in het district Tshikapa, wat het tot de eerste wereldproducent van ruwe industriediamant maakte. De onderneming was evengoed actief in goud, tin, hout, vee en spoorwegen. Ze stelde 18.000 tot 21.000 arbeiders te werk.⁵⁴ De opleiding van het Belgische technisch personeel was volledig in handen van Amerikaanse prospecteurs en ingenieurs. Die Amerikaanse aanwezigheid in Tshikapa was tot in de jaren twintig zo belangrijk, dat de 4de juli er de belangrijkste feestdag was.

Machtsgroepen achter de diamantondernemingen

Hoe belangrijk was de Amerikaanse invloed bij de oprichting van de *Forminière*? Wat was de werkelijke machtsverdeling bij het zich ontlukende machtscentrum in de diamantwereld? De meeste aandelen, namelijk 58 percent, waren in handen van de Kongolese staat. Hij kreeg die in ruil voor de toegekende concessie. De tweede belangrijkste groep aandeelhouders waren de Amerikanen met 25 percent, de helft van het gestorte kapitaal. De *trustees* van de zogenaamde *Congo Mines Participation Agreement* waren H.H. Vreeland, Clendenin J. Ryan, S.R. Guggenheim en Simon Guggenheim. Deze *trustees* werden vertegenwoordigd door H.H. Vreeland en Medley C.B. Whelpley.⁵⁵ Al deze personen hadden in de Verenigde Staten al gemeenschappelijke belangen, vooral in de Amerikaanse koper- en spoorwegindustrie en de Kongolese rubberexploitatie. Een derde groep aandeelhouders had nauwe banden met het hof. Leopold II schrok er niet voor terug om vertrouwenspersonen in te schakelen om zijn belangen te behartigen. De groep bestond uit: de tweelingbroers Constant en Auguste Goffinet, respectievelijk Ere-Intendant van de Civiele Lijst en Ere-Secretaris van de Bevelen van de Koning;⁵⁶ een zekere notaris du Bost, vermoedelijk een Franse magistraat die zich over de Franse belangen van Leopold II ontfermde, en Edmond Parmentier, een Brusselse ondernemer die nauw betrokken was bij de grote werken die Leopold in België liet uitvoeren. Deze vier aandeelhouders

waren goed voor 9 percent van de aandelen. De vijfde belangengroep bestond uit de *Société Générale de Belgique* (SGB).⁵⁷ In 1948 waren de belangrijkste groepen aandeelhouders ongewijzigd gebleven. De kolonie behield 55,5 percent van de aandelen, de erfgenamen van de families Ryan en Guggenheim 25 percent, de SGB 4,1 percent. 15,4 percent van de aandelen was verspreid over de 10 overige aandeelhouders.⁵⁸

Het geringe aandeel van de SGB contrasteerde met het overwicht aan SGB-bestuursleden – directeurs genoemd – in de raad van bestuur van de *Forminière*. De voorzitter van de raad van bestuur, Firmin Van Brée⁵⁹ en twee bestuurders, majoor Alphonse Cayen en Félicien Cattier,⁶⁰ stippelden het beleid van de *Forminière* uit. Alle drie waren ze directeurs bij de SGB.⁶¹ Twee van hen, Van Brée en Cattier, bepaalden samen met directeur Edgar Sengier⁶² de dagelijkse koloniale politiek van de SGB.

Hoe kon de SGB zo'n sleutelrol innemen in de koloniale economie? Hoe kon zij bovendien zo'n verregaande controle verwerven zonder hoofdaandeelhouderschap? Dit fenomeen was een erfenis van het Leopoldiaans bewind in Kongo Vrijstaat. Toen stond de overheid, die eigenaar was van de ondergrond, de exploitatiecontrole af aan de concessiehoudende ondernemingen in ruil voor een deel van de winst. Het overheidsaandeel bestond met andere woorden uit een tegenprestatie voor de verleende concessie. Er was dus geen sprake van een inbreng van overheidskapitaal. De latere koloniale staat had een beslissende rol

Félicien Cattier – Foto: CMB

Firmin Van Brée – Foto: KMMA

kunnen spelen op het vlak van de mijnontginning, maar vertrouwde die traditiegetrouw toe aan vertegenwoordigers van het privékapitaal. De kolonie had als hoofdaandeelhouder van de *Forminière* wél het recht om de voorzitter van de raad van bestuur te benoemen alsook één derde van de bestuurders. Maar de keuze ging steevast uit naar SGB-directeurs die zich binnen de SGB gespecialiseerd hadden in de koloniale economie. De vooraanstaande rol die de SGB in de wacht kon slepen was het gevolg van een bijzondere machtspositie. Die valt om te beginnen te verklaren door de hoge financiële concentratiegraad. In 1933 stelde een parlementaire commissie vast dat driekwart van het koloniale privékapitaal onder de controle viel van slechts vier groepen. Daarvan vertegenwoordigde de SGB 60 percent. Deze groepen vormden zeer beperkte en haast familiale ‘clans’. In 1957 hielden 28 personen 400 mandaten bij koloniale ondernemingen. Van Brée bijvoorbeeld, cumuleerde boven op zijn voorzitterschap bij de *Forminière* nog 32 andere posities in de koloniale economie. Er werd in Leopoldstad wel eens gezegd dat hij meer macht had dan de gouverneur-generaal van Belgisch Kongo zelf. Ten tweede zorgde een politiek van belangenverstrengeling – dochterondernemingen van de SGB waren onderling van elkaar aandeelhouder – voor een verregaande SGB-controle over complexe economische structuren, waardoor de SGB niet over het hoofd gezien kon worden. De overheid erkende deze feitelijke sleutelpositie van de SGB. Dat het bedrijf meer zetels kreeg dan zijn aandeel in het ondernemingskapitaal rechtvaardigde, illustreert dit.⁶³ Ten slotte vloeyde de invloed van de privésector, in casu van de SGB, ook voort uit de grote verwevenheid tussen de SGB en de overheid. Tijdens het interbellum ontstond een nauwe verstrengeling tussen de regering en de bestuurders van de grote financiële groepen. In de ministeriële kabinetten doken steeds weer dezelfde namen op als in de raden van bestuur. Dat was ook zo op lagere echelons waar territoriale agenten een begeerde rekruteringsbasis waren voor de koloniale ondernemingen. Anderzijds keken hoge koloniale ambtenaren ernaar uit hun loopbaan bij deze privébedrijven af te sluiten.⁶⁴ Zo kwam het dat de overheid in Kongo een bijzonder gunstig klimaat schiep voor de grote ondernemingen. Dat nam dan weer niet weg dat vooral het Brusselse gezag meer dan eens het mikpunt van kritiek was.⁶⁵

Oppenheimer was een opvallende afwezige bij de aandeelhouders van de *Forminière*, maar was wél terug te vinden bij de *Bécéka*. *Anglo American* beschikte over 23 percent van de aandelen van de *Bécéka*. Maar de hoofdaandeelhouder was de SGB.⁶⁶ De *Bécéka* was een echt filiaal van de SGB, dat voor de uitbating van een segment van de *Forminière*-concessie zorgde, maar de ontginning in onderaanneming toevertrouwde aan de *Forminière*. Op deze wijze werd de

invloed van de Amerikaanse aandeelhouders van de Forminière enigszins beperkt.⁶⁷

Collectie auteur

Het Portugese *Diamang* was voor 25 percent in handen van de *Forminière*. Het aandeel van de SGB is moeilijk in te schatten omdat het zich liet vertegenwoordigen door andere ondernemingen waarin het zelf participaties had.⁶⁸ Het overige 5 percent aandelen was verdeeld onder de Portugese *Banco Ultramarino* en de Portugese staat. Rond 1923 kocht Barnato zich voor het Londens syndicaat in voor 20 percent. Daarna slonk dit aandeel. Aan het hoofd van de onderneming stond algemeen directeur Ernesto de Vilhena, oud-minister van Koloniën en van Buitenlandse Zaken van Portugal. Kolonel Antonio Lopes Mateus zat de raad van bestuur voor. Ook Van Brée zetelde in deze raad. *Diamang* werd een van de belangrijkste bronnen van rijkdom van Angola. De Angolese staat rijfde 40 percent van de winst op. Het is niet verwonderlijk dat de bestuurders van *Diamang* in niet geringe mate de overheid naar hun hand konden zetten. *Diamang* gedroeg zich als een staat binnen de staat.

HET ANTWERPSE DIAMANTCENTRUM

Tegen het einde van de jaren dertig was Antwerpen de bestemming van 80 percent van de diamanten die via *De Beers*, de *Forminière* en het Londense distributiemonopolie verhandeld werden. Het Antwerpse diamantcentrum heeft zijn eigen ontstaansgeschiedenis maar had net zoals het Londens Syndicaat en de Zuid-Afrikaanse diamantondernemingen een joodse oorsprong. Behalve op de al vernoemde machtscentra willen we een licht werpen op de Antwerpse joodse diamantairs, de Belgische vakbonden en werkgevers.

Joodse aanwezigheid in het Antwerpse diamantcentrum

De Antwerpse diamantsector heeft zijn ontstaan volledig te danken aan de traditionele band tussen het joodse volk en diamant. In de Middeleeuwen en in de nieuwe tijd kenden de joden in Europa en in het bijzonder op het Iberisch schiereiland zwarte tijden. Zij waren het mikpunt van vervolgingen en staat, volk, adel en Kerk aasden op hun patrimonium. Joden werden ook vaak uitgewezen. Investeren in immobiliën of in fabrieken was in deze omstandigheden niet verstandig. Dan waren makkelijk te vervoeren rijkdommen met een hoge intrinsieke waarde een interessantere investering. Geen wonder dus dat deze joden belangstelling toonden voor diamanten. Bovendien was de diamanthandel vrij van corporatieve restricties, waardoor de joodse inpalming getolereerd werd. Joden vermeden het om in concurrentie te treden met de andere bevolkingsla-

gen.⁶⁹ De diamantbewerking vroeg ook geen grote investeringen. Het in handen geven van zo'n waardevolle, maar niettemin uiterst kleine steentjes aan derden voor verhandeling of verwerking vereiste ook een groot vertrouwen. De joden konden terugvallen op een uitgesproken en grensoverschrijdend religieus, cultureel en linguïstisch gemeenschapsgevoel. Sefardische joden uit Portugal beheersten traditioneel de diamanthandel met India, toen 's werelds enige diamantproducent. Er waren ook joden in Londen, de belangrijkste bestemming voor Indische handelsgoederen. In Centraal- en Oost-Europa bestond een eeuwenoude traditie in diamant-, parel- en juwelenhandel onder de joden. Na het uitbreken van de inquisitie in Portugal in 1531 voelden tal van deze joden, waaronder de zogenaamde marranen of verplicht tot het katholicisme bekeerde joden, zich aangesproken door de tolerante reputatie van de Lage Landen. Zij trokken naar Antwerpen en Amsterdam. Toen Antwerpen in 1578 echter door de Spanjaarden werd heroverd, verschoof het zwaartepunt van de diamanthandel en -nijverheid naar Amsterdam. Er ontstond met andere woorden in de loop van de 16de eeuw een dubbel joods diamantmonopolie in Noordwest-Europa. Joden controleerden zowel de diamanthandel en -verwerking in Amsterdam als de ruwdistributie in Londen. Het Antwerpse diamantcentrum zou in de loop van de 19de eeuw echter een inhaalbeweging maken. De verwerkende industrie was nooit echt uit Antwerpen verdwenen en tal van Amsterdamse handelaars bleven er zaken doen. Zij stichtten er een gemeenschap die, na van de Nederlandse tolerantie geproefd te hebben, zijn joodse oorsprong niet langer verborg. Niettegenstaande het traditionele wantrouwen tegenover joden in Antwerpen, vonden de stadsambtenaren de heilzame economische weerslag van de aanwezigheid van de joodse gemeenschap in de stad heel positief. Deze traditie zou zich trouwens in de 20ste eeuw voortzetten. Steeds meer Amsterdamse handelaars en juweliers vestigden zich in Antwerpen en integreerden zich in de lokale bourgeoisie. De gecombineerde ontdekking van diamantvelden in Zuid-Afrika in 1867 en de groeiende Russische vraag naar edelstenen en parels in 1870 had een positieve weerslag op het Antwerpse verwerkingscentrum. Het oefende net als drie eeuwen eerder alweer een grote aantrekkingskracht uit op joden uit Centraal- en Oost-Europa. Dankzij de contacten die Amsterdamse en Antwerpse joden met joodse handelaars uit Oost-Europa op de handelsbeurs van Leipzig onderhielden, namen de diamanthandel in Antwerpen en de immigratie naar die stad toe. De invoering van stoommachines rond 1865 om de slijpmolens aan te drijven, verscherpte de concurrentiepositie en verhoogde de aantrekkingskracht van Antwerpen nog meer.⁷⁰ Tijdens de laatste decennia van de 19de eeuw kwam er dan ook een stroom van nieuwe

joodse migranten aan in Antwerpen. Zij werden waarschijnlijk aangetrokken door de welvaart maar de fundamentele redenen voor de exodus uit vooral Polen en Rusland lag in deze landen zelf. Een anti-joodse politiek leidde tot pogroms in Oost-Europa. Er waren nog meer redenen om te vertrekken. De historici Maxime Steinberg en Rudi Van Doorslaer wijzen op de ontwrichting van de traditionele joodse economie in die gebieden.⁷¹ De typische bedrijfstakken waarin de joden actief waren, namelijk diamant, leder en textiel, waren kleinschalige, artisanale en familiale industrieën met een lage industriële ontwikkelingsgraad en weinig mogelijkheid tot standaardisering.⁷² Dit kleine artisanaat, de economische onderbouw van de *stetl* of het joods dorp, ging stilaan ten onder aan de concurrentie van goedkope industriële massaproducten. Gelijktijdig werden de joden voor de eerste maal in West-Europa tot de ‘moderne’ maatschappij toegelaten, wat hun economische, sociale, politieke en culturele integratie mogelijk maakte.⁷³ Niet alle in Antwerpen aangekomen immigranten wilden daar ook blijven. Zij waren meestal op doortocht naar de Nieuwe Wereld maar hadden geen geld genoeg om hun reis voort te zetten. Op zoek naar een inkomen belandden zij in de diamantsector. Dat was haast onvermijdelijk omdat de overige Antwerpse handel en ambachten voor hen gesloten bleven. De veelal ongekwalificeerde arbeiders met weinig technische kennis over de diamantbewerking werden doorgaans makelaars. Edelsteen- en parelhandelaars en leden van de kleine burgerij die over wat kapitaal beschikten dat in de sector geïnvesteerd kon worden, vervoegden hun rangen. Dat kapitaal werd overigens vaak in familieverband samengebracht. De joodse kooplieden en juweliers met geld waren meestal afkomstig uit Rusland.⁷⁴ Zij fungeerden vooral als fabrikanten.⁷⁵

De ambitieuze nieuwkomers gaven rond 1880 een doorslaggevende impuls aan het Antwerpse diamantcentrum. Voorlopig had Amsterdam nog de leidinggevende positie in de diamantwereld. Daar werden diamanten van betere kwaliteit verwerkt. De Antwerpenaren werkten meestal in onderaanneming voor Amsterdamse, Londense of Parijse opdrachtgevers. Antwerpen had nog geen georganiseerde markt maar het leed evenmin onder de syndicale overregulering die Amsterdam te beurt viel. Stilaan begon Antwerpen Amsterdam naar de kroon te steken. De Antwerpse stadsdiensten en banken verwelkomden de migranten en boden ze voordelen aan om hun vak in Antwerpen uit te oefenen. Antwerpen palmde de markten van de Parijse handelaars in en ging geleidelijk aan domineren over Amsterdam. Kopers uit de Verenigde Staten, Rusland en Frankrijk lieten Parijs links liggen om in Antwerpen handel te drijven. Ateliers rezen uit als paddestoelen de grond.⁷⁶ Uitzonderingen niet te na gesproken ging

het om eenmans- of familie zaken. Zeker in bepaalde onderdelen van de diamantbewerking was dat het geval. De elite van joodse fabrikanten, handelaars en bankiers uit Oost-Europa organiseerde de Antwerpse markt en stichtte handelsbeurzen. De banden met de buitenlandse markten werden verstevigd.

Joden begonnen ook actief diamantbewerking op te leiden. Rond 1897 waren er ongeveer 400 joodse arbeiders. In 1914 waren ze aangegroeid tot 1000 of ongeveer 15 procent van de volledige arbeiderspopulatie in de diamantsector. Er ontstond een spontane sociale compartimentering van de Antwerpse joden in de diamantnijverheid.⁷⁷ Het commerciële zat askenazen meer in het bloed dan sefardische joden van Nederlandse afkomst. Tussen deze twee groepen ontstonden wrijvingen. De technisch sterkere Nederlanders voelden zich superieur aan de askenazische makelaars. Vooral kloverers van sefardisch-Nederlandse afkomst wierpen zich in Antwerpen op als de elite binnen de sector. Leerling-diamantairs van Nederlandse afkomst kozen als vanzelfsprekend voor het vak van kloover, het best betaalde vak. Het aanleren van dit vak kostte trouwens handenvol geld. Hoewel die praktijk door de bonden tegengewerkt werd, was het gebruikelijk om de leermeester hoge sommen te betalen zodat deze een leerjongen in dienst zou nemen. Dat was zeker het geval voor een gereputeerde Nederlandse kloover. De prijs kon oplopen tot 300.000 frank. De traditie en familiebanden versterkten dit proces. De kloover- en zagersbranches waren na de Eerste Wereldoorlog nog exclusief Nederlands terrein. Askenazen verkozen de handel boven de bewerking. Maar voor men met kennis van zaken kon handeldrijven moest men de diamantbewerking onder de knie krijgen. Ook wie door overaanbod geen handel kon drijven, kwam in de bewerking terecht. De migranten uit Polen gingen daarom eerst in de verstellers- en snijdersbranche, vanaf 1929 ook in de kloover- en zagersbranche en vanaf 1937 in de slijpersbranche aan de slag. Debrutage⁷⁸ was de minst betaalde tak. Vooral klooverers slaagden er rond de eeuwwisseling in het nodige kapitaal te verzamelen om over te schakelen naar de activiteit van fabrikant of handelaar. De al gevestigde geassimileerde joden koesterden enig misprijzen jegens de zogenaamde 'polaks', die zich in de jaren twintig in groten getale bij de oorspronkelijke gemeenschap voegden. De liberale, Belgische joden voelden zich niet thuis bij deze zeer vrome en joods-nationalistische lieden.⁷⁹ Een aantal Poolse joden gingen er niettemin sociaal op vooruit doordat ze de ruwhandel met Londen leerden beheersen.⁸⁰

Talrijke askenazische joden in Antwerpen kozen na hun immigratie de taal die hun de meeste kansen op sociale promotie bood. Tot vandaag beschouwen de afstammelingen van de askenazische diamantairs uit de eerste helft van de 20ste eeuw zichzelf als Franstalige Antwerpenaren. Na de verwoede pogingen

van de Vlaamse Beweging om vooral in de jaren zestig en zeventig het gebruik van de Franse taal uit Vlaanderen te weren, zullen deze joden dat, zoals de meeste Franstalige Antwerpenaren, uit angst voor discriminatie slechts zelden openlijk toegeven. Vooral de N.V. Diamantclub van Antwerpen was en is zeer Franstalig. Maar ook het Jiddisch, het Pools en andere Slavische talen werden gesproken. Over de sociale gelaagdheid en het taalgebruik in joodse kringen werd totnogtoe echter nog geen onderzoek gevoerd. Historicus Rudi Van Doorslaer meent dat er qua taalgebruik een verschil gemaakt moet worden tussen joodse diamantarbeiders en het patronaat. De grens tussen beiden was echter zeer moeilijk te trekken. Verschillende getuigen menen dat het joodse diamantproletariaat in 1939 slechts een minderheid van de joodse diamantbewerders vormde. Joodse diamantbewerders waren veelal hooggespecialiseerde, hooggeschoolde ambachtslieden en technici die een relatief hoog inkomen genoten. De overgrote meerderheid van de joodse immigranten die in de diamant terechtkwamen waren volgens oud-voorzitter van de Vrije Diamanthandel David Urlik van burgerlijke afkomst. Velen spraken in Polen of Rusland reeds Frans en correspondeerden in het Frans met hun achtergebleven familie. Arme joden verzeilden, nog steeds volgens Urlik in andere industrieën, waar méér Jiddisch gesproken werd. Eigen onderzoek toonde ook aan dat diamantmakelaars financieel zeer zwak stonden. Het is natuurlijk wél zo dat talrijke joden uit de Oost-Europese burgerij alles hadden verloren in de pogroms en als gevolg hiervan van nul af aan af moesten herbeginnen met ondankbare kleine beroepen.⁸¹ Andere sefardische diamantlieden hadden vele eeuwen in Nederland geleefd en bleven ook in België het Nederlands spreken.⁸²

Vele belangrijke diamantairs waren lid van de zionistische *Mizrachi*-partij, die in Antwerpen in 1905 werd gesticht.⁸³ De *Mizrachi*-beweging was vooral goed gestructureerd in Galicië, vanwaar talrijke Poolse diamantairs afkomstig waren.⁸⁴

Ondanks de zeer snelle opwaartse sociale beweging van de joodse migranten kwamen in de 19de eeuw slechts enkelen van de allergrootste diamantairs, zoals Maurice Tolkowsky⁸⁵ of Jacques Kryn, regelmatig in contact met de Belgische samenleving. De joodse diamantairs hadden weinig belangstelling voor het bredere maatschappelijk kader waarbinnen zij hun vak uitoefenden. Slaagden deze joden, die een economische pilaarfunctie uitoefenden binnen de joodse gemeenschap, er ook in door te dringen tot de Belgische politieke, industriële en financiële kringen? Werden zij opgenomen in overheidsinstellingen? Of bleven zij integendeel een marginale, hoewel welstellende groep outsiders die hun aandacht exclusief toespitsten op de eigen joodse gemeenschap?

Onderhandelende diamantairs – Foto: SBD

Volgens Van Doorslaer zou de diamantnijverheid een belangrijke integratiefactor geweest zijn voor de joodse immigranten. Ook historica Anne Morelli wijst op de sociale opgang van bepaalde joodse ondernemers in de diamantsector.⁸⁶ Andere historici bevestigen de sociaal opwaartse beweging van de joodse diamantairs maar niet hun integratie binnen het Belgische establishment. Jean-Philippe Schreiber geeft in zijn *Dictionnaire biographique des Juifs de Belgique* een breed overzicht van prominente joden in België, van wie er een aantal duidelijk over de nodige middelen beschikte om een plaats te verwerven in de Belgische topelite.⁸⁷ Desondanks kregen ze die plaats nauwelijks. De biografieën van deze personen bestaan weliswaar, maar beschrijven de protagonisten niet vanuit het oogpunt van de joodse integratie in het Belgische establishment.⁸⁸ De joodse elites zochten aarzelend een plaats in de West-Europese liberale economieën van de 19de eeuw. Ze steunden daarbij de actieve politiek van het Israëlitisch consistorie, de officiële spreekbuizen van de joodse gemeenschappen in Europa. Maar hun inspanningen werden tegelijk afgeremd door een sterke gehechtheid aan traditionele beroepen en sociale patronen. De joodse gemeenschap bleef geslo-

ten. Professionele activiteiten waren sterk verankerd binnen het familiaal of gemeenschapsverband. De joodse werkgevers werkten bij voorkeur met joodse partners en werknemers. Ook het verenigingsleven en de liefdadigheid bleef haast uitsluitend tot de eigen gemeenschap beperkt.⁸⁹

Niet-joodse diamantbewerkers

54 Het beeld is echter verre van volledig zonder de autochtone medespelers. Het zijn vooral de zeer gekwalificeerde autochtone of 'Belgische' arbeiders die Antwerpen zo aantrekkelijk hebben gemaakt voor joodse fabrikanten en handelaren. Anders dan bij de Amsterdamse diamantnijverheid, die vooral joodse arbeiders tewerkstelde, vormden de Belgische arbeiders in de jaren die voorafgingen aan de Tweede Wereldoorlog om en bij de 80 percent van het totaal aantal werknemers in de Antwerpse diamantnijverheid. Veel van hen waren plattelandsbewoners. Antwerpen werd door Amsterdam gedwongen om zich toe te spitsen op de bewerking van kleine minderwaardige stenen. Deze overlevingsstrategie wierp vruchten af toen ook Antwerpen in aanmerking kwam om bevoorrad te worden door de nieuwe, Zuid-Afrikaanse mijnen. De Premiermijn bij Pretoria en de alluviale productie in Namaqualand brachten grote hoeveelheden diamant van mindere kwaliteit voort. Daar was vraag naar in de plattelandsnijverheid rond Antwerpen en in de Kempen, waar de schrale gronden de boeren tot een nevenactiviteit dwongen. Vooral de diamanten uit Duits Zuidwest-Afrika, die vanaf 1908 aan drie Antwerpse firma's werden verkocht, luidden de doorbraak in van een kleine, niet-georganiseerde nijverheid in de Kempen. Dat de Kempense industrie haar uitbreiding te danken had aan Duitsers is belangrijk met het oog op toekomstige ontwikkelingen. Deze groot-schalige decentralisatie van de sector werd anderzijds ook mogelijk door het vasthouden aan het traditioneel leefpatroon van de Kempense boeren, die niet wilden emigreren naar de stad. De dorpspastoors zorgden er, uit angst voor uitbreiding van de socialistische invloed, eigenhandig voor dat dit niet veranderde en dat bovendien eigen leerlingen werden opgeleid. Een tweede fase in het decentraliseringsproces vond plaats in 1920-1929 met de aanleg van het elektriciteitsnet in de Kempen. Voor zover bekend waren er 66 fabriekjes op het platteland in 1908, die samen goed waren voor 1184 molens en 1500 diamantbewerkers. Rond 1911-1914 probeerde men de nijverheid ook in Wallonië (Dinant) en in het Luikse van de grond te krijgen, maar na de Eerste Wereldoorlog verdwenen deze fabriekjes, net als die in het Brusselse. Zo bleef de nijverheid beperkt tot het noorden van het land, waar zij in 170 gemeenten stevig verankerd raakte.⁹⁰

De diamantsector is een van de zeldzame sectoren die in deze periode een grote groei heeft gekend. Tussen 1896 en 1926 verdrievoudigde het aantal ondernemingen en verachtvoudigde het aantal werknemers ervan. Volgens de volkstelling van 1856 waren er toen in de provincie Antwerpen 253 slijpers. De volkstelling van 1880 vermeldde de diamantnijverheid voor het eerst als aparte sector met 850 diamantbewerkers in de provincie Antwerpen en 93 elders. De volgende cijfers spreken voor zich:

1890	2308
1900	3518
1910	14.969
1920	14.260
1926	20.000
1929	25.000 ⁹¹

55

De sector barstte dus uit haar voegen en breidde zich in geen tijd uit in de provincie Antwerpen. Ze werd gedragen door een patronaat en een arbeiderselite van Nederlandse en Oost-Europese joodse afkomst, een traditioneel stedelijk en autochtoon arbeidersbestand en de groeiende huisarbeid onder de Kempense boerenbevolking. Het succes van de Antwerpse diamantsector hing in grote mate af van een degelijke interne organisatie en een efficiënte pacificatiestructuur. Zoals gezegd, bestonden er tussen werknemers en werkgevers in de diamantnijverheid geen duidelijke scheidingslijnen. Maar er waren wel etnisch-culturele spanningsvelden die elders in de Belgische economie niet voorkwamen. Deze bijzonderheden vinden dan ook hun weerslag in de typische structuur van de sector.

Vakbonden

De syndicalisering van de diamantsector werd versterkt door de invoering van de stoommachine aan het begin van de 19de eeuw. Daardoor kwam er voorlopig een einde aan het ambachtelijke karakter van de nijverheid. De stedelijke huisnijverheid verdween nagenoeg volledig en arbeiders vonden elkaar in grote werkplaatsen, waardoor zij voor syndicale invloed vatbaar werden. Voornamelijk de in 1895 opgerichte *Algemene Diamantbewerkerbond* (ADB) profiteerde van deze evolutie. Een groep die evenwel onbereikbaar bleef, waren de joden. Hun aantal was na de Eerste Wereldoorlog nog gestegen. Zij werkten vaak thuis, kenden geen vastgelegde lonen en werktijden, en waren niet erg bereid

om zich bij een vakbond aan te sluiten. Een tweede groep diamantbewerkers waarop de socialistische ADB weinig vat kreeg, waren de arbeiders die werkten in de buitennijverheid van de zeer katholieke Kempen. Hoewel de ADB probeerde deze onwelkome activiteiten te onderdrukken, breidde de plattelandsindustrie zich tijdens de Eerste Wereldoorlog nog verder uit. Toch deed het syndicalisme ook dáár zijn intrede toen in 1907 de *Christelijke Belgische Diamantbewerkersbond* (CBD) werd opgericht met hoofdkwartier in Boom. De nieuwe bond wilde een alternatief bieden voor de anti-klerikale politiek van de ADB. De ADB was er hoofdzakelijk opuit om de joodse thuisnijverheid en de Kempense plattelandsnijverheid op het ‘rechte pad’ te brengen. De poging had maar weinig succes. Ten slotte was er ook nog het kleine *Vlaams Nationaal Syndicaat* (VNS). Dat was de voorloper van Arbeidsorde, de vakbeweging die verbonden was aan de Vlaams-nationale en fascistische partij *Vlaams Nationaal Verbond* (VNV).⁹²

Patroonsorganisaties

In sociale onderhandelingen stond de ADB eveneens tegenover de patroonsorganisaties. Omdat het echter onmogelijk was om een duidelijk onderscheid te maken tussen fabrikanten en handelaars en omdat de grens tussen handels- en industriële activiteiten bijzonder vaag was, hielden deze organisaties zich bijna exclusief bezig met loononderhandelingen. De belangrijkste en oudste patroonsorganisatie was de *Belgische Juweliersvereniging* (BJV), die tijdens de Eerste Wereldoorlog ontstond⁹³ en na een loonconflict met de ADB verdween. Op 6 juli 1927 maakte de BJV plaats voor het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD), een neutrale en open organisatie waarbij joodse patroons welkom waren. De voorzitter was Isidore Lipschutz, destijds een boegbeeld van de joodse diamantgemeenschap.⁹⁴ Men sprak wel eens van de ‘groep Lipschutz’. De organisatie wilde de chaotische toestanden in de diamantnijverheid in goede banen leiden: periodieke stakingen, te lange werkuren, op-en-neergaande lonen, het probleem van de huisnijverheid enzovoort. De klassestrijd werd begraven en er ontstond een broederlijke ‘entente’ met de diverse arbeidersorganisaties. Onder impuls van het SBD werden talrijke commissies in het leven geroepen, die tot op de dag van vandaag nog functioneren.⁹⁵

Het *Christelijk Verbond van Antwerpse Diamantnijveraars- en Handelaars* (CVAD), een katholieke werkgeversorganisatie, werd in volle diamantcrisis, op 30 maart 1930 opgericht binnen het *Algemeen Christelijk Verbond van Werkgevers* (ACVW). De CVAD schoot bijzonder goed op met de voorzitter van het SBD,

Een diner bij het vooroorlogse SBD; achteraan in het centrum: Isidore Lipschutz – Foto: SBD

Isidore Lipschutz. Voordien was er al een ‘*Algemene Christelijke Vereniging der Belgische Diamantnijverheid*’ (ACVD) opgericht, die de Kempische werkgevers verenigde en ook deel uitmaakte van het ACVW. De ACVD ontstond in 1928 onder leiding van de Grobbendonkse fabrikant Cassiers. Om ook niet-christelijke patroons aan te trekken werd de naam in 1936 veranderd in *Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (VBD).⁹⁶ De VBD vertegenwoordigde vooral kleine katholieke fabrikanten uit de Kempen. De uitgesproken burgerlijke, Franstalige en joodse SBD contrasteerde fel met de resoluut Vlaamse en, in een later stadium, zelfs anti-semitische VBD. Tijdens de bezetting deed de VBD zich graag voor als slachtoffer van de ‘joodse plutocratie’.⁹⁷

Beurswezen

Nu waren lang niet alle fabrikanten, of liever kooplui die fabriceren, lid van deze organisaties. Vooral de beurzen waren representatief voor de meerderheid van de fabrikanten. Lipschutz mag dan nog voorzitter van het SBD geweest zijn, dat nam de traditionele argwaan van joden tegenover ledenorganisaties niet

weg. Als zij dan toch lid werden, was dat vaak pro forma of om bepaalde machtsposities te behouden of te veroveren. In een sector waarin traditioneel voor meer dan de helft van het zakencijfer ‘in het zwart’ wordt gewerkt, waren organisaties als de ADB en het SBD niet meer dan vervelende pottenkijkers. De joodse diamantairs voelden zich het meeste thuis in de diamantbeurzen, veruit de belangrijkste organisatievorm in de diamantsector.⁹⁸ De diamanthandel in Antwerpen werd oorspronkelijk in cafés in de Pelikaanstraat gedreven, vlak bij het Centraal Station. Het tekort aan privacy en veiligheid, maar ook de forse toe-name van het zakenvolume vroegen om een betere infrastructuur. Daarom besloot een groep diamanthandelaars, geleid door de in Krakau geboren joodse diamantair Adolphe Adler, in 1898 om een wettelijk gevestigde, gestructureerde handelsvereniging op te richten met de naam *N.V. Diamantclub van Antwerpen* (Diamantclub). De ‘Club’ werd de meest prestigieuze van de vijf beurzen die in Antwerpen in de periode 1898-1929 opgericht werden: de Beurs voor Diamanthandel in 1904; Fortunia in 1910; de Vereniging voor Vrije Diamanthandel in 1911 en de Antwerpsche Diamantkring in 1929. De beurzen oefenden vooral inzake winstpercentages controle uit op hun leden. Kopers uit de hele wereld maakten gebruik van deze beurzen. De meeste grote en middelgrote Amsterdamse handelaren hadden een filiaal in Antwerpen. De beurzen waren goed uitgerust en men kon er specialisten raadplegen. Alle verschillende dia-

Beurszaal van de Diamantclub van Antwerpen – Foto: KMMA

De Diamantclub van Antwerpen – Foto: KMMA

mantproducten waren er geconcentreerd. De diversificatie van de handelsactiviteit was de belangrijkste reden voor de toename van deze beurslokalen. De Beurs voor Diamanthatel (Diamantbeurs) ontstond om nieuwe types ruwe diamant te verkopen; in de Antwerpsche Diamantkring (Diamantkring) werd industriediamant verhandeld; en in het café Fortunia en *Café des Sports* kwamen aanvankelijk vooral de Kempense fabrikanten of ‘Vlaamse boerkens’ hun afgewerkte producten aanbieden.

De sociale differentiatie was duidelijk. Om een volwaardige carrière uit te bouwen, om enige notoriëteit of financiering van grote banken te krijgen of om *sightholder* te kunnen worden, werd men liefst lid van de Diamantclub of de Diamantbeurs. Ernstige diamantairs zetten geen voet in de Fortunia.⁹⁹ Anderzijds hadden de Kempense fabrikanten een reële drempelvrees om tot de grote beurzen toe te treden. De Vrije Diamanthatel besloeg het middenveld.¹⁰⁰ Maar weinig autochtone Belgen speelden dus een rol van formaat in de diamantthatel. Een handvol Vlaamse fabrikanten van Kempense afkomst als Jos Lens, Frans Van Elsen of Frans Raeymaeckers¹⁰¹ vormen daarop de uitzondering, samen met al even schaarse vertegenwoordigers van de niet-joodse Antwerpse Franstalige burgerij zoals Adolphe Rotti¹⁰² of Charles Van Antwerpen.¹⁰³ Het is

60

Het als beurs dienstdoende café Fortunia op de hoek van de Vestingsstraat en de Pelikaanstraat (Antwerpen, jaren vijftig) – Foto: SBD

opvallend hoe de Antwerpse Franstalige burgerij wegbleef uit deze toch wel lucratieve sector. Dat komt volgens Urlik omdat er 'betere' plaatsen te bemachtigen waren in de Antwerpse economie dan in de diamant, die per slot van rekening een bijzonder provinciale bedrijfstak bleef. De reden waarom anderzijds succesvolle joden de diamantsector niet ontgroeiden is gewoon dat er voor hen geen plaats gemaakt werd door de overwegend katholieke Franstalige burgerij, waar het anti-semitisme welig tierde. Het is dan ook niet verwonderlijk dat wie wél contacten had met de diamantwereld een liberale stempel droeg.¹⁰⁴

De Diamantclub en de Beurs huisden in imposante gebouwen in de Pelikaanstraat. Fortunia was gevestigd in het prachtige gebouw op de hoek van de Vestingstraat en de Pelikaanstraat, in de onmiddellijke omgeving van het Centraal Station. De diamantbeurzen lagen aan de basis van de aantrekkingskracht van Antwerpen in de diamanthandel. De beurzen brachten discipline, arbitrage en federatieve uitsluitings- en toetredingsregels. Dit laatste is duidelijk te danken aan de joodse kooplui. De onderwerping van de joodse handel aan de rabbinale rechtbanken maakte dat er overal ter wereld een algemeen geldend rechtssysteem toegepast werd dat ontsnapte aan de invloed van de nationale rechtbanken. De beursarbitrage is daar duidelijk op geïnspireerd. De beurzen

61

Handel in de beurszaal – Foto: SBD

creëerden hierdoor ook het nodige vertrouwen dat ondertussen spreekwoordelijk met Antwerpen verbonden is. Wie geen lid was van een van de vier beurzen en zich niet aan de daar geldende regels hield, werd niet als een bonafide diamanthandelaar, -nijveraar of -makelaar beschouwd. De vier ‘ernstige’ beurzen werden op 30 maart 1936 verenigd binnen de *Federatie der Belgische Diamantbeurzen* (Federatie). Eigenlijk was het de tweede poging om een federatie te vormen. Een eerste initiatief in deze zin was al vóór de Eerste Wereldoorlog genomen maar kwam om onbekende redenen niet van de grond. De Federatie behartigde het gemeenschappelijke belang van de diamantairgemeenschap omdat iedereen die binnen de diamantnijverheid werkte en geen loon of wedde trok, lid was van een van de vier beurzen. Het was dan ook de feitelijke corporatieve vereniging van de diamantkooplieden in brede zin. De nood aan een federatie liet zich vooral voelen bij het aanwerven of weigeren van malafide kandidaat-beursleden, omdat die informatie alle beurzen moest bereiken. De Federatie wilde Antwerpen als vooraanstaand diamantcentrum profileren. Ten slotte fungeerde de Federatie als arbitrage-instantie tussen beurzen en leden onderling. Samengevat waren de doelstellingen van de vereniging dus promotie, belangenbehartiging, samenwerking, verstandhouding en interne orde.

De vier beurzen sloten zich ook aan bij de *Wereldfederatie van Diamantbeurzen*. De Diamantclub en de Diamantbeurs waren al lid van bij de oprichting in 1907. Amsterdam, Parijs en Wenen werden er slechts door één beurs vertegenwoordigd. Een jaar later waren er 13 beurzen lid van de wereldfederatie. Er was dus een groeiend internationaal streven naar organisatie.¹⁰⁵

Vakscholen

De opleiding van leerjongens in het diamantvak was een ‘verzuiilde’ activiteit. Scholen werden opgericht door vakbonden en patroonsorganisaties. De Belgische diamantkringen vonden deze vakscholen belangrijk om de continuïteit van de vakkennis te verzekeren. Wellicht wilden zij deze vakkennis vooral buiten de joodse kringen levendig houden. Dankzij deze politiek overleefde de Belgische vakkennis de nazi-jodenvervolgning, zoals later nog zal blijken.

In 1934 stichtte de *Algemene Christelijke Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (ACVD) – die vanaf 1936 de *Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (VBD) werd – een vakschool die uit twee afdelingen bestond met elk ongeveer 400 slijpersstoelen. De eerste was enkel voor leerlingen, de tweede voor werkløzen die bijgeschoold werden. De leertijd bedroeg twee jaar en was contractueel vastgelegd. Daarna volgden drie maanden theoretische opleiding met alge-

mene vakken, technisch tekenen en boekhouden. In de voormiddag kreeg men theorie en 's namiddags praktijk. De lesgevers wilden vooral het ruimtelijk voorstellingsvermogen ontwikkelen. Er werd met versleten slijpschijven geoefend op ijzeren kegels. De scholing werd afgesloten met een proef en een diploma. Het stagewerk werd vergoed. Vanaf 1937 kon de VBD hiervoor rekenen op een overheidssubsidie. In 1941 had de school 25 leerlingen. Andere vakscholen waren de zogenaamde kloosterschool van de Aalmoezeniers van den Arbeid en de CBD-vakschool. Deze laatste werd aanvankelijk met medewerking van de ACVD opgericht, maar in 1936 richtte de *Christelijke Belgische Diamantbewerkerbond* (CBD) twee eigen scholen op in Grobbendonk en in Antwerpen.¹⁰⁶ De opleiding was er minder uitgebreid dan bij de VBD. Er werd alleen het slijpen aangeleerd.

63

Het Brusselse diamantcentrum

Over de Brusselse diamantnijverheid is niet veel geweten. Het was vóór de Eerste Wereldoorlog welvarend maar ging failliet in de jaren twintig. In de jaren dertig bleef er slechts een handvol ateliers over. Er bestond een lokale ADB-vertegenwoordiging¹⁰⁷ met een 100-tal leden. In 1936 stichtte ook het SBD een Brussels comité.¹⁰⁸ In de lente van 1945 zwol het initiatief van de 40 oorspronkelijke oprichters aan tot een beurs met 400 leden. De Brusselse autoriteiten stonden positief tegenover het initiatief omdat op dat ogenblik alle transacties tussen de stad en het hinterland verboden waren. Antwerpen werd echter nooit bedreigd. Het is niet duidelijk wat er van de Brusselse diamantnijverheid geworden is.¹⁰⁹

De ontdekking van diamanten in Afrika versterkte de tendens om de productie, de distributie en ook de prijs van diamanten onder controle te houden zodat ongebreidelde concurrentie de sector niet onleefbaar zou maken. Er deed zich daarom een tweesoortige concentratiebeweging voor: op het niveau van de productie met *De Beers* als centrale speler en op het niveau van de distributie met het Londens Syndicaat in de hoofdrol. Vervolgens verwierf *De Beers* de controle over het Syndicaat, wat haar een geïntegreerd wereldmonopolie opleverde. Maar ook binnen de Belgische koloniale wereld ontwikkelde zich onder controle van de *Société Générale de Belgique* een diamantkartel dat voorlopig onafhankelijk bleef van het Zuid-Afrikaanse. De twee Afrikaanse productietrusts

leverden hun productie aan de Noordwest-Europese, overwegend joodse handelswereld. Joodse immigranten hadden inderdaad een eeuwenoude traditie en knowhow opgebouwd in Londen, Antwerpen en Amsterdam, precies omdat deze steden de toegang vormden tot de koloniale productiegebieden en er hooggespecialiseerde diamantbewerkers waren.

3. Uitbouw van het Belgische overwicht – De diamantnijverheid tijdens de Eerste Wereldoorlog en de grote crisis

65

De ontluikende machtscentra van de werelddiamantsector vonden elkaar als het eropaan kwam de gemeenschappelijke belangen te behartigen. Onder-tussen kon Antwerpen zich door een sanering verder ontwikkelen in de drie grote pijlers van de diamantsector: de productie, de distributie en de verwerking en handel. Amsterdam en het Verenigd Koninkrijk vielen als verwerkings- en handelscentra buiten de prijzen.

DE EERSTE DIAMANTDIASPORA

De Eerste Wereldoorlog schudde de Antwerpse diamantsector grondig door elkaar. Voor de eerste maal werden de verschillende groepen met een belangrijke politieke crisis geconfronteerd. Hun reacties zijn niet onbelangrijk want bepaalde breuklijnen tussen de groepen werden door de oorlog nog benadrukt. De keuzes die gemaakt werden in het belang van de sector zouden als inspiratiebron dienen voor maatregelen tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Voor de eerste maal verscheen ook de Belgische overheid op het toneel.

Na de Duitse inval van 4 augustus 1914 raakte de sector versnipperd. Sommige diamantairs werden onder de wapens geroepen, anderen weken uit, bijvoorbeeld naar de Verenigde Staten. Heel wat joden hadden geen Belgische nationaliteit. Duitse en Oostenrijkse joden – in feite onderdanen van vijandige mogendheden – moesten België verlaten en werden over de grens gezet.¹¹⁰ Omdat de leveringen van ruw materiaal uit Londen ook nog eens gestaakt werden, besloten ook de achtergebleven diamantairs België te verlaten. Zo belandden er ongeveer 3000 diamantairs in het neutrale Nederland, dat nog wél bevoorraad werd, en nog eens een 700-tal in het Verenigd Koninkrijk, bij de bron dus van het ruwe diamant.

De ‘Hollandse’ en ‘Oostenrijkse’ joodse diamantairs zochten zich hoofdzakelijk een plek in Nederland. ‘Hollanders’ vestigden zich in Amsterdam. De anderen vonden een onderkomen in Scheveningen, waar de Nederlandse overheid en de *Algemene Nederlandse Diamantbewerkerbond* (ANDB) – de zusterinstelling van de Antwerpse *Algemene Diamantbewerkerbond* (ADB) – de vluchtelingen ter hulp snelden. In Scheveningen werd een vluchtelingenkamp opgericht, volledig met geprefabriceerde houten huisjes, scholen, straten, sanitair, elektriciteit en een slijperij. Na de val van Antwerpen op 10 oktober 1914 ontstond er een ware exodus richting Nederland. De Antwerpse diamantairs in Scheveningen kregen hierdoor het gezelschap van talrijke diamantbewerker. De ANDB wilde vermijden dat de Belgen weer aan het werk gingen, want er was niet genoeg ruw. Er werd dan voorgesteld dat Antwerpse diamantairs voor de helft Nederlandse slijpers aan het werk zouden zetten en voor de andere helft Belgische. De leden van de ANDB hoopten door deze regeling het Antwerps slijpsel aan te leren. Bovendien mochten de Antwerpenaren niet meer dan 40 percent van de Nederlandse productie leveren. De ADB was daar niet over te spreken. Zo werden er immers 3000 arbeiders of de helft van de Belgische diamantbewerker in Scheveningen werkloos. Toenmalig ADB voorman Louis Van Berckelaer¹¹¹ geloofde dat de oprichting van een controlecommissie door de ANDB die toezag op de ruwdistributie, de Antwerpenaren discrimineerde. Aan de positieve kant konden de Belgische arbeiders onmiddellijk tot de ANDB toetreden. Ongetwijfeld heeft Amsterdam de oorlogsomstandigheden aangegrepen om haar groeiende achterstand tegenover Antwerpen in te halen.¹¹² Er was nog een andere oorlogsontwikkeling die voor spanningen zorgde. Het Antwerpse patronaat had in Nederland twee beurzen opgericht om de handelsactiviteiten in ballingschap te hernemen. De Belgen richtten de *Cercle Diamantaire belge* op. De ‘Galiciërs’ – joodse immigranten uit Galicië – verenigden zich onder leiding van Romi Goldmuntz, een vooraanstaand diamantair, in de club *Antverpia*.¹¹³ Goldmuntz kwam na de bevrijding in opspraak omdat hij er, samen met Van Berckelaer van de ADB, van verdacht werd de blokkade van de Britten te omzeilen. Die moest de bevoorrading van de Duitse vijand beletten. Volgens de naoorlogse pers had Goldmuntz uitstekende banden met de Duitsers en kon hij voor een goede prijs ruwe diamant uit Duits Zuidwest-Afrika aankopen, die hij vervolgens op het Belgische platteland frauduleus liet bewerken. Hij verkocht zijn diamanten via Noorwegen of neutrale territoriale wateren aan de Verenigde Staten. Ondanks de Duitse bezetting en de geallieerde blokkade was er in juli 1915 nog nauwelijks werkloosheid bij diamantbewerker in zowel Antwerpen als in de buitenindustrie. De ADB was bezorgd om haar in de

Kempen achtergebleven leden of andere arbeiders en steunde daarom werkopdrachten voor België. Veelbetekenend was de verhuizing van *Antverpia* op het einde van de oorlog naar Bergen-op-Zoom, dichterbij de Kempen... De patriotische *Cercle Diamantaire belge* uitte scherpe kritiek op *Antverpia*. Haar leden weigerden met de vijand mee te werken en bleven door hun idealisme de hele oorlog lang werkloos. Ook binnen de ADB was er onenigheid over de handelwijze van Van Berckelaer.

De uit Antwerpen gevluchte Russische joden trokken hoofdzakelijk naar het Verenigd Koninkrijk. In tegenstelling tot in Nederland ontfermde de Britse regering zich niet over hen, zodat zij hun meegebrachte stocks moesten verkopen om te overleven. Later, in 1916 en 1917, zou deze aderslating zich wreken en de Britse diamantnijverheid in moeilijkheden brengen. Hooguit enkele joodse diamantairs zouden door de kring van het Londens Syndicaat worden opgenomen dankzij hun goede betrekkingen. De 509 gevluchte Belgische diamantbewerkers daarentegen konden lid blijven van de *Algemene Diamantbewerdersbond* (ADB), die onder de hoede genomen werd door de Britse diamantbewerdersbond. Zij vestigden zich in Londen en Brighton. Het Londens Syndicaat hoopte er nieuw leven in de eigen Britse diamantnijverheid te kunnen blazen. De Zuid-Afrikaanse diamantcentra hadden tevergeefs geprobeerd om alle productiefasen in eigen land te laten uitvoeren om niet langer afhankelijk te zijn van de Europese verdeelcentra. Zuid-Afrika was natuurlijk de thuisbasis van het in Londen invloedrijke *De Beers*. Het Zuid-Afrikaans project faalde in wezen omdat Zuid-Afrika te ver van de afzetmarkt lag en niet flexibel genoeg op de vraag kon reageren. Het ontbrak er de diamantairs ook aan de nodige know-how. Daarom stelde Bernard Oppenheimer, een broer van Ernest, voor om in Brighton een slijpschool op te richten. Het was een gedroomde kans voor het management van het Londens Syndicaat om gemakkelijker te kunnen inspelen op de vraag. Het waren niet de enige redenen: ook Duitsland zou baat kunnen hebben bij de uitschakeling van Antwerpen. De Oppenheimers leverden al vóór de oorlog *melée* die in het Duitse Hanau verwerkt werd. Bernard Oppenheimer gaf zijn project een humanitaire verpakking om het aan de Britse autoriteiten te verkopen. De school zou dienen om Britse oorlogsinvaliden op te leiden en werk te geven. Hij kreeg steun van *De Beers* en het Britse ministerie van Pensioenen maar de ADB was niet te spreken over het project. De bond vreesde ervoor dat er te veel knowhow naar de Britten zou gaan en was bezorgd om het voortbestaan van het Antwerps diamantcentrum. Aanvankelijk slaagde de ADB er echter niet in om op de besluitvorming te wegen. Nadat Antwerpenaren in het Verenigd Koninkrijk moeizaam en zonder financiering door een diamantbank

een 23-tal onafhankelijke slijperijen oprichtten, ging het project van Bernard Oppenheimer in 1917 dan toch van start in Brighton. De school telde 2000 arbeiders en 1350 molens. Het materiaal was Belgisch. Pas na de oprichting kreeg het Belgische diamantmilieu gehoor bij de overheid. Vooral senator Edmond Carton de Wiart,¹¹⁴ voorzitter van het *Comité Officiel Belge pour l'Angleterre* (COBA) en afgevaardigde bij het ministerie van Oorlog, bepleitte de zaak. Hij overtuigde de regering van de noodzaak om de nationale diamantnijverheid te beschermen. De vakbond, het patronaat en de regering lobbyden gezamenlijk om de delocalisatie te verhinderen. Groot-Brittannië was hier niet ongevoelig voor maar weigerde, ondanks het aandringen van voorstanders, de school te financieren. België kreeg wel officieel de garantie dat het zijn exclusiviteit op bepaalde knowhow zou behouden. De Britten beloofden dat Londen Antwerpen niet naar de kroon zou steken. Eigenlijk was de Belgische reactie overdreven. Het technische niveau van de slijpschool was te laag om hoogwaardige stenen te slijpen. In de praktijk werd er alleen boort geproduceerd. Na de oorlog werd de uitbetaling van de lonen gestaakt en keerden de diamantbewerkers massaal naar Antwerpen terug, aangetrokken door de voordelige naoorlogse koers van de Belgische frank en het gunstige sociaal klimaat. Het oorlogsproject van Bernard Oppenheimer in Brighton liep in 1923 definitief op een sisser af.

Voor een aantal, vooral uit de burgerij afkomstige Belgen waren de Jiddischsprekende Oost-Europese joden – vooral die van de club *Antverpia* – niet welkom. Zij werden, overigens niet zonder reden, van collaboratie beschuldigd. Een deel van de Belgische pers schilderde de Galicische joden af als vijandelijke vreemdelingen.¹¹⁵ Geen wonder dus dat vele joden na de wapenstilstand aarzelden om huiswaarts te keren. Louis van Berckelaer nam de verdediging van de Polen op zich en probeerde ze terug naar Antwerpen te krijgen. De Antwerpse werkgevers waren er met hem van overtuigd dat deze groep de Antwerpse diamantnijverheid weer groot kon maken. Sinds de ontdekking van ruwe diamant in Belgisch Kongo had de sector ook in de ogen van de Belgische overheid aan belang gewonnen. Minister van Koloniën Franck sprak zich op 19 januari 1919 dan ook resoluut uit voor een snelle terugkeer van de diamantairs naar België. Alle partijen waren het hiermee eens. België erkende dit patrimonium nu openlijk als het zijne. Hierop volgde een combinatie van privé- en overheidsinitiatieven om de vluchtelingen ervan te overtuigen om terug naar huis te keren. Minister van Justitie Vandervelde¹¹⁶ droeg Van Berckelaer op de terugkomst van de vluchtelingen uit het Verenigd Koninkrijk daar te gaan bespreken. Er werd een loonsverhoging van 33 percent in het vooruitzicht gesteld. Alle niet-Belgische diamantairs kregen de Belgische nationaliteit aangeboden. Wie geen

startkapitaal meer had, kreeg een terugkeerpremie. De burgemeester van Antwerpen beloofde faciliteiten om de terugkomst aan te moedigen. De werkgeversorganisatie en de vakbond stuurden een gemeenschappelijke delegatie om de diamantairs uit Nederland terug naar Antwerpen te lokken. Ze bestond uit Romi Goldmuntz en Louis Van Berckelaer. Goldmuntz ondernam bovendien een reis naar Berlijn om voor Antwerpen over ruwleveringen te onderhandelen. Joseph Walk,¹¹⁷ een rijke handelaar, bracht zijn voorraad ruwe diamant op de markt tegen vooroorlogse prijzen om de joden terug te doen keren. De kritische stemming in Antwerpen sloeg om en de diamanthandelaars keerden terug, met een onmiddellijke heropleving van de diamantindustrie als gevolg.¹¹⁸ Een aantal nieuwe troeven droeg eveneens bij tot de aantrekkingskracht van Antwerpen voor de diamantair. Ruwleveringen uit de eigen kolonie bereikten de sector voor het eerst. De oorlog had een stijging van het aantal handelscontacten mogelijk gemaakt. Ten slotte waren tijdens de bezetting maar liefst 2000 nieuwe leerjongens opgeleid met het oog op de heropleving. Toch waren alle problemen nog niet van de baan. Na de thuiskomst moesten de tegenstellingen tussen de Belgische patroons en de ‘Scheveningers’ worden weggewerkt. Diamantairs van Oostenrijkse, Russische en Duitse oorsprong scheidde zich af van hun collega’s van de *Diamantclub* en stichtten de ‘Antwerpsche Diamantkring’ op 10 oktober 1929. De statuten van de *Diamantclub* werden aangepast. Zij waren discriminatoir voor diamantairs van Duitse oorsprong of diamantairs die tegen de Belgische belangen in hadden gehandeld. De daden van sommigen zoals Goldmuntz werden evenwel door de vingers gezien.

De corporatistische banden tussen de diamantairs waren een dertigtal jaar na hun immigratie dus niet echt tegen een crisis bestand. De Eerste Wereldoorlog leidde dan ook tot een dubbele breuklijn in de Antwerpse diamantwereld. Op syndicaal vlak stonden ‘Hollanders’ – die naar Amsterdam waren uitgeweken en geweigerd hadden om met Antwerpen samen te werken – tegenover ‘Antwerpenaars’, die gevochten hadden om Antwerpen drijvende te houden. Bij de patroons zonderden de Oost-Europese joden zich af van de Belgen of patriotten, wat een splitsing in het beurswezen opleverde. Een verdere merkwaardige evolutie is de overheidstussenkomst. Zowel het Verenigd Koninkrijk, Nederland als België heeft geprobeerd deze belangrijke sector te beïnvloeden. Noem het een vroege vorm van economische oorlogsvoering. De ervaringen tijdens de bezetting, in ballingschap en tijdens de bevrijding zouden ook tijdens de Tweede Wereldoorlog hun stempel drukken op het gedrag van de betrokken personen en instanties.¹¹⁹

ACHTERUITGANG VAN AMSTERDAM

In 1909 leverde een nieuwe *outside producer* praktisch haar hele Zuidwest-Afrikaanse ruwopbrengst tegen een sterk concurrentiële prijs aan een verband van Antwerpse juweliers. De nieuwe speler was de *Regie*, die handelde onder de voogdij van het Duitse *Kolonialamt*. In de periode 1912-1914 gaf dit een belangrijke verschuiving van de diamantnijverheid naar België. Tijdens het interbellum takelde de concurrentiepositie van het Amsterdams diamantcentrum verder af. Antwerpen beschikte over enkele specifieke troeven die deze tendens versnelde, maar de doorslaggevende redenen lagen in de interne en verziekte situatie in Amsterdam zelf. De hoge lonen, de syndicale overregulering en een rigide fiscaal klimaat waren de hoofdoorzaken voor het Amsterdamse debacle.¹²⁰ Daartegenover stond Antwerpen met zijn sociaal-pacifiserende traditie, goedkope werkkrachten in de Kempen en frauduleuze onderaanneming. Voeg daar nog een na de Eerste Wereldoorlog zwakke Belgische munt, en gunstigere betalingsmodaliteiten en financieringsmogelijkheden¹²¹ voor buitenlandse klanten aan toe en het plaatje is compleet: Antwerpen maakte een forse inhaalbeweging. Amsterdams diamantairs zakten naar Antwerpen af met in hun kielzog de Amsterdams arbeiders. Het beeld is echter nog complexer. Sommige specialisten wijzen op de technische vooruitgang in Antwerpen en op een grotere commerciële agressiviteit van de Oost-Europese joden.¹²² Over het algemeen neemt men aan dat Antwerpen de bovenhand kreeg rond 1921. In dat jaar waren 7000 van de 9000 bij de *Algemene Nederlandse Diamantbewerkerbond* (ANDB) ingeschreven arbeiders werkloos. Amsterdam, dat sinds de tweede helft van de 19de eeuw de bewerking van kleine steentjes had moeten prijsgeven aan Antwerpen – en deels ook aan Duitsland – was zich gaan toespitsen op de bewerking van grotere stenen om de hoge loonkosten te kunnen dragen. Maar ook die industrie kwam rond 1927, met de opkomst van de Zuid-Afrikaanse slijpindustrie, in het gedrang. De depressie van 1930 betekende uiteindelijk de doodsteek voor Amsterdam. In de jaren dertig rees de vraag naar kleine stenen omdat de kleine spaarder geen vertrouwen meer had in klassieke beleggingsmiddelen. In 1935 werd de Belgische frank gedevalueerd. Amsterdam kwijnde verder weg. Enkel met overheidssteun hield het centrum nog enigszins het hoofd boven water.¹²³ In 1939 bedroeg de activiteit in Antwerpen het tienvoud van die in Amsterdam.¹²⁴

CONTRACT TUSSEN DE FORMINIÈRE EN HET LONDENS SYNDICAAT

Wij zagen eerder hoe de Kongolese diamantproducenten, met als boegbeeld de *Forminière*, in 1926 een overeenkomst sloten met het Londens Syndicaat om de Kongolese diamant op de wereldmarkt te verdelen. Talrijke partijen deden hier hun voordeel mee. Welke waren eigenlijk de Belgische belangen? Stemden zij overeen met die van Londen? Welke politiek werd er gevolgd en wie onderhandelde met het zogenaamde *Oppenheimer Syndicate*?

De eerste leveringen van Kongodiamanten bereikten Antwerpen in 1913, voorlopig een evenement van symbolische aard. Pas aan het einde van de Eerste Wereldoorlog was er sprake van een echte distributiebeleid. Voorlopig, tot eind 1920, verkocht de *Forminière* uit onervarenheid maar ook wegens gevoelens van soevereiniteit en nationale trots rechtstreeks aan de Antwerpse markt. De onderneming bracht de Kongodiamant in grote loten op de markt en verkocht ze aan de meest biedende, hoofdzakelijk grote makelaars.¹²⁵ De individuele slijperijen protesteerden tegen deze dure tussenschakel en verzochten minister van Koloniën Franck eind 1920 om kleine loten van gespecialiseerde assortimenten beschikbaar te maken voor kleine fabrikanten. De minister stemde hiermee in, waarop de *Forminière* in Antwerpen een verkoopbureau opende. Het

Verkoopkantoor van de *Forminière* op de Graanmarkt te Antwerpen – Foto: KMMA

statige verkoopgebouw valt vandaag nog te bewonderen op de Graanmarkt in Antwerpen. Van dan af werd het reinigen, schatten en klasseren van de stenen door de *Forminière* en niet langer door de makelaars gedaan. De goederen werden echter op de markt aangeboden onder de marktprijs. Dit gebeurde uitgerekend op het moment dat de markt als gevolg van de armoede en de ontredde door de oorlog en de bolsjewistische revolutie overstelp werd met diamanten. Vroegere klanten als Duitsland, Oostenrijk en Rusland verkochten in plaats van te kopen. De diamantmarkt stortte in. Driekwart van de bewerkers verloor zijn job. Londen en de *Forminière* staakten hun

verkoop. Gezien de uitzonderlijke toestand werd een belangrijke handelaar en *sightholder*, de firma Kryn, verzocht om de verkoop van de *Forminière* te leiden. Kryn besloot de ruwrijzen aan de marktprijs aan te passen en bracht nieuw leven in de markt. Zo zette België een eerste belangrijke stap naar gecontroleerde distributie en prijsvorming, wat uiteindelijk neerkwam op eenzelfde politiek als die van Rhodes en Oppenheimer. Men kocht van dan af in feite in stilzwijgende overeenkomst met het Londens Syndicaat. Omdat de Kongodiamant slechts in geringe mate geschikt was voor de Antwerpse nijverheid – enkel 10 procent van de productie was slijpbaar – werd er vanaf 1922 toch overwegend via Londen verdeeld. Tussen 1921 en 1925 daalde de bevoorrading van Antwerpen door het kantoor op de Graanmarkt van 95,3 procent tot 10,5 procent. *Diamang* en CAST sloten respectievelijk in 1923 en 1925 een formele overeenkomst met het syndicaat. In 1926 bond ook de *Forminière* in en sloot zij

Sorteersters van de *Forminière* – Foto: KMMA

namens het Kongolese diamantkartel (zie p. 40) een contract af met het Londens Syndicaat. Op het Antwerps kantoor konden nog tot in de jaren dertig Kongodiamanten van het Londens Syndicaat gekocht worden. In 1940 was er nog maar één enkele koper.¹²⁶ Hoe kwam het zover?

De belangrijkste reden voor de overeenkomst tussen de Belgische partijen – Kolonie, *Forminière*, ADB en SBD – en het Londens Syndicaat was de garantie die deze laatste bood om de hele productie aan vaste prijzen op te kopen. Voor het leeuwendeel van de Kongolese productie, minderwaardige voor de industrie bestemde diamanten en de boortproductie, bestond er in deze periode nog geen noemenswaardige markt. Bovendien kon het slijpbaar materiaal dat Kongo voortbracht, onmogelijk aan de Antwerpse vraag voldoen. Er waren dus sinds het begin van de exploitatie al ongeoorloofd grote voorraden aangelegd. Nu beloofde Ernest Oppenheimer niet alleen alles – inclusief de bestaande stocks – te zullen opkopen, maar bood hij de *Forminière* ook een gegarandeerd jaarlijks zakencijfer: de kolonie zou de helft van de winst opstrijken.¹²⁷ Oppenheimer beloofde daarenboven het Antwerpse diamantcentrum prioritair te bevoorraden, ook met diamanten die niet uit Kongo afkomstig waren.¹²⁸ Andere voordelen waren de gegarandeerde tewerkstelling voor de Afrikaanse arbeiders van de Kongolese diamantproducenten en het voorkomen van een prijzenslag met het Londens Syndicaat. Bij dit alles mogen we niet vergeten dat de *Forminière* danig in de moeilijkheden geraakt was door zelf diamant te willen distribueren. Het

Londens Syndicaat beschikte wel over de nodige knowhow en handelsconnecties om diamanten optimaal aan de man te brengen.¹²⁹ Door kartelcontrole op de prijs vermeerde men conjunctuurschommelingen,¹³⁰ die de markt heel onaantrekkelijk maakten voor investeerders en beleggers. Het hielp voor de diamantbewerdersbond ook een essentieel probleem uit de wereld. Conjuncturele schommelingen hadden immers een spoor van vernieling achtergelaten in de sociale geschiedenis van de diamantbewerders. De houding van de *Algemene Diamantbewerdersbond* (ADB) wordt goed beschreven in een analyse van Jan Walgrave, oud-conservator van het Antwerps diamantmuseum en auteur van verschillende werken over diamant: ‘De basisprincipes die de groep van *De Beers* reeds in 1889 uitwerkten, sloten wonderwel aan op de standpunten van de werknemersorganisaties, wat er mede toe heeft bijgedragen dat er ook later tussen werkgever en vakbond een merkwaardige solidariteit bleef bestaan. Dit in tegenstelling tot andere nijverheidstakken. Zo verstonden zich de ADB en het ruwsyndicaat in Londen doorlopend over de jaarlijks te produceren hoeveelheden ruwe diamant. Het Londens Syndicaat dat de geproduceerde voorraden beheerde, zorgde voor een vaste prijzenbasis, waardoor zowel handelaar als fabrikant voor gelijke soorten goederen dezelfde prijzen dienden te betalen. Concurrentie kon op die manier enkel op basis van vakkundigheid en commerciële vaardigheden worden gevoerd en door gebruik te maken van lokale assets.’¹³¹ Ook de Nederlandse historicus Salvador Bloemgarten viel de vreemde alliantie tussen werkgever en werknemer in Amsterdam op: ‘Voorzitter Polak van de *Algemene Nederlandse Diamantbewerdersbond* en zijn medewerkers waren er zich overigens terdege van bewust dat er iets paradoxaals stak in het groeiend enthousiasme van diamantbewerders voor de socialistische samenleving. Het resultaat van hun arbeid, de geslepen diamant, is immers bij uitstek een luxeproduct, waarmee kapitaalkrachtige statuszoekers hun verwende vrouwen plegen te versieren of dat ze vanwege zijn betrekkelijke waardevermindering graag als beleggingsobject gebruiken. Anders gezegd: de diamantindustrie leeft bij de gratie van de kapitalistische economie en is in een socialistische maatschappij ten dode opgeschreven. Want in zo’n maatschappij kan het individu zich niet van zijn medemens onderscheiden door de hoge waarde van zijn privé-bezit. Men hoeft beslist niet te twijfelen aan de oprechtheid waarmee Polak en andere prominenten in de ANDB het socialistisch ideaal verkondigden. Dat neemt echter niet weg dat het boven geschetste perspectief wel degelijk op hun denken en doen een grote invloed had. Zo zagen ze bijvoorbeeld als belangenbehartigers van de diamantbewerders weinig heil in het toepassen van revolutionaire kunstgrepen ter bespoediging van de komst der socialistische samenleving.’¹³²

De enigen die over de nieuwe situatie kloegen, waren de kleine fabrikanten. Het hoeft geen betoog dat het contract met het Londens Syndicaat in het voordeel speelde van de grote *sightholders*. Nu hadden de kleine, katholieke Kempense fabrikanten niet langer een directe toegang tot de bron en waren ze weer afhankelijk van de goodwill van de hoofdzakelijk joodse *sightholders* en dito makelaars. ‘De Belgen zijn (...) grootelijks verdrongen door ingewekenen’, klonk het.¹³³ Door zijn steun aan Oppenheimer en de joden wilde de ADB volgens de Kempenaars de ondernemingen naar zijn pijpen doen dansen en de katholieke buitennijverheid de kop indrukken. Menigeen beschouwde het contract als een joods complot. Er kan niet zonder meer aangetoond worden dat er akkoorden bestonden tussen Ernest Oppenheimer en grote joodse handelaars zoals Romi Goldmuntz, noch dat zulke akkoorden joden zouden privilegiëren. Het blijft echter de vraag of het simultaan verwerven van vooraanstaande posities door Oppenheimer en Goldmuntz in respectievelijk Londen en Antwerpen toeval was.¹³⁴ Beide mannen waren zeer goed met elkaar bevriend.¹³⁵

Romi Goldmuntz (1948) – Foto: Beurs voor diamanthandel

Het initiatief voor een toenadering tot het Londens Syndicaat ging eigenlijk uit van senator en ADB-voorzitter Louis Van Berckelaer. Na de rampzalige crisis van 1920, die in zijn ogen veroorzaakt was door het té goedkope ruwaanbod van de *Forminière*, riep Van Berckelaer de koloniale onderneming op om contact te leggen met de Oppenheimers. Hij nodigde de *Forminière* uit om niet langer ‘aan de Kempense patroons toe te geven’ en de Kongodiamanten niet rechtstreeks aan de fabrikanten te verdelen.¹³⁶ Dat laatste bevoordeelde de plattelandsnijverheid, waarop de stedelijke en socialistische ADB geen vat had. Maar het groeiende belang van industriediamant wekte sowieso Oppenheimers belangstelling voor de Kongo- en Angolaproductie, die hoofdzakelijk uit industriediamant bestond. Hij wilde daarover, en ook over slijpbaar diamant, de controle houden. De Kongolese productie was zo belangrijk dat de *Forminière* de diamantpolitiek in de toekomst zou kunnen bepalen. Om hier zeker zijn hand op te houden, onderhandelde Oppenheimer rechtstreeks met de Belgische regering. Die was zeer gevoelig voor de hoger uitgelegde voordelen die Oppenheimer bood. De positie van *De Beers* was zeer wankel geworden en hing dus voor een groot deel af van dit akkoord. Oppenheimer was bijgevolg bijzonder gul. Het akkoord werd de grondslag voor twee in een symbiotische verhouding verstrengelde monopolies: op de verwerking en op de distributie. Door het akkoord met de Belgen werd *De Beers* een internationaal kartel, en lag ze voortaan aan de basis van de leefbaarheid van de sector.

De eigenlijke onderhandelingen werden gevoerd door Joseph Dewyspelaere¹³⁷ en Millard King Shaler, de directeurs van de *Forminière*-kantoren in Antwerpen en Brussel.¹³⁸ Pierre Crockaert, een Belgisch zakenman en medewerker van de *Forminière* wiens familiale bankiersbelangen nauw verbonden waren met die van Oppenheimer, werd bestuurslid van *De Beers* en adjunct van Oppenheimer. Hij moest de productie van de *Forminière* aan de wensen van het Londens Syndicaat aanpassen.¹³⁹ De overeenkomst werd regelmatig vernieuwd¹⁴⁰ en wierp vruchten af. De zaken namen toe en het vertrouwen groeide. In 1932 waren er maar 4000 arbeiders werkzaam, in 1936 waren dat er al 12.000.¹⁴¹

ROL VAN DE DIAMANTBANKEN

Diamantbanken vormen een belangrijk marktregulerend instrument. Ook op dat vlak zou Ernest Oppenheimer proberen zijn invloed uit te breiden. De crisis van 1930 gaf hem die kans.

Diamantbankieren

76

De diamantindustrie is geen gewone industrie. De financiering van de diamantindustrie – kortetermijnkredieten tegen hoge intresten – verloopt anders dan in andere sectoren. Een diamantondernemer kan dan ook niet bij eender welke bank aankloppen. Er zijn speciale diamantbanken, zoals de Antwerpse Diamantbank, en banken met speciale diamantafdelingen, zoals de ‘Amsterdamsche Bank voor België’. Conventionele banken voelen zich onwennig in de diamantsector omdat die geld leent onder voorwaarden waar die banken niet mee vertrouwd zijn. Diamantzaken houden voor de banken grote risico’s in. Zo moet de diamantbank bereid zijn om erg kapitaalsintensieve ondernemingen die op zeer zware financiering rekenen, bij te staan. De schulden die de diamantairs bij deze banken hebben uitstaan, zijn traditioneel dan ook indrukwekkend. Tijdens de transactie spelen prijsfluctuaties en de fluctuerende koers van de dollar in op de waarde van de borgsom, die uiteraard bestaat uit diamanten. Bovendien gaat het om een uitgesproken internationaal gerichte industrie waar-

De Amsterdamsche bank voor België (Antwerpen) – Foto: SBD

bij de kapitaalgoederen voortdurend bewerkt en verplaatst worden. In deze omstandigheden is het onmogelijk om dezelfde garanties te krijgen als in de rest van de economie. De bankier moet bijzondere technieken uitdokteren om de geld- en diamanttransfers in het oog te houden. Tenslotte geldt ook hier het voor de hele sector zo typische wederzijdse vertrouwen. Vooral in een wereld van familiebedrijven is diamantbankieren een zaak van persoonlijke vertrouwensbanden.¹⁴²

Waaruit bestaat de financiering van de diamantindustrie? Allereerst is er de financiering van de diamanthandel en -verwerking. *Sightholders* of fabrikanten die diamanten inkopen op de open markt vragen een krediet aan. Hiervoor dienen diamanten als onderpand. Ook slijpers hebben een krediet nodig om de periode tussen aankoop van de ruwe diamanten en de afwerking van de geslepen diamanten te overbruggen. Verder is er financiering nodig voor de aanleg van diamantvoorraden. Vrijwel elke bank probeert de financiering van mogelijk stagnerende voorraden te vermijden. Als er een crisis uitbreekt en de diamant aan waarde verliest, levert zo'n financiering de bank immers enorme verliezen op. Een laatste vorm van financiering geldt voor opslag, het transport en de douanefaciliteiten. De banken werken meestal met kaskredieten. De diamantsector is risicovol en bijgevolg zijn de kredieten duurder. Voor de eigen financiering maken diamantbanken voor een deel gebruik van andere banken. De Antwerpse Diamantbank, bijvoorbeeld, heeft weinig spaarinlagen en klopt voor een groot deel van de financiering bij andere banken aan.¹⁴³

Diamantbanken speelden een niet te onderschatten rol in de sector. De interestpolitiek had invloed op de diamantprijs en de kredietpolitiek beïnvloedde de voorraadvorming. Liepen de schulden van een diamantfirma te hoog op of duurden de recessies te lang, dan leidde dit zonder overbruggingskrediet van de bank vaak tot een faillissement. Zo waren diamantbanken een belangrijke partner van het Londens Syndicaat om prijzen te stabiliseren of om in moeilijker tijden de afzet voor het Syndicaat te waarborgen.¹⁴⁴ Het gezamenlijke ingrijpen van de diamantbanken en Ernest Oppenheimer tijdens de grote crisis van 1930 redde de Antwerpse diamantnijverheid van een gewisse ondergang.

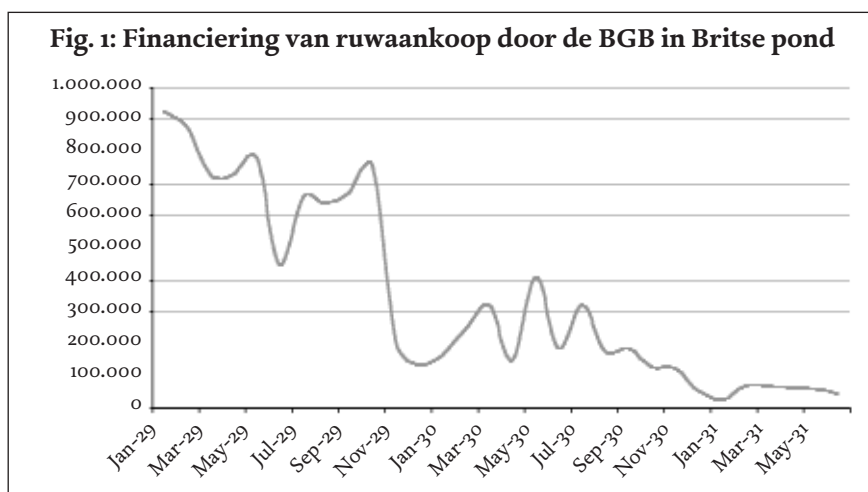
De crisis van 1930 en de redding van de diamantbank

De crisis van 1930 raakte de diamantnijverheid bijzonder hard. Het arbeidersbestand werd van 25.000 naar 3500 teruggeschoefd en 280 hoofdzakelijk joodse diamantairs slaagden er niet in om een gezamenlijke schuld van 483 miljoen frank af te lossen.¹⁴⁵ Deze som betekende maar liefst 80 percent van de totale

activa van de toen als diamantbank fungerende bank, de *Banque Générale Belge* (BGB),¹⁴⁶ die dus onherroepelijk op een faillissement afstevende.

De alom gerespecteerde financiële expert Albert-Edouard Janssen werd in 1930 opgeroepen om de noodlijdende BGB ter hulp te snellen.¹⁴⁷ Hij reisde naar Parijs waar hij onderzocht hoe de Fransen de crisis aanpakten. Men had er een interbancair orgaan opgericht (*Diaperl*) om met de steun van de *Banque de France* faillissementen in de diamantsector te vermijden. Janssen kon de Belgische Nationale Bank overtuigen iets gelijksoortigs te doen. Zo werd het *Comité Interbancaire* opgericht: geschillen met de diamantairs konden er in der minne geregeld worden en een golf van faillissementen kon worden vermeden.

78

Bron: *Le marché des diamants (handgeschreven rapport)*, s.d., (Fortis, BGB, 'Rapport du Conseil d'Administration et du Collège des Commissaires - Crise 1931').

Faillissementen zouden de Antwerpse markt demoraliseren en de kredietwaardigheid van de bank op de helling te zetten. Zo werd het failliet vermeden van een aantal vooraanstaande diamantondernemingen als *Gutwirth & Fils* en *R. & L. Goldmuntz*. De onderhandelingen rond de schuld van de gebroeders Romi en Leopold Goldmuntz¹⁴⁸ geven een duidelijk beeld van de omvang van de reddingsoperatie. Op 31 december 1931 had de firma *R. & L. Goldmuntz* een schuld van 67 miljoen frank. Na onderhandelingen stemden de broers Goldmuntz ermee in een eenmalige aflossing van 6 miljoen frank af te betalen. Er werd een *gentlemen's agreement* getroffen waarbij de broers op hun eer beloofden om jaar-

lijks één percent van hun winst, naar eigen goeddunken en naargelang de mogelijkheden, aan de bank over te maken. De aflossing van de 6 miljoen frank werd keurig uitgevoerd op 16 december 1935. Verder ontving de bank niets meer en in 1950 liet ze de zaak definitief varen.¹⁴⁹ Het geval van Goldmuntz is geen toeval-
 lig voorbeeld. Het ging hier om één zevende van de totale schuld in 1930. Dat de bank niet volledig terugbetaald zou worden was evident. Er moesten nog meer maatregelen genomen worden. Janssen bereikte na moeizame onderhandelingen dat de Nationale Bank in mei 1931 een discontokrediet van 550 miljoen frank toekende. De terugbetalingstermijnen voor een totale schuld van 300 miljoen werden verlengd.¹⁵⁰ Nu kon de sanering beginnen. Ten eerste moest het aandeel diamantdossiers teruggeschroefd worden. Om het risico te spreiden, streefde men ernaar dat van 80 percent naar 35 à 40 percent terug te brengen.¹⁵¹ Daarom werd op 5 januari 1932 besloten tot een fusie met de *Compagnie Financière et Industrielle de Belgique*, waarvan Solvay, net als van de *Banque Générale Belge*, een belangrijke aandeelhouder was. De nieuwe bank, die *Société Belge de Banque* (SBB) heette, nam de financiering van diamantnijverheid en -handel over. De recente ervaringen spoorden de bestuurders van de SBB aan om de financiële toestand van de bank nogmaals te versterken. Zij spraken hiervoor ook buitenstaanders aan. Dat de leefbaarheid van de Antwerpse markt de Afrikaanse diamantproducenten na aan het hart lag, werd meteen heel duidelijk. De Beers en de *Forminière* gingen in op de vraag om de nieuwe diamantbank te steunen. Men zocht eveneens steun bij maatschappijen die de buitenlandse actieradius van het op te richten filiaal zouden vergroten. De *Banque Transatlantique*, gespecialiseerd in de financiering van de diamanthandel in Parijs, reageerde positief. Een nieuwe gespecialiseerde filiaal van de SBB werd op 26 januari 1934 opgericht onder de naam *Comptoir Diamantaire Anversoïse* (*Comptoir*) en vond een stek in de Pelikaanstraat nummer 54. De SBB had een participatie in de aandelen van 21,1 percent, de KB 22,3 percent, de Bank van Brussel 13,2 percent, De Beers 12,8 percent, *Sibeka* – een dochtermaatschappij van de *Société Générale de Belgique* (SGB) – 6,7 percent, de *Banque Transatlantique* 6,5 percent en andere 17,4 percent. De SBB leverde voorzitter Georges Janssen¹⁵² en vier bestuurders, waaronder Paul Timbal. De *Forminière* leverde bestuurder Alphonse Cayen. De pas opgerichte *Comptoir* toog onder de leiding van gedelegeerd bestuurder en directeur Paul Timbal aan de slag om de diamantnijverheid weer leven in te blazen.

Dat de bankiers begaan waren met het lot van de sector bleek onder meer uit het feit dat de *Comptoir* de huur van de Diamantclub en de Diamantbeurs op zich nam. Verder verzocht de *Comptoir* de Nationale Bank om een herdiscontering van de kredieten voor de belangrijkste diamantondernemingen van het Antwerpse

Comptoir Diamantaire Anversois
 NAAMELOOZE VENNOOTSCHAP -
 KAPITAAL : FR.S. 30.000.000

Filiaal van de SOCIETE BELGE DE BANQUE
 Telefoon : 299.50 (8 lijnen)

Alle Bank-,Beurs & Wisselbewerkingen

De Bank is bijzonder inzichtig om aan de beste voorwaarden, alle bewerkingen aangaande den
 Diamanthandel en Nijverheid, te verrichten, naamlijk :

INKASBERING en DISKONTO van HANDELSREK-
 TEN. — FINANCIERING van den INVOER en UIT-
 VOER van DIAMANTEN, en EDELGESTEENTEN. —
 BEWERKINGEN in DEVIJSEN en vreemde MUNTEN.

ANTWERPEN Pelikaanstraat, 54 Bureau « DIAMANTCLUB »	ANTWERPEN Pelikaanstraat, 78 Bureau « BEURS »
---	---

Advertentie Comptoir diamantaire Anversois (1937) – Onze Diamantnijverheid

diamantcentrum. Dat was nodig om de toevoer van slijpbare diamant te garanderen en de diamantnijverheid in België te houden. In Nederland en Duitsland kregen de diamantairs immers belangrijke voordelen. Maar niet alle diamantairs zouden steun krijgen. Tijdens periodes van laagconjunctuur werden kleine fabrikanten gedwongen de lonen te drukken of hun arbeiders te ontslaan. Er ontstond dan een versnippering van de markt. Iedereen werkte met beperkte middelen en op korte termijn, een uiterst contraproductieve evolutie. Ondernemingen die een last waren voor de sector werden door de *Comptoir* weggesaneerd. Firma's die diamanten in nazi-Duitsland lieten bewerken, en daardoor aan de oorsprong lagen van een groot twistpunt van die periode, konden evenmin rekenen op de steun van de *Comptoir*. (Zie p. 121-122) De *Comptoir* financierde wel solvabele, bonafide ondernemingen met genoeg slagkracht om de markt toereikend te bevoorraden.¹⁵³

In de loop van 1935 herstelde de sector zich. Eind maart 1935 waren er opnieuw 10.000 arbeiders aan de slag, en in 1936 waren er dat al 15.000. De *Comptoir* sloot zijn eerste werkingsjaar af met een winst van 10 percent (1.570.000 frank).

Greep van Oppenheimer naar de Antwerpse Diamantbank

Ondertussen was er nog een andere, parallelle evolutie. Om te beletten dat banken door verliesgevende beleggingen niet langer in staat zouden zijn om deposito's terug te betalen en zoals in 1930 het bankroet riskeerden, trof de toenmalige katholiek-liberale regering van Charles de Broqueville een belangrijke maatregel. Het Koninklijk Besluit nummer twee van 22 augustus 1934 leidde tot de splitting van de bankactiviteit in beleggingen enerzijds en depositobeheer anderzijds. Op 9 december 1935 werd de *Société de Banque Belge* (SBB) dan ook gesplitst in een holding met de naam *Compagnie Chimique et Industrielle de Belgique* en een depositobank die de oorspronkelijke naam behield. De SBB bleef zijn participatie in de *Comptoir* behouden. Deze maatregelen vielen niet in slechte aarde bij de bankiers. Het liet hun immers toe hun verliezen te verdoezelen.¹⁵⁴ De SBB hevelde alle gezonde rekeningen op 1 januari 1935 over naar de *Comptoir* en zij ontdeed zich van de ondertussen ontdubbelde schuldenberg van de diamantairs bij haar holding. Maar ook de holding moest kredieten vinden om de verliezen te verwerken. Paul Timbal onderhandelde daarom in de loop van 1937 met de Oppenheimers. Die grepen de kans om hun invloed in de Antwerpse diamantsector nog verder uit te breiden. Volledig in het geheim 'verkochte' de *Cie Chimique* een eerste deel van de schulden aan Ernest Oppenheimer: 310 miljoen frank voor de prijs van 13,5 miljoen frank. Een tweede deel ging naar de *The Amalgamated Development Company Ltd.* in Londen: 503 miljoen frank voor de prijs van 8,5 miljoen frank.¹⁵⁵ *Amalgamated* stond onder controle van Otto Oppenheimer, een broer van Ernest, die de firma gebruikte om buiten diamantkringen financiering te verkrijgen. *Amalgamated* gaf instructies voor het recupereren van waarborgen en onderpanden maar handelde nooit openlijk. Interventies werden door de SBB of de *Comptoir* uitgevoerd. Otto Oppenheimer, een leidersfiguur en een organisatorisch genie, werd gevierd als de architect van het reddingsplan voor Antwerpen.¹⁵⁶ Men moest nog tot na de Tweede Wereldoorlog wachten voor de effecten van de crisis volledig weggewerkt waren.

Nu Oppenheimer als het ware 'de bank gekocht had', kon hij natuurlijk rekenen op een versterkte positie binnen de *Comptoir*. Die onderging daarom alweer een gedaanteverwisseling. De bank nam de vorm aan die ze ook tijdens de oorlogsjaren zou hebben. Op de buitengewone aandeelhoudersvergadering van 18 juni 1937 besloot men de naam van de *Comptoir Diamantaire Anversoise* te veranderen in *Banque Diamantaire Anversoise* (BDA) of 'Antwerpsche Diamantbank'. Het werkingskapitaal werd verdubbeld. *Cofinindus* en de Kredietbank voor Handel en Nijverheid leverden aanvullend kapitaal. Albert-Edouard Janssen, voorzitter

Advertentie Antwerpse Diamantbank N.V. –
De Belgische Diamantnijverheid

van de SBB, verving Georges Janssen in de voorzittersstoel. Voor *De Beers* zetelden voortaan de nieuwe vice-voorzitter William A. Chapple en bestuurder generaal Sir John Philip Du Cane (*deputy Chairman* bij *De Beers* en vertrouwensman van *N. M. Rothschild & Company*).¹⁶² (Zie hoofdstuk 2, p. 37 e.v.) Voorts gingen zetels naar de tweede vice-voorzitter Paul Heymans (voorzitter van de Kredietbank) en de bestuurders Wladimir v. Archawski (bestuurder van de *Banque Transatlantique*) en Joseph Dewyspelaere (*Forminière*).¹⁵⁷ Timbal bleef gedelegeerd bestuurder, bijgestaan door directeur Joseph Van Rijkevorsel.¹⁵⁸

CONSOLIDATIE VAN DE BEERS

Ondanks de verbintenissen met alle grote *outside producers* overleefde het Londens Syndicaat, net als de Antwerpse diamantnijverheid en de *Banque Générale Belge*, de crisis niet zonder grondige ingrepen. Ten eerste moest het Syndicaat het hoofd bieden aan het Zuid-Afrikaans probleem. De Zuid-Afrikaanse regering liet geen controle toe op alluviale ontginning. Dat gold zowel voor de individuele *diggers* als voor de rijke diamantafzettingen in Namaqualand en de Zuid-Afrikaanse staatsexploitaties. Deze verkochten hun diamanten in Kaapstad via een verkoopbureau van de staat. Om concurrentie te vermijden, kocht het Syndicaat de hele productie systematisch op. Maar toen de aandeelhouders van het Syndicaat de economische crisis voelden naderen, was er niet meer genoeg geld hiervoor. Het Londens Syndicaat wankelde. In 1929 vroeg het steun aan de *Conference Producers*, die dat jaar, om het Syndicaat bij te staan, de helft van de geaccumuleerde stocks¹⁵⁹ opkochten. De gevoelige machtstoename van de Zuid-Afrikanen – lees *De Beers* – vertaalde zich in een eerste reorganisatie van het Syndicaat met de oprichting van de *Diamond Corporation (Dicorp)* in 1930. *Dicorp* werd de eerste schakel in de nieuwe corporatieve structuur. Ze luidde de opheffing in van het traditionele Londens Syndicaat ten voordele van *De Beers*. Deze kocht tussen 1930 en 1939 de aande-

len van de overige aandeelhouders geleidelijk aan op. Alle contracten met de *outside producers* werden voortaan door *Dicorp* onderhandeld. *Dicorp* stond voor een moeilijke taak. Het erfde de schulden van het Londens Syndicaat en het verbond er zich bovendien toe meer diamanten op te kopen. Inmiddels woedde de crisis in alle hevigheid en *Dicorp* kwam rond 1934 in moeilijke papieren. Er moest dringend een manier gevonden worden om de enorme diamantstocks van het Londens Syndicaat, aangezwollen met de tijdens de crisis opgekochte diamanten, van de hand te doen. Begin 1934 werden daarom naast *Dicorp* de *Diamond Producers Association* en de *Diamond Trading Company* (DTC) opgericht. *Dicorp* zou de *outside*-productie voor zijn rekening nemen; de *Diamond Producers Association* nam de Zuid-Afrikaanse productie voor haar rekening en de DTC zorgde voor de verkoop. *Dicorp* werd dus in principe de partner van de *Forminière* en de andere *outside producers*. In de praktijk zou *Dicorp* vooral de industriediamant voor zijn rekening nemen en zou de *Diamond Producers Association* zich op slijpbare diamant toespitsen.¹⁶⁰ De *Diamond Producers Association* leverde dus slijpbaar aan de DTC en *Dicorp* leverde industriediamant

83

Kantoren *Dicorp* (Londen) – Foto: Beurs voor diamanthandel

aan de DTC. Ernest Oppenheimer zette zijn broer Otto aan het hoofd van de DTC. Door een kapitaalsverhoging van *Dicorp* kon *De Beers* – dus ook de Oppenheimers – de driehoofdige structuur haast volledig controleren. *De Beers* controleerde de productie en vooral de verdeling van diamant. Dat betekende eigenlijk dat de belangen van de producenten gebundeld waren in één distributiekanaal dat de diamanttoevoer naar de markt regelde. Men kan dus spreken van een kartel rond de DTC en *Dicorp*. *De Beers* had wel geen vat op de grotere *outside producers* zoals *Diamang* en de *Forminière*, waarvan de hoofdaandeelhouders buitenlandse overheden waren. Hun trouw moest met compensaties afgekocht worden. Het valt ook op dat het relatief beperkte gewicht van *De Beers* in de markt voor industriële diamant zijn controle niet noodzakelijk verhinderde. Dat kwam door het belang van de gigantische hoeveelheid aangelegde stocks.¹⁶¹ Tegen 1937 was de reserve van *De Beers* aangegroeid tot 40 miljoen karaat (8 ton), goed voor ongeveer 20 jaar verbruik. *De Beers* stond op de rand van het bankroet. De stijgende vraag naar industriediamant zou de redding van *De Beers* betekenen.¹⁶² De nakende oorlog deed de vraag naar dit product toenemen.

De Eerste Wereldoorlog luidde de onherroepelijke ondergang in van de Britse en Nederlandse verwerkings- en handelscentra maar de Belgische sector kon zich handhaven en groeide zelfs. Enerzijds kon de joodse diamantdiaspora, de sleutel tot het succes van het Antwerpse diamantcentrum, overtuigd worden om na de oorlog terug te keren. Anderzijds slaagden de Belgen er ook in om hun zaak in het Verenigd Koninkrijk handig te bepleiten en nieuwe concurrentie in de kiem te smoren. Dit succes was te danken aan een grootschalige mobilisatie van zowel syndicale, patronale als, voor het eerst, overheidskringen. Ook de Kongolese diamantexploitatie kwam op kruissnelheid. Deze productie was een bedreiging voor de monopoliepositie van *De Beers*, dat probeerde om de Belgische diamantexploitatie onder controle te krijgen. Het gewicht dat de *Société Générale de Belgique* (SGB) in de schaal gooide, verhinderde dat. Toch werden enkele successen geboekt in de bankwereld. Profiterend van de financiële zwakte van de Belgische banken na de krach van 1929, vergrootte *De Beers* haar invloed op de Antwerpse Diamantbank. Diamantbanken waren voor *De Beers* interessant omdat zij de prijsvorming beïnvloedden. Toen de *Forminière* zich uit markteconomische overwegingen uiteindelijk toch verplicht zag tot het kartel toe te treden, was België bij machte om belangrijke toegevingen van *De Beers* in de wacht te

slepen. Antwerpen zou een voorkeursbehandeling krijgen, die zou leiden tot een verwerkings- en handelsmonopolie. De confrontatie tussen de koloniale diamantkringen en de Londense en Antwerpse diamanthandelaars was er in werkelijkheid een tussen de kosmopolitische joodse zakenwereld, met Oppenheimer, Rothschild en Goldmuntz enerzijds, en de Brusselse haute finance (SGB) anderzijds. De belangrijkste Belgische vakbond en patroonsorganisatie steunden de constructie. De driehoeksverhouding Kongo-Londen-Antwerpen die zo ontstond, vormde de grondslag voor de verdere evolutie van de Belgische diamantsector. Eén groep viel buiten de prijzen: de Vlaamse diamantbewerker uit de Kempische buitennijverheid. Ze zouden nog van zich laten horen.

4. De diamantsector, de opkomst van het naziregime en de nakende oorlog

Tijdens de jaren dertig bleef de as Kongo-Londen-Antwerpen een machtig instrument om de Duitse oorlogsindustrie tegen te werken en Antwerpen als werelddiamantcentrum te profileren. Een verhoogde overheidsinmenging als gevolg van de crisis en de oorlogsdreiging tastte de as in wezen niet aan. Ze zorgde wel voor de oprichting van corporatistische controle-instellingen binnen de verschillende nationale diamantsectoren. In dit kader kwamen de belangrijkste protagonisten van de diamantwereld in oorlogstijd in beeld.

87

CORPORATISME IN HET INTERBELLUM

De grote depressie van 1930 deed velen de traditionele liberale economie en de parlementaire democratie in vraag stellen. Het falende liberalisme moest door een nieuwe orde bijgestuurd of vervangen worden. Er was nood aan een ander leidend beginsel dan de vrije concurrentie. De samenleving richtte haar hoop op de overheid, die een grotere regulerende functie op zich moest nemen. De inspiratie kwam van het corporatistische erfgoed.¹⁶³ Corporatisme hield kortweg in dat georganiseerde belangengroepen betrokken werden bij het beleid. In sommige gevallen werden deze groepen formeel bij de politieke besluitvorming betrokken en gingen zij dus deel uitmaken van de staatsstructuur. In andere gevallen kregen onafhankelijke organisaties bepaalde bevoegdheden. Hoe dan ook was er een machtsdelegatie door de staat. Als wederdienst gaven deze organisaties advies en bijstand aan de overheid.¹⁶⁴ Er is een verschil tussen politiek, sociaal en economisch corporatisme. Politiek corporatisme wilde in zijn meest extreme vorm het parlementair stelsel afschaffen en vervangen door een autoritair regime. Dat gebeurde onder meer in Italië, Oostenrijk, Portugal, Spanje en nazi-Duitsland. In het sociaal corporatisme legden vakbonden en werkgeversorganisaties in daarvoor opgerichte organen lonen en arbeidsvoorwaarden vast, meestal in de vorm van cao's. In België zagen de paritaire comités zo het levenslicht. Het sociaal corporatisme streefde naar de institutionalisering en de paci-

ficatie van de arbeidsverhoudingen. Het economisch corporatisme reguleerde en reguleerde het economische leven via organen waarin het bedrijfsleven vertegenwoordigd was. Het bedrijfsleven werd net als in de sociaal corporatistische organisaties vertegenwoordigd door vakbonden en patroons. In de praktijk echter domineerden de ondernemers.¹⁶⁵ Economisch corporatistische organisaties waren doorgaans productgericht en werden bemand door vertegenwoordigers van federaties of kartels uit de betrokken sector.

De diamantsector kreeg vooral te maken met het economisch corporatisme. We stippen het sociaal corporatisme enkel aan waar het de machtsevenwichten tussen actoren van de diamantsector beïnvloedde maar bedoelen met corporatisme dus vooral economisch corporatisme. De landen die bij de diamanthandel betrokken waren, kenden uiteenlopende vormen van corporatisme. Hun chronologie verschilt ook. In sommige landen, zoals Duitsland en Nederland, deed het fenomeen zich al voor in het interbellum. In landen als Groot-Brittannië en de Verenigde Staten gebeurde dat pas onder rechtstreekse oorlogsdreiging en in nog andere landen zoals België, pas tijdens de Duitse bezetting.¹⁶⁶ De hervormingen die er tijdens de oorlog uit voortvloeiden zijn cruciaal om de confrontatie tussen diamantsector en overheid te begrijpen. De Tweede Wereldoorlog veroorzaakte ernstige en dringende economische problemen omdat de buitenlandse handel bijna stilgevallen was. Traditionele grondstofleveranciers waren van hun bron of hun afzetmarkt afgesneden, arbeid werd gemobiliseerd voor legers en oorlogsproductie en wapensystemen waren ingewikkelder dan in vorige oorlogen. Deze problemen leidden tot een verregaande overheidstussenkomst in de economie: het opdrijven van de productiecapaciteit, het stimuleren van de productiviteit, innovatie, ersatzproductie, het vestigen van nieuwe, vaak controverse handelspartners, prospectie, prijs- en looncontrole, rantsoenering, industriële concentratie, controle van de financiële en industriële elites, rationalisering enzovoort. Schaarre goederen moesten uit de markteconomie gehaald worden om te ontsnappen aan willekeur, oppotten of speculatie. Ze moesten efficiënt aangewend worden in de oorlogsindustrie en voor het volk want alleen zo kon men sociale onrust vermijden op een moment dat de nationale eenheid van primordiaal belang was. Daarom overwoog de overheid nieuwe, corporatistische distributiesystemen in te stellen. De oorlogsorganisaties die daarvoor in aanmerking kwamen, genoten een groot voordeel. Oorlog verenigt. Nationale belangen gingen voor op groepsbelangen zodat die organisaties hun tijd en energie niet moesten verspillen aan zelflegitimering en belangenbehartiging.

Hoe reagerden de verschillende staten eigenlijk op de crisis van de Tweede Wereldoorlog? Welke vormen van samenwerking kwamen tot stand tussen de

staat en de industrie? Diverse landen dreven op verschillende wijzen hervormingen door. In totalitaire staten gebeurde dat op autoritaire wijze, in andere landen op basis van consensus. Die consensus werd aangemoedigd door de gemeenschappelijke wil om de vijand te verslaan. Het oprichten van corporatistische organisaties verschilde eveneens van land tot land naargelang de staat op individuele banden met prominenten uit de industrie of op formele banden met verenigingen en ondernemingen steunde. De medewerking kon verplicht zijn of vrijwillig, ingrijpend of oppervlakkig. De Nederlandse socioloog Frans Van Waarden ontwikkelde een typologie van de verschillende modellen van oorlogscorporatisme.¹⁶⁷ Hij onderscheidde vier types die we even zullen toelichten:

- *Captured etatism* (Verenigde Staten, Canada)
- *State corporatism* (Duitsland en de bezette gebieden)
- *Societal meso-corporatism or sectoralism* (Groot-Brittannië)
- *Societal macro-corporatism* (Zweden, Denemarken)

Captured etatism:

De meeste landen die met de oorlog geconfronteerd werden, moesten in een ijltempo de nodige structuren ontwikkelen om het hoofd te bieden aan de oorlogssituatie. Er was geen tijd om de talrijke functionarissen op te leiden die deze structuren moesten bemannen. De staat richtte zich daarom tot prominente ondernemers met voldoende expertise. Zij hadden toegang tot informele netwerken, genoten een groot vertrouwen en verkregen de medewerking van de industrie. Zij werden met andere woorden spilfiguren in de onderhandelingen tussen staat en industrie. Bij het uitbreken van de oorlog in 1939 waren de Verenigde Staten en Canada volkomen onvoorbereid en daarom werd er sterk gerekend op deze ondernemers. Zo vergaarden zij veel macht. In het Amerikaanse corporatistische experiment domineerden privébelangen. De grote maatschappijen hielden aan hun samenwerking met de overheid niet te verwaarlozen voordelen over.

State corporatism:

In dit systeem richtte men een geheel van instellingen op om de industrie te reorganiseren. Deze instellingen waren volledig onderworpen aan de regering. Zij stonden in voor het verschaffen van informatie en statistieken, voor productie- en prijscontrole maar ook voor inbeslagnemingen. Belgische en Nederlandse economische organisaties werden naar Duits model opgericht. De historicus Dirk Luyten meent echter dat naziorganisatie en corporatisme niet op één

lijn gesteld mogen worden.¹⁶⁸ Volgens hem wordt de naziorganisatie eerder gekenmerkt door *etatism*. De naam doet er hier echter niet veel toe. Het verschil met de Angelsaksische landen is wel scherp.

Societal meso-corporatism:

De Britse regeringscontrole over handelswaren in oorlogstijd was vergelijkbaar met die van private monopolies of kartels in vreedstijd en betrof vooral de werkvloerooppervlakte, de prijzen, de uitvoer, de productie, stocks, de distributie en de bestemming. In oorlogstijd ging het er vooral om een ordelijke en geregleerde stroom van productiematerialen te scheppen, vanwege de oorlogsspanningen. Daarbij ging heel wat aandacht aan het verhinderen van de vijandelijke toegang tot de markt.¹⁶⁹ Hiervoor rekende Groot-Brittannië, vanuit een uitgesproken liberale traditie, op een los verband van bestaande en vrijwillige privéstructuren. Die pasten de reguleringen toe die door de staat waren voorzien of traden autonoom op in het eigen vakgebied. Ze kregen hiervoor volmachten van de staat. Daar gingen grote belangen mee gepaard. De Britse economische oorlogsorganisatie was niet verplicht en werd geleidelijk opgericht naarmate de situatie het vereiste. *Whitehall* produceerde nooit een hoofdplan waarin de activiteit van elke sector met grote nauwkeurigheid uitgestippeld werd. Over het algemeen was het contrast tussen Angelsaksische en continentale staten opvallend. Losse, vrijwillige en ongestructureerde samenwerkingsverbanden stonden tegenover ideologisch bepaalde formele structuren. Bij de ene was de reorganisatie een antwoord op noden. Bij de andere ging de reorganisatie vooraf aan de noden.¹⁷⁰

Wat betekende dit nu voor de interactie tussen de verschillende actoren uit de diamantsector en hun respectieve overheden toen zij met de oorlog geconfronteerd werden? Diamanthandel was een weinig doorzichtige, enigszins mysterieuze, en gesloten economische activiteit. De staat zou wegens een tekort aan expertise in alle betrokken landen een beroep doen op eigen diamantverenigingen, -specialisten en -ondernemingen. De ondernemingen konden zo heel wat macht monopoliseren. Een goed deel van de diamantwereld was al in een internationaal kartel georganiseerd. Er bestond dus al een vorm van organisatie. Wat was haar relatie tot de nieuwe oorlogsorganisatie in de diverse landen? De as tussen de Afrikaanse producenten, het Londense distributiemonopolie en het Antwerpse handels- en verwerkingscentrum moest beschermd worden, niet alleen tegen Duitsland, maar ook tegen de Verenigde Staten en tegen de overheidsinterventie. Dat gold evengoed binnen de corporatistische structuren. Hoe

liep het eigenlijk verder met het corporatistisch denken na de oorlog? In welke mate heeft de oorlog de naoorlogse betrekkingen tussen overheid en industrie beïnvloed?

DE DUITSE NIEUWE ECONOMISCHE ORDE

Politieke organisatie

Op 11 september 1934 onthulde de naziminister van Economische Zaken Hjalmar Schacht¹⁷¹ het ‘nieuwe plan’¹⁷² dat de Duitse economie niet enkel onder staatscontrole bracht maar ook resoluut afstemde op een oorlogseconomie. Het nieuwe, op corporatistische leest geschoeide systeem huldigde een reusachtig bureaucratisch en dwingend regeringsapparaat, dat ondergeschikt was aan het ministerie van Economie, het Reichswirtschaftsministerium (RWM).¹⁷³ Het blonk al snel uit door een enorme inflatie van elkaar beconcurrerende en overlappende instellingen.¹⁷⁴ In de opdeling van Frans Van Waarden hebben we hier duidelijk te maken met *State Corporatism*, dat een volledige onderwerping aan de staat inhield. Desondanks was Hitler wars van een uitsluiting van het traditionele industriële establishment. Het nieuwe systeem bood wel degelijk ruimte voor bemiddeling tussen staat en industrie, en dat bleef niet zonder gevolgen. Eenmaal opgenomen in de nieuwe corporatistische instellingen kregen leden van de NSDAP immers de kans om een stuk van de koek van het establishment te bemachtigen. Zij gingen daarom zo ijverig aan de slag dat de industrie defensief reageerde en zich, vooral op lokaal niveau, in kartels organiseerde. Zo bood zij weerstand tegen de staatsinmenging, die er niet altijd zuiver economische principes op na hield. Vooral *Gauleiters*¹⁷⁵ wierpen zich meer dan eens op als de garanten van het lokale economische leven.

Maar ook het Duitse leger oefende een essentiële invloed uit op de economie. Het beschikte over een uitgebreide administratie. Zo kon de militaire elite terugvallen op een politieke en technische knowhow waar de partij nooit aan kon tippen. Dit hielp het leger om onder het naziregime een groot deel van zijn macht te behouden.

Naast de staatsadministratie, de industrie en het leger was er nog een vierde speler: de dienst voor het *Vierjahresplan*. De invoering van het tweede vierjarenplan op 18 oktober 1936 leidde tot de oprichting van een officieel agentschap dat in het Derde Rijk voor de eerste maal zou instaan voor de centrale planning van prijsvorming, arbeidsverdeling, grondstof- en deviezenbevoorrading. Er wer-

den bijzondere commissies opgericht die zich over bepaalde industrietakken zoals olie, steenkool en aluminium bogen. Onder leiding van de *Reichsmarschall des Grossdeutschen Reiches* Hermann Göring, verantwoordelijke voor het *Vierjahresplan*, ontwikkelde het zich tot een centrale bestuursorganisatie. Het *Vierjahresplan* was echter vooral het gevolg van een definitieve machtsgreep van de nazi's. Voortaan zou de economie ten dienste staan van de politiek en niet andersom. Er moest een krachtige, zichzelf bedruipende autarkische oorlogseconomie komen.

Göring koesterde echter ook belangstelling voor het Reichswirtschaftsministerium (RWM). Op 26 november 1937 slaagde hij erin om de leiding te krijgen over de hergroepering van talrijke instellingen die onder het *Vierjahresplan* en het RWM ressorteerden. De toenmalige staatssecretaris van het *Reichspropagandaministerium*, Walter Funk, verving in dit kader Schacht aan de leiding van het RWM.¹⁷⁶ Met de verwijdering van Schacht stond niets de planeconomie en de alleenheerschappij van de nazipartij nog in de weg. Het *Vierjahresplan* werd bemand met commissarissen en gevolmachtigden, partijleden en kleine industriëlen die een snelle machtsovername van de nazipartij wilden in de industrie. De macht van Göring nam toe naarmate de nazi's de raderwerken van de eco-

Hermann Göring – Foto: SOMA

nomie inpalmden. In gebieden die onder militaire bestuur stonden, was Göring wel verplicht om samen te werken met de militaire overheden.¹⁷⁷ Het *Vierjahresplan* is een van de niet-militaire diensten die er in zou slagen om een positie te verwerven in het bezette België.

Met de intrede van de Verenigde Staten in de oorlog werd Duitsland geconfronteerd met de overweldigende Amerikaanse mobilisatiecapaciteit. De Duitse oorlogsindustrie moest vanaf 1942 dan ook beter presteren. Hiertoe werd de architect Albert Speer tot minister van Bewapening benoemd. Speer ontpopte zich tot een ongeëvenaarde organisator. Zijn ministerie werd zodanig efficiënt dat het grotendeels het roer van andere economische diensten bij de legers en het *Vierjahresplan* overnam.

Er was een spanning tussen de centraliserende tendens van de nazi's en de defensieve strategieën van diegenen die de nazi's wilden controleren. Het leger en de industrie streefden naar decentralisering en delegering in een poging om hun eigen belangen te behartigen. De tegenstelling kreeg nooit een bevredigende oplossing. Omdat de hoogste autoriteit, Adolf Hitler, zelden concrete richtlijnen gaf, werden beslissingen vaak na het beslechten van een persoonlijke machtsstrijd genomen. Vanaf 1934 kwamen bindende reglementen dan ook meer en meer tot stand door overeenkomsten tussen verschillende groepen die binnen het polycratische systeem om de macht streden.¹⁷⁸

Bedrijfsorganisatie

Het bovengaande schetst iets van de verwarring die heerste in de Duitse economie. We gaan nu wat dieper in op het bedrijfsleven, dat onder het nazibewind geleidelijk een grondige autoritair-corporatieve reorganisatie kreeg. Het bedrijfsleven werkte dus noodgedwongen samen met het regime en moest het primaat van de politiek over de economie aanvaarden.

Gruppen

Vóór 1933 waren verscheidene industriële en commerciële ondernemingen uit eenzelfde bedrijfstak op vrijwillige basis tot *Verbände* of *Vereinigungen* toegetreden. Die stonden de aangesloten leden bij met advies over aangelegenheden als taksen en in- of uitvoermodaliteiten. Ze verdedigden ook de belangen van de sector bij de overheid. De voorzitter werd verkozen door de prominenten uit de sector en de leiding bestond uit *Geschäftsführer*, meestal juristen of economen in vaste loondienst. Deze sectoragenten waren traditioneel gekant tegen staatsinmenging. Maar het nationaal-socialisme nam deze structuur gewoon over en

gebruikte ze als basis voor de nieuwe nationale organisatie van handel en industrie. Er werden zes *Reichsgruppen*¹⁷⁹ opgericht, op hun beurt onderverdeeld in hoofdgroepen (*Wirtschaftsgruppen*). De *Wirtschaftsgruppen* kwamen overeen met de oude verenigingen uit de Weimarrepubliek, die niet verdwenen waren maar eerder een officiële erkenning kregen. Zij werden verder per bedrijfstak onderverdeeld in vakgroepen (*Fachgruppen*) en vertakkingen daarvan (*Fachuntergruppen*). Zo was de *Reichsgruppe Industrie* onderverdeeld in 31 *Wirtschaftsgruppen*, waaronder 328 *Fachgruppen* en 321 *Fachuntergruppen*. De *Wirtschaftsgruppe* stond vooral in voor de rationalisering van de in- en uitvoer met het oog op een spaarzaam gebruik van grondstoffen en het maximaliseren van de inkomsten in harde valuta.

De leiders van de groepen werden volgens het *Führerprinzip* – de verantwoordelijke neemt eigenhandig beslissingen – aangesteld, ontslagen en gecontroleerd door de leider van de hogere formatie. In de begindagen van het nationaal-socialisme werd de functie van *Leiter* aan partijleden gegeven. Toen dan toch bleek dat technische vaardigheden onontbeerlijk waren, trof men hoe langer hoe meer leiders aan die slechts weinig of geen banden hadden met de partij, of die er politieke opvattingen op na hielden die een belemmering vormden om in de regeringsadministratie opgenomen te worden.

Reichsstellen

Volgens een verordening van 22 maart 1934 werden in de marge van de eigenlijke bedrijfsorganisatie ook nog gespecialiseerde warencentrales (*Überwachungsstellen*) opgericht. Ze stonden in voor een efficiënte toevoer van grondstoffen en halffabrikaten aan de oorlogsindustrie.¹⁸⁰ Hoewel deze corporatieve publiekrechtelijke eenheden zich moesten verantwoorden aan het RWM en in feite een verlengstuk waren van de hoofdgroepen, waren het in strikte zin toch geen overheidsinstellingen. Hun werknemers waren geen ambtenaren maar eerder bedienden onder publiek recht.¹⁸¹ De leiders van deze gespecialiseerde eenheden werden door de minister van Economie aangesteld. Zij werden soms door een raad bijgestaan. De activiteiten van deze eenheden beantwoordden eveneens aan het ‘nieuwe plan’ van Schacht: zij moesten voor een optimaal evenwicht zorgen tussen grondstoffen- en deviezenbevoorrading. Voortaan kon het RWM centraal inspelen op bijzondere noden die voortvloeiden uit zowel economische als politieke overwegingen. Dat kon de aanwending van deviezen inhouden. De organen die over de deviezenaanwending waakten, konden bijvoorbeeld geen edelmetalen – die in oorlogstijd als deviezen beschouwd werden – vrijmaken voor de industrie. De *Überwachungsstelle für Edelmetalle* kon dat wél, maar moest

Idar-Oberstein en Hanau

De streek rond Idar-Oberstein (Rheinland-Pfalz), een stadje dat ontstond uit de samengegroeide dorpjes Idar, Oberstein, Algenroth en Tiefenstein, stond al eeuwen bekend voor de bewerking van de edel- en halfedelstenen die in de heuvels rond de Naherivier gevonden werden. Tegen het einde van de 19de eeuw waren de agaatlagen weliswaar reeds lang uitgeput maar de bestaande know-how kwam van pas bij de bewerking van diamanten die in de nieuwe Duitse kolonie in Zuidwest-Afrika ontdekt werden. Rond 1880 ontwikkelde er zich dan ook een diamantnijverheid. Sommige slijpers slaagden er dankzij de nieuwe industrie in genoeg kapitaal te verzamelen om voor eigen rekening ruw te kopen bij het Londens Syndicaat. Toch kwam de diamanthandel in Duitsland niet tot bloei. Met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd de toevoer van ruw uit Groot-Brittannië immers afgesneden. De slijpers uit Idar-Oberstein vielen dan terug op kleinschalige onderaanneming in opdracht van grote fabrikanten uit de Lage Landen en Parijs. Dat betekende dat de Duitse diamantnijverheid niet langer haar eigen productie aan Duitse juweliers kon verkopen. De juwelenindustrie van Pforzheim in het Zwarte Woud moest de in Duitsland geslepen diamanten van Antwerpse en Amsterdamse handelaars kopen. Parallel ontwikkelde er zich in Hanau nabij Frankfurt-am-Main eveneens een diamantnijverheid. Deze sproot voort uit de traditionele bewerking van edelmetalen. In 1874 vestigden de gebroeders Huy in Hanau een diamantslijperij, de eerste in Hessen. Odenwald en de Pfalz waren twee andere streken waar de diamantbewerking een zekere ontwikkeling kende. Maar daar ontstond evenmin een handelstraditie zodat de gehele nijverheid afhankelijk bleef van buitenlandse opdrachten. Er kwam een lichte opleving in de jaren twintig, toen de nijverheid tot 1500 diamantbewerkers telde, maar de crisis van 1930 maakte hier brutaal een einde aan. Het gevolg was dat er nog meer onderaanneming uit de Lage Landen werd aangetrokken. Hiervoor kreeg de industrie voortaan overheidssteun. Een joodse bank uit Hanau, het huis *Bankgeschäft Gebrüder Stern*, introduceerde met steun van het Reichswirtschaftsministerium (RWM) een systeem waardoor de buitenlandse opdrachtgevers de Duitse prestaties in gedeprecieerde *dollarbonds* of Duitse aandelen in dollars uitgeschreven, konden betalen. Dat betekende concreet dat de Duitse regering de deviezen incasseerde en de diamantbewerkers in *Reichsmark* uitbetaalde zodat zij een goed deel van de loonkosten droeg. Er werd in Antwerpen wel geprotesteerd tegen deze praktijk,

maar omdat talrijke grote diamantairs van het systeem profiteerden, werd er niet echt tegen opgetreden. De schade van de crisis in Idar-Oberstein en Hanau kon dankzij deze dumping enigszins beperkt worden. Het *Bankgeschäft Gebrüder Stern* zorgde ervoor dat ten tijde van de hervormingen van Schacht het aantal diamantarbeiders in Duitsland aangroeide tot ongeveer 4000.¹⁸⁵

Organisatie van nijverheid en handel

Ook de Duitse diamantverwerkende industrie werd onder het bewind van Schacht geherstructureerd. Een kluwen van corporatistische organisaties zag het daglicht. Deze instellingen waakten over de in- en uitvoer en de distributie van diamanten. Ze moesten vooral zorgen voor een rationele aanwending van de deviezenreserves. De sleutelfuncties in die organisaties waren meestal in handen van belangrijke lokale ondernemers uit de diamantnijverheid. De belangen hiervan kwamen dus overeen met die van de verenigingen waar ze voorzitter van waren.

Fachuntergruppe Edelstein- und Diamantindustrie

In Idar-Oberstein, het belangrijkste Duitse diamantcentrum, was de diamantslijper Wilhelm Klein,¹⁸⁶ mede-eigenaar van de firma *Klein & Becker*, in het begin van de jaren dertig voorzitter van een belangrijke vereniging voor slijpers uit heel Duitsland, met als doel de lonen in heel Duitsland te uniformiseren en ze op hetzelfde peil te brengen als de buitenlandse lonen. Na de hervormingen van Schacht werd Klein vice-voorzitter van de in 1935 opgerichte *Fachuntergruppe Edelstein- und Diamantindustrie (Fachuntergruppe)*. De hoogste hiërarchische positie, het voorzitterschap, bleef voorlopig vacant, wat de invloed van de lokale machthebbers benadrukte. Pas in 1942 werd de voorzittersstoel ingenomen door Hermann Frühauf uit Götschied bij Idar-Oberstein. *Leiter* Frühauf bekleedde een aantal niet nader bepaalde hoge posten bij de nazi-partij (NSDAP). Deze lieden werden bijgestaan door zes raadgevers, allen diamantlui uit Idar-Oberstein en Hanau, het belangrijkste Duitse diamantcentrum na Idar-Oberstein. Alle professionele slijpers van sierdiamanten, edelstenen en half-edelstenen werden verplicht lid. Het lidgeld diende om de directeur en het administratief personeel te vergoeden. Andere functies werden niet vergoed. De *Fachuntergruppe* was verantwoordelijk voor de controle van de ruwinvoer uit Brazilië, voor de prospectie naar slijpbaar en boort en voor de verdeling van ruw onder de leden. Na het uitbreken van de oorlog werd die meestal geleverd door de Rijksdienst voor Technische Productie of de *Reichsstelle für Technische Erzeugnisse* (RTE) in Berlijn, waarover verder meer.¹⁸⁷ Oorspronkelijk hing de

Fachuntergruppe logischerwijs af van een *Fachgruppe*, vermoedelijk de *Fachgruppe Diamantindustrie*, gevestigd te Berlijn. Die werd echter nog vóór de oorlog afgeschaft omdat 98 percent van de leden zich in Idar-Oberstein bevonden. De *Fachuntergruppe* ressorteerde daarom rechtstreeks onder de groep ‘metaalwaren en aanverwante industrietakken’.¹⁸⁸ Bovenaan in de hiërarchische structuur stond de hoofdgroep of *Reichsgruppe Industrie*.

Fachausschuß Steine und Perlen

In Hanau ontstond dan weer een andere structuur. Hier was het vakcomité edelstenen (*Fachausschuß Steine und Perlen* of kortweg *Fachausschuss*) stevig in handen van de machtige Hans Neumetzger,¹⁸⁹ eigenaar van de alom gerespecteerde diamantfirma *Jean Wunderlich* in Hanau. De termen *Fachausschuß* en *Fachgruppe* worden in het bronnenmateriaal wel eens door elkaar gehaald. Dat bewijst dat op lokaal vlak weinig onderscheid werd gemaakt tussen de structuren van Schacht en Speer. Neumetzger reisde veel en bekleedde talrijke ereambten bij officiële instanties, waaronder het *Vierjahresplan* en het RWM. Hij was op alle besprekingen aanwezig. Waarschijnlijk was hij het best op de hoogte van het reilen en zeilen in de Duitse diamantsector. Vergezeld van Ernst Färber¹⁹⁰, groothandelaar in juwelen in Berlijn en raadslid van de *Fachausschuß*, reisde Neumetzger vooral het bezette Europa rond op zoek naar ruwe diamanten voor de Hanause slijpindustrie. Andere vooraanstaande leden waren de gebroeders Otto¹⁹¹ en Arthur Bozenhardt van de Firma Bozenhardt & Co. uit Hamburg.¹⁹² Zij zouden later een eersterangsrol spelen in de exploitatie van de diamantnijverheid in het bezette Nederland en België.¹⁹³ De *Fachausschuß Steine und Perlen* was verbonden aan de groep ‘groothandel, in- en uitvoer’, de *Wirtschaftsgruppe Groß Ein- und Ausführhandel*.

Prüfungsstelle Metallwaren und verwandte Industriezweige

Diamanten die in Idar-Oberstein en Hanau geslepen werden, waren hoofdzakelijk bestemd voor de export. De Duitse economie stond volledig in het teken van de bewapeningswedloop en Duitse burgers mochten hun spaarcenten niet oppotten in slapende investeringen als diamant. Bovendien brachten diamanten kostbare buitenlandse deviezen op die Duitsland broodnodig had om op de buitenlandse markten strategische grondstoffen te kopen. Er bestond daarom een strenge controle op de diamantexport. Voor de diamantnijverheid werd deze controle uitgevoerd door de Berlijnse Controlebureau Metaalwaren en aanverwante industrietakken, de *Prüfungsstelle Metallwaren und verwandte Industriezweige* of kortweg *Prüfungsstelle*, verbonden aan de gelijknamige hoofdgroep. Ernst

Cremer,¹⁹⁴ een diamanthandelaar en een vertrouwensman van het *Vierjahresplan* die verder nog uitgebreid aan bod komt, was bestuurslid van de *Prüfungsstelle*.¹⁹⁵ De *Prüfungsstelle* zorgde voor prospectie, exportvergunningen, controle, prijscontrole, statistieken en promotie. Slechts acht firma's beschikten over een uitvoerlicentie. Ze moesten elk buitenlands aanbod eerst voorleggen aan de *Prüfungsstelle*, die vervolgens de exportvergunning afleverde via een controledienst in Idar-Oberstein of Hanau. De verkoop moest in deviezen uitgevoerd worden. Deze moesten op hun beurt volgens de deviezenvoorschriften binnen de drie dagen aan een erkende *Devisenbank* overgemaakt worden.

99

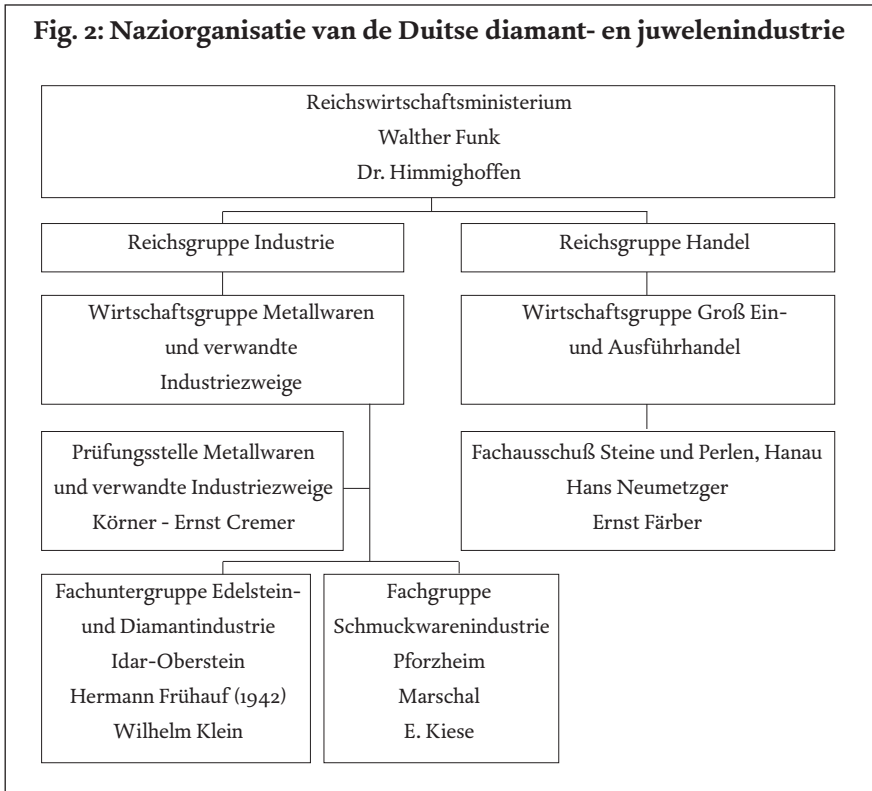
Fachgruppe Schmuckwarenindustrie

Er werden ook sierdiamanten geleverd aan de Duitse juwelenindustrie in Pforzheim. De juweliërs waren er gegroepeerd in een vakgroep juwelenindustrie (*Fachgruppe Schmuckwarenindustrie*). Over deze vakgroep is niet veel geweten. In de beginfase stond zij onder leiding van een zekere Marschal. Hij werd opgevolgd door E. Kiese die omkwam in een bombardement. De waren centrale voor diverse waren, de *Reichsstelle Waren verschiedener Art* oefende controle uit op de leveringen aan Pforzheim.¹⁹⁶

Controle vanuit Berlijn

Wat verder weg van de Duitse diamant- en juwelenindustrie in Idar-Oberstein, Hanau en Pforzheim waren er nog Duitse ambtenaren die hun stempel drukten op het lot van de Duitse diamantnijverheid. Alle besproken instellingen moesten zich dus verantwoorden tegenover hun hiërarchische overste. Bovenaan op de piramide stond de minister van Economie, Walther Funk. Die liet zich natuurlijk ook bijstaan door een gespecialiseerde dienst binnen de administratie van de staat. De verantwoordelijke of *zuständige Fachreferent* voor deze dienst was *Regierungsrat* Dr. Himmighoffen van het RWM.

Fig. 2: Naziorganisatie van de Duitse diamant- en juwelenindustrie

Vierjahresplan

Joseph Veltjens als luchtheld van de Eerste Wereldoorlog – Collectie auteur

Ook de dienst voor het *Vierjahresplan* had belangstelling voor diamanten. In Berlijn was Görings financieel adviseur *Ministerialrat* Friedrich Kadgien,¹⁹⁷ de hoofdverantwoordelijke voor diamantaangelegenheden bij het *Vierjahresplan*.¹⁹⁸ Het liet zich in met de belangrijkste handel in edelmetalen en valuta. Het deed dat steeds buiten de gebruikelijke officiële kanalen, die de nazi's en in het bijzonder Göring liefst meden, zoals nog zal blijken. Na de bezetting van Nederland vestigde Göring een afdeling van zijn dienst in Den Haag.¹⁹⁹

Hij benoemde er zijn oude strijdmakker van tijdens de Eerste Wereldoorlog, kolonel Joseph Veltjens, tot zaakgelastigde.²⁰⁰ Veltjens liet zich van 1940 tot 1942 bij het Duits bezettingsbestuur in Nederland vertegenwoordigen door de Hamburgse zakenman Hans Plümer.²⁰¹ Deze laatste kocht in bezet gebied, waaronder België, geslepen diamanten op. Hij organiseerde ook de verkoop op de buitenlandse markten voor rekening van het *Vierjahresplan*.²⁰² Al deze organisaties zijn niet weg te denken uit de verdere evolutie van de Duitse diamantnijverheid.

Nazipogingen om de plaats van de joodse diamantairs in te nemen

101

Het nazibewind luidde nieuwe pogingen in om de economische activiteit in Idar-Oberstein en Hanau aan te zwengelen. Om snel veel groei te realiseren kregen de buitenlandse fabrikanten die in Duitsland hun ruwe diamanten lieten bewerken per week en per arbeider een premie van 300 frank. Deze steun was niet noodzakelijk doorslaggevend. Dankzij de invoering van de verstelbare mechanische dop overtrof de Duitse kwaliteit en rendabiliteit de Antwerpse sowieso. Overigens waren de lonen in Duitsland veel lager. Ironisch genoeg maakten vooral joodse fabrikanten uit Antwerpen tijdens het hele decennium dankbaar gebruik van het Duitse aanbod. Een van de organisatoren van de smokkelroute was de firma *Baruch & Friedberg* uit Antwerpen.²⁰³ Adriaensens en Onkelinckx uit Deurne, eigenaars van een zagerij, verplaatsten die zelfs naar Hanau. Ze kregen de grond voor hun nieuwe fabriek zelfs gratis van de stad Hanau en de bouw ervan werd vergemakkelijkt door een gemeentelijke lening.²⁰⁴ Belgische pogingen om dit te stoppen, mochten niet baten.²⁰⁵ De weerezin voor het racistische naziregime was niet sterk genoeg voor een vastberaden en algemene boycot. De Duitse dumping bereikte zijn hoogtepunt in 1935 toen er in Duitsland 8000 diamantbewerkers aan het werk waren. Tussen 1935 en 1937 stegen de lonen met 150 percent.

Toch liep niet alles gesmeerd. De diamantairs ontdoken de belastingen en betaalden geen in- en uitvoerrechten. Er was met andere woorden een florerende smokkelhandel tot stand gekomen waar hoofdzakelijk joodse tussenpersonen wel bij vaarden. Dat was een doorn in het oog van de niet-joodse ondernemingen. Daarom werden van Duitse zijde verschillende maatregelen genomen.

Uitschakeling van het Bankgeschäft Gebrüder Stern

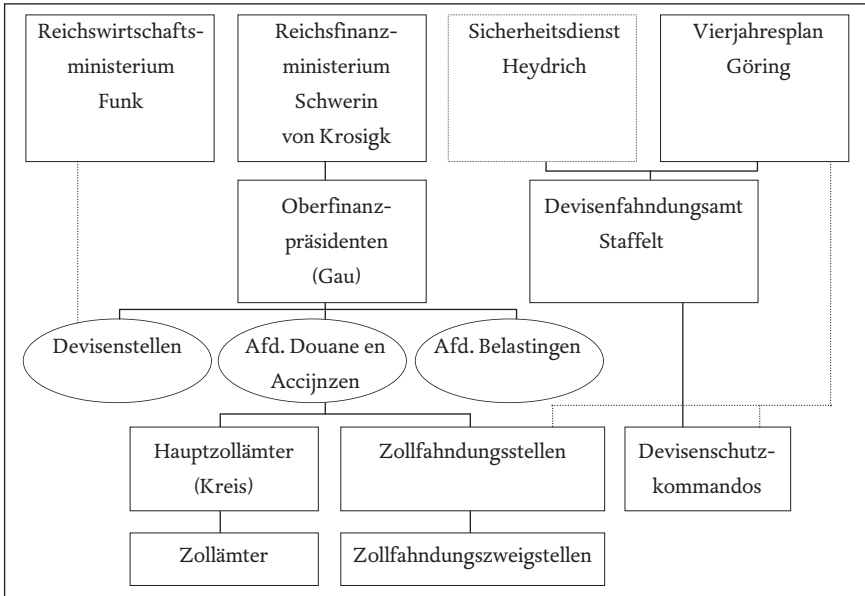
Ten eerste werd het *Bankgeschäft Gebrüder Stern* 'geariseerd' en overgenomen door de *Dresdner Bank*, die op zijn beurt onder partijcontrole was geplaatst. Het is veel-

betekennend dat de pogingen om de bloeiende diamantzaken via het *Bankgeschäft* *Gebrüder Stern* zonder joden voort te zetten, met een sisser afliepen.²⁰⁶

Mobilisering van het douanewezen tegen de joodse kapitaalvlucht

Ook het douanewezen ondernam pogingen om joden uit te schakelen. In dat bestuur werden in de tweede helft van de jaren dertig bijzondere opsporingsdiensten opgericht, die zich onder meer met de repressie van de diamantsmokkel bezighielden. Zij waren eveneens betrokken bij de latere oprichting van de *Devisenschutzkommandos*, die in de bezette gebieden hetzelfde werk zouden voortzetten. Daarom blijven we wat langer stilstaan bij deze diensten. Onder de lokale vertegenwoordiger van het ministerie van Financiën, namelijk de *Oberfinanzpräsident*, was het hoofddouanebureau (*Hauptzollamt*) op districtsniveau de verantwoordelijke afdeling voor de douane. De verschillende douanebureaus (*Zollämter*) waren aan het hoofddouanebureau verantwoording verschuldigd. Maar naast het *Zollamt* functioneerden ook opsporingsdiensten (*Zollfahndungsstellen*) en de daaraan ondergeschikte *Zollfahndungszweigstellen*. Ze onderzochten ingewikkelde smokkelzaken, belastingsontduiking, deviezenovertredingen en dergelijke. Zij kwamen tussenbeide op vraag van de douane. Op 1 augustus 1936 richtte SS-leider Reinhard Heydrich, het hoofd van de centrale veiligheids- en politiedienst, (*Reichssicherheitshauptamt*)²⁰⁷ op verzoek van Göring een centrale deviezenopsporingsdienst (*Devisenfahndungsamt*) op.²⁰⁸ De nieuwe instelling maakte deel uit van de dienst van het *Vierjahresplan* en moest, zoals bevolen door Göring, toezien op de efficiënte beroving van de Duitse joden.²⁰⁹ Tussen Göring en de SS heerste een verregaande samenwerking om de joden economisch uit te buiten. Het *Devisenfahndungsamt* richtte een aan de *Zollfahndungsstelle* gelijksoortige dienst op voor de geannexeerde of bezette gebieden: het 'deviezenbeschermingscommando' of *Devisenschutzkommando* (DSK).

Fig. 3

Ervaren beampten van de *Zollfahndungsstellen* werden door het douanebestuur afgevaardigd om de DSK's te bemannen.²¹⁰ Zij moesten zich enkel verantwoorden tegenover het *Devisenfahndungsamt* en dus het *Vierjahresplan*. Achter de schijnbare samenwerking met Financiën school de wedijver tussen het ministerie en het *Vierjahresplan* om de controle te veroveren over de buitenlandse deviezen. Welke invloed konden Heydrich en de SS laten gelden? Het nazisme had een grote aantrekkingskracht op de grenswachters en de ambtenaren van de *Zollfahndungsstellen* in Westfalen, de streek die grenst aan Nederland. Tegen 1938 hadden tal van Westfaalse grenswachters de gelederen van de SS en de SA verwoegd. Verhoudingswijs lag deze aanhang hoger dan bij andere ambtenaren van het *Finanzministerium*. Op andere plaatsen, zoals Pruisen en Beieren, werd de grenswacht zelfs volledig door het politieapparaat van Heydrich of Heinrich Himmler opgeslorpt. De grenswacht, en de *Zollfahndungsstellen* in het bijzonder, kregen met andere woorden een politieke rol toebedeeld. Er werd hun aan het einde van de jaren dertig voorgehouden dat zij de bewaarders van de Duitse volksgemeenschap en de hoeders van de volkseconomie waren. De *Zollfahndungsstellen* zetten zich dan ook actief in bij de jodenvervolgning. Van 1936 tot 1940 waakten de ambtenaren van de *Zollfahndungsstellen* in toenemende mate

over de jodenvlucht.²¹¹ Vooral uit Keulen, waar de eerste golf van anti-joodse maatregelen uitgevoerd werd in april 1933, vluchtten talrijke joden met hun kapitaal naar België. De *Zollfahndungsstellen* van Keulen en Aken waren dan ook druk in de weer met het opsporen van deze kapitaalvlucht.²¹² Ook in de diamant-smokkel van en naar België via Aken kreeg de *Zollfahndungsstelle* van Aken een bijzondere verantwoordelijkheid. In het voorjaar van 1938 was het de *Zollfahndungsstelle* opgevallen dat sommige juweliërs grote hoeveelheden waardevolle juwelen, vooral parels en briljanten, te koop aanboden. Aangezien de import sinds 1937 niet meer was gestegen, was er niet meteen een uitleg voor de groei van het zakencijfer van deze handelaars, die uitsluitend met geïmporteerde waren werkten. Ernst Cremer van de *Prüfungsstelle* stelde voor om het opsporen van de diamant-smokkel te centraliseren bij een *Zollfahndungsstelle*. Zo werd Aken in 1939 effectief bij de opsporing betrokken.²¹³ De Duitsers wilden met andere woorden de winst die de joden bij de diamant-smokkel maakten, incasseren.

William Frensel en de Duitse overname van de smokkelroute

Een derde maatregel tegen de joodse handelaars omvatte de overname van hun handel. Cremer stelde voor om hiertoe een centrale leveringsdienst op te richten die enkel betrouwbare Duitse slijperijen zou toelaten. De *Reichsstelle für Waren verschiedener Art* schoof in juni 1938 alvast twee kandidaten naar voren. Het ging om Arthur Bozenhardt van de Firma Bozenhardt & Co. uit Hamburg en Hans Neumetzger van de firma Jean Wunderlich uit Hanau. Dit initiatief bleef zonder gevolg.

In België koesterde een Duitse spion in dienst van dezelfde *Reichsstelle*, namelijk William Frensel,²¹⁴ dezelfde ideeën als Cremer. Frensel woonde al sinds 1901 in België en was getrouwd met een Belgische vrouw. Ook Frensel droomde ervan de lucratieve smokkelhandel uit joodse handen te nemen. Hij stelde voor om in Antwerpen een geheime trustmaatschappij op te richten die de distributie en het incasso zou controleren. Frensel kreeg alvast steun van Wilhelm Klein, vice-voorzitter van de *Fachuntergruppe* in Idar-Oberstein. De verschillende partijen die de zwaar door Duitse concurrentie en smokkel getroffen Antwerpse diamantnijverheid steunden, kwamen in België ondertussen stilaan tot eensgezindheid. Vroeg of laat, zo stelde Frensel, zou het verzet steun

William Frensel (1928) –
Foto: Algemeen Rijksarchief

krijgen van de Belgische regering en zou de dreiging voor de Duitse diamantnijverheid reëel worden. Frensel speelde via het Duitse consulaat in Antwerpen reeds jaren vertrouwelijke informatie over de Belgische diamantsector door aan Klein.²¹⁵ Hij zorgde ook voor trouwe Antwerpse contacten die de Duitse markt hielpen bevoorraden. Een belangrijke leverancier was Gustaaf Breugelmans,²¹⁶ een niet-joodse diamantair uit Hove bij Antwerpen die Duitsland ook na de bezetting van België bleef bevoorraden.²¹⁷ Breugelmans kreeg bestellingen van Frensel, die de levering vervolgens per diplomatieke koffer van het *Generalkonsulat* naar Duitsland stuurde. Breugelmans bevoorraaide zich onder andere bij Zwieg & Co en bij de diamantair Marcus Ginsburg van de firma Fendler & Weindling.²¹⁸ Volgens de joodse diamantkroniekschrijver van de *Volksgazet* Samuel Emmerik was Frensel een ‘vulgaire aftruggelaar’. Als spion voor de Duitse diensten en meester-smokkelaar kon Frensel nu eenmaal moeilijk op Emmeriks sympathie rekenen. Frensel was lid van de NSDAP. Hoe hij met de diamantwereld in contact kwam, is onduidelijk. Wel is zeker dat hij banden had met het *Bankgeschäft Gebrüder Stern* uit Hanau. Wellicht gebruikte hij dit kanaal om diamanten naar Duitsland te smokkelen. Na de Britse en Franse oorlogsverklaring aan Duitsland verliet Frensel België om vreemd genoeg op 9 mei 1940, daags voor de invasie, terug te keren. In de concurrentiestrijd tussen Antwerpen en Duitsland ontstonden tijdens de laatste vooroorlogse maanden organisaties en verenigingen die een rol zouden spelen tijdens de bezetting van Antwerpen. Sommige informele organisaties kregen een formele vorm en een officiële band met het Duitse militaire bestuur. Een aantal actoren die de Belgische diamantsector zouden controleren en exploiteren tijdens de bezetting, zoals Cremer, Bozenhardt, Frensel, Andres en Breugelmans, profileerden zich al in deze periode.

Duitse diamantnijverheid profiteert van de beroving van de joden door de nazi's

Duitse diamantnijverheid bedreigd door de Belgische boycot

Na de befaamde *Kristallnacht* van 1938 was de verontwaardiging binnen de Antwerpse diamantbeurzen zo groot dat diamantairs die handeldreven met Duitsland systematisch met de vinger werden gewezen.²¹⁹ In een sector die berustte op vertrouwen was dat voldoende om de frauduleuze uitvoer of de zogenaamde ‘uitzending’ haast volledig te stoppen. De morele dwang binnen de beurzen was in ieder geval veel efficiënter dan alle maatregelen door officiële diamantorganisaties, zoals vakbonden en patroonsorganisaties. Van toen af gebeurde ‘uitzending’ enkel nog clandestien. Na de Britse oorlogsverklaring op

3 september 1939 legden de Britten België een zodanige draconische controle op dat de onderaanneming haast volledig verdween. Op de vooravond van de Duitse invasie van België lag de Duitse diamantnijverheid nagenoeg lam. De Duitse en de Belgische regeringen praatten nog wel met elkaar maar de gesprekken liepen vast op het Belgische reisverbod voor Duitse staatsburgers. De oorlog maakte een einde aan de onderhandelingen. De Duitse diamantnijverheid werd in haar voortbestaan bedreigd. Talrijke diamantarbeiders kwamen in de oorlogsindustrie terecht, meer specifiek in bedrijven die optisch en fijn mechanisch materiaal vervaardigden.²²⁰

106

Deze catastrofe viel ironisch genoeg samen met impulsen van de nationaal-socialistische staat om van de diamantnijverheid een bron van buitenlandse deviezen te maken. De sector moest hiertoe geherstructureerd worden. Voortaan was diamantverkoop in Duitsland verboden want elke diamant diende vanaf nu voor de export. Het aantal handelaars werd drastisch uitgedund. Vier ondernemingen van de *Fachausschuß* kregen de transithandel toegewezen en de exporthandel werd toevertrouwd aan drie firma's van de *Fachgruppe*, waaronder *Diamant-Kontor G.m.b.H.* Enkel de firma Klein & Becker uit Idar-Oberstein slaagde erin om via Italië ruw te importeren uit Brazilië. Een andere belangrijke onderneming uit Hanau, de firma *Eduard Imgrund Nachfolger*, had tot verrassing van de andere slijpers grote reserves slijpbaar. Nadat de meeste ondernemingen al maanden alle activiteit moesten staken, produceerde *Eduard Imgrund Nachfolger* ijverig voort. Eigenaar Erich Viehmann had naar verluidt

relaties in de hoogste kringen.²²¹ Ook Viehmann ontving, weliswaar tegen het advies van zijn collega's in, een exportvergunning van het ministerie van Economie. Een niet nader genoemd Amerikaans consortium, vermoedelijk *Pioneer Import Co.*, wilde wel 60.000 karaat per jaar afnemen in Duitsland.²²² Maar de door de export gegenereerde deviezen waren niet voor de diamantnijverheid bestemd. De staat vorderde deze op en vergoedde de prestaties van de slijpers in *Reichsmark*. De import uit Brazilië volstond bijlange niet om aan de verzuchtingen van de overheid en de

Ernst Cremer (1960) – Foto: SOMA

noden van de slijpindustrie te voldoen. Vertegenwoordigers van verschillende slijperijen en officiële instellingen die bij de controle van de diamantnijverheid betrokken waren, vergaderden op 16 oktober 1939 in Frankfurt over dit probleem. Ernst Cremer, de naar verluidt dominantste persoonlijkheid op de vergadering, vertegenwoordigde er de *Priifungsstelle*. Hij wees erop dat de vaklieden bezig moesten blijven zodat hun vakkennis niet verloren zou gaan. Verder verklaarde Cremer dat de reserves van verbeurdverklarde joodse juwelen de enige kans inhielden op een herleving van de nijverheid.²²³

Het omslijpen van 'judenschmuck'

De juwelenreserves waar Cremer op zinspeelde, waren de buit van de eerste naziplunderingen op de joodse gemeenschap. *Kristallnacht* leverde al een deel van deze voorraden. De nazi's legden de joodse gemeenschap immers een boete op van één miljard *Reichsmark* voor het opruimen van de verwoestingen die de nazistoottroepen zelf hadden aangericht. Vanaf maart 1939 moesten alle joden in Duitsland hun juwelen afstaan. Later werden ook uit het bezette Polen juwelen aangevoerd. Deze schatten werden verzameld in het centrale pandhuis (*Pfandleihanstalt*) in Berlijn. Een bijzondere afdeling van deze Berlijnse *Pfandleihanstalt* verzilverde de edelmetalen en edelstenen uit joodse vermogens. Ze kreeg haar richtlijnen van *Ministerialrat* Kadgien van het *Vierjahresplan*. Kadgien had zich voorgenomen de geroofde diamanten op de buitenlandse markt te verkopen, een gezamenlijke operatie van het ministerie van Economie en het *Vierjahresplan*. De operatie zou de codenaam 'Auftrag Judenuwelen' krijgen. Maar de *Fachuntergruppe* en Cremer overtuigden de Duitse overheid ervan dat de verkoop van verouderde joodse diamanten geen goede zaak was. Zij stelden voor om dit 'oud slijpsel' te laten herslijpen. Het zou de vitale diamantindustrie nieuw leven inblazen en de overgebleven 500 slijpers meer werk geven. Bovendien hadden België en Nederland volgens Cremer al belangstelling getoond om de joodse diamanten te herslijpen, wat de kwestie dringender maakte. Cremer stelde voor om deze taak toe te vertrouwen aan een centrale maatschappij. Zo kon het ministerie van Economie een efficiëntere controle uitvoeren. Bovendien eiste het Amerikaanse consortium dat er met maar één Duitse partner gehandeld werd en dat niemand de afgesloten handelsakkoorden zou kunnen omzeilen. Het ministerie van Economie stemde in met het voorstel en vaardigde in november 1939 een besluit uit dat alle diamanttransacties toevertrouwde aan *Diamant-Kontor GmbH* uit Berlijn,²²⁴ met aan het hoofd niemand minder dan Ernst Cremer zelf. Met deze beslissing bezegelde de Duitse diamantnijverheid haar medewerking aan de naziroof.

Diamant-Kontor

Het ontstaan van *Diamant-Kontor* gaat terug tot augustus 1939 toen de vertegenwoordigers van 26 Duitse diamantslijperijen in Bad Dürkheim samenkwamen. Zij wilden zich verenigen om de crisis in hun sector het hoofd te bieden. Zij hoopten onder andere meer slagkracht te krijgen op de Amerikaanse en Braziliaanse ruwmarkt maar de belangrijkste impuls voor de nieuwe organisatie was de mogelijkheid om joodse diamanten te herslijpen. *Diamant-Kontor GmbH* werd in oktober 1939 opgericht zonder privékapitaal. In feite ging het dus om een nazioverheidsinstelling. Vermoedelijk was de belangrijkste geldschieter *Sponholz & Cie Bankkommanditgesellschaft* uit Berlijn. Sponholz werd gefinancierd door de *Berliner Handelsgesellschaft*.²²⁵ Dat laatste handelde op zijn beurt in opdracht van het *Reichsmarksonderfonds des Reichsmarschalls*, het eigen, bijzondere fonds van Göring. Die had namelijk besloten om met dit fonds de Duitse diamantondernemingen te helpen. Hij mobiliseerde daarvoor Sponholz, in samenspraak met *Reichswirtschaftsminister* Funk. Dat *Diamant-Kontor* voor deze hulp in aanmerking kwam, lijkt vanzelfsprekend gezien de sterke band met Sponholz. Toch is er geen sluitend bewijs hiervoor.²²⁶ *Diamant-Kontor* gebruikte als makelaar de *Dresdner Bank*, die onder de controle stond van de nazipartij. Van in het begin kende *Diamant-Kontor* veel tegenkanting. Slijperijen die niet uitgenodigd waren bij dit initiatief, voelden zich benadeeld. De firma Klein & Becker voerde de klagers aan. Via partijvrienden kon Klein niet alleen een exportvergunning in de wacht slepen maar ging hij ook de strijd aan met *Diamant-Kontor*. Frühauf, het hoofd van de *Fachuntergruppe Edelstein- und Diamantindustrie*, waartoe ook Klein behoorde, probeerde Cremer meermaals uit zijn functie van bedrijfsleider bij *Diamant-Kontor* te ontzetten. De handelsgroep die door Neumetzger werd geleid, was een andere opponent. Neumetzger ondernam tevergeefs stappen bij het ministerie van Economie, het *Reichswirtschaftsministerium* (RWM) om de oprichting van *Diamant-Kontor* onwettig te verklaren. Hij probeerde vervolgens een zetel te veroveren in de *Aufsichtsrat* van *Diamant-Kontor* zodat hij inzage zou hebben in de activiteiten van zijn opponent. Het veralgemeende protest en lobbywerk tegen *Diamant-Kontor* leidde wél tot een herziening van het besluit van het RWM. De koek zou vanaf 1940 verdeeld worden onder *Diamant-Kontor*, Klein & Becker en Ernst Färber, die respectievelijk 71, 7 en 22 percent van de opdrachten kregen. Die laatste had namelijk een functie bij de *Pfandleihanstalt* als vertrouwensman en vakman. Färber was bovendien bij de Duitse legatie in Bern aangesteld als verkoper van *Judenschmuck* via de deviezenafdeling van de dienst voor het *Vierjahresplan*.²²⁷

Diamant-Kontor leefde in de periode 1939-1941 uitsluitend van de leveringen

van de *Pfandleihanstalt*. Een commissie van experts maakte een schatting van de diamanten die door de *Pfandleihanstalt* uit de juwelen gehaald waren en selecteerde de stenen die herslepen konden worden. De leveringen werden gespreid zodat zoveel mogelijk diamantbewerkers – ongeveer 500 werkers – zo lang mogelijk aan het werk zouden kunnen blijven. De *Pfandleihanstalt* recupereerde de stenen na het omslijpen. De staat incasseerde de verdiende valuta en de industrie werd door de regering in *Reichsmark* betaald.²²⁸ Gedurende het hele jaar 1940 deed *Diamant-Kontor* niets anders dan ‘oud joods slijpsel’ herslijpen. Halfweg 1941 raakte de voorraad uitgeput. Het concern signaleerde dat op 10 mei 1941 aan het ministerie van Economie. In de periode 1942-1944 verminderde de slijpactiviteit en groeide de handel. Van mei 1941 tot maart 1945 was *Diamant-Kontor* aangewezen op de leveringen van Sponholz. Tussenpersonen in de bezette gebieden zorgden voor de bevoorrading. In de periode 1940-1942 konden de 500 slijpers aan het werk blijven maar in 1943 en 1944 slonk hun aantal tot 100.²²⁹

Diamant-Kontor hersleep de joodse diamanten. Ernst Cremer zorgde voor de uitvoer via zijn uitgebreid netwerk over de hele wereld en vooral ook in de Verenigde Staten. De tussenschakel voor de diamantuitvoer naar New York was de Berlijnse *International Mortgage Handelsgesellschaft mbH*, de Duitse vestiging van de Amerikaanse *International Mortgage & Investment Corporation* (IMICO) uit New York. IMICO werd in Maryland opgericht in februari 1926 als de rechtsopvolger van de firma *Eurotank*. Het specialiseerde zich in de financiering van immobiëlen, hypotheeken, investeringen, internationale transacties in buitenlandse valuta en verkoop van waardepapieren.²³⁰ De belangrijkste aandeelhouders waren Duitsers, onder wie Karl von Clemm.²³¹ Die laatste was een neef van de vrouw van Duits minister van Buitenlandse Zaken Joachim von Ribbentrop. Hij was vice-voorzitter van de *Foreign Oil Company* en betrokken bij de zaken van William Rhodes Davis, een Duits geheim agent in de Verenigde Staten.²³² Karls tweelingbroer, Werner von Clemm, was directeur van IMICO. Dat was in feite niets méér dan een expeditiebedrijf in dienst van een andere onderneming: de *Pioneer Import Corporation*, eveneens uit New York. Werner van Clemm richtte dat bedrijf in januari 1939 op en verdeelde met toestemming van het Duits ministerie van Economie diamanten in de Verenigde Staten. Edward Heims, een vroegere directeur van IMICO, verzorgde de transacties tussen Duitsland en de Verenigde Staten via de *Guaranty Trust Company* te New York, waaraan de Amerikaanse afnemers hun diamanten betaalden²³³ via een rekening op naam van het *Reichskreditgesellschaft A/G Berlin*. Amerikaanse klanten moesten 10 procent vooraf betalen om de kosten te dekken. Het resterende 90 procent werd

doorgesluisd naar de rekening van *Marcus & Harting Lda. Separatkonto Diamant* bij de Portugese bank *Espiritu Santu* in Lissabon. Daar bleef het geld liggen tot de diamanten geleverd waren.²³⁴ In het begin van 1942 werd *Pioneer* opgerold en werd von Clemm na een onderzoek van het *US Bureau of Customs* aangehouden. De sluikhandel werd hierna overgenomen door de firma *Bridge Import Company*, die op zijn beurt in december 1942 werd geliquideerd. Twee leveringen vanuit *Diamant-Kontor* vonden vóór de invasie van de Lage Landen plaats: op 24 januari 1940 (751,77 kt) en rond 10 mei 1940 (712,58 kt). Cremer plande daarna een handelsroute via Siberië, Japan en Argentinië naar de Verenigde Staten. De Verenigde Staten kochten vooral kleine steentjes, die in New York nog niet geslepen werden. Het Duitse diamantmilieu, en later ook het Duitse bezettingsleger in België, begreep dat deze Amerikaanse markt de grootste kans bood op een reële expansie van de diamanthandel onder Duitse controle.²³⁵

Gebruik van industriediamant in het Duitse Rijk

Tijdens het interbellum groeide niet alleen de interesse in de Duitse (sier)diamantnijverheid maar ook de aandacht voor industriediamant. De twee sectoren hadden banden met elkaar. Sierdiamanten uit Idar-Oberstein en Hanau moesten deviezen opleveren. Deze werden op hun beurt aangewend voor de aankoop van ruwe diamanten, bestemd voor de oorlogsindustrie. Die werkwijze zou later ook in het bezette België gevolgd worden. Het handelscircuit voor ruwe industriediamant en boort was vergelijkbaar met dat voor sierdiamant. Naast tal van ambtenaren, vonden machtige privéondernemingen ook hier hun weg naar de leidende posities binnen nieuwe overheidsinstellingen, in dit geval hoofdzakelijk *Reichsstellen*.

Reichsstelle für technische Erzeugnisse

Het groeiende belang van de industriediamant blijkt al meteen uit een bevoegdheidsverschuiving van de ene *Reichsstelle* naar de andere. Vóór 1939 verzorgde de *Überwachungsstelle Waren verschiedener Art* de import en de distributie van industriediamant en boort. Maar in september van dat jaar werd deze bevoegdheid overgeheveld naar de *Reichsstelle für technische Erzeugnisse* (RTE)²³⁶ in Berlijn. Hiermee veranderde industriediamant als het ware van statuut. Van lage kwaliteitsgrondstof voor de juwelenindustrie evolueerde hij naar een hoogwaardige industriële grondstof. De minister van Economie beval op 4 november 1934 zelf de oprichting van de RTE. Aan het hoofd stond een hoofdamtenaar van het rijk, een functie die van 1936 tot 1941 bekleed werd door *Oberreichsbahnrat*

Johannes Carl Urbanek – Foto: Dienst
Vreemdelingenzaken

Schwartzkopf, nadien door respectievelijk Reichsbahnrat Dr. Crusius (1941), Generaldirector Wolf (1943) en Dr. Kemma (1944-45). In de tweede helft van 1941 bestond de RTE uit diverse afdelingen, waaronder ‘Industriediamantbewirtschaftung’²³⁷, met aan het hoofd de jurist dr. Wahner. Maar de Frankfurtsse industrieel Johann Carl Urbanek,²³⁸ eigenaar van de fabriek voor diamantwerktuigmachines *J. Urbanek & Co.*, werd beschouwd als de belangrijkste persoon bij de diamantafdeling.

De RTE moest waken over de import en de exploitatie van de ijzeren metaalproductie. Ze werd na het uitbreken van de oorlog ook bevoegd voor de exploitatie van industriediamanten in de bezette gebieden.

111

Reichsstelle für Edelmetalle

In juli 1944 besloot de minister voor Bewapening Albert Speer de bevoegdheid over de industriediamant over te hevelen naar de *Reichsstelle für Edelmetalle*, de waren centrale voor edelmetalen of RE.²³⁹

De *Überwachungsstelle für Edelmetalle* was in juli 1935 al opgericht om het verkeer van edelmetalen te regelen. Zij stond de *Reichsbank* hierin bij en zetelde dan ook in Berlijn. Ook andere producten, zoals natuurlijke en synthetische edelstenen, konden onder de RE ressorteren.²⁴⁰ Zoals gezegd, had de RE onder leiding van *Ministerialrat* Forkel eveneens de bevoegdheid voor industriediamanten geërfd. Forkels diamantspecialist was Schläfer. Beide ambtenaren waren verantwoordelijk voor de uitreiking van aankoopvergunningen voor *Fachgruppen* en ondernemingen. De RTE – en nadien de RE – moest de aankoop van industriediamanten verantwoorden aan Himmighoffen van het ministerie van Economie.²⁴¹

Rohstoff-Handels-gesellschaft m.b.H.

Een laatste belangrijke speler in de industriediamant is de *Rohstoff-*

Handelsgesellschaft m.b.H. (ROGES). Ze werd eind 1940 in Berlijn opgericht om grondstoffen in bezette gebieden op te kopen of in beslag te nemen in het voordeel van de Duitse burgerbevolking. ROGES was een filiaal van het *Wirtschaftliche Forschungsgesellschaft m.b.H. (Wifo)*²⁴². Dit moest op zijn beurt verantwoording afleggen aan het ministerie van Economie en het opperkommando van het landleger, *Oberkommando des Heeres* (OKH).²⁴³ In de raad van bestuur zetelden vertegenwoordigers van het RWM, Speer, het OKH en *Wifo*. De instructies voor ROGES kwamen dus zowel van het RWM als van het ministerie voor Bewapening en van de *Reichsstellen*. Dat is op zijn minst eigenaardig. ROGES had blijkbaar een hybride instellingsvorm waarin alle protagonisten, of liever antagonist, belangen hadden. ROGES had aankoopkantoren in de bezette gebieden, waaronder Parijs, Brussel, Den Haag, Milaan en Belgrado en was gespecialiseerd in non-ferrometalen, machinewerktuigen, chemicaliën, leder, huiden, schoenen en textiel. De meeste zaken werden in Italië en Frankrijk beklonken via de firma Pimitex. ROGES kocht ruwe diamant in Latijns-Amerika. In België waren de diamanten afkomstig van gedwongen verkoop door joden of door de *Forminière*. Het RWM en het ministerie voor Bewapening kwamen op 13 augustus 1942 overeen om de aandelen van ROGES via *Wifo* te verkopen aan *Rüstungskontor*, een speler die we verder nog zullen tegenkomen.

De Duitse industriediamantschaarste

Was het verbruik van industriediamant vóór de herbewapening nog vrij beperkt, de chronische schaarste van dit product leidde nu al snel tot verwoede pogingen om enerzijds de import aan te zwengelen en anderzijds vervangmiddelen te zoeken. Er werd weliswaar vooruitgang geboekt met de ontwikkeling van een alternatief in de vorm van tungsten carbide maar dit product benaderde de hardheid van diamant niet. De tungsten carbide en de gerantsoeneerde industriediamant konden de Duitse industrie bovendien niet voldoende bevoorraden. Er was een overeenkomst met Zuid-Afrika om diamanten te leveren maar deze viel stil na de Britse oorlogsverklaring in september 1939. Door deviezenrestricties was er bovendien weinig geld om in België en andere landen industriediamant te kopen.²⁴⁴ Het totale Duitse verbruik van industriediamant bedroeg 1.400.000 karaat in 1937 en 1.700.000 karaat in 1938. Eind 1938 waren de stocks tot 1.096.000 karaat geslonken. Het beschikbare geld volstond in 1939 duidelijk niet voor de vraag.²⁴⁵ Groot-Brittannië riep op 3 september 1939 bovendien een embargo uit tegen diamantexport naar het continent. De Duitse bevoorrading van industriediamant viel stil, samen met die van slijpbaar.²⁴⁶

De Duitse overheid trof daarop drastische maatregelen. In september 1939 vorderde ze alle partijen industriediamant op. Verkopen of bewerken kon voortaan enkel nog met een bijzondere toestemming. Grote verbruikers als *Zeiss-Jena* in de optische industrie, de gloeilampenfabrikant *Osrham* en de staalgi-gant *Krupp* konden slechts met een bijzondere toestemming diamanten van de *Reichsstelle für technische Erzeugnisse* (RTE) kopen en enkel op voorwaarde dat ze hun stocks bij *Wifo* onderbrachten. De door *Wifo* en later door de RTE verzamelde stocks mochten enkel dienen voor vitale oorlogsproductie, en voor zover de ondernemingen hun quota's nog niet overschreden hadden. Het RWM stimuleerde de zoektocht naar nieuwe bronnen voor ruwe diamanten. Er was dus werk aan de winkel voor de agenten van de RTE. De grootste importeurs, samen goed voor 80 percent van de invoer, waren J. Urbanek & Co. uit Frankfurt, de gelijknamige maar niet aanverwante firma Urbanek & Co. o.l.v. Franz Urbanek²⁴⁷ uit Berlijn en *Ernst Winter & Sohn* uit Hamburg. De overige 20 percent bestond uit een grote groep kleinere handelaars.²⁴⁸ De belangrijkste handelaar, Johann Carl Urbanek, was tevens producent van werktuigmachines. De firma *Urbanek* had een gemiddeld jaarlijks verbruik van 40.000 à 60.000 karaat, voor de helft uit België afkomstig. Vóór de oorlog waren de firma's A.G. Parser N.V. en Anton Smit & Co. uit Antwerpen de hoofdleveranciers van Urbanek. Na de bezetting maakten zij plaats voor de *Forminière* en Gustaaf Breugelmans. Die twee werden de belangrijkste oorlogsleveranciers van Duitsland. De bezetting van Antwerpen kwam niets te vroeg. Volgens de Amerikaanse inlichtingendiensten had Duitsland nog slechts 150.000 karaat in voorraad.²⁴⁹ Antwerpen moest dus zo snel mogelijk beginnen te leveren. De RTE centraliseerde via Johann Urbanek de aankoop en bracht vervolgens verslag uit aan ROGES over de bestemming van de voorraad. Op 1 maart 1941 bedroeg die voorraad dankzij de Belgische leveringen 528.766,80 karaat. Naast de uiterst succesvolle activiteiten van Urbanek in Antwerpen waren er nog andere buitenlandse agenten van de RTE actief. Een ongenoemde luchtmachtattaché opereerde vanuit de Duitse legatie te Bern. De Duitse firma *Hansa-Leichtmetall* kocht via de legatie in Stockholm diamanten op. Tot Brazilië de oorlog verklaarde aan Duitsland op 22 augustus 1942, kochten de gebroeders Beutner in dat land ruwe industriediamant.

De Duitse diamantnijverheid tijdens en na de oorlog

Wij lopen even vooruit in de tijd om de organisatie van de Duitse diamantnijverheid onder het naziregime af te ronden. We zagen al dat de RE in juli 1944

bevoegd werd voor industriediamant. De firma *Betriebsmittel GmbH* mocht de industriediamant aanwenden. *Wifo* maakte namelijk de aandelen van *ROGES* al in 1942 over aan *Rüstungskontor*, een Speer-organisatie, en *Betriebsmittel GmbH* was hier een filiaal van. Het beheersrecht daarentegen werd van de *RTE* overgeheveld naar de *RE*. Opvallend was de samenstelling van het adviescollege van de *RE*. De zetels werden er verdeeld onder Plümer van het *Vierjahresplan*, Neumetzger van de *Fachausschuß* en een niet nader bepaalde vertegenwoordiger van de *Fachuntergruppe*. Slechts één persoon was bevoegd voor de exploitatie van industriediamant: Urbanek. Alle anderen stonden in voor geslepen diamant en juwelen. De slijpindustrie kreeg dus de overhand in het adviescollege. Het was de bedoeling alle diamantaangelegenheden onder toezicht van de *RE* te brengen. De sector van de industriediamant werd er echter zo slecht vertegenwoordigd dat auditoren van de *Deutsche Revisions- und Treuhand-Aktiengesellschaft* uit Berlijn zich bezorgd afvroegen of de belangen van de oorlogsindustrie wel voldoende werden verdedigd. Het overhevelen van de controle van de diamantnijverheid naar een andere *Reichsstelle* en het overdragen van de koop- en beheersfuncties aan een totaal nieuwe instelling (*Betriebsmittel GmbH*) vonden deze auditoren onverantwoord. Zij zagen niet in waarom de organisatie hervormd moest worden. Mogelijk ging het om een poging van het *Vierjahresplan* om zijn macht te vergroten.²⁵⁰

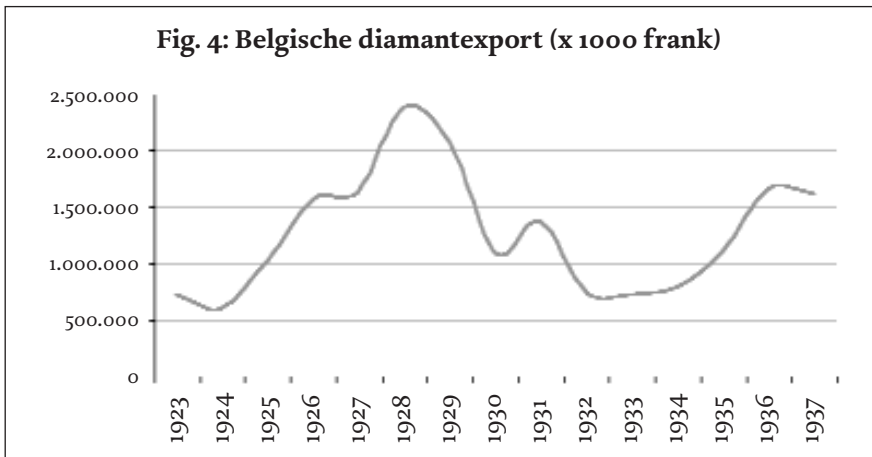
Na de Duitse capitulatie bleek dat grote voorraden van vooral geslepen diamant onverkocht aan partijbonzen uitgedeeld waren. Vermoedelijk nam ook Friedrich Kadgien, die naar Zwitserland vluchtte, grote partijen met zich mee. Bij Neumetzger, Viehmann en Cremer werden eveneens grote hoeveelheden diamant teruggevonden. Personeel van de *RE* in Thüringen bracht industriediamant in een privéwoning en in een bank onder. Zowel de sovjettroepen als de Amerikanen recupereerden er delen van. Het Angelsaksische kamp zette een deel ervan in om beroofde rechthebbenden schadeloos te stellen.²⁵¹ In Hanau waren alle fabrieken door oorlogsgeweld verwoest. Vele diamantbewerkers kwamen om of werden invalide. Hanau ontwikkelde zich later tot een productiecentrum van diamantgereedschap met vooral klanten in de optische en de gloeilampensector. Idar-Oberstein en Brücken bleven gespaard. Aanvankelijk vonden diamantbewerkers er een job in de metaalindustrie. Sommigen herschoolden zich tot industrieslijper of vonden werk op grote Amerikaanse werven in Baumholder. Rond Brücken werd de thuisnijverheid over talrijke dorpjes verspreid. In het rurale Pfalz ging een aantal diamantbewerkers terug naar de landbouw. Anderen werden aangetrokken door de zware industrie in het nabije Saargebied. De corporatistische instellingen werden opgedoekt door vereffe-

ningsdiensten onder leiding van hun eigen topambtenaren.²⁵² Door de lage koers van de Reichsmark en de lage lonen, vonden smokkelaars echter spoedig opnieuw de weg naar Idar-Oberstein. De Belgische diamantairs lieten hun waar weer in Duitsland bewerken en er werd opnieuw een boycot georganiseerd. De monetaire zuivering en de invoering van de Deutsche Mark nam een groot deel van de mogelijkheden voor dumping weg, al bleven de lonen laag. Vooraleer men rechtstreeks in Londen kon aankopen, werd ruw via omwegen geïmporteerd, vooral via Zwitserland. Het ontbrak Duitsland aan handelservaring en kapitaal om zelfstandige fabrikanten te stimuleren. Wél kwamen er voldoende Amerikaanse opdrachten, vooral nadat de Verenigde Staten besloten volop aan de wederopbouw van Duitsland mee te werken. Naar verluidt werkte driekwart van de Duitse diamantnijverheid voor Amerikaanse diamantairs. Maar er waren ook opdrachtgevers uit andere landen. En de Duitse douane leverde gratis ruw aan huis.²⁵³

115

BELGIË, DE VOORoorlogse DIAMANTSECTOR EN DE ANTI-DUITSE BOYCOT

Aan de vooravond van de grote crisis van 1930 ging het de Belgische diamantnijverheid relatief goed. De sector had sinds 1921 geen grote crisissen meer gekend, deels door de gunstige prijs- en distributiebeleid van het Londens Syndicaat. Dit Syndicaat genoot bovendien het vertrouwen van de *Algemene Diamantbewerkerbond* (ADB) en van het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD), waarvan de standpunten overigens dicht bij elkaar aansloten. Dat betekende dat er geen sociale conflicten stokken kwamen steken in de ontplooiing van de economische activiteit. Op sociaal vlak speelde de Belgische diamantnijverheid dan ook een voortrekkersrol. Nog vóór de doorbraak van de arbeidersbeweging en het algemeen enkelvoudig mannenstemrecht kende de diamantnijverheid al talrijke sociale verworvenheden zoals de betaalde vakantie, werkloosheidsuitkeringen en looncommissies.²⁵⁴ De nijverheid barstte uit haar voegen met ongeveer 25.000 diamantbewerkeren en stevende Amsterdam voorbij.

Bron: *Maandberichten van de Buitenlandse Handel (NIS)*.

De grote crisis van 1930 kwam dan ook hard aan. Volgens Guy Vanthemsche werd de diamantsector van alle Belgische economische sectoren het hardst getroffen.²⁵⁵ Van de 25.000 diamantbewerkeren hadden er nog slechts 3400 werk. Tot 1934 lag de werkloosheidscoëfficiënt veel hoger dan het landelijke gemiddelde van alle sectoren. De golf van faillissementen en werkloosheid zou aanhouden tot in 1935. Toen herstelde de economie zich stilaan.²⁵⁶

Opmars van het corporatisme in vooroorlogs België

Net als in andere landen veranderde de crisis de mening van economen en politici over de overheidsrol in de economie. In het kielzog van de bekende econoom Keynes²⁵⁷ gingen er hoe langer hoe meer stemmen op voor een actieve tussenkomst van de overheid. Vooral in katholieke kringen waren zowel werkgevers als werknemers voorstanders van een corporatistische interpretatie van de beroepsorganisatie. Zij lieten zich inspireren door de Encycliek *Quadragesimo Anno* van paus Pius XI van 1931, die opriep tot meer samenwerking tussen patrouns en vakbonden en de oprichting van beroepsorganisaties en -verenigingen. Van een Belgische economische overheidspolitiek, laat staan een administratief apparaat ter ondersteuning ervan, was nog geen sprake vóór 1934. Pas begin 1934 probeerde de staat tegemoet te komen aan de roep om meer staatsinterventie door een ministerie van Economische Zaken²⁵⁸ op te richten. De katholiek Frans Van Cauwelaert werd de eerste minister van Economische Zaken.²⁵⁹ Hij werd bijgestaan door de jonge katholieke economen Gaston

Craen²⁶⁰ en Jean-Charles Snoy et d'Oppuers.²⁶¹ Tot aan het uitbreken van de oorlog bleef het nieuwe ministerie, met Auguste De Schrijver als minister en Snoy als secretaris-generaal, in katholieke handen en dat ondanks de opname van de socialisten in de katholiek-liberale regering-Pierlot in 1939.

Overheidsinmenging in de diamantsector tijdens het interbellum

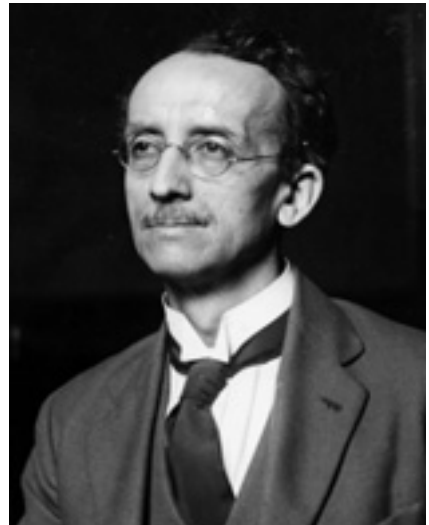
In de diamantnijverheid werd de overheid alvast bij enkele corporatistische experimenten betrokken. De diamantvakbonden Christelijke Belgische Diamantbewerkersbond (CBD) en Algemene Diamantbewerkersbond (ADB) waren hier waarschijnlijk voor te vinden omdat het welzijn van de diamantnijverheid sterk afhing van de bedrijfsbelangen en daarom zwaarder doorwoog dan de socialistische orthodoxie. Met andere woorden: de gemeenschappelijke belangen van arbeiders en patroons waren belangrijker dan hun tegenstellingen. Tussen de twee patroonsorganisaties, het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD) en de *Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (VBD), boterde het echter niet. In de Kempen namen patroons en arbeiders het traditioneel niet zo nauw met reglementen. Het is dus niet verwonderlijk dat de VBD koos voor de formule van het paritair comité dat haar de meeste vrijheid zou garanderen. Het SBD vreesde dat de stedelijke diamantbewerkers hier de dupe van zouden worden en zocht naar wettelijk vastgelegde en dus juridisch afdwingbare regelingen. Heel even werden de geschillen bijgelegd en werd het paritair comité op 13 juni 1935 door alle partijen erkend. Het paritair comité was een officieel en door de koning benoemd adviesorgaan. Aan de regering werd gevraagd om de beslissingen van het comité een wettelijk statuut te geven. Het comité regelde onder meer de leerlingenkwestie, de 40-urige werkweek, de lonen, de betaalde vakantie en de productieregeling.²⁶² Het gekibbel tussen VBD en SBD hield echter niet op. De relatie bleef gespannen omdat het SBD vooral joodse patroons vertegenwoordigde en de VBD de belangen behartigde van niet-joodse fabrikanten. Het ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg moest bemiddelen bij de besprekingen in het paritair comité. Joseph Caes, kabinetschef en algemeen inspecteur bij het ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg, nam die rol meestal op zich, doch zonder blijvend resultaat.²⁶³ Na een zoveelste twist werden de onderhandelingen over de loonkwestie onderbroken en viel het paritair comité in december 1938 uiteen.²⁶⁴ De socialistische burgemeester van Antwerpen en volksvertegenwoordiger Camille Huysmans nam de fakkel over.

Huysmans was geen onbekende in het diamantmilieu. Via de *Algemene Diamantbewerkersbond* (ADB) had Huysmans reeds vóór 1914 contacten met de

diamantindustrie en hij had al vaak opgetreden als bemiddelaar in sociale conflicten.²⁶⁵ Bovendien was hij tijdens de Eerste Wereldoorlog bevriend geraakt met de jood Mozes Kleinhaus.²⁶⁶ Na zijn verhuis naar Antwerpen in 1919 zou Huysmans zich het lot van de joden in Antwerpen persoonlijk aantrekken. Hij steunde het zionistisch socialisme en droeg bij tot de opname ervan in de Tweede Socialistische Internationale, waarvan hij voorzitter was.²⁶⁷ De socialistische *De Volksgazet* steunde de komst van de Limburger Huysmans naar Antwerpen. Daar deelde schepen Willem Eekelers de lakens uit.²⁶⁸ De gemeenteraadsverkiezingen van 1921 deden Huysmans politiek doorbreken in Antwerpen. Duizenden bij de socialistische vakbond ingeschreven diamantbewerkers vormden sinds de uitvoering van het Algemeen Enkelvoudig (mannen)/Stemrecht in 1919 een aanzienlijk kiezerspotentieel voor de Belgische Werkliedenpartij (BWP). Zij droegen zonder twijfel bij tot het electoraal succes van de Antwerpse socialisten in 1921. Dit kiezerspotentieel was Huysmans niet ontgaan. Hij vervoegde de ploeg van de aantredende katholieke burgemeester Frans Van Cauwelaert als schepen van onderwijs. Samen met Eekelers ontpoppte hij zich in de periode vóór de Tweede Wereldoorlog als voorstander van de Antwerpse diamantnijverheid. Inmiddels verging het Huysmans vrij goed in de politiek. Na een ministerpost van 1925 tot 1927 veroverde hij in 1933 ook de

Willem Eekelers (na de bevrijding) - Foto: SBD

*Camille Huysmans (Antwerpen, 1933) –
Foto: SOMA*

Antwerpse burgemeesterssjerp. Als openbaar mandataris stak de schrandere maar niet altijd diplomatische Huysmans zijn mening niet onder stoelen of banken. Zijn uitgesproken anti-fascisme werd hem bijvoorbeeld niet altijd in dank afgenomen. De Duitse consul-generaal Schmidt-Rolke rapporteerde aan Berlijn dat de stad Antwerpen door het optreden van zijn burgemeester hoe langer hoe meer veranderde in een verzamelplaats voor joden en politieke emigranten en dat de stad een bolwerk werd van West-Europese marxistische propaganda.²⁶⁹ Als burgemeester beet Huysmans zich ook vast in de noden van de diamantnijverheid en had hij een belangrijke rol bij het ontstaan van een sociale overlegstructuur binnen de diamantnijverheid.

De sector was in volle beweging. De huis- en plattelandsnijverheid deed de werktijd stijgen en de lonen dalen. Het paritair comité had al de 40-urenweek ingevoerd. Daarmee was het eerste probleem opgelost. Nu moesten de lonen nog omhoog. België kon onmogelijk met de Duitsers en de Nederlanders over loonsverhogingen onderhandelen vooraleer in eigen land orde op zaken te stellen. Charles Van Antwerpen, voorzitter van de Federatie der Belgische diamantbeurzen (Federatie), (zie p. 62) sprak Huysmans begin 1939 aan om het SBD en

Charles Van Antwerpen – Foto: Diamantclub van Antwerpen

de VBD andermaal rond de onderhandelingstafel te krijgen. Het was niet de rol van de beurzen, die niets met de nijverheid te maken hadden, om de markt te reorganiseren. Maar de beroepsorganisaties waren er niet in geslaagd om de verwachte hervorming door te voeren. Van Antwerpen stelde daarom voor om de sociale partners en de Federatie samen te brengen in het bijzijn van Paul Segers²⁷⁰ en van Joseph Caes. Huysmans ging hier op in en hield begin maart 1939 een succesvolle vergadering op het stadhuis. De geschillen werden, voorlopig althans, bijgelegd en een samenwerking leek weer mogelijk. Er ontstond een Commissie van Tien met alle vertegenwoordigers van de diamantnij-

verheid²⁷¹ en met Caes als voorlopige voorzitter. De Commissie was de verpersoonlijking van het sociaal corporatisme, dat streefde naar geïnstitutionaliseerde pacificatie. In vergelijking met het paritair comité was de invloed van de overheid in de Commissie van Tien bovendien groot. Na drie maanden werk presenteerde de studiecmissie een plan voor werkvergunningen voor fabrikanten, entrepreneurs en arbeiders, controle over vakbekwaamheid, bezetting en lonen, en een verplichte werkloosheidsverzekering. Er werd een hulpkas voorzien voor stagiairs en vreemdelingen van landen waarmee geen wederkerigheidsovereenkomst was gesloten.²⁷² De Commissie riep de steun in van het Londense diamantmilieu en de *Forminière* om het plan te financieren. Zowel *De Beers* als de *Diamond Trading Company* (DTC), de gebroeders Oppenheimer en Félicien Cattier gingen op het verzoek in.²⁷³ Een loonsverhoging van 15 percent ging in vanaf september 1939. Maar het geruzie ving desondanks opnieuw aan. De VBD raakte volledig geïsoleerd door een minimumloon te weigeren. Caes bleef gesprekken voeren met de verschillende partijen en bereidde een wetsontwerp voor dat op 7 mei 1940 aan het parlement voorgelegd werd. Het ontwerp wilde de sociale orde in de diamantnijverheid herstellen door het liberale karakter van deze sector te beknotten.²⁷⁴ Het hoeft geen betoog dat het parlement hier geen gevolg meer aan kon geven. Van een economische en organisatorische ordening was dus niet veel in huis gekomen. Zo ging men de oorlog in.

Boven op de grote crisis van de jaren dertig had de diamantsector ook te kampen met de groeiende buitenlandse concurrentie, vooral waar die concurrentie overheidssteun genoot. Zo probeerde Zuid-Afrika tussen 1928 en 1934 een eigen slijpindustrie van de grond te krijgen. Dat was nog maar een voorbode van wat in Duitsland op til was. Ten tweede deden de combinatie van de groeiende joodse immigratie en de weigering van de 'Poolse' joodse diamantbewerkers om zich bij de vakbond aan te sluiten, het anti-semitisme heropleven. De economische crisis van 1930 zou beide kwesties op de spits drijven.

Concurrentie vanuit Zuid-Afrika

De buitenlandse concurrentie vormde dus een eerste probleem. In Zuid-Afrika werd rond 1926 met overheidssteun een slijpindustrie opgericht in Johannesburg en in Kaapstad. Dat deed in Antwerpen heel wat stof opwaaien. Niet alleen Nederlandse en Belgische instructeurs vertrokken naar Zuid-Afrika, maar ook Antwerpse ondernemers zoals de Antwerpse firma Rosenstrauch. Deze laatste hoopte dat de nabijheid van de diamantmijnen een heilzaam effect zou hebben op haar zaken. In september 1927 ontving

Rosentrauch van de Antwerpse ‘Algemeene Bankvereeniging’ zelfs een toelage van 30.000 Britse pond om 50 diamantslijpers uit België voor vier jaar tewerk te stellen en 500 leerlingen op te leiden. Met deze subsidiepolitiek hoopte de Zuid-Afrikaanse regering uitvoerrechten in de wacht te slepen. Na een korte bloei-periode bleek deze industrie niet levensvatbaar. Het slijpen van diamanten, ver van de handelscentra, was geen haalbare kaart. Door de crisis stortte de Zuid-Afrikaanse diamantnijverheid, die Oppenheimer mee had opgericht, in elkaar. De inspanningen van Rosentrauch liepen met een sisser af.²⁷⁵ In 1940 bleven er van de 600 slijpers nog slechts 180 over. Dit experiment veroorzaakte heel wat beroering, vooral in Belgische vakbondskringen. De commotie zou snel opnieuw de kop opsteken met de opkomst van de Duitse concurrentie.

121

Concurrentie van de Duitse diamantnijverheid en de anti-Duitse boycot

Ook in Idar-Oberstein en Hanau veroorzaakte de crisis een noodsituatie. Duitsland beantwoordde ze met protectionistische maatregelen. Internationale afspraken over loon en arbeidsduur werden niet langer nageleefd en de overheid nam een deel van de lonen voor zijn rekening. (zie hoofdstuk 4, p. 103 e.v.) Er werd dus goedkoper geproduceerd waardoor Nederlandse en Antwerpse fabrikanten, vaak joden maar ook Belgen zoals Gustaaf Breugelmans, zich lieten bekoren om diamant in Duitsland te laten bewerken. Dat werd hen door de *Algemene Diamantbewerkersbond* (ADB) en een deel van het patronaat niet in dank afgenomen.²⁷⁶ Er moet dan wél bij gezegd worden dat de kwaliteit en de productiekosten in Duitsland dankzij de invoering van de verstelbare mechanische dop gunstiger waren dan in Antwerpen. De Antwerpse patroons wilden de mechanische dop ook invoeren maar de vakbonden weigerden dat. Daarom konden de vakbonden de patroons moeilijk verwijten dat zij hun waar in Duitsland lieten bewerken. De houding van de patroons veranderde echter met de machtsovername van Hitler. Het anti-semitische karakter van het nieuwe regime inspireerde de wereldwijde joodse diaspora tot een internationale boycot van Duitse producten. De beweging vertrok waarschijnlijk reeds in maart 1933 vanuit New York en verspreidde zich van daar uit over Groot-Brittannië, Frankrijk, België, Polen en elders. Politieke partijen en syndicaten sloten zich bij de spontane beweging aan en gaven het een georganiseerd karakter. Eind mei 1933 werd de zetel van de Socialistische Internationale overgeheveld van Duitsland naar Nederland. Ook zij sprak zich uit voor de boycot. In België kwamen dergelijke initiatieven eveneens uit socialistische kringen. Over het algemeen hoedden de Belgische socialisten zich wel voor

nationalistische oprispingen die het kader van de klassestrijd zouden overstijgen. In diamantkringen werd het vuur aan de lont gestoken door *De Volksgazet*, die na een enquête bij de Duitse diamantnijverheid eveneens opriep tot een boycot. De Antwerpse diamantnijverheid en vooral de beurzen ondernamen daarop verschillende initiatieven om malafide fabrikanten te verhinderen hun waar in Duitsland te laten bewerken.²⁷⁷

Beschermingskomiteit voor de Belgische Diamantnijverheid

Een eerste initiatief was het 'Beschermingskomiteit voor de Belgische Diamantnijverheid', dat na een referendum onder de beursleden in de schoot van de Federatie werd opgericht. Strikt genomen had het initiatief niets met de boycot van Duitse producten te maken. Het was enkel uit op het opsporen van malafide diamantairs en was dus een *spin-off* van de algemene boycotactie. De tussenkomst van de Federatie was belangrijk: zij kon overtreders namelijk de toegang tot de beurzen ontzeggen en hun hoge geldboetes opleggen.²⁷⁸ In het actiecomité zetelden ongeveer 25 vertegenwoordigers van de beurzen, het SBD en de vakbonden. De ADB-leiding had er ook zitting in omdat ook zij een eigen boycotcomité had opgericht met de naam Belgisch Verweer. De geraadpleegde archieven bevatten weinig informatie over de activiteiten van Belgisch Verweer.²⁷⁹ Waarschijnlijk was het verweven met het 'Beschermingskomiteit'. Op 27 april 1933 sprak de vereniging af dat Belgische werkgevers hun ruw diamant voortaan in België zouden laten verwerken. De bonden stemden in met een loonsverlaging en de werkloosheid begon te dalen. Maar de koers van de Duitse *dollarbonds* bleef dalen zodat de winst alsmaar bleef groeien. De 'uitzending' naar Duitsland ging bijna ongestoord voort. Het 'Beschermingskomiteit' was dan ook slechts een kort leven beschoren. Door een tekort aan medewerking van de Belgische en de Duitse regering werd het uiteindelijk opgeheven. Kwatongen beweerden dat het 'Beschermingskomiteit' onmachtig was omdat diegenen die er de touwtjes in handen hadden, zelf in Duitsland lieten bewerken. Men moet wel uitkijken met dit soort uitspraken. In diamantland ging zaken doen en laster traditioneel hand in hand.

Internationale Commissie voor Diamanthatel

Een tweede initiatief ging uit van de Internationale Commissie voor Diamanthatel in Luxemburg. Vertegenwoordigers van alle diamantcentra onderhandelden er over lonen. Op 16 mei 1934 vroeg de Federatie aan het *Verband des Diamantenschleifereigewerbes* van Idar-Oberstein om de oneerlijke *dollarbonds* af te schaffen. De Duitsers erkenden de legitimiteit van de Belgische

grieven maar stelden dat het gebruik van de *dollarbonds* bijdroeg tot het opnieuw industrialiseren van het *Reich* en dat ze dit systeem dus onmogelijk konden afschaffen. Toch besloot het Duitse ministerie van Economie enige weken later het gebruik van de *dollarbonds* te beperken tot driekwart van de lonen. Maar de koers van de *dollarbonds* daalde zodanig dat die maatregel geneutraliseerd werd.²⁸⁰ Ook het andere internationale forum, het Wereldvakverbond, stond machteloos omdat Hitler de Duitse vakbeweging uitgeschakeld had.²⁸¹

Verbond voor Economisch Verweer Antwerpen

Voorts rees er ook verzet vanuit joodse hoek in Antwerpen. In maart 1933 werd in Antwerpen een 'Komiteit ter Verdediging der Rechten der Joden' opgericht. Talrijke organisaties en groepen steunden het comité.²⁸² Het 'komiteit' verzocht de Antwerpse overheid meer dan eens om anti-joodse bewegingen in zowel Duitsland als België te veroordelen, niet zonder gevolg. Op 27 juli 1933 uitten vertegenwoordigers van alle Antwerpse politieke partijen tijdens een groots opgezette meeting hun afkeuring over de toestand in Duitsland.²⁸³ Er werd zelfs klacht neergelegd bij de Volkenbond. Het Komiteit ving ook vluchtelingen op, begeleidde haar leden met juridisch advies en overlegde met de staatsveiligheid en de vreemdelingenpolitie. In de schoot van dit 'Komiteit' werd in 1934 een economische afdeling opgericht met de naam *Verbond voor Economisch Verweer Antwerpen* (VEVA). Deze erfgenaam van het weinig succesvolle 'Beschermingskomiteit' wilde heel Antwerpen optrommelen voor de boycot. Het VEVA ijverde onder andere in diamantkringen tegen de Duitse *dumping* en de '*briseurs de boycot*'. Het VEVA stond net als het 'Beschermingskomiteit' onder voorzitterschap van Lipschutz. Alle bestuursleden²⁸⁴ van het verbond waren aangesloten bij de Federatie. Naast vele zionisten, namen dus vooral de diamantairs het voortouw bij het behartigen van de joodse zaak.²⁸⁵

Het VEVA onderzocht welke Duitse producten op de Belgische markt werden aangeboden en ageerde daartegen. In de diamantnijverheid trad zij enkel op tegen joodse diamantairs die hun waar in Duitsland lieten bewerken. Ze aanzag deze onverbiddelijk als volksverraders. Niet-joodse overtreders en ook joodse handelaars in industriediamant werden met rust gelaten, wat op veel onbegrip stuitte.²⁸⁶ *Afweer*, het blad van het VEVA, verscheen van 1933 tot 1934 en werd in september 1937 opgevolgd door de '*Joodsche Gazet voor België*'. In 1939 werd het kind omgedoopt tot *Waarheid en Recht*, met als ondertitel '*Joodsche Gazet voor België*'. De verantwoordelijke uitgever was de journalist Isidore Bucheister, een drijvende kracht achter het VEVA. De Duitse anti-joodse maatregelen, het bestaan van concentratiekampen en zelfs de ernst van de oorlogsdreiging kwa-

men allemaal aan bod in de publicaties van het VEVA. Het beroerde de publieke opinie niet. Er werd integendeel weerwerk geleverd vanuit handelskringen, meer bepaald door de Belgisch-Duitse Kamer van Koophandel en door diamantairs die hun materiaal in Duitsland lieten bewerken. Toch slaagde het VEVA erin om zich langer te handhaven dan het 'Beschermingskomiteit'. Als gevolg van haar actie slonk het aantal diamantarbeiders in Duitsland van 8000 tot 1500 en werd het volledige Duitse opleidingsprogramma opgedoekt. In haar vergeefse pogingen om aan ruw te geraken, mobiliseerde Duitsland het consulaat-generaal in Antwerpen. Duitsland overwoog de oprichting van een *Treuhandstelle* om de boycot te omzeilen. (Zie p. 104-105) Na de pogroms van 1934 verhardde het VEVA zijn acties nog. De vereniging kreeg nu ook steun van de Belgische justitie. Er werd een akkoord gesloten tussen de Federatie en het *Verband des Diamantenschleifereigewerbes*. Daarin verbond dit laatste zich ertoe om restricties op te heffen maar het VEVA bleef toch actief. Na *Kristallnacht* was de verontwaardiging zó groot dat er, mede met de hulp van de beurzen, een algemene consensus afdgedwongen kon worden over de bestrijding van de 'uitzending'. Ook toenmalig eerste minister Paul-Henri Spaak²⁸⁷ beloofde in 1938 steun tegen de Duitse concurrentie. Na de Britse oorlogsverklaring op 3 september 1939 en de neutraliteitsverklaring van België werd het VEVA opgeheven.²⁸⁸

Verdedigingskomiteit

Pas na *Kristallnacht* kwam er echt beweging in het niet-joodse kamp. Op initiatief van een zekere Leon Kegel werd naar een samenwerking gezocht met niet-joodse diamanthandelaars en -makelaars en werd er een nieuw boycotcomité opgericht, het 'Verdedigingskomiteit'. Het lijkt erop dat dit 'Verdedigingskomiteit' vooral een VBD-initiatief was. Die had veel te verliezen bij de 'uitzending' naar Duitsland omdat kleine Kempische fabrikanten minder toegang hadden tot de Duitse markt. Dat vergde immers middelen en vooral enige internationale contactvaardigheid. De *Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (VBD) wilde dus de niet-joodse overtreders aanpakken. Het gaf periodiek lijsten uit van Belgische niet-joden die de industrie ondermijnden. Alle officiële diamantinstellingen werden opgeroepen om eindelijk afdoende maatregelen te nemen en de regeringvertegenwoordigers in het paritair comité hierin mee te krijgen. Er mocht geen enkel internationaal akkoord afgesloten worden dat buitenlandse centra zou bevoordelen en de 'eigen industrie' zou benadelen. In het geval dat er toch zulke overeenkomsten gesloten werden, moest men deze stelselmatig controleren.²⁸⁹

De samenwerking en de coördinatie tussen de verschillende boycotcomités

liep niet van een leien dakje. Ofschoon het resultaat nog behoorlijk was voor het VEVA, liet het al bij al toch te wensen over. Het ontbrak immers aan een gemeenschappelijke strategie en er waren onvoldoende wettelijk afdwingbare regels. De boycot kon ook moeilijk zes jaar lang met evenveel energie gevoerd worden maar in Antwerpen was de boycotactie wél van lange duur. De strijd was er het hevigst wegens de aanwezigheid van zowel haven als diamantnijverheid, en van zowel extreem-rechts als een joodse gemeenschap.²⁹⁰

De inefficiënte aanpak was ook de Britten niet ontgaan. Groot-Brittannië en Ernest Oppenheimer keken uiteraard met argusogen toe hoe diamanten uit Antwerpen bijdroegen tot het Duitse herbewapeningprogramma. De volgende en meteen efficiëntste controle bestond dan ook uit de Britse maatregelen om export naar Duitsland te verhinderen.

125

Beschermingscomité voor den Diamanthatel en Nijverheid in België

Na *Kristallnacht* weigerde VEVA-voorzitter Lipschutz van een reis naar de Verenigde Staten terug te keren. Hij achtte zich niet langer veilig in Antwerpen. Zijn besluit had zware gevolgen. Alsof hiermee een signaal was gegeven, begonnen joodse diamantairfamilies op grote schaal uit te wijken.²⁹¹ Voor ADB-voorzitter Alfons Daems²⁹² beloofde dat niet veel goeds. Als de joodse *sightholders*, handelaars en fabrikanten de plaats ruimden voor Belgische diamantairs, zouden de katholieke arbeiders uit de Kempen wel varen en zouden de bij de ADB aangesloten diamantbewerkeren in de kou komen te staan. Toen de *Diamond Trading Company* (DTC) in december 1938 op de koop toe een eerste keer de *sights* annuleerde, nam Daems onmiddellijk contact op met de DTC. Hij was ervan overtuigd dat België niet langer neutraal zou blijven en de zijde van Frankrijk en Engeland zou kiezen. Daarom overwoog hij om in geval van nood de Antwerpse diamantnijverheid naar het Verenigd Koninkrijk te verplaatsen en bood hij de DTC het toezicht aan over de productie.²⁹³ De DTC zou het echter over een andere boeg gooien. Na de Duitse aanval op Polen op 2 september 1939 weigerde het Verenigd Koninkrijk nog ruw aan België te leveren. Eerst wilde de Britse regering er zich van vergewissen dat de diamanten niet in vijandelijke handen zouden vallen. Hiertoe werden in het Verenigd Koninkrijk de nodige controleorganen opgericht. (Zie hoofdstuk 4, p. 134-135) Ook in Antwerpen, Amsterdam en New York moesten er gelijksoortige controlecomités komen. Niet alleen de Britse regering was vragende partij voor zo'n controle. De DTC had hier eveneens belang bij.

In Antwerpen heerste op dat ogenblik hoogconjunctuur en de Belgen vroegen of ze tijdens het Britse embargo uit hun stocks mochten putten. De

Forminière zat met een dilemma. De Britten hadden contractueel beloofd om Antwerpen prioritair te bevoorraden. Indien de blokkade dat verhinderde, was de *Forminière* niet langer gebonden aan haar engagementen en zou zij op zoek gaan naar een nieuwe afzet voor haar producten. Voor de *Diamond Corporation (Dicorp)*, waaraan de *Forminière* en *Bécéka* contractueel gebonden waren, betekende dat contractbreuk. (Zie hoofdstuk 3, p. 71 e.v.) Het filiaal van *De Beers* vreesde twee zaken. Enerzijds zou het bijzonder moeilijk zijn om het verbroken contract opnieuw in zijn oude vorm te herstellen. Anderzijds zou *Bécéka*, nu het niet meer door *Dicorp* gecontroleerd werd, zonder al te veel moeite een onbeperkte hoeveelheid industriediamant kunnen ontginnen. *Dicorp* eiste ook ernstige veiligheidsmechanismen.²⁹⁴ Er werden daarom vanaf september 1939 technische comités opgericht, bijgestaan door specialisten uit de sector, die alle leveringen uit Londen controleerden alvorens ze de klant bereikten. In België werd dat het *Comité de Protection du Commerce et de l'Industrie Diamantaire de Belgique* of 'Beschermingscomité voor den Diamanthandel en Nijverheid in België' (Comité). Het werd ondergebracht in de kantoren van de Diamantclub in de Pelikaanstraat te Antwerpen. Het Comité werd voorgezeten door *Forminière*-bestuurder Félicien Cattier. Paul Timbal was ondervoorzitter, John C. Williams hoofd van de administratie²⁹⁵ en Antonius Oldenburg de bureauchef. Het waren alle drie medewerkers van de Antwerpse Diamantbank (BDA), en twee van hen waren Brits staatsburger, wat de invloed van de DTC verraadde. De BDA stond sinds 1937 onder invloed van *De Beers*. (zie p. 82). Het Comité ressorteerde ook

rechtstreeks onder Britse controleorganen.²⁹⁶ Hoewel Williams en Oldenburg door hun werk in het Comité grote ervaring opdeden over frauduleuze technieken om diamanten in Duitsland te laten slijpen, ging het niet om een zoveelste boycotcomité. De hoofdtaak van het Comité bestond erin na te gaan of al het geleverd ruw diamant wel degelijk geslepen werd en of al het slijpafval terug aan het Verenigd Koninkrijk geleverd werd. Het opstellen van zwarte lijsten en het aanpakken van de sluikhandel bleef het domein van de boycotcommis-

John C. Williams (1948) – Foto: SBD

sies. Dankzij deze controle konden de *sights* op 21 september 1939 opnieuw plaatsvinden. Door de strenge Britse controle op boortleveringen was er in België ondertussen een boortschaarste ontstaan. De betrokken partijen in Antwerpen begonnen dan ook intens lobbywerk om de bevoorrading vlotter te laten geschieden. Romi Goldmuntz reisde voor de *Algemene Diamantbewerkerbond* (ADB) naar Londen om er zijn ‘goede contacten’ te bewerken en Camille Huysmans verzocht Cattier met aandrang zijn grote invloed in te zetten om leveringen te bespoedigen. De ADB probeerde van de situatie te profiteren om een boortmonopolie in de wacht te slepen. Boort kwam niet alleen uit mijnen, maar kon ook verkregen worden uit diamantafval. Omdat de ADB met het reuzenatelier De Daad zelf een productie-eenheid had, gaf dit de bond ook toegang tot een deel van het boortaanbod.²⁹⁷ De VBD verzette zich tegen de monopoliepogingen van de ADB omdat het vreesde voor afhankelijkheid van de socialisten. Cattier kwam tussenbeide en besloot eind 1939 dat boort voortaan verdeeld zou worden door de firma *Produits Boarts SA* in Antwerpen, een filiaal van het Britse *Boart Products Ltd*. Dat gold ook voor boort dat Goldmuntz in Londen voor de ADB had kunnen losweken.²⁹⁸ In ieder geval deed dit ‘akkoord’ hopen dat de slabakkende markt, ondanks de vrees voor een Duitse aanval, zou heropleven. Ondertussen bleven fabrikanten en handelaars het land verlaten. Eind oktober 1939 emigreerde een tiental firma’s met een gezamenlijk patrimonium van 80 miljoen frank.²⁹⁹

Anti-semitisme in de diamantnijverheid

Naast de Duitse economische en militaire dreiging, werd men in de jaren dertig geconfronteerd met een groeiend anti-semitisme. Tijdens de economische crisis van 1930-1935 flakkerde het anti-semitisme in de diamantsector op door het samenvallen van drie factoren die bovendien onlosmakelijk met elkaar verbonden waren: joodse vluchtelingen, joodse huisarbeid en Vlaams en Belgisch nationalisme.

De eerste van deze drie fenomenen, de joodse immigratie, was een onmiddellijk gevolg van het anti-semitisme van nazi-Duitsland. Tussen 1933 en 1938 emigreerden ongeveer 10.000 Duitse joden naar België. Talrijke Antwerpse joden waren uit Keulen afkomstig. Die stad had in april 1933 als eerste een resem anti-joodse maatregelen uitgevoerd. Na de *Anschluss* en *Kristallnacht* (1938) kwamen er nog 28.000 politieke vluchtelingen bij.

De druk van de nieuwkomers op de diamantnijverheid was niet te onderschatten. Zij vervoegden de al aanwezige groep Oost-Europese joden. Deze hadden

geen recht op een werkloosheidsuitkering en zochten hun toevlucht in de clandestiene huisarbeid. Werkuren, lonen en arbeidsvoorwaarden werden er niet gerespecteerd. Niet alleen was de sociaal-economische situatie van de joodse huisarbeiders daarom erbarmelijk, maar zij werden ook het mikpunt van de officiële, aangesloten arbeiders, die evengoed met de gevolgen van de economische crisis te kampen hadden.³⁰⁰ De *Algemene Diamantbewerdersbond* (ADB) zag met lede ogen toe hoe deze joodse huisnijveraars, die zij in principe wilde beschermen tegen de fascistische anti-semitische kruistocht, de diamantnijverheid ondermijnen. De onwil van deze joodse arbeiders om zich bij de bond aan te sluiten was een doorn in het oog van bondsvoorzitter Louis Van Berckelaer. In de zomer van 1935 was de ellende in arbeiderskringen zodanig groot dat er een wilde staking uitbrak. Aan de leiding van het stakerscomité stond de jonge joodse diamantzager Piet Akkerman.³⁰¹ Het strijdsyndicalisme dat de communistische Akkerman hoog in het vaandel droeg stond regelrecht tegenover het overleg syndicalisme van de ADB. Dat was des te vervelender omdat Akkerman een groeiende aanhang genoot, ook bij vakbondsleden en vooral bij ‘Hollandse’ diamantbewerders die altijd al de harde kern van de bondsleden hadden uitgemaakt.³⁰² Van Berckelaer stond voor een dilemma: als de ADB deze beweging erkende en integreerde, zou ze plaats moeten inruimen voor het communistisch strijdsyndicalisme. Dat zou op zijn beurt de relatie met het patronaat in gevaar brengen en de socialistische diamantbewerders vervreemden van het Londense ruw syndicaat. En de vertrouwensband met het Londens Syndicaat vormde het enige verweer tegen de gevreesde rechtstreekse *Forminière*-leveringen aan de Kempense fabrikanten. Gelukkig voor de ADB kende de sector in 1937 een heropleving. Akkerman sneuvelde in de Spaanse Burgeroorlog. Vanaf toen kwam het vreemdelingenvraagstuk, dat gaandeweg steeds meer als ‘het joods probleem’ werd gezien, sterker op de voorgrond. Ondanks alle goede voornemens welden de frustraties zodanig hoog op dat er aan het eind van de jaren dertig voor het eerst een populaire anti-semitische stroming onder de Belgische diamantbewerders opdook. Eind 1938 stelde Jan Bartels, de hoofdredacteur van het ADB-blad *De Diamantbewerker*, vast dat er een systematische campagne werd gevoerd die deels ijverde voor het behoud van werk voor de autochtonen maar deels ook anti-semitische gedachten verspreidde.

De vraag hoe het zover gekomen was, brengt ons bij de derde factor: het Vlaams-nationalisme. Het antisemitisme had in 1930 in Vlaams-nationalistische kringen terrein gewonnen. Vlaams-nationalisten waren duidelijk in de ban geraakt van in Duitsland gangbare populair-fascistische beschouwingen. De etniciteit kreeg rond deze tijd de bovenhand op de strijd tegen de franskiljons. Joden kregen het verwijt dat ze Vlaanderen economisch uitbuiten, zedeloos-

heid verspreidden, traditionele waarden ondermijnden en meeheulden met anti-katholieke krachten als de vrijmetselarij en het socialisme. Het Vlaams-nationalisme kende bij de parlementsverkiezingen van mei 1936 een nationale doorbraak met het *Vlaams Nationaal Verbond* (VNV). In het voorjaar van 1939 brak het VNV ook in Antwerpen door.³⁰³ Extreem-rechts koesterde belangstelling voor de diamantnijverheid als een soort testcase. Het Verdinaso bijvoorbeeld, nam contact op met bepaalde diamantondernemingen en rekruteerde er onder arbeiders die niet bij een vakbond aangesloten waren.³⁰⁴ De anti-semitische stemmen binnen de ADB waren geconcentreerd rond het 'Aktiecomiteit der Belgische Diamantbewerkers'. Dat werd in 1938 opgericht door ADB-lid Celis en stond symbool voor de voortschrijdende intolerantie van rechts in diamantkringen. Het succes van Celis mag niet overdreven worden, zijn meetings werden door niet meer dan 150 militanten bijgewoond. Dat nam niet weg dat de man kon rekenen op een brede sympathie of steun wanneer hij zijn standpunten uiteenzette op ADB-vergaderingen. Het 'Aktiecomiteit' maakte deel uit van de anti-semitische organisatie 'Volksverweering'. Deze allereerste anti-semitische organisatie van Antwerpen vond zijn oorsprong in Belgische en Vlaamse nationalistische kringen en bracht vanaf begin 1937 het halfmaandelijks anti-joodse blad met dezelfde naam uit. Argumenten uit 'Volksverweering' konden teruggevonden worden in het VNV-tijdschrift *Strijd*.³⁰⁵ Vanaf 1 april 1938 ontving 'Volksverweering' financiële steun van de Duitse regering via het Duits consulaat-generaal in Antwerpen. In augustus 1938 werden zes nationaal-socialistisch geïnspireerde punten geformuleerd voor de 'krachtdadige oplossing van het jodenvraagstuk'. Deze actiepunten waren de stopzetting van de joodse immigratie, de uitdrijving van alle ongewenste vreemdelingen, het verbod aan joden om staatsambten te bekleden, om zich met politiek in te laten, om 'Arische' vrouwen in dienst te nemen, en het verbod op seksuele omgang tussen 'Ariërs' en joden.

Binnen de diamantnijverheid ijverde 'Volksverweering' vooral voor de verdwijning van de joodse invloed en het onttrekken van de eigen Kongoproductie aan *De Beers* en de joodse invoerders. Het verraad van de joden die diamant in Duitsland lieten verwerken, droeg evenmin bij tot een positief imago. Joodse arbeiders moesten volgens 'Volksverweering' vervangen worden door Belgen. Deze zouden bij lage conjunctuur niet de wijk nemen, waardoor Antwerpen niet ten onder zou gaan als diamantcentrum.³⁰⁶ De infiltratie van 'Volksverweering' binnen de ADB was niet verwonderlijk. Diamantbewerkers werden bijzonder zwaar getroffen door de crisis. Bovendien werden zij meer dan anderen geconfronteerd met wat zij zelf als joodse concurrentie zagen. Jan Bartels bood weerwerk tegen de anti-semitische krachten binnen de diamantnijverheid.

Celis werd in 1939 uit de ADB gezet, waarna het 'Aktiecomiteit' verdween. Bartels trok ook van leer tegen de Kempense patroonsorganisatie VBD, die hij omschreef als 'een fascistisch boeltje, die de joden haten, behalve als er geld aan te verdienen is!'³⁰⁷ Anti-semitisme was in fabrikantenmilieus inderdaad vooral bij de VBD te vinden. De jodenhaat was er even diepgeworteld als de frustratie om de verregerende joodse controle over de meest winstgevendende activiteiten in de sector. In 1920 was er vanuit de Kempen met succes gelobbyd om zich rechtstreeks bij de *Forminière* te kunnen bevoorraden, zonder dat grote joodse handelaars de winst vooraf afroonden. Na een felle reactie van ADB-voorzitter en senator Van Berckelaer werd dit privilege hun weer ontnomen. Nieuwe pogingen van het ACVD, de voorganger van de VBD, met de hulp van de Boerenbond in 1929 en van de Kredietbank in 1936, om rechtstreeks te mogen invoeren, mochten niet baten. Sindsdien bleven de uit de 'ernstige' beurzen geweerde 'Vlaamse boerkens' naar het beeld van hun ongelukkige voorzitter een underdogpositie bekleden. Stichtend voorzitter van de VBD, Jozef Hellings,³⁰⁸ had inderdaad alle reden om wrok te koesteren jegens de joden en meer bepaald jegens het SBD. In 1936 werd hij door Lipschutz opzijgeschoven als kandidaat-ondervoorzitter van het SBD. Nadat Hellings hierover zijn beklag had gedaan bij minister van Arbeid en Sociale Voorzorg Achille Delattre, werd hij ook nog eens afgezet als bestuurslid van de Diamantclub en als rechter bij

Jos Hellings ca. 1920 – Foto: Provinciaal
Diamantmuseum Antwerpen

de Antwerpse rechtbank van koophandel.³⁰⁹ Hellings was lid van 'Volksverweering'. Het is dus niet verwonderlijk dat de VBD – ook wel 'groep Hellings' genoemd – er dezelfde opinie als die organisatie op na hield: de controle over de sector moest de joden ontnomen worden. Dan zou men niet langer moeten vrezen voor een onverhoedse delokalisatie van de sector. Joden waren immers een uiterst kosmopolitische en mobiele groep. Deze vrees, zo zou tijdens de oorlog blijken, was niet volledig uit de lucht gegrepen. Joodse diamantairs betaalden hogere lonen zodat zij de betere arbeiders in dienst konden nemen, terwijl de autochtone werk-

gevers het met minder goede werkkrachten moesten stellen. Verder was de joodse dominantie over de verschillende solidariteitsfondsen en de ruwinvoer een probleem. Zij hielden, nog steeds volgens de VBD, het lot van de Belgen in hun handen. Het onafhankelijke, nationale karakter van de industrie was volgens de VBD in gevaar. De grootste argwaan bestond jegens het ruwsyndicaat. Men wilde opnieuw ruw invoeren uit Kongo en deze uitsluitend aan Belgen verdelen. Deze standpunten werden in Antwerpen door het VNV en Rex overgenomen.³¹⁰ De *Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (VBD) klaagde niet enkel over zijn lot, het lanceerde ook lastercampagnes aan het adres van vooral het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD). SBD en ADB richtten daarom een actiecomité op om zich te weren tegen de aanvallen van de VBD. Tot dan had men steeds kunnen rekenen op Van Berckelaer om de nijverheid in het parlement te beschermen tegen extreme nationalist. Het leverde heel wat moeilijkheden op dat het VEV, waarbij slechts één diamantvereniging kon aansluiten, nog vóór de oorlog op een fusie tussen SBD en VBD aanstuurde.³¹¹ Nochtans zou men het tijdens de bezetting opnieuw proberen.

De joodse immigratie en de economische crisis hadden er dus toe geleid dat extreem-rechtse groeperingen binnen de diamantnijverheid een gunstige voedingsbodem vonden voor hun anti-semitische actie. Dit wijst op de aanwezigheid van een 'populaire-xenofobe en bijwijlen antisemitische onderstroom bij de Vlaamse diamantbewerkers'.³¹² Dezelfde 'onderstroom' zou tijdens de bezetting de basis vormen voor collaboratie met de Duitsers.

Het Antwerpse diamantcentrum aan de vooravond van de oorlog

Hoe zag de diamantsector er nu uit aan de vooravond van de Duitse inval in België? Bij het begin van 1940 waren er 23.000 tot 25.000 diamantbewerkers. Daarvan waren er 18.000 bij een vakbond aangesloten.³¹³ Er zijn geen exacte cijfers omdat veel arbeiders op zelfstandige basis werk aannamen, vooral zaggers en klovers. In 1937 was er voor het laatst een volledige tewerkstelling. In de herfst van 1939 waren nog 14.000 tot 15.000 diamantarbeiders aan de slag. In mei 1940 waren dat er nog maar 10.000. Veel diamantbewerkers veranderden van beroep of maakten van diamantbewerking hun nevenberoep. Naast de arbeiders telde men ongeveer 2000 fabrikanten, 4000 handelaars en 400 makelaars. Maar ook hier waren er overlappingsen en verschuivingen. Ongeveer 125.000 personen leefden direct of indirect van de diamantsector.³¹⁴

Wat was nu het aandeel van de joden hierin? Het patronaat, de grote handelaars en de makelaars zouden voor ongeveer 90 percent uit joden hebben

bestaan. Sinds het einde van de jaren twintig zou het aantal joden verzesvoudigd zijn. De joodse invloed was vooral voelbaar in de vier grote beurzen: de Diamantclub, de Diamantbeurs, de Vrije Diamanthandel en de Diamantkring. Zij waren verenigd in de Federatie der Belgische diamantbeurzen, die ongeveer 3500 leden telde, van wie 80 à 90 percent joden.³¹⁵ Bij de arbeiders lag dit percentage beduidend lager: hoogstens 15 à 20 percent van hen waren joden volgens de Duitse bezetter, 35 percent volgens historicus Camille Huysmans en 25 percent volgens historicus Van Doorslaer. Opgedeeld volgens arbeidscategorie bedroeg de joodse vertegenwoordiging 90 percent voor de klovers, 80 percent voor de snijders, 40 percent voor de zagers en 20 percent voor de slijpers.³¹⁶

Fig. 5: Joodse slachtoffers van de diamantroof

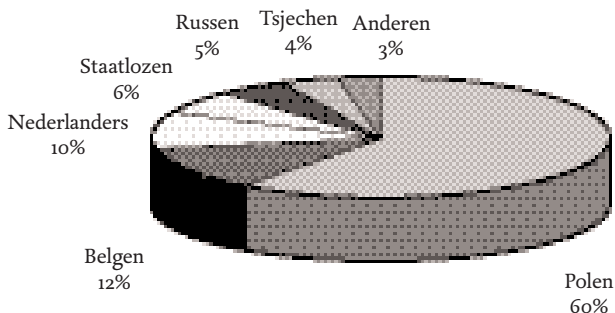
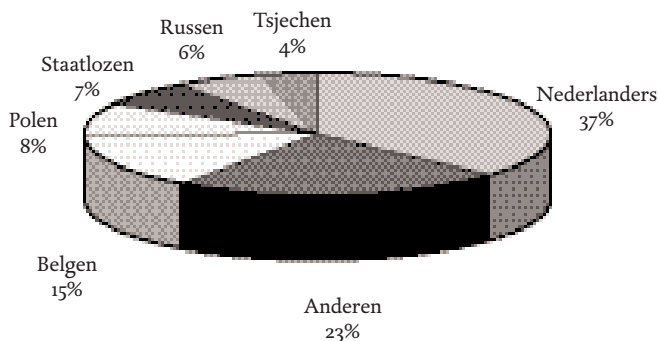
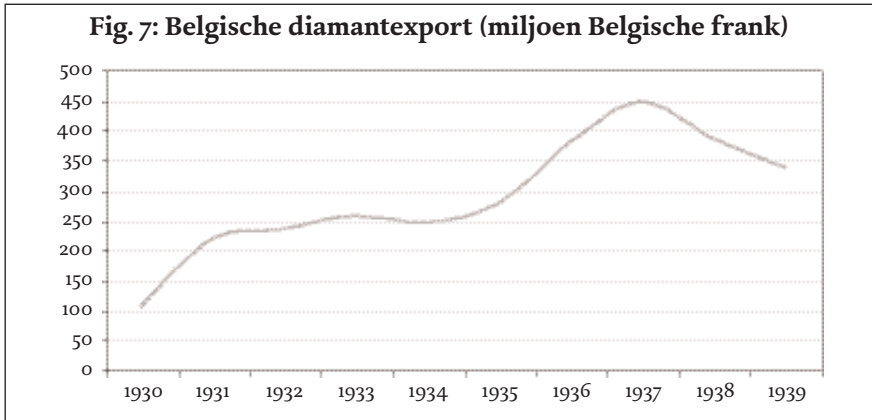

Fig. 6: Waarde van de diamantroof per nationaliteit

De analyse van de Duitse beroving van de joodse diamantairs tonen de samenstelling van het Antwerpse joodse diamantmilieu. Concreet gaat het om geblokkeerde bankrekeningen die voor elk slachtoffer werden geopend door de Duitsers (zie hoofdstuk 5, p. 230 e.v.). Ze geven duidelijk aan dat de Poolse joden niet enkel in het algemeen maar ook binnen elk van de drie belangrijkste beroepscategorieën – makelaars, handelaars en bewerkers of fabrikanten – de grootste groep vormden. Op het vlak van ondernemingskapitaal waren de makelaars de meest getroffen groep. 86 percent van hun ondernemingen had niet eens een werkingskapitaal. De Belgen waren de tweede belangrijkste groep slachtoffers. Dat is opvallend als men weet dat slechts 5 percent van de totale joodse bevolking de Belgische nationaliteit had. De sociale differentiatie werpt hier een licht op: de grootste groep Belgen vindt men terug bij de handelaars, een beroepscategorie die duidelijk welstellender was dan de makelaars, maar vooral tot de ‘middenklasse’ behoorde. In absolute getallen werden vooral Poolse joden beroofd, een logisch gevolg van hun numerieke overwicht. Proportioneel echter ligt het overwicht bij de Nederlandse joden.³⁷ Opvallend is verder dat de Nederlandse joden vooral makelaars waren. Dat kan de beperkte middelen van de overige makelaars alleen maar benadrukken en bevestigt dat er na de Duitse inval in België enkel nog armtierige Oost-Europese diamantairs overbleven. Dan rest ons nog de bewerkers te bespreken. In tegenstelling tot wat men zou verwachten, moet men zich daar geen arbeiders in loonverband bij voorstellen maar eerder gespecialiseerde zelfstandige diamantbewerkers, die hun opdrachten ontvingen van fabrikanten. Sommigen waren zelf fabrikant. Gemiddeld was de bewerkster de kapitaalkrachtigste onder de drie bestudeerde beroepscategorieën. In tegenstelling tot wat bij de handelaars het geval was, concentreerde het meeste kapitaal zich bij een relatief kleine groep bewerkers of liever fabrikanten.³⁸

De marktsituatie was het gunstigst in 1937 toen de crisis eindelijk plaats leek te maken voor een betere conjunctuur. In 1938 kreeg de diamantsector te leiden onder de mobilisatie en de onstabiele internationale situatie. Daarna herstelde de markt zich voorlopig.

Bron: Maandberichten voor de buitenlandse handel (NIS).

DE NEDERLANDSE ‘VERDEDIGINGSVOORBEREIDING’

Naarmate Hitlers annexatiepolitiek de internationale spanningen deed toenemen, vreesde men in Nederland dat de neutraliteit niet gerespecteerd zou worden. Vooral na de Duitse bezetting van het Rijnland begin maart 1936 was het land bekommerd om de paraatheid en de bevoorrading van haar leger. De bezorgdheid gold niet enkel het leger. Nederland had uit de Belgische ervaring van de Eerste Wereldoorlog geleerd dat enkel economische activiteit de burgerbevolking in oorlogstijd zou kunnen vrijwaren van hongersnood en deportatie. In maart 1936 werd dan ook een Interdepartementale *Commissie voor Economische Verdedigingsvoorbereiding* (CEVV) opgericht. Ambtenaren van de departementen Economische Zaken, Defensie en Financiën bespraken er maatregelen in geval van mobilisatie of oorlog, met als belangrijkste agendapunt de bevoorrading. Verschillende werkgroepen zouden diverse economische sectoren onder de loep nemen. Het werk van de CEVV leidde vanaf begin 1938 tot intense legislatieve en organisatorische bedrijvigheid maar de organisatie had enkel een adviserende rol. Het ministerie van Economische Zaken richtte twee nieuwe eenheden op om de uitvoering in goede banen te leiden. Er kwam een Economische Defensieraad onder leiding van minister van Economische Zaken Steenberghe en secretaris-generaal Hirschfeld. Deze raad coördineerde de ingrepen. Een Bureau voor Economische Verdediging binnen de afdeling Industrie van het ministerie zou toezien op de uitvoering van de maatregelen. Uit deze dienst sproten later de Rijksbureaus voort, die verant-

woordelijkheid kregen over de aanleg van grondstoffenvoorraden en de aanvoer, distributie en prijszetting van industriële grondstoffen en halffabrikaten.³¹⁹ Naast deze regulerende maatregelen werden er – uniek voor Nederland – uitvoerige en perfect geïnventariseerde strategische stocks aangelegd in anticipatie op een bezetting. Groot-Brittannië had willen vermijden dat Nederland zulke reserves opsloeg. Maar omdat dit tot de kern van de Nederlandse verdedigingspolitiek behoorde, creëerde dit enkel wrevel en diplomatieke conflicten.³²⁰ Diamant viel onder de bevoegdheid van het Rijksbureau voor Diamant, een onderdeel van het departement voor Handel, Nijverheid en Scheepvaart. Volgens de distributiewet van 1939 zag dit departement toe op de sturing van de diamantindustrie.³²¹

Naast het Rijksbureau voor Diamant werd, net als in België en New York, een beschermcomité voor de Diamantindustrie opgericht als verlengstuk van de Britse controleorganen en aangestuurd door de Britten.³²²

DE BRITSE DIAMANTCONTROLE EN DE SCHEMEROORLOG

De Britse grondstoffenpolitiek

Onmiddellijk na het uitbreken van de oorlog begin september 1939 keurde het Britse parlement wetten goed die de regering controle gaven over alle aspecten van het Britse leven. Elk ministerie kon bijzondere richtlijnen, ‘*defense regulations*’, uitvaardigen zonder parlementaire goedkeuring. De regering oefende geen systematische controle uit op de toepassing van de ‘*defense regulations*’. De uitvoerders hadden dus een grote vrijheid en daardoor was er geen specifieke wetgeving nodig voor de diamanthandel. De voor diamant bevoegde Britse ministeries waren de *Board of Trade* (BT), het *Ministry of Economic Warfare* (MEW) en het *Ministry of Supply* (MS).

De BT was de voorganger van het huidige *Department of Trade and Industry*, het Britse ministerie van Economische Zaken, en stond van mei 1937 tot januari 1940 onder leiding van minister Oliver Stanley.³²³ De BT oefende controle op de diamanthandel uit, wat leidde tot restricties op exportvergunningen.

De opdracht van het MEW was complementair aan die van de BT. Dit ministerie moest erop toezien dat strategische grondstoffen niet in Duitse maar in geallieerde handen kwamen. Naast ijzererts en cellulose uit Zweden, chroom uit Turkije en wolfram uit Spanje, was ook ruwe diamant een begeerde grondstof. Het verhinderen dat deze grondstof de asmogendheden bereikte, was een mili-

taire topprioriteit. Men ging ervan uit dat de Duitse oorlogsindustrie nooit haar topcapaciteit kon bereiken zonder een toereikende aanvoer van industriediamant. Ook de Amerikaanse, de Britse en de sovjetindustrie waren onverzadigbare afnemers geworden van industriediamant, vitaal voor de massaproductie van precisiefabricaten. De Britten hadden lessen getrokken uit de gebrekkige en laattijdige maatregelen tijdens de Eerste Wereldoorlog. Ze hadden zich al in 1936 voorbereid zodat het ministerie bij oorlogsaanvang onmiddellijk operationeel zou zijn. Het MEW werd officieel opgericht op 3 september 1939, de dag van de oorlogsverklaring. Hugh Dalton, een kopstuk uit de *Labour*-partij, kwam aan het hoofd van het MEW te staan.³²⁴ De strategie van het MEW verschilde radicaal van de Duitse strategie. Het was meer uit op de destructie van de Duitse economie dan op de opbouw van de Britse. Blokkades, controle van neutrale staten, zeepatrouilles en bombardementen waren belangrijker dan de groei van de Britse productie. Er moest vooral een embargo komen op de uitvoer van strategische grondstoffen naar streken waar de vijand de hand erop kon leggen. Zo werd reeds op 31 juli 1939 een blokkade ingesteld tegen Europa en Noord Afrika.

Het derde betrokken ministerie, het MS onder leiding van minister Leslie Burgin,³²⁵ stond in voor de efficiënte en toereikende bevoorrading van het leger en voor de centrale controle van de oorlogsproductie. Net als het MEW werd het MS in 1939 opgericht. Naast de toewijzing van arbeid, productieruimte, bouwprojecten en productiequota's verdeelde het MS ook grondstoffen via zijn *Raw Materials Department* onder leiding van een zekere Lee.

Die twee nieuwe ministeries – het *Ministry of Economic Welfare* en het *Ministry of Supply* – probeerden goed samen te werken met de betrokken industrieën maar de bestaande structuren en verenigingen waren meestal niet uitgerust voor hun taak. Soms, zoals bij de *Food Manufacturers Federation*, werd deze inefficiëntie gecompenseerd door nieuwe leden aan te trekken en extra middelen te voorzien. Maar in vele gevallen heerste onder de leden een ongezond concurrentieklimaat of was er helemaal geen sprake van verenigingen. De overheid richtte dan nieuwe structuren op.³²⁶

Controle op de handel in industriediamanten

In de diamantsector bleek dit niet nodig. De Britse regering vond in het duo *Dicorp* en de *Diamond Trading Company* (DTC) een al bestaande controle-eenheid met een ongeëvenaarde reputatie op het gebied van kartelvorming. Het kartel had weliswaar vooral ervaring met sierdiamant terwijl nu industriediamant aan strenge controle toe was maar voor de Britse regering voldeden de bestaande

toewijzings- en rantsoeneringsinstrumenten. Via het moederbedrijf *De Beers* was het kartel zelfs in staat om de productie bij te sturen. De knowhow en de experts binnen *Dicorp* en de DTC vormden eveneens troeven. Het diamantkartel moest dus niet onderdoen voor de regeringscontrole. Volgens de Amerikaanse inlichtingendiensten slaagde het er vooral in om zijn eigen belangen veilig te stellen. Dat dit door de Britse regering getolereerd werd, deed de Amerikanen vermoeden dat de regering de kartelbelangen op lange termijn als de hare beschouwde.³²⁷ Welke controlefuncties oefenden de medewerkers van *Dicorp* en de DTC concreet uit?

De *Board of Trade* (BT) nam het voortouw in diamantaangelegenheden. Om te beletten dat strategische producten in vijandelijke handen vielen, richtte de BT op 1 september 1939 een *Export Licensing Department* op.³²⁸ Dit departement vaardigde ‘*navicerts*’ uit. Dat waren certificaten die neutrale scheepvaarders bij een Brits consulaat moesten aanvragen alvorens uit te varen. Schippers die dat weigerden, riskeerden een verbeurdverklaring van hun schip door de *Royal Navy*. Op 3 september 1939 verklaarde Londen alle diamanthandel die buiten zijn controle viel, dus niet vergezeld ging van ‘*navicerts*’, als smokkelwaar. Dat gold voor neutrale landen in Europa, rond de Middellandse Zee en rond de Zwarte Zee. Vanaf 22 september 1939 werd het embargo uitgebreid tot alle bestemmingen buiten Groot-Brittannië en Ierland en vanaf oktober 1939 tot de Kanaaleilanden en Ierland. Volgens een akkoord tussen de Verenigde Staten en Groot-Brittannië vielen diamantbewegingen in het westelijk halfrond onder Amerikaanse controle, terwijl de Britten controle voerden in het oostelijk halfrond en in internationale wateren. Deze controle gold eveneens voor de diamanten die uit niet-Britse of niet-Amerikaanse territoria kwamen. Het ging om ruwe industriediamant maar vooral ook om ‘*borderline goods*’, diamanten die zowel voor de juwelen- als de oorlogsindustrie bestemd konden zijn.³²⁹

Diamond Advisory Committee en Diamond Committee

De Kongolese producenten protesteerden heftig tegen deze maatregelen. Ze drongen in Londen aan op toestemming om met Antwerpse voorraden die voor *Dicorp* bestemd waren, de Antwerpse markt te bevoorraden. *Dicorp* weigerde voorlopig maar bracht het Belgische verzoek te berde binnen de BT. Er werd afgesproken dat de diamanthandel onder strikte voorwaarden kon verderlopen. Men zou een bijzonder comité oprichten om toezicht te houden op exportlicenties. Dit comité, de *Board of Trade Advisory Committee on the Export of Diamonds* of kortweg *Diamond Advisory Committee*, zou uitgebreid worden met alle belangen-

Louis Oppenheimer – Foto: Diamantclub van Antwerpen

groepen uit de Londense diamantnijverheid. Van de twaalf zetels die het comité telde, ging er één naar een vertegenwoordiger van de Zuid-Afrikaanse diamantnijverheid, William Topp, één naar een oude vertrouwenspersoon van het Londens Syndicaat, Rozelaar van het *Diamond Section of the London Chamber of Commerce*, en nog één naar Meyer Louis Van Moppes, een grote Londense industriediamant-handelaar.³³⁰ Die laatste keuze deed in België de wenkbrauwen fronsen. Van het zusterbedrijf Van Moppes in Antwerpen was immers bekend dat het de Duitse diamantnijverheid bevoorraadde.³³¹ De functie van voorzitter ging naar Sir Henry Fountain. De belangen van Sierra

Leone en Goudkust werden vertegenwoordigd door Alfred Chester Beatty. Vier zetels gingen naar Britse functionarissen³³² en de drie overblijvende zetels naar vertegenwoordigers van *De Beers*: generaal Sir John Du Cane (*De Beers*), Louis Oppenheimer (*De Beers*) en Otto Oppenheimer (DTC). De afwezigheid van vertegenwoordigers van de Kongolese diamantnijverheid valt op, te meer daar deze het leeuwendeel van de ruwe industriediamant voortbracht. De eigenlijke uitvoerpolitiek van de BT werd bepaald door een *Technical Subcommittee* dat in de schoot van het *Diamond Advisory Committee* werd opgericht en waarin Otto en Louis Oppenheimer, Topp, Rozelaar en Van Moppes zetelden.³³³ Dit *Subcommittee* kwam al op 10 oktober 1939 bijeen en kon eindelijk gevolg geven aan het Belgische verzoek. De uitvoer van slijpbaar ruw naar Nederland, België, de Verenigde Staten en het Britse Rijk mocht weer. Zweden, Zwitserland, Italië en Japan kregen beperkingen. Begin 1940 werd de uitvoer naar Japan en Italië verboden. De vrijmaking van de diamanthandel kon enkel op voorwaarde dat ook de landen van bestemming gelijksoortige controlecomités zouden oprichten. Ook daar zetelden specialisten uit de lokale diamantsector. Zij werkten nauw samen met de Britse controle-instanties, zeker in België en in Nederland. Frankrijk imiteerde in oktober 1939 het Verenigd Koninkrijk door exportver-

gunningen op te leggen. De Verenigde Staten, met name in New York, kende pas later een 'onofficiële controle'.

Vanaf mei 1940 werd in de schoot van het *Ministry of Economic Warfare* (MEW) een *Diamond Committee* opgericht om controle uit te oefenen op de comités van de BT. Daarin zetelden ditmaal enkel ambtenaren. Het *Diamond Committee* hield zich vooral bezig met het screenen van de exportvergunningen. Naast Donald Bliss,³³⁴ de handelsattaché van de ambassade van de Verenigde Staten in Londen, zetelden in het *Diamond Committee* vooral vertegenwoordigers van het MEW, de BT en het MS (zie bijlage 1).

139

Diamond Control

Volgens de Amerikaanse inlichtingendiensten zouden al de ambtenaren die in het *Diamond Committee* zetelden 'verkocht' zijn aan *De Beers*. Over de invloed van *De Beers* op de Britse diamantinstellingen waren Don Bliss en het *Office of Strategic Services* (OSS) – de voorloper van de CIA – het oneens. Dat laatste was, samen met het Amerikaanse *Justice Department*, de mening toegedaan dat Don Bliss *De Beers* veel te gunstig gezind was. Bliss was er inderdaad, net als de Belgische diamantlieden, van overtuigd dat de diamanthandel en -industrie enkel leefbaar waren indien *De Beers* de markt controleerde. Bliss was overigens de enige Amerikaan in geallieerde overheidskringen die met enige kennis van zaken over de diamantnijverheid schreef.

Die interne onenigheid getuigde van de groeiende frustratie in sommige

Amerikaanse kringen over hun afhankelijkheid van de Britten in diamantaangelegenheden. De Verenigde Staten begonnen geleidelijk aan de druk op te voeren om gemakkelijker toegang te krijgen tot industriediamant. Om die druk te weerstaan, en om de Amerikanen in deze kwestie van replek te dienen, benoemde de *Board of Trade* (BT) in april 1942 Sir Cecil Hunter Rodwell³³⁵ als *Diamond Controller of Industrial Diamonds* bij het *Ministry of Supply* (MS). Zijn dienst werd doorgaans *Diamond Control* genoemd. Ze moest toezien op de

Otto Oppenheimer – Foto: SBD

Harry Abrahams – Foto: De Belgische
Diamantnijverheid

William Chapple – Foto: SBD

toekenning van ruwe diamant. Rodwell had als directeur van de *Rhodesian Selection Trust* en van *Roan Antelope Copper* belangen in de diamant- en koperindustrie. Tussen 1928 en 1934 was hij bovendien gouverneur van Zuid-Rhodesië geweest. Rodwell werd gesteund door F.A. Mathias, *Deputy Controller* en een adviesraad (bestaande uit Harry Abrahams, William A. Chapple, Donald B. Doyle, Otto Oppenheimer, L.G. Ray, W.B. Topp en A.E. White),³³⁶ waarin de aanwezigheid van *De Beers* opviel. De *Diamond Control* mocht informatie opeisen over voorraadvorming en -bewegingen maar in de praktijk gebeurde de controle op vrijwillige basis. Zo stemde de DTC er vrijwillig mee in om enkel met toestemming van de *Diamond Control* te verkopen. Aangezien bijna alle diamant door het kartel verdeeld werd, betekende dat een gevoelige vereenvoudiging van de taak van de *Diamond Control*.

Evacuatie van ruw- en industriediamant naar het Verenigd Koninkrijk

Nog vóór de oorlog in mei 1940 losbarstte, deden de Britten opzienbarende pogingen om continentale diamantreserves veilig te stellen. Het illustreert, meer dan de oprichting van controle-instellingen, dat de Britse autoriteiten in

oorlogstijd veel belang hechtten aan diamant. Het is niet duidelijk welk ministerie de motor was achter deze initiatieven. Wellicht was de zorg om de voorraden veilig te stellen zelfs nog groter bij *De Beers*... Een eerste operatie dateert van juni 1939. Otto Oppenheimer slaagde er toen in de Kongo-ondernemingen te overhalen om uit voorzorg 11,5 miljoen karaat – 2,2 ton – slijpbaar en boort in Londen in veiligheid te brengen. De overdracht gebeurde in oktober 1939. Er circuleert ook nog het volgende, niet-bevestigde verhaal: Ernest Oppenheimer, Rozelaar en diens schoondochter Claire Doyle zouden naar Antwerpen gevlogen zijn om de diamantairs ervan te overtuigen hun diamantreserves aan hen toe te vertrouwen. Dat zou geheel in het geheim en net vóór de Duitse invasie via een verduisterd SABENA-vliegtuig gebeurd zijn. Naar verluidt keerden zij opgetogen huiswaarts.³³⁷ Gezien de boom die Antwerpen op dat ogenblik kende, waren de diamantairs beslist niet bijzonder gehaast om hun diamanten uit handen te geven. Hiervoor was waarschijnlijk inderdaad een indrukwekkende delegatie nodig.³³⁸

In Nederland vond een gelijksoortige, wel bevestigde gebeurtenis plaats, wat suggereert dat het verhaal over de geheimzinnige Belgische zending niet denkbeeldig is. In samenspraak met Ernest Oppenheimer en de Britse regering reisden de bekende Amsterdamse diamanthandelaar Jan Kors Smit en zijn partner Walter Woltman aan boord van de Britse *destroyer HMS Walpole* op 13 mei 1940 naar Nederland om de Amsterdamse diamantairs ervan te overtuigen hun ruw diamant eveneens aan de DTC toe te vertrouwen.³³⁹ Het gezelschap ging in IJmuiden bij de monding van de Amstel aan wal en reisde slechts luttele uren voor de aankomst van de Duitse troepen per auto naar Amsterdam. De Amsterdamse diamantautoriteiten, waaronder de directie van de ‘Amsterdamsche Bank’, werden opgetrommeld terwijl de stad volop gebombardeerd werd. Ze vergaderden in de Diamantbeurs. Smit gaf de diamantairs een halve dag bedenktijd om hun diamanten bij J.K. Smit & Zonen af te geven. De directeur van de ‘Amsterdamsche Bank’ weigerde de kluizen van zijn bank open te breken zonder toestemming van de raad van bestuur. Anderen, zoals de leden van de Diamantbeurs, beschouwden de tussenkoms van Smit als een schending van de Nederlandse neutraliteit. Daarachter schulde de vrees dat de industrie definitief aan het Verenigd Koninkrijk verloren zou gaan. Toch brachten tal van diamantairs de stocks die zij in de chaos konden bemachtigen naar de afgesproken plaats. Alles werd in een *kitbag* gestopt en aan boord van de *Walpole* gebracht. De *destroyer* bereikte in de ochtend van 14 mei 1940 Harwich en de diamanten werden bij Mathias (MEW) afgeleverd. Daarna werden zij aan hun Londense ontvangers overgemaakt. Men schatte dat de partij een totaalwaarde van

2.000.000 Britse pond had. De weigering van de directeur van de ‘Amsterdamsche Bank’ om de in pand gegeven diamant over te maken³⁴⁰, werd gezien als een fout, die hem na de oorlog erg werd aangewreven. Het is niet uitgesloten dat Britse geheime diensten nog tot in de winter van 1940-1941 pogingen ondernomen hebben om diamanten of belangrijke diamantairs uit Antwerpen naar het Verenigd Koninkrijk te smokkelen. Vera Rosenberg ‘Atkins’ zou een leidende figuur geweest zijn van de *Special Operations Executive* (SOE). Het viel niet te achterhalen of deze initiatieven werkelijk iets opgeleverd hebben.³⁴¹

AMERIKAANSE DIAMANTCONTROLE OP DE VOORAVOND VAN PEARL HARBOR

Van 1920 tot de aanval op Pearl Harbor verliep de Amerikaanse industriële oorlogsvoorbereiding bijzonder chaotisch. Tijdens het interbellum werden vier verschillende industriële mobilisatieplannen uitgeschreven. Zij waren onrealistisch en misten de nodige politieke en administratieve steun. Een belangrijke reden hiervoor was dat het Amerikaanse parlement, het *Congress* na de Eerste Wereldoorlog de regering, en in het bijzonder de president, wilde beletten om het land opnieuw in een oorlog te storten. Bovendien bestond er wederzijds wantrouwen tussen de militairen en de burgeradministratie. President Roosevelt wilde vermijden dat de militairen te veel macht zouden krijgen. Dat bleef ook na Pearl Harbor zo. De ondernemers wilden dan weer minder overheidsinmenging. De *New Deal* werd Roosevelt niet in dank afgenomen.³⁴² Het klimaat was dus niet bevorderlijk voor een systematische industriële oorlogsmobilisatie. Er was bijvoorbeeld geen duidelijk plan voor de grondstoffenvoorziening. Enkel op wetgevend vlak werd een basis gelegd voor de toekomstige grondstoffenpolitiek: het *Congress* stemde op 7 juni 1939 de *Strategic Materials Act* om de schrijnende toestand van de strategische grondstoffenreserves te verbeteren. Vooral na de aanval op Pearl Harbor op 7 december 1941 werden een aantal fundamentele stappen gezet naar economische oorlogscontrole.

Board of Economic Warfare

Op 17 december 1941 zag de *Board of Economic Warfare* (BEW) het levenslicht, onder leiding van vice-president Henry Wallace.³⁴³ Ze kreeg een verregaande controle over in- en uitvoer. In januari 1942 kreeg ze een afdeling *Raw Materials*. Wallace vertegenwoordigde de Amerikaanse regering ook bij onderhandelingen met geallieerde oorlogsinstellingen over belangrijke en strategische mate-

rialen. Hij zou daarom nauw samenwerken met de Britse tegenhanger van de BEW, het *Ministry of Economic Warfare* (MEW). Omdat de bevoegdheden van de BEW die van het *State Department* maar vooral ook die van het *Department of Commerce* overlaptten, kwam het tot hoog oplopende bureaucratische disputen tussen Wallace en *Secretary of Commerce* Jesse Jones. Het ging er zo lelijk aan toe dat Roosevelt de BEW op 15 juli 1943 ophief. Het personeel en de activiteiten van de BEW werden overgenomen door de in september 1943 opgerichte *Foreign Economic Administration* (FEA). Die zou voor handel in strategische goederen steeds meer steunen op de privésector.³⁴⁴

War Production Board

De binnenlandse tegenhanger van de BEW en de FEA was de *War Production Board* (WPB). Die zag vanaf zijn oprichting begin 1942 toe op de reconversie van de industrie tot een oorlogsindustrie. Het was de rechtstreekse erfgenaam van de *War Resources Board*, een burgerlijke adviesgroep die op 9 augustus 1939 door president Franklin Roosevelt werd opgericht om het Amerikaanse leger een economische oorlogspolitiek te helpen formuleren. De WPB, van 1942 tot 1944 onder leiding van Donald Nelson,³⁴⁵ wilde zo snel mogelijk een overweldigend aantal wapens produceren zodat de vijand het productieritme nooit zou kunnen bijhouden. Een van de opvallendste verdiensten van de WPB was de reconversie van de enorme Amerikaanse automobielenindustrie tot tank- en vliegtuigproducenten. Een van de belangrijkste prerogatieven van voorzitter Donald Nelson was de verdeling van strategische grondstoffen. Via de gemengde Brits-Amerikaanse *Combined Raw Materials Board* en *Combined Production and Resources Board* wilde de WPB de bevoorrading tussen Amerika en Groot-Brittannië mee coördineren. Ze werkte hiervoor samen met het Britse *Ministry of Supply*.³⁴⁶ In diamantaangelegenheden kreeg de WPB bijstand van de *Industrial Diamond Advisory Council*, een onderdeel van de *Miscellaneous Minerals Division* van de WPB.

Britse diamantcontrole in de Verenigde Staten

De Verenigde Staten slaagden er niet in om de handel in ruwe diamant vóór juli 1940 voldoende te controleren. Het Britse consulaat-generaal te New York kreeg daarom die opdracht in december 1939. Het consulaat-generaal had dus een gelijksoortige verantwoordelijkheid als de controlecomités in West-Europa. De consul-generaal moest elke diamantlevering vanuit het Verenigd Koninkrijk goedkeuren. De handelaars moesten er zich schriftelijk toe verbind-

den nooit diamanten te verkopen via onveilige kanalen en ze stonden de consul-generaal toe om hun boeken te inspecteren of andere controles uit te voeren.³⁴⁷ Dat het Britse consulaat-generaal als verlengstuk van de controle door het Londens Syndicaat gebruikt werd, was een idee van Van Moppes en Otto Oppenheimer. Het betekende een machtsuitbreiding van het kartel in de Verenigde Staten en was bijgevolg een doorn in het oog van het *State Department*.

Naast de *Board of Economic Warfare* (BEW), de *War Production Board* (WPB) en het Britse consulaat-generaal was er bijna nog een vierde speler bij gekomen. Op 29 juni 1940 reisde Ernest Oppenheimer naar de Verenigde Staten in de hoop daar een kantoor van de *Diamond Trading Company* (DTC) te kunnen openen en er de vraag naar diamanten te stimuleren. Hij voorzag een stock ruwe diamant met een waarde van 1.000.000 Britse pond om aan de Amerikaanse vraag te voldoen. Hij hoopte er eveneens de zeer bescheiden slijpindustrie te helpen uitbreiden maar zijn plannen stuitten op de antitrustwetten. In november 1941 werden Oppenheimers diamanten uit de Verenigde Staten naar Bermuda overgebracht. Van daar uit gebeurden vanaf 1 januari 1942 ook alle leveringen aan Amerikaanse klanten.³⁴⁸

De parlementaire democratie en kapitalistische economie leken failliet te zijn na de grote crisis van 1930 in Europa. Er volgde een corporatistische reflex. Voor de economie hield dit een reglementerende en regulerende staatsinterventie in. Het ontbrak de ambtenarij echter aan de nodige expertise hiervoor en dus was ze aangewezen op organisaties waarbinnen die deskundigheid wél aanwezig was. In Duitsland werden daarom nieuwe formeel-autoritaire staatsorganisaties opgericht. In Angelsaksische landen ontstond een lossere combinatie van overheidsorganen en privéorganisaties. Deze laatste vertegenwoordigden vooral de ondernemerswereld. In ruil voor deskundigheid, delegeerde de staat een deel van haar prerogatieven, en dus van haar macht, aan deze organisaties. Dit gebeurde in een tijd van groeiende internationale spanningen zodat de nieuwe organisaties zich vooral op twee doelstellingen zouden richten: de oorlogseconomie efficiënt bevoorraden en verhinderen dat strategisch belangrijke productiefactoren in vijandelijke handen zouden vallen. Zowel Duitsland als de Angelsaksische landen voerden een corporatistische controle uit op de strategisch vitale ruwe diamant. Die nieuwe

organisatie bleek echter slechts een façade waarachter bestaande diamantkartels schuilgingen. Het is overigens opvallend dat de corporatistische organisatie zowel in Duitsland als in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten een chaotisch en veelhoofdig karakter had: ze kende bevoegdheidsoverlappingsen, interne concurrentie en een grote mate van onoverzichtelijkheid.

De diamanthandel kreeg in het licht van de herbewapening draconische beperkingen opgelegd die voor heel wat problemen zouden zorgen. Het kosmopolitische, ongebonden karakter van de dragers van de diamanthandel, de joden, speelde het systeem heel wat parten, zoals blijkt uit de zogenaamde ‘uitzending’ en de daaropvolgende boycotacties. Er zou zich dan ook een merkwaardige evolutie voordoen. De boycot van de vijand werd zowel in Groot-Brittannië als in de Verenigde Staten, België en Nederland toevertrouwd aan een Brits controleorgaan. De nationale staat werd er slechts voor de schijn vertegenwoordigd. De macht binnen dit Britse controleorgaan was haast volledig in handen van het enige kartel dat op diamantgebied een coherente controlepolitiek kon voeren: *De Beers*. De Belgische *Forminière* kon als haast exclusieve producent van industriediamant – dat door de oorlog nog aan strategisch belang won – behoorlijk wat invloed uitoefenen op *De Beers*. De Belgische ondernemers konden zo voorkomen dat ze in deze grootschalige controleoperatie van de macht geïsoleerd werden. Dat blijkt onder meer uit de positie die Félicien Cattier verwierf in het ‘Beschermingscomité voor den Diamanthandel en Nijverheid in België’. Naast het Britse weerwerk in België ontstond eveneens een joodse solidariteit met de anti-Duitse boycot. Die liet echter wat op zich wachten. Het economische belang van de boycot was niet onmiddellijk tot alle joodse diamantairs doorgedrongen. Er mag met andere woorden gesproken worden van een joodse as tussen Londen, vertegenwoordigd door Oppenheimer, en het *Verbond voor Economisch Verweer* (VEVA) in Antwerpen om de Duitse concurrentie te verschalken. Deze as stond tegenover de Duitse pogingen van onder meer Frensel, het Duits consulaat-generaal en de groep van Idar-Oberstein om in Antwerpen een netwerk op te richten die de Brits-joodse controle moest omzeilen. De Duitsers verloren het pleit, met de ondergang van de Duitse verwerkende industrie als gevolg. Dat zou na mei 1940 ook een rol spelen in de betrekkingen tussen de Belgische diamantnijverheid en de Duitse bezetter.

In nazi-Duitsland werd de diamantsector betrokken bij de economische exploitatie van de joden. Dit werd paradoxaal genoeg mede door de Belgische boycotactie in de hand gewerkt. Voor de Duitse diamantverwerkende nijverheid betekende het herslijpen van ontvreemde joodse diamanten een ultieme overlevingskans.

Het nazianti-semitisme bleef niet zonder invloed in België. Lieven Saerens toonde aan hoe Vlaams-nationalistische en anti-semitische stromingen elkaar vonden. Hoewel de belangrijke joodse vluchtelingenstroom niet rechtstreeks voor problemen zorgde in diamantkringen, kende het anti-semitisme er niettemin een zekere bijval. Bij de diamantbewerker was dat een respons op de weigering van talrijke joodse thuiswerkers om zich naar arbeidsovereenkomsten te plooiën. Dat had een nefaste invloed op de lonen en de werkgelegenheid. Onder de Kempische fabrikanten van de *Vereniging voor Belgische Diamantnijverheid* (VBD) tierde het anti-semitisme welig omdat ze uitgesloten bleven uit het handelscircuit Londen-Antwerpen, dat door grote joodse handelaars gedomineerd werd. Het vooroorlogse anti-semitisme van vooral deze groep vormde een basis voor de latere collaboratie met de vijand.

5. De grote uitdaging – De diamantsector tijdens de Tweede Wereldoorlog

147

De Schemeroorlog en de bezetting zorgden voor de meest ingrijpende veranderingen in de Belgische diamantsector sinds de grote depressie van 1930. Door de snelle herbewapening en de verhoogde kwaliteitseisen in de industrie verschoof de vraag van geslepen naar industriediamant. De Duitse dreiging dreef de *Forminière* en de joodse diamantairs op de vlucht. Welke machtsverschuivingen deden zich in binnen- en buitenland voor door de afwezigheid van de joden, de van oudsher drijvende kracht achter diamanthandel en -ondernemingen? De bezetting bracht ook een breuk met het Londense ruwdistributiecentrum. De Duitsers drongen de diamantsector een nieuwe structuur op onder hun economische controle. Kregen de Belgische en de Duitse anti-semieten onder het nieuwe bewind vrij spel? Slaagde de Duitse diamantnijverheid erin de plaats van Antwerpen in te nemen? Hoe gingen de achtergebleven Belgische machtskernen – de *Société Générale de Belgique* (SGB), de overheid en de niet-joodse diamantairs – om met de Duitsers en hoe gingen de verschillende Duitse overheden met elkaar om? Ten slotte, nam de Duitse bezetter ook initiatieven om Antwerpen als werelddiamantcentrum te behouden?

OPGANG VAN HET INDUSTRIEDIAMANT

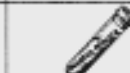

Na het ontstaan van de huisnijverheid rond 1908 was de opkomst van de industriediamant een van de belangrijkste revoluties in de diamantwereld, zowel in België als wereldwijd. Hier zijn twee redenen voor: enerzijds was industriediamant het onvermijdelijke en bovendien overvloedige bijproduct van sierdiamant en omdat *De Beers* grote sommen besteedde aan de opkoop ervan, werd ijverig gezocht naar een afzetmarkt; anderzijds zorgde de herbewapening tijdens het interbellum voor een stijgende vraag naar industriële slijpmiddelen.

Beide tendensen vielen samen en verlegden het zwaartepunt van sier- of geslepen diamant naar industriediamant.

In de jaren twintig groeide Belgisch Kongo uit tot de belangrijkste wereldproducent van industriediamant en vooral van boort. Het Londens Syndicaat en in het bijzonder Anton Dunkelsbuhler verkochten deze industriediamanten of *common goods* aan de Antwerpse tak van de firma's *L.M. Van Moppes & Sons* en *J.K. Smit & Sons*. Fabrikanten van diamantwerktuigen konden bij hen terecht. Maar in die periode werden nog geen grote volumes van het product verkocht. De prijzen waren dus laag maar dat werd gecompenseerd door de hoge opbrengst van de sierdiamant. Wanneer de verkoop van sierdiamant problematisch werd, zoals tijdens de grote crisis, was het economisch onverantwoord industriediamant te verkopen. Toen de metaalmijnen en de automobielp productie tijdens de crisis achteruitgingen, werd de afzet van boort zeer problematisch. Laten we niet vergeten dat *Dicorp* de gehele Kongoproductie systematisch opkocht en dat ze inmiddels reusachtige voorraden boort had aangelegd. De Oppenheimers zochten via de firma's *International Diamonds Ltd*, *Diamond Realization Company* en *The amalgamated Development Company* naar financiering om het hoofd boven water te houden. Zij zochten ook koortsachtig naar middelen om de vraag naar industriediamant en boort aan te zwengelen. In 1934 richtte Ernest Oppenheimer de *Diamond Development Company* op, een laboratorium dat onderzoek verrichtte naar toepassingsgebieden voor boort. Een van de vondsten van het labo was een met boort bestreken boorkop, die zijn nut bewees in de prospectie- en mijnindustrie. Maar de boortvoorraden werden door deze nieuwe ontwikkeling nauwelijks aangetast. Een echte doorbraak kwam er pas met het 'Neven-procédé'. In 1932 vond de Antwerpse ingenieur Pierre Neven een procédé uit dat werktuigen een diamantsintering gaf. Het diamantpoeder werd daarbij vermengd met een metalen bindmiddel. In december 1935 richtten Neven en een aantal medewerkers van *De Beers* een atelier op in Antwerpen om metalen slijpschijven met geïncorporeerde boort uit te testen. Dat lukte behoorlijk. Hierna startten ze in Londen de gespecialiseerde onderneming *Boart Products Ltd*.³⁴⁹ Dat bedrijf deelde de markt met de Belgische maatschappij *SA Diamant Boart*, die in de winter van 1937 nabij Brussel van start ging.³⁵⁰ *Diamant Boart* produceerde onder meer boorkronen, slijpstenen, zagen en slijpijzers.³⁵¹ Maar de vraag naar industriediamant en boort steeg vooral door de bewapeningswedloop aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Het aandeel van industriediamant in de omzet van de totale diamanthandel evolueerde van 16,7 percent in 1935 tot 23 percent in 1937 en 31 percent in 1941.

Tijdens de herbewapening kende de industriediamant tal van nieuwe toe-

THE DIAMOND AT WORK

BRANCH OF INDUSTRY	ROUGH DIAMONDS	POLISHED DIAMONDS	TOOLS OF DIAMOND POWDER
 AIRCRAFT AND AUTOMOBILE INDUSTRY	 TURNING TOOL	 SHAPED TOOL	
 CERAMIC INDUSTRY			
 DENTISTRY	 IMPREGNATED TOOLS		
 ELECTRICAL & GENERAL ENGINEERING INDUSTRY	 TURNING TOOL	 SHAPED TOOL	
 GAUGE MAKING	 TURNING TOOL	 SHAPED TOOL	
 GLASS & OPTICAL INDUSTRY	 GLASS DRILL GLASS CUTTER		
 GOLDSMITHS & JEWELLERS	 DRILL	 DIE SHAPED TOOL	
 GRAPHICAL & PAPER INDUSTRY	 ENGRAVING TOOL	 SHAPED TOOL	
 HARDNESS TESTING		 ROCKWELL DIAMOND PYRAMID	
 INSTRUMENT INDUSTRY	 TURNING TOOL	 WIRE DIE DIAMOND DIE DIAMOND DIE	
 MINING & PROSPECTING	 MINING DRILL		
 SCULPTURE & STONE CUTTING	 MINING DRILL		
 WIRE DRAWING	 CENTERING DRILL	 WIRE DIE	

Compiled by Diamond Research Department of the Diamond Trading Company, Ltd.

Bestemmingen voor industriediamanten (1935) – Foto: Chicago Jewellers association

passingen. Die tendens werd nog versterkt tijdens de Tweede Wereldoorlog. Machinale bewerkingen als draaien, spinnen, afknotten, uitboring en rectificatie werden nu bij een hoger tempo en met een precisie van één honderdste millimeter uitgevoerd. Uiterst vaste en scherpe kanten, stofloze boringen om silicose te voorkomen en perfect gelijke randen over lange afstanden schiepen nieuwe toepassingsmogelijkheden voor de oorlogsindustrie: het uitboren en draaien van motorcilinders, kanonnen, nokkenassen, kogellagers en munitie, het slijpen van kwarts kristallen en het trekken van uiterst fijne metaal draad voor zenders, het polijsten van lenzen voor vizieren en verrekijkers, het vervaardigen van precisieapparatuur voor kompassen, chronometers, dynamo's, transformatoren en elektrische motoren. Hun hoogkwalitatieve massaproductie werd pas aan de vooravond van de oorlog mogelijk.

De industriële oorlogsnormen van het *Air Ministry* van het Verenigd Koninkrijk konden niet meer gehaald worden zonder het gebruik van industriediamant. In de productie van de vermaarde *Supermarine Spitfire* maakten diamantwerktuigen een snelheidstoename van 120 kilometer per uur mogelijk, een beslissende factor in luchtgevechten. Industriediamant liet ook toe verliezen snel te compenseren want de wapens konden bij een hoger tempo geproduceerd worden. Een braintrust met de naam *Diamond Tools Advisory Centre* zocht naar antwoorden op de vragen van de bij de oorlog betrokken ministeries.

In nazi-Duitsland was de wapenindustrie eveneens overgeschakeld op industriediamant. In september 1939 werd de aankoop van industriediamant toevertrouwd aan de *Reichsstelle für Technische Erzeugnisse* (RTE). Daaruit blijkt dat ook de Duitsers het industrieel belang van diamanten erkennen.³⁵² Maar de Britse blokkade dwong hen om het verbruik ervan te rationaliseren. De continentale filialen van de firma's *L.M. Van Moppes & Sons* en *J.K. Smit & Sons* schrokken er naar verluidt niet voor terug diamant naar de vijand te smokkelen. Toch liet de Duitse bevoorrading te wensen over. De Duitsers maakten er dan ook zeer spaarzaam gebruik van. In minder kritieke branches werd industriediamant met succes vervangen door *fused aluminium oxide*, *tungsten carbide* of synthetische vervangproducten als carborundum. Een machinale bewerking met carborundum duurde evenwel tot 60 maal langer dan dezelfde bewerking met diamant. De Duitse productiefilosofie verschilde wel fundamenteel van die van de Verenigde Staten. Voor de Duitsers was de kwaliteit van de geproduceerde wapens prioritair. De Amerikanen verkozen gestandaardiseerde massaproductie. Als middelgrote industriële macht kon Duitsland de Verenigde Staten op het vlak van de kwantiteit niet beconcurreren. Maar het was wél genoeg ontwikkeld om het op het kwalitatief vlak tegen eender welke macht op te nemen. Pas

aan het einde van 1942 schakelden de Duitsers over op massaproductie.³⁵³ Tegen die tijd hadden de Verenigde Staten dan ook 25 maal méér industriediamant verbruikt dan Duitsland. De Amerikaanse aankopen bedroegen in 1938 1,4 miljoen karaat of ongeveer 12,4 percent van de wereldproductie. In 1940 bedroegen ze 3,8 miljoen karaat of 26,7 percent van de globale productie. Het is moeilijk om de Duitse noden in te schatten. Vermoedelijk waren ze groter dan de Franse, die in maart 1940, door het Franse ministerie van Bepapening op 550.000 karaat per jaar geraamd werden.³⁵⁴ Tijdens de oorlog waren industriediamant en boort goed voor ongeveer 78 percent van de totale diamantproductie. Belgisch Kongo leverde 84 percent hiervan. Tussen 1939 en 1942 verdubbelde de waarde van industriediamant. Op de Europese zwarte markt liep de prijs zelfs op tot het vijftienvoud van de vooroorlogse prijs. Van alle grondstoffen die in de oorlog werden geleverd, onderging industriediamant de sterkste prijsstijging. Tussen 1940 en 1945 werd 48 miljoen karaat geleverd aan de geallieerde mogendheden. Niet enkel de jaarlijkse productie maar ook de beschikbare voorraden, namelijk 12 miljoen karaat, werden opgebruikt. De oorlog consumeerde met andere woorden de sinds 15 jaar geaccumuleerde stocks van de *Diamond Trading Company* (DTC).³⁵⁵ Hiermee was de belangrijkste kopzorg van *De Beers* van de baan. Na de bevrijding overtrof de handel in industriediamant in België die in geslepen diamant.

HET FIASCO VAN COGNAC

De Schemeroorlog en de uiteindelijke invasie van de Duitse troepen op vrijdag 10 mei 1940 leidden tot grote spanningen in de Belgische diamantwereld. Vooral over de evacuatie van de sector en de eventuele bestemming ervan waren de meningen verdeeld. De onenigheid dreef alle onderliggende tegenstellingen binnen de sector op de spits. Er waren drie grote belangen: enerzijds kozen de *Algemene Diamantbewerdersbond* (ADB), het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD), Romi Goldmuntz en de stad Antwerpen ervoor om de diamantsector naar Londen te verhuizen; anderzijds waren de SGB, de *Forminière*, de *Antwerpse Diamantbank* (BDA) en de *Federatie der Belgische diamantbeurzen* voorstanders van Frankrijk als vluchtoord; ten slotte was de *Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (VBD) van mening dat de sector in België moest blijven. De motieven die de drie groepen voor hun keuze aanvoerden, spraken boekdelen over hun diepgewortelde belangen.

Reeds in juni 1939 leidde de oorlogsdreiging ertoe dat de Belgische diamant-

Leopold III en Camille Huysmans (Antwerpen, 1938) – Foto: SOMA

sector nauwer betrokken werd bij de Britse controle over de werelddiamant-handel. De oprichting van het ‘Brits’ Comité in september 1939 en de overheveling van 11,5 miljoen karaat slijpbaar en boort naar Londen in oktober 1939 getuigen hiervan. Tegelijkertijd zocht Romi Goldmuntz de Antwerpse schepen Eekelers en de ADB-voorzitter Daems op om de continuïteit van de diamantnijverheid in geval van oorlog te bespreken. Hij stelde voor al 500 werktafels naar het Verenigd Koninkrijk te verschepen zodat de arbeiders later zouden kunnen volgen. Daems en Eekelers gingen daarmee akkoord. Ook burgemeester Huysmans was te vinden voor deze voorzorgsmaatregel maar het ministerie van Arbeid verwierp dit allereerste evacuatieplan.³⁵⁶

Daems liet zich niet onbetuigd. Hij geloofde dat België niet langer neutraal kon blijven en de zijde van Frankrijk en Engeland zou moeten kiezen. Op 20 november 1939 vroeg hij *De Beers* om in geval van nood een aantal bondsleden naar het Verenigd Koninkrijk te mogen sturen. William Chapple van de DTC legde dit voorstel voor aan de vergadering van het *Diamond Advisory Committee* bij de *Board of Trade* (BT) van 28 november 1939. De vergadering besloot om het *Ministry of Labour* een aanbeveling te doen. Om de aanbeveling kracht bij te zet-

ten, verzocht Chapple de *Algemene Diamantbewerdersbond* (ADB) om aanvullende informatie. Zo vroeg hij naar de procedures die tijdens de Eerste Wereldoorlog gevolgd waren. Hij moest ook weten of de ADB zinnens was om een heuse organisatie op te zetten met alle nodige uitrusting, en of de ADB bereid was om de kosten daarvan te dragen. Chapple eiste ook garanties dat de Belgische diamantbewerders bij laagconjunctuur niet ten laste van de Britse staat zouden vallen.³⁵⁷ Die laatste stond niet weigerachtig tegenover het plan maar haakte af toen bleek dat de Belgische overheid het plan niet onderschreef.³⁵⁸ De DTC-leiding liet de BT niettemin weten dat er snel een principebeslissing moest worden genomen. De diamanthandel mocht niet tot een stilstand komen omdat dit, nog steeds volgens de DTC, een groot verlies aan heffingen en buitenlandse valuta zou geven. Als de Belgen niet tot het Verenigd Koninkrijk werden toegelaten, bestond bovendien het gevaar dat de Verenigde Staten en Zuid-Afrika zich tot nieuwe wereldcentra zouden ontwikkelen.³⁵⁹

Dat Romi Goldmuntz in deze onderhandelingen een voortrekkersrol speelde, bleek ook uit zijn volgende initiatief. Achter zijn optreden stak wel degelijk eigenbelang. Niet alleen zou Goldmuntz' bevoorrechte positie als belangrijkste ruwimporteur in Antwerpen bij een breuk met Londen in het gedrang komen maar een partij ruwe diamant die hij in Londen had aangekocht, was ook onderschept door het *Export Licensing Department*. Die oordeelde dat het ruwe diamant voor industriële doeleinden gebruikt kon worden en weigerde ze op het continent toe te laten. Indien Belgische diamantbewerders deze diamanten in het Verenigd Koninkrijk mochten bewerken, kon Goldmuntz zijn investering recupereren. Ook de DTC had hier baat bij. Zijn grootste klant beschikte immers niet langer over de nodige middelen om nieuw ruw aan te kopen.³⁶⁰ In januari 1940 reisde Goldmuntz naar Londen om een oplossing te zoeken. Ondertussen was de Britse regering zich bewust van de voordelen van Goldmuntz' voorstel en stelde zij minder eisen dan in 1939. Goldmuntz keerde deze keer huiswaarts met een Brits verzoek om vooral kloviers en hun uitrusting naar Londen te sturen, vooraleer zij in vijandelijke handen zouden vallen. De kloviers kregen gratis logies in Londen. Het *Diamond Advisory Committee* en de BT beloofden formeel dat alles en iedereen na de oorlog aan België terugbezorgd zou worden. Na zijn thuiskomst in Antwerpen sprak Goldmuntz Huysmans aan. De Antwerpse burgemeester had wel vaker begrip getoond voor de joodse bewoners en zeker voor de joodse diamantairs van zijn stad. Hij fungeerde voorts al een kwarteeuw als arbiter bij netelige conflicten in de diamantnijverheid. Op voorstel van Goldmuntz riep Huysmans op 15 januari 1940 de prominenten van de Antwerpse en koloniale diamantwereld maar ook van de joodse gemeente

samen. Huysmans bepleitte de overplaatsing van de joodse gemeente en diamantnijverheid naar het Verenigd Koninkrijk om de joden het lot van hun Duitse geloofsgenoten te besparen en om het voortbestaan van Antwerpen als diamantcentrum te verzekeren.³⁶¹ De voorstanders van een verhuis naar het Verenigd Koninkrijk vreesden anders gescheiden te worden van de bron voor ruwe diamant. Zij wezen op de gevaren van zeetransport tussen Londen en andere oorden in oorlogstijd. De vertegenwoordigers van de SGB, de bankwereld, de Federatie en de regering waren tegen deze keuze gekant.³⁶² Hun voorkeur ging naar het Franse stadje Cognac, 120 kilometer ten noorden van Bordeaux. De regering volgde het standpunt van de SGB, die volgens Huysmans het hoge woord voerde. De arbeiders hadden de moed niet om de burgemeester te steunen. Een verhuis naar Cognac leek een gemakkelijker oplossing. Iedereen leek ervan overtuigd dat de Duitsers niet voorbij Parijs zouden geraken. Huysmans werd door sommigen als defaitist aanzien. Hij protesteerde nog bij minister van Koloniën Albert De Vleeschauer.³⁶³ De *Forminière* hoorde zich volgens Huysmans niet met de verplaatsing van de diamantnijverheid bezig te houden. Die kwestie was al geregeld tussen de DTC en de Antwerpse organisaties. Maar ook bij de minister had de SGB ondertussen zijn invloed laten gelden.

Op de vergadering van het Comité van maandag 18 maart 1940 kwamen Otto Oppenheimer en Rozelaar van het *Diamond Advisory Committee* op hun beurt de overplaatsing naar Londen bepleiten. Onder meer Huysmans, Goldmuntz, Van Antwerpen en Daems waren uitgenodigd. Het Britse controlecomité zag de groeiende Duitse dreiging met lede ogen aan en drong er opnieuw op aan om hooggespecialiseerde diamantbewerkers naar het Verenigd Koninkrijk over te brengen. Uiteraard bleven een aantal diamantairs, zoals Goldmuntz, lobbyen voor een oplossing voor de door de Britten geblokkeerde ruwe diamantpartijen. Dat het *Diamond Advisory Committee* stappen ondernam om de cliënteel van de DTC te helpen illustreert de belangenverstrengeling tussen de officiële Britse controle-instellingen en *De Beers*. De tegenstanders van Londen waren echter onvermurwbaar. Er werden zelfs stappen ondernomen bij het paspoortbureau om te beletten dat de betrokken arbeiders een visum zouden krijgen en dat werktuigmachines uitgevoerd konden worden. Sommige leden van het Comité, zoals Dewyspelaere en Van Antwerpen, toonden bij momenten begrip voor de motieven van de diamantairs, maar zij werden door Comité-voorzitter Cattier weer tot de orde geroepen.

Dat brengt ons bij de voorstanders van een delokalisatie naar Frankrijk. Waarom verkozen alle leden van het Comité – de SGB, de *Forminière*, de BDA en de Federatie – deze kleine stad aan de Charente op 124 km van Bordeaux boven

Londen, de geallieerde hoofdstad, zetel van een maritieme mogendheid en werelddistributiecentrum voor ruwe diamant? Reeds in 1939 had het ministerie van Koloniën maatregelen getroffen voor een evacuatie naar Bordeaux. Bij deze keuze gold de Eerste Wereldoorlog als referentiepunt. Ook de Franse regering had plannen gesmeed om zich, naar het voorbeeld van haar voorganger in 1914, terug te trekken in Bordeaux. Omdat de Belgische regering het lot van België aan dat van de Fransen had gekoppeld, was de aanwezigheid van het kabinet-Pierlot in Bordeaux dus niet verwonderlijk. De Vleeschauwer had ook Félicien Cattier van de SGB bij deze plannen betrokken. Het resultaat was een nota die aansloot op de besluitwet van 2 februari 1940. Volgens deze wet konden Belgische ondernemingen hun activiteiten geheel of gedeeltelijk naar het buitenland verleggen wegens oorlogsomstandigheden.³⁶⁴ Cattier wilde geen versnippering van de Belgische ondernemingen: 'Met het oog op het algemene belang, moet de verspreiding van de Belgische ondernemingen vermeden worden. Ze in eenzelfde streek verzamelen – de koloniale ondernemingen het best in de nabijheid van het ministerie van koloniën – helpt een Belgische sfeer creëren.'³⁶⁵

De SGB voorzag eerst een evacuatiecentrum in Parijs en vervolgens in Bordeaux. De *Forminière* volgde het voorbeeld van het ministerie en de SGB. Het bedrijf zou in het beste geval naar Middelkerke, in het slechtste geval naar Bordeaux uitwijken.

De joodse diamantairs en de diamantbewerkersbond kozen wel duidelijk voor Londen maar de SGB, de *Forminière*, de BDA en de Federatie besloten daar dus anders over.³⁶⁶ Huysmans en de Antwerpse diamantairs moesten zich plooiën naar de regeringsrichtlijnen.³⁶⁷ Huysmans nam Cattier dat bijzonder kwalijk. Waarom wilde Cattier de Antwerpse diamantlieden dezelfde bestemming opleggen als de regering, de SGB en de *Forminière*? Ten eerste vreesde men in regeringskringen dat de diamantsector niet meer terug zou keren als deze zich in de nabijheid van het Londense ruwsyndicaat zou vestigen. Verder wilde Cattier tot elke prijs de koloniale export naar de Verenigde Staten garanderen en onder Belgische controle houden.³⁶⁸ De voor de handelsbalans en de deviezenreserve bijzonder gunstige diamanthandel kwam hiervoor prima in aanmerking. Om sierstenen maar ook industriediamant te kunnen exporteren, moesten de ontgonnen ruwe stenen natuurlijk ook geslepen worden. Daarvoor waren een slijpindustrie nodig en handelaars die de afzetmarkt door en door kenden. Indien de SGB echt overtuigd was van een nakende Britse nederlaag, is het begrijpelijk dat de holding een delokalisatie naar Londen niet genegen was. In geval van een Franse nederlaag was door het ministerie van Koloniën een eva-

cuatie naar Portugal voorzien.³⁶⁹ Maar er was meer. Het bestaan van een onafhankelijke Antwerpse diamantnijverheid was voor de *Forminière* de garantie dat Londen haar productie integraal zou afnemen, conform de politiek van *De Beers* om diamanten op te kopen die anders onafhankelijk op de markt konden komen. Als de Belgische diamantsector naar het Verenigd Koninkrijk overgebracht werd, kon de *Forminière* niet langer buiten de controle van *De Beers* verkopen. De machtspositie van de *Forminière* tegenover *De Beers* zou dan verdwijnen. Dit zou het duo Oppenheimer-Goldmuntz ten goede komen, dat al die tijd geijverd had voor een delocalisatie naar Londen. We wezen al op de belangen van het duo. Deze interpretatie van de feiten is niet meer dan een hypothese maar gezien het opportunistische gedrag van Goldmuntz tijdens de Eerste Wereldoorlog is ze niet geheel onwaarschijnlijk (Zie p. 66).

Hiermee is nog steeds niet verklaard waarom de diamantairs in het afgelegen Cognac gevestigd werden en niet in Bordeaux. Een van de redenen voor deze keuze was dat het evacuatiecentrum van de *Banque Transatlantique de Paris*, een aandeelhouder van de BDA, in Cognac werd ondergebracht. De BDA zou er een filiaal openen om de diamanthandel te blijven financieren.³⁷⁰ Het is ook niet uitgesloten dat de leiding van de SGB redeneerde dat Cognac geen definitieve vestigingsplaats kon zijn voor een kosmopolitische en welstellende groep joodse diamantairs, wat de kans op hun terugkeer naar België verhoogde.

Een laatste groep vond dat de Belgische diamantsector in het bezette België moest blijven. Jos Hellings van de *Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (VBD)³⁷¹ was niet te spreken over de delocalisatieplannen. Vooral het vertrek van de *Forminière* zette in deze kring kwaad bloed. De VBD hoopte immers dat de Vlaamse fabrikanten tijdens de Duitse bezetting rechtstreeks bevoorraad zouden worden. Als de joden met de *Forminière* wegtrokken was de kans groot dat de Kempense nijverheid het kind van de rekening zou worden. Dat werd niet in zoveel woorden gesteld, maar vormde wel de kern van de redenering. De VBD zette alle zeilen bij om het tij te doen keren. Op 21 maart 1940 schreef ze premier Pierlot³⁷² aan en in april 1940 verzocht ze via het ACVW om een onderhoud met de minister van Koloniën. Ook de Turnhoutse senator August De Boodt³⁷³ – van de concentratiepartij van Katholieken, Rex en het *Vlaams Nationaal Verbond* (VNV) – werd om een onderhoud verzocht. Het is niet duidelijk of deze verzoeken enig effect hadden. Tijdens de bezetting bleef de VBD druk corresponderen. Ze schreef zowel het ‘Vlaamsch Economisch Verbond’ (VEV) als het Duitse bestuur aan.³⁷⁴ De VBD hekelde de ‘joden en de marxisten’, die met het ‘Vlaamsch patrimonium’ aan de haal gingen, en loofde de eigen leden die ‘trouw op post’ waren gebleven ‘in dienst van de volksgemeenschap’.³⁷⁵

De organisatoren van de uittocht van de Belgische diamantsector naar Cognac mogen dan nog verrast geweest zijn door de *Blitzkrieg*, toch verraadt het relaas van de vlucht naar Cognac de grote lichtvaardigheid van de Belgische autoriteiten. Verblind door het eigen groot gelijk en verlamd door de geconditioneerde drang om de eigen belangen tot in het absurde door te drijven, hadden de SGB en de betrokken ministers Balthazar³⁷⁶ en De Vleeschauwer nauwelijks oog voor de realiteit. In plaats van terug te vallen op de maatregelen die in Antwerpen en Londen genomen waren, liet de Belgische diamantsector zich meeslepen in de chaotische exodus naar Frankrijk.

De *Algemene Diamantbewerkersbond* (ADB) en het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD) brachten de diamantairs en de diamantbewerkers al rond januari 1940 van het vluchtoord op de hoogte. Desondanks waren er op de dag van de Duitse aanval nog zo goed als geen voorbereidingen getroffen. Daar waren vier dagen verwoed vergaderen op het Antwerps stadhuis voor nodig, namelijk van 10 tot en met 14 mei 1940. Wat een paar weken in beslag had moeten nemen, moest nu op minder dan een week geklaard worden. Toen men op 14 mei 1940 vernam dat de regering Brussel verliet, besloot alvast de ADB om in De Panne te verzamelen en van daar uit naar Cognac door te reizen. De ADB kreeg

157

De Belgische bevolking op de vlucht voor het Duitse leger (mei 1940) – Foto: SOMA

in De Panne een huis toegewezen. Van daar uit kon ze instructies geven aan de toestromende diamantbewerkers. Ook de beurzen liepen op 14 mei 1940 leeg. De joden hadden niet willen geloven dat de Duitsers zouden binnenvallen in België en Nederland en waren angstvallig op de neutraliteit van de Lage Landen blijven rekenen. Nu vertrokken zij in drommen naar de overbevolkte Belgische kuststreek waar de Antwerpse joden zich hoofdzakelijk in De Panne verzameld hadden. Onder hen bevonden zich 7000 diamantlieden, waaronder de leiding van de verschillende diamantinstellingen.³⁷⁷ Zij waanden zich veilig achter de IJzer. Ook daar klonk het ordewoord 'afpraak in Cognac'. De diamantairs hoefden hun diamantvoorraad aan de grens niet te klaren, en sommigen kregen zelfs een rijkswachtescorte ondanks het verbod voor Poolse staatsburgers om de grens te overschrijden en de aanmaning om de wegen vrij te laten. Ongeveer 3000 diamantairs en 2000 arbeiders ondernamen de tocht naar Cognac.³⁷⁸ Het waren bijna allen joden, waarvan de helft de Belgische nationaliteit had. Zij kwamen in Cognac aan tussen 18 en 22 mei 1940. Hoewel het stadje tijdens de Eerste Wereldoorlog al Belgische vluchtelingen had ontvangen,³⁷⁹ vonden de diamantairs er logies noch werkmogelijkheden. De burgemeester van Cognac maande de vluchtelingen aan om door te reizen naar het 65 km westelijker gelegen Royan aan de monding van de Gironde. Deze mondaine badstad was door de Franse regering als standplaats voor de diamanthandel aangewezen.

Maar het stadsbestuur van Royan reageerde al evenmin enthousiast op de aanwezigheid van de vluchtelingen. Pogingen om ze weg te sturen werden nog net door de prefect van de Charente-Maritime verijdeld. Er werd druk onderhandeld met de Franse regering, de SNCF, de Belgische ministers en de steden Cognac en Royan.³⁸⁰ De Franse regering zond een vertegenwoordiger naar Royan om de inplanting van de diamantindustrie in de streek te ondersteunen.³⁸¹ Men probeerde bewerkers aan het werk te zetten maar de accommodatie voldeed niet. Ook de diamanthandelaars moesten een onderkomen vinden. De Franse regering gaf het Casino van Foncillom, nabij Royan, vrij om een diamantbeurs op te richten. Charles Van Antwerpen, voorzitter van de Federatie, en Joseph Van Rijkevorsel, directeur van de BDA, slaagden erin om de diamantbeurs één dag open te houden. Royan was een mislukking en de kans dat de 5000 diamantairs en diamantarbeiders toch nog in het Verenigd Koninkrijk konden geraken, slonk bovendien met de dag. Ondertussen naderden de Duitse troepen, wat paniek veroorzaakte bij talrijke joodse families in Royan. De radeloze joodse diamantairs drongen bij Van Antwerpen aan op hulp om aan de Duitsers te ontkomen. Zij rekenden op zijn relatie met de ambtenaar van het Franse minis-

terie. Maar toen op 19 juni 1940 het nieuws van de Frans-Duitse wapenstilstands-overeenkomst bekend werd, werd duidelijk dat men niet langer op de Franse overheid kon rekenen en wendde men zich ten einde raad tot de Britten.³⁸²

Er hadden inderdaad onderhandelingen met de Britten plaatsgevonden. Op 10 juni 1940 waren John Williams en Paul Timbal door Ernest Oppenheimer naar Londen ontboden om de mogelijkheden te bespreken. Oppenheimer wilde dat de diamantnijverheid zo snel mogelijk weer *qualités d'Anvers* kon kopen. Dat gebeurde liefst in het Verenigd Koninkrijk maar officieel beweerde hij dat de Belgische diamantnijverheid volledig vrij was om zijn vestigingsplaats te kiezen. Lang niet alles werd aan het toeval overgelaten... Oppenheimer voorzag 20.000 Britse pond om de kosten van de vestiging in het Verenigd Koninkrijk te dragen. Met nog eens 30.000 Britse pond wilde Oppenheimer een fabriek uitrusten, die eigendom zou blijven van *De Beers*. Deze fabriek zou na de oorlog gesloten worden. Mocht de industrie Frankrijk verkiezen, dan moesten de diamantairs zelf hun machinepark financieren. Timbal vertrok op 13 juni 1940 opnieuw naar Frankrijk om het voorstel van Oppenheimer aan de Belgische overheid voor te leggen. Hij bracht ook verslag uit aan Cattier. Ondertussen ontmoetten Oppenheimer en Bull van het *Ministry of Economic Warfare* (MEW) de verschillende ministers die betrokken waren bij een eventuele overheveling van de Belgische diamantnijverheid. Zo werd het *Ministry of Shipping* aangesproken om transport te voorzien voor ongeveer 2000 diamantairs en diamantbewerkers. Op 16 juni 1940 kreeg Oppenheimer een telegram van Timbal. De Belgische regering ging akkoord met de overbrenging van de Belgische diamantsector naar het Verenigd Koninkrijk.³⁸³ Schepen voeren uit om de diamantairs in Verdon bij Royan op te pikken. Maar net in die periode ontstond er een kloof tussen de Franse en de Britse autoriteiten. Op 17 juni 1940 had maarschalk Pétain de wapenstilstand gevraagd. Hij had de uitnodiging van de Britse premier Winston Churchill om in Noord-Afrika gezamenlijk de vijand verder te bekampen naast zich neergelegd. De Franse commandant van de 18de regio verbood de Britten bijgevolg om in Verdon aan te meren.³⁸⁴

Toen dit nieuws de diamantairs bereikte, besloten de meeste niet-joodse diamantlieden terug te keren. Ook de bestuursleden van de ADB keerden naar Antwerpen terug.³⁸⁵ Maar een aantal diamantairs weigerde om op te geven. Per veerboot bereikten ze Verdon, aan de overkant van de monding van de Gironde. Op dat ogenblik begon de Duitse luchtmacht aanvallen uit te voeren op Pointe de Grave en Verdon.³⁸⁶ Toen de groep rechtsomkeert wilde maken, was de veerdienst opgevorderd voor Franse hoogwaardigheidsbekleders die inscheepten met bestemming Frans Noord-Afrika. Een contingent Poolse soldaten probeer-

de in Verdon de orde te handhaven en de diamantairs uit het gezichtsveld van de *Luftwaffe* te houden. De diamantairs hielden zich schuil in een bos, waar zij de nacht in de regen doorbrachten. Anderen hadden meer geluk en slaagden erin om met een motorbootje een van twee Nederlandse kustvaarders in de monding te bereiken. Ze werden er met een touwladder aan boord gehesen. De Nederlandse schepen, de Nigerstroom en de Regestroom, reisden naar Falmouth, een reis die vier dagen in beslag zou nemen. De kleine vaartuigen, met 400 à 500 vluchtelingen aan boord, werden herhaaldelijk beschoten door Duitse jachttoestellen. Er was nauwelijks iets te eten of te drinken aan boord. Het handvol diamantairs dat erin slaagde om het Verenigd Koninkrijk te bereiken, moest dagenlang buiten de overvolle havens op de ontscheping wachten. De Britse havens konden de talrijke vluchtelingenschepen niet aan. In die dagen evacueerden de geallieerden namelijk ook hun verslagen legers uit Duinkerken. Eenmaal aan land werden de diamantairs naar Londen gebracht, waar zij samen met duizenden anderen in *Crystal Palace* vastgezet werden. De Britten vreesden voor infiltratie van spionnen. Wie connecties had bij het Londens Syndicaat kon sneller vrijkomen.³⁸⁷

De Franse en de Belgische regering waren overeen gekomen de vrije doorgang van waren aan de grens toe te laten op voorwaarde dat de eigenaars hun diamanten, eenmaal ter bestemming aangekomen, onmiddellijk zouden klaren. Het Franse ministerie van Mijnen en Openbare Werken nam in Royan maatregelen voor het inklaren van de diamanten. Van Belgische kant werd een comité onder leiding van Charles Van Antwerpen opgericht om het Franse ministerie te woord te staan.³⁸⁸ De totale waarde van de diamanten werd op ongeveer 1 miljard frank geschat.³⁸⁹ Maar na de Franse overgave vreesden de diamantairs een inbeslagneming door de Franse autoriteiten. Daarom werd de hulp ingeroepen van het Belgische Hoogcommissariaat te Marseille om de diamanten te verzegelen en van een borderel te voorzien zodat de eigenaars hun goederen zonder problemen zouden kunnen meenemen als zij de Franse bodem verlieten. Toch konden ze een aantal inbeslagnemingen door de Franse politie niet vermijden. Vooral de diamantairs die vanuit Verdon naar het Verenigd Koninkrijk probeerden te vluchten, waren het mikpunt van de Franse autoriteiten. Later bleek dat de autoriteiten niet gekozen hadden voor een inbeslagneming om de diamanten uit Duitse handen te houden, maar eerder omdat de Frans-Duitse wapenstilstandsovereenkomst van 19 juni 1940 verbood dat de diamanten naar de niet-bezette zone gebracht werden. De overige diamantairs kregen schrik en klaarden hun goederen niet langer in. Zij probeerden hun waardevolle patrimonium aan Vichy en aan de Duitsers te onttrekken. Sommigen togen naar Zwitserland.

Anderen vertrouwden hun waren toe aan het comité,³⁹⁰ dat erin slaagde om ze in het buitenland in veiligheid te brengen.³⁹¹ In de vrije zone werden de filiaalhouders of vertegenwoordigers van de diamantbanken gemobiliseerd om het patrimonium te recupereren. De *Antwerpse Diamantbank* (BDA) had een vertegenwoordiging in Cannes. De 'Algemeene Bankvereniging', de *Banque de Bruxelles* en de 'Amsterdamsche Bank' toonden ook belangstelling.³⁹² De hele oorlog lang voedden deze diamanten een bloeiende zwarte markt in vooral Frankrijk en Zwitserland.

Het was dramatisch dat de diamantsector niet naar het Verenigd Koninkrijk kon worden overgebracht. In plaats van de geplande concentratie raakte de sector totaal en onherroepelijk verspreid. De Belgische diamantdiaspora is letterlijk geboren op de door de Duitsers gebombardeerde oevers van de Gironde. De rijkste diamantairs telden fortuinen neer om aan een visum te geraken.³⁹³ De Verenigde Staten vormden een begeerde bestemming maar de Amerikaanse regering beperkte het aantal visa. In een eerste ingeving richtten de aanvragers zich tot de Belgische consulaten om een visum te krijgen voor Belgisch Kongo. Zij werden er soms met misprijzen ontvangen in plaats van te kunnen rekenen op bescherming. De consulaten maakten naar verluidt een onderscheid tussen joden en niet-joden bij het uitreiken van visa voor Kongo. Toen Camille Huysmans de minister van Koloniën De Vleeschauwer hierover aansprak, verklaarde die dat visa voor Kongo de diamantairs enkel via Portugal naar het Verenigd Koninkrijk konden helpen gaan.³⁹⁴ In de praktijk werden velen verplicht naar België terug te keren of in Frankrijk te blijven. Het zou velen van hen noodlottig worden.

Ook de *Forminière* had voorbereidingen getroffen om uit te wijken. Al in 1939 had de onderneming haar productie-eenheden in Kongo overvloedig voorzien van materiaal, grondstoffen en middelen. De bestuursleden Van Brée en Jules Baudine,³⁹⁵ die tevens een mandaat hadden om de Amerikaanse vennoten te vertegenwoordigen, konden wettelijke beslissingen nemen in de kolonie en in Londen. De maatschappelijke zetel van de *Forminière* werd naar Tshikapa verplaatst. De diamantvoorraden werden al in april 1940 naar Londen overgebracht. Met het oog op de nakende invasie deponeerde de *Forminière* 11.025.114,25 karaat bij de *Lloyds Bank* en 950.999,00 karaat bij *Dicorp*. De Londense activa werden bij het uitbreken van de oorlog geblokkeerd. In Antwerpen bleven nog 771.298,70 karaat Kongodiamanten en 178.663,12 karaat Angoladiamanten over die geklasseerd moesten worden. Willem Eekelers had over die voorraden De Vleeschauwer in het parlement aan de tand gevoeld. De minister antwoordde dat de *Forminière* sinds september 1939 voorbereid was op de nakende uitdaging-

gen en dat een konvooi was voorzien om de diamanten naar Frankrijk te evacueren. De Vleeschauwer wist waarover hij sprak. De *Forminière* had namelijk besloten om het ministerie van Koloniën te volgen als het tot evacuatie zou overgaan en had daarom gezorgd voor een onderkomen in Middelkerke en Bordeaux. Aanvankelijk was er een gezamenlijk evacuatieplan voor de voorraden van de *Forminière* en de *Antwerpse Diamantbank* (BDA). De organisaties raakten het echter niet eens over een gezamenlijke bestemming en maakten afzonderlijke plannen.³⁹⁶ Op 10 en 11 mei 1940 werden de *Forminière*-diamanten van Antwerpen via Brussel naar Middelkerke gebracht. Op 14 mei vertrok het konvooi onder leiding van Paul Génicot,³⁹⁷ de meester-diamantschatter van de *Forminière*, richting Bordeaux waar het op 19 mei 1940 aankwam. De diamanten werden er aangenomen door Alphonse Cayen³⁹⁸ en ondergebracht bij de *Banque Soula* te Bordeaux. Het klasseerwerk werd voortgezet in de ruimtes die de *Forminière* huurde op het *Cours de Verdun*-plein, waar ook het hoofdkwartier van de *Société Générale de Belgique* (SGB) gevestigd was. Ingenieur Paul Eggermont, de contactpersoon voor *Diamang*, ondernam daarna tevergeefs stappen om de partij diamanten naar Portugal over te brengen. Er was immers voorzien dat het ministerie van Koloniën de *Forminière*-diamanten in geval van gevaar zou evacueren. Op 18 juni 1940, de dag van de Franse overgave, riep De Vleeschauwer een twintigtal vertegenwoordigers van de Belgische koloniale maatschappijen samen. Hij vroeg hun de oorlog samen met hem voort te zetten, maar de meeste van hen hadden alle hoop opgegeven en wilden alleen maar naar huis terug.³⁹⁹ De Vleeschauwer verliet daarop plots Bordeaux en liet de diamanten achter. Het comité der directeurs van de SGB in Bordeaux droeg Cattier, Van Brée en Sengier op de koloniale belangen van de SGB te redden,⁴⁰⁰ maar Van Brée dacht dat alles in orde was, en verliet Frankrijk op 19 juni 1940. Eggermont en Génicot klopten nogmaals aan bij de Portugese consul, die er uiteindelijk mee akkoord ging om de diamanten per diplomatieke koffer naar Lissabon te brengen. Maar hij verliet Frankrijk nog diezelfde dag zonder iets van zich te laten horen. Génicot drong er bij Cayen op aan om de diamanten naar de niet-bezette zone over te brengen. Cayen vond dat onnodig. Tien dagen later had de *Forminière* de diamanten nog altijd niet in veiligheid gebracht, en de Duitsers stonden al bijna aan de deur. Op 28 juni 1940 besprak Cayen het probleem met vice-gouverneur Gaston Blaise op het hoofdkwartier van de SGB in Bordeaux. Ze besloten om de diamanten aan te geven bij de Franse douane, conform de Franse verordeningen. De partij werd op 30 juni 1940, de dag van de Duitse overrompeling van Bordeaux, terug bij de *Banque Soula* gedeponeerd.⁴⁰¹ Cayen en het personeel van de *Forminière* keerden op 18 juli 1940 terug naar België zon-

der diamanten. Zo mislukte de *Forminière* en dus de SGB, ondanks een betere voorbereiding dan die van de Antwerpse diamantsector, in de meest vitale klus: vermijden dat belangrijke diamantpartijen in Duitse handen zouden vallen.

Het zou Paul Timbal, gedelegeerd bestuurder en directeur van de *Antwerpse Diamantbank* (BDA), beter vergaan. Ook de BDA had maatregelen genomen om haar diamantvoorraden te beveiligen. Diamantbanken beschikken over belangrijke partijen verpande diamanten als dekking voor leningen in de diamantsector. Die waren tijdens de achttiendaagse veldtocht aangevuld met depots van gevluchte diamantairs. Toen duidelijk werd dat de geallieerde legers in België er niet in slaagden om de Duitse opmars te stuiten, moesten Timbal en Mok, directeur van de ‘Amsterdamsche Bank voor België’, de stocks in veiligheid brengen. Timbal reisde op 13 mei 1940 via Parijs naar Cognac, waar hij op 20 mei 1940 de diamanten, met een waarde van ongeveer 100 miljoen frank, toevertrouwde aan de *Banque Transatlantique de Paris*.⁴⁰² Na er zich op 10 juni 1940 bij de Franse minister van binnenlandse zaken Georges Mandel van vergewist te hebben dat de evacuatieplannen naar Frankrijk op niets uitdraaiden en dat er in Cognac een ware chaos heerste, ontbood Ernest Oppenheimer Timbal en Williams naar Londen om de situatie te bespreken.⁴⁰³ Op de al vermelde vergadering met Oppenheimer van 11 juni 1940 werd besloten dat Timbal terug zou keren naar Frankrijk. Zoals gezegd bestond zijn eerste taak erin de Belgische regering te overtuigen om de diamantnijverheid in het Verenigd Koninkrijk onder te brengen. Zijn andere taak was de diamanten naar Londen te brengen. Cattier werd op de hoogte gehouden. Op 16 juni 1940 ontving *De Beers* een telegram van Timbal met de goedkeuring van de Belgische regering. Timbal recupereerde de diamanten in Cognac en reisde met een kolenschip terug naar het Verenigd Koninkrijk. Op 21 juni 1940 bereikte hij Falmouth met de diamanten, die verzegeld waren door de Belgische ambassade en de Britse douane. Zij werden aan de zetel van de *Diamond Trading Company* (DTC) in *Charterhouse Street* overhandigd.⁴⁰⁴ Directeur Mok van de ‘Amsterdamsche Bank voor België’ heeft Antwerpen nooit verlaten. Hij weigerde halsstarrig om zonder specifieke instructies van het moederhuis initiatieven te nemen. De diamanten vielen in Duitse handen. Na de oorlog werd Mok op het matje geroepen en ontslagen.⁴⁰⁵

DE TWEDE DIAMANTDIASPORA

De bestemming van de uit Zuidoost-Frankrijk gevluchte joodse diamantairs was zeker niet willekeurig. Ze getuigt van de banden die deze kosmopolitische

groep onderhield met het buitenland door zijn geschiedenis en door zijn economische activiteit. De diamantairs zochten vooral oorden op waar ze hun economische activiteit voort konden zetten. Samuel Kleinhaus, een Antwerpse diamantair die naar Cuba vluchtte, onderscheidde in een brief aan Romi Golmuntz drie categorieën vluchtelingen. Een eerste groep slaagde er met moeite in Frankrijk te ontvluchten en in New York, Londen, Palestina, Zuid-Afrika of Zuid-Amerika nieuwe bedrijvigheid op te zetten. Omdat zij tijdens het interbellum reeds een uitdrukkelijke invloed hadden op de evolutie van de Belgische diamantsector, werd het ontstaan van de Duitse en van de Zuid-Afrikaanse diamantnijverheid reeds in de hoofdstukken 6 (p. 255 e.v.), en 4 (p. 115 e.v.) besproken. Thans komen ook de andere centra aan bod. Een andere groep slaagde erin om te vluchten maar kon geen nieuwe activiteit ontwikkelen omdat ze te weinig kapitaal had. De derde en grootste groep werd in haar vlucht door de nazi's ingehaald en gedwongen om naar Antwerpen terug te keren.⁴⁰⁶ Uiteindelijk zouden naast de diamantairs slechts een 400-tal diamantbewerkers België voor de hele duur van de bezettingsperiode verlaten: 200 naar Londen, 100 naar Noord-Amerika en 100 naar Brazilië.

Het Verenigd Koninkrijk

Vóór de invasie van de nazi's in de Lage Landen bestond er in het Verenigd Koninkrijk zo goed als geen slijpindustrie. Rond 1872 ontstond er in Londen wel een kleine diamantnijverheid waarin haast uitsluitend Amsterdammers werkten. Ze groeide uit tot een 5 tot 6-tal fabriekjes die samen werk gaven aan een honderdtal diamantarbeiders. Maar tegen 1920 was dit aantal al geslonken tot 15 à 20. Van de industrie die tijdens de Eerste Wereldoorlog was ontstaan bleef zo goed als niets meer over. Na de laatste inkrimping door de mobilisatie van werkrachten door de oorlogsindustrieën waren hooguit een tiental diamantarbeiders actief gebleven.⁴⁰⁷

Toch werden de weinige vluchtelingen die erin geslaagd waren om vanuit Frankrijk per schip het Verenigd Koninkrijk te bereiken, met open armen ontvangen. De overgebleven Britse slijpers waren onder de wapens groepen en de diamantondernemingen deden dankbaar een beroep op buitenlandse slijpers. Diamantslijpers uit de Lage Landen waren vrij van legerdienst. Hun beroepsactiviteit werd tot '*reserved occupation*' of strategische activiteit uitgeroepen. De Britse autoriteiten gaven daarom steun aan de uit België ontvluchtte diamantairs zodat ze hun werk in het Verenigd Koninkrijk verder konden zetten.⁴⁰⁸

De DTC, die vreesde dat zijn voorraad ruwe *qualités d'Anvers* niet langer ver-

kocht zou geraken, besloot de vluchtelingen uit België eveneens te helpen om hun activiteit in het Verenigd Koninkrijk voort te zetten. Ernest Oppenheimer verzamelde de Belgische diamantbewerkers op 18 augustus 1940 in Westminsterbridge in het bijzijn van Camille Huysmans. Deze laatste had samen met Romi Goldmuntz en Herman Schamisso,⁴⁰⁹ twee invloedrijke en kapitaalkrachtige diamantairs, het *Correspondence Office for Diamond Industry* (COFDI) opgericht. Deze organisatie zou proberen om de contacten tussen de diamantairs met het oog op hun hereniging te herstellen. Tijdens de vergadering nodigde Oppenheimer de Antwerpenaars uit om een slijperij op te richten. Ze kregen al onmiddellijk een bedrijfsruimte in Clerkenwell Green, in het hart van de Londense diamantbuurt. De nieuwe fabriek, de *Woodbridge Diamond Polishing Factory*, was in september 1940 klaar. De 60 molens werden uitsluitend door Belgische vluchtelingen bediend. De fabriek werd op 4 december 1940 plechtig ingehuldigd in het bijzijn van Hugh Dalton, *Minister of Economic Warfare*, Ernest Bevin, *Minister of Labour*, en vertegenwoordigers van de Belgische regering. De 27-jarige Henri Polak, een neef en naamgenoot van de Nederlandse politicus en diamantvakbondsvoorzitter Henri Polak, werd tot directeur benoemd. Na bombardementen in mei 1941 werd de slijperij deels heropgebouwd en deels opgenomen in het opleidingscentrum van Wynberg, dat dadelijk nog aan bod komt.⁴¹⁰

Door de Duitse bombardementen op het zuiden van Engeland, besloot men ook slijperijen op te richten in of over te plaatsen naar het meer afgelegen Noord-Wales. De Antwerpse vluchtelingen Gerrit Wins en Max Frish arriveerden in Colwyn Bay en richtten er onder de auspiciën van de DTC en van de Belgische regering de firma *Frish & Wins Ltd.* op.⁴¹¹ In de nieuwe slijperij vonden Belgische en Nederlandse slijpers werk. Leerjongens werden lokaal gerekruteerd.⁴¹² Een andere slijperij verhuisde van Brighton aan het Kanaal naar Bangor, een ander stadje in de buurt van Colwyn Bay. Daar werkten 60 Belgische en Nederlandse slijpers en Britse leerjongens. De afgewerkte diamanten werden naar de Verenigde Staten uitgevoerd in het kader van de *Lend-Lease*-akkoorden. (Zie bijlage 2)

Er waren nog meer soortgelijke initiatieven, vaak door de Belgische autoriteiten aangemoedigd en ondersteund. In feite werden er te veel slijpers opgeleid en raakte de afzetmarkt verzadigd. De Britse overheid had de afzetmogelijkheden namelijk ingeperkt om te vermijden dat kapitaal voor de oorlogsinspanning verloren zou gaan. Verder was er ook een toenemende concurrentie van buitenlandse diamantcentra, waardoor de lonen onder druk kwamen te staan. Camille Huysmans en Romi Goldmuntz hadden weliswaar de oprichting van de

Woodbridge-fabriek ondersteund, maar konden onmogelijk de willekeurige uitbreiding van de nijverheid toelaten. De sector moest leefbaar blijven. Maar zij slaagden er niet in om de Belgische regering van hetzelfde standpunt te overtuigen, zoals duidelijk blijkt door het opleidingscentrum van High Wycombe.

In High Wycombe had een Antwerpse vluchteling van Nederlandse afkomst, een zekere Wynberg, een slijpfabriek opgericht. Het Belgische ministerie van Arbeid kwam eind november 1941 met Wynberg overeen in deze fabriek een 'training centre' voor diamantslijpers op te richten. Men zou er vrouwen opleiden om ze een kostwinning te geven. Oorlogsinvaliden zouden er herschoold kunnen worden. Van deze groepen verwachtte men dat ze, eenmaal terug in België, geen concurrentie zouden vormen voor de diamantbewerkers. Slijpers die zich als Belgisch soldaat in het Verenigd Koninkrijk bevonden, werden voor een periode van 6 maanden vrijgesteld om de opleiding te verzorgen. De regering en Wynberg deelden de exploitatiekosten.⁴¹³ Het centrum opende zijn deuren op 9 december 1941 en haalde gunstige resultaten, al moest de productie in grote mate inboeten voor het vormingswerk. De opleiding startte met vijf leerlingen. In juni 1942 waren dat er 22. Het centrum leek zijn doel te bereiken: gedeprimeerde en hulpeloze oorlogsinvaliden kregen weer hoop op een professionele toekomst. Naar verluidt was de sfeer optimistisch. Toch kwam het tot een conflict tussen Wynberg en Huysmans. Wynberg verdedigde zijn activiteiten in een reeks artikels in het blad *Onafhankelijk België* van 9 en 23 april 1942. Hij zag zijn initiatief als een vorm van patriottische weldadigheid die de toekomstige diamantnijverheid op geen enkele manier in het gedrang zou brengen.⁴¹⁴

Huysmans betreurde dat overal ter wereld gemotiveerde, ervaren en geschoolde arbeiders werden vervangen door 'half-wassen met het Taylor-systeem opgefokte leerlingen'. De in Frankrijk achtergebleven, hooggespecialiseerde diamantbewerkers hadden naar het Verenigd Koninkrijk gebracht moeten worden. Daar zouden de Britten volgens Huysmans ook wel bij varen. Hij was niet te spreken over het tekort aan inzicht van de betrokken overheden. De Britse diamantcomités die afhingen van de *Board of Trade* (BT) en die plechtig beloofd hadden dat zij geen eigen bewerkers zouden opleiden, kwamen deze belofte bovendien niet na. In februari 1942 waren er in het Verenigd Koninkrijk nagenoeg 350 slijpers,⁴¹⁵ in juli van dat jaar 650. Ondertussen daalde de Amerikaanse vraag. De patroons begonnen aan te dringen op een oplossing. Een regeringsinterventie was nodig. De *Diamond Control* voerde toen een drastisch plan in. Slechts zes handelaars mochten voortaan nog ruwe diamanten verdelen voor rekening van de DTC.⁴¹⁶ Het arbeidersbestand werd terugge-

schroefd en er kwam een loonplafond. De keuze van de zes firma's was volgens Huysmans niet vrij van favoritisme. De geplande loonsverlaging met 33,3 procent veroorzaakte een staking die drie weken duurde. De situatie was behoorlijk chaotisch.

Huysmans was het niet eens met de steun van de Belgische regering voor een ongebreidelde uitbreiding van de diamantnijverheid in het Verenigd Koninkrijk. Ze lokte de draconische Britse controlemaatregelen mee uit waar zowel de Belgische arbeiders als de patroons de gevolgen van moesten dragen. Een aantal uitgesloten arbeiders werd ingezet bij de bewerking van industriediamant. Anderen werden onder de wapens geroepen. In het Belgische diamantmilieu in het Verenigd Koninkrijk was hierna steeds vaker sprake van een terugkeer naar Antwerpen. De geruchten over anti-semitisme in Antwerpen zorgden wel voor terughoudendheid maar minister Spaak drukte de vluchtelingen op het hart dat de 'patriottische broederlijke gevoelens' van de Belgische bevolking de bovenhand zouden halen.⁴¹⁷

Eind 1943 waren er nog een 300-tal slijpers in 12 ateliers. In 1944 was hun aantal teruggelopen tot 200, onder hen 100 Britten. Na de oorlog verging het de Britse diamantnijverheid bijzonder slecht in vergelijking met andere oorlogscentra.⁴¹⁸

De Verenigde Staten

De meest begeerde bestemming van de joodse diamantairs was New York. Dat was op zich niet verwonderlijk. De Verenigde Staten waren immers neutraal gebied. Bovendien hadden tal van andere Belgische financiële en industriële groepen hun oorlogszetel in New York gevestigd. Er bestond ook al een diamantnijverheid, eveneens in joodse handen. De Antwerpse diamantairs hadden er dus familieleden en zakenrelaties. Men mag niet vergeten dat de joodse gemeenschap in Antwerpen in grote mate gevormd werd door personen die er aan het einde van de 19de eeuw niet in geslaagd waren naar de Verenigde Staten te emigreren.

De Amerikaanse diamantmarkt ontstond rond 1890 in New York, vooral door toedoen van joodse diamanthandelaars van Duitse afkomst die zich in *Lower Manhattan* vestigden. In de jaren twintig groeide de marginale activiteit uit tot een volwaardige sector. Symbolisch hiervoor was de oprichting van een eerste diamantbeurs, de *New York Diamond Dealers Club* (DDC) in 1931. Ze vond een onderkomen in *Nassau Street*, het hart van het zogenaamde '*financial district*'. Door een toenemende stroom van joodse vluchtelingen uit nazi-Duitsland en

uit het bedreigde Antwerpen steeg het aantal clubleden tijdens de jaren dertig. De meeste Europese handelaars vestigden hun firma's in *Canal Street*, ook in *Lower Manhattan*. Zij maakten deel uit van de grote immigratiegolf waarbij de Verenigde Staten ruim één derde van de joodse bevolking uit Oost-Europa opvingen. Met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog en de Duitse invasie van de Lage Landen vluchtte nog een duizendtal diamantairs naar de Verenigde Staten. Zij konden er rekenen op de gastvrijheid van familie, vrienden of zakenrelaties.⁴¹⁹ Ongeveer 800 van hen waren afkomstig uit Antwerpen en 200 uit Nederland en Frankrijk. Van de joodse vluchtelingen waren de diamantairs de benijdenswaardigste: met fortuinen aan diamant konden zij immers probleemloos verhuizen. Sommigen onder hen, zoals Censor, Leopold Goldmuntz, Charles Gutwirth of Van Praag, hadden de middelen om zich op *Fifth Avenue* te vestigen, in de onmiddellijke buurt van de grote luxeboetieken, juwelierszaken en internationale hotels. Zij brachten een verschuiving van de hele sector naar het centrum van Manhattan teweeg. De DDC verhuisde in 1941 van *Nassau Street* naar *47th Street*, waar ook kleine fabrikanten hun intrek namen. Rijkere diamantairs, zoals de grote Amerikaanse handelaars, vestigden zich op *Fifth Avenue*. Sindsdien noemt men deze buurt dan ook het 'diamond district'. Menig belangrijk Antwerps diamantair nam zijn intrek in de *International Building*. Deze was in 1935 aangebouwd aan het wereldvermaarde *Rockefeller Center*. Georges Theunis,⁴²⁰ bijzonder zaakgelastigde voor België in New York, bracht er de vertegenwoordigers van verschillende Belgische belangengroepen in onder. De industrieel John Rockefeller⁴²¹ had het idee bedacht om in het complex elke Europese natie een eigen gebouw toe te kennen, en zo buitenlandse investeerders en zakenlieden aan te trekken. De *British Empire Building* en de *Palais de France* zijn hier voorbeelden van. Men vond er onder andere de firma R. & L. Goldmuntz, het kantoor van de *Antwerpse Diamantbank* (BDA) en de Amerikaanse vestiging van het Belgische *Centre d'Etudes des Problèmes d'Après-Guerre* (CEPAG).⁴²²

Hoewel ze goed geïntegreerd raakten in het Amerikaanse economische weefsel, bleven de joodse vluchtelingen zeer gehecht aan hun Belgische tradities. De instellingen die zij in België achterlieten stonden dan ook model voor hun tegenhangers in de Verenigde Staten. Zo richtte de Antwerpse joodse gemeenschap in New York een eigen synagoge op en haar kinderen studeerden op het *Lycée français*.⁴²³ De eerste diamantairs uit België werden opgenomen in de *New York Diamond Dealers Club* (DDC). Toch waren de eigen corporatieve reflexen en de gehechtheid aan eigen handelspraktijken sterk genoeg om een eigen beurs, het *Diamond Center*, op te richten op initiatief van Marcel Ginsburg, de oud-voorzitter van de Antwerpse Beurs voor Diamanthatel (Diamantbeurs).

Marcel Ginsburg (1957) – Foto: SBD

Hij hoopte zo ook gunstige voorwaarden te kunnen scheppen voor de naoorlogse terugkeer naar Antwerpen.⁴²⁴ Bij de Amerikaanse DDC waren 600 van de 800 leden van Europese afkomst. Het *Diamond Center* had aanvankelijk 450 leden, onder wie 70 Amerikanen en twee niet-joden.⁴²⁵ In 1942 liep het ledenaantal op tot 570, en bestond het vooral uit Belgische, Poolse en staatloze diamantairs. Allen waren uit Antwerpen afkomstig.

De meerderheid van de diamantairs die vanuit Royan op de vlucht waren geslagen, verzeilde in de Verenigde Staten. De impact van deze vluchtelingen op de Amerikaanse diamantsector was enorm: er kwam onmiddellijk een einde aan de

crisis die er in juwelierskringen woedde sinds de invasie van Amsterdam en Antwerpen. In 1939 waren er nog 400.000 karaat en 77.500 karaat geslepen diamant uit respectievelijk België en Nederland ingevoerd, samen goed voor 90 percent van de totale Amerikaanse diamantimport. Na het stilvallen van de import in mei 1940 reageerde New York paniekerig. Tegen 1941 was de diamantprijs gestegen met 300 percent. Tegelijkertijd vonden de Amerikaanse en de Canadese consumenten, die niet met de oorlog in aanraking waren gekomen, de weg naar diamantjuwelen. De oorlogsreconversie van de Amerikaanse industrie belette de aankoop van nieuwe wagens of huishoudtoestellen. Er werden een record aantal huwelijken gesloten en talrijke vrouwen die een baan hadden in de oorlogsindustrie konden zich voor de eerste maal in hun leven juwelen veroorloven. De Amerikanen stortten zich als het ware op juwelen – waaronder diamanten – en in 1941 werden ongeëvenaarde verkoopcijfers bereikt.⁴²⁶ Tussen 1941 en 1942 steeg de verkoop met 29,3 percent. Bij hun aankomst in New York konden de Antwerpse diamantairs dus rekenen op buitengewoon winstgevendende zaken. Dankzij de komst van de Europeanen evolueerde New York al snel van een tweederangs tot een vooraanstaand werelddiamantcentrum. De vakkundige, culturele en arbitrale tradities van de nieuwkomers creëerden nieuwe geplo-

genheden in de Verenigde Staten en raakten tot in de ‘niet-Belgische’ DDC verspreid.⁴²⁷ Het aantal diamantbewerkers kende een explosieve groei. Van 300 bewerkers vóór de oorlog evolueerde men naar 500 in de lente van 1940, ongeveer 2500 in 1942 en zelfs 5000 in 1946. Het gros van hen, namelijk ongeveer 4000, werkten in de sierdiamantindustrie en de overige 1000 in de industriediamantnijverheid.⁴²⁸ Talrijke slijpers, zagers en klovers waren uit België afkomstig. Datgene wat Huysmans zoveel zorgen baarde in Londen, dat de Verenigde Staten zouden profiteren van de aanwezigheid van Antwerpse diamantairs in New York om Antwerpen de loef af te steken, gebeurde langzaam maar zeker. Vanaf 1941 werden Amerikaanse bewerkers opgeleid om kleinere stenen, de Antwerpse specialiteit, te slijpen. In de zomer van 1942 smeette de New Yorkse *Board of Education* daarenboven plannen om een slijpschool te openen en de nieuwe industrie in New York een permanent karakter te geven. De Belgen vonden dat weinig elegant vanwege een geallieerde natie.⁴²⁹

Maar de Belgische autoriteiten reageerden vooralsnog niet. Georges Theunis, de bijzondere Belgische gezant in de Verenigde Staten, en de ministers De Schrijver en Spaak vonden het niet nodig om tijdens hun bezoeken aan New York contact op te nemen met het *Diamond Center*. Hun enige contact in Londen was COFDI. (Zie p. 165) Ook de Belgische ambassade leek alle contact met het *Diamond Center* te mijden. (Zie bijlage 3)

In Londen vroegen Belgen als Huysmans en Goldmuntz zich af hoe de diamantairs na de oorlog terug naar België gelokt konden worden. Er was ook een minder fraai aspect aan het verblijf in de Verenigde Staten. Volgens de diamantairs Paul Timbal en Félix Walk⁴³⁰ heerste er onder de Belgen in de Verenigde Staten, onder meer bij het ambassadepersoneel, een anti-semitisch klimaat. Joodse vluchtelingen hadden het gevoel dat zij door de Belgen als tweederangsburgers behandeld werden. Geen wonder dus dat zij zich vragen stelden over de mentaliteit die zij bij een eventuele terugkeer naar Antwerpen zouden aantreffen. Het was volgens Timbal en Walk van het grootste belang dat officiële, niet-joodse Belgische instanties onomwonden en onvoorwaardelijk hun steun aan de joodse vluchtelingen zouden verklaren en hun terugkomst naar het naoorlogse België zouden aanmoedigen.⁴³¹ Om de Amerikanen om de tuin te leiden, hadden een aantal vooraanstaande diamantairs in een artikel van de *New World Telegram* van 8 november 1943 beweerd dat zij niet van plan waren om de Verenigde Staten na de oorlog te verlaten. Dat gaf eindelijk wat beroering bij de Belgische autoriteiten in Londen maar het misverstand werd snel opgehelderd. Ook Huysmans, die zeer aangedaan was door het artikel, kreeg uitleg over het gebeuren. Uit zijn briefwisseling blijkt het uitgesproken patriottisme dat alvast

bij sommige van deze joden leefde, zoals de diamantair Henri Untermans, die België – ondanks zijn Roemeense afkomst – als zijn vaderland beschouwde. Hij had een abonnement op het dagblad *Belgium* en was lid van de Belgische Kamer van Koophandel. Hij was ook lid van de vereniging *Belgians in Britain* en ‘adopteerde’ zelfs een Belgisch kind in Engeland. Untermans maakte ook deel uit van het comité van het *US War Relief, Belgian Department*.⁴³² De hele familie Untermans zou heimwee gehad hebben naar België.⁴³³ Ook Timbal en Walk wezen in hun briefwisseling op de eenzaamheid en de onzekerheid van de joodse kolonie uit België in de Verenigde Staten. Desondanks hoorden talrijke grote Belgische firma’s bij de belangrijkste ruwimporteurs in de Verenigde Staten.

171

Cuba

Wie geen visum voor de Verenigde Staten wist te bemachtigen, belandde meestal in Cuba. Dat land voerde een veel liberaler immigratiebeleid. Ongeveer 400 diamantairs bleven er de hele oorlog met hun familie, alles samen ongeveer 2000 personen, geblokkeerd omdat de Verenigde Staten bleven weigeren om visa uit te reiken. Het Cubaanse regime berokkende de immigranten geen moeilijkheden maar evenmin was er veel kans om in Cuba een diamantzaak op te starten. Toch werd de kolonie gedwongen om zaken te doen, wilde ze overleven. Pas in het begin van 1942 richtten vooral Poolse en Roemeense vluchtelingen uit Antwerpen de eerste slijperijen op in Havana en in de voorsteden Marianao en Regla. Later kwamen daar diamantzagers van Duitse en Oostenrijkse oorsprong bij.⁴³⁴

Charles Kats – of Carlos Kates – richtte eind 1941 veruit de belangrijkste en best uitgeruste firma op in Havana, de *Primera Industria Cubana de Diamantas SA*. Zijn familie had Antwerpen tijdens de Eerste Wereldoorlog verlaten.⁴³⁵ De nieuwe slijperij was gespecialiseerd in kleine stenen. De vraag ernaar was sinds de uitschakeling van het Antwerpse diamantcentrum vooral in Amerika sterk toegenomen. Het machinepark en de ruwe diamant werden dan ook door de Amerikanen geleverd. De ruwleveringen werden, zoals overal elders in de ‘vrije’ wereld, door de Britse overheid gecontroleerd. Diamanten mochten absoluut niet in Argentinië belanden, waar asmogendheden er de hand op konden leggen. Tussen de zomer en de herfst van 1942 groeide het personeelsbestand van de *Primera Industria Cubana de Diamantas* in sterke mate. Het arbeidersbestand evolueerde van 60 werknemers, 30 Cubaanse leerlingen en 30 Belgische zagers, slijpers en klovers, naar een 100-tal arbeiders. Op zijn hoogtepunt telde de firma 230 werknemers, onder wie 200 Cubanen.⁴³⁶

Er werden nog andere slijperijen opgericht, zoals die van Pierre Goldfinder in Regla of van de Franse juwelier Scherle, die zich vestigde in de lokalen van de juwelenzaak *Cuervo y Sobrinos* te Havana.⁴³⁷ Een aantal gespecialiseerde slijpers werkte bovendien in hun privéappartement naar het voorbeeld van de traditionele Antwerpse huisnijverheid. De Cubaanse diamantnijverheid bereikte een hoogtepunt einde 1943 toen de industrie een vijftigtal ateliers telde. Ze zetten samen 2500 werklieden en leerlingen aan het werk.⁴³⁸

In maart 1942 werden de eerste leveringen uitgevoerd naar de Verenigde Staten. De totaalverkoop bedroeg dat jaar 2700 karaat. In 1943 bedroeg de export 6536 karaat, in 1944 39.674 karaat en in 1945 59.747 karaat. Het succes van het Cubaanse diamantcentrum was volledig te danken aan de oorlogstoestand. De Britten kenden Cuba immers een uitzonderlijke ruwuitvoervergunning toe en de knowhow kwam uitsluitend van de oorlogsvluchtelingen uit België. De Verenigde Staten lieten Cuba bij uitzondering toe zich met ruw te bevoorraden om het te laten bewerken.⁴³⁹

Lang niet alles liep van een leien dakje. Cuba worstelde met fundamentele problemen. De ongebreidelde expansie leidde reeds in de zomer van 1942 tot overproductie en een prijsdaling van 40 percent. De overdreven lange leveringstermijnen zetten een rem op de vraag. De Cubaanse leerlingen mochten dan nog bijzonder handig zijn, zij hadden geen ervaring, knowhow of kapitaal om een levensvatbare industrie op te richten. De fabrieken werkten op elektriciteit, wat in het lokale klimaat een ondraaglijke hitte veroorzaakte. Erger nog, na verloop van tijd bleek de Cubaanse productie van vrij bedenkelijke kwaliteit te zijn.⁴⁴⁰ De productie werd bovendien een tijdlang door de Verenigde Staten stilgelegd nadat de Britse controle-instanties in 1943 ontdekten dat Zuid-Amerikaanse industriediamant naar Duitsland geëxporteerd werd. Pas na de afronding van een Brits onderzoek kon het werk hervat worden. Maar de belangrijkste rem op de ontwikkeling van het Cubaanse diamantcentrum was het gevolg van Belgisch lobbywerk van COFDI in Londen. Een van de doelstellingen van COFDI was het afremmen van de opleiding van slijpers in de nieuwe diamantcentra. Een overaanbod aan diamantbewerkers zou de lonen wereldwijd doen instorten en de nijverheid kelderen. Toen Gutwirth, een Antwerpse diamantair, probeerde om een zoveelste slijperij op te richten in Havana, greep COFDI in. COFDI ondernam stappen om de *Diamond Trading Company* (DTC) te dwingen geen ruwe diamant meer te leveren aan Gutwirth. In Cuba waren de diamantairs opvallend solidair met COFDI. Ze zorgden ervoor dat de Cubaanse leerjongens onvoldoende opgeleid werden om na de oorlog een autonome diamantnijverheid verder te zetten.

Ondertussen raakten de financiële reserves van de emigranten uitgeput⁴⁴¹ en kon 80 percent van de families niet langer in haar onderhoud voorzien. Na twee jaren van moeilijkheden en van vruchteloos wachten op Amerikaanse visa gingen er hoe langer hoe meer stemmen op voor een terugkeer naar België.⁴⁴² In de briefwisseling van diamantairs getuigen talrijke passages van nostalgie naar Antwerpen. Toen de Belgische radio een redevoering van Camille Huysmans aankondigde, kwamen alle families uit Havana samen om naar de uitzending te luisteren. Heel wat aanwezigen konden hun tranen niet bedwingen. Huysmans herinnerde hen aan de 'goede oude tijd'. De aanwezigen hoopte dat men in Londen maatregelen zou nemen met het oog op de naoorlogse repatriëring. De Belgische overheid ondernam vanaf 1943 ook concrete stappen om de banden met de Belgische kolonie op Cuba aan te halen. Houders van dubieuze Poolse of Roemeense identiteitspapieren zouden mogelijk een Belgisch paspoort kunnen krijgen.⁴⁴³ Maar de oorlog was nog lang niet afgelopen. Ondertussen werden de omstandigheden in Havana zeer penibel, vooral nadat ook de Amerikaanse diamantcommissie de ruwleveringen had laten staken. Er werden verschillende vergaderingen gehouden om zich over oplossingen te bezinnen. Eén van de conclusies luidde dat een diamantnijverheid enkel middels een handelscentrum kon overleven en dat zo'n centrum in Cuba nooit tot stand zou komen indien de Antwerpse diamantairs niet van plan waren om daar te blijven. Enkel de gebroeders Hacker en Schiff, Maurice en Adolphe Bär, de firma's Geldzähler & Co. en Horowitz & Beitz beschikten in de tweede helft van de oorlog over voldoende middelen om ruwe diamant te blijven importeren.

Over het lot van de Cubaanse diamantnijverheid en diamantlieden tijdens de jaren 1943-1945 is niet zoveel geweten. Leopold Goldmuntz liet in zijn briefwisseling met Camille Huysmans vanuit New York weten dat Havana floreerde.⁴⁴⁴ De reeds vermelde verkoopcijfers bevestigen dat. Het Amerikaanse verbod op ruwexport was slechts tijdelijk van kracht. Er zou een bloei geweest zijn in 1943-1944, gevolgd door een ineenstorting in 1946.

Zuid-Afrika

De Antwerpse diamanthandel had met Zuid-Afrika en Brazilië, net als met de Verenigde Staten, reeds lang geprivilegieerde banden. Deze landen hadden immers eigen diamantmijnen en een bescheiden slijpindustrie.

De Zuid-Afrikaanse regering voerde openlijk een opportunistische politiek toen de Lage Landen bezet werden in 1940. Ze greep met beide handen de kans aan om de eigen nijverheid uit te breiden, met de Zuid-Afrikaanse minister van

Mijnbouw kolonel Charles Stallard als drijvende kracht. Hij maakte de in- en uitvoer belastingvrij en hief de beperkingen op het aantal toegelaten leerlingen op. In 1942 bereikte de uitvoer met drie miljoen Britse pond het vijfvoudige van voor de oorlog.⁴⁴⁵ In 1943 stelde de sector opnieuw een 300-tal gekwalificeerde arbeiders tewerk. Dat ging eerder ten koste van de Amsterdamse dan wel van de Antwerpse diamantnijverheid. Amsterdam bewerkte net als Zuid-Afrika en New York grote kwaliteitsstenen. Antwerpen bewerkte kleine stenen van lage kwaliteit. In een rede op de Algemene Vergadering van *De Beers* in 1943 verklaarde Oppenheimer dat de *qualités d'Anvers*, het grootste deel van de productie, nooit rendabel geslepen konden worden in Zuid-Afrika. Het loon van de Zuid-Afrikaanse arbeider vertegenwoordigde slechts 3 à 4 percent van de totale prijs van een grote steen. De waarde zat meer in de steen dan in het verrichte werk. Daarom maakte Zuid-Afrika goede zaken zonder de vakkennis van Antwerpse arbeiders te evenaren. De Zuid-Afrikaanse diamantnijverheid ondermijnde de Antwerpse dus zeker niet. Bijna de volledige productie was voor de Verenigde Staten bestemd maar ook India, Egypte en Pakistan waren traditiegetrouw afnemers van grotere stenen. Er was geen massale toevloed van Belgische of Nederlandse vluchtelingen. Bij de 40 diamantlieden die in Zuid-Afrika actief waren, voegden zich tijdens de oorlog slechts tien collega's: zes Nederlanders, drie Polen en één Belg.⁴⁴⁶

Het anti-semitisme was een reëel probleem in Zuid-Afrika. 'Terwijl de Zuid-Afrikaanse jeugd haar leven opoffert aan het front, zit de joodse jeugd in de Zuid-Afrikaanse universiteiten', zo luidde het. Het volk was bijzonder bitter omdat de regering-Smuts⁴⁴⁷ de joden met open armen ontving. De joden beweerden dat het racisme in Zuid-Afrika nog heviger was dan in Duitsland, waar het 'slechts artificieel door de overheid opgelegd werd, terwijl de haat hier in de harten van de mensen zat'.⁴⁴⁸

Brazilië

In 1939 waren er in Brazilië 30 à 50 slijpers actief. In 1940 kregen zij het gezelschap van heel wat uit Antwerpen gevluchte joodse diamantairs.⁴⁴⁹ Deze diamantairs richtten in Rio een achttal slijperijen op. Zij lieten ook molens, schijven, snij- en zaagmachines uit de Verenigde Staten aanrukken, die vervolgens in Brazilië werden nagemaakt. In Rio de Janeiro en Petropolis – ongeveer 60 km van Rio – werkten er 2000 personen in 60 bedrijven. Brazilië had ook eigen wingebieden, maar de kwaliteit was te slecht om de eigen industrie afdoende te bevoorraden. De aanvankelijke vrees dat Brazilië een nieuwe duurzame concu-

rentie voor Antwerpen zou inhouden, was dan ook ongegrond. Desondanks kende de Braziliaanse diamantnijverheid tijdens de oorlogsjaren dankzij haar bijzonder lage lonen een aanzienlijke groei, tot 5000 bewerkers. Het land exporteerde 41.000 karaat naar de Verenigde Staten. Maar na een waarschuwing van Leopold Goldmuntz in maart 1943 liet COFDI ook de leveringen aan Brazilië stopzetten.⁴⁵⁰ De vluchtelingen uit België onthaalden deze maatregel met begrip. Ook zij waren erop gebrand de ontluikende concurrentie voor Antwerpen in de kiem te smoren. Zo hadden de diamantairs zorgvuldig vermeden om hooggekwalificeerde slijpers te vormen. Elke arbeider bewerkte slechts een deel van de briljant, nooit het geheel. De Antwerpse diamantairs zagen hun aanwezigheid dus duidelijk als tijdelijk en verwachtten niet dat de Braziliaanse slijpindustrie zich verder zou ontwikkelen. De lonen waren er wellicht veel lager, maar de efficiëntie was ook beduidend lager dan in Antwerpen. Men sprak toen van '*le barbotage brésilien*'.⁴⁵¹

Prominenten als Nutkewitz en Klein keken uit naar hun terugkeer naar België. Maar er heerste ook argwaan hiervoor door de geruchten over antisemitisme in België. Een redevoering van Pierlot over de radio bedaarde de gemoederen. Nutkewitz vroeg zich evenwel af wat de Belgische regering zou doen om de joden, net zoals in 1918, terug te doen komen. Hij rekende op Huysmans voor het nodige lobbywerk.⁴⁵²

Palestina

De joodse diamantairs die naar het Britse mandaatgebied Palestina trokken, koesterden de hoop om daar hun beroep voort te zetten, maar ze werden ook door andere motieven gedreven. De vestiging van een diamantnijverheid in Palestina had een nadrukkelijk politieke, zionistische grondslag.

De diamantslijpers die tegen het einde van de jaren dertig in Palestina opdaagden, werden met open armen ontvangen door de dynamische burgemeester Oved Ben Ami van de kleine nederzetting Nethanya. De toenmalige joodse kringen in Palestina hadden een voorkeur voor industrieën die geen grote investeringen of een ingewikkelde infrastructuur vergden, waarvan de grondstof gemakkelijk in te voeren was en die een belangrijke meerwaarde genereerden. De bewerking van diamant beantwoordde aan al die vereisten. Bovendien was deze economische activiteit overal ter wereld sinds eeuwen een joodse specialiteit.⁴⁵³ Men rekende op de internationale joodse solidariteit om Palestina een reële plaats te geven tussen de andere, hoofdzakelijk joodse diamantcentra. Ben Ami voerde actief promotie om diamantairs te lokken. Ze kre-

gen een gratis industrieterrein en slijpers werden opgeleid. Ook in Tel Aviv begon men diamanthandelaars aan te treffen.

In 1938 dreigde er oorlog. Men vreesde voor een onderbreking van de bevoorrading vanuit Antwerpen. De diamantairs nodigden daarom Antwerpse diamanthandelaars uit om zich in Palestina te komen vestigen en voerden onderhandelingen met de *Diamond Trading Company* (DTC) om de bevoorrading met ruwe diamant te waarborgen. Ernest Oppenheimer reageerde eerst aarzelend want hij vond dat hij een verplichting had tegenover Antwerpen. De *Algemene Diamantbewerkersbond* (ADB) probeerde Oppenheimer ervan te overtuigen geen *sights* toe te kennen aan Palestina. De Belgische regering liet begaan. Maar Oved Ben Ami overtuigde Oppenheimer samen met de Londense makeelaar George Prins om het toch te doen met het volgende argument: indien Antwerpen onder de voet zou worden gelopen en de DTC niet langer kleine stenen op de markt kon brengen, dan zou de vraag naar grote stenen in de Verenigde Staten ook afnemen omdat juwelen nooit enkel uit grote stenen bestonden.⁴⁵⁴ Oppenheimer was hier erg gevoelig voor. Ondanks de akkoorden met België kreeg Palestina toch een beperkte hoeveelheid ruw. De productie van industriediamant was dan weer wél verboden in Palestina omdat het risico op smokkel naar de asmogendheden te groot was. De Britse overheid steunde de jonge industrie alvast door de invoerrechten te verlagen.

De schrandere Ben Ami kon visa voor joodse vluchtelingen loskrijgen van de Britse *High Commissioner* in Palestina met als argument dat het verlies van diamantspecialisten aan het Duitse kamp niet in Brits belang was.⁴⁵⁵ Aanvankelijk hapte slechts een handvol Antwerpenaren toe. Pas vanaf 1940 kende de industrie een sterke groei. Er werd een vereniging voor diamantfabrikanten opgericht. Volgens de *Jewish Standard* van 10 juni 1941 werd in Tel Aviv een 'diamantclub' opgericht door voorzitter Akiba Weiss en burgemeester Israel Rokach. De jonge industrie kreeg de nodige slagkracht door de toevloed aan vluchtende diamantairs en een overaanbod aan goedkope werkkrachten. Jemenitische joden waren naar verluidt de beste slijpers. Als Brits mandaatgebied genoot Palestina gunstige invoermogelijkheden vanuit Londen. De export van het afgewerkte product naar de Verenigde Staten per *Clipper*-vliegtuig leverde evenmin problemen op. De in- en uitvoer werd geregeld door een comité, voorgezeten door ene Walsh, tevens de *Food Controller* voor Palestina. Ook de voorzitter van de Diamantvereniging van Palestina, de Antwerpse zionist Oscar Fischer⁴⁵⁶, en de joodse ex-directeur van de Amsterdamse Bank, Anderson, zetelden erin. De aanwezigheid van Antwerpse joodse diamantairs in Palestina had alles te maken met het zionisme, dat zich onder andere door commerciële contacten sterk ver-

breidde in België.⁴⁵⁷ Tijdens de oorlog was er geen nood aan een beurs omdat de Britten alle interne handel verboden. De productie werd direct aan de Verenigde Staten verkocht. Bij het uitbreken van de oorlog waren er in Palestina 200 arbeiders aan het werk.

De Palestijnse industrie beschouwde zichzelf als de logische bekroning van de eeuwenoude joodse *savoir-faire* inzake diamant. De Palestijnse kwaliteit was te danken aan pioniers met een jarenlange ervaring. Zij voelden zich geroepen om de jonge industrialisering van Palestina mee te realiseren.⁴⁵⁸ Er was dan ook weinig sprake van terugkeren na de oorlog. De migranten waren van plan om zich definitief te vestigen. Een andere motivering was dat men de plaats van de Duitse diamantnijverheid wilde innemen. Palestina zou hierdoor, net zoals het vooroorlogse Duitsland, in directe concurrentie treden met Antwerpen door zich toe te spitsen op de bewerking van kleine steentjes of *qualités d'Anvers*.

177

Het aantal actieve diamantbewerkers bereikte in 1942 3000 eenheden. Er werden slijperijen opgericht in Nethanya, Tel Aviv, Ramat Gan en Peta Tikva. De sector kwam in een echte stroomversnelling in Palestina toen de Britten in oktober 1942 het Duitse *Afrika Korps* tot staan brachten. Het arbeidersbestand liep in maart 1944 dan ook op tot 4000 eenheden. Het belangrijkste probleem waarmee de jonge industrie te kampen had, was de opleiding van de arbeiders. Hooggespecialiseerde arbeiders moesten met aantrekkelijke salarissen uit andere industrietakken gelokt worden. In de rest van de industrie in Nethanya klaagden de patroons over '*l'épidémie diamantaire*'. De export naar de Verenigde Staten verdubbelde tussen 1943 en 1945.⁴⁵⁹ Palestina groeide met de hulp van Antwerpse zionisten en diamantairs uit tot een ernstige bedreiging voor Antwerpen.

Andere bestemmingen

Ook op ander plaatsen richtten joodse diamantairs uit Antwerpen slijperijen op. Soms met succes zoals in Porto Rico (300 molens in 1944), Canada (400 molens in 1942) of Buenos Aires in Argentinië. Er werden meer bescheiden initiatieven genomen in Nederlands India (nu Indonesië), Ceylon (nu Sri-Lanka) en Caïro maar daar weten we niet veel over.

Niet alle joodse diamantairs waren gevlucht. De meeste fabrikanten en diamantbewerkers van Belgische oorsprong waren in Antwerpen gebleven en hoopten dat de Duitse bezetter, net als tijdens de Eerste Wereldoorlog, de Belgische diamantnijverheid zou gedogen. Toch vreesde de sector voor een ontmanteling door de Duitsers. De Duitse diamantnijverheid in Idar-Oberstein en Hanau zou de zaken wel eens kunnen overnemen. Voorts was het nog maar de vraag of de joden, de motor van de sector, zouden mogen aanblijven. Ten slotte was er nog een derde onzekere factor: in de Eerste Wereldoorlog was de diamant belangrijk als internationaal ruilmiddel maar de opkomst van industriediamant en het daaruit voortvloeiende belang van de *Forminière* creëerden ook voor de Duitsers een nieuwe situatie. Kortom, er leefde heel wat onzekerheid: hoe zouden de Duitsers de Belgische diamantsector controleren in bezet België?

Vestiging van een militair bestuur

De diamantairs en de diamantbewerkers die in mei 1940 in Antwerpen waren gebleven of die onverrichtzake uit Frankrijk terugkeerden, vielen onder het Duitse militaire bestuur (*Militärverwaltung* of MV). De structuur hiervan hebben we al beschreven. Wat was nu de houding van de Duitse officieren en ambtenaren die de Belgische economie en de Antwerpse diamantsector stuurden? De confrontaties tussen het personeel van de *Militärverwaltung* en andere Duitse diensten tonen grote verschillen in de benadering van de bestuurstaken. In hun onderhandelingen met de Belgen werd dat eveneens snel duidelijk, niet alleen op het hoogste niveau maar ook en vooral op het terrein. Dit vinden we ook terug in onderzoek van andere vorsers, zoals Werner Warmbrunn.

Oprichting en samenstelling

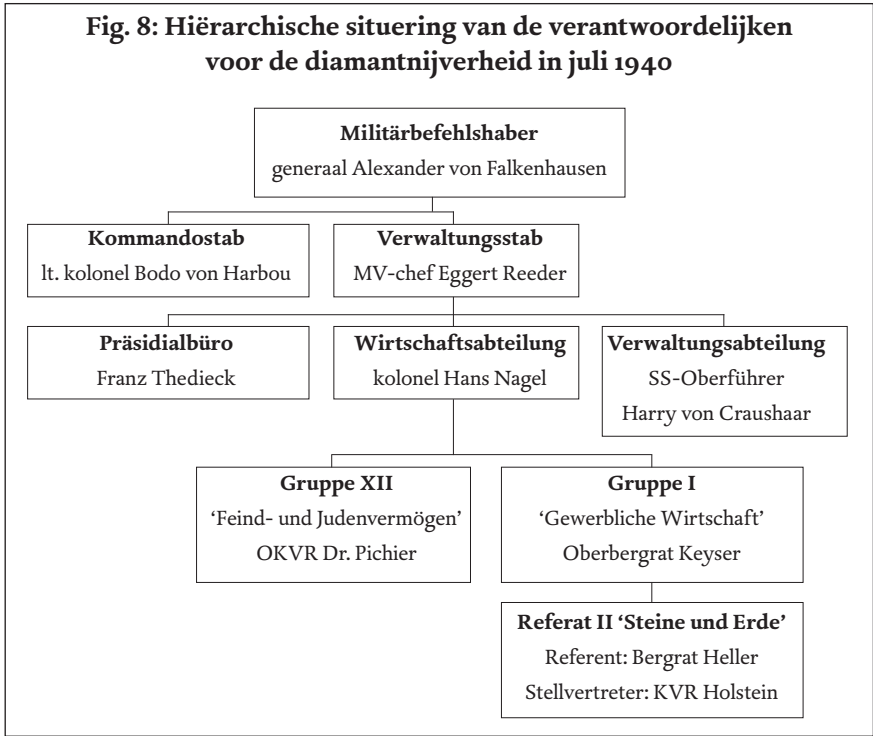
De vestiging van een Duits militair bestuur in Brussel was een overwinning van het landleger, het *Oberkommando des Heeres* (OKH) in de onderlinge wedijver binnen het nazistaatscomplex. De legerleiding had haar lessen getrokken uit de moeilijke samenwerking met opdringerige partijdignitarissen in de bezette Poolse en Tsjechische gebieden. Nazi's trokken al te graag de lakens naar zich toe. Voor de bezetting van de westelijke gebieden stond Hitler het OKH na een lange machtsstrijd in november 1939 toe een zuiver militair bestuur te installeren. Deze toegeving aan de militairen bleef niet zonder gevolgen. In militaire bezettingszones primeerden veiligheid, orde en economische exploitatie op

politieke programma's. Het bezettingsbestuur werd bemand door gekwalificeerde officieren en burgerlijke ambtenaren en was niet sterk gepolitiseerd. In de herfst van 1939 verzamelde het OKH een aantal van deze officieren en ambtenaren in een *Studienkommission*. Deze zou zich buigen over het oprichten van een *Militärverwaltung* voor België. De *Kommission* stond onder leiding van SS-eregeneraal Eggert Reeder, gouverneur van Düsseldorf. Hij kreeg assistentie van Harry von Craushaar,⁴⁶⁰ een reserveofficier met talrijke zakenconnecties, Reeders voormalige assistent Franz Thedieck,⁴⁶¹ en de economist kolonel Hans Nagel.⁴⁶² De aanbevelingen van de commissie werden bijna integraal door het bestuur van het landleger goedgekeurd.⁴⁶³ Reeder en Thedieck leidden de rekruteringscampagne voor ambtenaren die bij het bestuur van het bezette België ingezet zouden worden, een campagne die waarschijnlijk duurde van mei tot juli 1940.

In het kielzog van de invasielegers werd het team van Reeder naar Brussel gestuurd om er een bestuurlijke hiërarchie te vestigen, naast de bestaande Belgische administratieve structuur. Op het hoogste niveau werd ze opgedeeld in een militaire bezettingsstaf of *Kommandostab* en een administratieve staf – *Verwaltungstab* of *Militärverwaltung*. Reeder nam de leiding over de *Verwaltungstab* en kreeg zelf als overste generaal Alexander von Falkenhausen. Deze laatste voerde het opperkommando over België en over de twee noordelijkste Franse departementen *Nord* en *Pas-de-Calais*. Von Falkenhausen moest op zijn beurt rapporteren aan het opperbevel van het landleger in Berlijn.⁴⁶⁴ In de schoot van de *Militärverwaltung* werd een economische afdeling opgericht.⁴⁶⁵

De economische afdeling werd op haar beurt per sector ingedeeld in 12 groepen. De diamantsector viel onder de groep '*industrie of Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft*'. Deze groep had haar hoofdkwartier in de Wetstraat 16 en stond onder leiding van *Oberbergat* Keyser. Hij werd rond januari 1941 vervangen door ene OKVR Jaeck.⁴⁶⁶ Een tweede belangrijke afdeling was *Gruppe XII*. *Gruppe XII* beheerde het verbeurdverklaard patrimonium van staatsburgers van vijandelijke naties, van Belgen die het land uitgevlucht waren en van joden.⁴⁶⁷

In de schoot van *Gruppe I* ontstonden onderafdelingen of *Referaten*, die bepaalde industriële sectoren stuurden. Zo bevatte *Referat 2 'Steine und Erde'* een diamantcel onder leiding van Karl Holstein.

De meeste functionarissen van de *Militärverwaltung* waren gemilitariseerde ambtenaren. Ze droegen dus een militair uniform maar waren burgerlijke deskundigen en genoten daarom een bijzondere status. Officieren van een lagere graad, die wegens hun bijzondere deskundige kennis de leiding hadden over bepaalde diensten, konden weliswaar moeilijk het bevel voeren over actieve militairen met een hogere graad maar dat werd opgelost door een parallel gradensysteem. De hoogste rangen of *Höhere Dienst* waren in afnemende graad van belangrijkheid: *Kriegsverwaltungschef* of *KV-Chef* (*Generalleutnant*), *KV-Vizechef* (*General Major*), *KV-Abteilungschef* (*Oberst*), *Oberkriegsverwaltungsrat* (*Oberstleutnant*), *Kriegsverwaltungsrat* (*Major*). De Duitse graad van *Generalleutnant* komt overeen met de Belgische luitenant-generaal, de graad van de koning; *General Major* met generaal-majoor; *Oberst* met full kolonel; *Oberstleutnant* met luitenant-kolonel en *Major* met majoor. In vergelijking met de evenwaardige graden in het actieve leger, was de soldij bescheiden. Toch vervulden deze deskundigen hun taak met zorg. Ze werden bijgestaan door economische specialisten die door Berlijn met een bijzondere opdracht naar het bezette gebied werden gede-

tacheerd. Daarnaast konden ook andere burgers met een speciale deskundigheid aan een bepaalde dienst toegevoegd worden. Eind december 1940 werkten er ongeveer 250 functionarissen op het nationale echelon in Brussel. De economische afdeling was met 170 personeelsleden veruit de grootste groep binnen de *Militärverwaltung*. De diensten werden wel geleidelijk afgebouwd omdat het oostfront zoveel middelen opzoog.⁴⁶⁸

De taak van de *Militärverwaltung* bestond erin de Belgische staatsadministratie te controleren, verordeningen voor te bereiden en tussen de *Militärbefehlshaber* en de Berlijnse diensten te bemiddelen. Maar meer dan eens stelde de *Militärverwaltung* zelf verordeningen voor de Belgische staat op. De inmenging in de Belgische overheidsaangelegenheden ging dus verder dan een zuivere controle.

181

De Feldkommandantur van Antwerpen

Op het lokale niveau werd de *Militärbefehlshaber* vertegenwoordigd door *Kommandanturen* of plaatscommandanten. Er waren vijf *Oberfeldkommandanturen* (OFK), namelijk in Rijsel, Gent, Brussel, Luik en Charleroi. Hun ambtsgebied strekte zich over 2 tot 3 provincies uit. Verder waren er tien *Feldkommandanturen* (FK), die één provincie of een aantal arrondissementen bestuurden, en 33 lokale *Ortskommandanturen*. Door een chronisch personeelstekort werd het stelsel van de *Kommandanturen* tussen december 1940 en februari 1942 geleidelijk afgebouwd. Een bevel van november 1940 stelde *Feldkommandanturen* gelijk aan *Oberfeldkommandanturen* tot er nog slechts één per provincie was.⁴⁶⁹ Deze *Kommandanturen* telden vertegenwoordigers van het leger, van de bezettingsadministratie en van de economische afdeling. De geschiedenis van de Antwerpse *Kommandanturen* is vrij complex wegens de bijzondere belangstelling die de bezetter – mede door de aanwezigheid van de diamantnijverheid – voor Antwerpen had.

Oorspronkelijk stond de plaatselijke *Feldkommandantur* 675 onder leiding van *Oberst Freiherr* von Butlar. Deze *Feldkommandantur* wordt al vermeld vanaf 28 mei 1940. Het ging om een zuiver militaire vertegenwoordiging. Walter Delius, de voormalige burgemeester van Bremerhaven, was een van de ambtenaren die door Reeder ontboden werd. Delius' marsorder stelde dat hij zich als *Stadtkommissar* op de Antwerpse *Feldkommandantur* moest aanmelden om er als bemiddelaar tussen het Duitse leger en het stadsbestuur op te treden. Hij nam zijn intrek in het Antwerpse stadhuis, hoewel de *Feldkommandantur* in het *Grand Hotel Atlantic* ondergebracht was. Delius kreeg het gezelschap van *Oberkriegsverwaltungsrat* W. Essen, een voormalig juridisch adviseur bij de stad Hamburg. Essen werd door *Regierungsrat* Staffelt⁴⁷⁰ naar Antwerpen ontboden

Walter Delius (links) en W. Essen – Foto: SOMA – Copyright Holger Wilken

om de leiding te nemen over de Antwerpse economie en in het bijzonder over de haven. Op Staffelt, een belangrijke actor van het Duitse bezettingsregime, zullen we nog terugkomen.

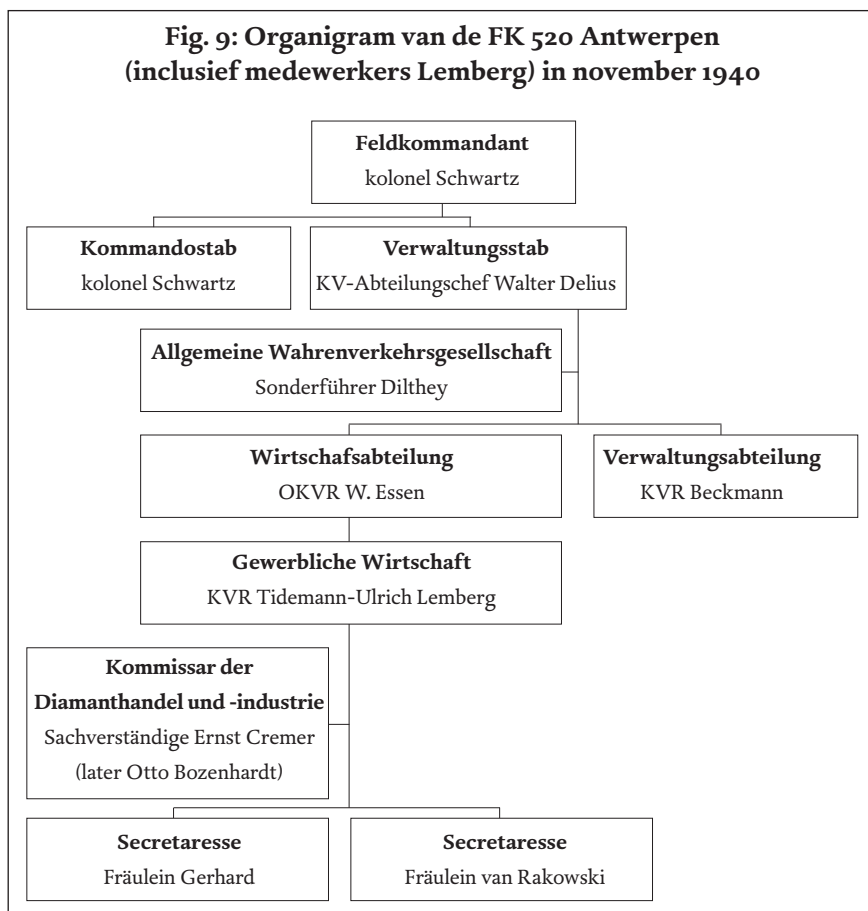
Omdat von Butlar gekant was tegen een economische afdeling binnen de *Feldkommandantur*, besloten Delius en Essen een aparte dienst op te richten. Op 31 mei 1940 kregen zij toestemming van de *Militärverwaltung* in Brussel om in Antwerpen een onafhankelijk filiaal van de Brusselse *Oberfeldkommandantur* 672 op te richten. Hiervoor werd het gebouw van het *Crédit Anversois* in de Korte Gasthuisstraat 36 in beslag genomen. Het ambtsgebied van de *Oberfeldkommandantur* bevatte op 15 juni 1940 de provincies Brabant, Antwerpen en Limburg. De

Oberfeldkommandanturen hadden in die periode vooral een rol op economisch gebied. Waarschijnlijk onderschreef de economische afdeling in Brussel het voorstel van Delius en Essen daarom zo snel. Het nieuwbakken Antwerpse filiaal werd ingeschakeld in het economisch bestuur van de haven maar ook van de diamantnijverheid maar von Butlar beschouwde de nieuwe instelling als een indringer. Potentiële twisten konden enkel vermeden worden door een taakverdeling. De *Oberfeldkommandantur 672 Außenstelle Antwerpen* werd bevoegd voor bestuurlijke aangelegenheden in Groot-Antwerpen en de Antwerpse *Feldkommandantur* (FK675) voor de rest van de provincie. Toch bleef de concurrentie tussen de verschillende diensten een goed bestuur in de weg staan, zeker op politieel en strafrechtelijk gebied. Uiteindelijk werd von Butlar ‘oostwaarts gestuurd’ en werd de *Feldkommandantur 520* (FK 520) van Hasselt naar Antwerpen overgeheveld, waar ze op 1 december 1940 de OFK 672 *Außenstelle Antwerpen* opsloopte.⁴⁷¹ De FK 520 nam haar intrek in het praktische gebouw van de Diamantclub in de Pelikaanstraat 37, een veelbetekenende bestemming...

In juli 1940 was haar personeel volgens Delius voltallig. De laatste leemtes waren met personeel uit het *Reich* opgevuld. Delius vermeldt in zijn nota's van juli 1940 ook de terugkeer van de Duitse staatsburgers die door de Belgen naar Frankrijk gedeporteerd waren en meestal in het beruchte St.-Cyprien-gevangenenkamp hadden vastgezet. Dat lot was ook de diamantsmokkelaar en spion William Frensel beschoren. Uit deze Duitse kolonie werden ook medewerkers gerekruteerd.⁴⁷² De FK 520 Antwerpen telde vier hogere beampten, één ondergeschikte beampte, en twee deskundige burgers. Delius was voortaan *Kriegsverwaltungsabteilungschef* en de *Oberkriegsverwaltungsrat* Essen leidde de plaatselijke economische afdeling. William Frensel kreeg later een volmacht om vijandelijke en joodse diamantpartijen te beheren, zoals we verderop nog zullen zien.⁴⁷³ Nog een hogere beampte, *Kriegsverwaltungsrat* Tidemann-Ulrich Lemberg, arriveerde vermoedelijk ook tegen eind juni 1940 in Antwerpen. Deze Hamburgse bedrijfsrevisor kreeg de verantwoordelijkheid over de lokale afdeling ‘industrie’ en dus onder meer ook over de prijsregeling, de woekerbestrijding, de algemene verbruiksvragen van textiel, leder, zeep en steenkool, en vooral ook diamant. De administratieve eenheid die vanuit Brussel toezag op het werk van Lemberg, was het reeds besproken *Referat 2 Steine und Erde* en meer bepaald *Kriegsverwaltungsrat* Karl Holstein, die op 19 augustus 1940 in België aankwam en de administratieve controle voerde over al wat onder ‘Steine und Erde’ viel. Er ontbrak nu nog enkel Ernst Cremer, de bedrijfsleider van *Diamant-Kontor G.m.b.H.* die ook in het bezette Antwerpen een post zou krijgen. Eind 1940 had de Antwerpse FK 520 haar maximale bezetting bereikt.⁴⁷⁴

De positie van ambtenaar voor bedrijfseconomie volstond blijkbaar niet om het hoofd te bieden aan de uitdagingen van de Antwerpse diamantsector want in augustus 1940 vroeg Essen toestemming om Lemberg aan te stellen als bijzonder gevolmachtigde voor de diamanthandel en de diamantindustrie.⁴⁷⁵ De band tussen de Duitse bezettingsmacht en de diamantsector was daarmee bezegeld.

Fig. 9: Organigram van de FK 520 Antwerpen (inclusief medewerkers Lemberg) in november 1940

Een profielanalyse van een handvol Duitse ambtenaren doet onmogelijk recht aan de doorsneemedewerker van de *Militärverwaltung*. Toch willen we enkele belangrijke spelers tot leven brengen want deze uitvoerders van de officiële bezettingspolitiek hadden een cruciale rol in de diamantsector.⁴⁷⁶ In de eerste

plaats had Lemberg een belangrijke rol. Hij haalde zich grote problemen op de hals, zowel met de Belgen als met Duitse diensten en met sommige van zijn naaste medewerkers.

Tidemann-Ulrich Lemberg (1944) –
Foto: Bundesarchiv

Tidemann-Ulrich Lemberg

Tidemann-Ulrich Lemberg werd op 16 oktober 1904 in Dortmund geboren uit een oud geslacht. Zijn voorouders uit de 14de eeuw waren handelskooplieden en dreven handel tussen Londen en Antwerpen. De vader van Lemberg was leraar in Dortmund en verrichtte daarnaast onderzoek naar mijnbouwtechnieken. De jonge Tidemann-Ulrich verloor een grotere broer aan het front tijdens de Eerste Wereldoorlog. Hij had zich destijds net als zijn broer als vrijwilliger willen aanmelden, maar hij was te jong. Lemberg bewoog zich sinds zijn jeugd in gematigd rechts-nationalistische

en conservatieve kringen. Als jongeman frequenteerde hij de *Jung Nationaler Bund*, een rechtse jeugdbeweging die in 1933 werd opgeslorpt door de *Hitlerjugend*. Lemberg genoot een bijzondere opleiding in *Volkswirtschaft*, *Betriebswirtschaft*, en *Juristerei* in Westfalen, Gießen en Frankfurt. Hij slaagde in het bestuursexamen in 1925 en werd in deze periode ook lid van de *Corps*-studentenbeweging, een streng rechts-corporatistische, elitair-exclusieve, maar pluralistische organisatie.⁴⁷⁷ Volgens zijn zoon was Lemberg van nature uit een zeer dynamisch en geëngageerd persoon, die zich zonder enig opportunisme inzette voor datgene waarin hij geloofde. Omdat hij in de jaren twintig regelmatig werkloos was, bleef Lemberg actief in het verenigingsleven en meer bepaald bij de *Fichte Gesellschaft*; hij gaf er les in het volwassenenonderwijs.⁴⁷⁸ De gematigd rechtse beweging was autoritair-nationalistisch zonder fascistisch te zijn. De *Fichte Gesellschaft* had nauwe banden met rechtse kringen en studentenverenigingen uit de Weimarperiode, zoals de *Jung Nationaler Bund*, waarvan Lemberg lid was geweest. Zij stond ook bekend om haar volwassenenonderwijs. De *Fichte*

Gesellschaft bood vakbondsleden een algemene basisopleiding die hun weerbaarheid in de crisis moest verhogen. In 1938 werd de vereniging opgeheven door de nazi's.⁴⁷⁹ De evangelisch-lutherse Lemberg was goed ingeburgerd in de vereniging. Tussen 1925 en 1927 was hij *Reichsleiter der Deutsche Hochschulringes* en van 1927 tot 1931 leider van de *Volkshochschule*. In die periode verzette Lemberg zich ook tegen de Frans-Belgische bezetting van het Rijnland. Hij deelde vlugschriften uit tegen de bezetting en werd door de Fransen gevangengezet. Hij trouwde in 1928 en verhuisde van Dortmund naar Hamburg, waar hij in 1935 het examen voor *Wirtschaftsprüfer* of bedrijfsrevisor aflegde. Lemberg was een van de allereerste Duitsers die in die functie werden beëdigd. Beroepshalve was hij vanaf mei 1933 verplicht lid van de *Nationalsozialistische Arbeiterpartei* (NSDAP) en van de *National Sozialistische Rechtswahrenbund*, waar alle advocaten en bedrijfsrevisoren bij aangesloten waren. Hij was eveneens lid van de Luchtverdedigingsbond en andere corporaties.⁴⁸⁰ Hij en zijn echtgenote weigerden om hun vier kinderen naar de *Hitlerjugend* te sturen. Lemberg werd reeds tijdens de Schemeroorlog in 1939 opgeroepen – hij was dus geen vrijwilliger – en als *Kriegsverwaltungsrat* prompt tot majoor 'gecommissioneerd'. Na de oorlog zette hij zijn werk als bedrijfsrevisor voort in Hamburg. Om de draad met zijn jeugdmakkers van de *Jung Nationale Bund* opnieuw op te nemen, engageerde Lemberg zich in het *Freideutsche Kreis*, dat oud-leden ervan verenigde. Lemberg had geen banden meer met België of met de diamantsector. Hij overleed in 1995. De zaak die hij aan zijn zoons overliet, bestaat nog altijd.⁴⁸¹

Karl Holstein

De activiteiten van Karl Holstein, een andere hoofdamtenaar voor diamant, beperkten zich eerst tot het controleren van het werk van Lemberg. Na diens vertrek in november 1941 kreeg hij meer verantwoordelijkheden. Holstein werd in Koblenz geboren op 8 maart 1908. Zijn vader was ingenieur bij de firma *Casella*, een onderdeel van de chemiegigant *I.G. Farben*. Daarmee behoorde hij tot de eerste generatie Holsteins die gestudeerd hadden. Grootvader Holstein was namelijk jager geweest in Mecklemburg. De moeder van Karl Holstein was de dochter van een politieagent. De familie woonde in Frankfurt. De jonge Holstein studeerde tussen 1926 en 1930 rechten in Heidelberg en in Frankfurt. Hij legde zijn eerste staatsexamen af in 1930 en was hierna stagiair. Na zijn tweede staatsexamen afgelegd in 1934 werd hij 'aankomend' jurist – *Gerichts-assessor* – en kon hij aan een carrière in de hogere staatsdienst beginnen. Hij werkte eerst zes maanden als rechter en werkte vervolgens tot in 1936 voor een advocatenkantoor. Hij huwde in 1937 en werd als jurist aangeworven door het

Carl Holstein – Foto: Günter Holstein

Verein Deutsche Tafelglashütte GmbH – een platglasblazerij – in Frankfurt. Karl Holstein is nooit politiek actief geweest. Hij was volgens zijn zoon ‘liberaal’ ingesteld en was evenals Lemberg sterk beïnvloed door de *Corps*-studentenbond. Hij was er sinds 1926 lid van en bleef er zijn leven lang zeer actief in. Hij werd zelfs voorzitter en erelid van *Corps Rhenania*. In 1943 kreeg hij het *Kriegsverdienstkreuz*, al is niet duidelijk waarom. Na zijn vertrek uit België kreeg hij vanaf april 1945 een vorming aan de reserveofficierenschool van de Duitse infanterie te Metz. Hij werd als onderofficier naar het Elbefront gestuurd. Daar liep hij een schotwonde in de hals op. Hij werd in de Amerikaanse zone in een veldhospitaal opgenomen. In 1946 keerde Holstein naar de glasindustrie terug en kreeg een post bij het *Verband*. Daarna werd hij aangeworven door de firma *Deutsche Libbey-Owens Gesellschaft für maschinelle Glasherstellung AG (DELOG)*, een filiaal van de Belgische groep Solvay. De voorzitter van de raad van bestuur op het hoofdkwartier in Brussel, een zekere Hulin, was de overste van Holstein. Onder het nazibewind vormden *Deutsche Tafelglas AG (DETAG)*, het kleinere *Rheinische Ziehglass AG (REZAG)* en *DELOG*, een door de nazi's beschermd oligopolie, dat de Duitse markt zou domineren tot in 1970. Daarna smolten *DETAG* en

Carl Holstein – Foto: Günter Holstein

DELOG samen tot de huidige firma Flachglas AG. Het is niet uitgesloten dat Holstein dus voor de bezetting al wat contacten had met de Belgische industrie. Volgens zijn zoon kende Holstein ook behoorlijk goed Frans. In de jaren vijftig was hij regelmatig in Brussel voor DELOG. Holstein was bijzonder actief in het economische verenigingsleven. Hij had blijkbaar een hechte band met België. Tussen 1967 en 1969 was hij voorzitter van de *Deutsch-Belgisch-Luxemburgische Handelskammer* in Keulen. Daarnaast was hij lid of voorzitter van tal van kamers van koophandel en andere handelsverenigingen. In 1954 werd hij Belgisch ereconsul voor het *Regierungsbezirk Münster*. Verder ontving hij in

1969 de eretitel van Commandeur van de Orde van Leopold II en in 1980 de *Médaille Civique Première Classe*. Karl Holstein overleed in 1983.⁴⁸²

Uit deze twee beknopte biografieën blijkt dat rechten en economie domineren bij beide ambtenaren. Dat was waarschijnlijk ook de belangrijkste reden voor de *Militärverwaltung* om hen te rekruteren. Omdat zij hun carrière bij de overheid aanvingen, werden zij ook verplicht lid van de NSDAP maar niets uit hun biografie wijst verder op nazisme of op enige vormen van anti-semitisme. Omdat Lemberg en Holstein zich tijdens hun verblijf in België minstens onrechtstreeks met joodse aangelegen bezighielden, is dit geen onbelangrijk detail. Bij het natrekken van de levensloop van William Frensel en Ernst Cremer bijvoorbeeld, werden wél talrijke anti-semitische uitlatingen gevonden. Dat nam dan weer niet weg dat Lemberg en Holstein nauwe banden hadden met conservatieve en in het geval van Lemberg zelfs rechts-nationalistische kringen. Deze kringen hadden banden met de rechts-nationalisten van de *Deutschnationale Volkspartei* (DNVP), waar ook von Falkenhausen, Reeder en Beyer, het hoofd van de economische afdeling, lid van waren geweest. Het ongenoegen over het verdrag van Versailles en de bezetting van het Rijnland waren waarschijnlijk belangrijker mobilisatiefactoren dan het anti-semitisme.⁴⁸³ Op sociaal vlak lij-

ken er eveneens gemeenschappelijke factoren. De zoon van Holstein karakteriseerde zijn vader als stijf en 'vieille école'. Hij hield van eretiteln en -functies. Lemberg gaf naar verluidt soms een zelfingenomen of betweterige indruk. Beiden waren overtuigde leden van de elitaire en exclusieve – volgens een aantal verenigingen zelfs ronduit aristocratische – *Corps*-studentenbeweging. Toch maakten Lemberg en Holstein niet echt deel uit van de Duitse elite. Ze behoorden eerder tot een zelfbewuste conservatieve middenklasse die, geconfronteerd met de opkomst van de naziarrivisten, zich enigszins blasé opstelde. Mogelijk had Holstein vooroorlogse banden met België, maar die speelden al bij al geen belangrijke rol.

189

Dominantie van de Oberfeldkommandantur 672 Außenstelle Antwerpen

De *Oberfeldkommandantur 672 Außenstelle Antwerpen* werd dus verantwoordelijk voor de Duitse diamantpolitiek in België. Aanvankelijk was Lemberg nog niet op het toneel aanwezig. Het was Essen, het hoofd van de economische afdeling van de *Oberfeldkommandantur*, die de eerste initiatieven nam. Waaruit bestond zijn opdracht precies in mei-juni 1940?

Vastleggen van een diamantpolitiek

De kernbedoeling met de Belgische diamantnijverheid was deze inzetten om de Duitse oorlogsindustrie met industriediamant te bevoorraden en de deviezenreserves van het *Reich* door verkoop van sierdiamanten aan te vullen. Over hoe dat moest gebeuren, liepen de meningen uiteen. Enerzijds waren er de voorstanders van een dominant, zegevierend Duitsland, dat het recht had om zich van de ondergeschikte gebieden te bedienen. Vooral Hermann Göring verdedigde deze visie. Zijn tegenstanders zaten vooral bij het Duits ministerie van Buitenlandse Zaken. Dat verkoos een zogenaamd *Deutsche Großwirtschaftsraum*. Dat hield eveneens in dat de bezette gebieden geëxploiteerd moesten worden, maar wél veeleer door samenwerking dan door plundering, en eerder door kartelvorming dan door overname.⁴⁸⁴

In een eerste fase, nog tijdens de militaire operaties, eigenden de Duitsers zich het Belgisch patrimonium ronduit toe met het oog op de bevoorrading van de oprukkende legers.⁴⁸⁵ Daarna kwam het tot een confrontatie tussen de aanhangers van de dominantie- en de *Großwirtschaftsraum*-theorie. Reeder en von Falkenhausen kozen duidelijk voor de tweede optie.⁴⁸⁶ Voor de diamantsector betekende dit dat het Antwerpse centrum omwille van een efficiënte en langdu-

rige exploitatie verder moest bestaan. Samen met Amsterdam en met de Duitse diamantnijverheid zou een continentaal handels- en verwerkingsmonopolie opgericht worden dat het Britse distributiemonopolie de das om moest doen. Generaal *Ministerialrat* Dr. Elmar Michel, financieel expert bij het ministerie van Economie en persoonlijke vriend van Göring, gaf al in juni 1940 richtlijnen in deze zin aan *Oberbergrat* Keyser, verantwoordelijk voor de industrie.⁴⁸⁷

De taak van Keyser en Essen bestond er dan ook in om de Antwerpse diamantsector zo snel mogelijk herop te starten. Maar om de diamanthandel tot leven te brengen, moesten de joodse vluchtelingen en vooral hun diamantvoorraden terugkeren. Een delokalisatie naar de Verenigde Staten en Groot-Brittannië was ‘onder alle omstandigheden te vermijden’.⁴⁸⁸ Om deze vluchtelingen terug naar Antwerpen te lokken, moest men demonstreren dat de joodse diamantairs in alle vrijheid en met een reële kans op het hervatten van hun zaak terug aan de slag konden. Er werd een ‘charmeoffensief’ op touw gezet om het vertrouwen van joodse en overigens ook dat van de niet-joodse diamantairs te winnen. De willekeurige roof moest daarom een halt toegeroepen worden. Dat was de eerste prioriteit van de OFK 672 *Außenstelle Antwerpen*.

In het kielzog van de invasielegers hadden heel wat Duitse ondernemingen en instellingen, met bijzondere machtiging van *Reichsstellen*, de hand gelegd op de reserves die België in het vooruitzicht van oorlogsschaarste opgeslagen had.⁴⁸⁹ Nog vóór augustus 1940 werden in België tot 60.000 ton industriële goederen buitgemaakt.

Devisenschutzkommando

Zo'n instelling was bv. het Deviezenbeschermingscommando of *Devisenschutzkommando* (DSK). Het DSK was wellicht een van de meest hybride Duitse diensten die in de bezette landen te vinden was. Het DSK werd onder impuls van het *Devisenfahndungsamt* (zie p. 102) opgericht om in de bezette gebieden het werk van de bijzondere douaneopsporingsdiensten of *Zollfahndungsstellen* voort te zetten. Ze werden bemand met het sterk genazificeerde douanepersoneel uit de naburige Duitse gebieden, vooral Keulen en Aken. Het is niet duidelijk of hierover een overeenkomst bestond met de *Militärbefehlshaber*. Het voormalige hoofd van de afdeling van de Keulse douanepost in Aken,⁴⁹⁰ *Oberzollrat* Andres, nam de leiding over het *Devisenschutzkommando* in Antwerpen. *Zollrat* Rahier uit Keulen werd in Brussel aangesteld als hoofd voor het *Devisenschutzkommando* van België.⁴⁹¹ De gezamenlijke *Devisenschutzkommandos* voor België, Frankrijk en Nederland stonden onder het bevel van *Regierungsrat und Geheime Feldpolizeidirektor* Staffelt – of Staffeldt – die ook aan het hoofd stond van het Berlijnse

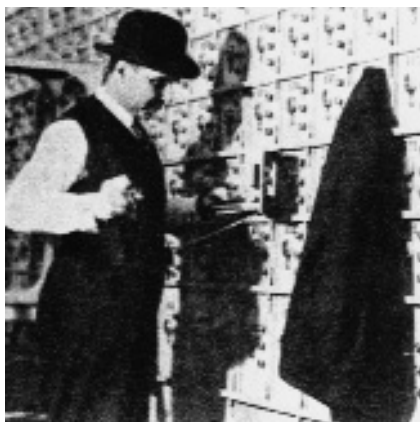
Devisenfahndungsamt. Staffelt vestigde zijn hoofdkwartier in Parijs, waar hij overleg pleegde met *Ministerialrat* Elmar Michel, ondertussen hoofd van de *Wirtschaftsabteilung* bij de *Militärverwaltung* in Frankrijk en vertrouwing van Göring. In 1942 telde het DSK in België 31 medewerkers en 7 Duitse chauffeurs.⁴⁹² De organisatie in Antwerpen zag er als volgt uit:

leider OZI Andres
adjunct OZI Möckel

Gruppe A Algemeen bestuur, bedrijfsleiding, personeelsdirectie o.l.v. Andres
Gruppe B Algemeene veiligheids- en opsporingsaangelegenheden o.l.v. Möckel
Gruppe C Veiligstellen en opsporing van diamanten enz. o.l.v. ZI Beckmann met OZS Franke, Keirsmakers en Nys.⁴⁹³

191

Over het profiel van deze medewerkers in bezet België weten we niet veel. De medewerkers van het DSK-Frankrijk worden in de archieven van het *Office of Strategic Services* (OSS) in de Verenigde Staten wél beknopt beschreven. Men vond er SS-officieren, douanebeambten en zelfs een Elzasser die gediend had in de *Garde Républicaine*... Het OSS-verslag maakt gewag van martelpraktijken. De professionele douanebeambten traden in Frankrijk wel minder wreed op dan SS'ers. Zij hadden alle Franse, Britse en andere valse identiteitspapieren. In België waren de medewerkers van het DSK lid van de *Gruppe Geheime Feldpolizei*, vanwaar zij ook hun identiteitspapieren kregen.⁴⁹⁴ Een aantal medewerkers moest na de geallieerde inval merkwaardig genoeg in Frankrijk blijven om de geplunderde buit te bewaken en goud te blijven roven.⁴⁹⁵ Dat verraadt de ware bestaansreden van het DSK. Officieel bestond de taak van het DSK in de controle van het deviezenverkeer tussen Duitsland en de bezette gebieden. Dat was dus duidelijk een rookgordijn. Het DSK moest vooral, desnoods met bedrog en brutaliteit, deviezen, waardepapieren, edelmetalen en diamanten bemachtigen. Een van de hoofdmotieven voor het oprichten van een DSK in Aken was, zoals we eerder al zagen, het recupereren van de joodse rijkdommen die vóór mei 1940 door de mazen van het net geglipt waren en in België verborgen werden. Geen wonder dus dat de allereerste taak van het DSK in België erin bestond de banken op te zoeken met de eis om rekeninghouders van wie de verblijfplaats in Duitsland lag, aan te geven. Om de talrijke joden en ook andere overtreders van de deviezenverordeningen op te sporen, werd een waar leger van verklikkers – *Vertrauensmänner* of *V-männer* – op de been gebracht. In Parijs waren dat er ongeveer 80. In Antwerpen kreeg *V-mann* Gustaaf Breugelmans naar verluidt de

*Kluizenafdeling Beurs voor diamanthandel –
Foto: Beurs voor diamanthandel*

code-naam ‘Benedikt’. Deze V-mannen ontvingen één tiende van de buit. Tijdens de laatste maanden van de bezetting van Frankrijk nam het DSK hoe langer hoe meer taken over van de *Sicherheitsdienst*. Omdat het personeelsbestand van deze laatste dienst ingekrompen werd, voerde het DSK razzia’s uit en verhoorde het politieke gevangenen. Ook in België werden razzia’s gehouden maar voorlopig haalde het DSK in Antwerpen voornamelijk kluizen van diamantairs leeg. Zo werden nog vóór eind juni 1940 ruim 32.000 karaat diamanten

‘in veiligheid’ gebracht. Paradoxaal genoeg steunde het DSK hiervoor op een verordening van de *Oberfeldkommandantur* van 20 mei 1940 – dus nog tijdens de militaire campagne – die de verbeurdverklaring verordende van ‘edelstenen in natuurlijke, ruwe of verwerkte staat, diamantpulver, industriediamant, boort en natuurlijke of synthetische halfedelstenen voor technische doeleinden vervaardigd’. De onafhankelijke plunderoperaties, zoals die van het DSK, leidden echter tot chaotische toestanden en interfereerden met de plannen van de *Militärverwaltung* om Belgische bedrijven voor het Reich te laten werken. *Kriegsverwaltungsabteilungschef* Delius probeerde duidelijk te maken aan het DSK dat ze in de diamantsector weinig zou bereiken met dwangmaatregelen.⁴⁹⁶ Gezien het karakter en de oorsprong van het DSK was dat begrijpelijkerwijze geen eenvoudige taak. De *Militärverwaltung*, het *Oberkommando des Heeres* (OKH) en het ministerie van Economie voerden gesprekken over arbitraire plunderingen, zoals die van het DSK. Iedereen was het erover eens dat er orde moest komen. Göring gaf instructies om leveringen aan Duitsland aan de goedkeuring van de *Militärverwaltung* te onderwerpen.⁴⁹⁷ Het aantal ondernemingen dat volmachten kreeg om aankopen te doen, werd beperkt.⁴⁹⁸

Johann Urbanek en de RTE

Naast het DSK was ook de *Reichsstelle für technische Erzeugnisse* (RTE), met gevolmachtigd aankoper Johann Carl Urbanek, betrokken bij de roof van goederen. Urbanek handelde met de goedkeuring van Himmighoffen van het ministerie van Economie en van Keyser van *Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft*. Hij

beschikte sinds 23 juni 1940 over een bijzondere vergunning van de economische onderzoeksmaatschappij (*Wifo*) in Berlijn. Urbanek had op dat ogenblik meer verstand van diamant dan welke vertegenwoordiger van nazi-Duitsland ook. In een uitvoerig verslag legde hij aan de *Militärverwaltung* uit dat de oplossing voor de Duitse diamantschaarste in Antwerpen te zoeken was. Volgens hem herbergde Antwerpen nog 300.000 karaat boort en 50.000 karaat industriediamant. Urbanek raadde de *Militärverwaltung* aan een aanmeldingsplicht uit te vaardigen.

William Frensel en de Diamantkontrollestelle

Rond 11 juli 1940 keerde een derde Duitse hoofdrolspeler, William Frensel, huiswaarts na zijn ontslag uit het Franse gevangenenkamp van St.-Cyprien bij Perpignan.⁴⁹⁹ Frensel, de grondlegger van de vooroorlogse *Treuhandstelle* waarmee de Duitse diamantnijverheid de Brits-Belgische boycot kon omzeilen, was op 10 mei 1940 als Duits staatsburger door de Belgische autoriteiten naar Frankrijk gedeporteerd. Terwijl Urbanek Antwerpen afstroopte op zoek naar industriediamanten voor rekening van de RTE, was Frensel de vertrouwensman van de Duitse slijpindustrie. Het netwerk dat hij in de jaren dertig met Gustaaf Breugelmans had opgericht, kon hij onmiddellijk weer inzetten.

Gustaaf Breugelmans (donkere jas, in het midden links) en William Frensel (met zakdoek, in het midden rechts) bezoeken de diamantzagerij J. Adriaensens, Deurne – Foto: Strijd

Als nieuwe verantwoordelijke van de afdeling *Gewerbliche Wirtschaft* bij de *Oberfeldkommandantur* moest Lemberg deze drie ‘vrijbuiters’, het DSK, Urbanek en Frensel, en in mindere mate ook Breugelmans, onder zijn controle brengen. Hij besloot hiertoe de clandestiene *Treuhandstelle* van Frensel officieel in de *Militärverwaltung* te integreren. De nieuwe dienst, *Diamantkontrollestelle* genaamd, werd een filiaal van de afdeling bedrijfseconomie van de OFK 672 *Außenstelle Antwerpen*. Frensel, Urbanek, Breugelmans maar ook Charles Hannes van de firma Anton Smit & C° kregen allen een plaats in deze structuur. De *Militärverwaltung* zocht intussen naarstig naar competente Duitse deskundigen die de plaats van gevluchte bedrijfsleiders en technici konden innemen.⁵⁰⁰ Maar om een coherente politiek te voeren, moesten zij wel in het gareel gehouden worden. De *Diamantkontrollestelle* maakte dat mogelijk. Deze handige zet van Lemberg maakte een uitgebreide controle over de sector mogelijk. De *Diamantkontrollestelle* werd ondergebracht in de Diamantbeurs, in de Pelikaanstraat 78. William Frensel werd zaakbelastigde. Export- en deviezenaangelegenheden vielen onder de bevoegdheid van de *Oberfeldkommandantur*. Deze wierf twee Belgische bedienden aan.⁵⁰¹

De *Diamantkontrollestelle* moest er in eerste instantie op toezien dat alle boort en industriediamant voor Urbanek en dus voor de RTE werd gereserveerd, verkoop aan anderen was verboden. Alle diamanttransacties – verkoop, verpanding, verwerking – werden daarom door Urbanek, Breugelmans of Hannes gescreend. Om de controle te vergemakkelijken gebeurden de transacties voortaan enkel nog in daartoe aangewezen instellingen. Er mocht nog alleen handel gedreven worden in een van de vijf erkende diamantbeurzen. Diamanten in pand geven, kon enkel bij de ‘Amsterdamsche Bank voor België’, de Kredietbank voor Handel en Nijverheid en de Antwerpse Diamantbank (BDA). Frensels rol bestond erin sierdiamanten te verkopen. Hiervoor kon hij rekenen op de medewerking van Belgische diamantairs als Frans Raeymaeckers, Frans van Elsen en Charles Van Antwerpen, die naar Zwitserland, Portugal, Nederland en Frankrijk reisden om er de sierdiamanten voor deviezen te verkopen.⁵⁰² Zolang een Duits schrikbewind uitbleef, was hun grootste bezorgdheid het behoud van werk in hun sector. Zo gauw de schok van de invasie voorbij was en de Duitse dominantie over Europa onafwendbaar leek, zagen veel Belgen de wederopbouw van het land samen met de bezetter als een vanzelfsprekende en onvermijdelijke prioriteit.⁵⁰³ Door de afwezigheid van de grote joodse handelaars lagen bovendien heel wat plaatsen in de Antwerpse diamantwereld voor het grijpen.

Om de ‘loyale’ medewerking van de Belgische administratie en industrie te verkrijgen – een politiek die vooral door het eigen personeelstekort was inge-

geven – verreed de *Militärverwaltung* elke maatregel die dit op de helling kon zetten. De verordening van mei 1940 van de OFK 672 *Außenstelle Antwerpen* over inbeslagname werd daarom in juli 1940 veranderd door een aanmeldingsplicht. Hoewel oorspronkelijk voorzien was dat de aanmeldingsplicht bij de *Diamantkontrollestelle* moest gebeuren, opteerden Lemberg en Delius uiteindelijk voor het DSK. Er waren al spanningen ontstaan tussen de *Militärverwaltung* en het *Devisenschutzkommando* toen dat laatste gemaand werd zijn strooptochten te staken. De spanningen namen nog toe door de oprichting van de *Diamantkontrollestelle*, die in de ogen van Andres het DSK de loef afstak door de aangekondigde aanmeldingsplicht. Polycratische bevoegdheidsconflicten zijn typisch voor de nationaal-socialistische structuren. Het *Führerprinzip* met zijn centralisatie van alle gezag leidde in feite tot een uitgesproken concurrentie tussen de talrijke ‘chefs’ en een stille oorlog tussen verschillende diensten. De geschillen tussen de *Militärverwaltung* en het *Devisenschutzkommando* waren hier het schoolvoorbeeld van. Het conflict met het DSK werd voorlopig beslecht met een compromis. Als toegeving aan het DSK moesten de diamanten bij deze dienst in plaats van bij de *Diamantkontrollestelle* aangegeven worden, zo stelde de nieuwe verordening uiteindelijk. Naast Frensel en Urbanek, werd nu ook het DSK door een compromispolitiek bij de machtsuitoefening betrokken en was er, voorlopig althans, vrede tussen de diensten.

Alle in de verordening bepaalde waren moesten volgens type, hoeveelheid, waarde in frank en bewaarplaats – met concreet adres – vóór 10 juli 1940 op het DSK-kantoor worden aangemeld. Deze verplichting gold zowel voor voorraden als waren die zich in een stadium van verkoop of verwerking bevonden.⁵⁰⁴ Wie dit niet deed, riskeerde een boete of een internering. Verder konden niet aangemelde waren verbeurdverklaard worden.⁵⁰⁵ Toch bracht de eerste aangifte slechts een fractie van de diamanten in kaart. Het DSK had te veel wantrouwen veroorzaakt. Maar op 31 juli 1940 werd het verbod op handel gedeeltelijk opgeheven. Het vertrouwen van de sector in Lemberg nam toe zodat de bereidheid om de goederen aan te geven groter werd. De deadline werd daarom een eerste maal verschoven naar 10 augustus 1940. Tegen het einde van het jaar kregen gerepatrieerde joodse diamantairs de kans om hun voorraden aan de census toe te voegen. De meldingstermijn werd nogmaals verlengd, nu tot 21 december 1940. Het aantal aanmeldingen steeg gevoelig maar kwam nog nergens in de buurt van de 1.500.000 karaat die zich naar Duitse schatting nog in Antwerpen moest bevinden. Figuur 10 toont het resultaat van de aanmeldingsverplichting van 5 juli 1940, en de twee verlengingen – tot 10 augustus en tot 21 december 1940.

Fig. 10: Resultaat verplichte aanmelding in kt		
Type	Juli 1940	Dec. 1940
Ruw + industrieel	78.000	137.994,78
Geslepen	14.000	26.277,98
Boort, klateersel, pulver	48.000	69.581,21
Saffier, agaat, robijn	23.000	41.061,14
Totaal	163.000	274.915,11

Een anoniem rapport, na de oorlog opgesteld voor de krijgsauditeur die belast was met de strafzaak-Frensel, maakt gewag van onbegrip over de gewillige houding van vooral de Israëlitische diamantairs tegenover de aanmeldingsplicht.⁵⁰⁶ Maar de aangegeven hoeveelheden vertegenwoordigden hooguit een fractie van de werkelijke aantallen. Talrijke stenen werden verborgen, andere werden op de zwarte markt verhandeld. Het was de taak van het DSK om ze op te sporen. Fraudeurs die door het DSK werden opgepakt, moesten gestraft worden. Lemberg schrok er echter voor terug om strafmaatregelen te nemen, zodat de overtreders tot aan de oprichting van de Diamantcontrole eind januari 1941 ongemoeid werden gelaten. (zie bijlage 4)

Door de aangifte enerzijds en de mobilisering van de *Diamantkontrollestelle* anderzijds, had Urbanek gemakkelijk toegang tot de bestaande voorraden industriediamant. Industriediamant moest onmiddellijk en desnoods onder dwang aan de *Rijksdienst voor Technische Productie* (RTE) verkocht worden.⁵⁰⁷ Er was een heuse ‘jacht op industriële diamant’. Urbanek betaalde 18 tot 20 percent van de geschatte waarde van de opgekochte partijen. Maar de buit van de Duitse autoriteiten in België viel al bij al maar minnetjes uit.

Er waren nog drie belangrijker diamantbronnen. De diamantairs die naar Frankrijk waren gevlucht, hadden belangrijke voorraden en moesten dus terug naar België gelokt worden. Door oorlogsomstandigheden waren er in Vichy-Frankrijk ook voorraden uit Kongo en Angola gestrand. Zo waren er de Kongo- en Angoladiamanten die de *Forminière*-top bij de *Banque Soula* in Bordeaux had gedeponereerd en de Kongolese scheepsladingen die op weg naar Antwerpen in La Pallice door de Franse havenpolitie in beslag genomen werden.⁵⁰⁸ Het ging om de schepen Elisabethville en Leopoldville van de *Compagnie Maritime Belge*, die respectievelijk in april en in mei 1940 de tussenhaven van La Pallice-La Rochelle aandeden.

Recuperatie van de Belgische diamantstocks

Lemberg oogstte ondertussen de vruchten van zijn charmeoffensief. Ver- tegenwoordigers van de fabrikanten, maar ook *Forminière*-directeur Joseph Dewyspelaere, en de voorzitter van de Diamantclub, Frans Van Elsen, vroegen hem dringend een manier te vinden om de in Frankrijk verzeilde stocks terug naar Antwerpen te brengen.⁵⁰⁹ Om de arbeiders aan het werk te houden, was er immers vers ruw nodig. Een deel hiervan was door de vlucht van de diamantairs tijdelijk verloren voor het productiecircuit.

Lemberg stuurde in de herfst van 1940 een delegatie naar de vrije Franse zone om gevluchte joodse diamantairs terug te halen. In tegenstelling tot andere joodse vluchtelingen werden de diamantairs uitzonderlijk, en naar verluidt op 'vriendelijke' wijze, door de Duitse autoriteiten uitgenodigd huiswaarts te keren om er hun zaken voort te zetten. Er werden zelfs autobussen voor de operatie ingeschakeld. Lemberg beloofde dat zij in België ongestoord zouden kunnen voortwerken, op voorwaarde dat ze hun namen en een inventaris van hun waar zouden opgeven. Dat was nodig 'om een veilige doortocht te kunnen garanderen'.⁵¹⁰ Om de twijfelaars te overtuigen werd gewezen op de recente verordening die het verbod op handel ophief. De meeste niet-joodse en ongeveer 1800 of 60 procent van de joodse diamantairs keerden uit Frankrijk terug.⁵¹¹ Van Elsen had alle ontvangstbewijzen voor de diamanten die Van Antwerpen in Royan verzameld had en reisde verscheidene malen naar Frankrijk om ze te recupereren. De totaalwaarde van gerepatrieerde diamanten was naar schatting ongeveer 20 miljoen frank.

Na zijn terugkomst in Brussel op 10 juli 1940, besloot Dewyspelaere na enige aarzeling om de Bordeaux-diamanten bij het *Devisenschutzkommando* aan te geven. Door de RTE werden zij immers opgekocht in plaats van verbeurdverklaard want de Duitsers wilden de sector niet voor het hoofd stoten en een schijn van eerlijke handelspraktijken hooghouden. Voorts zou de Belgische diamantnijverheid door de repatriëring mogelijk een deel van de voorraad kunnen benutten. Indien de diamanten in Bordeaux werden achtergelaten, riskeerde het Vichy-regime hen in beslag te nemen. De contractuele verbintenis die de diamanten voor Londen bestemde, werd onder Duitse druk op 31 september 1940 opgeblazen. In samenspraak met Paul Eggermont, de *Forminière*-deskundige verantwoordelijk voor *Diamang*-aangelegenheden, besloot Dewyspelaere eveneens om het contract tussen *Diamang* en de *Diamond Trading Company* (DTC) niet te verlengen.⁵¹² Een wagen van het *Devisenschutzkommando* vertrok op 18 augustus 1940 naar Bordeaux met de *Forminière*-experts Jonnart,⁵¹³ Paul Eggermont⁵¹⁴ en Paul Génicot⁵¹⁵. Lemberg stelde Frans Van Elsen aan om de diamantnijverheid

Gustaaf Breugelmans en Duits officier – Foto: Strijd

te vertegenwoordigen. Op 29 augustus 1940 werden de diamanten aan het *Devisenschutzkommando* in Antwerpen overgemaakt. Dewyspelaere onderhandelde langdurig met Lemberg tot hij gedaan kreeg dat 320.000 karaat van de partij op de Antwerpse markt zou worden gebracht. Breugelmans verkocht een groot deel hiervan via de zwarte markt aan *Rohstoff-Handelsgesellschaft m.b.H.* (ROGES). Een naoorlogse krijgsauditeur stelde vast dat Breugelmans hieraan fortuinen verdiende. Urbanek kocht de overige 450.000 karaat ruwe industriediamant op.

De La Pallice-diamanten die de Franse havenpolitie in beslag had genomen, werden aan boord van de Franse oorlogsbodem 'Golo' naar Casablanca in het Frans protectoraat Marokko gebracht. Het was de bedoeling de diamanten in het geallieerde kamp te houden, maar in juni 1941 nam het Vichy-regime hen in beslag om ze – volgens de wet van 10 juli 1938 – aan te wenden voor de Franse economie. Het duurde nog een jaar vooraleer de partij terug naar Frankrijk gebracht werd en gebruikt kon worden door de industrie, onder meer door de bescheiden Franse diamantnijverheid in de Jura. Vanwege de onverhoedse bloei van deze slijpindustrie en de Franse voornemens om aan de Duitsers diamanten te verkopen, stelde de *Forminière* een onderzoek in. De *Forminière*, Lemberg en Holstein besloten de La Pallice-diamanten te recupereren.⁵¹⁶ In maart 1942 vroe-

gen ze aan de *Militärbefehlshaber* voor Frankrijk om bij de Frans-Duitse wapenstilstandscommissie aan te dringen op de restitutie van de diamanten. Op dat ogenblik had de Franse regering reeds 7000 karaat van de partij verkocht. Het overgebleven deel werd in juni 1942 door de wapenstilstandcommissie geblokkeerd. Nu moest er snel gereageerd worden om te vermijden dat ook de rest voor België verloren zou gaan. Dewyspelaere en Holstein reisden naar Parijs en voerden er op 8, 9 en 10 juli 1942 gesprekken met de Duitse vertegenwoordigers bij de wapenstilstandscommissie. *Oberregierungsrat* Schone was in deze aangelegenheid volledig aangewezen op het internationaal recht, maar raakte overtuigd van het belang van de Belgische eis tot restitutie. Hij verklaarde zich bereid om de vraag van de *Forminière* te steunen. Samen bestudeerden Dewyspelaere en Schone de Franse wetteksten tot ze rechtsgrond gevonden hadden voor de argumenten van de *Forminière*. Maar ook aan Duitse kant bleef men niet stilzitten. Het gezelschap werd op 21 juli 1942 aangevuld met Urbanek en in Berlijn boog ook Dr. Crusius, de hoofd van de RTE, zich over deze kwestie. Albert Michielsens,⁵⁷ kabinetschef van de secretaris-generaal van het Belgische ministerie van Economische Zaken, bepleitte in Berlijn de zaak van de *Forminière* bij Dr. Wahner, het hoofd van de afdeling industriediamant van de RTE. Volgens de Belgische geheime diensten zetten de Duitsers Vichy onder druk door ermee te dreigen de zeevaart tussen Frankrijk en Noord-Afrika te bemoeilijken indien niet ingegaan werd op de Duitse aanspraken op de La Pallice-diamanten.⁵⁸ Ook de geallieerden raakten op de hoogte van de zaak. In september 1942 circuleerde de informatie tussen de Belgische ambassade te Londen, de gouverneur-generaal van Belgisch Kongo en het Amerikaanse *State Department*. Dat laatste nam op vraag van België eveneens contact op met Vichy in een poging om de diamanten op te kopen.⁵⁹ De sterke internationale belangstelling illustreert het uitgesproken strategische belang van deze grondstof.

De onderhandelingen met de Fransen leidden na acht maanden, namelijk op 3 maart 1943, uiteindelijk tot een overeenkomst. De Franse regering was er al wel in geslaagd om 81.044,29 karaat aan de Franse industrie over te maken. Het akkoord voorzag nog eens 25.000 karaat voor Frankrijk. De overblijvende 291.238,24 karaat werd aan de *Forminière* teruggegeven. Dewyspelaere kreeg tot zijn frustratie geen controle over de selectie van de 25.000 karaat die voor Frankrijk bestemd waren en vreesde dat Frankrijk met de beste stenen zou gaan lopen. Hij weigerde dan ook om een ontvangstbewijs te ondertekenen. Op 20 maart 1943 werden de 291.238,24 karaat daarom aan Wahner van de RTE overgemaakt. Wahner en Urbanek brachten de drie verzegelde koffers met een vrachtwagen van het *Devisenschutzkommando* naar Brussel, waar zij in de kluizen van de

Reichskreditkasse terechtkwamen. 259.680 karaat werd aan de RTE verkocht. 30.000 karaat was voor de Antwerpse markt bestemd, nog steeds genoeg om de diamantnijverheid voor twee jaar werk te bezorgen. Niet alle diamanten waren slijpbaar, maar de schatters die de selectie in opdracht van Dewyspelaere uitvoerden, Van Rijkevorsel en Swolfs, maakten een frauduleuze schatting om zoveel mogelijk diamanten aan de Duitsers te ontfutselen.⁵²⁰ Net als bij de verdeling van de Bordeaux-diamanten, bestond er een overeenkomst met Holstein en Urbanek dat 6000 van de 30.000 karaat aan Breugelmans verkocht zou worden. In de *Banque Soula* en op de schepen van de *Compagnie Maritime Belge* in La Pallice bevonden zich ook Angola-diamanten. Het was de bedoeling dat ze onder de hoede van de *Forminière* – de exploitant van de Angolese mijnvelden – aan de DTC verkocht werden. Het ging om respectievelijk 178.663,12 karaat en 60.000 karaat. Portugal protesteerde tevergeefs tegen de Duitse voornemens om ook deze partijen verbeurd te verklaren. Zij werden door de Duitsers als vijandelijk patrimonium aangezien omdat zij contractueel voor de DTC bestemd waren. Dewyspelaere en Cattier van de *Forminière* wilden vermijden dat de Angola-diamanten door de Duitsers in beslag genomen zou worden, maar wilden de diamanten wel in Antwerpen houden. De Angola-diamanten bevatten namelijk een hoger gehalte aan slijpbaar dan de Kongo-diamanten, en zonder deze waar was het Antwerpse verwerkingscentrum ten dode opgeschreven. Cattier reisde op kosten van de Antwerpse *Feldkommandantur* (FK 520) naar Lissabon om de Portugezen ervan te overtuigen de diamanten af te staan, maar deze zending mislukte.⁵²¹ De Portugese bestuurders vonden dat hun onderneming neutraal was en zich dus niet aan Duitse bevelen moest onderwerpen. Zij verlengden hun contract met de *Diamond Corporation (Dicorp)*. De Angola-diamanten werden door deze weinig doordachte handelwijze van de Portugezen in juni 1941 als vijandelijk vermogen in beslag genomen door de *Militärverwaltung*. De RTE kreeg van deze partij het belangrijkste deel. Slechts 5000 karaat kon in Antwerpen verwerkt worden. Na de mislukte onderhandelingen met de Portugezen, hoopte Lemberg dat Cattier de voorzitter van de *Forminière*, Firmin Van Brée, die in oktober 1941 op doorreis in Lissabon was, zou kunnen overtuigen om de Angola-diamanten te ruilen voor ruwe Kongo-diamanten. Dan was de ultieme droom van Lemberg, namelijk de vervanging van het Londense ruw-syndicaat door de *Forminière*, in vervulling gegaan.⁵²² Het spreekt voor zich dat Cattier noch Van Brée voor dit idee gewonnen was. Zij gebruikten hun tijd vooral om de politiek in bezet gebied af te stemmen op die van de geallieerden, waarover verder meer. Lemberg wilde een deel van de Angola-diamanten, tegen de wil van de Portugezen in, in Antwerpen beschikbaar maken. De RTE eiste ech-

ter het leeuwendeel op. Lemberg kon zijn woord aan de Belgen dus niet houden en was hierdoor zeer gekrenkt in zijn eergevoel.⁵²³

Ernst Cremer

Nu de slijpindustrie ruw had om mee te werken, moest ze ook exportmogelijkheden verkennen. Lemberg hoopte dat de joodse handelaars de geslepen diamant via hun traditionele klanten zouden uitvoeren. De resultaten bleven echter uit. Joodse diamantairs waren niet bepaald happig om het contact met hun buitenlandse klanten via Duitse instellingen te hervatten. De diamantbanken weigerden bovendien om transacties te financieren. De risico's waren te groot. Diamantairs speculeerden ook op de algemeen verspreide overtuiging dat diamant weldra tot betaalmiddel zou evolueren. De toenmalige geldcirculatie speelde een nog fundamentele rol. Joden verkochten diamanten voor dollars, die naar de OFK 672 *Außenstelle Antwerpen* gingen. Daarmee kocht die instantie ruw aan maar ze stelde dat vooral ter beschikking van niet-joodse collaborateurs. Hierover heerste veel ontevredenheid.⁵²⁴ Ernst Cremer, die wist dat de voorraad 'oud joods slijpsel' in Duitsland niet eeuwig zou meegaan, hoopte de bevoorrading van *Diamant-Kontor* vanuit de Lage Landen voort te kunnen zetten. Hij schreef op 26 juni 1940 het *Devisenfahndungsamt* hierover aan. Hij wees erop dat hij in het bezette Tsjecho-Slowakije reeds samenwerkte met het *Devisenschutzkommando* (DSK) om de daar ontvreemde joodse diamanten in Duitsland te laten herslijpen. Wellicht hoopte Cremer in Antwerpen op een soortgelijke samenwerking met het DSK. Het *Devisenfahndungsamt* informeerde het DSK-België en -Nederland over het bestaan van *Diamant-Kontor*. Via deze weg kwam het voorstel van Cremer waarschijnlijk ter ore van de *Militärverwaltung*, die interesse had in de exportmogelijkheden die Cremer voorschotelde. Lemberg ontbood Cremer naar Antwerpen na aanbeveling van het *Reichswirtschaftsministerium* (RWM). Op 19 september 1940 werd Cremer benoemd tot *Kommissar für den Diamantenhandel und die Diamantenindustrie* en werd hij verbonden aan de OFK 672 *Außenstelle Antwerpen*. De IMICO-connectie (zie p. 109-110) werd tot driemaal toe gebruikt voor export naar de Verenigde Staten. Via dit kanaal werden in totaal 510,06 karaat uitgevoerd. De ontvangers van de diamantexport waren veelal joden uit Antwerpen die naar de Verenigde Staten uitgeweken waren.⁵²⁵ Maar Lemberg had zich vergist in Cremer. De politiek van Lemberg bestond erin de deviezen die de verkoop zou opbrengen aan te wenden voor aankoop van ruwe diamanten. Dat garandeerde het voortbestaan van de Belgische diamantnijverheid en kon de emigratie van Belgische slijpers naar de Verenigde Staten of elders vrijdelen. Antwerpen moest volgens Lemberg als verwerkingscentrum blijven bestaan omdat men

alleen zo de band met de traditionele handelscentra van Londen en Amerika in stand kon houden. Lemberg koesterde zelfs de hoop om de werelddiamanthandel onder Duitse controle te brengen.⁵²⁶ In oktober 1940 leefde wellicht nog hoop op een zege tegen Groot-Britannië. Maar Cremer zat op een heel andere golf-lengte dan Lemberg. In zijn geest waren de diamanten voor de Duitse industrie bestemd. Bovendien leefde Cremer van de uitsluiting en de beroving van de joden, terwijl Lemberg de bestaande structuren wilde recupereren. Dit leidde tot een verzuurde relatie tussen Lemberg en Cremer en mondde eind november 1940 uit in het vertrek van Cremer.

Otto Bozenhardt

Na het falen van zijn concurrent Cremer in Antwerpen, probeerde Neumetzger de leemte op te vullen. De *Fachausschuß Steine und Perlen*, de machtsbasis van Neumetzger, zocht na de bezetting van de Lage Landen naar manieren om de Duitse diamantindustrie te laten baten bij de situatie. Ze was er al in geslaagd om een vertegenwoordiger-deskundige, Arthur Bozenhardt, in Nederland te laten benoemen bij de *Abteilung Gewerbliche Wirtschaft* in Amsterdam. Neumetzger en Lemberg werden het al snel eens over de broer van Arthur als deskundige voor Antwerpen. Waarom koos Lemberg voor Otto Bozenhardt? Ten eerste was hij een diamantspecialist en niet alleen een exportspecialist, zoals Cremer. Ten tweede lagen de ideeën van Lemberg over het behoud van onafhankelijke industrieën in Antwerpen en Amsterdam op dezelfde golflengte als die van de Bozenhardts. Eigen naoorlogse getuigenissen van de Bozenhardts over deze problematiek moeten uiteraard kritisch benaderd worden. Toch besloot de Nederlandse historicus en diamantspecialist A.J. Van der Leeuw reeds in de jaren zestig en zeventig dat de Bozenhardts net als Lemberg al dachten aan de naoorlogse periode en aan het voortbestaan van de firma Bozenhardt & Co., die afhing van de joodse diamanthandel in de Lage Landen. Lemberg en Bozenhardt streefden moeizaam naar het behoud van de joden in de sector. Dit lag volledig in de lijn van de door von Falkenhausen uitgestippelde politiek. Deze wilde België zó besturen dat de toekomstige economische samenwerking tussen België en Duitsland niet in het gedrang zou komen.⁵²⁷ Een derde reden voor de aanwerving van Otto Bozenhardt was dat hij, in tegenstelling tot Cremer, geen diamanten in België zou opkopen.⁵²⁸ Otto Bozenhardt kwam begin november 1940 in Antwerpen aan. Op 27 februari 1941 werd hij officieel benoemd tot deskundige (*Sachverständige*).⁵²⁹ Hij sloot geen echte overeenkomst met de *Militärverwaltung* en werd niet vergoed. Begin april 1941 richtte hij in Antwerpen wél een eigen onderneming op om in zijn inkomsten te voorzien.

Lemberg slaagde er dus in om de *Oberfeldkammermandantur* met succes door de chaotische toestand te loodsen, die na de Duitse inval in de Antwerpse diamantsector heerste. Door zijn optreden nam de OFK 672 *Außenstelle Antwerpen* de macht van de bestaande diamantinstellingen maar ook van de zogenaamde *Heimatstellen* – de RTE, het DSK en de *Treuhandstelle* van Frensel – over. Lemberg bezorgde de *Militärverwaltung* een coherente diamantpolitiek die ook buiten België zou worden toegepast. Nadat de willekeurige plunderingen waren gestopt en de *Diamantkontrollestelle* diamantvlucht kon verhinderen, kon de handelsactiviteit onder voorwaarde van de nodige controle hervat worden. De naar Frankrijk gevluchte joodse diamantairs, en vooral hun stocks, werden terug naar Antwerpen gelokt. Lemberg zorgde er in de eerste plaats voor dat de Duitse oorlogsindustrie opnieuw van industriediamant werd voorzien. Anderzijds werden de diamantvoorraden in Antwerpen zo goed mogelijk in kaart gebracht. Lemberg wilde alles in het werk stellen om het slijpmonopolie in Europese handen te houden. Daarom moesten het Antwerpse en het Amsterdamse centrum beschermd worden en moest men er de geschoolde diamantbewerkers behouden.⁵³⁰

REORGANISATIE VAN DE SECTOR IN BELGIË

Bedrijfsorganisatie

Net als in de Duitse corporatistische bedrijfsorganisatie wilde de bezetter ook in België het concept ‘*Gruppe*’ introduceren. Elke economische sector moest bij de overheid vertegenwoordigd worden door zo’n groepering. In het vooroorlogse België leefde er een soortgelijke tendens die streefde naar orde en eenvormigheid binnen de liberale economie. Ze wilde de vrije concurrentie inperken en de klasserijds afschaffen maar bouwde niettemin voort op de bestaande werkgeversorganisaties. In principe gingen de Duitse plannen veel verder dan de Belgische omdat ze een volledig nieuwe economische structuur wilden invoeren. Zover kwam het in bezet België niet. De *Militärverwaltung* was terughoudend om het Duitse model zonder meer in België op te leggen. De Duitsers vreesden dat het de vlotte samenwerking met de bestaande overheden op de helling zou zetten. De Belgische ondernemers waren inderdaad niet te vinden voor de hervorming. Het was veelzeggend dat secretaris-generaal Victor Leemans,⁵³¹ die na zijn benoeming in augustus 1940 het project in handen kreeg, al onmiddellijk bij het *Comité Central Industriel* (CCI) te rade ging.⁵³² Wegens het verzet van het CCI beloofde Leemans dat de sociale onderhandelingen in han-

den zouden blijven van de bestaande werkgeversorganisaties.⁵³³ Zo ontstond er een dubbele structuur die veelal door dezelfde personen werden bemand. De ‘Duitse’ organisatie werd met andere woorden niet meer dan een façade. Binnen de nieuwe structuur waren de Belgische organisaties CCI en het Vlaams Economisch Verbond (VEV) wel gedoemd om samen te smelten. Zij richtten een gezamenlijk coördinatiecomité op maar dat was eerder een poging om aan de samensmelting te ontsnappen. Het VEV wendde de oorlogssituatie trouwens aan om zijn positie te versterken ten koste van de CCI.

Er kwamen 39 hoofdgroepen (het equivalent van de Duitse *Wirtschaftsgruppen*), die onderverdeeld werden in bedrijfsgroepen (*Fachgruppen*).⁵³⁴ In tegenstelling tot in Duitsland werden er in de industrie geen nationale overkoepelende organisaties opgericht. Deze plaats werd ingenomen door een aantal *Gruppen* van de economische afdeling bij de *Militärverwaltung*. Voor de industrie was dat *Gruppe I ‘Gewerbliche Wirtschaft’*. Het organiek kader van de groep werd vastgelegd in het Kaderbesluit van 10 februari 1941. Een ‘groep’ had geen beslissingsmacht, enkel een adviserende rol. Dat kon ook niet anders want hij was onderworpen aan het *Führerprinzip*. Dat hield in dat de leider alle beslissingen nam en daarvoor alleen verantwoording verschuldigd was aan zijn hiërarchische overste. Zo kon de Duitse heerschappij uiteraard gemakkelijker gevestigd worden. Elke ondernemer of handelaar diende verplicht bij zijn bedrijfsgroep aan te sluiten. De belangrijkste onder hen werden vertegenwoordigd in een raad die, zoals gezegd, de leider enkel advies kon verstrekken. De voorzitter besliste alleen. Een Duits lid keek toe of de beslissingen eenvormig waren met de politiek van de bezetter. De hoofden van de bedrijfsgroepen vormden de raad van de hoofdgroep waartoe hun vereniging behoorde. Zij zagen toe op de verdeling van grondstoffen, deviezen en staatscontracten en op de prijs- en loonvorming. Zij verzamelden informatie en statistische gegevens voor de besluitvorming op hogere niveaus. Volgens Luyten symboliseerden de bedrijfsgroepen ‘de idee van de economie in dienst van de natie’.⁵³⁵ Ten slotte kon de *Militärverwaltung* om strategische of politieke redenen aan het hoofd van een onderneming ook commissarissen beheerders of Verwalters benoemen, die zich rechtstreeks moesten verantwoorden aan de *Militärverwaltung*.

Diamantaangelegenheden ressorteerden onder het *Referat 2 Steine und Erde* van *Gruppe I*. Met 920 bedrijven vertegenwoordigde zij ongeveer één derde van de gelijknamige Duitse sector. Haar sectorale verscheidenheid was te groot om een hoofdgroep op te richten. Met uitzondering van de glasindustrie hield de *Militärverwaltung* het daarom bij de onderscheiden bedrijfsgroepen zoals cement, steenbakkerijen, glazuurstenen, kalk, steengroeven enzovoort. Zoals

elders in de industrie bestond deze organisatie echter vooral op papier.⁵³⁶ Ook in de diamantsector deed de door Lemberg opgelegde nieuwe organisatie, de oude niet verdwijnen.

De activiteiten en de evolutie van de diamantvakbonden tijdens de bezetting komen in de archieven weinig aan bod. Zoals in de meeste corporatistische structuren in oorlogstijd werd het hoge woord in economische aangelegenheden vooral gevoerd door ondernemers of desnoods door hoge ambtenaren en regeringen. (zie p. 89) Na een kortstondige poging om via de Unie van Hand- en Geestesarbeiders (UHGA) nog enige flarden macht te behouden, werd de invloed van de vakbonden sterk beperkt. De UHGA werd op 22 november 1940 met Duitse goedkeuring opgericht door Hendrik de Man, de nieuwe voorzitter van de *Belgische Werkliedenpartij* (BWP).⁵³⁷ Alle vakbonden zouden tot deze eenheidsvakbond toetreden.⁵³⁸ De Man was controversieel voor het socialistische Belgisch Vakverbond (BVV) omdat hij de vestiging van de Nieuwe Orde onder Duits bewind genegen was, maar vooral door de oprichting van de UHGA en zijn voorloper, het Nieuw Belgisch Vakverbond. Dat huldigde, in lijn met het zogenaamde Plan-De Man, een geleide staatseconomie. Deze stond in dienst van het volk en niet uitsluitend van het proletariaat. Bondig samengevat bestond het programma van de UHGA erin rust en orde te bewaren om de oorlogsproductie niet in het gedrang te brengen. Om de fusie van de verschillende vakbonden in goede banen te leiden, richtte de *Militärverwaltung* in oktober 1940 een bijzondere arbeidsdienst op: de *Dienststelle Hellwig*. In de diamantsector zou die echter van weinig belang zijn. Tegen 1943 was het syndicalisme binnen de UHGA herleid tot een bureaucratisch propaganda-instrument voor de tewerkstelling in Duitsland.⁵³⁹

Zelfstandige Bedrijfsgroepering Diamant

Welke bestemming kregen de sociale partners in de diamantsector onder het bewind van de OFK *672 Außenstelle Antwerpen*? Op 17 oktober 1940 werden alle groeperingen van werkgevers en werknemers⁵⁴⁰ bij Lemberg ontboden en op de hoogte gebracht van zijn plannen voor de fusie van de bestaande groeperingen in de diamantnijverheid. Lemberg wilde zoveel mogelijk Duitse inmenging vermijden en nodigde de betrokken partijen uit om vrijwillig samen te smelten. De concrete uitwerking hiervan liet hij over aan de afgevaardigden. Omdat Lemberg op de hoogte was van de meningsverschillen tussen het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD) en de *Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (VBD), beloofde hij de huidige verscheidenheid te behouden binnen de nieuwe eengemaakte structuren.⁵⁴¹ De samenwerking kwam inderdaad bijzonder moeizaam op gang.

Aan werkgeverszijde bood het SBD veel weerstand tegen de Duitse plannen en weigerde lang om met de VBD in de boot te stappen. Dat had te maken met de moeilijke verhoudingen, de anti-semitische houding van de VBD en de vrees om in een eenheidsorganisatie aan macht in te boeten.⁵⁴² Het SBD had het meest te verliezen. Fundamenteel echter konden ook hier – vergelijkbaar met de verhoudingen tussen het *Comité Central Industriel* (CCI) en het *Vlaams Economisch Verbond* (VEV) – de belgicistisch Franstalige, en in het geval van de diamantsector ook joodse, ondernemers van het SBD zich niet verzoenen met het idee te moeten fusioneren met de flamingante, Nieuwe-Ordegezinde en deels anti-semitische Kempense nijveraars van de VBD. De VBD zorgde voor problemen omdat ze bleef dwarsliggen over de loonkwestie en omdat ze geen afstand wilde doen van haar politieke programma. Lemberg wilde alle politiek uit de bedrijfsorganisatie weren.⁵⁴³ De impasse duurde tot 8 januari 1941. Toen werden het SBD en de VBD door een ongeduldige Lemberg tot een onmiddellijke fusie gemaand.

Twee dagen later werd een rechtspersoon met de naam Belgisch Diamantverbond opgericht. Het SBD bleef in feite bestaan, maar het veranderde van naam en nam alle leden van de VBD op. Het nam ook de diamanthandel over zodat alle beurzen gefusioneerd werden tot de ‘Antwerpsche Diamantbeurs’. Ze had zelf geen leden. Op dat ogenblik waren de Vrije Diamanthandel en de Diamantkring al opgedoekt omdat zij beschouwd werden als joodse ondernemingen. Twee andere joodse diamantbeurzen, de Diamantbeurs en de Diamantclub, kregen de eis om hun patrimonium aan het Belgisch Diamantverbond over te maken. Enkel de ‘Arische’ beurs in het café Fortunia ging volledig akkoord met deze politiek. Vele bestuurders van de Diamantclub boden hun ontslag aan. In feite probeerde Lemberg het beurswezen op diplomatische wijze te redden door te vermijden dat het onder Duitse voogdij of *Verwaltung* geplaatst zou worden.⁵⁴⁴ Zolang de joodse diamantairs actief konden blijven, werden de beslissingen inzake de beurzen niet uitgevoerd. Zolang men de joden kon gebruiken, moesten zij immers in de waan blijven dat hen niets zou overkomen. Door de joodse beurzen in beslag te nemen zou het vertrouwen van de joden in Lemberg verloren gaan. De VBD werd opgedoekt.

Er werd een commissie opgericht om de statuten van de nieuwe vereniging op te stellen en de oprichting in goede banen te leiden. Ze bestond uit Gustaaf Breugelmans (Fortunia), John Geertsens⁵⁴⁵ (SBD), Jan De Corte⁵⁴⁶ (SBD), Jan Verboven (VBD) en Frans Van Elsen (Diamantclub). Breugelmans was enthousiast over het initiatief. Voor hem betekende het een kans op een eenvormige loonpolitiek en het bijleggen van de onenigheid over de rol van de *Forminière*. Hij

hoopte dat de *Forminière* voortaan ook aan kleine fabrikanten zou verkopen. Breugelmans verwoordde standpunten van de VBD zodat die vereniging in feite oververtegenwoordigd was in de commissie. Jules D'Ans van het SBD verzette zich tegen de benoeming van Breugelmans. Hij verweet hem openlijk dat hij zich in dienst stelde van de bezetter.⁵⁴⁷ Door de voortdurende twisten kwam het door de VBD begeerde verdelingsplan voor ruwe diamant nooit tot stand. Dewyspelaere van de *Forminière* moest zich hiervoor noodgedwongen richten tot daartoe speciaal opgerichte handelsgroepen zoals de groep Hellings-De Groof-Leysen-Lens – de VBD-leiding. De overige leden-fabrikanten van de VBD konden het echter niet verkroppen dat hun vereniging door toedoen van hun eigen leiding gespeend bleef van de lang verhoopde directe leveringen. Ze dwongen voorzitter Jos Hellings tot ontslag. Hij werd vervangen door Beutels. Onder zware druk van Lemberg kreeg het Belgisch Diamantverbond – het SBD – op 22 juli 1941⁵⁴⁸ uiteindelijk het statuut van bedrijfsgroep. Voortaan heette het de Zelfstandige Bedrijfsgroepering Diamant. In tegenstelling tot in andere sectoren kwam er in de diamantsector dus geen nieuwe bedrijfsorganisatie. Bovendien zou de leiding niet volgens het *Führerprinzip* maar volgens de directieven van de raad besturen. Deze raad, die dus geen adviesraad was, bestond uit een tiental bedrijfsleiders.⁵⁴⁹ De voorzitter van de Diamantclub, Frans van Elsen,

Frans Van Elsen (1928) – Foto: *Annuaire du Commerce et de l'Industrie d'Anvers*

was voorzitter tot zijn overlijden op 17 oktober 1942. Hij werd opgevolgd door Frans Raeymaeckers, eveneens van de Diamantclub. De officiële voorzitter van het SBD, Salomons, werd ontslagen en dook onder. Slechts twee kaderleden van het SBD werden behouden. De Zelfstandige Bedrijfsgroepering Diamant telde een 2000-tal leden, waarvan 60 percent joods was.⁵⁵⁰ Van de kleine 3000 joden die oorspronkelijk lid waren van de Federatie der Belgische diamantbeurzen, werden er dus maar 1200 lid van de Zelfstandige Bedrijfsgroepering Diamant. De leden waren makelaars, eigenwerkmakers en al wie zich bezighield met de productie en de bewerking van diamant of aan-

verwante goederen, of al wie ingeschreven was bij de Diamantcontrole. Alleen Vlaamse fabrikanten waren stemgerechtigd, joden niet. Joden konden lid zijn zolang er geen oplossing was voor de jodenkwestie.⁵⁵¹ De beurslokalen werden op 15 juli 1942 in beslag genomen door het Nationaal Werk voor Arbeidsbemiddeling, een Belgische instelling. Vanaf 13 augustus 1942 viel de werking van de Zelfstandige Bedrijfsgroepering Diamant stil.

Unie der Belgische diamantbewerkers

Lemberg vroeg ook de vakbonden om samen te smelten op de vergadering van 17 oktober 1940. De *Christelijke Belgische Diamantwerkersbond* (CBD) nam de voortrekkersrol. Ze stelde een ontwerpakkoord op dat voorzag in de samensmelting van alle bestaande organisaties, het einde van de klassestrijd en het opgeven van alle politieke banden. Het ontwerp sloot aan bij het corporatistische manifest, zoals geformuleerd door de christelijke arbeidersbeweging. Ook Vlaams-nationalistische organisaties werden benaderd om het akkoord te ondertekenen. Aanvankelijk weigerde het *Vlaams Nationaal Syndicaat* (VNS) dat wegens de deelname van het vroegere bestuur van de ADB. De socialistische ADB was van oudsher verbonden met de BWP en het BVV. Na zijn terugkeer uit Cognac besloot ADB-voorzitter Alfons Daems echter tegen de mening van de leiding van het BVV in, in te gaan op de oproep van De Man om tot het Nieuwe Belgisch Vakverbond toe te treden. Daems was er wellicht van overtuigd dat men in de toekomst met de Duitsers zou moeten samenwerken om de diamantnijverheid overeind te houden. De overgang naar de nieuwe structuur gebeurde op 19 augustus 1940. Zo was het pad geëffend om het initiatief van de *Christelijke Belgische Diamantwerkersbond* (CBD) bij te treden. Toen de CBD in oktober 1940 met het ontwerp naar Lemberg stapte, was die daar bijzonder positief over, zodat op 22 november 1940 al een Unie van ADB, CBD en liberalen tot stand kwam. Het *Vlaams Nationaal Syndicaat* (VNS) trad later toe. Eind januari 1941 werd er een fusiecomité opgericht, een voorwaarde om tot de *Unie van Hand- en Geestesarbeiders* (UHGA) te mogen toetreden. De Unie der Belgische Diamantbewerkers stond onder leiding van ACV-secretaris August Cool en de Vlaams-nationalist Marcel De Ridder, die ook in de algemene leiding van de Arbeidsorde zetelde. Zij werden bijgestaan door het comité van Acht. Dat bestond uit twee socialisten, twee katholieken, twee afgevaardigden van Arbeidsorde, één liberaal en één lid van een splintergroep van de ADB. Een technisch comité was bevoegd voor contacten met de patroons. Hun zelfstandigheid en vermogen werden echter aan de UHGA afgestaan. In februari 1941 zetten de Duitsers het vooroorlogse bestuur van de ADB buitenspel.⁵⁵² De ADB

zakte organisatorisch in elkaar. De onmacht van de bonden in de Unie der Belgische Diamantbewerkers leidde ook tot de terugtrekking van de CBD in maart 1941. Omdat werk uitbleef door de grondstofschaarste, waren vakbondsactiviteiten ook nutteloos geworden.⁵⁵³

Het belang van de Bedrijfsgroepering en de Unie was uiterst gering tijdens de bezetting. Het wederzijdse wantrouwen tussen SBD en VBD, tussen joden en Kempenaars, zat zo diep dat zij bereid waren om de bevelen van de bezetter tot in het stoutmoedige toe te trotseren, als ze maar niet samen in de boot moesten stappen. Aan vakbondszijde valt op hoe de ADB, de belangrijkste vakbond en de orthodoxie van het socialistische syndicalisme, ook tot een opportunistische heroriëntering bereid was.

Warencentrales

Terwijl de OFK 672 *Außenstelle Antwerpen* op het terrein probeerde orde te scheppen en een coherente politiek uit te bouwen, werden op een hoger niveau een inschakeling van de Belgische economie in de Duitse oorlogseconomie voorbereid. Dat was de echte prioriteit van de *Militärverwaltung* en daarbij was geen belangrijke rol weggelegd voor de bedrijfsgroepen of de *Unie van de Hand- en Geestesarbeiders* (UHGA). Met de verordening van 27 mei 1940 voorzag de *Militärverwaltung* namelijk in de oprichting van warencentrales die, naar het voorbeeld van de Duitse *Reichsstellen*, de Belgische productie aan een autoritair centraal geleid systeem moesten onderwerpen. Deze warencentrales functioneerden volgens het *Führerprinzip*. Zij vormden daarom de aangewezen controle-instrumenten bij het Belgische economische besluitvormingsproces. Vooral een efficiënte en gecontroleerde grondstoffenverdeling was belangrijk.⁵⁵⁴

Wegens het personeelstekort betrok de *Militärverwaltung* de Belgische overheid en de industriële elites zo veel mogelijk bij de reorganisatie van de Belgische economie. De ontwerpstatuten van de warencentrales werden door de secretaris-generaal van Economische Zaken Gustave Raven opgesteld in samenwerking met de Duitsers. Het hoofd van de *Wirtschaftsabteilung*, Hans Nagel, en zijn adjunct, *Oberbergtrat* Keyser, legden dit ontwerp reeds op 31 mei 1940 voor aan Graux, Gérard en Van der Rest van het *Comité Central Industriel* (CCI).⁵⁵⁵ Aanvankelijk dachten Nagel en Keyser te maken te hebben met een controleorganisatie van de overheid zoals hun eigen *Reichsgruppe Industrie*. Men moest hen uitleggen dat het CCI, zoals ook het *Vlaams Economisch Verbond* (VEV), representatieve verenigingen waren met een democratisch verkozen leiding. De Belgische ondernemers van het CCI en het VEV werden vanaf 20 juni 1940 gevraagd om de verschillende industriële sectoren bij het finale ontwerp te

betrekken. Het liberale Belgische staatsbestel stond het ministerie niet toe om actief mee te werken aan de oprichting.⁵⁵⁶ Bovendien hadden de Duitsers geen vertrouwen in de liberale Raven. Daarom nam directeur-generaal Gaston Craen, hoofd van de studiedienst van het ministerie dat bevoegd was voor de warencentrales, niet deel aan de voorbereidende werkzaamheden.⁵⁵⁷ Pas na de vervanging van Raven door de VNV'er Victor Leemans als secretaris-generaal, op 2 september 1940, kwam het organiek statuut van de warencentrales er eindelijk.

In 1940 en 1941 ontstonden zo dertien sectorale warencentrales met een Belgisch publiekrechtelijk statuut. Ze moesten de productie en de rationele aanwending van de grondstoffen sturen. Ze controleerden daarvoor de productie, de verkoop, de distributie en de consumptie in elke betrokken sector. De warencentrales vaardigden eigen verordeningen uit. De producenten waren verplicht aangesloten en ze droegen via lidgelden bij in de werkingskosten van de warencentrale. Warencentrales waren vooral de receptakels van de politiek die men sinds 1941 toepaste: bestellingen werden van Duitsland verplaatst naar de bezette gebieden zodat de industriëlen steeds minder zelf konden bepalen wat ze produceerden.⁵⁵⁸ Aan het hoofd van de warencentrales stond een Belgische ambtenaar van Economische Zaken. Die werd weliswaar door secretaris-generaal Leemans benoemd maar was in feite door Keyser in overleg met het CCI en het VEV gekozen. Deze directeur werd geschaduwd door een

Duitse ambtenaar van de economische afdeling. Hij werd bijgestaan door een raad van ondernemers uit de betrokken sector maar de besluitvorming lag officieel volledig in handen van de directeur, die enkel verantwoording verschuldigd was aan Economische Zaken. Officieus echter kregen de ondernemers de kans om hun eigen sector in grote mate zelf in handen te nemen.⁵⁵⁹ De representativiteit van tal van zetelende raadsleden, vaak pro-Duitse opportunisten of externe experts, kon op zijn minst in vraag getrokken worden. De directeurs van de warencentrales vergaderden maandelijks onder het voorzitterschap van Gaston Craen.

Gaston Craen – Foto: Kadoc

Een organisatie is slechts corporatistisch als de staat een deel van haar macht eraan afstaat. In het geval van de warencentrales was er geen sprake van machtsdelegatie of van onafhankelijkheid. De macht behoorde immers niet toe aan de staat maar aan de sector. De verkozen representatieve organen werden wel vervangen door aan de Duitsers en het *Führerprinzip* onderworpen adviesraden. Het gaat hier dus om een façade-corporatisme. Warencentrales werden zeker niet opgericht om lokale economische belangen te behartigen, wel om de noden van de Duitse oorlogsindustrie te dienen in het kader van de *Großwirtschaftsraum*.⁵⁶⁰

Diamantcentrale

Lemberg zag duidelijk dat hij de *Forminière* – als grootste industriediamantproducent ter wereld – en de BDA – sleutel tot de financiering van de sector, bij de controle van de sector moest betrekken om het Antwerps diamantcentrum een reële kans te gunnen binnen het Duitse invloedsgedebied. In oktober 1940 begon Lemberg daarom met het idee te spelen dat de *Forminière* de taak van de *Diamantkontrollestelle* zou kunnen overnemen. De voorstellen van Lemberg lagen op tafel van een van de belangrijkste vergaderingen ooit over de sturing van de diamanthandel en -nijverheid in de Duitse economische ruimte. De vergadering vond plaats in Amsterdam op 26 oktober 1940. Er waren maar liefst 19 vertegenwoordigers van 14 verschillende Belgische, Nederlandse en Duitse organisaties op aanwezig. (Zie bijlage 5) De voorstellen van Lemberg kregen er algemene steun. Amsterdam en vooral Antwerpen moesten zo snel mogelijk opnieuw operationeel worden om het vertrek van belangrijke vaklui te verhinderen en om de ruwproducenten duidelijk te maken dat zij hun productie enkel in de Duitse economische ruimte kwijt konden. Men zocht dus naar een continentaal verwerkings- en handelsmonopolie voor diamant. De vergadering was verheugd dat de relatie met het Belgische diamantmilieu naar wens verliep, en dat zonder militaire of politieke druk! De deviezenopbrengst van geslepen diamanten zou steeds aangewend worden voor de aankoop van ruwe diamant en evenredig en efficiënt verdeeld worden over de drie diamantcentra.

Bij de voorbereidende gesprekken tussen Keyser en de Belgische werkgevers over de warencentrales, werd niet gerept over de diamantsector. Ook Lemberg was eerst van mening dat geen enkele organisatie de plaats van de *Diamond Trading Company* (DTC) kon overnemen. Maar nu zou de *Diamantkontrollestelle* misschien toch vervangen kunnen worden door de *Forminière* als warencentrale. Het bedrijf zelf was ook vragende partij hiervoor. De plannen werden bekeken met Keyser en met *Kriegsverwaltungsrat* Holstein. Zij waren het

erover eens dat een 'Belgische' controle de diamantkringen vertrouwen zou kunnen inboezemen en zo mogelijk ook de onrustwekkende diamantvlucht zou kunnen verijdelen. Een Duitse oprichtingsverordening was dus een slecht idee.⁵⁶¹

De *Militärverwaltung* had niet op de indrukken van Lemberg gewacht om tot dezelfde bevindingen te komen. Volgens een verordening van 1 augustus 1940 werden de controleactiviteiten in de hele Belgische industrie aan Belgische warencentrales toegewezen. Deze warencentrales zouden in de schoot van het ministerie van Economische Zaken opgericht worden.

212

Dat laatste strookte niet met de plannen van Lemberg. Hij wilde de controle aan de *Forminière* toevertrouwen en niet aan de Belgische overheid. De *Forminière* was evenmin gewonnen voor staatstoezicht op de handelingen van haar medewerkers. Volgens Cayen en Dewyspelaere kon staatsinmenging zich na de oorlog langer en verder uitstrekken dan nodig en zo de delicate industrie wel eens naar oorden met een gunstiger bedrijfsklimaat kunnen verjagen.⁵⁶² In afwachting van de beslissing van de *Wirtschaftsabteilung* in Brussel, werden met *Forminière*-directeur Joseph Dewyspelaere al concrete controlevoorbereidingen getroffen. (Over de diamantpolitiek van de SGB zie hoofdstuk 7, p. 275 e.v.) De bevoegdheden van zowel de oorspronkelijke *Diamantkontrollestelle* als van *Kommissar Cremer*, die geen voorstander was van de participatie van de Belgen, werden afgebouwd. Hierna moest het personeel van de *Forminière* nog drie maanden op een officialisering wachten alvorens ze aan de slag konden gaan. De *Militärverwaltung* talmde en Dewyspelaere dreigde ermee het aanbod van de *Forminière* in te trekken als de zaak eind december nog niet rond zou zijn. Lemberg drong aan op een snelle uitvaardiging van de verordening: elk verder oponthoud zou een doelmatige aanpak van de sector op de helling zetten. Mogelijk zorgde de dubbele vervanging van kolonel Hans Nagel door *Ministerialrat Westphal* als hoofd van de *Wirtschaftsabteilung*, en anderzijds *Oberbergrat Keyser* door OKVR Jaeck als hoofd van *Gruppe I* voor het oponthoud. Op 4 januari 1941 werd Lemberg uiteindelijk door de pas benoemde *Westphal* uitgenodigd op een vergadering met diens nieuwe overste *Oberkriegsverwaltungsrat Jaeck*, *Stellvertreter Kriegsverwaltungsrat Zintarra*, secretaris-generaal Victor Leemans en diens kabinetschef Albert Michielsen. Al snel bleek dat de ideeën nogal uiteenliepen.

Lemberg wilde, zoals gezegd, de *Forminière* tot controleorgaan uitroepen. Michielsen was het daar niet mee eens. Hij vertrouwde de controle van zo'n belangrijke sector liever niet toe aan het grootste privémonopoliebedrijf van het land.⁵⁶³ Naar zijn mening moest er een warencentrale komen in Antwerpen,

onder controle van het ministerie. Jaeck zag alle waren centrales het liefst in Brussel geconcentreerd, waar zij zich niet aan de controle van het ministerie van Economische Zaken konden onttrekken. Jaeck wilde vooral een toename van de Belgische gesprekspartners vermijden. Daarop stelde Lemberg voor om het leiderschap over een Brusselse waren centrale tot een erefunctie te maken terwijl de reële macht bij het controleorgaan in Antwerpen zou liggen. Westphal gaf alle partijen gelijk door te beslissen dat er een tweeledige instelling moest komen: een waren centrale in Brussel, met een ambtenaar van de administratie aan het hoofd, en een controle-instelling in Antwerpen, onder leiding van de *Forminière*. Dit controleorgaan zou varen onder de vlag ‘Diamantcontrole’. De *Militärverwaltung* wilde Dewyspelaere als voorzitter hiervan. Westphal was duidelijk gewonnen voor een sleutelrol voor de *Forminière*. Na verder overleg met Leemans kreeg Albert Michielsen de opdracht om de oorspronkelijke Duitse verordening voor de oprichting van een waren centrale *Diamant* (Diamantcentrale) aan te passen. De nieuwe, Belgische verordening van 30 januari 1940 werd op 2 februari 1941 in het *Staatsblad* gepubliceerd.

Michielsen zelf werd aangesteld als directeur van de Diamantcentrale, daar in bijgestaan door een adviesraad. (zie bijlage 6) De zetel van de instelling werd gevestigd op het Industrieplein nummer 23 te Brussel. De Diamantcentrale diende de rationele productie, verdeling en consumptie van diamant te controleren en kon eigen verordeningen uitvaardigen.

Albert Jaak Michielsen, die dus een erefunctie kreeg maar niettemin verantwoording moest afleggen aan de Diamantcentrale, was een specialist in de economie, meer bepaald in monetaire en commerciële aangelegenheden. Hij was nooit lid van een Nieuwe-Ordebeweging, ook niet van het *Vlaams Nationaal Verbond* (VNV). Bij het begin van de bezetting werd hij aangeworven als kabinetschef van Gustave Raven, secretaris-generaal van Economische Zaken. Hij bleef deze functie uitvoeren, ook nadat Raven door Leemans vervangen was. In het kabinet-Leemans moest Michielsen fungeren als contactpersoon van de bezetter – hij sprak vloeiend Duits – en de basis leggen voor een nieuwe organisatie van de economie. Michielsen koesterde belangstelling voor Duitsland in het algemeen en in het bijzonder voor de

Albert Michielsen (1953) - Foto: SBD

nazihervormingen op economisch gebied.⁵⁶⁵ Het ministerie zond hem tijdens de bezetting dan ook tot driemaal toe naar Duitsland. Een eerste maal reisde hij naar Berlijn, waar hij aan besprekingen deelnam over de organisatie van de handel. Tijdens een tweede reis naar Berlijn voerde hij onderhandelingen voor de Antwerpse diamantnijverheid; een derde reis voerde hem naar Weimar, waar hij in 1941 een wetenschappelijk congres bijwoonde over de *Großwirtschaftsraum*. Hij was overtuigd van de noodzaak om in de nieuwe, Europese economie, dirigistische en autonomistische beginselen in te voeren. De ‘organische’, volkse interpretatie van de economische activiteit was volgens hem beter dan het Angelsaksische individualisme. Men moest de economie onttrekken aan de hyperkapitalistische industriële oligarchie, aldus Michielsens. Hij bepleitte dus radicale hervormingen en speelde een belangrijke rol bij bepaalde economische verordeningen. Dat was bijvoorbeeld het geval bij de verordening van 10 februari 1941, die de professionele organisatie van de Belgische economie regelde, of die van 30 januari 1941 voor de oprichting van de Diamantcentrale. Michielsens was ook een aanhanger van het politiek-sociale hervormingsproject van Henri Velge⁵⁶⁶: die wilde de democratie vervangen door een autoritair corporatistisch regime. Na de oorlog was Michielsens een van de vier personen die in het onderzoek naar de diamantzwendel effectief vervolgd werden. Op 27 april 1948 besliste het krijgsauditoraat van Antwerpen dat er een aanvullend onderzoek moest komen naar de oprichting van de diamantorganen.⁵⁶⁷ Ondertussen bouwde Michielsens een carrière uit in de diamantnijverheid. In 1969 was hij bestuurder-vennoot van het discontokantoor van de *Nationale Bank van België* in Antwerpen. Hij had leidende functies bij het SBD en het VEV, en hij ijverde voor de vervlaamsing van de economie in Vlaanderen.⁵⁶⁸

Diamantcontrole

Op 31 januari 1941 vaardigde de Diamantcentrale haar eerste verordening uit, namelijk over de oprichting van een Diamantcontrole, de administratieve afdeling van de Diamantcentrale. Die afdeling stond onder leiding van Joseph Dewyspelaere en had haar zetel in de kantoren van de *Forminière* op de Graanmarkt nummer 2 te Antwerpen. De Diamantcentrale had een legislatieve en de Diamantcontrole een uitvoerende functie. Dewyspelaeres aanstelling ging in feite pas vanaf eind februari 1941 effectief in. De waarnemende plaatsvervanger van Dewyspelaere werd Frans Van Elsen, voorzitter van de Federatie en de Diamantclub. Joseph Van Rijkevorsel, bedrijfsleider van de Antwerpse Diamantbank, werd de executieve directeur van de Diamantcontrole, daarin bijgestaan door twee substituten: William Frensel en

Henri Feyaerts (BDA). Albert Edouard Janssen, de voorzitter van de BDA, had zijn personeel toestemming gegeven om op eigen verantwoordelijkheid hun diensten aan te bieden bij de Diamantcontrole, aangezien hij hen zelf niet genoeg werk kon geven.⁵⁶⁹ Frensel werd van de *Diamantkontrollestelle* naar de Diamantcontrole overgeheveld, waar hij voor de *Militärverwaltung* een oogje in het zeil moest houden.⁵⁷⁰

De Diamantcontrole moest de leider van de Diamantcentrale bijstaan bij het sturen en controleren van de diamanthandel. Ze moest ook de diamantbewerking ondersteunen zodat de Belgische diamantindustrie kon groeien. Alle bij de handel, de bewerking of de financiering van diamanten betrokken ondernemingen moesten zich dan wel bij de Diamantcontrole laten inschrijven. Ongeveer 1600 ondernemingen kregen zo een ‘rechtelijk’ statuut. Concreet waren dat de leden van de vier door de Duitsers erkende diamantbeurzen, en later ook die van Fortunia. De ingeschreven diamantairs waren verplicht om hun voorraden als ook al hun handelingen – verkoop, aankoop, levering, gebruik, verbruik, bewerking, verpanding en in commissie geven van diamanten – te melden. Geregistreerde ondernemingen waren verder verplicht diamanthandel of -bewerking bij derden aan te geven. Met andere woorden, de Duitsers konden dankzij de Belgische medewerking een goed beeld krijgen van de aard en de lokatie van de bestaande diamantreserves.

De Diamantcontrole vaardigde meteen richtlijnen uit over de handelsactiviteiten: industriële diamant en boort moesten exclusief voor de *Reichstelle für technische Erzeugnisse* (RTE) gereserveerd worden en geslepen diamant moest dienen om deviezen, of de tegenwaarde ervan aan ruwe diamant, in de wacht te slepen. Exportvergunningen dienden bij de *Office Central des Contingents et Licences* aangevraagd te worden. De richtlijnen golden voor ruwe en bewerkte diamant, industriediamant, boort en gezette briljanten van vóór 10 mei 1940.⁵⁷¹

Tegelijkertijd met de oprichting van de Diamantcontrole, kreeg de functie van Lemberg in de schoot van *Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft* een officieel cachet door de creatie van een *Kommissar für die Diamant-Wirtschaft in Belgien*.⁵⁷² De leiding van de Diamantcentrale moest zich verantwoorden tegenover deze *Kommissar*, wiens bevoegdheid zich uitstreekte over de volledige Belgische diamantsector. Hij moest over alle belangrijke aangelegenheden geïnformeerd worden en kon zo nodig ingrijpen.

Diamantbureau

Op 14 juni 1941⁵⁷³ kwam een derde instelling, het Diamantbureau, de triarchie vervolledigen. De oprichtingsakte benoemde als opdracht van het Diamantbureau 'de aankoop, de verkoop, de ruil, de lening tegen provisie of belening op onderpand, het bewerken of in onderaanneming laten bewerken of stockeren van diamant of gelijkaardige waren met alle daarvoor geveerde handelingen'. Het Diamantbureau was dus een centraal verkoopbureau. De *Forminière* beschikte reeds langer over een volmacht voor ruwaankopen, zoals we al zagen. Met de oprichting van de Diamantcontrole kreeg die feitelijke rol van de *Forminière* een officieel karakter. Het Diamantbureau was evenzeer een façade. De kantoren ervan lagen op de Graanmarkt, net als die van de Diamantcontrole. Dewyspelaere stond zowel aan het hoofd van de Diamantcontrole als van het Diamantbureau. Hij werd bijgestaan door Paul Génicot, adjunct-directeur, en Jean Meily, vice-directeur. Net als heel wat ondergeschikte bedienden behoorden zij tot het personeel van de *Forminière*. Albert Michielsens was rekencommissaris bij het Diamantbureau. Dewyspelaere ontving geen vergoeding, commissieloon of andere voordelen van het Diamantbureau. De algemene raad bestond

216

Gustaaf Breugelmans en Duitse officieren tijdens een bezoek aan de slijperij Breugelmans –
Foto: Strijd

net als die van de Diamantcontrole uit vertegenwoordigers van de diamantnijverheid.⁵⁷⁴ Hij werd geraadpleegd voor principiële beslissingen. De financiering van de aankopen gebeurde door de *Antwerpse Diamantbank* (BDA) en in mindere mate door de ‘Amsterdamsche Bank voor België’.⁵⁷⁵

Het Diamantbureau resulteerde uit de vraag van talrijke joodse en niet-joodse diamantairs aan de *Forminière* om voldoende import- en exportmogelijkheden te scheppen. De *Forminière* weigerde om de Duitse handel openlijk op zich te nemen. Het kon zich wel verzoenen met de neponderneming die het Diamantbureau eigenlijk was.⁵⁷⁶ Ook voor de Duitsers was het Diamantbureau nuttig. Bij de oprichting ervan trachtte de bezetter het traditionele vertrouwen, dat vooral onder de joden in de diamantwereld heerste, te misbruiken. Het Diamantbureau verving namelijk de vertrouwde *Forminière* of de *Diamond Trading Company* (DTC) en werd door Belgen bemand. Bovendien gaf het Frensel de mogelijkheid om geroofde en aangeslagen goederen van de hand te doen, zonder dat men de ware herkomst ervan kon achterhalen. Ten slotte waren de collaborerende diamantairs ook gediend met het Diamantbureau. Zij konden namelijk industriediamant verkopen aan een Belgische instelling zonder een onvaderlandse daad te stellen door aan de Duitsers of aan Breugelmans te verkopen.

Bevoegdheidschaos en weerstand tegen de politiek van de *Militärverwaltung*

Lemberg kreeg veel kritiek in bepaalde Duitse milieus. Zijn politiek om het Antwerpse diamantcentrum te behouden en de Belgische autoriteiten mee beslissingsbevoegdheid te geven, zette vooral in twee kringen kwaad bloed. De Duitse diamantnijverheid kon moeilijk verkroppen dat de Belgische diamantsector, na jaren van rivaliteit met Idar-Oberstein en Hanau, door de eigen Duitse militaire bezettingsmacht bevoordeeld werd. En sterk genazificeerde instellingen als het *Devisenschutzkommando* konden niet velen dat zij de Duitse suprematie niet compromisloos mochten botvieren in bezet gebied. Verder was het hun een doorn in het oog dat naast de Belgen ook nog eens de joden ongemoeid gelaten werden. Keer op keer probeerden beide groepen de politiek van Lemberg om te buigen of te dwarsbomen, of hun vertegenwoordigers op te dringen aan Lemberg. Volgens Otto Bozenhardt, Lembergs naaste medewerker en vertrouweling, wilde Lemberg een ‘*gemeenschappelijke front oprichten om de aanspraken van de politieke instanties te weerstaan*’.⁵⁷⁷

Dat het met het *Devisenschutzkommando* (DSK) tot een confrontatie kwam, is

niet verwonderlijk. De oplossingen en compromissen van de eerste bezettingsmaanden, die de spanningen tussen de *Oberfeldkommandantur 672 Außenstelle Antwerpen* en het DSK moesten oplossen, waren slechts druppels op een hete plaat. In november 1940 stak de wrevel in DSK-kringen opnieuw de kop op toen de *Militärverwaltung* overwoog om de warencentrale diamant toe te vertrouwen aan de *Forminière* en de *Antwerpse Diamantbank* (BDA). Dat waren uitgerekend de uitvoerders van de vooroorlogse Britse boycot van de Duitse diamantnijverheid.⁵⁷⁸ Naziorganisaties waren altijd al voorstander geweest van een radicale exploitatie van de Belgische economie, en de invasie van de Sovjetunie in 1941 zorgde voor een verdere radicalisering van deze exploitatiepolitiek. De voorzichtige politiek van de *Militärverwaltung* werd in België in vraag gesteld.⁵⁷⁹

Op 9 december 1940 wees douane-inspecteur Beckmann van het DSK van Antwerpen Lemberg erop dat het DSK vijandelijke vermogens veilig moest stellen in opdracht van de door *Reichsmarschall* Göring benoemde, bijzondere gevolmachtigde Staffelt. Lemberg weigerde om met Beckmann over bevoegdheden te praten en wees hem er bovendien op dat alle uit kluizen gehaalde diamanten gebruikt moesten worden in de Antwerpse diamantnijverheid.⁵⁸⁰ Beckmann was vastbesloten om het bewind van Lemberg uit te dagen. Op 21 januari 1941 voerde hij buiten het weten van de *Feldkommandantur 520* (FK 520) om een ‘onderzoek’ uit op het kantoor van de *Forminière*. We geven hieronder het relaas van de gesprekken om de teneur van de gevoelens bij het DSK duidelijk te maken. Beckmann wilde nagaan aan wie de *Forminière* de laatste tijd diamanten had geleverd. De leveringen waren allemaal geklaard door de *Diamantkontrollestelle*, toen nog onder controle van Frensel. Beckmann wilde vooral weten of er aan joden was verkocht. Dat was inderdaad het geval, de *Militärverwaltung* had dat immers niet verboden. Dewyspelaere had de klantenlijst, met daarop drie joden, aan Lemberg voorgelegd en uitdrukkelijk toestemming gekregen om aan deze joden te verkopen. Dewyspelaere gaf deze namen niet door aan Beckmann. Die laatste verzocht Dewyspelaere desondanks niet meer aan joden te verkopen en samen te werken met het DSK. Toen Dewyspelaere uitlegde dat diamantzaken met Lemberg werden besproken, repliceerde Beckmann dat Lemberg niets van diamant afwist en dat enkel het DSK voor diamantaangelegenheden bevoegd was. Dewyspelaere legde vervolgens uit hoe de diamantsector zou worden gereorganiseerd, met de oprichting van een warencentrale en een Diamantcontrole die hijzelf zou leiden en waarvan de *Forminière* de economische peiler zou vormen. Beckmann hoonde dat Dewyspelaere zich niet moest inbeelden dat zo’n belangrijke industrie zomaar eventjes aan een Belgisch ministerie zou worden toevertrouwd. Hij verkondig-

de zijn mening dat Belgen helemaal niets meer te vertellen zouden mogen hebben, dat er een burgerlijk bestuur zou moeten komen en dat alle Belgen zouden worden ontslagen. Hij nam de ontwerpplannen voor de reorganisatie met zich mee.⁵⁸¹ Tijdens dit onderhoud kreeg Dewyspelaere het verbod om Lemberg op te bellen.

Dit toont drie zaken: ten eerste handelde het DSK in de diamantsector wel degelijk als een mededinger van de *Militärverwaltung*; ten tweede zette vooral het betrekken van Belgen en joden bij de sector kwaad bloed bij het DSK; maar bovenal werd duidelijk dat Beckmann emotioneel reageerde, wat boekdelen spreekt over zijn persoonlijke ingesteldheid.

Beckmanns ontijdige interventie kon rekenen op een krachtige reactie van Lemberg: wanneer de Duitse bezettingsmacht zijn vertrouwen stelde in Dewyspelaere, mocht hij vervolgens niet door andere Duitse instanties aan een onderzoek onderworpen worden.⁵⁸² Hij vroeg Holstein contact op te nemen met de DSK-*Hauptstelle* in Brussel om deze dienst diets te maken dat zij in de diamantsector enkel kon optreden met toestemming van de *Militärverwaltung*. De dag erna stuurde Lemberg een tweede nota aan Holstein met de toevoeging dat de leider van *Gruppe I* contact zou moeten opnemen met Beckmann om hem tot meer voorzichtigheid te manen. Lemberg vond dat Beckmanns opmerkingen het aanzien van de *Militärverwaltung* schaadden. Het voorval leidde tot een ontmoeting tussen Lemberg en Rahier, het hoofd van het DSK-België, op 6 februari 1940. Ze kwamen overeen dat het DSK zich alleen nog met diamant zou bezighouden indien er sprake zou zijn van kapitaalvlucht. Het DSK mocht geen politietaken uitvoeren in verband met diamantovertrekkingen. Het DSK ging ermee akkoord de door haar dienst in beslag genomen diamanten door Frensel weer op de Antwerpse markt te laten verhandelen. Frensel moest hierbij rekening houden met de richtlijnen van Lemberg. Het DSK boette dus aan macht in, een tendens die tijdens een nieuwe vergadering twee maanden later bevestigd werd. De benoeming van Frensel als vertrouwensman van de *Feldkommandantur 520* en van *Gruppe XII Feind- und Judenvermögen*, waardoor hij onder de verantwoordelijkheid van Lemberg viel, zette het DSK in diamantaangelegenheden effectief buitenspel.⁵⁸³

Daar bleef het niet bij. In het café Regina, het *Café des Sports*, de Fortunia, de Diamantkring en de Diamantbeurs werden in de periode van februari tot oktober 1941 gewelddadige plunderoperaties of razzia's uitgevoerd, vermoedelijk op bevel van Staffelt. Joodse en niet-joodse diamantairs werden in Antwerpen voor de eerste maal op mensonterende wijze behandeld.⁵⁸⁴ Vreemd genoeg is er in het archief van de *Militärverwaltung* geen reactie te bespeuren op de eerste razzia's.

De laatste inval, op 6 oktober 1941 in de Diamantbeurs, zorgde wél voor heel wat opschudding. Delius nam de zaak persoonlijk ter harte en wendde zich rechtstreeks tot Reeder om de *Militärverwaltung* van het voorval op de hoogte te brengen. Omdat de FK 520 niet geïnformeerd was over de geplande razzia's, beschouwde Delius de invallen als inbreuken op het akkoord tussen het DSK en de FK 520 dat Rahier en Lemberg op 6 februari 1940 hadden bereikt. Er was toen immers afgesproken dat de controle op het naleven van de voorschriften in de diamantsector door de FK 520 zou gebeuren. De enige uitzonderingen waren situaties van kapitaalvlucht: die zouden door DSK-onderzoeken vastgesteld worden. In die gevallen zou Lemberg enkel op de hoogte gebracht worden.

Door razzia's uit te voeren, bracht het DSK dit samenwerkingsverband op de helling. Erger nog, de houding van het DSK bracht de *Militärverwaltung* in de ogen van de diamantairs in diskrediet. Lemberg had met veel geduld het vertrouwen van de sector gewonnen. Dat was nodig om hun medewerking voor de Duitse diamantexploitatie te krijgen en om te vermijden dat diamanten uit omloop gehaald zouden worden, bijvoorbeeld door ze naar het buitenland te smokkelen. Delius wees het DSK al bij het begin van de bezetting op de inefficiëntie van politiematregelen op dit vlak. Delius vreesde dat zelfs 'loyalen flämischen Diamantiers' door de razzia's niet langer met de *Militärverwaltung* zouden willen meewerken. Om emigratie en dus kapitaalvlucht naar onbezet Frankrijk te vermijden, had de *Militärverwaltung* precies een verplichte inbewaringgeving voorzien. De razzia's brachten de uitvoering van deze maatregel vanzelfsprekend in gevaar.

Was het optreden van het DSK een vooraf geplande operatie of ging het om een vorm van weerwraak tegen de FK520? Dat is niet duidelijk maar het is wel zeker dat de razzia's het begin van de mislukking van de plannen van Lemberg inluidden.

Delius wilde een disciplinaire procedure opstarten tegen het DSK.⁵⁸⁵ Maar zowel Delius als Lemberg werd in december 1941 overgeplaatst.⁵⁸⁶ Het was daarom *Oberkriegsverwaltungsrat* Flad⁵⁸⁷ die zich voor de *Militärverwaltung* over het dossier boog. Flad concludeerde dat, hoewel het *Devisenschutzkommando* in wezen aan de *Militärverwaltung* ondergeschikt was, in 1942⁵⁸⁸ nog steeds niet vastlag wie bevoegd was voor personeels- en disciplinaire aangelegenheden. Totdat hier meer klaarheid in kwam, ging Flad ervan uit dat de *Heimatstellen* hiervoor verantwoordelijk waren. *Oberfinanzpräsident* Kühne van Keulen eiste alvast de bevoegdheid over het DSK op.⁵⁸⁹ Of de Duitse rechtsvordering die in deze periode tegen Rahier aangespannen werd het resultaat was van de razzia, is niet echt duidelijk. Ook de toekenning van eretekens aan het personeel van

het DSK-België werd opgeschort.⁵⁹⁰ De chronologische volgorde van de evenementen suggereert in elk geval dat het DSK zich moest verantwoorden voor de razzia's in de Antwerpse diamantbeurzen.

Een tweede machtspool die de politiek van Lemberg contesteerde, was de Duitse diamantnijverheid. Nadat de diamanten van de beroofde Duitse joden allemaal omgeslepen waren, werd de *Pfandleihanstalt* als leverancier van de sector vervangen door uiteenlopende vertegenwoordigers van Duitse verenigingen en instellingen. Deze ontvingen bijzondere mandaten om diamanten te kopen in de bezette gebieden, een operatie die overigens niet tot de diamantnijverheid beperkt bleef. Heel wat Duitse ondernemers en diensten gaven gevolg aan de oproep van Göring om controle te grijpen over de economie in de veroverde gebieden. Deze initiatieven werden met wantrouwen gadeslagen door de *Militärverwaltung*, die vreesde dat het afstellen van de Belgische productie op de Duitse noden hierdoor spaak zou lopen.⁵⁹¹ Maar de komst van de Duitse vrijbuiters in België had ook te maken met een onderlinge concurrentieslag tussen ondernemers. Geen enkele Duitse ondernemer wilde zich door een andere de loef af laten steken. Allen wilden zij hun kans wagen. Met uitzondering van wie in Antwerpen al een plaatsje onder de zon toegezegd gekregen had, zoals Bozenhardt, Frensel of Urbanek, zouden zij de politiek van Lemberg – de voor Antwerpen gereserveerde verwerking en verkoopopbrengst – uitdagen.

Het kwam tot een eerste frontale aanvaring met Erich Viehmann, de eigenaar van de slijperij *Eduard Imgrund Nachfolger* uit Hanau. Viehmann smokkelde tussen mei en september 1940 maar liefst 5500 karaat boort uit Antwerpen naar Duitsland, zonder toestemming van Lemberg en zonder exportlicentie van de *Office Central des Licences et Contingents*. Door de hoge prijs die Viehmann betaalde, stegen de prijzen op de Antwerpse markt. Zo saboteerde hij de goedkope bevoorrading van de Duitse oorlogsindustrie. Lemberg eiste de teruggave van de boort en beschuldigde Viehmann van overtredingen op de diamantverordeningen. Hij bepleitte voor de rechtbank van de FK 520 een zware straf voor Viehmann om een voorbeeld te stellen.⁵⁹² Uit het onderzoek zou echter blijken dat Viehmann gedekt werd door de *Sicherheitsdienst*, de *Abwehr* en niemand minder dan Himmighoffen, de verantwoordelijke voor diamantaangelegenheden bij het *Reichswirtschaftsministerium* (RWM). Ze hadden Viehmann de transactie toegestaan als tegenprestatie voor politieke verdiensten. In juni 1941 ging Viehmann in beroep tegen het vonnis van de FK 520 en nam hij contact op met hoge ambtenaren in Berlijn. In maart 1943 was hij alweer druk in de weer met de aankoop van diamanten in Frankrijk voor rekening van Wahner van de *Reichsstelle für technische Erzeugnisse* (RTE). Lemberg wekte heel wat wrevel door zijn onwrikbare houding

tegenover Viehmann. Ook aan anderen, zoals *Kreisleiter* Diedenhofen⁵⁹³ van Idar-Oberstein of kooplieden uit het Duitse juwelencentrum te Pforzheim, die hun belangen op een minder slinkse manier kwamen behartigen, gaf Lemberg geen duimbreed toe. Voor hem wogen deze lokale noden niet op tegen de wederopbouw van de Groot-Duitse diamantindustrie.⁵⁹⁴

Een tweede ernstige aanvaring had Lemberg met Ernst Cremer. Die wilde, in samenwerking met het DSK, vooral de Antwerpse joden van hun diamanten beroven. Hij zou ze bezorgen aan de Duitse slijprijverheid als vervanging van het ondertussen uitgeputte 'joods slijpsel'. Voor Cremer was daarom geen rol weggelegd in een politiek die het joodse milieu vertrouwen moest inboezemen. Ten tweede had Cremer nauwe banden met het DSK. Van loyaliteit jegens de *Militärverwaltung* was bijgevolg geen sprake. Had Lemberg Cremer aangeworven uit onervarenheid? Maar ook het ministerie van Economie had al in oktober 1940 door dat Cremer om die reden geen *Kommissarische Leiter* van de *Diamantkontrollestelle* kon worden.⁵⁹⁵ Na slechts één maand dienst bouwde Lemberg de bevoegdheden van Cremer af. Nog erger voor Cremer was dat Lemberg zijn prerogatieven aan de anti-Duits gezinde *Forminière* gaf. Cremer, wiens positie wankel begon te worden, richtte zich tot het ministerie van Economie en tot Rahier, het hoofd van het DSK-België. Hij informeerde hen over de vooroorlogse rol die de *Forminière* en de BDA in het 'Beschermingscomité voor den Diamanthatel en Nijverheid in België' (Comité) hadden gespeeld. Waarschijnlijk was de *Militärverwaltung* hier via Frensel al van op de hoogte. Het is niet zeker of ook andere diensten hier kennis van hadden. Cremer beweerde dat de vroeger door de Britten aan Duitsland opgelegde restricties onder het regime van de Belgische Diamantcontrole van toepassing bleven. Bovendien werden volgens Cremer in Antwerpen enkel ruwe diamanten verkocht aan ondernemingen waarvan men wist dat zij niet naar Duitsland exporteerden. Hij was ook niet bereid om zich te onderwerpen aan het gezag van Otto Bozenhardt, die in feite een vertegenwoordiger was van de *Fachausschuß* en dus een concurrent van *Diamant-Kontor*. In feite was Cremer enkel uitvoerexpert in Antwerpen en slaagde hij er niet in zijn eigenlijke plannen uit te voeren. *Diamant-Kontor* moest het ruwmonopolie voor Duitsland verwerven, maar als Cremer er niet in slaagde om *Diamant-Kontor* vanuit Antwerpen te bevoorraden, viel zijn machtsbasis in Duitsland weg.⁵⁹⁶ Eind november 1940 werd Cremer uit zijn ambt bij de *Oberfeldkommandantur 672 Außenstelle Antwerpen* ontslagen.

De verbitterde Cremer bleef Lemberg dreigen diens politiek bij het ministerie van Economie in opspraak te brengen. Het bleken geen ijdele dreigementen

te zijn. Vanuit het RWM in Berlijn kwam inderdaad de vraag of het opportuun was om voormalige leden van de vooroorlogse boycotcomités bij de Belgische diamantcontrole te benoemen. Het RWM vroeg Holstein hoe het kwam dat vertegenwoordigers van de Duitse slijpindustrie uit de *Diamantkontrollestelle* geweerd waren en of de geslepen diamanten niet aan Duitsland geleverd konden worden, zoals in Nederland op verzoek van Göring gebeurde. Op 27 januari 1941 waarschuwde de *Prüfungsstelle Metallwaren und verwandte Industriezweige*, een andere machtsbasis van Cremer, dat indien Duitsland niet kon rekenen op steun van Lemberg, het de export van goederen uit België naar de Verenigde Staten niet langer zou verzekeren. Voor wat hoorde wat. De belangen van Duitsland gingen hier volgens de *Prüfungsstelle* voor.⁵⁹⁷ In april 1941 kondigde *Staatssekretär* Keppler⁵⁹⁸ aan dat hij iemand naar Brussel zou sturen om een onderzoek te doen naar de handelingen van de *Forminière*. Keppler beweerde dat Lemberg de *Forminière* bij de controle van de diamantsector betrok omdat hem door Cattier een hoge post was aangeboden bij de *Société Générale de Belgique* (SGB). Deze laster kwam eveneens van Cremer.⁵⁹⁹

Het archief van de Amerikaanse bevelhebber in het bezette Duitsland geeft duidelijkheid over het uiteindelijke lot van Cremer. Bruno Schachner, een jood van Oostenrijkse oorsprong die werkte bij het Amerikaanse *Justice Department*, ontdekte in New York een handel in diamanten die afkomstig waren uit het door de Duitsers bezette België en Nederland. Hij ontdekte ook dat de diamantimport deel uitmaakte van een door *Pioneer Import* geleide driehoekshandel. De opbrengst van de verkoop van diamanten in New York diende om in Brazilië boort op te kopen, die via Zwitserland aan Duitsland werd geleverd. Twee tussenpersonen, de Zwitser Lambercier en de Amerikaan George Simon, waren al in 1941 tegen de lamp gelopen toen een verzending stenen door de Britse diamantcontrole in Lissabon tegengehouden werd. Ernst Cremer en Werner von Clemm werden allebei het jaar erna door het Amerikaanse gerecht veroordeeld voor illegale diamantsmokkel. Von Clemm werd onmiddellijk gearresteerd. Cremer werd na de wapenstilstand gevat door de Amerikaanse bezetter.⁶⁰⁰ Hij werd aangehouden onder verdenking van plunderingen en kartelvorming.⁶⁰¹ Bij gebrek aan bewijsmateriaal tegen Cremer, werd hij op dat moment vrijgelaten. Hij kon pas in 1966 gearresteerd worden in een Amerikaanse luchthaven.⁶⁰²

Begin 1941 raakte ook het geduld van de overige protagonisten op. De reserves van de *Pfandleihanstalt* raakten uitgeput en van de vele verwachtingen die men bij de bezetting van de Lage Landen had gekoesterd, kwam niets in huis. In Antwerpen werden de Belgische diamantinstellingen, ondanks Duitse grieven, werkelijk opgericht. Leidende figuren als Neumetzger stonden onder grote

druk om een oplossing te vinden voor de wegwijnende Duitse diamantindustrie. De kritiek van Cremer en Viehmann had de reputatie van Lemberg in sommige kringen al schade berokkend. Om al die redenen werden een aantal topontmoetingen belegd. De diamantverantwoordelijken uit België en Nederland vergaderden op 28 januari 1941 in Den Haag, in aanwezigheid van *Oberberggrat* Johow en van *Regierungsrat* Himmighoffen van het RWM⁶⁰³. Op deze vergadering werd nogmaals bevestigd dat geslepen diamanten enkel uitgevoerd konden worden in ruil voor deviezen of ruwe diamanten en dat deze deviezen, of ze nu uit België, Nederland of Duitsland kwamen, door de *Forminière* benut moesten worden om nieuw ruw aan te kopen. Bij de verdeling van het beschikbare slijpbaar over de drie centra, mocht men enkel de meest gekwalificeerde diamantbewerker aan het werk zetten. Zolang er in de Lage Landen schaarste heerste, kon er geen sprake zijn van leveringen aan Duitsland.⁶⁰⁴ Toch verzocht Neumetzger onder toenemende druk het RWM niettemin om een dringende levering aan de *Fachausschuß*. Maar de vernoemde principes werden wel herbevestigd tijdens de vergadering van 10 februari 1941, een bijeenkomst op hoger niveau.⁶⁰⁵ Ook vertegenwoordigers van de *Fachuntergruppe Edelstein- und Diamantindustrie (Fachuntergruppe)* waren present. Net als hun concurrent Neumetzger bleven zij, ondanks de vrees dat de economische activiteit spoedig zou opdrogen, vrij ontvankelijk voor de politiek van Lemberg. Zij wilden alleen een strengere Duits toezicht op de activiteiten van de *Forminière*. Rond juli 1941 werd men in Idar-Oberstein werkelijk ongeduldig en werd *Kreisleiter* Diedenhofen meermaals bij Lemberg ontvangen voor onderhandelingen. Voorlopig bleven Lemberg en zijn overste Jaeck onverbiddelijk, met de steun van Himmighoffen van het RWM. Na lang wachten en talrijke vruchteloze vergaderingen ontving de *Fachuntergruppe* vanaf de zomer van 1941 eindelijk ruwe diamanten van de *Forminière*. De geslepen stenen werden door Klein en Breugelmans in Zwitserland, in de Balkan en aan de *Fachgruppe Schmuckwarenindustrie* te Pforzheim verkocht. Tegen november 1941 was de geleverde ruwe diamant opgebruikt en kwam de *Fachuntergruppe* alweer aankloppen. Rond die tijd moest Lemberg evenwel opstappen. Het probleem van de bevoorrading van de Duitse diamantnijverheid bleef dus ook nog na het Lemberg-tijdperk aan de orde.

Ondergang van Lemberg en zijn diamantpolitiek

De gecombineerde tegenwerking van het *Devisenschutzkommando* (DSK), Viehmann, Cremer en de Duitse diamantnijverheid verzwakte de positie van

Lemberg. Haast symbolisch verdween Lemberg van het toneel op het moment dat zijn zorgvuldig opgezette politiek om de diamantindustrieën van de Lage Landen te behouden, mislukte als gevolg van de razzia's.

Kriegsverwaltungsrat Tidemann-Ulrich Lemberg, een van nature gepassioneerd en geëngageerd man, kon soms een betweterige toon aanslaan. (Zie p. 185-186) Personen die Lemberg niet kenden, werden wel eens uit het lood geslagen door de impertinentie van zijn verklaringen of handelwijze. Desondanks legde Lemberg, volgens zijn overste Walter Delius, een 'voorbeeldige vlijt' en een 'enorme activiteit' aan de dag. Bovendien kon hij zo goed met zijn eigen personeel omgaan dat er op de FK 520 al eens lachend gesproken werd van de 'Familie Lemberg'. Lemberg was echter geneigd om zich, wars van de verhoudingen in Duitse rangen, al te zelfstandig op te stellen. Hij sloeg wel eens een hiërarchische schakel over.⁶⁰⁶ Het is daarom niet uitgesloten dat sommigen, bijvoorbeeld *Oberkriegsverwaltungsrat* Jaeck, die – zo bleek uit zijn briefwisseling – niet al te veel zelfvertrouwen uitstraalde en steeds achter de feiten aanholde, hem als een brutale opportunist beschouwde. Vooral sinds Lemberg tot hoofd van *Gruppe I* benoemd was, stond Jaeck bijzonder kritisch jegens hem.⁶⁰⁷ In juli 1941 verbood Jaeck Lemberg nog internationale contacten te leggen. Dat zou voortaan via hem moeten gebeuren. Het is niet duidelijk of Jaeck een verantwoordelijke functie in

225

Kerstdiner in de privéclub 'Old Dutch' van Wim en Mieske De Bo (Antwerpen 1940); V.l.n.r.: (zittend) 2de: Delius, 4de: gen. Schwartz, laatst: Lemberg – Foto: SOMA – Copyright Holger Wilken

de diamantsector ambieerde. Volgens Lemberg had hij zich voordien nooit om die sector bekommerd. Nadat Lemberg en Bozenhardt in september 1941 gehoor hadden gegeven aan de noodkreten uit de Duitse diamantnijverheid door een partij boort voor de slijperijen vrij te maken, beschuldigde Jaeck hen ervan voor eigen rekening handel te drijven. Delius betwistte dat.⁶⁰⁸

Toch was de positie van Lemberg in het najaar van 1941 sterk verzwakt. De voorvallen met het DSK, met Erich Viehmann en met Ernst Cremer, en de geschillen met de vertegenwoordigers van de Duitse diamantnijverheid, hadden zijn reputatie in hoge kringen al geërodeerd. Toen de Belgische directie van het Diamantbureau op de koop toe de kans zag om het Duitse gezag te ondermijnen, kwam de positie van Lemberg werkelijk in gevaar.

De razzia's, die in de ogen van de Belgen uitgingen van de *Militärverwaltung* en de onorthodoxe richtlijnen van Lemberg aan het Diamantbureau, lokten daarenboven fel protest uit bij Dewyspelaere en Van Rijkevorsel. Lemberg had geëist dat de winst die het Diamantbureau bij verkoop maakte, in een bijzonder fonds (*Treuhandfonds*) gestort moest worden en dat het Diamantbureau met dit geld op instructie van Lemberg betalingen zou uitvoeren. De uitgaven mochten dan nog betrekking hebben op de Belgische diamantsector, het uitvoeren van zulke transacties behoorde niet tot de taken van het Diamantbureau. Dewyspelaere weigerde op de vraag in te gaan en vermeldde het voorval in zijn activiteitenverslag aan Leemans. Het verslag werd doorgestuurd naar Jaeck. Die informeerde het Duitse militaire gerecht, dat een onderzoek opende tegen de Belgen. Op 18 december 1941 werden Dewyspelaere, Van Rijkevorsel en Michielsen op de FK 520 gewaarschuwd dat het minste onjuiste element in hun klacht de ergste gevolgen zou hebben. De Diamantcontrole en het Diamantbureau werden aan een volledige audit onderworpen. Het drietal werd twee maanden lang grondig verhoord door de Duitse onderzoekers maar de Belgen konden aantonen dat zij strikt volgens de Duitse verordeningen hadden gehandeld. Vervolgens werd er een onderzoek ingesteld naar de handelingen van Lemberg en werd het betwiste *Treuhandfonds* onwettig verklaard. Al wie bij het beleid inzake de diamantsector betrokken was, tot het hoofd van de *Reichsstelle für technische Erzeugnisse* (RTE), Crusius, toe, was op de hoogte van het fonds. Het was in het leven geroepen om de prijsstabiliteit te versterken, maar niemand had het ooit nodig gevonden om Lemberg hierover aan de tand te voelen. Nu hij door onafhankelijke onderzoekers van het rekenhof in Berlijn met de vinger gewezen werd, was niemand bereid om hem te steunen, behalve Delius en Bozenhardt. Beiden werden overgeplaatst.⁶⁰⁹

Lemberg werd op 10 augustus 1942 wegens 'ontrouw' door de krijgsraad ver-

oordeeld tot ontzetting uit zijn ambt, degradatie en twee en een halve maand gevangenis. Otto Bozenhardt werd naar Amsterdam overgeplaatst. De zonen van Lemberg verklaarden later dat hun vader buitengewoon veel problemen ondervonden had met een zekere Essen, van wie zij vermoedden dat hij een overtuigde nazi was.⁶¹⁰ Zijn rol in de zaak-Lemberg viel niet te achterhalen. We weten enkel dat *Oberkriegsverwaltungsrat* Essen net zoals Lemberg uit Hamburg afkomstig was en bevriend was met Staffelt, het hoofd van het DSK. (Zie p. 190) Staffelt was de persoon die Essen in 1940 een betrekking had aangeboden in België. Essen moest blijkbaar ook een rol spelen in het betrekken van *Diamant-Kontor* bij de export van Belgische sierdiamanten. Hij was op dat moment echter met ziekteverlof zodat hij zich daar niet mee kon bezighouden. Had Lemberg Essen uitgesloten uit diamantaangelegenheden? Het is niet duidelijk.

Aangenomen dat de confrontatie met het DSK en met DSK-sympathisanten als Cremer en Essen, de problemen van Lemberg verklaarden, is het verleidelijk om een verband te leggen met twee andere zaken. Na een conflict met SS'ers werd Bodo von Harbou, het hoofd van de *Kommandostab* in Brussel eveneens op verdenking van illegale transacties uit zijn ambt ontzet. Ook al onder druk van Himmler en Heydrich moest Reeders rechterhand, Franz Thedieck, opstappen. Waarschijnlijk speelde mee dat Hitler de gematigde politiek van *Militärbefehlshaber* von Falkenhausen hoe langer hoe meer afkeurde. De vergelijking met het lot van Lemberg gaat misschien mank, maar de nazistrekking leek het in elk geval te halen op meer gematigde houdingen.

Lemberg werd na zijn vrijlating als gewone soldaat naar een infanterie-eenheid in de Baltische staten gestuurd. Hij werd er ingezet in de strijd tegen lokale partizanen. Veel was hij echter niet veranderd. Naar verluidt zou hij er na verloop van tijd de leiding van zijn superieuren overgenomen hebben. In augustus 1943 werd hij naar Hamburg teruggestuurd om in een rekruteringsbureau van het leger te werken, waar hij tot korporaal benoemd werd. Na zijn ontslag uit het leger op 7 maart 1944 kreeg hij een opdracht bij de administratie van de dienst die de gedwongen tewerkstelling in Duitsland organiseerde⁶¹¹ zodat hij de capitulatie niet meemaakte als militair en niet gevangengenomen werd door de geallieerden.⁶¹²

De voorzichtige politiek van Lemberg was ondertussen onhoudbaar geworden. Zij werd vooral door twee factoren ondermijnd: een toenemende diamantvlucht en een ontoereikende bevoorrading van de Duitse oorlogsindustrie. Bovendien verklaarden ook de Verenigde Staten de oorlog aan Duitsland waardoor de bevoorrading van ruwe diamant vanuit Amerika stilviel. De druk van de RTE op de *Militärverwaltung* nam eind 1941 drastisch toe. Diamanten konden

onmogelijk nog langer voor de Belgische diamantnijverheid gereserveerd worden. De door Lemberg uitgestippelde politiek was vleugellam geworden.⁶³

De razzia's van het DSK hadden het vertrouwen van de diamantairs, in het bijzonder van de joodse, zwaar aangetast. Zoals Lemberg had gevreesd, leidden de razzia's ertoe dat talrijke diamantpartijen op de zwarte markt belandden en menige joodse diamantair emigreerde of onderdook. Dat fenomeen was niet te stuiten. De door de Diamantcontrole geplande tweede aanmeldingsplicht, voorzien vanaf 20 februari 1941, kon niet meer baten. Na de anti-semitische optocht van Vlaamse SS'ers en 'Volksverweering' op 14 april 1941, vertrouwden Lemberg en Frensel bovendien toe aan Dewyspelaere dat de nazi's de joden zouden vervolgen. Dewyspelaere verspreidde dit nieuws onmiddellijk onder de joodse diamantairs, wat het vluchtfenomeen natuurlijk nog aanwakkerde. Frensel opende daarop een nog fellere jacht op de diamantvlucht. Inbeslagneming van vooral geslepen diamant werden zo frequent dat het personeel van de Diamantcontrole bijzonder argwanend werd. Deze operaties volgden systematisch op aanmeldingen bij hun diensten. Zij vreesden ingeschakeld te worden in een proces dat tot een algemene inbeslagneming zou leiden. Het ging zelfs zo ver dat diamantairs preventief gevangengenomen werden.⁶⁴

Michielsen was niet te spreken over deze ontwikkeling. Hij deed zijn beklag bij de Duitsers over de systematische afbouw van het vertrouwen in de Belgische diamantnijverheid. Hij eiste geschreven garanties dat de aangegeven diamant niet verbeurd zou worden verklaard en dat de ingeschreven bedrijven steeds een voorkeursbehandeling zouden genieten. Op 12 juni 1941 ontving Michielsen de gevraagde garanties schriftelijk van Holstein.⁶⁵

Uitgerekend een verplichte inbewaringgeving van de waren was het enige overblijvende verweer van de *Militärverwaltung* tegen het ineensstorten van het vertrouwen van de Belgische diamantsector. Door de aanmeldingsplicht van februari 1941 wist men al met zekerheid waar de beoogde voorraden zich bevonden. Op 15 november 1941 moest de Diamantcontrole een eerste 'inbewaringgevingsplicht' uitvaardigen, nog enkel voor geslepen diamant. De verordening werd per omzendbrief van de Diamantcontrole en in het *Staatsblad* van 21 november 1941 bekendgemaakt.⁶⁶ De oorspronkelijke beslissing lag bij Flad van *Gruppe V*, het DSK, Lemberg en Holstein.⁶⁷ De inbewaringgeving werd voorgesteld als een antwoord op de nationale behoefte om de diamantvlucht een halt toe te roepen en zo de eigen diamantindustrie in leven te houden.

De inbewaringgeving zou aanvankelijk bij het DSK gebeuren maar de Diamantcontrole slaagde er met succes in om de inbewaringgeving zelf te organiseren en zo de inmenging van het ondertussen geduchte *Devisenschutz-*

kommando te verhinderen. Tal van diamantairs kregen op de koop toe extra tijd om voorzorgsmaatregelen te nemen. De diamanten moesten uiterlijk op 23 november 1941 bij de Diamantclub gedeponereerd worden. Ze werden in verzegelde omslagen afgegeven met de beschrijving van de inhoud en de handtekening van de eigenaar erop. In ruil kreeg men een kwitantie waarop te lezen stond dat de eigenaar verantwoordelijk bleef voor de stenen, ook in gevallen van nalatigheid door de bedienden van de diamantinstellingen. De diamantairs werden verplicht dat te ondertekenen. Sommige ‘betrouwbare’ ondernemingen waren niet door de depotplicht gebonden, zoals Italiaanse ondernemingen, firma Otto Bozenhardt en het kantoor William Frensel. Collaborateurs moesten weinig of niets inleveren.

De verplichte inbewaringgeving had een zeer negatief psychologisch effect. De al bij al nog vrij bevreemdende activiteit van de sector werd plots stilgelegd. In de beurzen werd alle activiteit gestaakt. Men stopte met de verwerking van ruwe diamant uit schrik dat men de geproduceerde geslepen diamant op zijn beurt zou moeten inleveren. De Belgen kregen nogmaals de geruststelling, ditmaal van Lemberg, dat deze maatregelen geen voorbereidingen vormden op inbeslagnemingen.⁶¹⁸ Maar al op 18 december 1941 werd Holstein geïnformeerd dat de depots van de Diamantcontrole in Antwerpen tegen januari 1942 moesten worden *sichergestellt* om verplicht verkocht te worden aan Urbanek. De RTE en Jaeck kwamen hierover al tot een akkoord.⁶¹⁹ De diamantairs werden dus danig bedrogen.

De vraag van de oorlogsindustrie groeide eveneens en de RTE zette FK 520 in december 1941 nogmaals onder druk om industriediamanten vast te krijgen. Omdat de bevoorrading en ook de beschikbare deviezen alsmaar slonken, moest men uitkijken naar buitengewone maatregelen. In januari 1942 dachten de Duitsers aan een uitbreiding van de verplichte inbewaringgeving tot ruwe diamant. Ze waren daarbij uitdrukkelijk van plan om de in bewaring gegeven goederen ook in beslag te nemen. Er kwamen bevelen in die zin van het militair opperkommando, het *Oberkommando des Wehrmachts* (OKW).⁶²⁰ De verplichte inbewaringgeving van ruwe diamant, boort, industriediamant en -poeder werd uitgevaardigd op 17 maart 1942. Deze waren moesten ten laatste tien dagen later naar de Diamantcontrole gebracht worden. De Duitsers hoopten de hand te leggen op 150.000 tot 200.000 karaat. Op 13 april 1942 bleek dat er hooguit 88.000 karaat ruwe diamant gedeponereerd was. De Duitsers probeerden de verkoop van de in bewaring gegeven goederen af te dwingen of ze desnoods te ruilen voor slijpbaar uit Idar-Oberstein. Indien de aankoop niet kon doorgaan, werden de goederen verbeurdverklaard. Net als in 1941 resulteerde deze politiek in een

weigering van de bij de Diamantcontrole ingeschreven joden om hun waar te deponeren en in een verhoogde vlucht.

Liquidatie van de joodse diamantondernemingen en ontvreemding van de 'joodse' diamanten

De gedwongen inbewaringgeving gold zowel voor joden als voor niet-joden. Maar beide groepen werden wel anders behandeld. De Duitsers wachtten tot de diamantvoorraden veilig weggestopt waren, en gingen vervolgens over tot de 'ontjoodsing' van de sector. Hiervoor werden *Gruppe XII Feind- und Judenvermögen* en de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* (BTG) ingeschakeld.

Aanvankelijk namen de bezettingsautoriteiten geen economische uitzonderingsmaatregelen tegen de joodse bevolking. Het verbod om de joden lastig te vallen, maakte deel uit van het al besproken charmeoffensief. De *Militärverwaltung* beperkte zich tot enkele voorbereidingen. Ze legden wel de fundamenten van de latere, geleidelijk opgevoerde discriminatie- en roofpolitiek.

De joodse invloed in de Belgische economie was vrij beperkt buiten de Antwerpse diamantsector, zo bleek uit een eerste Duitse peiling.⁶²¹ De vermelde cijfers hadden het over ongeveer 8000 ondernemingen, die samen een nominaal kapitaal van één miljard frank vertegenwoordigden. In de handelsbedrijven zouden de schulden – 960 miljoen frank – het ondernemingskapitaal – 570 miljoen frank – veruit hebben overstegen. Maar de Duitsers hadden natuurlijk wel baat bij het inpalmen van de strategisch belangrijke goederen van deze ondernemingen. In november 1940 nodigde het *Oberkommando* van het leger (OKH) de *Militärverwaltung* uit om de 'zuivering' van de Belgische economie versneld door te voeren.

De *Militärverwaltung* wilde eerst de lokale autoriteiten voor haar kar spannen door voor de 'ontjoodsing' gebruik te maken van de Belgische wetgeving. Dat lukte niet. De Belgische staat beriep zich op de grondwet, die uitdrukkelijk niet discrimineert op grond van ras of godsdienst en weigerde om zo'n verordening af te kondigen.⁶²² Dan kwamen er Duitse verordeningen. Vier hoofdverordeningen stipuleerden de verschillende roofstadia. Krachtens de verordeningen van 28 oktober en 16 november 1940 moest joods patrimonium aangegeven worden. De twee verordeningen van 31 mei 1941 luiden de 'ontjoodsing' of de liquidatie van joodse ondernemingen en de inbeslagneming van hun patrimonium in.

De toepassing van de verordeningen werd toevertrouwd aan *Gruppe XII Feind- und Judenvermögen* die, zoals *Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft*, deel uitmaakte van de *Wirtschaftsabteilung* van de *Militärverwaltung*. Niet alle ondernemingen

werden ‘ontjoodst’. De *Militärverwaltung* vond het opportuun dat sommige ondernemingen economisch actief bleven.

Naast de weigering van de Belgische administratie om anti-joodse wetten uit te vaardigen, botste het Duitse bestuur ook op de weigering van Belgische gerechtshoven en curatoren om het beheer van onteigende ondernemingen op te nemen. De *Militärverwaltung* liet de aangeslagen patrimonialia daarom door Duitse commissarissen-beheerders of Verwalters beheren, hetzij om ze te liquideren of te verkopen, hetzij om ze te laten opbrengen. Deze Verwalters werden op aanraden van de Belgische divisie van de nazipartij door het militaire bestuur aangeworven en handelden volledig onder controle van *Gruppe XII*. Zij werden bovendien gescreend door de *Sicherheitspolizei*, de *Sicherheitsdienst* en de *Abwehr* (contraspionage) Zij gingen een contractuele en dus herroepbare band aan met het militaire bestuur en maakten dus integraal deel uit van de *Wehrmacht*. Het loon van de Verwalter kwam uit de opbrengst van een bijzondere belasting op de beheerde onderneming. Dit loon was dan ook onderhevig aan de schommelingen van de bedrijfsresultaten.

Problemen met het beheer van schuldvorderingen, aandelen, liquidaties, belastingen en lonen bleken als niet de competenties van één enkele Verwalter te overstijgen. Het militaire bestuur besloot daarom een centrale trustmaatschappij op te richten. Zo nam de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* (BTG) vanaf 12 oktober 1940 grotendeels het roer over van de individuele Verwalters, steeds onder strikte controle van *Gruppe XII*. De bestuurders van de *Treuhandgesellschaft* waren bijna uitsluitend hoge ambtenaren van de afdeling economie en meer bepaald van *Gruppe XII*. De instelling was bovendien op hetzelfde adres gehuisvest als *Gruppe XII*, het *Shellhouse* in de Cantersteen 47 te Brussel.⁶²³ Ze moest vijandelijke en joodse invloeden binnen de Belgische economie opsporen. Die ondernemingen ondergingen vervolgens een gedetailleerde audit om de rentabiliteit, de waarde en de geleden oorlogsschade vast te stellen. Hun banden met andere, Belgische, Duitse of vijandelijke ondernemingen, werden in kaart gebracht. De BTG plaatste gedelegeerde bestuurders en actief gebleven beheerders onder hun controle. Het werd eveneens de beheerder van tal van ‘niet-actieve goederencomplexen’ zoals vijandelijke schuldvorderingen, joodse bankrekeningen en aandelendepots. Haar belangrijkste taak was het rechtstreekse beheer van talrijke ondernemingen. De BTG hief 1 tot 2 procent op de omzet om de eigen kosten te dekken, terwijl de rest van de gewonnen sommen via het militaire bestuur aan het *Reich* werd doorgestort.

De opbrengst van de plundering werd op naam van de joodse rechthebbende op geblokkeerde rekeningen gestort, bij banken die onder Duitse controle

stonden. Het ging om filialen van Duitse banken, zoals de *Westbank*⁶²⁴ of om ‘vijandelijke’ banken die onder Duits beheer stonden. Vooral de *Société française de Banque et de Dépôt* (SFBD) in Brussel werd door de Duitsers gebruikt om de inhoud van alle geblokkeerde rekeningen te concentreren. Deze banken deden het portefeuillebeheer. De BTG was verantwoordelijk voor het beheer van die vermogens, maar kon er niet over beschikken.

De ‘ontjoodsing’ van de Belgische economie wordt in het eindverslag van *Gruppe XII* voorgesteld als een gezonde, noodzakelijke en economisch gegronde sanering. Na twee saneringsfasen, tegen het midden van 1942, bleef er nog slechts een handvol, meestal industriële bedrijven over. De ‘ontjoodsing’ hield vooral lelijk huis in de handelsbedrijven en de kleinere, minder belangrijke industriële bedrijven uit de textiel-, bont- en ledersector.

De economische beslommeringen waren dus nauw met de ‘ontjoodsingspolitiek’ verweven. Soms werd een onderneming of het patrimonium niet geliquideerd maar integendeel behouden om te renderen. Bij de ‘ontjoodsing’ werd in niet geringe mate rekening gehouden met het bijzondere belang van de diamantnijverheid voor de Duitse oorlogsindustrie. Lemberg en Bozenhardt waren er zich duidelijk van bewust dat de diamanthandel en -nijverheid in de Lage Landen niet levensvatbaar was zonder joden. Voor de oorlog met de Verenigde Staten begon op 8 december 1941 kon men groot voordeel halen uit de export van geslepen diamant, een markt die zo goed als uitsluitend in joodse handen was. Lemberg en Bozenhardt probeerden op uiterst omzichtige wijze, achter een rookgordijn van economisch verantwoorde argumenten, de joodse diamantairs zo lang mogelijk actief te houden.⁶²⁵ Deze houding was volkomen conform de overheersende ingesteldheid binnen de *Militärverwaltung*, die geen belangstelling had voor jodenvervolgung. Reeder hoopte dat de honger van de Duitse oorlogsindustrie ook zonder anti-semitische verordeningen te stillen viel.⁶²⁶ Göring, nochtans een vurig voorstander van de ‘ontjoodsing’, verklaarde eveneens dat men beducht moest zijn dat een ondoordachte jodenvervolgung de economische belangen kon schaden.⁶²⁷ In België werd de ‘ontjoodsing’ daarom uitgesteld.⁶²⁸ Toch begon ook in België het anti-joodse karakter van het nazi-regime zich te manifesteren, als direct gevolg van evoluties in Duitsland. In oktober en november 1941 had nazi-Duitsland zijn anti-joodse politiek verscherpt. Grensovergangen werden voor joden gesloten en de eerste deportaties vonden plaats. In januari 1942 werd op de Wannsee-conferentie naar een *Endlösung* voor het ‘joodse probleem’ gezocht.

Een eerste, nog verholen anti-joodse maatregel was het zogenaamde rationaliseren van de diamanthandel. Het distributienet in Antwerpen bestond tradi-

tioneel uit talrijke tussenpersonen die ervoor zorgden dat de verschillende categorieën ruw de juiste bestemming kregen, een onbegonnen taak voor de grote importeurs of *sightholders*. Nu Londen zijn rol niet langer kon vervullen en de *Forminière* direct aan de Kempense fabrikanten leverde, wilden de Duitsers snoeien in het legertje makelaars en andere tussenpersonen die de winst afroonden. Ten tweede voerde Lemberg een licentieplicht in. Daardoor mochten alleen nog personen met minstens tien jaar anciënniteit in de branche hun activiteiten blijven uitoefenen. De Duitsers wisten maar al te goed dat de meeste joden pas recentelijk in Antwerpen waren aangekomen en dat bovendien 90 percent van de diamanthandel in hun handen was. Deze schijnbare rationalisering was dus wel degelijk gericht tegen de joodse invloed binnen de sector. De schijnbare contradictie met de tot dusver door Lemberg gevoerde politiek verdwijnt als men weet dat Lemberg en Dewyspelaere er, ondanks de heersende sfeer, toch nog in slaagden vijf joodse makelaars te benoemen. Deze benoemingen werd aan Jaeck gesignaleerd maar die liet begaan. Michielsens, die van *Gruppe I* de vraag kreeg om de Diamantcentrale te laten intervenieren tegen de joodse benoemingen, repliceerde dat de Belgische staat geen raciaal onderscheid maakte tussen burgers en een maatregel voor of tegen joden dus onmogelijk was. Michielsens liet zich echter ontvallen dat de ‘Vlamingen’ op de nieuwe makelaarslijst onbetekenend waren.⁶²⁹ Tot dat ogenblik hadden talrijke joden in Antwerpen hun posities voorlopig kunnen behouden. Door de prijsstijging van de diamant, in het bijzonder van industriediamant, werd er zelfs goed verdiend. Nu werden zij door de bezetter en de collaborateurs systematisch opzij geschoven zodat velen onder hen hun post in de herfst van 1941 aan ‘Arische’ collega’s afstonden.⁶³⁰

De eerste verbeurdverklaringen overkwamen de eigendommen van gevluchte of ondergedoken diamantairs, die krachtens een verordening⁶³¹, al in het begin van de bezetting konden worden aangeslagen. Maar na de afgebroken poging van het *Devisenschutzkommando* om dit patrimonium onmiddellijk in beslag te nemen, tolereerde het militaire bestuur de door het Belgische gerecht aangestelde curatoren. Pas in februari 1941 werd het ‘vijandelijk’ vermogen uit de diamantsector weer ter sprake gebracht door *Gruppe I* en *Gruppe XII*. Er moest een Verwalter worden aangesteld die de vijandelijke vermogens zou overnemen van de Belgische curatoren. Onder druk van de *Sicherheitsdienst* werd de diamantvakman Willi Ziehmer uit Idar-Oberstein naar voren geschoven. De *Militärverwaltung* was echter niet gesteld op vertegenwoordigers van de SS. Ook het *Reichswirtschaftsministerium* (RWM) verwierp Ziehmer. Lemberg hoopte dezelfde Verwalter te kunnen inschakelen voor het toekomstige beheer van de

joodse ondernemingen en patrimonialia. Hij drong erop aan zijn kandidaat, William Frensel, in de Diamantcontrole te laten opnemen. Michielsens, het hoofd van de Diamantcentrale, was daar niet voor te vinden. In zijn ogen was Frensel een lastige pottenkijker die het Belgische personeel van de diamantin- stellingen op verzetsdaden kon betrappen. Secretaris-generaal Leemans ging wel akkoord met een bijzonder toezichtmandaat van Frensel op de activiteiten van de Diamantcontrole. Op 7 maart 1941 werd Frensel tot Verwalter aangesteld van een eerste groep ‘vijandelijke’ firma’s. In de daaropvolgende maanden bleef de lijst van de te beheren ‘vijandelijke’ vermogens – veelal bij de diamantbanken in pand gegeven partijen – alsmar groeien.⁶³² Tussen april en november 1941 werden, in samenwerking met het *Devisenschutzkommando*, 500 erfloze of ‘vijan- delijke’ kluizen opengebroken. De gerecupereerde diamanten werden verkocht en de opbrengst werd op geblokkeerde fiduciaire rekeningen bij de *Westbank* gestort. Ondertussen hadden ook heel wat Belgen gouden zaken gedaan als schatter, intermediair of verklikker.

Pas toen alle diamanten veilig bij de Diamantcontrole in bewaring waren, ging men over tot de liquidatie van de joodse diamantondernemingen. De vrees dat alle voorraden bij het uitvaardigen van de liquidatieverordening in het zwarte circuit zouden verdwijnen, was terecht. Diamanten waren gemakkelijk te verbergen. De ‘inbewaringgevingsplicht’, met de voorgelogen garantie dat de gedeponeerde diamanten niet in beslag zouden worden genomen, bood een reële kans op succes. Er werd opnieuw misbruik gemaakt van het legalistische en bovendien Belgische karakter van de Diamantcontrole, maar ook van het persoonlijke prestige van Dewyspelaere. Rond 17 april 1942 deelden *Gruppe I* en *Gruppe XII* de 1351 joodse ondernemingen die bij de Diamantcontrole waren ingeschreven, mee dat zij vóór 1 juni 1942 zouden worden geliquideerd. Ze zou- den tevens geschrapt worden uit het handelsregister, uit de Diamantcentrale en uit de Diamantcontrole. Op 30 april 1942 werd William Frensel officieel ange- steld tot Verwalter van de joodse diamantondernemingen. Dit mandaat kwam dus bovenop zijn taak van vereffenaar van de ‘vijandelijke’ diamantbedrijven, in de praktijk alle joodse ondernemingen.⁶³³ Van de 1351 joodse diamantonder- nemingen – op een totaal van 6099 joodse ondernemingen – werden er uiteinde- lijk 1271 geliquideerd. Daaronder waren ook 700 gevluchte ondernemingen waarvan het bestaan slechts werd ontdekt na het openbreken van de kluizen.⁶³⁴

Frensel recupereerde de ontvangstbewijzen van joodse diamantairs voor hun gedeponeerde diamanten en eiste hun overgave door de Diamantcontrole. Joseph Dewyspelaere verzette zich hiertegen, zij het in een zwakke vorm. Hij was zich hoogstwaarschijnlijk goed bewust van de mogelijke naoorlogse gevol-

gen van zijn daden. Hij eiste daarom een schriftelijke bevestiging van de Duitse autoriteiten dat Frensel de officiële beheerder van joodse ondernemingen was en dat aan zijn bevelen gehoor gegeven moest worden. Holstein gaf hem die bevestiging op 22 mei 1942, waarna hij de diamanten vrijgaf.⁶³⁵

De geslepen diamanten werden vervolgens verkocht aan een nieuwkomer op het diamanttoneel: de Hamburgse zakenman Hans Plümer van de dienst voor het *Vierjahresplan* in Den Haag. (Zie p. 101) Het zogenaamde *Feindvermögen* werd via Breugelmans opnieuw op de Antwerpse markt gebracht. Boort, ruwe en industriediamanten werden door Urbanek opgekocht. De opbrengst werd, zoals die van het vijandelijke vermogen, op geblokkeerde rekeningen gestort, in hoofdzaak bij de *Westbank*. Joodse partijen moesten voor geld opgekocht worden. ‘Arische’ deponeringen moesten omgeruild worden tegen geslepen diamanten of bij de clearing opgenomen worden. De Belgische autoriteiten werden weerbarstig. Urbanek stelde voor om geslepen diamanten van de joodse deponeringen – 3600 karaat – te gebruiken om het ‘Arische’ industriediamant en boort te kopen. Dewyspelaere weigerde. Uiteindelijk zette de *Reichsstelle für technische Erzeugnisse* (RTE) eigen geslepen diamanten in voor de ruil. De joodse geslepen diamanten zouden gereserveerd worden voor een kleine groep handelslieden om ze op de zwarte markt te verkopen. Afgaande op de waarde die de oorspronkelijke eigenaars hadden opgegeven voor de diamanten die zij bij de Diamantcontrole hadden gedeponeerd, bedroeg de volledige buit 38.927.597,00 frank.⁶³⁶ De verkoopprijs van in totaal 8.569.800,59 frank, die door Plümer en Urbanek werd betaald, stortte Frensel op naam van de slachtoffers op geblokkeerde fiduciaire rekeningen bij de *Westbank* in Antwerpen. De ‘Arische’ diamantairs kregen hun waar in de loop van 1943 terug. De liquidatie van de joodse ondernemingen was nauwelijks afgehandeld of de deportatie van de joden uit België ving aan.

Niet iedereen werd onmiddellijk gedeporteerd. De Duitsers zouden nog een ultieme poging ondernemen om de laatste rijkdommen uit de resterende joden te persen. De boortschaarste in eigen land had de Nederlandse kopers in de zomer van 1942 naar Antwerpen gedreven zodat de prijzen op de zwarte markt er pijlsnel stegen. De boort werd te duur voor Frensel en hij zocht naar een oplossing voor dit probleem. Hij vond ze bij joden die hem om bescherming tegen de deportatie verzochten. Op voorstel van Frensel besloot het *Reichssicherheitshauptamt* in Berlijn joden die er nog in slaagden minstens 100 karaat diamant, goud of Portugese, Zweedse of Zwitserse valuta ter waarde van 50.000 Zwitserse frank te bezorgen, voorlopig voor zes tot acht weken niet te deporteren. Dit systeem had in Nederland zeer gunstige resultaten opgeleverd.

De operatie zou een veertiental dagen duren waarna ‘het afgelopen moest zijn met de evacuatie’.⁶³⁷ De joden kochten de diamanten bij collaborateurs – onder wie Breugelmans – die astronomische prijzen vroegen. In sommige gevallen ontvingen zij slechts waardeloos poeder of stof. Frensel aanvaardde het goed en leverde het vervolgens aan Breugelmans, die het opnieuw verkocht. Dit procédé werd herhaald tot het patrimonium van de diamantairs uitgeput was, en de deportatie volgde. De ‘actie’ verliep zoals gewenst. In één maand leverden 34 families nog ongeveer 4000 karaat, die door Urbanek werd gekocht. Een deel van de joden weigerden hun lot in de ogen te kijken, zij bleven erop vertrouwen dat alles in orde zou komen. Vermoedelijk werden de meeste joden uiteindelijk rond eind oktober 1942 gevat en weggevoerd.⁶³⁸

Frensel maakte in 1943 de inventaris op van de goederen die hij, met de medewerking van het *Devisenschutzkommando*, sinds april 1941 aan de talrijke kluizen en brandkasten van de geliquideerde joodse diamantbedrijven ontroofd had. Frensel brak tot en met 6 april 1943 maar liefst 136 brandkasten en 1497 kluizen open.⁶³⁹ Omdat de eigenaars van sommige kluizen of brandkasten al in Mechelen waren om te worden gedeporteerd, was Frensel verplicht ze in de Mechelse Dossin-kazerne nog over sleutels en codes te verhoren.

In mei 1943 begon Frensel met het opstellen van de eindbalans van de roofoperatie en in de zomer van 1944 werd de inhoud van de rekeningen van de *Westbank* naar rekeningen van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* bij de *Société française de Banque et de Dépôt* overgeheveld. Op dat ogenblik stonden de geallieerde troepen al voor de deur. Eind augustus 1944 verhuisden *Gruppe XII* en de BTG hun diensten naar Baden-Baden in Duitsland. De rekeningen bij de *Westbank* en de *Société française* werden niet afgesloten en het geld werd niet mee naar Duitsland genomen. Hier blijkt de absurde administratieve logica van de Duitse ambtenarij. Hoewel de oorlog duidelijk verloren was en de geallieerden verwaarloosbaar dicht naderden, vond de *Kommissar* bij de Nationale Bank dat deze fondsen als manipulatiefonds in Brussel moesten blijven. Het verzilveren en overhevelen van de fiduciaire rekeningen zou overigens maanden in beslag genomen hebben en daarvoor was het te laat. Men verwachtte ook dat de banken zich zouden verzetten. Het geld bleef dus in België.⁶⁴⁰

Door het tekort aan slijpbaar ruw was de Belgische diamantnijverheid al vóór de verplichte inbewaringgeving aan het wegwijnen. Van de 15.000 arbeiders die in het begin van 1940 nog actief waren, bleven er in maart 1941 nog slechts 2000 over en in juli 1941 hooguit 1000. De verplichte inbewaringgeving gaf de genadeslag. Het had een vernietigende psychologische weerslag en legde de economische activiteit volledig lam.⁶⁴¹ Lemberg was weg. Het vertrouwen

was weg. Vanaf maart 1942 bestond de belangrijkste Duitse activiteit uit het verdelen van de buit en het ontwikkelen van de zwarte handel. Daarin speelde vooral de dienst van het *Vierjahresplan* een rol. In afwezigheid van Lemberg slaagde de *Militärverwaltung* er niet in om zich als volwaardige medespeler in de diamantsector te handhaven.

Kriegsverwaltungsabteilungschef Jaeck nam, na de uitschakeling van Lemberg, weliswaar zeer ostentatief het heft in handen. Op 12 december 1941 belegde hij in de Wetstraat 16, de zetel van *Gruppe I*, een vergadering waarop de vertegenwoordigers van de Duitse diamantnijverheid en de betrokken Duitse en Brusselse diensten zich over de toekomst van de diamantsector bogen. Een woordvoerder van de *Feldkommandantur 520* was er niet meer bij. De toon was opvallend veranderd. Jaeck nam de FK 520 de beschikkingsbevoegdheid over diamanten uit handen. Duitse diensten kregen rechtstreeks toegang tot de sturingsorganen, zoals de *Forminière*.⁶⁴² Lemberg, die lang als buffer fungeerde, werd niet vervangen. Allerlei gemandateerden, die Lemberg met moeite buiten Antwerpen had gehouden, stroomden nu weer toe. De *Fachuntergruppe* kocht ruw uit België zonder uitvoerlicentie. Breugelmans nam de draad met zijn vertrouwde, vooroorlogse afnemer Wilhelm Klein uit Idar-Oberstein weer op. De machtsgreep van de Duitse diamantnijverheid werd goed geïllustreerd door het volume van de leveringen uit Antwerpen. Lemberg had in september 1941 een eenmalige levering toegestaan van 8594 karaat. Tussen december 1941 en april 1942 werd er maar liefst 34.608 karaat geleverd.⁶⁴³ De wanorde bij de leveringen kwam de bevoorrading van de Duitse oorlogsindustrie niet ten goede, zo vreesde de RTE. Bij de FK 520 werd Walter Delius, na het verlies van zijn drie zonen aan het front, op 20 december 1941 vervangen door *Kriegsverwaltungsabteilungschef* Seyfert. Seyfert meldde aan Reeder dat de Duitse vakverenigingen onder invloed van Jaeck hun aanwezigheid in Antwerpen hadden versterkt. Seyfert stelde voor de leiding over de diamantnijverheid onmiddellijk door de economische afdeling te laten overnemen om de *Feldkommandantur* verdere conflicten te besparen. De Antwerpse FK 520 werd uiteindelijk op 13 april 1942 van elke bevoegdheid in diamantaangelegenheden onttrokken.⁶⁴⁴

Deze verschuiving van bevoegdheid van de *Militärverwaltung* naar Duitse instellingen, legde de nadruk op het verzilveren van de buit en verminderde de interesse in het sturen van de sector en het realiseren van een continentaal slijpen-handelsmonopolie. Berlijn stelde op 16 januari 1942 dat Belgische handelaars onder strikt toezicht van het *Reichswirtschaftsministerium* (RWM) de geslepen diamanten in Zuid-Frankrijk, Spanje en Portugal voor ruw moesten ruilen. Een willekeurige verkoopactie zou de prijzen immers kunnen doen stijgen.

Breugelmans, Urbanek en Klein kwamen in aanmerking voor deze actie. Hoewel Bozenhardt in de zaak-Lemberg vrijgesproken was, werd hij niet langer bij de operatie betrokken en trok hij zich uit Antwerpen terug. Toen de verkoopoperatie in februari 1942 van start ging, werd Jaeck niet op de hoogte gebracht. Himmighoffen van het ministerie voor Economie en Crusius van de RTE lieten de *Militärverwaltung* links liggen. Holstein, die sinds het vertrek van Lemberg de belangen van de *Militärverwaltung* voorzichtig in het oog hield, rapporteerde voor de eerste maal een tussenkomst van de dienst voor het *Vierjahresplan*.

Het machtsvacuüm en de heersende wanorde waren voldoende redenen voor een interventie van *Luftwaffe*-kolonel Joseph Veltjens van de dienst van het *Vierjahresplan* in Den Haag. Hij zou de organisatie van de verkoop, in samenspraak met de RTE en het RWM, centraliseren. Een maand later kwam ook de ruwbevoorrading onder zijn gezag.⁶⁴⁵

Vanwaar verscheen Veltjens op het toneel? De verantwoordelijke voor het *Vierjahresplan*, Hermann Göring, besloot – na de Amerikaanse oorlogsverklaring en de mislukking van de Russische campagne in december 1941 – via het *Vierjahresplan* zijn greep op de oorlogsproductie te vergroten.⁶⁴⁶ Hij deed hiervoor een beroep op een schare van ambitieuze vertrouwelingen zoals Veltjens, een oude strijdmakker uit het *von Richthofen*-eskader van de Eerste Wereldoorlog. Bij de aanvang van de zomer van 1942 besloot Göring de controle over de zwarte aankopen in West-Europa over te nemen. Duitsland had consumptiegoederen nodig. Veltjens kreeg buitengewone bevoegdheden om het monopolie te veroveren op de aankopen op de zwarte markt in Frankrijk, België, Nederland en Servië.⁶⁴⁷ Göring was uit op sierdiamanten voor de deviezenaanvoer en industriediamanten voor de oorlogsindustrie. Hij was ook persoonlijk in mooie diamanten geïnteresseerd. Veltjens was al actief in deze branche. Sinds 1940 was hij namelijk de lokale vertegenwoordiger van de dienst van het *Vierjahresplan* bij het *Reichskommissariat* in Nederland. Als eigenaar van het Berlijnse atelier voor fijnmechaniek *Navigation K.G.*, kocht Veltjens in 1941 een diamantslijperij op in Amsterdam: de NV Maatschappij voor Diamantbewerking. De bestuurder van deze onderneming was Hans Plümer, die Veltjens sinds 1940 bij het *Reichskommissariat* vertegenwoordigde.⁶⁴⁸ Deze onderneming werd in 1942 ingezet voor de door Göring geplande diamantenactie. In samenspraak met de RTE werden ruwe industriediamanten op de zwarte markt van de westelijke bezette gebieden opgekocht. Het gebruik van een privéfirma was nodig omdat de dienst voor het *Vierjahresplan* als overheidsinstelling geen aankopen mocht doen op de zwarte markt. De NV Maatschappij voor Diamant-

bewerking werd echter gecontroleerd door de Nederlandse autoriteiten, die de geheime ruiloperaties vanzelfsprekend niet toelieten. Men kon ook niet op de vertrouwelijkheid van de Nederlandse bedienden rekenen. De firma werd daarom overgenomen door een Duitse onderneming: de firma *Westen Handelsgesellschaft mbH* in Berlijn Tempelhof. Ze werd op 6 november 1942 opgericht door Veltjens, die met 90 procent het leeuwendeel van de aandelen had, ingenieur Heinrich Acht en Hans Plümer, die elk vijf procent aandelen hadden. De medewerkers van het *Vierjahresplan* leverden hun diamanten aan *Westen* in Den Haag. Ook de in de bezette gebieden geroofde sierdiamanten kwamen er terecht, om verder als ruilmiddel te dienen voor ruwe diamanten op de zwarte markt. Deze Duitse witwasoperatie kwam vooral tot stand om de geallieerden en de autoriteiten van de bezette landen een rad voor de ogen te draaien. Sinds de draconische voorwaarden van Versailles hadden de Duitsers zich immers ontpopt tot de kampioenen van wat historicus Gerard Aalders *The art of cloaking* noemde: de kunst patrimonium of kapitaal te verdoezelen om de argwaan van neutrale, bezette en vijandelijke staten te vermijden.⁶⁴⁹

Veltjens en Plümer slaagden erin om het machtsvacuüm in België op te vullen. In mei 1942 wierp Plümer zich op als enige officiële koper van geslepen diamanten. Ongeveer 40 procent of ongeveer 5000 karaat van de 13.000 karaat joodse diamanten die in België verplicht in bewaring gegeven waren, belandden bij *Westen* in Den Haag. Voortaan verkocht Frensel de geslepen diamanten dus aan Plümer in plaats van aan het Diamantbureau. Handlangers deden de diamanten in het buitenland van de hand. Er waren klanten in Zwitserland, Portugal, Spanje, Griekenland, Turkije en Zweden.⁶⁵⁰ Veltjens tolereerde niet langer dat lokale diensten, zoals het *Reichskommissariat* in Nederland of de *Militärverwaltung* in Brussel, zich met de internationale handel inlieten. De vertrouwenspersonen werden zonder tussenkomst van de *Militärverwaltung* gemobiliseerd. Op een bijeenkomst in het *Hôtel Métropole* in Brussel kreeg Breugelmans de toestemming van Staffelt en Plümer om sierdiamanten van het *Vierjahresplan* – en dus van *Westen GmbH* – op de markt te ruilen. Ook Färber, Neumetzger en Urbanek verkochten in het buitenland in naam van het *Vierjahresplan*.⁶⁵¹

Een typisch voorbeeld van een tussenpersoon van het *Vierjahresplan* was Hans Rohrbach⁶⁵², een Duitse geheime agent die, zoals Frensel, al jaren in België woonde en met een Belgische vrouw gehuwd was. In ruil voor zijn inzet kon hij rekenen op Duitse steun voor zijn maritiem expeditiebedrijf *Comptoir de Transports Internationaux Cosmos* in Antwerpen. Het bedrijf werkte uitsluitend met Duits cliënteel. Tal van in West-Europa verblijvende Duitse staatsburgers

waren overigens tot alles bereid om niet naar het oostfront gestuurd te worden. Tijdens de bezetting bleef Rohrbach als spion functioneren voor de Duitse inlichtingendiensten. Hij was lid van het *Deutsche Arbeitsfront* en van de nazi-partij, was vertrouwensman van de *Sicherheitspolizei* en werd op 30 april 1941 in de SS opgenomen en met de graad van *SS-Oberscharführer* bedacht.⁶⁵³ De Belgische diensten beschouwden hem als uiterst sluw en gevaarlijk. Rohrbach sprak Duits, Nederlands, Frans, Engels, Spaans en Portugees. Hij ondernam op bevel van Staffelt, op aanbeveling van Frensel en voor rekening van Breugelmans tussen 1942 en mei 1943, drie reizen naar Spanje en Portugal om voor het *Vierjahresplan* joodse diamanten uit Antwerpen van de hand te doen. Op 5 juni 1943 werd Rohrbach wegens illegale smokkel door de Portugese douane aangehouden en gevangengezet. Hij ontvluchtte Portugal op 21 augustus 1944 met de hulp van de Duitse ambassade.

Via Staffelt, hoofd van het *Devisenschutzkommando* (DSK) in West-Europa en vertrouweling van Göring – werden ook de DSK's bij de operaties van het *Vierjahresplan* betrokken. (zie bijlage 7) In maart 1942 kreeg Staffelt de goedkeuring van Göring om de waardepapieren, valuta, goud, goudmunten, edelstenen en juwelen die het leegplunderen van de woonsten van gedeporteerde joden had opgeleverd, voor het *Vierjahresplan* te recupereren.⁶⁵⁴ Vanaf mei 1943 werden de activiteiten van het DSK ook tot de zwarte markt uitgebreid. Net als de vertegenwoordigers van de Duitse diamantnijverheid kon dus ook het DSK na het verdwijnen van Lemberg zijn invloed uitbreiden.

Tussen 1 januari 1942 en 31 mei 1943 kon Veltjens de hand leggen op 8900 karaat geslepen diamanten van verschillende diensten in België en Nederland. Hiermee werd boort en ruw gekocht. Veltjens viel echter in ongenade, waarschijnlijk omdat de operatie niet de verwachte resultaten opleverde. De export kwam maar moeizaam op gang en in 1944 waren de meeste diamanten nog altijd in Duitsland. Vele Belgische diamantairs, onder wie joden, beheersten de diamanthandel in landen als Spanje, Frankrijk en Portugal maar zij deinsden er meestal voor terug om van nazi's te kopen.⁶⁵⁵ *Westen* werd in april 1943 opgedoekt. In juni kreeg minister van Economie Walter Funk in Berchtesgaden de opdracht van Göring om in België en Nederland veilig gestelde voorraden in beslag te nemen. Dit gebeurde in het grootste geheim en buiten de normale bureaucratische weg om. Mochten de geallieerden van de verkoopoperatie op de hoogte raken, dan zou de oorsprong van de te koop aangeboden diamanten snel aan het licht komen en zou de vraag dalen. Er moesten dus legitieme private handelaars ingezet worden. Veltjens werd vervangen door Bankhaus Sponholz in België. In Nederland werd de firma Bozenhardt ingezet. Holstein

waarschuwde het *Vierjahresplan* dat zo'n operatie onmogelijk geheimgehouden kon worden: de Belgische overheid sloeg immers via de Diamantcontrole alle diamanttransacties gade. De Duitsers raakten met andere woorden in hun eigen netten verstrikt. Holstein voorzag ook Belgisch protest tegen nog meer diamantovernames. Kadgien van het *Vierjahresplan* zou zijn aanvankelijke eis van 10.000 karaat daarom moeten bijstellen tot 3500 karaat. Die werden door Neumetzger opgekocht. In Nederland werden de joodse diamantpartijen, samen 33.000 karaat geslepen diamanten, in beslag genomen. Zoals gevreesd, lekte het nieuws van de verkoopoperatie uit. In Zwitserland riep de pro-geallieerde radio op tot een boycot. Daarop werd de verkoop via Zwitserland negen maanden uitgesteld. Daarna probeerden de Duitsers de handel te hervatten maar de Zwitserse markt was al verzadigd met vluchtelingendiamanten. Bependingen op visa voor Zwitserland en het Iberische schiereiland maakten het moeilijk om nog Duitse verkopers te sturen en deden de hoop op het bereiken van de gewenste omzetten vervliegen.⁶⁵⁶

In oktober 1943 onderhandelde Veltjens met Mussolini over de transfer van de Italiaanse goudreserves naar Duitsland om te verhinderen dat ze in geallieerde handen zouden vallen. De geallieerden waren in juli 1943 op Sicilië geland. Op de terugweg naar Duitsland verongelukte het vliegtuig van Veltjens en kwam hij om. Op 17 mei 1944 overleed ook William Frensel. Het kostte het militair bestuur enige moeite een plaatsvervanger te vinden. Naast zijn dubbel mandaat als Verwalter van zowel het joodse als het vijandelijke vermogen, was Frensel immers ook nog benoemd tot alleenverkoper van diamanten voor de RTE en het *Vierjahresplan*. Dit meervoudige profiel van Frensel werd na zijn dood opgesplitst. De keuze van een gevolmachtigde voor de RTE viel uiteindelijk op *Kriegsverwaltungsrat* Karl Holstein, *Referat* in diamantaangelegenheden bij *Gruppe I*.⁶⁵⁷ De boekhouder van Frensel, doctor Eberhard Ammermann uit Keulen, werd aangesteld als Verwalter van joodse diamantondernemingen. Die functie was herleid tot een administratieve aangelegenheid in de schoot van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*.⁶⁵⁸ Maar de werkelijke macht werd door Plümer ingepalmd. Hij was de eigenlijke erfgenaam van alle vroegere beleidslieden zoals Lemberg, Veltjens en Frensel. De enige gemandateerde vertegenwoordiger van Plümer in België werd Breugelmans. Elke zaak werd vooraf ook met het *Devisenschutzkommando* (DSK) besproken. Holstein werd als diamantambtenaar van de *Militärverwaltung* nog enkel op de hoogte gehouden. Hij kon zijn positie niet lang handhaven. In 25 juli 1944 hief Kadgien de opdracht tot diamantexport op wegens de geringe resultaten.⁶⁵⁹ De *Reichsstelle für Edelmetalle* (RE) nam de bevoegdheid voor diamanten op 12 juli 1944 over van de RTE. (zie p. 111) Op

18 juli 1944 werd de *Militärverwaltung* door een burgerlijk bestuur vervangen en was er geen sprake meer van een Duitse diamantpolitiek.

De buit

Hoe vertaalde de Duitse diamantoperatie in België zich uiteindelijk in cijfers en hoeveelheden? Rekening houdend met de verscheidenheid aan leveranciers en kopers, is een betrouwbaar beeld schetsen geen sinecure maar van een aantal gegevens zijn we zeker.

242

Toen Lemberg in Antwerpen aankwam, kon hij de *Reichsstelle für technische Erzeugnisse* (RTE) slechts een oorlogsbuit van 20.000 karaat industriediamant aan de hand doen. Vanaf september 1940 konden de uit Frankrijk teruggevoerde 'Bordeaux-diamanten' ingezet worden. De verkoop van de 450.000 karaat werd verspreid over het daarop volgende halfjaar, dat nodig was voor het sorteren, het schatten en het verwerken van de buit.⁶⁶⁰ Johann Urbanek van de RTE bracht regelmatig bezoeken aan Antwerpen om de gereedgemaakte partijen op te kopen. De volgende belangrijke post betrof ongeveer 79.000 karaat ruwe en industriediamant van beroofde joodse diamantairs. Het belangrijkste deel ervan kwam in de lente van 1942 in de omloop, na de liquidatie van de joodse ondernemingen en de inbeslagname van hun in bewaring gegeven diamanten. De Duitse voorraad industriediamant was toen nauwelijks voldoende tot het einde van 1942.⁶⁶¹ Er dreigde dus opnieuw een schaarste. Die werd verholpen door de derde belangrijke levering, namelijk 259.680 karaat 'La Pallice-diamanten'. Die waren na de lange onderhandelingen met de Fransen in maart 1943 aan de Duits-Belgische delegatie gegeven. Verder hebben de Antwerpse diamantairs naar schatting nog 132.000 karaat min of meer vrijwillig aan Urbanek verkocht. Op 3 februari 1944 werd de totale opbrengst van de Duitse diamantpolitiek in België voorgelegd aan Kadgien. Het ging om 941.030,50 karaat boort, ruwe en industriediamant. In vergelijking tot de andere grondstoffen die België opleverde, was dat een meer dan behoorlijk resultaat. Het resultaat was ook veel beter dan dit in andere bezette gebieden. Ter vergelijking: in Frankrijk werden 43.839,46 karaat en in Nederland 26.006 karaat beschikbaar gesteld. Dat betekent dus dat de RTE om en bij het miljoen karaat industriediamant en boort verzamelde. De boortreserves waren naar verluidt voldoende voor de volgende twee jaar. Er werd dan ook besloten er geen deviezen meer voor vrij te stellen en de aankopen op de zwarte markt te staken.⁶⁶² Deze diamanten werden niet alleen in ruwe toestand of rechtstreeks aan Urbanek verkocht. In sommige gevallen werden ze geslepen, in andere gevallen werden ze door geprivilegieer-

den van het regime onderling doorverkocht. Frensel, Bozenhardt, maar ook ‘Vlaamse’ diamantairs als Hellings en Breugelmans vaarden hier wel bij. Die laatste verkocht om en bij de 100.000 karaat industriediamant en boort aan het Reich. Als beloning hiervoor wilde de bezetter ‘een geste doen’ en kreeg Breugelmans tien ton verwarmingssteenool.

Geslepen of sierdiamanten werden in 1940 en 1941 door de *Feldkommandantur 672 Außenstelle Antwerpen* aan het buitenland verkocht. Na april 1942 waren geslepen diamanten in hoofdzaak voor Plümer bestemd. Ze kwamen bijna uitsluitend uit vijandelijke en joodse vermogens. Het eindresultaat, ongeveer 13.000 karaat, was heel wat minder spectaculair dan de buit voor de industrie.⁶⁶³ In Nederland werden ongeveer 57.000 karaat sierdiamanten geroofd.⁶⁶⁴

243

Alles samen zijn er tijdens de oorlog vier grote ‘aanslagen’ gepleegd op de traditionele werking van de Belgische diamanthandel en -nijverheid. De combinatie van de interventies had makkelijk tot de ondergang van de sector kunnen leiden.

De eerste aanslag had het voorzien op de industriediamant, die aan toenemend strategisch belang won in de bewapeningswedloop en waardoor de Belgische diamantsector zeer waardevol zou blijken. Omdat Belgisch Kongo de belangrijkste industriediamantleverancier ter wereld was, kreeg de *Société Générale de Belgique* (SGB) – die via de *Forminière* de controle over deze exploitatie uitoefende – meer inspraak binnen het traditioneel ongebonden, door joden gedomineerde diamantbedrijf. De belangenverstrengeling tussen de *Forminière* en *De Beers* droeg hier nog toe bij.

De dominantie van de SGB bleek duidelijk toen men onder toenemende Duitse dreiging besloot de Belgische diamantsector naar het buitenland over te brengen. Niet alleen de *Forminière* maar de hele diamantsector werd tegen de zin van de joodse diamantairs in, naar Frankrijk gedelokaliseerd. Het bleek een fatale beslissing. De diamantairs raakten onherroepelijk over de wereld verspreid. Het resultaat van deze tweede aanslag was dan ook dat de joodse diamantairs, de dragers van de sector en een strategisch belangrijke economische troef, voor België verloren gingen.

Omdat joden een uitgesproken kosmopolitische groep vormden en hun loyaliteit tegenover België niet gegarandeerd was, bleek de vrees voor een definitieve vestiging in het buitenland niet uit de lucht gegre-

pen. Voorlopig leidde hun vlucht alvast tot de ontplooiing van nieuwe, met Antwerpen concurrerende diamantcentra. Dat was de derde aanslag op de Belgische diamantsector.

De vierde en laatste aanslag was de Duitse bezetting. Van een nationaal-socialistisch bewind kon men ook moeilijk een heilzame politiek verwachten tegenover een hoofdzakelijke joodse sector die een product voortbracht waar Duitsland grote nood aan had. Er bestond bovendien een Duits centrum voor diamantverwerking waarvan men een revanchistische controleovername kon verwachten. De grote schaarste, een gevolg van de onverzadigbare nood aan buitenlandse deviezen en industriediamant, leidde uiteindelijk tot een behoudsgezinde Duitse diamantpolitiek. De legertop vond dat men de Duitse belangen het best behartigde door de diamantsector onaangeroerd te laten. Dwangmaatregelen en een ontijdige controle konden in de 'vluchtige' sector enkel tot diamantvlucht en tot het terugtrekken op de zwarte markt leiden. Joden uitsluiten zou de gegarandeerde ondergang van de sector betekenen. Men moest dus niet alleen dwangmaatregelen maar ook anti-semitische maatregelen vermijden. Van een echt nieuwe, corporatistische bedrijfsorganisatie of een overname door Duitse prominenten was aanvankelijk geen sprake.

De politiek die het Antwerpse diamantcentrum bevoordeelde, was van hogerhand opgelegd aan de ambtenaar voor diamantaangelegenheden bij de *Feldkommandantur* van Antwerpen. Maar het waren de energie, de ijver en de vastberadenheid die *Kriegsverwaltungsrat* Lemberg bij het uitoefenen van zijn taak aan de dag legde, die leidden tot een reële en consequente toepassing van deze politiek op het terrein. Het vrijstellen van slijpbare diamanten voor Antwerpen, wat de Belgische diamantbewerkers aan het werk hield, leidde tot het behoud van de vakkundigheid. Het afschepen van de Duitse diamantnijverheid die haar eigen belangen in Antwerpen kwam behartigen, droeg bij tot het behoud van een minimumactiviteit in Antwerpen. Lemberg verlengde in feite de vooroorlogse boycot van de Duitse diamantnijverheid tot eind 1941. Dankzij hem werd de infrastructuur van de Belgische diamantnijverheid voor het grootste deel gered. Ten slotte heeft Lemberg er, bewust of onbewust, ontegensprekelijk toe bijgedragen dat joden zo lang mogelijk actief bleven en zo laat mogelijk onteigend werden. Het feit dat joden geld bleven verdienen en hun de tijd gegund werd om onder te duiken of te vluchten, kon de toekomstige heropleving van het Antwerpse diamantcentrum

enkel ten goede komen. Lemberg kon daarbij op de passieve steun rekenen van Holstein – van de administratieve controle te Brussel – en Delius, het administratieve hoofd van de *Feldkommandantur* 520 te Antwerpen. Hij wist zich ook met realistische medewerkers te omringen, zoals Otto Bozenhardt. Die had begrepen dat zijn eigen handelsbelangen met het oog op de naoorlogse periode niet gediend waren met de plundering en de vervreemding van de Antwerpse diamantairs. Lemberg en Holstein waren zeker geen nazi's. Zij waren ook geen 'jodenvrienden'. Deze ambtenaren van de *Militärverwaltung* volgden gewoon nauwgezet de bevelen en voerden de uitgestippelde politiek plichtsbewust uit. De wanorde en tegenspraak in de Duitse besluitvorming, bood Lemberg wel ruimte voor eigen initiatief en improvisatie. Precies daar kon het verschil gemaakt worden tussen een repressief, destructief en een heilzaam, beschermend beleid.

De politiek van Lemberg stond dan ook lijnrecht tegen dié kringen die een snelle plundering en 'ontjoodsing' van de Belgische economie wilden. In de diamantsector ging het vooral om het *Devisenschutzkommando* en een aantal individuele nazigezinde vertegenwoordigers van de Duitse diamantnijverheid. Hun ambities en betrachtingen pasten in het plaatje van de in Duitsland zelf heersende machtsstrijd tussen het leger en de SS, waarmee het *Devisenschutzkommando* nauwe banden onderhield. De interne pacificatiepoging van Lemberg mislukte, met als gevolg een onverbidde erosie van de machtspositie van Lemberg en van de hele *Militärverwaltung*. Dit leidde in de zomer en de herfst van 1941 tot een vertrouwenscrisis bij de Belgische diamantlieden en -instellingen. De controle over de diamantvoorraden dreigde verloren te gaan. Het charmeoffensief werd vervangen door een agressieve politiek. Het was een tijd van verplichte inbewaringgevingen, de liquidatie van de joodse diamantondernemingen en het verbeurdverklaren van hun diamanten. Met de ijdele poging van het *Vierjahresplan* en van Göring om alsnog diamanten op de zwarte markt in de wacht te slepen, werd een einde gemaakt aan de Duitse sturing van de Belgische diamantsector tijdens de bezetting.

6. De Belgische diamantsector in de ban van de Belgische breuklijnen

De breuklijnen tussen de Duitse instellingen – leger, partij, industrie – hebben een neerslag op de diamantsector in oorlogstijd, en hetzelfde kan gezegd worden voor de Belgische. Het besluitvormingsproces in diamantkringen werd beïnvloed door sociaal-politieke breuklijnen die de zuiver joods-Belgische overstegen. Dat werd al duidelijk bij de discussies over de evacuatie van de diamanthandel en -nijverheid naar het buitenland. Naast de joodse groep – die ook eigen sociaal-politieke schakeringen kende – zijn er nog drie andere groepen die een rol spelen. Ze verschilden sterk in hun houding tegenover de verschillende oorlogvoerende mogendheden. Een eerste groep werd gevormd door het neutralistisch-conservatieve, veelal katholieke milieu van de koloniale en SGB-kringen. Wij zullen nagaan welke stempel zij drukten op diamantaangelegenheden. De tweede groep, die rond Camille Huysmans en de *Algemene Diamantbewerkerbond* (ADB), was resoluut pro-geallieerd want haar machtsbasis was volledig afhankelijk van *De Beers*. De liberalen bleven opvallend afwezig van het politieke toneel. Een laatste groep was ideologisch niet zo welomlijnd. Deels Belgisch- en deels Vlaams-nationalistisch, nu eens opportunistisch en dan weer ronduit collaborerend, bestond deze groep vooral uit niet-joodse diamantairs die dankzij de Duitse bezetter de plaats van de joodse prominenten – directieleden van de beurzen, voorzitters van de werkgeversorganisatie en vooral *sightholders* – konden innemen. De Duitsers noemden ze ‘*Flämische Diamantiers*’.⁶⁶⁵ Wij zullen ze voortaan ook de ‘Vlaamse’ diamantairs noemen.

RECHTS-CONSERVATIEVE NEUTRALISTEN OF TRADITIONALISTISCHE LIBERALISTEN?

Een eerste groep die tot het ‘conservatieve’ kamp behoorde, de joodse werkgevers, bleef opvallend afwezig van het politieke toneel voor zover ze tenminste tijdens de bezetting haar standpunten nog kon verkondigen of haar belan-

gen kon behartigen. Met uitzondering van Romi Goldmuntz en in mindere mate zijn broer Leopold – zij hadden om pragmatische redenen duidelijk de socialistische kaart getrokken – valt over deze groep weinig te vertellen. Ook de Antwerpse *Diamantbank* (BDA), met aan het hoofd de katholieke Albert Edouard Janssen, liet in de besproken periode weinig van zich horen. De belangrijkste woordvoerder van de bank was bestuurder Paul Timbal, een vertrouwensman van Oppenheimer. Timbal vestigde een filiaal van de BDA in New York. Hij kwam vóór de bevrijding evenmin op het voorplan. Dat ligt heel anders voor de *Forminière*: deze speelde tijdens de hele duur van de oorlog zowel in bezet België als in Belgisch Kongo en in Londen een controversiële rol. Naast het feit dat de *Forminière* in 1940 weigerde naar Londen uit te wijken, besloot de onderneming tijdens de bezetting ook nog eens met de Duitsers samen te werken. Deze politiek deed tijdens en na de oorlog heel wat wenkbrauwen fronsen. Dat de *Forminière* zich op de koop toe uitgesproken defensief opstelde tegen elke vorm van geallieerde en vooral Britse inmenging, stuitte eveneens op onbegrip. Wat waren de redenen voor het merkwaardig gedrag van de *Forminière* en waar bevond de leiding van de *Forminière* zich op het ideologische schaakbord?

De geallieerden vermoedden dat de leiding van de *Forminière* in handen was van neutralisten. De Amerikaanse geheime diensten, waarvan de bevindingen met een flinke korrel zout genomen moeten worden zoals later zal blijken, beschouwden de voorzitter van de *Forminière*, Firmin Van Brée, als een ‘fascistische royalist’⁶⁶⁶ en een ‘nazisymphisant’.⁶⁶⁷ Ook de gedelegeerd bestuurder van *Diamang*, de Portugese oud-minister van Koloniën Ernesto de Vilhena, werd verdacht van nazisymphatieën. *Diamang* stond onder de virtuele controle van de *Forminière*. Dat een deel van het management van de *Forminière* in Brussel was gebleven, begrepen de Amerikanen van de *Board of Economic Warfare* (BEW) niet. Arthur Pauwels, de Amerikaanse consul-generaal te Antwerpen, rapporteerde tien maanden na de bevrijding van België dat de ‘collaborateur’ Dewyspelaere een half miljoen karaat industriediamant had geleverd aan de Duitsers. Enige nuance of dieper onderzoek naar de oorzaken van het gedrag van de *Forminière* was niet of nauwelijks aan de Amerikanen besteed. Deze uitlatingen ontsproten uit een belangenlogica. Zij getuigden zeker niet van de wens om een realistisch beeld van de Belgische koloniale kringen te schetsen. Maar ook het *Foreign Office* was verbijsterd door de neutralistische houding en zelfs de tegenstand van de Kongolese bedrijven tegen elke vorm van inmenging.⁶⁶⁸

De grote argwaan van de geallieerden en ook van Belgische linkse kringen valt te verklaren uit twee factoren. In september 1940 ontving het Belgische

diplomatieke corps een brief van Louis d'Ursel, Belgisch gevolmachtigd minister in Zwitserland. De brief was geïnspireerd door de koninklijke raadgevers Jacques Davignon⁶⁶⁹ en Robert Capelle⁶⁷⁰ en verloochende elke vorm van alliantie met de Britten. De strijd tegen Duitsland was volgens d'Ursel beëindigd op 28 mei 1940 en dat gold eveneens voor de kolonie.⁶⁷¹ Anderzijds verkreeg Leopold III, die het krijgsgevangenschap boven de ballingschap verkozen had, een onderhoud met Hitler op 19 november 1940. België had geen vrede gesloten met Duitsland zoals Vichy-Frankrijk. Zo'n vrede was volgens de vorst wel te overwegen in ruil voor een erkenning van de Belgische onafhankelijkheid. Het was daarbij belangrijk dat men de geallieerden en de naar Londen uitgeweken Belgische regering links zou laten liggen. Hitler reageerde echter niet op het voorstel. De bereidheid van de door fascistoïde, anti-parlementaire elementen omringde vorst om voor het kamp van de anti-democratie te kiezen en een vazal van nazi-Duitsland te worden, verklaart waarom rechtse neutralisten bij de geallieerden op zoveel weerzin stuitten.

De autoritaire, elitaire en anti-parlementaire opvattingen die Leopold III vanaf 1936 regelmatig prijs gaf, hadden sporen nagelaten in het bezette België, in Londen en in de kolonie. In Kongo, en vooral in de provincie Katanga, leefden royalistische, neutralistische 'realisten',⁶⁷² vooral onder een aantal patroons. Deze hadden al in Bordeaux verkondigd dat de Belgische regering de Kongolese economie 'aan de Britten verkocht had'. Volgens die bedrijfsleiders strookte dat niet met de Belgische belangen.⁶⁷³ In de kolonie en vooral in Katanga streefde men naar een grotere Kongolese autonomie. Patrick Mallon, de Amerikaanse consul in Leopoldstad, getuigde van de rancune onder diegenen die hun loyaliteit met Leopold III openlijk verkondigd hadden. De Britten betwijfelden ondertussen, nog steeds volgens Mallon, of Belgisch Kongo zijn bijdrage zou leveren voor de strijd tegen de vijand.⁶⁷⁴ De koloniale verkozen duidelijk *'een niet-oorlogszuchtige, lethargische en afwachtende politiek en verschuilden zich hiervoor achter een allesomvattend staatsgeheim'*⁶⁷⁵ De Vleeschauwer, hoewel zelf een conservatieve katholiek, zat zeer verveeld met de zaak. Hij had beloofd om Kongo een oorlogsdiscipline op te leggen. Een belangrijke, zo niet de hoofdreden voor de Britse erkenning van de regering-Pierlot, was het belang van Kongo. Als de Belgische regering in ballingschap ervoor had gekozen om het pad van Vichy te volgen, hadden de Britten waarschijnlijk de controle in Kongo overgenomen. Indien De Vleeschauwer er niet in slaagde zijn wil op te leggen in Katanga, kwam heel het kabinet van Londen in de problemen. Hij voerde daarom vanuit zijn departement Koloniën een zo autoritair en centralistisch mogelijk beleid.⁶⁷⁶ Deze defensieve houding van de kolonie kwam niet uit het niets. Ze volgde

Albert De Vleschauwer (Londen, 1942) – Foto: SOMA

logisch uit een aantal vooroorlogse factoren. Ten eerste had België sinds het midden van de jaren dertig een politiek gevoerd die buitenlandse economische inmenging in Kongo uitsloot.⁶⁷⁷ Ten tweede was er in België ergernis ontstaan over de Britse *appeasement*-politiek. Op zich had België hier niets op tegen, ware er niet dat ene koloniale aspect: de *appeasement*-politiek stelde de Belgische soevereiniteit over Kongo in vraag. Tot tweemaal toe, in november 1937 en in januari 1938, hadden de Britten met het idee gespeeld om sommige Duitse koloniale eisen in te willigen, namelijk de controle op Kongo of de Portugese kolonies. In december 1938 liet Groot-Brittannië bovendien weten dat de Britse garanties voor bescherming tegen een Duitse agressie enkel voor België golden en zeker niet voor Kongo. In Leopoldistische kringen had deze zaak heel wat beroering gewekt.⁶⁷⁸

Ten derde was de invloed van de privésector op het Kongolese beleid niet te onderschatten, en daarom vonden de geallieerden de terughoudendheid vanuit de ondernemingswereld betekenisvol. Het koloniale beleid werd grotendeels door Brussel uitgestippeld en de invloed van de SGB op het regeringsbeleid was enorm. De SGB, die de Europese sector van de koloniale economie bijna volledig controleerde, had een directeur voor elke sleutelsector. Firmin Van Brée, SGB-directeur, bijzonder gemandateerde voor koloniale aangelegenheden en voorzitter van de *Forminière*, bekleedde maar liefst 32 posten in de koloniale economie. Er werd gezegd dat hij meer macht had dan de gouverneur-generaal van Belgisch Kongo zelf. Hoewel de kolonie het recht had om de voorzitter van de raad van bestuur te benoemen en één derde van de bestuurders, werd het feitelijke bestuur overgelaten aan vertegenwoordigers van de privésector.⁶⁷⁹ De invloed van de privésector, in dit geval van de SGB, was een uitvloeisel van de grote administratief-juridische, financiële en zelfs persoonlijke verstrengeling tussen de SGB en de koloniale administratie.⁶⁸⁰ De overheid was vaak aandeelhouder en tegelijkertijd rekruteerden grote bedrijven topambtenaren. Bovendien sloten tal van hoge functionarissen hun carrière af bij zo'n privéonderneming. Zo schepte de overheid in Kongo een bijzonder gunstig klimaat voor de grote ondernemingen. Als de SGB, die 70 procent van de koloniale economie beheerste, er in de kolonie rechts-royalistische en neutralistische principes op zou hebben na gehouden, dan hadden die waarschijnlijk in koloniale overheidskringen een brede aanhang genoten. Maar gouverneur-generaal Pierre Ryckmans⁶⁸¹ steunde in Afrika het kamp van de Gaulle en juichte de vervanging toe van de vichysist⁶⁸² generaal Pierre Boisson in november 1940 als hoofd van Frans Equatoriaal Afrika. Minister van Koloniën Albert De Vleeschauwer was het eerste lid van de Belgische regering dat op 8 juli 1940 zijn

diensten aanbod aan Churchill. De tegenwerking van de ‘realisten’ in Katanga ging echter niet uit van de SGB zelf, maar van de SGB-dochterondernemingen *Compagnie des Chemins de Fer du Bas-Congo au Katanga* (BCK) en de *Union Minière du Haut-Katanga* (UMHK). De leiding van de SGB⁶⁸³ had het neutralisme al duidelijk afgewezen. Dat werd in Bordeaux nog eens expliciet aan minister van Financiën Camille Gutt verklaard.⁶⁸⁴ De SGB had overigens op geallieerd grondgebied voorbereidingen getroffen met het oog op de nakende oorlog: tal van koloniale ondernemingen hadden hun sociale zetel naar de Verenigde Staten verplaatst. Dat betekende niet dat de SGB pro-geallieerd of pro-Duits was, maar eerder dat het haar eigen winst en expansie bleef nastreven zonder al te veel rekening te houden met ideologie.⁶⁸⁵ Dirigistische richtlijnen van staatsorganen waren dus evenmin welkom. Belgische koloniale belangengroepen wilden een maximale vrijheid en autonomie bewaren. Het profiel van Cattier, die samen met Galopin in België de politiek van de *Forminière* grotendeels uitstippelde, strookte overigens evenmin met dat van de doorsneeneutralist. Félicien Cattier stamde uit een bescheiden milieu uit de Borinage en was een schoolvoorbeeld van opwaartse sociale mobiliteit via universitaire studies in het begin van de zoste eeuw.⁶⁸⁶ Rond de eeuwwisseling was hij een opgemerkte pleitbezorger in de ontvoogdingsstrijd van de Belgische ondernemers tegen de hegemonie van Leopold II in de toenmalige Kongo Vrijstaat. Cattier werd door de Duitsers met veel argwaan bekeken. Zijn vrouw was joodse en hij was tijdens de Eerste Wereldoorlog krijgsgevangene geweest. Zijn persoonlijke joodse vriend Gutt overtuigde hem ervan dat de geallieerden de bovenhand zouden halen. De Amerikaanse invloed op de *Forminière* mag ook niet onderschat worden. (zie p. 44)

Het rechts-royalistisch neutralisme had veel weg van een soort liberaal traditionalisme. De *Forminière* was patriottisch, anti-Duits en pro-geallieerd in zover dit haar eigen bedrijfsbelangen diende. Dat kon betekenen dat er met de Duitsers, met de geallieerden, of met beide groepen tegelijk aan het behoud van het Antwerpse diamantcentrum gewerkt werd.

LINKSE, PRO-GEALLIEERDE DEMOCRATEN

De Amerikanen slaagden er niet in om de nuance in het gedrag van de *Forminière* te vatten. Anderen, zoals Camille Huysmans, hadden die wél door, wat niet noodzakelijk betekende dat ze werd goedgekeurd. Huysmans hekelde de ambigue politiek van de *Forminière*, die volgens hem het eigenbelang boven het

gemeenschappelijke belang stelde. Hij verweet Cattier het debacle van Cognac en de gemiste kans om de Belgische diamantsector ongehavend op geallieerde bodem terug op te bouwen. Huysmans was ook niet te spreken over de ‘laster-campagne’, die naar eigen zeggen tegen hem gericht werd door Cattier. Die laatste zou zich in negatieve zin over de vlucht van Huysmans naar het buitenland uitgelaten hebben. Als voormalig voorzitter van de Tweede Internationale vond Huysmans dat hij goede redenen had om het land te ontvluchten. Dat was trouwens in samenspraak met het Antwerps schepencollege gebeurd. Wellicht lag de oorsprong van het antagonisme tussen Cattier en Huysmans bij de confrontatie in 1937 tussen de grote ondernemingen en de socialisten omdat deze laatste vonden dat de overheid in de Kongolese economie een grotere rol moest spelen. De socialisten waren er nooit in geslaagd door te dringen op de koloniale scène.⁶⁸⁷ De staat kon dienst doen als paard van Troje.

Ook in de relatie met de regering zat Huysmans in de knoei. In de reeks Huysmans-documenten stellen Herman Balthazar en José Gotovitch de burgemeester van Antwerpen voor als een onzelfzuchtige en zelfs enigermate ridderlijke voorvechter van democratische waarden. Hoe lovenswaardig de strijd van Huysmans in Londen ook mocht zijn, hij had ook duidelijk belangen te verdedigen. Dat was des te meer het geval omdat hij al verscheidene malen uit de Londense politieke boot gevallen was, wat hem verbitterde.

Toen de liberale minister van Volksgezondheid, Marcel-Henri Jaspar,⁶⁸⁸ zonder instemming van de andere regeringsleden, in juni 1940 uit Frankrijk naar Londen trok en er naar het voorbeeld van De Gaulle een Nationaal Belgisch Comité wilde oprichten, kon hij op de steun en medewerking van Huysmans rekenen.⁶⁸⁹ Deze poging om een Belgische regering in ballingschap te vormen, moest het hiaat opvullen dat door de weifelende en defaitistische regering-Pierlot was ontstaan. De Belgische ambassadeur in Groot-Brittannië, Emile de Cartier de Marchienne, en de katholieke minister van state Georges Theunis, buitengewoon Belgisch gevolmachtigde te New York, verzetten zich tegen dit plan.⁶⁹⁰ De twee droegen ertoe bij dat De Vleeschauwer – tot dan een neutralist die, op aandringen van Cattier, in juni 1940 had overwogen om de koloniale ondernemingen naar Kongo te verplaatsen – naar Londen ging. In een telegram aan Ryckmans verklaarde De Vleeschauwer dat hij zich naar Londen moest begeven omdat ‘enkele parlamentsleden met revolutionaire en zelfs republikeinse neigingen’ hem dwongen om ‘het koninklijke en wettige België’ te verdedigen.⁶⁹¹ In Bordeaux had de Belgische regering De Vleeschauwer tot algemeen bestuurder van de Kolonie benoemd zodat de soevereiniteitsrechten van de Koning op hem waren overgedragen. Aldus beloofde De Vleeschauwer aan

Churchill dat de Belgische kolonie zich aan de zijde van de geallieerden zou scharen. Omdat de Britten vooral door zee wilden gaan met de partij die hun de meeste garanties kon bieden op de Kongolese grondstofbronnen – en deze partij was zonder twijfel De Vleeschauwer – werden Jaspar en Huysmans buiten spel gezet. De vrijdelde pogingen van de liberale en socialistische parlementsleden om de plaats van de regering Pierlot in te nemen, sloten elke toekomstige politieke participatie aan de machtsuitoefening in Londen uit.

Huysmans hoopte alsnog in de regering-Pierlot opgenomen te worden. In deze vrij burgerlijke regering had hij zowel de Belgische werklieden als de Vlamingen kunnen vertegenwoordigen. Een andere bijdrage waren zijn uitstekende Britse connecties.⁶⁹² Huysmans was fel anti-Duits. Hij genoot daardoor het vertrouwen van de Britse regering en niet alleen van *Labour*. De Belgische socialisten waren in Londen het talrijkst en hadden de best georganiseerde contacten. Toch zouden zij er niet in slagen om in belangrijke materies, zoals koloniale, buitenlandse en oorlogsaangelegenheden inspraak te krijgen.⁶⁹³ Huysmans kreeg geen ministerportefeuille. Hoewel de *Belgische Werkliedenpartij* formeel in de regering vertegenwoordigd was, werd het linkse kamp zo goed als uit de regering gestoten. Het zag geen kans om de strijd tegen Hitler aan te gaan. Huysmans voelde hierover wrok tegenover de regering-Pierlot.

Na het debacle van het Nationaal Comité stak Huysmans zijn energie in het⁶⁹⁴ Belgisch Parlementair Bureau, dat onder zijn voorzitterschap stond. Deze officieuze parlementvertegenwoordiging in Londen nam zich voor controle uit te oefenen op de regeringspolitiek. Huysmans vreesde voor de naoorlogse democratie in België en wilde de regering regelmatig herinneren aan het bestaan van de Belgische arbeiders. Conservatieve kringen in Londen, waartoe Albert De Vleeschauwer behoorde, probeerden deze hoofdzakelijk linkse plannen te dwarsbomen. Toch zou het Parlementair Bureau schoorvoetend erkenning krijgen.

Voor de rest van de oorlog reageerde de regering in ballingschap heel terughoudend tegenover Huysmans. Het gecombineerde wantrouwen van de regering en van Cattier vormde een ernstige handicap bij Huysmans' belangenbehartiging van de Belgische diamantnijverheid in Londen. De sector redden was nochtans van het grootste belang voor de toekomstige werkgelegenheid van de 25.000 Antwerpse diamantbewerkers, de electorale basis van Huysmans.

Over de politieke kleur van de joodse diamantairs weten we weinig. Er zouden banden zijn tussen joodse immigranten en de liberale wereld, meent de historicus Lieven Saerens. Maar hij bestudeerde vooral de houding van de liberalen tegenover de joden.⁶⁹⁵ De Duitsers gingen ervan uit dat de joodse diamantairs liberaal gezind waren. Wij kunnen dat enkel bevestigen door te wijzen op de onderwijskeuze⁶⁹⁶ die een aantal joodse diamantairs maakten en de banden met de liberale senator en minister Albert Lilar,⁶⁹⁷ die de politieke en juridische belangen van de diamantbeurzen behartigde.⁶⁹⁸ Lilar kwam overigens goed overeen met Huysmans en kreeg in de regering van Huysmans de post van minister van Justitie. We weten weinig over een uitgesproken liberaal standpunt in diamantaangelegenheden. Joodse diamantairs bleven, op uitzondering van Romi Goldmuntz, opvallend afwezig van het politieke toneel. De liberale politieke inzet bleek overigens het monopolie te zijn van leerkrachten, officieren en magistraten. De commerciële sector, waartoe natuurlijk de diamanthandel behoorde, liet nauwelijks van zich horen.⁶⁹⁹

VLAAMS-NATIONALISME, COLLABORATIE EN ANTI-SEMITISME

De redenen voor collaboratie in Vlaanderen waren even uiteenlopend als de menselijke aard. Naast politiek-ideologische overtuigingen waren persoonlijke ambitie, winstbejag, broodwinning, avonturisme of querulantisme evengoed redenen om te collaboreren. Vaak speelde een combinatie van deze elementen. Politiek-ideologische motieven dienden meestal om andere te legitimeren. Historicus Bruno De Wever onderscheidt twee politiek-ideologische factoren die mensen aanzetten tot collaboratie: de anti-democratie en Vlaams-nationalisme. De Vlaams-nationalisten, een minderheid binnen het brede kader van de Vlaamse beweging, legden in de loop van de jaren dertig de band met de anti-democratie. De vaandeldrager van de anti-democratische, Vlaams-nationale tendens was het Vlaams Nationaal Verbond (VNV). Een uitgesproken anti-Belgische houding duwde de VNV-militanten als het ware in de armen van het fascistische bezettingsregime. Dat bood met zijn *Flamenpolitik* een alternatief voor de gehate Belgische hegemonie. Met de Duits-Vlaamse Arbeids-gemeenschap (DeVlag) bestond er ook een pan-Germaanse fascistische beweging in Vlaanderen. Die streefde naar de opname van Vlaanderen in het Groot-Germaanse Rijk. Deze twee partijen leverden tal van mandatarissen en beleids-

Vlaamse Waffen-SS op het Astridplein in Antwerpen – Foto: SOMA

lieden tijdens de bezetting.⁷⁰⁰ Hun leden zijn niet te vergelijken met de talrijke Belgen die in meer of mindere mate en om uiteenlopende redenen – noem het accommodatiepolitiek – met de Duitsers meewerkten. Na de oorlog hingen zij nog decennialang een vals beeld op van een geïdealiseerde collaboratie om de Vlaamse zaak te steunen maar de eigen macht en welstand waren voor hen wellicht belangrijker dan het welzijn van de Vlaamse burger, zoals onderzoek aantoot.⁷⁰¹

In welke mate speelden politiek-ideologische factoren een rol bij de accommodatiepolitiek of de collaboratie met de bezetter in de Belgische diamantnijverheid? Ging het om een idealistisch of eerder om een opportunistisch engagement? We zien drie grote soorten van activiteiten: de overname van de leidende posities in de diamantinstellingen en -verenigingen, het leveren van diamanten aan Duitsland, en anti-semitische handelingen. We moeten verder een onderscheid maken tussen degenen die op deze drie terreinen een actieve rol speelden en degenen die op passieve wijze profiteerden van de bezetting. Duitse staatsburgers als Frensel of Rohrbach vallen buiten deze analyse, ook al woon-

den ze reeds lang in België. Als Duitse staatsburgers vallen zij immers buiten de logica van de Belgische politieke breuklijnen.

Het veroveren van mandaten

Vrij snel na de bezetting gebeurden er in de *Algemene Diamantbewerkerbond* (ADB) en het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD) ‘illegale’ machts-overnames want ze verliepen niet conform de statuten. Bepaalde leden profiteerden van de afwezigheid van de stafleden, die op weg waren naar Cognac, om hun plaats in te nemen. Bij de ADB werden socialisten zo vervangen door Nieuwe-Ordegezinden – volgens sommigen ging het om Verdinaso-leden⁷⁰² – en bij het SBD werd het voorzitterschap van Lipschutz, die sinds twee jaar in de Verenigde Staten was, en van diens plaatsvervanger, Maechiel Salomons, niet langer aanvaard. Zij werden vervangen door ‘Vlaamse’ diamantairs.⁷⁰³

257

De ADB en het SBD maakten na verloop van tijd plaats voor andere, nieuwe instellingen en verenigingen waarvan de leidende posities en mandaten voor niet-joden waren voorbehouden:

Organisaties:

Diamantcentrale

Diamantcontrole

Diamantbureau

Zelfstandige Bedrijfsgroepering Diamant

Unie der Belgische Diamantbewerker

Diamantkontrollestelle

Reichsstelle für Technische Erzeugnisse

Dienststelle Veltjens bij het Vierjahresplan

Hun bestaansgrond:

reglementering van de diamantsector

inlichtingenbureau

aan- en verkoopbureau

werkgeversorganisatie en beurzen vakbond

Duitse sturing van de diamantsector

Duitse aankoopcentrale industrie-diamant

Duitse aankoopcentrale geslepen diamant

Benoemingen die binnen de geleide economie door het ministerie van Economische Zaken werden uitgevoerd, moesten altijd de goedkeuring krijgen van Frensel. Daarom doken in diamantaangelegenheden altijd weer dezelfde namen op. Als we een 28-tal mandatarissen van deze instellingen en verenigingen op basis van hun herkomst ordenen, geeft dat onderstaand resultaat. De nominale lijsten met mandatarissen werden reeds in hoofdstuk 5 beschreven.

VBD	37,9 percent
SBD	13,8 percent
Diamantclub	10,3 percent
<i>Forminière</i>	10,3 percent
Antwerpse Diamantbank	6,9 percent
‘Amsterdamsche Bank voor België’	3,4 percent
CBD	3,4 percent
Fortunia	3,4 percent
Firma Claes & Van Gestel	3,4 percent
ministerie van Economische Zaken	3,4 percent
‘Nieuw’ ADB-bestuur	3,4 percent

Op zich zegt dit nog niets over de macht van deze mandatarissen binnen de verschillende instellingen en verenigingen. Enkel de totale afwezigheid van de *Algemene Diamantbewerkerbond* (ADB) en de oververtegenwoordiging van de *Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (VBD) vallen op. De *Unie der Belgische Diamantbewerkeren* stond niet onder leiding van CBD’ers maar wel van het ACV en Arbeidsorde. Valckx, een lid van het Nieuwe-Ordegezinde bestuur van de ADB, kreeg in januari 1942 heel even het voorzitterschap over de centrale diamant van de Unie.⁷⁰⁵ Andere bondsleden – katholieke en socialistische – speelden tijdens de bezetting geen noemenswaardige rol meer. Bij de patroons was de VBD duidelijk dominant. Zelfs de gecumuleerde mandaten van de onder normale omstandigheden dominante Diamantclub en SBD konden niet tippen aan de vertegenwoordiging van de VBD. Vóór mei 1940 was die laatste nauwelijks van tel geweest.

Willen we tot een gewogen resultaat komen, dan zien we dat de talrijke mandatarissen van de VBD vooral in de raad en in het voorbereidende comité van de weinig invloedrijke Bedrijfsgroepering zetelden. Wél konden deze Kempense fabrikanten, en ook een paar mandatarissen van de Diamantclub en het SBD, de plaats van de joodse *sightholders* innemen. Het ruw slijpbaar werd door de *Forminière* aan een 15-tal fabrikanten geleverd. Deze richtten hiervoor op vraag van Dewyspelaere handelsgroepen op, met als voornaamste⁷⁰⁶ Busschots, Cluytmans, Stuyck, Coppens & Gielens (VBD en SBD), Hellings, Leysen, De Groof & Lens (VBD), Van Elsen & Raeymaeckers (Diamantclub) en tenslotte Delien, Wouters & Loyens (Diamantclub).

Dewyspelaere richtte zich zoveel mogelijk tot kandidaten die vóór de oorlog niet in Duitsland lieten bewerken. Dat betrof dus paradoxaal vooral de VBD, de oprichter van het toenmalige ‘Verdedigingskomiteit’. (zie p. 124.) Talrijke

VBD-leden konden hun macht vooral vanaf 1941 versterken, nadat de laatste joodse diamantairs uit het circuit werden geweerd.⁷⁰⁷

Sommigen van deze fabrikanten, die de *Forminière*-diamanten moesten verdelen, behielden de betere stenen voor de eigen ateliers en vervingen ze door minderwaardige stenen uit de eigen zwarte voorraad. Zo werden op de kap van de andere, eerlijke fabrikanten, grote winsten gemaakt. Sommigen, zoals Hellings en Breugelmans, profiteerden zodanig dat ze zelfs in Duitse kringen in opspraak kwamen.

De politieke macht, of de macht om de sector te sturen, lag in handen van de driehoofdige warencentrale. Hierin zaten fabrikanten én het ministerie van Economische Zaken, dat eigenlijk slechts een erefunctie bekleedde, samen in het 'legislatieve' orgaan, de Diamantcentrale. Maar de uitvoerende macht lag bij de Diamantcontrole en het Diamantbureau. De *Forminière* en de BDA hadden daar de touwtjes in handen. Hoewel ook deze ondernemingen goede zaken deden tijdens de bezetting – de *Forminière* zorgde ervoor dat de beschikbare stocks zoveel mogelijk en tegen de best mogelijke prijzen verkocht werden en de BDA financierde zoals gewoonlijk de diamanttransacties – werd in deze kringen beslist hoe de Duitse richtlijnen in praktijk gebracht moesten worden. Het waren met andere woorden vooral de *Forminière* en de BDA die de keuze maakten tussen collaboratie, accommodatie of verzet.

Leveringen aan Duitsland

De handel met Duitsland gaf de beste kans op grote winsten. In deze handel vinden we geen leden van de Diamantclub of het SBD terug. We treffen hier enkel VBD-leden zoals Hellings en Leysen aan en een aantal notoir collaborerende internationale firma's die zowel in Londen als in Amsterdam en Antwerpen actief waren gebleven, bijvoorbeeld Anton Smit & C^o⁷⁰⁸ en de firma Van Moppes & zonen. De firma Smit probeerde zelfs aan Japan te verkopen. Internationaal werden Smit talrijke collaboratiefeiten ten laste gelegd. Maar ook joden leverden aan de Duitsers, al zijn er opvallend weinig bronnen over deze transacties. Toch kunnen de geruchten, die vandaag nog de ronde doen in het diamantmilieu, gestaafd worden.⁷⁰⁹ Het is wel niet duidelijk of deze firma's vrijwillig leverden, maar één ervan, de firma Jacobowitz & Londner, duikt ook op als geldschietter en handlanger van Breugelmans bij het afschuimen van de zwarte markt voor de *Reichsstelle für technische Erzeugnisse* (RTE).⁷¹⁰ De absolute kampioen van de leveringen van ruwe en industriediamant aan de RTE was Gustaaf Breugelmans. Breugelmans had tegen het einde van de bezetting een fortuin

verzameld van om en bij 500 miljoen toenmalige frank. Hij was ook de enige Belg die mandaten kreeg van Duitse instellingen als de RTE en het *Vierjahresplan*. Met deze mandaten slaagde Breugelmans er meermaals in om zowel aan de Belgische controle van de Diamantcentrale als aan de controle van Lemberg te ontsnappen.

Van alle Belgische mandaten cumuleerde Breugelmans er het grootste aantal – namelijk vijf – gevolgd door de voorzitter van de Diamantclub, Frans Van Elsen, Eugène Busschots van het SBD en Jos Leysen van de VBD. Ze hadden daarom nog geen gelijksoortige bedoelingen, zoals meteen zal blijken.

Anti-semitisme

Over de intenties van de *Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (VBD), die vóór de bezetting nog enigszins gematigd genoemd kunnen worden, kon na de Duitse invasie geen twijfel meer bestaan. Al onmiddellijk kondigde de VBD, die ‘enkel Vlaamse leden telde’, aan dat ze met de Duitsers samen wilde werken.⁷¹¹ In de hoop het gevluchte *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD) de loef af te steken, nam ze ook contact op met het *Vlaams Economisch Verbond* (VEV). Tijdens dit hengelen naar macht, werden de opinies van de VBD ondubbelzinnig verwoord. Joden moesten uit de diamantnijverheid worden geweerd en vervangen door ‘Vlaamse krachten’. Joden kregen alvast verbod deel uit te maken van de beheerraad en ze kregen bij de VBD geen stemrecht. Joodse leden werden getolereerd ‘tot een definitieve oplossing werd gevonden voor het joodse vraagstuk’.⁷¹² De VBD genoot hierbij de steun van plaatsvervangend burgemeester Leo Delwaide⁷¹³: ‘Hij was ook van gevoelen dat VBD aangewezen was om de diamantnijverheid, welke uitsluitend een Vlaamsche nijverheid was, terug in handen te brengen van Vlaamsche menschen.’ Dit contrasteerde opvallend met de vooroorlogse joodsvriendelijke politiek van burgemeester Camille Huysmans.⁷¹⁴

Ook John Geertsen van het SBD-bestuur werd anti-semitisme aangewreven. Zo was hij de motor achter de verwijdering van Salomons uit het bestuur van het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD). Die laatste werd drie weken lang bij de *Sicherheitspolizei* gevangengezet om hem ervan te ‘overtuigen’ afstand te doen van het voorzitterschap van het SBD.⁷¹⁵ Salomons mag dan nog – zo blijkt uit een getuigenis – een onhebbelijke figuur geweest zijn, een joodse collega opzij schuiven en verklikken net na de nazi-invasie getuigde van weinig medeleven. Ook Rudelsheim, een ander joods staflid van het SBD, werd tot ontslag gedwongen. Geertsen drong er samen met Raeymaeckers van de Diamantclub bij Frensel op aan dat de joodse leden van de Bedrijfsgroepering,

van wie het patrimonium reeds volledig was geliquideerd, hun achterstallig lidgeld nog zouden betalen. Geertsen was een van de redacteurs van *De Dag*, een krant met een duidelijke ‘collaboratiesignatuur’ en waarvan de redacteurs meestal lid waren van het *Vlaams Nationalistisch Verbond* (VNV) of *De Vlag*.⁷¹⁶ Waren Busschots en Gielens, de andere bestuurders van het SBD, ook anti-semiten? Dat is weinig waarschijnlijk. (zie p. 335-336) Toch was de houding van het SBD niet gespeend van dubbelzinnigheden. Was dat het gevolg van de toen heersende anti-joodse sfeer? Zo loofde het SBD in oktober 1940 nog moedig het goede beleid van Lipschutz. De wijze waarop de VBD zich over joodse diamantairs als Lipschutz uitliet, kon bij het SBD op niets dan minachting rekenen. Het SBD was ervan overtuigd dat, wilde Antwerpen het grootste diamantcentrum blijven, de joden belangrijk waren omdat zij de contacten met de grootste exportmarkt – de Verenigde Staten – volledig in handen hadden. Het ‘joodse element’ mocht dus in geen geval ‘uitgeschakeld’ worden. Nog volgens het SBD zou een bijzonder statuut het ‘vreemdelingenprobleem’ kunnen oplossen... Terzelfdertijd werden in de vakschool van het SBD de ‘vreemdelingen’ vervangen door ‘Belgische jongens’⁷¹⁷ en werd Lemberg aangespoord om de joodse diamantairs uit Frankrijk terug te halen.⁷¹⁸

De Beurs voor Diamanthatel (Diamantbeurs) werd, dankzij een tussenkomst van Lemberg, niet als een joodse onderneming bestempeld en dus niet ‘geariseerd’. Toch zou er zich een ingrijpende ‘vervlaamsing’ voordoen. De nog aanwezige, maar moegetergde joodse beheerders hadden immers een vrijwillig, collegiaal aftreden van het bestuur voorgesteld maar de niet-joodse beheerders hadden dat geweigerd. In oktober 1940 werden leden van Fortunia, de beurs voor de Kempische fabrikanten, evenwel tot de Diamantbeurs toegelaten en na een verlaging van het inschrijvingsgeld tot 500 frank kwam er een ware toevloed van ‘Vlamingen’.⁷¹⁹ Joodse handelaars gaven hun kantoor op en stelden het meubilair ter beschikking van de ‘Vlamingen’.

De dominantste collaborateur, Gustaaf Breugelmans, kan niet van expliciete anti-semitische handelingen of uitspraken beticht worden. Hij was wel germanofiel. Zijn moeder was overigens een Duitse. Hij hoopte dat de Duitsers de eindzege zouden behalen en steunde als plaatsvervangend voorzitter van Fortunia de standpunten van de *Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (VBD). Zo pleitte hij bijvoorbeeld voor een directe bevoorrading van de kleine fabrikanten. Vóór de bevrijding had hij zich laten bijstaan door Jan Brans van het advocatenkantoor Lode Craeybeckx. Brans was hoofdredacteur van het VNV-blad *Volk en Staat* en had banden met Elias⁷²⁰ en Romsée.⁷²¹ Breugelmans was vooral iemand die bereid was over lijken te gaan om geld te verdienen.⁷²² De ver-

zwakte joodse diamantairs waren een gemakkelijke prooi voor afpersingen en intimidaties. Breugelmans dreef probleemloos handel in geroofde joodse goederen, zoals hij trouwens zelf toegaf. Hij participeerde onder andere aan de ‘boortactie’ die Frensel in de herfst van 1942 op touw zette om de laatste joodse diamantairs vóór hun deportatie uit te persen (zie p. 236).

Niet alle niet-joodse diamantairs lieten zich meedrijven met de anti-joodse hetze. Sommigen probeerden hun joodse collega’s te helpen. Frans Van Elsen, de voorzitter van de Diamantclub en van de Federatie der Belgische diamantbeurzen, cumuleerde heel wat posten in de nieuwe instellingen. Hij was ook een van de belangrijkste kopers van geroofd joods patrimonium maar zelf beweerde hij dat hij de goederen in veiligheid bracht om ze ooit aan de rechtmatige eigenaars terug te kunnen geven. Bronnen wijzen er inderdaad op dat Van Elsen meermaals joodse en beursbelangen behartigde. Joodse diamantairs zagen Van Elsen als een gematigd figuur met een heilzaam effect op de diamantsector. Na de liquidatie van de joodse diamantondernemingen boden zowel Van Elsen als Busschots hun ontslag aan bij de raden van de Diamantcentrale, het Diamantbureau en de Bedrijfsgroepering.

Na de vernieling van een synagoge in Antwerpen op 14 april 1941 – Foto: SOMA

Dewyspelaere, en met hem het personeel van de Diamantcontrole en het Diamantbureau, dat nagenoeg volledig uit *Forminière*- en BDA-personeel bestond, waarschuwde joden voor nakende inbeslagnemingen en voor vervolgingsmaatregelen. Zo kon een aantal joodse diamantairs aan vervolgingen en plunderingen ontsnappen. Het personeel van de Diamantcentrale nam een loopje met de reglementen en schreef zoveel mogelijk joden bij de Diamantcontrole in zodat zij in aanmerking kwamen voor ruwverdelingen. Dewyspelaere vocht ook voor het aanblijven van ten minste een aantal joodse makelaars in de sector en kon daarvoor zelfs rekenen op de steun van Lemberg.⁷²³ Van antisemitisme was in deze burgerlijke kringen geen sprake. Het weerwerk dat zij daarom van ‘Vlaamse’ kant ervoeren speelde mee in het ontslag van Dewyspelaere. De administratieve overste van Dewyspelaere, Albert Michielsens, was veel minder begaan met het lot van de joden, zoals blijkt uit zijn steun voor het verplichte ‘in bewaring geven’. (zie p. 272)

Het ‘volksvreemde’ karakter van de joden, waarop bijvoorbeeld het antisemitisme van de VBD duidelijk voortbouwde, was een uitgesproken ‘Vlaams’ concept. Goed ingeburgerde en genationaliseerde joden, zoals de diamantairs, waren zelden het mikpunt van Belgische nationalistes. Die stelden zich eerder xenofob dan wel antisemitisch op.⁷²⁴

Vlaams engagement, zand in de ogen?

Het blijft de vraag of de voorstanders van de ‘machtsgreep’ binnen de Belgische diamantsector, van de handel met Duitsland en van het weren van ‘volksvreemde elementen’ ook allen Vlaams-nationalisten of anti-democraten waren. Slechts over enkele spelers bleek voldoende informatie te achterhalen.

Het hoofd van de Diamantcentrale, Albert Michielsens, was geen lid van het VNV of andere Nieuwe-Orde-organisaties. Hij had wel veelvuldig contact met Ernest Van Den Berghe, algemeen secretaris van het VNV. Michielsens was immers ook kabinetschef van Victor Leemans, zelf een VNV’er. Maar het eigenlijke engagement van Michielsens lag vooral bij de bedrijfseconomie. Hij zag er de kans om het corporatistische project, of wat daarvoor moest doorgaan, in praktijk te brengen. Tijdens de oorlog hield Michielsens in elk geval de Vlaams gezinde anti-semiet Jos Hellings de hand boven het hoofd. Verder was hij voorstander van de opname van de Vlaams-nationalisten Frans Martens en John Geertsen in de raad van de Bedrijfs-groepering. Michielsens steunde het sociaal-politieke project dat Henri Velge, op vraag van het hof, opzette en dat de vervanging van de parlementaire democratie door een autoritair corporatisme

inhiel.⁷²⁵ Michielsens heeft dus wel degelijk boter op het hoofd en was ten minste op passieve wijze anti-democratisch en Vlaams-nationalistisch.

Een virulent politiek-ideologische profilering vinden we bij de *Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (VBD). Deze had vóór de oorlog al nauwe banden met ‘Volksverweering’. Van een aantal bestuurders van de VBD, zoals De Corte en Hellings, weten we zeker dat zij lid waren van het VNV.⁷²⁶ Over de andere bestuursleden zijn er vermoedens van lidmaatschap. Van een reëel maatschappelijk project was bij de VBD geen sprake, wel van een diffuus flamingantisme dat neerkwam op het tegenover elkaar stellen van de ‘gezonde’ Vlaamse ‘volksche’ aard en de ‘verachtelijke’ ‘volksvreemde’ joden.

Ook het kader van de *Algemene Diamantbewerkerbond* (ADB), de *Christelijke Belgische Diamantbewerkerbond* (CBD) en het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD) werd tijdens de bezetting vervlaamst. Maar de verdreven joden werden in ieder geval niet door Belgische patriotten vervangen. Enkel de beurswereld lijkt hier, tot aan het overlijden van Frans Van Elsen in oktober 1942, een andere houding op na te hebben gehouden. Van Elsen werd vervangen door Frans Raeymaeckers, van wie de activiteiten tijdens de bezetting op de grens lagen tussen accommodatie en collaboratie.

Dewypelaere, Van Rijkevorsel en hun oversten bij de *Forminière* en de BDA waren franstalig en aanhangers van de zogenaamde Galopin-doctrine, de SGB-politiek waar we nog op terugkomen. Mandatarissen van de *Forminière* of de BDA waren niet persoonlijk actief op de markt en kregen nooit de kans om zichzelf te verrijken. De ondernemingen waartoe zij behoorden, hoopten zonder enige twijfel wel goede zaken te doen. Ze dreven handel met diamantvoorraden die anders het risico liepen om verbeurd verklaard te worden. Zij probeerden zoveel mogelijk te verkopen aan personen die niets met de vijand te maken hadden.

Het klopt dus niet zonder meer dat collaborateurs en anti-semieten Vlaams-nationalisten waren. Wel is het zo dat degenen die na de vestiging van het Duits bewind de wind in de zeilen kregen, een onmiskenbaar flamingant karakter hadden. Hun argumenten voor een Vlaamse suprematie waren haast uitsluitend economisch van aard. Zelfs Michielsens profileerde zich eerder vaag op ideologisch gebied, maar verkneukelde zich over de kans om het corporatistische experiment uit te voeren. De meeste anderen werden door ettelijke getuigenissen afgebeeld als *losers*, mensen die vóór de oorlog niets betekenden in de diamantsector en soms zelfs uit de beurzen geweerd werden.⁷²⁷ De Vlaamse zaak zoals die in de diamantmiddens behartigd werd, had dus weinig te doen met de erkenning van de Vlaamse eigenheid, cultuur of het algemeen belang van de

burger. Ze werd op vage en weinig overtuigende wijze in de banier gedragen door sociaal verworpenen en malafide handelslui die dankbaar gebruik maakten van de Duitse bezetting om zich van de succesvolle joodse concurrent te ontdoen. In diamantmiddens was de ‘Vlaamse’ strijd dan ook overladen met anti-semitisme. Het ging dus om een principieel Vlaams-nationalisme maar eerder om een plat, arrivistisch ‘Vlaams’ opportunisme.

De *Militärverwaltung* was beducht voor profiteurs die het nationaal-socialisme puur uit eigenbelang dienden. De *Flamenpolitik* hield weliswaar in dat deze mensen massaal werden voorgetrokken bij de oprichting van nieuwe lichamen, bij benoemingen en bevorderingen maar de plotse macht en rijkdom die zij verwierven, ging niet altijd gepaard met de nodige voorzichtigheid en tact. Lemberg of Frensel moesten de ‘Vlaamse’ diamantairs meer dan eens tot de orde roepen. Het uitgesproken anti-semitisme van Hellings zat de *Militärverwaltung* behoorlijk dwars.⁷²⁸ Verschillende VBD-leden liepen straffen op na al te onstuimig gesjoemel. De aankoop van het *Hôtel Beaulieu* op de Antwerpse Keyserlei en van het Kasteel ‘Tanghof’ in Kontich door Breugelmans, behoren waarschijnlijk tot de meest potsierlijke voorbeelden.

De Frensel op bezoek bij de familie Breugelmans op het ‘Tanghof’ te Kontich – Foto: Strijd

Als er uit dit alles al een besluit gepuurd kan worden, dan is het wel dat het pragmatisme domineerde over de ideologie. De uiteenlopende protagonisten hadden hiervoor reële beweegredenen. In het kielzog van de *Société Générale de Belgique* was de *Forminière*, zowel in het bezette België als in de ‘vrije’ wereld, vooral wars van alle overheidsinvloed. Deze werd door de geallieerden als neutralistisch en door de Duitsers als patriottisch ervaren. De socialisten trokken in beide invloedssferen aan het kortste eind. De *Algemene Diamantbewerkerbond* (ADB) werd in het bezette België monddood gemaakt en Huysmans werd in het Verenigd Koninkrijk in een *underdog*positie gedwongen. Beiden steunden de joden, die de garantie vormden voor het behoud van hun beider machtsbasis: de diamantarbeiders. Het vlaams-nationalisme en het anti-semitisme waren twee instrumenten die in het bezette België handig aangewend werden tegen de joodse dominantie van de diamanthandel en -nijverheid. De uitsluiting en het verjagen van de joden werkte een machtsverschuiving in de hand van een uitgesproken kosmopolitische, burgerlijke elite naar kleinburgerlijke marginalen. De *Forminière* en de *Militärverwaltung* remden de opmars van deze opportunisten enigszins af.

7. Belgisch weerwerk in het bezette Antwerpen en in Londen

Als reactie op de ‘aanslagen op de traditionele orde’ – Duitse exploitatie, verspreiding, opkomende buitenlandse, vooral Amerikaanse concurrentie – kwam er een flinke portie weerwerk van de joodse en de niet-joodse diamantairs, Camille Huysmans, de Forminière, de Belgische regering en de kolonie. Zowel in het bezette Antwerpen als in Londen ijverden deze spelers voor het behoud van hun economische of politieke machtsbasis. Hun belangenbehartiging bracht een fundamentele ommekeer teweeg: na een periode vol gevaren werd de kans reëel op een heropleving van het Belgisch diamantcentrum.

267

BELANGENBEHARTIGING ONDER DUITSE BEWIND

Het behoud van Antwerpen als werelddiamantcentrum werd door verschillende partijen als streefdoel met de mond beleden. Daarover bestond een vrij grote consensus. Maar bij de invulling hiervan waren er grote verschillen. De bijdrage van de verschillende actoren varieerde volgens de uiteenlopende belangen in de Belgische diamantsector, die zij in het kader van de Duitse bezetting dienden. De belangen betroffen vooral het behoud van de diamantvoorraden in België en Frankrijk, de werkgelegenheid – en vakkundigheid – en de infrastructuur. De joodse aanwezigheid in Antwerpen moest volgens velen tot elke prijs behouden worden. Dat zou de joden deels noodlottig worden maar in heel wat gevallen ook hun redding betekenen. Hoe zit het ten slotte met de Belgische pogingen om de Duitse invloed te ondermijnen? Ze moeten bezien worden in het licht van de zogenaamde Galopin-doctrine en de politiek van de secretarissen-generaal van de Belgische ministeries.

Grondbeginselen van de accommodatiepolitiek

De Belgische industriëlen reageerden snel op de komst van de Duitsers. Al op 19 mei 1940, kort na het vertrek van de regering, verzamelde Alexandre Galopin,

gouverneur van de SGB, industriëlen en bankiers om het economische beleid te bespreken dat best gevoerd zou worden onder het bezettingsregime. Galopin, Max-Léo Gérard⁷²⁹ van de Bank van Brussel en Fernand Collin⁷³⁰ van de Kredietbank hadden hiervoor half mei 1940 een mandaat gekregen van de ministers Spaak en Gutt. Waarschijnlijk liet Galopin zich eveneens inspireren door Emile Francqui, die in 1914 voor een gelijksoortige uitdaging stond.⁷³¹ Tijdens de Eerste Wereldoorlog was het ‘heldhaftige kleine België’ onder leiding van zijn koning aan de zijde van de geallieerden blijven strijden. Hoewel de economie door gebrek aan grondstoffen zo goed als stilgevallen was, kon de bevolking rekenen op internationale solidariteit. In mei 1940 was de situatie heel anders. Het Duitse leger zegevierde over heel het Europese continent, de koning was een krijgsgevangene en de regering was op de dool. De werkloosheid nam zienderogen toe en van geallieerde bevoorrading was geen sprake. Verzet plegen leek op dat ogenblik gevaarlijk. Bovendien vreesden de Belgische industriëlen dat de bezetter de industriële uitrusting, zoals in ‘14-18’, zou ontmantelen en naar Duitsland zou overbrengen. Dat had toen geleid tot een verzwakking van de Belgische economie en haar concurrentiepositie. Om de schade van ‘14-18’, die een langdurig en kostelijk herstel gevergd had, te vermijden, kwamen Galopin en zijn comité voor het geheel van de Belgische politieke, sociale en economische elites tot de consensus om een accommodatiepolitiek te volgen.⁷³²

Deze politiek van het minste kwaad of de zogenaamde Galopin-doctrine ging uit van de volgende stelregel: voor een toereikende voedselbevoorrading van de bevolking was er geld nodig, en daarvoor moest de industrie blijven produceren en aan de Duitsers leveren. Wapens- en munitieleveringen waren daarbij wel uitgesloten. De ontwikkeling van nieuwe producten werd stopgezet en leveringen aan de vijand mochten niet door winstbejag gemotiveerd worden. De leveringen moesten overigens via Belgische, gecentraliseerde corporatistische instellingen en verenigingen gebeuren.⁷³³ Men wilde de Duitse bestellingen gelijkmatig over alle ondernemingen uit een bepaalde sector te verdelen. Om deze redenen werd de participatie aan bijvoorbeeld warencentrales niet geschuwd. Volgens Luyten speelden de warencentrales een sleutelrol in de organisatie van het economische leven en was het daarom van het grootste belang dat de leiding ervan in handen kwam van betrouwbare Belgische industriëlen. Andere motieven om de nationale industrie draaiende te houden, waren het behoud van het industriële patrimonium en het verhinderen van een massale verplichte tewerkstelling in Duitsland. De belangrijkste reden voor de accommodatiepolitiek was dat de Belgische industriëlen onder geen beding de controle over hun ondernemingen aan de Duitsers wilden prijsgeven.⁷³⁴

Hoewel er enige twijfel bestond over de legitimiteit van het mandaat van het Galopin-comité – de vertrouwensopdracht die het comité van Spaak en Gutt ontving was vaag en de juridische basis voor de doctrine enigszins wankel – kwam men na de bevrijding tot een brede consensus dat de politiek van het minste kwaad de beste houding was geweest en de bevolking op die manier erger leed bespaard was gebleven.

Het college van secretarissen-generaal trad expliciet of impliciet de Galopin-doctrine bij, en dat was een belangrijke evolutie. Krachtens een besluitwet van 10 mei 1940 was het college van secretarissen-generaal van de staatsadministratie immers belast met het bestuur van het land in afwezigheid van de regering. De rol van de secretarissen-generaal werd eveneens erkend door de *Militärbefehlshaber*. Hitler wilde zo weinig mogelijk mankracht en materieel mobiliseren voor de bezetting van West-Europa. De *Militärverwaltung* was daarom onderbemand. Bovendien was Reeder er niet in geslaagd om het land door Vlaams-nationalisten te laten regeren. Daardoor was hij wel verplicht steun te zoeken bij de traditionele elites. De secretarissen-generaal en de economische elites wisten deze Duitse zwakte handig uit te buiten. Omgekeerd waren de Duitsers er zich van bewust dat een zekere machtsdelegatie aan de Belgen hun loyaliteit jegens de bezetter verhoogde. Machtsbehoud werd met andere woorden geruild tegen een zekere tegemoetkoming aan de Duitse noden. De subtiliteit van deze uitwisseling reikte echter nog verder. De Belgen wisten dat de positie van het militaire bezettingsbestuur onzeker was wegens van de interne Duitse machtsstrijd tegen de NSDAP-instellingen. Uit angst voor een invloedstoename van de nazi's vermeden de Belgen dus zoveel mogelijk om de positie van de *Militärverwaltung* te verzwakken.⁷³⁵

De relaties tussen de bezetter en de Belgen werden vastgelegd in een protocol, dat op 12 juni 1940 door Eggert Reeder en de secretarissen-generaal werd ondertekend. De secretarissen-generaal erkenden evenwel dat de door de *Militärbefehlshaber* uitgevaardigde verordeningen, volgens de Conventie van Den Haag als Belgische wetten moesten worden beschouwd, zelfs als het aanpassingen aan het eigen college betrof. Zo werden in augustus 1940, ondanks protest, drie secretarissen-generaal vervangen, onder wie de uitgesproken belgicist Jean-Charles Snoy et d'Oppuers van Economische Zaken. Victor Leemans, de VNV'er die Economische Zaken overnam van Snoy, zou zich gaandeweg eveneens naar de Galopin-doctrine richten.⁷³⁶

In dit breder kader vonden ook de interacties tussen Belgen en Duitsers in de diamantsector plaats.

Departement Economische Zaken

Binnen het departement Economische Zaken in het bezette België waren naast Leemans, nog drie andere hoge ambtenaren bij diamantaangelegenheden betrokken. Aanvankelijk was er een bescheiden rol weggelegd voor Gustave Raven. Leemans erfde diens 'kabinetschef', Albert Michielsen. Verder verscheen ook Gaston Craen op het toneel.⁷³⁷

Craen, een sleutelfiguur op het departement, was sinds 30 november 1939 directeur-generaal van de studiedienst van Economische Zaken. Als aanhanger van de ontslagen Snoy, kon hij niet rekenen op het vertrouwen van Leemans. Toch besloot hij op verzoek van Snoy aan te blijven.⁷³⁸ De invloed die Snoy via Craen in het departement kon doen gelden, beperkte de actieradius van Leemans. Er moet dus een onderscheid gemaakt worden tussen het 'kabinet', met Leemans en Michielsen enerzijds, en de ambtenaren van het departement, met Craen als boegbeeld anderzijds. Leemans en Michielsen profileerden zich vooral als contactpersonen van de *Militärverwaltung*. Zij konden ook invloed uitoefenen op Nieuwe-Orde-instellingen zoals de bedrijfsgroeperingen en de warencentrales. Craen vertolkte duidelijk elementen uit de Galopin-doctrine. Zo pleitte hij bijvoorbeeld voor een maximumbezetting van de Belgische ondernemingen, desnoods tegen alle wetten van de productiviteit in, om de gespecialiseerde arbeid niet te verliezen.⁷³⁹ Naar het voorbeeld van Craen, gedroegen de hoge functionarissen van Economische Zaken zich uiterst terughoudend tegenover de bezetter. Al wat als collaboratie beschouwd kon worden, werd zorgvuldig vermeden. *Kriegsverwaltungsvizechef* Paul Beyer, die over deze houding van de Belgen berichtte in zijn memoires, trad echter pas in maart 1943 in dienst, een periode waarin de Belgische ambtenaren al vreesden voor wat hun na de bevrijding te wachten stond. Beyer beschreef ook de bekering van Leemans tot de zienswijze van het Galopin-comité. Leemans slaagde er met succes in om de uitvoering van beslissingen tot het uiterste te vertragen en uit te stellen.⁷⁴⁰

In welke diamantdossiers zijn deze drie functionarissen opgetreden en hoe profileerden zij zich tegenover elkaar, tegenover de bezetter en tegenover de diamantsector?

De eerste impulsen tot de oprichting van warencentrales kwamen van de Duitsers Nagel en Keyser, zoals we al zagen. Het opstellen van de statuten van de warencentrales werd overgelaten aan de Belgische administratie, meer bepaald aan interimsecretaris-generaal Raven. Het Duitse vertrouwen in de liberale Raven was echter beperkt, zodat voor de officiële bekrachtiging van de statuten gewacht werd tot de benoeming van Leemans in de herfst van 1940.

Leemans en Michielsens waren helemaal gewonnen voor corporatistische organisatievormen in de Belgische economie, maar niet tegen gelijk welke prijs. De onderhandelingen die de oprichting van de Diamantcentrale voorafgingen, illustreren dat. Pas toen de SGB geïnteresseerd was in een participatie in de Diamantcentrale, kreeg ook Michielsens belangstelling hiervoor.⁷⁴¹ Michielsens had namelijk geen vertrouwen in grote industriële groepen zoals de SGB. Volgens Michielsens moest het ministerie hierin het initiatief nemen, vooral om te verhinderen dat de controle over de diamantnijverheid naar het 'grootste privémonopoliebedrijf van het land zou gaan, de *Forminière*'.⁷⁴² Dat was ook de overtuiging van Craen, die de vergadering van warencentrale-directeuren voorzatte. Lemberg en Keyser, die via de Diamantcentrale de *Forminière* wilden mobiliseren als ruwdistributeur, moesten al hun overredingskracht aanwenden om Michielsens te doen bijdraaien. Toch gaf hij na de oorlog zelf toe dat alle diamantaangelegenheden in feite al vóór de oprichting van de Diamantcentrale door de *Diamantkontrollestelle* geregeld werden. Michielsens zou tijdens de hele bezetting slechts een erefunctie bekleden. Enkel wanneer belangrijke geschillen of grieven aan de bezetter voorgelegd moesten worden, deed men een beroep op hem en desnoods op Leemans. Michielsens bleef dus niet helemaal werkloos wat de diamantsector betreft.

Een eerste uitdaging voor het kabinet was het reduceren van de Duitse invloed over de warencentrales. Het kabinet wilde Frensel hierom uit de adviesraad van de Diamantcontrole weren. Frensel, die het reilen en zeilen in de Antwerpse diamanthandel en -nijverheid door en door kende, was de enige Duitse staatsburger die elke verzetspoging of omzeiling van de Duitse verordeningen binnen de diamantinstellingen zou kunnen onthullen. Michielsens duldde Frensel niet. Men kan Michielsens dus niet zonder meer tot de categorie van de opportunistische collaborateurs rekenen, in tegenstelling tot Breugelmans, die het overigens bijzonder goed kon vinden met Frensel. Lemberg, die niets van diamant af wist, stelde de benoeming van Frensel aan de leiding van de Diamantcontrole wel erg op prijs. Frensel leefde al elf jaar in België, had goede contacten met de Duitse diamantnijverheid, leidde eigenhandig de Duitse diamantimport tijdens de boycotjaren en werd door de Duitse consul-generaal als uiterst betrouwbaar aangeprezen. Lemberg bepleitte de zaak van Frensel bij Holstein en Westphal. Michielsens deed een beroep op Leemans om Frensel uit te sluiten. Uiteindelijk kreeg Frensel een mandaat dat hem toeliet in los verband bij de Diamantcontrole een oogje in het zeil te houden.⁷⁴³

Michielsens streefde vooral een gezonde economische leiding van de diamanthandel en -nijverheid na. Michielsens had het juist gezien wat Frensel betrof: de

man maakte inderdaad van zijn bevoorrechte uitzichtpost bij de diamantcontrole misbruik om diamantvoorraden op te sporen en te bemachtigen. Dit nam vanaf mei 1941 zodanige proporties aan dat Dewyspelaere met ontslag uit de Diamantcontrole dreigde. Voor Michielsens kon de houding van de ene, noch die van de andere door de beugel. Het gebruik van de *Feldgendarmerie* om ‘zwarte’ diamantpartijen in beslag te nemen, bracht het broze vertrouwen van de sector in de nieuwe instellingen in het gedrang.⁷⁴⁴ Maar Michielsens verweet de diamantairs en Dewyspelaere evengoed dat zij zich niet aan de spelregels van de nieuwe organisatie van de sector hielden. Zij stelden het behoud van individuele patrimonialia, namelijk van joden, boven de gezonde leiding van de Belgische economie.⁷⁴⁵ Met andere woorden: ondanks het onheil dat hen boven het hoofd hing, moesten de joden zich volgens Michielsens voornamelijk om de gezonde corporatistische reorganisatie van de Belgische diamanthandel en -nijverheid bekommeren. Hij was dan ook sterk gemotiveerd om Lemberg en Dewyspelaere te verzoenen, en slaagde daar ook in. Lemberg bond gedeeltelijk in, zodat het toezicht van Frensel op de Diamantcontrole sterk werd beknot. Bovendien moest Frensel van toen af, net zoals de andere diamantairs, al zijn diamanttransacties verantwoorden aan de Diamantcontrole en dus aan de *Forminière*. Michielsens was ook als de dood voor diamantvlucht, zelfs als het om bedreigde joodse diamantairs ging. Hij zette daarom alles op alles om de Duitsers te laten beloven dat de ondernemingen die ingeschreven waren bij de Diamantcentrale geen inbeslagnemingen zouden krijgen en dat ze een voorkeursbehandeling zouden genieten.⁷⁴⁶ Michielsens was ook voorstander van het afschaffen van beroeps categorieën die volgens hem en volgens de Duitsers geen meerwaarde inhielden voor de sector. Op een vergadering in oktober 1941 stelde Michielsens voor om leden die hun lidgeld niet betaalden – bepaalde makelaars en eigenwerkmakers-klievers en 65-plussers zonder echte bedrijfsactiviteit – te schrappen. Michielsens compromitteerde dus de veiligheid van de joodse diamantairs op basis van zuiver economische criteria. Geen wonder dat hij, geconfronteerd met de toenemende diamantvlucht in oktober 1941, voorstander was van een verplichte inbewaringgeving. Omdat Dewyspelaere andermaal met ontslag dreigde, besloot Michielsens de volledige verantwoordelijkheid van de inbewaringgeving op zich te nemen. Aan Frans Van Elsen, de voorzitter van de Federatie, die eveneens vreesde voor een inbeslagneming, antwoordde Michielsens dat de verplichte inbewaringgeving een noodzakelijk kwaad was, ‘waarvan de nadelen niet opwogen tegen de voordelen’.⁷⁴⁷ Toen de in bewaring gegeven diamanten later door de Duitsers opgeëist werden, zou Michielsens wel weigeren om ze af te geven tot er expliciete, schriftelijke bevelen van de *Militärverwaltung* voorgelegd werden.

Dat Michielsens niet door anti-semitische maar door zuiver economische motieven gedreven werd, blijkt uit zijn weigering om op Duits verzoek joodse make-lars uit te sluiten. Michielsens liet de Duitsers weten dat de Belgische staat geen bijzonder statuut voorzag voor joden zodat hij als hoofd van een overheidsinstelling in deze aangelegenheid geen positie kon innemen. Hij had bovendien het lef om op te merken dat de Antwerpse diamantwereld, om de sector te redden, bewust joden moest aanspreken omdat maar weinig ‘Vlaamse diamantlieden’ bekwaam genoeg waren om de joden te vervangen.⁷⁴⁸ Overigens moesten niet enkel joodse ‘fraudeurs’ het ontgelden. Alle ‘fraudeurs’ werden door Michielsens over dezelfde kam geschoren, inclusief machtige collaborateurs als Breugelmans of Duitse kopers als Bozenhardt. Dat werd Michielsens niet in dank afgenomen. Maar net als Frensel zou ook Breugelmans uiteindelijk uit de diamantinstellingen geweerd worden. Michielsens beschikte blijkbaar toch over genoeg hefboven om de Duitsers zijn visie op te dringen.

Michielsens en Leemans probeerden de diamantnijverheid ook voldoende te bevoorraden. Om ruwe diamant te laten aanrukken, moedigden ze de verkoop van geslepen diamanten op de internationale markten aan, bijvoorbeeld door de uitgestuurde handelaars van de nodige reisdocumenten en vergunningen te voorzien. Zij streefden ook naar de recuperatie van de diamanten die in Frankrijk verzeild waren. Ditmaal werd de *Forminière* expliciet om hulp gevraagd. Dat liep niet altijd gesmeerd. Bij de recuperatie van de Angola-diamanten bijvoorbeeld had de *Forminière* weerstand geboden. Leemans nam de zaak op met Galopin.⁷⁴⁹ Michielsens reisde eind 1942, begin 1943 naar Berlijn om met de *Reichsstelle für technische Erzeugnisse* (RTE) te onderhandelen over het deel van de La Pallice-diamanten, dat de Belgische industrie toekwam.⁷⁵⁰ Het kabinet probeerde het onttrekken van diamanten aan de Belgische markt af te remmen. Procedurele verdragingsmanoeuvres waren dan het beste wapen in handen van de diamantinstellingen. Dat was ook zo bij de verbeurdverklaring van de joodse in bewaring gegeven diamanten. Om de niet-joodse in bewaring gegeven diamanten te recupereren, werd opnieuw stevig onderhandeld. De samenwerking tussen Dewyspelaere en Michielsens hierin sorteerde eind februari 1943 succes. Toen het *Vierjahresplan* in 1944 – in het kader van de zogenaamde *Diamantaktion* – nog 3500 karaat geslepen diamanten wilde opkopen, bood Leemans eveneens weerstand. Hij wees Holstein erop dat het om nationaal patrimonium ging, dat niet langer in aanmerking kwam als strategische waar. Hij suggereerde dat er in Duitsland ongetwijfeld nog stocks overbleven en dat er al ‘onvoorstelbaar veel’ diamanten uit België gekocht of in beslag genomen waren.⁷⁵¹ De Keyser, de juridische expert die na de bevrijding een verslag over de

Diamantcentrale opstelde voor de krijgsauditeur, bevestigde dat hij in de documenten van de Diamantcentrale geen aanduidingen kon vinden van een ‘gewilde bevoordeling van de vijand hoewel natuurlijk wel met deze samengewerkt moest worden’. De Keyser kreeg de indruk dat er een latente strijd gevoerd werd tegen de bezettende macht om zoveel mogelijk goederen in België te houden. De Duitse dwangmaatregelen in de diamantsector wekten bij de Diamantcentrale misnoegen en de indruk benadeeld te worden, nog volgens De Keyser.⁷⁵²

Het kabinet van Economische Zaken, met Leemans en Michielsen als verantwoordelijken voor diamantaangelegenheden, spande zich dus ondubbelzinnig in om de belangen van de Belgische diamanthandel en -nijverheid te behartigen. Dit kwam overeen met de beginselen van het Galopin-comité. Waar de gevoerde politiek in de beginfase enthousiast pro-Duits was, toch wat het maatschappelijk project betrof, rijmde de Belgische belangenbehartiging gaandeweg steeds minder met een pro-Duitse houding. Vanaf het ogenblik dat de Duitse eindzege niet langer vaststond, maar vooral toen bleek dat de Duitsers hun woord niet hielden over de beloofde bevoorrading van België, bekoelde het enthousiasme. Warencentrales begonnen hoe langer hoe meer weerstand te bieden tegen de Duitsers en de Diamantcentrale vormde daarop geen uitzondering. Reeder ondervond dit ook in zijn relatie met de secretarissen-generaal. Toch voeren niet alle warencentrales eenzelfde koers. Zo was men in de textielsector veel meegaander met de bezetter: men nam deel aan de jodenvervolging en schrok er niet voor terug militaire bestellingen te aanvaarden. Al bij al slaagden de door Belgen bemande warencentrales er nauwelijks in om de Duitse eisen in te tomen.⁷⁵³ Dat lag anders met de Diamantcentrale en was de verdienste van Michielsen en Leemans maar ook van het personeel van de *Forminière* en van de BDA.

De macht die de SGB via de *Forminière* in de nieuwe diamantinstellingen verwierf, was duidelijk een doorn in het oog van zowel het Nieuwe-Ordekabinet als van de administratie van Economische Zaken, die onder de feitelijke leiding van Craen stond. Volgens de functionarissen kon de privésector onmogelijk het algemeen belang dienen.⁷⁵⁴

Michielsen handelde vooral erg zakelijk. De sociale en ethische betrokkenheid van de personeelsleden van de *Forminière* en de BDA, waren op het departement Economische Zaken volkomen afwezig. Daar primeerde een koud, wetmatig en haast wetenschappelijk economisch beleid.

Comité Central Industriel

Bij de oprichting van de warencentrales werd ook het *Comité Central Industriel* (CCI) betrokken. Omdat *Oberbergrat* Keyser de vertegenwoordiging van de Belgische economie bij de *Miltärverwaltung* wilde beperken, was hij voorstander van een concentratie per sector.⁷⁵⁵ Het CCI zag daarom zijn kans schoon om een wezenlijke machtspositie te verwerven maar in de diamantwereld was de organisatie afwezig. De werkgeversorganisatie van de Antwerpse diamantairs, het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD) had geen banden met het CCI omdat de uitgesproken joodse diamantwereld steeds in de marge gebleven was van het Belgisch industriële establishment.⁷⁵⁶ Er bestond dus ook geen diamantpolitiek bij het CCI. De Diamantcentrale en zijn filialen waren, met uitzondering van een vrijwel symbolische vertegenwoordiging van de staat, volledig in handen van de *Forminière* en de BDA. De aanwezigheid van deze twee ondernemingen in de nieuwe structuren stoelde, evenals die van het CCI, op een toestemming van het Galopin-comité. De experts die zich na de bevrijding over de economische collaboratie bogen, vonden dat het CCI in de geest van de Galopin-doctrine gehandeld had.⁷⁵⁷

275

Forminière

Toen de *Oberfeldkommandantur 672 Außenstelle Antwerpen* op 31 juli 1940 de verplichte aangifte van diamanten beval, wist Lemberg al van het bestaan van de in Bordeaux ondergebrachte stocks. Via Frans Van Elsen van de Federatie nam hij contact op met Dewyspelaere. Van meet af aan werd Dewyspelaere dus geconfronteerd met de keuze voor het minste kwaad. Moest hij de diamanten in Bordeaux laten met het risico dat ze in beslag genomen werden of kon men ze beter met de hulp van de Duitsers repatriëren in de hoop er een deel van te recupereren voor de Belgische economie? Op 7 augustus 1940 kwamen Lemberg en Dewyspelaere tot een overeenkomst. De *Forminière* mocht de diamanten uit de *Banque Soula* recupereren op enkele voorwaarden: het contract van de *Forminière* met de *Diamond Corporation (Dicorp)* werd officieel opgezegd en de RTE kreeg het exclusieve kooprecht op dat gedeelte van de Bordeaux-diamanten dat uit industriediamant bestond. De boort en het slijpbaar konden gebruikt worden door de Belgische diamantnijverheid. Een Duitse ambtenaar zou controle uitvoeren op de verkoop.

Ofschoon de gerepatrieerde diamanten door het *Devisenschutzkommando* (DSK) bewaard zouden worden, overtuigde Dewyspelaere Lemberg ervan de

partij te laten keuren op het daarvoor uitgeruste kantoor van de *Forminière* op de Graanmarkt. Daar kon het *Forminière*-personeel immers een voor België voordelige keuring uitvoeren door zoveel mogelijk industriediamant bij de categorie van slijpbaar te klasseren. Zo kon hij dus niet naar Duitsland geëxporteerd worden. De *Forminière* slaagde erin om de 80.000 karaat slijpbaar – die in feite reeds in Bordeaux gekeurd was – tot 320.000 karaat op te voeren.⁷⁵⁸ Dit bedrag werd in het diamantmilieu op groot enthousiasme onthaald omdat de diamantnijverheid dringend aan bevoorrading toe was. De werkloosheid sloeg al hard toe. Op 23 augustus 1940 maakte de pers voor het eerst gewag van het vertrek van werkloze diamantbewerkers naar Duitsland.⁷⁵⁹ De diamanten werden tussen augustus 1940 en februari 1941 aan verscheidene ‘Vlaamse’ diamantairs verkocht. De *Forminière* verbond er zich in het geheim toe om de verkoop in naam van de *Diamond Trading Company* (DTC) uit te voeren, maar de onderneming slaagde er wel in om met een behoorlijke winst rechtstreeks aan de markt te verkopen. Waar tot dan toe nog slechts de helft van de dividenden voor het jaar 1939 aan de aandeelhouders gestort kon worden, maakten de recente verkopen een betaling van de verschuldigde saldi vóór het einde van 1940 mogelijk.⁷⁶⁰ De kopers werden aangepord het gekochte ruw zo snel mogelijk te slijpen zodat het zeker niet voor de Duitse industrie opgeëist zou worden. Omdat dit risico er sowieso in zat, aarzelden heel wat kleinere fabrikanten om te investeren. Zo kwam het dat vooral kapitaalcrachtige diamantairs de waar opkochten. Dewyspelaere verplichtte de kopers dan ook om 80 percent van de diamanten door te verkopen aan de kleinere diamantairs. In maart 1941 was alles verkocht. Met deze verzetsdaad wakkerde de *Forminière* in de hele sector de hoop aan op voldoende commerciële en industriële activiteit. Prominenten uit de Antwerpse diamantwereld lobbyden bij de *Forminière*-top, de SGB, Economische Zaken en het stadsbestuur van Antwerpen om de *Forminière* een actieve rol te laten spelen. Ze voerden argumenten aan waarvoor het Galopin-comité niet ongevoelig kon blijven. Zo werd geopperd dat de Duitsers de diamanthandel volledig zouden inpalmen als de *Forminière* de markt links liet liggen. Omdat de onderneming net grote hoeveelheden diamanten op deze markt gebracht had, droeg zij een zware morele verantwoordelijkheid. De diamanten mochten niet naar Duitsland uitgevoerd worden, want dan zouden de nutteloos geworden slijpmachines ontmanteld en eveneens geplunderd worden. Het waren de joden, zo stelde men, die er als eersten de gevolgen van zouden dragen, om nog te zwijgen van de werkloosheid onder de niet-joodse diamantbewerkers. Deze vraag vanwege het diamantmilieu sterkte Lemberg in zijn voornemen om de *Forminière*, naar analogie van het Londense ruwsyndicaat, als belangrijkste ruwleverancier de controle

over de markt te geven. De *Forminière* had hier wel oren naar omdat de onderneming bezorgd was over het lot van de Antwerpse diamantbewerker, de enige waarborg voor afzet in geval van een definitieve Duitse overwinning.⁷⁶¹ De *Forminière* wilde de bestemming van de in België aanwezige stocks zoveel mogelijk controleren.

Desondanks besloot de *Forminière* aanvankelijk om zich niet te engageren bij de Diamantcentrale, en wel om twee redenen: om te beginnen was de leiding van de Diamantcentrale aan Economische Zaken toevertrouwd en de *Forminière* weigerde om zich aan de overheid te onderwerpen.⁷⁶² Het bedrijf vreesde een groter wordende staatsinterventie, die zich ook na de oorlog nog zou uitbreiden en die de vlucht van ‘deze zo delicate industrie zou teweegbrengen naar oorden die gunstiger staan ten overstaan van de vrije onderneming’.⁷⁶³ De wederzijdse argwaan tussen Michielsens en de koloniale onderneming werd al vernoemd. Het bleef dus voorlopig bij een onduidelijk mandaat voor Dewyspelaere, die als particulier voor de *Forminière* maar niet in naam van de *Forminière*, de Antwerpse markt bleef bevoorraden. Een tweede reden voor de terughoudendheid van de *Forminière* had te maken met de gevoelige politieke situatie van Kongo. Een al te openlijke collaboratie met de Duitsers zou wel eens kunnen leiden tot een Britse interventie in de kolonie. Een wijziging van de statuten van de onderneming onder druk van de koloniale overheid was niet uitgesloten.

Lemberg had veel begrip voor deze grieven. Hij stelde voor om de handelsactiviteiten van de *Forminière* anoniem via een nepfirma, onder voogdij van de Diamantcentrale, te laten voeren. De *Forminière*-bestuurder Alphonse Cayen was in februari 1941 bereid om op deze basis mee te werken aan de reorganisatie van de Belgische diamantindustrie. Lemberg was er ondertussen in geslaagd om de weerstand van Economische Zaken tegen de benoeming van Dewyspelaere te verminderen. Hij stelde Michielsens namelijk op de hoogte van de rol die het Londense ruwsyndicaat tot dan toe in de diamantwereld gespeeld had.⁷⁶⁴ Meteen werd de functie van Dewyspelaere als hoofd van de Diamantcontrole officieel bekrachtigd. De Diamantcontrole kon echter geen handel drijven. Zij was enkel een controle-instelling. Daarom werd het Diamantbureau opgericht, dat zoals afgesproken de transacties van de *Forminière* maskeerde.

Dewyspelaere werd verzocht ook de leiding van deze nieuwe instelling op zich te nemen, maar had hier wel ethische bezwaren bij omdat hij in opdracht van de Duitsers handel zou drijven.⁷⁶⁵ Hij aanvaardde deze taak niettemin onder druk van het diamantmilieu en uit loyaliteit tegenover de *Forminière*. Op 31 augustus 1941 schreef Dewyspelaere in een brief aan Cayen: ‘Ik wil enkel in het belang van de *Forminière* handelen.’ Hij was naar eigen zeggen persoonlijk door

Galopin aangesproken met de woorden: ‘U moet al het nodige doen om de diamantbewerker in België aan het werk te houden. Maar een rechtstreekse betrekking van de Forminière zou slecht begrepen kunnen worden door Londen, en zou een voorwendsel kunnen zijn voor represailles van onze bondgenoten tegen onze bezittingen in Kongo. U moet deze taak dus persoonlijk op u nemen. Ik zal u dekken. Na de oorlog zal ik ervoor zorgen dat u al uw rechten behoudt.’⁷⁶⁶ Dewyspelaere aanvaardde geen vergoeding voor zijn werk. Hij beschouwde zijn taak als een patriottische plicht. Uit zijn weigering om het Diamantbureau in te schakelen in de handel van verbeurdverklarde vijandelijke vermogens, meer bepaald de verkoop van de zogenaamde Angola-diamanten, blijken de ethische problemen waarmee Dewyspelaere worstelde. Op 1 april 1941 werd hierover vergaderd door Cayen, Dewyspelaere, Michielsen, Van Elsen en Busschots. Cayen verklaarde er dat de *Forminière* zijn best zou doen om, naar de richtlijnen van de gouverneur van de SGB, de belangen van de Belgische diamantnijverheid, en van de diamantarbeiders in het bijzonder, zo goed mogelijk te behartigen. Maar indien het verkoopverbod van de zustermaatschappij *Diamang* niet gerespecteerd werd, waren sancties tegen de *Forminière* in Belgisch Kongo niet uitgesloten. Van Elsen vreesde dat de Duitse belofte om geen diamanten in beslag te nemen, bij het eventueel wegvallen van een Diamantbureau, niet nagekomen zou worden. Uit protest tegen de Duitse druk om vijandelijke vermogens voor de Duitsers te verkopen bood Dewyspelaere op 7 april 1941 een eerste maal zijn ontslag aan. Maar op bevel van zijn oversten, die door Lemberg aangepord waren, hernam Dewyspelaere zijn activiteiten al later die maand. Leemans had intussen van Galopin de instructie gekregen dat de *Forminière* zich over de diamantsector moest blijven ontfemen.⁷⁶⁷ De corporatistische instellingen waren dus effectief instrumenten in handen van het Galopin-comité.⁷⁶⁸ Hier blijkt dat ook secretaris-generaal Leemans dat was.

Dewyspelaere voerde vanaf dan een niet-aflaatende strijd tegen de Duitse overheid om diamanten voor België te reserveren. Ettelijke ‘vijandelijke’ diamantpartijen werden aangekocht maar zo min mogelijk doorverkocht in de hoop ze na de bevrijding aan hun rechtmatige eigenaars te kunnen teruggeven. Sinds april 1941 geloofde het Galopin-comité immers niet langer in een Duitse eindzege. *Forminière*-medewerker Paul Génicot keurde deze partijen steeds in het nadeel van de Duitsers. Zo werden de zeer waardevolle ‘vijandelijke’ partijen van de firma’s Goldmuntz en Lerner & Lerner overgewaardeerd en slaagde het Diamantbureau er bijgevolg niet in ze te verkopen. Men hoopte die techniek tot de bevrijding te kunnen blijven toepassen. Moest er onder Duitse dwang toch verkocht worden, dan werden er verdragingsacties toegepast om de

opbrengst van de verkoop niet te moeten afstaan.⁷⁶⁹ Op 26 februari 1943 overtuigden Dewyspelaere en Michielsens het DSK en Holstein ervan de in bewaring gegeven diamanten van niet-joodse diamantairs terug te geven. Na de restitutie van de La Pallice-diamanten door Frankrijk, werd samen met Michielsens ook nog eens hard onderhandeld om 30.000 karaat voor de Belgische diamantnijverheid los te weken. In 1944 eiste Neumetzger in naam van het *Vierjahresplan* nog 5000 karaat geslepen diamanten uit België. Dewyspelaere manoeuvreerde zodanig dat men nooit aan deze hoeveelheid kwam. Hij liet Holstein beloven dat geslepen diamanten voortaan niet meer zouden worden opgeëist, wat kon omdat alle aandacht naar industriediamant ging. De Diamantcontrole, ook onder leiding van Dewyspelaere, traceerde de sporen van alle plunderingen, met het oog op eventuele naoorlogse schadeloosstellingen.⁷⁷⁰

Meer dan wie ook heeft Dewyspelaere zich expliciet ingezet om de joden te helpen. De bescheiden steun van Michielsens of Lemberg aan joden, stond meestal in het teken van het economische belang. Bij Dewyspelaere oversteeg de hulp duidelijk het onmiddellijke economisch nut. Het actief aanmoedigen van de diamantvlucht en van joodse diamantairs die wilden onderduiken, getuigde van een altruïsme dat moeilijk als langetermijnopportunisme beschouwd kan worden. Aanvankelijk spoorde Dewyspelaere, zoals zovele anderen, Lemberg aan om de joodse vluchtelingen uit Frankrijk te repatriëren. Dat gebeurde in de volle overtuiging van het Galopin-comité dat de Duitsers de eindzege zouden behalen. In april 1941 echter, vanaf het moment dat Frensel een licht wierp op het lot dat de joden beschoren was, spande Dewyspelaere zich erg in om joodse diamantairs uit de klauwen van de nazi's te houden. Zo slaagde hij erin om, met passieve steun van Lemberg, nog zeven joden aan te duiden als officiële, door de Diamantcontrole gemandateerde makelaars.⁷⁷¹ Een maximum aan joodse diamantondernemingen werd voorlopig gespaard van liquidatie doordat de Diamantcontrole 'draaide en keerde' tot de inschrijvingsvoorwaarden omzeild konden worden en de ondernemingen een officieel statuut kregen.⁷⁷² Toen de verplichte inbewaringgeving afgekondigd werd, eiste Dewyspelaere van de *Militärverwaltung* een schriftelijke waarborg dat de gedeponeerde reserves niet in beslag genomen zouden worden. Omdat hij er niet van overtuigd was dat de beloftes van Lemberg nagekomen zouden worden, bood hij op 22 december 1941 voor de derde maal zijn ontslag aan. Hij probeerde vooral tijd te winnen en de indruk te wekken dat de diamantinstellingen zich niets aantrokken van het joodse vraagstuk. Toen Urbanek in maart 1943 voorstelde joodse, in bewaring gegeven diamanten te gebruiken om de ruwe en industriediamanten van de niet-joden voor Duitsland op te kopen, weigerde

Dewyspelaere. ‘De Belgen zijn misschien bereid’, merkte Urbanek op, ‘om de verkoop van de joodse waren te dulden, maar niet te ondersteunen.’⁷⁷³

Het personeel van de Diamantcontrole en van het Diamantbureau deelde grotendeels de houding van Dewyspelaere. Slechts enkele Duitsers, zoals Frensel en Cremer, hadden door dat het door de diamantinstellingen gerekruteerde personeel, hetzelfde was als dat van het vooroorlogse, door de Britten gecontroleerde ‘Beschermingscomité voor den Diamanthandel en Nijverheid in België’. Volgens een van deze medewerkers, expert-boekhouder Antoon Oldenburg, ging het om een bewuste rekruteringspolitiek: de oud-medewerkers van het Comité hadden immers de nodige ervaring en men hoopte dat zij een volledige Duitse controle van de sector konden helpen vermijden. Het personeel was afkomstig van de *Forminière* maar ook van de *Antwerpse Diamantbank* (BDA) en stond onder leiding van directeur Joseph Van Rijkevorsel, de bedrijfsleider van de BDA. Net als Dewyspelaere, die rapporteerde aan Galopin, hield ook Van Rijkevorsel zijn oversten systematisch op de hoogte. Vertrouwelijke verslagen van de Diamantcontrole werden doorgespeeld aan Georges Janssen, gouverneur van de Nationale Bank van België en bestuurder van de *Société de Banque Belge* (SBB), Albert-Edouard Janssen, voorzitter van de BDA, en aan baron Paul Houtart en Philippe Van Isacker, bestuurders van de BDA.⁷⁷⁴ Van Rijkevorsel en technicus Wolfs verwierven faam in het diamantmilieu omdat zij erin slaagden vergunningen uit te reiken om diamanten te bewerken die tot zes maal de gebruikelijke arbeidstijd overtroffen. Hierdoor werden tal van diamantbewerkers fictief aan het werk gehouden en niet naar Duitsland gedeporteerd voor verplichte tewerkstelling. Er werd in de schoot van de Diamantcontrole gefraudeerd en ‘zwart gemaakt’: kwaliteitsdiamanten werden vervangen door uitschot uit de zwarte voorraden. Als het administratieve papierwerk maar in orde was. Deze praktijken hadden tegen het einde van 1943 zulke proporties aangenomen, dat men de meest elementaire voorzichtigheid uit het oog verloor en de diamantgemeenschap in opspraak kwam. Wie overdreef, werd nochtans tijdig door de Diamantcontrole gewaarschuwd. De betrokkenen, die verkeerdelijk meenden dat zij door de Diamantcontrole werden lastiggevallen, klaptten uit de biecht bij Frensel en verklikten de anti-Duitse activiteiten van Van Rijkevorsel en Wolfs. In plaats van de *Militärverwaltung* op de hoogte te brengen, gebruikte Frensel deze informatie om chantage te plegen.⁷⁷⁵ Dit luidde een tijd in van laster en verdachtmakingen. De situatie werd zo onhoudbaar dat Dewyspelaere en Van Rijkevorsel er op 1 februari 1944 definitief de brui aan gaven. Van Rijkevorsel en het personeel van de *Forminière* en van de BDA werden door hun oversten nochtans met klem aangevaard om op post te blijven tot aan het einde van de oorlog, wat zij ook deden.⁷⁷⁶

Het Diamantbureau probeerde altijd voordeel te halen uit onwettige handelingen van de Duitse diensten. Als het DSK, Frensel of Breugelmans hun boekje te buiten gingen of zich aan de controle van de diamantinstellingen wilden onttrekken, waar zij dankzij hun Duitse beschermheren steeds weer in slaagden, klaagde Dewyspelaere dit systematisch aan bij de *Militärverwaltung*.⁷⁷⁷ Het indienen van klachten tegen officieren en functionarissen van de *Militärverwaltung* was niet zonder gevaar. Men moest heel goed opletten dat men rigoureuus binnen het kader van de Duitse verordeningen handelde. In juni 1941 had Dewyspelaere al druk uitgeoefend op Lemberg om Duitse handelaars als Frensel en Bozenhardt al hun diamanttransacties bij de Diamantcontrole te laten registreren, zoals officieel voorzien. Om dat af te dwingen, had Dewyspelaere een tweede maal met ontslag bedreigd.⁷⁷⁸ Een eerdere ontslagdreiging van Dewyspelaere had te maken met zijn weigering aan Lemberg om de opbrengst van de verkoop van de Goldmuntz- en de Lerner & Lerner-diamanten op een bijzonder *Treuhandfonds* te storten. Het initiatief van Dewyspelaere in de al eerder besproken zaak-Lemberg had waarschijnlijk niet de afzetting van Lemberg als doel, maar wilde vooral joods patrimonium uit Duitse handen houden. Na de oorlog liet Dewyspelaere graag doorschemeren dat hij aan de oorsprong van de val van Lemberg stond. Maar de positie van Lemberg was toen al verzwakt. Het verslag van Dewyspelaere was waarschijnlijk de druppel die de emmer deed overlopen.

Voor de houding van de *Forminière* tijdens de Duitse bezetting was nog één, fundamenteel onderliggend motief: het behoud van de as Kongo-Londen-Antwerpen. De betrokkenheid van de *Forminière*, en dus van de SGB, bij de Belgische diamanthandel en -nijverheid lag niet voor de hand. Antwerpen had traditioneel maar een fractie van de door de kolonie voortgebrachte stenen verwerkt. Brusselse financiële en industriële kringen hadden, met uitzondering van de *Antwerpse Diamantbank* (BDA) en het recyclagelaboratorium *Diamant Boart*, geen aandelen in de hoofdzakelijk joodse diamantondernemingen. Toch sprak Galopin zich uitdrukkelijk uit voor het behoud van de sector in oorlogstijd en ijverden Cayen, Dewyspelaere, Génicot, Wolfs en anderen ervoor om de richtlijnen van Galopin in de praktijk te brengen. De *Forminière* had met andere woorden duidelijk belang bij het behoud van Antwerpen als dominant diamantcentrum. De reden was dat een sterke Antwerpse diamanthandel en -nijverheid de afhankelijkheid van het Londens ruwdistributiecentrum tegenover België vergrootte. Dat droeg dan weer bij tot een sterkere onderhandelingspositie van de *Forminière* tegenover Londen. Anderzijds was de vraag naar industriediamant zodanig gegroeid dat *Dicorp* ervoor kon vrezen dat de *Forminière* op zoek zou

gaan naar andere afzetmarkten. Door Antwerpen tijdens de bezetting te versterken als potentiële concurrent van het Londense ruwdistributiecentrum – een situatie die de *Forminière* wegens oorlogsovermacht niet verweten kon worden – kon de onderhandelingspositie van de *Forminière* eveneens versterkt worden.

Zo kwam de diamanthandel en -nijverheid, die vóór de oorlog buiten de invloedssfeer van de SGB viel, toch onder controle van de SGB en het Galopincomité. De diamantsector werd als het ware mee onder de hoede genomen van de SGB, en mee ingezet bij het collectieve, centraal gecoördineerde en dus efficiëntere verzet tegen de bezetter. Historicus Patrick Nefors toonde aan hoe de Duitsers industrietakken, die onder controle stonden van grote holdings, voorzigtiger aanpakten. De textielindustrie, een versnipperde sector van onafhankelijke kleine en middelgrote bedrijven, die de bescherming van holdings ontbeerden, moest veel sterker buigen onder de Duitse eisen.⁷⁷⁹ Dat had ook het lot van de diamanthandel en -nijverheid kunnen zijn.

Niet-joodse diamantairs

Na het uitspitten van de rol van het departement Economische Zaken en de *Forminière* in de driehoofdige diamantcentrale, zijn de Bedrijfsgroepering en de vakbonden aan de beurt. Hun bijdrage tot het behoud van de Antwerpse diamanthandel en -nijverheid was klein. Alleen de Bedrijfsgroepering Diamant slaagde er, naast pure intentieverklaringen, in een aantal concrete maatregelen te nemen.

Bij het bestuur van de Bedrijfsgroepering waren vooral oud-leden van de *Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (VBD) betrokken. Oproepen van het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD) die pleitten voor de joodse aanwezigheid in de Belgische diamanthandel en -nijverheid dateren nog van vóór de oprichting van de Bedrijfsgroepering. Het economische argument primeerde ook hier duidelijk op het ethische. Bonafide joodse diamantlieden moesten hun plaats in de diamantwereld behouden. Zij waren de sleutel tot de buitenlandse markten. Malafide ‘joodse elementen’ – lees: niet-aangesloten thuiswerkers – moesten worden uitgeschakeld.⁷⁸⁰ Volgens het SBD bood de Duitse bezetting een unieke kans om dit te doen.⁷⁸¹ Dat was ook de mening van de latere voorzitter van de Bedrijfsgroepering, Frans Van Elsen.⁷⁸² In november 1940 was hij nog voorzitter van de Federatie en van de Diamantclub. Toen organiseerde hij mee de repatriëring van de diamantvoorraden van de joodse diamantairs die naar Frankrijk waren gevlucht. Ook hij was in de ban van de Duitse eindzege. Maar

in 1942 ontpopte Van Elsen zich tot een van de weinigen die zich, net als Dewyspelaere, werkelijk inspanden voor de joodse zaak. Van Elsen schreef een brief aan provinciegouverneur Grauls en sprak Holstein en Frensel aan om de liquidatie van de joodse diamantondernemingen aan te klagen. Men verweet hem de joden te steunen, maar Van Elsen repliceerde daarop dat er een gebrek aan leiderschap was. Hooguit zes ‘Vlaamse’ diamantairs waren in staat om diamant uit te voeren en er bleven haast geen klieverspatroons over. Van Elsen stelde Holstein, die voor zijn argumenten gevoelig was, voor om een discussie te houden over hoe ze een kern van joden zou kunnen behouden, die de naoorlogse wederopbouw van de diamantnijverheid zou kunnen ondersteunen.⁷⁸³ Het valt zeer te betwijfelen of deze discussie ook echt plaatsvond. Zoals gezegd, hielden de patroonskringen het vooral bij retoriek.

Er was wel een poging van de Bedrijfs-groepering om een rotatiesysteem in te voeren. Hierdoor zou men meer werkplaatsen kunnen behouden en zou een kern van hooggekwalificeerde diamantbewerkers in het land kunnen blijven. Dit plan stuitte op het verzet van de fabrikanten. De Zelfstandige Bedrijfs-groepering Diamant slaagde er wél in het patrimonium van de vooroorlogse diamantinstellingen tegen roof te beschermen, inclusief de kas van de kleine makelaarsvereniging. Van Elsen slaagde er ook in om de tot ‘joods vermogen’ verklaarde Diamantclub tot aan zijn dood uit de handen te houden van een Duitse Verwalter. De Diamantclub was volgens Van Elsen het kloppend hart van de sector en de uitvalsbasis van de export. Om de industrie na de oorlog terug op te starten moest men deze instelling heelhuids door de oorlog loodsen. Ook de Diamantbeurs werd met een inbeslagneming bedreigd. Van Elsen benaderde plaatsvervangend burgemeester Leo Delwaide met de vraag om het Rijks-arbeidsambt, dat zijn intrek in de beurs wilde nemen, tot andere gedachten te brengen. VNV-schepen Timmermans verwierp het verzoek. Delwaide was afwezig.⁷⁸⁴ Hij was dat wel meer op kritieke momenten.⁷⁸⁵

Het stadsbestuur van Antwerpen

In afwezigheid van burgemeester Camille Huysmans, speelde de stad Antwerpen een zeer povere rol wat de diamantsector betreft.

De door de Duitsers aangestelde VNV'er Gerard Romsée, secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, ijverde ervoor om het Antwerps schepencollege met aanhangers van de Nieuwe Orde aan te vullen. De Antwerpse VNV'ers, met Jan Timmermans aan het roer, zagen in de reorganisatie van het schepencollege een kans om in Groot-Antwerpen aan de macht te komen. Maar zij kon-

den niet om plaatsvervangend burgemeester Delwaide heen, en bleven voorlopig ondergeschikt aan hem.⁷⁸⁶ Naast een vermelding met betrekking tot de Diamantbeurs, kwam Delwaide in de bronnen slechts tweemaal ter sprake. In beide gevallen probeerde hij controversiële ‘Vlaamse’ diamantairs naar voren te schuiven. In juli 1940 raadde Delwaide *Overkriegsverwaltungsrat* Essen aan om voor de Antwerpse diamantsector te rade te gaan bij Gielens (SBD), Van Dyck (CBD), een naaste medewerker van Breugelmans, en Valckx, die lid was van het onwettige fronde-bestuur van de *Algemene Diamantbewerkerbond* (ADB).⁷⁸⁷ Hiernaast vroeg Delwaide aan Delius om ‘in het belang van de diamantnijverheid’ de vrijlating te bepleiten van krijgsgevangene Adolf Bresseleers, de voorzitter van Fortunia.⁷⁸⁸ Moet er herhaald worden dat Fortunia de beurs was van de Kempense fabrikanten en dat deze beurs resoluut met de bezetter collaboreerde? Het stadsbestuur van Antwerpen was met andere woorden, in tegenstelling tot de voor- en de naoorlogse periode, volkomen afwezig in de strijd om het behoud van het diamantcentrum.

De joodse diamantairs

De joodse diamantairs zelf konden maar een povere rol spelen om de belangen van hun belangrijkste economische activiteit te behartigen. Zij werden geleidelijk aan uit alle structuren verwijderd en probeerden hun verantwoordelijkheden en kantoren over te dragen aan betrouwbare niet-joodse collega’s. Talrijke joodse diamantairs kozen voor de clandestiniteit. Het is niet bekend of zij zich in het verzet engageerden. De Antwerpse liberalen en handelaars waren sowieso weinig geëngageerd tijdens de oorlog. Een Londens hulpcomité, met onder meer Goldmuntz en Schamisso, bood wel financiële hulp aan ondergedoken joden in Antwerpen.⁷⁸⁹ Sylvain Zucker signaleerde de aanwezigheid van joodse diamantairs in de Brigade Piron.⁷⁹⁰

De Belgische regering in Londen

De Belgische regering in Londen kreeg de zeldzame kans om te wegen op de diamantaangelegenheid in het bezette België.

Een paar maanden nadat de La Pallice-diamanten door de Franse marine in beslag genomen waren, kreeg de Belgische regering in ballingschap van de Fransen de belofte dat de diamanten niet aan de Duitsers uitgeleverd zouden worden. Maar halverwege juli 1942 kreeg gouverneur-generaal Ryckmans in Belgisch Kongo lucht van onderhandelingen tussen de Duitsers en Vichy-

Frankrijk met het oog op een diamantlevering aan Duitsland. Ryckmans vroeg Spaak om een interventie.⁷⁹¹ Spaak nam contact op met zijn Amerikaanse ambtsgenoot met het verzoek om de Fransen ervan te overtuigen de diamanten niet uit te leveren. Ook de Belgische staatsveiligheid in Vichy hield een oogje in het zeil. Die moest de diamanten desnoods trachten op te kopen.⁷⁹² De Verenigde Staten reageerden positief maar het was pas op 30 november 1942 dat Spaak en zijn secretaris-generaal, Fernand Van Langenhove,⁷⁹³ een ontmoeting hadden met Anthony Biddle,⁷⁹⁴ de Amerikaanse ambassadeur in Londen, om de zaak te bespreken. Biddle verzocht de Belgen om een volmacht van de *Forminière* zodat een Amerikaanse onderneming, de *US Commercial Company*, in naam van de Verenigde Staten in Frankrijk zou kunnen interveniëren. In november 1942 werd jurist André van Campenhout, medewerker bij de Belgische economische zending in Londen en oud-kabinetsmedewerker van Pierlot, naar Lissabon gestuurd om de Belgische belangen in de zaak van de La Pallice-diamanten te behartigen.

Hoewel de Amerikanen met Vichy onderhandelden, kwam er van recuperatie niets in huis. Waarschijnlijk stuurde de Operatie *Torch*, de Anglo-Amerikaanse landing in Noord-Afrika van op 8 november 1942, de plannen in de war.

BELANGENBEHARTIGING BIJ DE BRITTEN

COFDI en de status-quopolitiek

Van de kringen die vóór de Duitse inval de Belgische diamantsector in het Verenigd Koninkrijk veilig wilden stellen, belandde slechts een handvol vertegenwoordigers uiteindelijk ook effectief op het eiland. De leiding van het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD) en van de *Algemene Diamantbewerkerbond* (ADB) bleven op het continent. De prominente joodse diamanthandelaars en -fabrikanten trokken naar de Verenigde Staten of bleven handeldrijven op de zwarte markt in Frankrijk, Spanje en Portugal. De *Forminière*, die in het bezette België onder auspiciën van het Galopin-comité het leiderschap over de sector nam, was evenmin vertegenwoordigd. Voorzitter Van Brée trok naar Belgisch-Kongo en Cattier en Cayen bleven in Brussel. Van de organisatoren van de anti-Duitse blokkade tijdens de Schemeroorlog, was nog enkel een rol te verwachten van Paul Timbal van de *Antwerpse Diamantbank* (BDA). Had hij tijdens de exodus naar Frankrijk geen sleutelrol gespeeld bij het veilig stellen

van diamanten in Groot-Brittannië? Maar Timbal werd naar New York gestuurd, waar hij een filiaal opende voor de BDA. De andere spilfiguur van het toenmalige Comité, John C. Williams, keerde terug naar zijn dienst bij het *Ministry of Economic Warfare* (MEW) en speelde tot aan de bevrijding van België geen noemenswaardige rol meer.

De enige persoon uit de diamantwereld die met enige kennis van zaken en financiële mogelijkheden het machtsvacuüm in Londen kon opvullen, Romi Goldmuntz, had zich nooit met politiek ingelaten. Toch had Goldmuntz een visie op de belangen van de Belgische diamantsector. Die lag in het verlengde van de doodgeboren vooroorlogse initiatieven van het SBD en vooral de ADB om arbeiders en ateliers in bescherming te brengen in het Verenigd Koninkrijk en er de Belgische diamanthandel en -nijverheid te herbergen onder de vleugels van Ernest Oppenheimer. Ook Goldmuntz was ervan overtuigd dat de as Londen-Antwerpen de bron van voorspoed van de sector was. De belangrijkste reden voor de aanwezigheid van Goldmuntz in het Verenigd Koninkrijk was echter de grote partij diamanten die de Britten, in het kader van de anti-Duitse blokkade, opgehouden hadden. Goldmuntz zette zich evengoed in om zijn belangen op langere termijn veilig te stellen.

Waarop stoelden deze belangen? Als belangrijkste Antwerpse *sightholder* en diamantwerkgever uit die periode, kon Goldmuntz rekenen op de vakkundigheid en de loyaliteit van de Antwerpse socialistische arbeiders. Dat kwam omdat hij de socialistische arbeiders als belangrijkste *sightholder* kon bevoorstellen in vergelijking met hun concurrenten, de Kempense plattelandarbeiders. De *Socialistische Diamantbewerdersbond* (ADB) vaarde hier wel bij. De sociale vrede in de ateliers van Goldmuntz werd dus gewaarborgd door een dankbare vakbond.

Camille Huysmans, nog een groot voorvechter van een delokalisatie naar het Verenigd Koninkrijk, belandde al op 27 juni 1940 in Londen. Huysmans, die als socialistisch Antwerps politicus met het lot van de socialistische diamantwerker begaan was en die – anders dan vele katholieke diamantairs – geen vriendschap met joden schuwde, was eveneens gewonnen voor een besteding van de as Londen-Antwerpen via joodse *sightholders* als Goldmuntz.

De twee konden het goed met elkaar vinden. Ze besloten zich gezamenlijk in te spannen om de joodse aanwezigheid in de Belgische diamantsector te red- den, ondanks de Duitse bezetting en de diamantdiaspora. Huysmans had de nodige politieke contacten. Goldmuntz had een grondige kennis van zowel de Belgische als de Britse diamantwereld en kon bovendien rekenen op de steun van zijn persoonlijke vriend Ernest Oppenheimer.

Terugkomst van een reis in Zuid-Afrika (Brussel, 1951); V.l.n.r.: Henri Bollengier, Camille Huysmans, Romi Goldmuntz, mvr. Goldmuntz – Foto: AMVC-Letterhuis

Zij probeerden eerst om voortvluchtige diamantairs en diamantbewerkers uit Zuid-Frankrijk naar het Verenigd Koninkrijk te brengen maar de Britse autoriteiten reageerden argwanend op hun vrij amateuristische voorstellen.⁷⁹⁵ Ze namen voorlopig een afwachtende houding aan. Toch zagen ze wel in dat er in de sector een tekort was aan vakkundige arbeiders en dat ze extra krachten daarom niet de rug toe moesten keren.⁷⁹⁶ Goldmuntz en Huysmans gooiden het over een andere boeg. Zij richtten eind oktober 1940 het *Correspondence Office for Diamond Industry* (COFDI) op voor een systematischere en professionelere aanpak. Dit ad-hocbureau werd door Huysmans in het leven geroepen, door Goldmuntz geadviseerd en door Goldmuntz en Gedalia Schamisso gefinancierd. Schamisso was diamantair en voorzitter van de *Board of Deputies of Jews in Britain*.⁷⁹⁷ Hij zou verder geen grote rol spelen. Ook Ernest Oppenheimer gaf financiële hulp. COFDI vond een onderkomen in de lokalen van *Dunkels & Co Ltd.*, de firma van een zekere Dunkelsheim, een agent van Goldmuntz. De twee-

Gedalia (Herman) Schamisso – Foto: SBD

*Marthe Deguent, dochter van Camille
Huysmans – Foto: AMVC-Letterhuis*

de dochter van Huysmans, Marthe Deguent, deed het administratieve werk. Het was veelzeggend dat haar allereerste taak de opstelling was van een lijst van alle Antwerpse diamantairs en hun familieleden. COFDI wilde niet op de bevrijding wachten om de hervatting van de werkzaamheden te plannen. Het bureau streefde tijdens de ballingschap in het Verenigd Koninkrijk een vijftal doelstellingen na om de Antwerpse diamanthandel en -nijverheid van de ondergang te redden. Ten eerste wilde COFDI de verspreide diamantairs en diamantbewerkers herenigen en hun naoorlogse terugkeer voorbereiden. Hiervoor werden contacten gelegd en onderhouden met de verschillende 'koloniën', die over de hele wereld ontsprongen. Dat deze gemeenschappen veelal aan België verknocht waren en uitkeken naar hun terugkeer, bleek eerder al. (zie p. 168-171) De terugkeer naar België werd zowel materieel en psychologisch voorbereid.⁷⁹⁸ COFDI wilde verder de traditioneel solidaire relaties tussen werkgever en werknemer in stand houden. Het ging dan vooral om de sociale verhoudingen in de slijperijen die tijdens de oorlog in het Verenigd Koninkrijk opgericht werden.

COFDI slaagde er vooral in om in beslag genomen diamanten van gevluchte Antwerpse diamantairs te recupereren en aan de eigenaars terug te bezorgen. Honderden diamantpakketjes waren uit Portugal en Frankrijk via Londen naar de Verenigde Staten verzonden en door het Britse MEW geblokkeerd. Door accurate informatie te geven over de geadresseerden, konden de pakketjes

gedeblokkeerd worden. De douanediensten van verschillende landen hadden eveneens diamanten verbeurdverklaard. De vluchtelingen hadden immers niet altijd de nodige legale stappen gevolgd om hun waar in te voeren. Ook daar werden talrijke partijen gerecupereerd.⁷⁹⁹ COFDI kreeg voorts de medewerking van de *Royal Navy*, die bij controles op koopvaardij schepen ‘vijandelijke’ of voor de vijand bestemde goederen in beslag moest nemen. De *Royal Navy* nam zo ook diamanten in beslag van vluchtelingen uit België. Deze diamanten werden door de *Admiralty* doorgegeven aan de *Custodian of Enemy Property*, het Britse sekwester. Die nam vervolgens contact op met de Belgische regering, die op zijn beurt COFDI om advies vroeg. Als Goldmuntz of Schamisso, die iedereen in deze branche kenden, een gunstig advies gaven, werden de diamanten aan COFDI overgemaakt. COFDI nam dan contact op met de eigenaar.⁸⁰⁰ Als het nodig was, dienden ze claims in bij het Britse gerecht.

Een andere, veel discretere taak lag in het verzamelen van gegevens over diamantlieden die zich op één of andere wijze verdienstelijk konden maken voor de geallieerde zaak, bijvoorbeeld als informant over Duitse diamanttransacties in Spanje. Er werd dan geprobeerd om de diamanten naar het Verenigd Koninkrijk over te brengen.⁸⁰¹

De vijfde en waarschijnlijk belangrijkste taak van COFDI was het in de kiem smoren van de door geëmigreerde Antwerpse diamantairs veroorzaakte wereldwijde concurrentie. COFDI lobbyde hardnekkig in officiële kringen om de ruwtoevoer naar deze diamantcentra zo te regelen dat deze centra enkel konden werken tot na de oorlogsperiode.⁸⁰²

Voor dit plan was de medewerking van de Britse regering natuurlijk nodig. De Belgische regering moest gemotiveerd worden om het probleem bij de Britse collega’s aan te kaarten. Aangezien de regeringsbelangstelling voor het lot van de Belgische diamantsector tergend traag op gang kwam, moest Huysmans er zwaar voor lobbyen. (zie p. 292-293) De sleutel tot de oplossing lag in het contract tussen de *Forminière* en *Dicorp*. Dat bevatte namelijk clausules die stipuleerden dat de Antwerpse *sightholders*, in ruil voor het toevertrouwen van de distributie van de Kongodiamanten aan het ruwsyndicaat, voorrang hadden op het kopen van *qualités d’Anvers* in Londen. De regering, die 58,3 procent van de aandelen van de *Forminière* bezat, kon deze clausules afdwingen. (zie hoofdstuk 2, p. 41 e.v.) Daarvoor moest het kartel wel een vertegenwoordiger van de regering in de beslissingscentra opnemen.⁸⁰³ Het strategische belang van de Kongo-productie was een extra reden om de regering tot actie te bewegen. Er was bovendien haast bij omdat het contract tussen de *Forminière* en *Dicorp* in 1942 vernieuwd moesten worden.

Na een moeizaam begin kon Huysmans een duidelijke, overtuigende politiek voor het behoud van de as Londen-Antwerpen formuleren. Londen moest het ruwdistributiecentrum blijven, de Lage Landen het handels- en verwerkingscentrum. Huysmans noemde het de ‘status-quopolitiek’. Om ze te kunnen realiseren, vroegen Goldmuntz en Huysmans de Belgische regering vier doelen te onderschrijven. Ten eerste mocht de *Forminière* enkel aan Londen leveren. Ten tweede moesten de clausules in het vernieuwde contract van de *Forminière* heropgenomen worden. Ten derde diende een afgevaardigde van de regering de toepassing van de clausules te controleren. En ten slotte moest de regering de diamantairs in New York raadplegen om ze duidelijk te maken dat ze niet in de steek gelaten werden en om ze geleidelijk warm te maken voor een terugkeer naar Antwerpen. Dit programma werd door het Parlementair Bureau – voorgezeten door Huysmans – ook aan Pierlot voorgelegd.⁸⁰⁴ COFDI vatte deze punten samen in een overzichtelijk verslag, dat onder alle overheidsdiensten verspreid werd. (zie bijlage 8) Huysmans meende dat hij de eerste ronde verloren had omdat hij er niet in geslaagd was de gevluchte diamantairs en diamantbewerkers naar Londen te laten overkomen. Hij was vastberaden om de tweede ronde te winnen.⁸⁰⁵ Met de hem eigen drijfkracht bewerkte Huysmans vanaf maart 1941 alle betrokken partijen om zijn status-quopolitiek te promoten.

Het mobiliseren van de regering

Spaak, die Huysmans in Frankrijk met de voogdij over de Belgische diamanthandel en -nijverheid had belast, arriveerde pas in november 1940 in Londen. Nog vóór zijn aankomst, in oktober 1940, werd zijn collega Camille Gutt, minister van Financiën, al met de diamantproblematiek geconfronteerd.

De door de Britten tegengehouden diamanten – ter waarde van ongeveer 250 miljoen frank – werden immers door hun gevluchte eigenaars teruggevorderd. Het *Ministry of Economic Warfare* (MEW) waarschuwde Gutt wel voor het deviezenpotentieel dat zo verloren zou gaan, maar de minister van Financiën had geen strategie om met de situatie om te gaan. Hij riep de diplomaat Borel de Bitche en de inspecteur van de Nationale Bank, Hubert Ansiaux, bij zich.⁸⁰⁶ De twee waren reeds vóór de aankomst van de regering actief bij de Belgische Economische Zending te Londen. Gutt, die nochtans sinds augustus 1940 in Londen aanwezig was, ging niet bij COFDI te rade.⁸⁰⁷ De reden lag in de concurrentieslag tussen het doodgeboren Nationaal Belgisch Comité van Jaspar en Huysmans enerzijds en de regering-Pierlot anderzijds. Huysmans faalde in zijn poging om de macht in Londen te grijpen, wat hem voor de rest van zijn verblijf in Londen achtervolgde:

Camille Huysmans in gesprek met Paul-Henri Spaak (Londen, 1942)

de regering koesterde een uitgesproken wantrouwen tegenover hem. (Zie p. 253) Daarom waren het Borel en Ansiaux, en niet COFDI, die zich in de schoot van een bijzondere commissie uitspraken over het vrijmaken van de diamanten. De eigenaars bevonden zich vooral in de Verenigde Staten of wilden alsnog daarheen. De commissie werd opgericht in samenspraak met de *Board of Trade* (BT). Toen eind januari 1941 alle dossiers zo goed als afgehandeld waren, werd ze opgedoekt.

291

De Britse reactie op dit geïmproviseerde regeringsinitiatief bleef niet uit. Een vertrouwelijk verslag dat F.A. Mathias⁸⁰⁸ van het *Diamond Advisory Committee* op 9 januari 1941 aan het MEW voorlegde, stelde dat voor alle kapitaaluitvoer door Britten of buitenlanders een vergunning nodig was en dat het equivalent van de waarde van de uitgevoerde goederen in dollars afgestaan moest worden aan de staat. Hierover waren akkoorden gesloten met de geallieerde regeringen. Maar volgens Mathias hadden de Belgische en Nederlandse regeringen geen enkele vorm van controle geregeld voor de uitvoer van diamant. De BDA bracht diamantstocks en dollars via Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk in veiligheid in de Verenigde Staten en onttrok ze zo aan de Belgische jurisdictie. Mathias vond dat deze waarden voor de oorlogspanning benut hadden moeten worden. Hij wilde de Belgische en de Nederlandse regering een koerswijziging voorstellen om de bezittingen van zakenlui die zich in Groot-Brittannië bevonden, te kunnen inzetten voor de oorlog.

In datzelfde verslag vroeg Mathias de Belgische regering te waken over de bestemming van ruwe diamanten uit Kongo. De Britten vreesden namelijk dat de *Forminière* haar diamanten rechtstreeks aan de Verenigde Staten zou leveren. Het Amerikaanse *Department of Commerce* had immers verklaard dat de bevoorrading van de Amerikaanse markt niet langer gewaarborgd was door het wegvallen van het Antwerpse en het Amsterdamse diamantcentrum en de oorlogsdreiging in Londen. We komen nog terug op de ware redenen van de Amerikanen om rechtstreeks door de *Forminière* bevoorraad te worden. Ook in Zuid-Afrika hoopte men de lucratieve handel met de Verenigde Staten aan Londen te ontfutselen. De Kongo-stocks waren al in veiligheid gebracht in Zuid-Afrika. Nu wilden de Zuid-Afrikaanse autoriteiten de Londense tussen-

schakel overslaan door rechtstreeks vanuit Zuid-Afrika aan de Verenigde Staten te leveren. De Britten zagen dit met lede ogen aan. De Londense diamanthandel bracht de Britse staatskas in vreedstijd 1.500.000 Britse pond op aan in- en uitvoerrechten. Een verschuiving van de handel naar de Verenigde Staten of Zuid-Afrika kon enkel vermeden worden door de Kongoproductie aan het Verenigd Koninkrijk toe te vertrouwen, aldus Mathias. Hij stelde dan ook verregaande Britse tegemoetkomingen voor om zo'n operatie voor de Belgen te vergemakkelijken, onder meer bijzondere faciliteiten op het vlak van in- en uitvoerrechten, transport, veiligheid en verzekering.⁸⁰⁹

Mathias porde de Belgische regering aan om zonder uitstel orde op zaken te stellen en haar belangen duidelijk onder ogen te zien. Het verslag streefde dezelfde doelstellingen na als het COFDI. Het werd ook overhandigd aan Huysmans, die hiermee een steviger basis kreeg om de Belgische regering voor de belangen van de Belgische diamanthandel en -nijverheid warm te maken. Hij spoorde de ondertussen in Londen aangekomen Spaak aan om rekening te houden met het rapport en contact op te nemen met de Britse regering. Maar de Belgische regering had geen oren naar de dringende verzoeken van Huysmans

Ministerraad (Londen, 1941); V.l.n.r.: Paul-Henri Spaak, Camille Gutt, Hubert Pierlot –
Foto: SOMA

en hij werd doorverwezen naar Van Campenhout. Die stuurde Huysmans door naar Borel, die hem op zijn beurt aanraadde om zijn vragen voor te leggen aan Van Brée in Tshikapa in Kongo.⁸¹⁰ Huysmans werd dus van het kastje naar de muur gestuurd. Het was duidelijk dat de regering niet al te veel vertrouwen in Huysmans had, maar ook andere factoren verhinderden dat ze ingreep. Zo was er de voor de hand liggende reflex van Gutt om bij de *Antwerpse Diamantbank* (BDA) en de *Forminière*, in feite het establishment van de diamantsector, te rade te gaan. Dat gebeurde via zijn boezemvriend Theunis, die in de Verenigde Staten was en de mening van Paul Timbal vertolkte. Die liet weten dat de aanstelling van een vertegenwoordiger van de regering bij *Dicorp* om er de Belgische belangen te behartigen ‘onnodig’ en ‘onverantwoord’ was.⁸¹¹ De contacten tussen Huysmans en Van Campenhout, de rechterhand van Gutt, verliepen over het algemeen goed. Huysmans rekende op Van Campenhout om de regering tot actie te bewegen. Maar de regering rekende waarschijnlijk op van Campenhout om als buffer tussen henzelf en de opdringerige Huysmans op te treden. Het lobbywerk baatte dus niet. Pierlot en Gutt vonden dat de belangrijkste betrokkene in deze kwestie De Vleeschauwer was. Men diende te wachten op zijn terugkomst uit Kongo op 27 maart 1941.⁸¹² Van Brée kreeg van de regering te horen dat hij verdere instructies moest afwachten.

De stappen die Huysmans bij de Britse overheid ondernam, wierpen wél vruchten af. Minister Dalton van het MEW verzekerde Huysmans ervan dat er geen sprake kon zijn van een delokalisatie van de ruwdistributie naar New York. Hij liet verder weten dat de levering van Kongo-diamanten via Londen geen problemen meer gaf sinds de Britse militaire successen in Noord-Afrika maar dat de stocks voorlopig in Kongo bewaard konden worden. Er waren voldoende voorraden in Londen. Dalton besloot verder de beslissingen van de Belgische regering af te wachten.⁸¹³

Huysmans reageerde op deze situatie met het gebruikelijke sarcasme: ‘Nu de regering gevraagd heeft niets meer zonder instructies te ondernemen en de Britse regering verklaard heeft dat het initiatief genomen moet worden door de Belgische regering, zou men zich over de problematiek van de instructies moeten buigen.’⁸¹⁴

Weerstand van de kolonie

Waarom was de Belgische regering zo terughoudend? De onderdogpositie van Huysmans alleen kan dit nauwelijks verklaren.

Ten eerste speelde wellicht het schromelijk personeelstekort waarmee Gutt

kampte. De behartiging van de Belgische economische belangen was daarom sterk afhankelijk van prominenten uit de privésector die in de regeringsadministratie opgenomen waren. De vertegenwoordigers van de *Fabrique Nationale*, Solvay, of nog Sofina, die in de Economische Zending waren opgenomen, dachten begrijpelijkerwijze vooral aan de belangen van hun eigen sector. De belangrijkste onder hen, zoals Raoul Richard, René Boël en Gustave Joassart, hebben zich nooit om de diamantnijverheid bekommerd.⁸¹⁵

Een tweede rem op het welslagen van de betrachtingen van COFDI, had te maken met de Brits-Belgische betrekkingen inzake Kongo. Om tegen de Duitse agressie in te gaan, steunde Groot-Brittannië niet enkel op haar imperium maar probeerde het land ook de koloniën van door de Duitsers bezette West-Europese staten bij de oorlogsinspanning te betrekken. Dat gold dus ook voor Belgisch-Kongo. Begin juli 1940 had De Vleeschauwer het Kongolese potentieel ter beschikking gesteld van Groot-Brittannië. Toch twijfelden de Britten aan de intenties van de Belgen. De aan de Duitsers onderworpen Leopold III bleef zich immers beroepen op de loyaliteit van de koloniale administratie. De Britse vloot legde daarom een blokkade voor de kust van Belgisch Kongo. Talrijke Britse consulaire, economische en militaire zendingen werden naar Kongo gedetacheerd. Belgisch Kongo kwam onder een feitelijke informele Britse voogdij.⁸¹⁶ Lord Hailey, een vermaard Afrikakenner, werd in september 1940 aangesteld om de Britse regering te vertegenwoordigen bij gouverneur-generaal Ryckmans.⁸¹⁷ De geheime opdracht van Lord Hailey bestond erin Kongo tot actieve deelname aan de oorlog te bewegen en een Duitse controleovername onmogelijk te maken. De zending mondde op 21 januari 1941 uit in een Brits-Belgisch financieel en economisch akkoord. Op commercieel vlak verbond Groot-Brittannië zich ertoe vaste quota koloniale producten af te nemen en ze op de Britse markt te brengen onder voorwaarden die doorgaans enkel voor eigen *Dominions* golden. Kongo van zijn kant steunde officieel de geallieerde oorlogsinspanning. In Londen heerste dan ook grote tevredenheid bij de Britse en Belgische regeringen. Ook Cattier, die in Lissabon geraadpleegd werd, stemde in met de overeenkomst.

Maar sommige, vooral koloniale kringen waren niet gediend met dit akkoord. Zo verkochten Kongolese ondernemingen voor Britse ponden aan Groot-Brittannië, maar waren zij verplicht om hun uitrusting in de Verenigde Staten in dollars te betalen zodat de dollarbalans van de kolonie uit evenwicht was. De uitvoering van het akkoord riep nieuwe controleorganen in het leven, waaronder een mijnbouwcomité en een deviezencontrole.⁸¹⁸ De ondernemers waren echter niet bereid om traditionele handelsbetrekkingen prijs te geven voor een dirigistische sturing van de handel door staatsorganen. De koloniale

kringen hoedden zich voor Britse, maar ook voor Brusselse inmenging, zoals we al zagen. (Zie p. 248-249) De Britten verweten de Kongolese zakenlieden dat zij hun dollars niet inzetten voor de Britse oorlogsinspanning. Zij deden liever zaken met de Verenigde Staten, die minder op solidariteit dan op winstgevende handel uit waren. Kongo onttrok zich dus liefst aan zijn verplichtingen volgens de Britten.⁸¹⁹ Maar koloniaal Kongo vreesde fundamenteel voor soevereiniteitsverlies. De Vleeschauwer stond daarom onder grote druk van de koloniale middens en vooral de Kongolese bedrijven. Maar ook de 'Londense' politici onderhandelden hard met de geallieerden. De controle over Kongo moest in Belgische handen blijven. Om hun legitimiteit bij de Belgische bevolking niet te verliezen, moesten Pierlot en Gutt aantonen dat de naoorlogse belangen van België voorrang kregen, ook op de participatie aan de geallieerde oorlogsinspanning.

Ondertussen waren de Verenigde Staten ook geëngageerd in de oorlog en gingen belangrijke Amerikaanse wingebieden in Zuidoost-Azië⁸²⁰ verloren aan de Japanners. Daardoor werd Belgisch Kongo de belangrijkste grondstoffenreserve voor de geallieerden. De Belgische pogingen om de Britten en Amerikanen tegen elkaar uit te spelen, mondden in juli 1942 uit op een gezamenlijk

Vertrek van Albert De Vleeschauwer naar de VS (Belgisch-Kongo, oktober 1942);

V.l.n.r.: Guébels, Reisdorff, Ermens, Albert De Vleeschauwer, De Meulenaere, Pierre Ryckmans –
Foto: SOMA – Copyright Cauvin

Brits-Amerikaans voorstel om nieuwe onderhandelingen te voeren, ditmaal met het oog op een driemogendhedenpact met de Verenigde Staten. Zo hoopen Britten en Amerikanen de Belgische reserves te omzeilen. Een driemogendhedenpact hield namelijk in dat de Verenigde Staten controle zouden krijgen over de grondstoffenallocatie. De Britten waren evengoed als de Belgen benauwd voor de groeiende opdringerigheid van de Verenigde Staten in Kongo, zeker waar het diamant betrof. De weerstand van De Vleeschauwer tegen welke vorm van geallieerde controle over grondstoffen in het algemeen en tegen de Britse diamantinstellingen en de socialistische anglofiel Huysmans in het bijzonder, was echter zo hardnekkig, dat de pogingen van de Belgische regering om de Kongolese troef efficiënt aan te wenden erdoor gecompromitteerd werd. De Vleeschauwer verloor een goed deel van zijn aanzien en moest plaats ruimen voor de diplomatischere Spaak. Het prestige van Spaak zou later ook toenemen door voor de Verenigde Staten gunstige onderhandelingen over uranium. Huysmans boekte ondertussen bijna een jaar lang geen vooruitgang in het diamantdossier.

Rond januari 1942, uitgerekend na de uitvaardiging van de staat van oorlog door de Verenigde Staten, voerden de Britten de druk op de Belgische regering op om de status-quo-politiek officieel te onderschrijven. Door de bestelling van 4,5 miljoen karaat Kongolese boort bij de *Diamond Trading Company* (DTC) – een hoeveelheid die volgens Ernest Oppenheimer de Amerikaanse noden overtrof – wakkerden de Verenigde Staten de Britse vrees voor de aanleg van een Amerikaanse diamantreserve aan.⁸²¹ Zo'n reserve zou de Verenigde Staten de mogelijkheid geven om het Londense monopolie voor ruwdistributie te omzeilen en te kelderen. De Verenigde Staten vormden immers het belangrijkste afzetgebied. De Britten, en ook Oppenheimer, waren meer dan ooit bereid om de Belgen tegemoet te treden om een bilateraal akkoord tussen Belgisch Kongo en de Verenigde Staten te vermijden. De Britten namen contact op met Gutt en herhaalden met aandrang dat zij bereid waren om de status-quo-politiek te ondersteunen. Gutt gaf toe dat hij niet bijster veel kennis had van de diamantsector, maar hij begreep dat hier vitale nationale belangen op het spel stonden. En net in februari 1942 moesten er onderhandelingen aangeknoopt worden met het oog op de vernieuwing van het contract tussen de *Forminière* en *Dicorp*.

Pierlot en Gutt gingen deze keer op eigen initiatief te rade bij Huysmans. Die kon alleen maar herhalen dat er een regeringsvertegenwoordiger bij het kartel moest worden benoemd om de toepassing van de status-quo-politiek te bewaken. Huysmans raadde de regering ook aan om de DTC duidelijk te maken dat zowel de Belgische, de Britse als de Nederlandse regering – Huysmans was er

inmiddels in geslaagd om ook de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, Kerstens,⁸²² te overtuigen – de status-quo politiek onderschreven. Pierlot en Gutt mochten dan al gewonnen zijn voor de zaak, zij slaagden er niet in om De Vleeschauwer mee te krijgen. Het regeringsvoorstel om een interdepartementale vergadering met Economische Zaken en Koloniën te beleggen om de diamantsituatie te bestuderen, bleef voorlopig zonder gevolg.⁸²³

Ondertussen vernieuwden Millard King Shaler en Oppenheimer in april 1942 het contract tussen de *Forminière* en *Dicorp*. Buiten het weten van de Belgische autoriteiten om, behartigden ze de belangen van de Belgische diamanthandel en -nijverheid behoorlijk goed. Zo besloten ze om de grootst mogelijke stocks slijpbaar achter te houden met het oog op het heropstarten van de diamantnijverheid na de oorlog. Bovendien zouden ze, net als in 1941, 1942 en 1943 telkens 500.000 karaat boort voor Antwerpen opzij leggen. Shaler heeft de bijzondere clausule voor de bescherming van Antwerpen tijdens de onderhandelingen benadrukt en Oppenheimer beloofde dat hij alles zou doen om Antwerpen te helpen. Van Brée, die zich in Zuid-Afrika bevond, bevestigde dit. Als tegenprestatie verbond de *Forminière* zich ertoe om de geallieerden tegen een gunstige prijs te bevoorraden. De onderneming ging ervan uit dat het verbruik van industriediamant hierdoor gestimuleerd zou worden, wat een garantie betekende voor de naoorlogse verkoop.⁸²⁴

In mei 1942 gaf De Vleeschauwer eindelijk een reactie op de plannen in Londen. Met een vertegenwoordiging van de *Forminière* bij de DTC was hij het niet eens. De *Forminière* zou immers in een minderheidspositie zijn en zou daarom waarschijnlijk aan macht inboeten. Ook voor een regeringsvertegenwoordiger was hij niet te vinden. Hij geloofde dat de DTC zo'n precedent niet zou aanvaarden.⁸²⁵ Huysmans was het niet eens met De Vleeschauwer. Volgens hem zetelden er wél buitenlandse vertegenwoordigers in het kartel. Een vertegenwoordiger van de Zuid-Afrikaanse diamantnijverheid, William B. Topp, zetelde bijvoorbeeld in de *South African Diamond Producers Association* – de zusteronderneming van *Dicorp* en de DTC – en in het *Diamond Advisory Committee* bij het MEW. (zie p. 138) Volgens Huysmans getroostte de *Forminière* zich de moeite niet om een vertegenwoordiger naar de DTC te sturen omdat haar privébelangen niet overeenstemden met het algemeen belang.⁸²⁶

Het weren van de concurrentie

Terwijl Huysmans zich dus verder inspande om de regering te mobiliseren, streefde COFDI haar andere doelstellingen na. Zo ijverde ze voor een beper-

king van het aantal diamantleerlingen, wat samenging met de betrachting om buitenlandse diamantcentra niet te veel wind in de zeilen te geven. COFDI was ook bezorgd over de rol van de Belgische diamanthandelaars bij de intergeallieerde diamanthandel.

De onzekere situatie van de Belgische slijpers in het Verenigd Koninkrijk en de moeilijkheden die Huysmans ook in deze aangelegenheid ervoer, kwamen al aan bod. Ook hier slaagde Huysmans er niet in om zijn standpunt aan de regering op te leggen. Pierlot en Gutt slaagden er niet in de wildgroei van slijperijen en de opleidingsinflatie te stuiten, met alle rampzalige gevolgen van dien.

Hoewel Huysmans in naam van COFDI cruciale punten had aangeroerd en een voortrekkersrol op zich had genomen, was hij niet de enige die actief lobbyde op het terrein. Een aantal politici en hoge functionarissen waren door Huysmans' analyse overtuigd, waaronder Wolff en Van Campenhout van Economische Zaken, Heyse van Koloniën en Delierneux, kabinetschef van de minister van Arbeid en Sociale Voorzorg.

In oktober 1942 werd Delierneux geconfronteerd met de oprichting van de zoveelste diamantslijperij. De nieuwe slijperij zou 300 invalide Britse soldaten tewerkstellen en zou werken met de befaamde mechanische dop, die in de jaren dertig door de Duitsers ontwikkeld was en destijds in Antwerpen door de vakbonden verworpen was. Arbeiders die deze uitrusting gebruikten, hoefden geen bijzondere kwalificaties te hebben. Het consortium dat deze dop introduceerde in Engeland, bestond uit de ingeweke Nederlander Jan Smit, de Britse mechaniekonderneming Halifax Ltd. en Gutchen, de Belgische bedrijfsleider van een diamantatelier in Londen.⁸²⁷

Gutchen had in april 1942 samen met Wynberg een lasterlijk artikel in *Onafhankelijk België* gepubliceerd, waarin hij de acties van Huysmans als 'kortzichtig patriotisme' afschilderde. Gutchen was voorstander van een vrije uitbreiding van de diamantindustrie. Begin oktober 1942 had Gutchen al geprobeerd om met twee andere vennoten, Obstfeld en Briefelt, een diamantfabriek op te richten te St. Mary Cray in Kent. Ze wilden er oorlogsinvaliden tewerkstellen. Spaak, die naast Buitenlandse Zaken eveneens de portefeuille van Arbeid en Sociale Voorzorg had, werd door Huysmans aangespoord om dit project in de kiem te smoren.⁸²⁸

Spaak vroeg zijn medewerker Delierneux om contact op te nemen met Otto Oppenheimer (DTC). Oppenheimer wees Delierneux erop dat de mechanische dop niet gebruikt kon worden op grote stenen, die traditioneel in het Verenigd Koninkrijk geslepen werden. Smit, Gutchen en Halifax waren van plan om qua-

lités d'Anvers te vervaardigen om aan de belangrijke Amerikaanse vraag te voldoen. Oppenheimer vond dat de regering terecht bezorgd was.

Tijdens dit onderhoud werd Delierneux voorgesteld aan de directie van de DTC. Hij merkte dat er verdeeldheid was tussen drie stromingen: Oppenheimer en Abrahams vonden dat de Belgische nijverheid tot elke prijs beschermd moest worden en dat de nieuwe dop niet in gebruik genomen mocht worden. Andere stafmedewerkers merkten fijntjes op dat de Belgen het in gebruik nemen van de dop tegenwerkten hoewel zij vóór de oorlog hun kleine diamanten in Duitsland lieten bewerken, waar de dop wél in gebruik was. Als de Britten hun kans niet waagden, zouden de Duitsers of de Amerikanen deze markt na de oorlog inpalmen. Een derde groep vond dat de technische vooruitgang in geen geval tegengehouden mocht worden. Delierneux repliceerde dat België de Britse belangen al diende door de Kongolese diamantproductie aan te wenden voor de Britse oorlogsinspanning. Omgekeerd zouden de Britten de Belgische belangen wel mogen ondersteunen, vond hij.

Vervolgens ontmoette het gezelschap Mathias van het *Diamond Advisory Committee*, de auteur van het eerder besproken verslag. Tot Oppenheimers en Delierneux' verbazing, had Mathias niets dan kritiek op de Belgische handelwijze. Ten eerste vond hij dat de Belgen hun belangen tot dusver op weinig overtuigende wijze verdedigd hadden. Zij hadden actief bijgedragen tot de ontwikkeling van de Duitse diamantnijverheid en hadden bovendien niet bijster veel hulp geboden aan de Britten om de verschuiving van de diamantnijverheid naar de Verenigde Staten, Palestina of Zuid-Amerika te voorkomen. Mathias beweerde zelfs meermaals in de bres gesprongen te zijn voor de Belgen zonder op hun hulp te hebben kunnen rekenen. Hij was daarom niet van plan om de oprichting van de fabriek te verbieden.⁸²⁹

De persoonlijke meningen in de Britse diamantkringen waren dus, ondanks de officiële positie van de DTC, verdeeld over de noodzaak om de naoorlogse heropleving van de Belgische diamanthandel en -nijverheid te steunen. De ongecoördineerde en verdeelde Belgische belangenbehartiging deed de regering in Londen ook aan geloofwaardigheid inboeten.

Het *Correspondance Office for Diamant Industry* (COFDI) wilde de buitenlandse concurrentie bekampen. Vooral vanaf de lente van 1942 groeide de bezorgdheid om de ontwikkeling van buitenlandse diamantcentra. De zaak-Wynberg in het Verenigd Koninkrijk zette COFDI ertoe aan die expansie verder in te dammen. In diezelfde periode kenden de meeste buitenlandse diamantcentra een gevoelige uitbreiding. Het enige diamantcentrum dat aanvankelijk zowel door de geallieerden, door de Belgische regering als door de DTC als een gevaar

werd aangezien, was dat van Brazilië. Dat kwam vooral omdat men vermoedde dat minstens een deel van de Braziliaanse export bestemd was voor de asmogendheden.⁸³⁰ COFDI kreeg de DTC en de Britse autoriteiten daarom makkelijk mee in het stopzetten van de ruwtoevoer aan de Braziliaanse diamantnijverheid.

Nog belangrijker was de mobilisatie tegen de reële dreiging uit Palestina. Op aandringen van COFDI kwam er in juli 1942 een ontmoeting tussen Gutt, Huysmans en Chester Beatty van de *Consolidated African Selection Trust* (CAST) in Sierra Leone. Beatty beloofde in naam van de DTC de ruwtoevoer aan Palestina te verminderen. Uit een verslag van het *Diamond Committee* blijkt dat dit niet zozeer gebeurde met de Belgische belangen in het hoofd maar wel vanuit de zorg om geen diamanten aan de aslanden te verliezen. De geallieerden vermoedden immers dat Palestina via Syrië en Turkije handeldreef met nazi-Duitsland.⁸³¹ Maar er kwam een Brits militair overwicht in Noord-Afrika waardoor het Britse mandaatgebied Palestina niet langer door de aslanden bedreigd werd. Daarom had de DTC geen interesse meer in een reductie van de leveringen.⁸³² In 1944 bleek dat de belofte van Beatty slechts een tijdlang van toepassing was gebleven. Toch was het enthousiasme in het Belgische kamp groot omdat het hoopte de formule ook op de overige diamantcentra toe te kunnen passen. Gutt verzond op 13 juli 1942 een vertrouwelijke brief aan Spaak waarin hij voorstelde om voortaan rekening te houden met de oproepen van Huysmans. Gutt zag de oprichting van buitenlandse diamantcentra als een reële dreiging.⁸³³

Ook de leveringen aan Cuba werden strikt gecontingenteerd. De DTC beperkte de bevoorrading van gevestigde ondernemingen en leverde niet langer aan nieuwe bedrijven. De uitvoer van grote stenen van Londen naar India, waar zij werden afgewerkt, werd evengoed stopgezet om te vermijden dat zij in Japanse handen zouden vallen. COFDI intervenieerde met succes tegen handelaars die in Mexico grote hoeveelheden diamanten wilden kopen. Hun geld werd teruggezonden.⁸³⁴

Over het algemeen slaagden de Belgen er slechts met veel moeite in de Britten te overhalen om maatregelen te nemen. De DTC speelde dubbelspel. Ze wilde zowel de Belgen als andere potentiële naoorlogse klanten behagen om te voorkomen dat zij zich elders zouden bevoorraden. Uiteindelijk zou de combinatie van het overaanbod van slijpbaar en de heropleving van het Antwerps diamantcentrum de concurrentie na de bevrijding de das omdoen. Maar voorlopig bleef België worstelen met een schromelijk tekort aan eenstemmigheid, alle intentieverklaringen ten spijt.

Naast het tegengaan van het groeiend aantal bewerkers en buitenlandse diamantcentra, ging de aandacht van COFDI uit naar de rol van de grote Belgische

diamanhandelaars in de werelddiamanhandel, meer bepaald bij de bevoorrading van de Amerikaanse markt. Daarbij werd het bureau geconfronteerd met de politiek van de *Diamond Control*.

In april 1942 had het *Ministry of Supply* (MS) de controle over de handel in industriediamanten toevertrouwd aan Sir Cecil Hunter Rodwell. (Zie p. 139) Mathias werd zijn adjunct. Zij keken toe op de ruwverdeling aan de slijpindustrie en op de verdeling van industriediamant aan de Verenigde Staten. De *Diamond Control* nam al meteen twee drastische maatregelen. Mathias beval in mei 1942⁸³⁵ dat het bewerken van diamanten – uitgezonderd klieven of zagen – vanaf 1 juni 1942 onderworpen was aan een licentie. De *Board of Trade* (BT) wilde het aantal slijpondernemingen tot zes beperken en het loon van hun arbeiders tot 300 pond.⁸³⁶ Dat reduceerde het aantal toen actieve bewerkers met de helft. Een teveel aan diamantarbeiders leidt immers tot looncrisisen, die de industrie kelderen. Anderzijds moest de diamantnijverheid buitenlandse deviezen opbrengen. De *Diamond Control* intervenieerde omdat de fabrikanten niet genoeg geslepen diamanten exporteerden. Zij schonden daarbij systematisch het akkoord met de *Diamond Trading Company* (DTC) om eerst 70 percent, en later 85 percent van hun productie uit te voeren. De fabrikanten verkochten liever aan de binnenlandse markt en de DTC trok zich daar niets van aan. Talrijke oude en bekende firma's moesten tengevolge van de door de *Diamond Control* genomen maatregel hun deuren sluiten. Deze drastische ingreep ging gepaard met beschuldigingen van favoritisme en corruptie. De situatie was naar verluidt vrij chaotisch. Maar ook de *sightholders* die de Amerikaanse markt bevoorraden – deze was veruit de grootste omdat ze twee derde van de productie toegewezen kreeg – kregen beperkende maatregelen opgelegd, (Zie hoofdstuk 4, p. 139 e.v.) officieel om speculatie tegen te gaan. Ook al was dat een reëel probleem, het werd niettemin aangewend om bepaalde ondernemingen te privilegeren.⁸³⁷ Het aantal *sightholders* werd in juni 1942 tot acht beperkt.⁸³⁸

Drie van hen monopoliseerden praktisch de hele handel. Men noemde ze de 'drie Vans'. De eerste 'Van', Dorus Van Italie, vertegenwoordigde de firma *J.K. Smit and Sons Inc.*, een zuiver Nederlandse firma die vóór de oorlog nooit bij de DTC had gekocht. De firma had tijdens de oorlog vertakkingen in Londen, New York, Antwerpen en Amsterdam, waar het meewerkte met de Duitsers. In Londen verhandelde Smits meer diamanten dan alle andere handelaars samen. De andere Nederlander, L.M. Van Moppes van de *US Industrial Diamond Corp.*, verkocht op het vasteland eveneens aan de Duitsers. De derde 'Van', Bart Van Berg, werkte voor de *Rough Diamond Company Inc.* De 'drie Vans' zetelden zowel in het Amerikaanse *Industrial Diamond Advisory Council* als in het Britse *Diamond*

Advisory Committee (BT). De handelingen van Smit en Van Moppes met de Duitsers waren niet bekend in geallieerde kringen. De Belgische diamantairs en Camille Huysmans spraken daar, blijkbaar zonder al te veel resultaat, hun verwondering over uit.

Andere firma's, zoals de vooroorlogse vertegenwoordiger van Goldmuntz, *W. Busch & Sons*, werden eveneens in de selecte groep opgenomen. De uitsluiting van de Belgische ondernemingen viel op, vooral die van *London Rough Diamonds Ltd.*, de Londense vestiging van de firma R. & L. Goldmuntz uit New York. Het Britse consulaat-generaal in New York blokkeerde meteen de aanvragen van de firma's R. & L. Goldmuntz, Philippe Urvater en *Finkelstein Diamond Corp.* voor importvergunningen voor de Verenigde Staten.⁸³⁹ Hoewel heel wat Belgische ondernemingen zich in de Verenigde Staten vestigden, werden hun belangen niet vertegenwoordigd.

Goldmuntz en Huysmans vonden vooral de houding van Mathias in deze kwestie verdacht. Zij vermoedden dat er corruptie mee gemoeid was.⁸⁴⁰ Maar de Britten konden aantonen dat R. & L. Goldmuntz niet alle aangekochte ruwe diamanten aan de Amerikaanse markt verkocht. Goldmuntz hield inderdaad diamanten achter met het oog op het heropstarten van het Antwerpse diamantcentrum. De Britten namen hier geen aanstoot aan maar vroegen Goldmuntz het aantal voorraadlokaties te beperken om de gemakkelijke controle ervan te waarborgen. In ruil kreeg Goldmuntz van de *Diamond Control* een uitvoervergunning voor een uitstaande levering maar de vergunning dekte slechts de helft van de bestelde goederen.⁸⁴¹

Om een plaats te heroveren onder de grote distributeurs moest Goldmuntz wachten tot de komst van een Amerikaanse delegatie in Londen. Deze drong aan op de uitvoering van de levering door Goldmuntz. De *Diamond Control*, het *Ministry of Economic Warfare*, het *Export Licensing Department* en de *Board of Trade* voerden een Brits interministerieel onderzoek uit naar de transacties van de gebroeders Goldmuntz.⁸⁴² Mathias kon wellicht tegenover een dergelijk breed opgezet onderzoek zijn invloed niet langer doen gelden. De sterke positie van de Belgen bij *De Beers* valt evenmin te onderschatten. De contracten tussen de *Forminière* en *Dicorp* ontsloegen de ondertekenaars namelijk van hun beloftes in geval van oorlog. Nu het oorlog was, vreesde *De Beers* dat de *Forminière* zich hierop zou beroepen om de band met de DTC te breken. Bovendien konden de Belgen de DTC het niet na-leven van andere clausules – over de prioritaire bevoorrading van Antwerpen – aanwrijven. De *Forminière* zou in dat geval de Antwerpse markt rechtstreeks kunnen bevoorraden. Na de oorlog zou het nieuwe patroon wel eens verder kunnen lopen, met een ernstig controleverlies

voor de DTC tot gevolg. Een intern document van de DTC onthult dat de organisatie daarom ernstig overwoog Belgische handelaars op te nemen in de beperkte groep van *sightholders*.⁸⁴³

Op 17 november 1942 werd *London Rough Diamonds Ltd.*, de firma van Romi Goldmuntz, tot de groep toegelaten. Mathias zou de Belgen nog tot ver in 1943 problemen berokkenen. Hij was de Belgische diamantnijverheid duidelijk niet genegen.

De interdepartementale commissie en de Belgische vertegenwoordiging bij de Britse diamantinstellingen

Nu de Britten België beter bejegenden en de Belgische regering Huysmans in diamantaangelegenheden wilde volgen, kwam er eind 1942 een doorbraak op twee terreinen: de Belgische regering kreeg een vertegenwoordiging bij de Britse diamantinstellingen en er kwam een Belgische interdepartementale commissie.

Tijdens gesprekken tussen Goldmuntz en het *Ministry of Supply* bleek de wil om Belgische vertegenwoordigers op te nemen in de verschillende comités die bij de diamantcontrole betrokken waren. Op 1 oktober 1942 verklaarde de Belgische regering zich akkoord met de benoeming van een Belgische regeringsafgevaardigde, die bijgestaan zou worden door een expert van COFDI. Zo kon de ene waken over de Kongolese diamantleveringen en de andere over de belangen van de Belgische diamantsector. De regering stelde consul-generaal Antoine De Clercq, de handelsattaché van de Belgische ambassade in Londen, aan om als voorlopig vertegenwoordiger te zetelen in de adviesraad van de *Diamond Control*, een afdeling van het MS.⁸⁴⁴ De Clercq, die niets van diamant afwist, zou zich vooral met de rekrutering van een definitieve vertegenwoordiger bezighouden.

Er kwam nog een andere doorbraak: krachtens het Ministerieel Besluit van 30 oktober 1942 zag de door Pierlot gewenste interdepartementale commissie uiteindelijk het daglicht. Deze commissie zou vraagstukken van de diamantnijverheid bestuderen. Ze bereidde alvast de benoeming van de vertegenwoordigers bij de Britse diamantcontrole en de *Diamond Trading Company* (DTC) voor. De commissie werd voorgezeten door kabinetschef Delierneux van het ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg. In december 1942 werd Delierneux vervangen door Gustave Joassart, topman bij FN te Herstal en staatssecretaris bij het departement Arbeid en Sociale Voorzorg. De overige commissieleden waren Heyse van Koloniën, Obert de Thieusies van Buitenlandse Zaken en Wolff van Economische Zaken.⁸⁴⁵

Delierneux noch Joassart legde veel overtuiging aan de dag om de doelstellingen van de commissie te bereiken. Delierneux ondernam stappen bij de DTC om een Belgisch expert – niet verwonderlijk Romi Goldmuntz – aan te stellen. De directie van de DTC liet aan Delierneux weten dat zij liefst geen diamantzakenman hadden.⁸⁴⁶ De Vleeschauwer bemoeilijkte het proces verder door de benoeming van een ambtenaar van Koloniën te eisen.

Als gezant van de commissie bij de *Diamond Control* werd De Clercq in januari 1943 geconfronteerd met een Britse vraag naar de voorraadsituatie van de Kongolese diamantondernemingen en hun bereidheid om de stocks naar Londen over te hevelen. Groot-Brittannië was op dat ogenblik druk aan het onderhandelen over de Amerikaanse strategische diamantreserve, de zogenaamde *United Nations Reserve of stockpile*. De geallieerden wilden een overzicht van de bestaande reserves om er hun productiepolitiek op af te stemmen. De interdepartementale commissie legde het Brits verzoek om informatie over Kongolese voorraden voor aan De Vleeschauwer, die het antwoord schuldig bleef. Op de ministerraad beklagde De Vleeschauwer zich over de ‘agitatie’ rond diamant. De vragen van de *Diamond Control* ervoer hij als een aanslag op de Kongolese soevereiniteit.⁸⁴⁷ Op 27 mei 1943 kregen de Britten van hun consulaat te Leopoldstad te horen dat koloniale ondernemerskringen en functionarissen al evenmin informatie verschaften over de Kongolese productie. Een degelijke planning van de Kongolese leveringen werd voor de Britten bijgevolg onmogelijk. Maar als de Britten bestelden, zou hij in ieder geval leveren, verklaarde De Vleeschauwer. Hij verzette zich ook niet tegen een Kongolese participatie in de *stockpile*.⁸⁴⁸

De Clercq had ertoe bijgedragen dat Goldmuntz als *sightholder* van de DTC werd opgenomen en dat de leveringen aan Palestina beperkt werden. Door de weigering van de kolonie om een tegenprestatie te leveren in de vorm van gegevens over de Kongolese diamantstocks, werd de positie van De Clercq onhoudbaar en hij werd op 16 april 1943 door Spaak van zijn taak ontheven. Er zetelde voortaan geen Belgische vertegenwoordiger meer bij de Britse diamantinstellingen.⁸⁴⁹ De leden van de interdepartementale commissie werden niet meer bijeengeroepen. Er moest dus weer naar een andere formule gezocht worden om de belangen van de Belgische diamanthandel en -nijverheid te verdedigen.

Onvermoeibaar bond Huysmans opnieuw de strijd aan met De Vleeschauwer. In talrijke brieven herinnerde hij de minister aan de clausules uit de *Forminière*-contracten die de waarborg voor het overleven van het Antwerpse diamantcentrum omvatten. Hij vroeg De Vleeschauwer om een vervanger voor De Clercq aan te duiden.⁸⁵⁰

De frustraties die Huysmans en de regeringsleden Gutt en Spaak in hun interacties met de kolonie ervoeren, geven mogelijk de indruk dat de belangen van de Belgische diamantsector slecht behartigd werden. Zij getuigden vooral van het falen van COFDI en van de regering om controle te krijgen over de besluitvorming in diamantaangelegenheden. De *Forminière* en het departement Koloniën hadden, alle ondoorzichtigheid ten spijt, wel degelijk oog voor de noden van de Belgische diamantsector.

De onderhandelingen over het vernieuwen van de contracten tussen de *Forminière* en *Dicorp* waren in april 1942 goed verlopen voor de Belgische diamantsector, en bovendien was er een *London Resident Committee of management of the Forminière (London Committee)* opgericht. Dat was het gevolg van het Brits-Belgisch akkoord van 21 januari 1941. Aanvankelijk moest het *London Committee* het ondernemingspatrimonium in Groot-Brittannië vrijmaken en zorgen voor een goede materiaalbevoorrading van de koloniale exploitaties. Later zag ze toe op de verdeling van ruwe diamanten van de *Forminière*, hoofdzakelijk aan *Dicorp*. Het was eveneens een bindmiddel, een advies- en een overlegorgaan tussen *Dicorp* en de *Forminière* enerzijds en Tshikapa en Londen anderzijds. Maar het behartigde vooral de belangen van de *Forminière* bij de verschillende Britse autoriteiten.⁸⁵¹ Garanties voor het steunen van het Antwerpse diamantcentrum bood dit comité niet, maar het waakte over de belangen van de *Forminière*. Het was overigens de enige overlegstructuur in de diamantsector die tijdens de hele oorlog vlot functioneerde.

In het comité zetelde, naast de onvermijdelijke topmannen van *De Beers* en de *Société Générale de Belgique* (SBG), ook directeur-generaal De Meulenaere, een waarnemer van het departement Koloniën.⁸⁵² Donald Bryce Doyle⁸⁵³ zat het comité voor.⁸⁵⁴ Doyle was officieel gemandateerd bij *Dicorp* voor de *Forminière*. Na zijn overlijden eind 1942 werd Doyle als voorzitter vervangen door kolonel Sir Claude Dansey, adjunct-chef van de Britse inlichtingendienst MI-6 en een van de invloedrijkste Britse spionnen uit de eerste helft van de 20ste eeuw.⁸⁵⁵ Dansey stond op de koop toe bekend als een virulent anti-Amerikaan.⁸⁵⁶ De hardnekkige weigering van De Vleeschauwer om een regeringsvertegenwoordiger aan te stellen bij de DTC, verhinderde niet dat een eigen ambtenaar van het departement Koloniën in een verwant comité zetelde. De argwaan tegenover de Verenigde Staten was in dit comité als het ware ingebouwd.

Het *London Committee* speelde voor de Belgische diamantsector een bemiddelende rol bij de onderhandelingen over de *stockpile*. Het *Foreign Office* benaderde Spaak en De Vleeschauwer op 7 mei 1943 met het verzoek om een Belgische participatie in de *stockpile*.⁸⁵⁷ Deze participatie werd na bemiddeling door De

Meulenaere van het *London Committee* op 15 september 1943 toegezegd.⁸⁵⁸ De *Forminière*-bijdrage tot de *stockpile* zou per diplomatieke koffer vanuit het Britse consulaat-generaal in Leopoldstad via het *London Committee* geleverd worden. Het *London Committee* werd met andere woorden door Koloniën met een voor België strategische opdracht belast. Voor de eerste maal werd er nu ook informatie gegeven over de Kongolese diamantproductie, maar enkel over die categorieën die bestemd waren voor de *stockpile*. Het *Ministry of Supply* kreeg dus niet echt waar het op had gehoopt, maar de *Forminière* was niet verplicht om over de overige productie informatie te geven. Spaak kon van Sir Lancelot Oliphant, Brits ambassadeur voor België te Londen, de belofte loskrijgen dat een partij ruwe diamanten opzij gelegd zou worden met het oog op de naoorlogse bevoorradings van de Antwerpse diamantnijverheid. Deze partij zou dus aan de *stockpile* onttrokken worden.⁸⁵⁹ Dat was namelijk belangrijk voor een succesvolle nieuwe start van de Antwerpse diamantnijverheid. Hierover werd in februari 1944 een apart akkoord ondertekend door Claude Dansey en Alfred Moeller de Laddersous, bestuurder van de *Forminière* en lid van het *London Committee*. Niet enkel de Britten waren gewonnen voor bepaalde maatregelen die de Antwerpse heropleving zouden steunen, ook het departement Koloniën ging hierin mee. De Vleeschouwer gaf de gouverneur-generaal opdracht om de Kongolese diamantondernemingen voorraden te laten aanleggen. COFDI was hier niet bij betrokken en werd ook niet op de hoogte gebracht van de hoeveelheden of de diamantcategorieën.

COFDI en de voorbereiding op de bevrijding

Nu de status-quo-politiek niet fundamenteel in vraag gesteld werd – vooral tengevolge van de participatie van Kongo in de *stockpile* – richtte COFDI zich meer en meer op concrete maatregelen met het oog op de nakende bevrijding.

COFDI stond daarin niet alleen. Voor de eerste maal daagde er een andere partij op die belang had in de wederopbouw van de diamanthandel en -nijverheid: Charles Fonck, hoofd van de Amerikaanse afdeling van de *Commission pour l'Etude des Problèmes d'Après-Guerre* (CEPAG), richtte zich in oktober 1942 tot prominenten uit de Antwerpse diamantwereld in de Verenigde Staten, onder wie Isidore Lipschutz, Félix Walk en Paul Timbal. Fonck wilde een verslag opstellen over de diamantsector.⁸⁶⁰ CEPAG was een onderzoekscommissie, en was begin juni 1942 door de regering in ballingschap in het leven geroepen om politieke, sociale en economische hervormingen voor te stellen met het oog op een vlotte overgang na de bevrijding.⁸⁶¹ Deze commissie werd geleid door secretaris-gene-

raal Jef Rens, een socialist en vakbondsleider. Hij kwam begrijpelijkerwijs goed overeen met Huysmans. Die laatste was dan ook bijzonder verbolgen dat Fonck hem niet geraadpleegd had in verband met zijn verslag. Rens streek de plooiën glad door Huysmans naar voren te schuiven als voorzitter van een bijzonder comité voor de reorganisatie van de diamantsector. Dat er nood was aan zo'n comité naast COFDI valt te betwijfelen. Wellicht was de defensieve reactie van Huysmans te wijten aan zijn wantrouwen tegenover Timbal van *Antwerpse Diamantbank*. Uiteindelijk was er geen verschil tussen de antwoorden die Timbal en Walk aan Fonck verschafte en de standpunten van Huysmans.

Huysmans zag drie domeinen voor de heropbouw: uitrusting, grondstof en personeel. Om hiervoor de nodige maatregelen te nemen, kreeg COFDI op 8 maart 1944 een officieel mandaat van de Belgische regering⁸⁶², van Mathias van het MS en van Otto Oppenheimer en Harry Abrahams van de *Diamond Trading Company* (DTC). Het private COFDI werd voor de eerste maal betrokken bij een overheidsinitiatief.⁸⁶³

Het eerste luik van het programma moest de vermeende rampzalige toestand van het machinepark in het bezette België rechttrekken. Via de Belgische inlichtingendiensten had Huysmans een verslag ontvangen van Kurrels van de *Algemene Diamantbewerkerbond*, een persoonlijke vriend. Kurrels, waarschijnlijk zwaar onder de indruk van de ontmanteling van de grootste Antwerpse diamantfabriek, de coöperatieve ADB-fabriek 'De Daad', rapporteerde een gedramatiseerde versie van de feiten.⁸⁶⁴ In werkelijkheid was het machinepark van de Antwerpse diamantnijverheid amper aangetast. Huysmans vroeg de regering 5000 nieuwe slijpmolens te bestellen in de Verenigde Staten om na de bevrijding onmiddellijk aan de slag te kunnen gaan. COFDI stuurde Goldmuntz, met officiële regeringssteun, naar de Verenigde Staten om de machines aan te kopen.⁸⁶⁵ De financiering kwam van de DTC. Om de door Duitsland geplunderde uitrusting te recupereren plande Huysmans bovendien al een bijzondere zending naar Duitsland door vakmensen uit werkgevers- en vakbondskringen. Ook hiervoor wilde hij de DTC aanspreken. Volgens hem had de DTC er alle belang bij dat haar grootste klant snel weer aan de slag zou gaan.

Het tweede punt van Huysmans' programma, de grondstoffenvoorziening, was in feite reeds in orde gebracht door de belofte van de *Forminière* om stocks voor Antwerpen achter te houden. Huysmans had hierover geen details, en dus was de bevestiging van de DTC om diamanten ter waarde van 2.000.000 Britse pond te reserveren voor Antwerpen heel belangrijk voor hem. De door de clauses voorziene voorkeursbehandeling van het Antwerpse diamantcentrum werd nog eens bevestigd maar de levering van ruwe diamanten zou ook na de

bevrijding nog onder de controle van het MS gebeuren. Zolang de oorlog met Japan voortduurde, zou de Britse diamantcontrole aanblijven.⁸⁶⁶ De kolonie had ook al een diamantreserve opzijgezet. Huysmans wilde vooral de ongelukkige ervaringen van 1919 vermijden. Toen duurde het een volledig jaar alvorens de economische activiteit in de Belgische diamanthandel en -nijverheid weer kon opstarten na de bevrijding.⁸⁶⁷

Voor het derde luik van het plan was een efficiënt repatriëringsplan voor de diamantdiaspora nodig. Huysmans stelde aan Gutt voor om drie categorieën kandidaten voor repatriëring te identificeren. Een eerste groep zou onmiddellijk huiswaarts keren, een tweede drie maanden na de wapenstilstand en een derde op een latere datum. Een onmiddellijke terugkeer voor iedereen was onrealistisch. Tal van diamantairs hadden tijd nodig om de activiteiten af te bouwen die zij in het buitenland hadden ontwikkeld. Voor de eerste categorie stelde Huysmans zijn vrienden Goldmuntz en Schamisso voor. De aandrang waarmee Huysmans vooral Goldmuntz naar voren schoof, mag nepotistisch zijn, toch waren er geldige argumenten voor. Goldmuntz en Schamisso konden op hun eentje maar liefst 10.000 diamantbewerkers aan het werk zetten. Als vertegenwoordigers van COFDI en door hun relaties met de Britse controle-instansies waren zij de geknipte personen om de band te leggen met de in België bestaande diamantinstellingen. De Belgische regering moest haar vastberadenheid om deze joodse diamantairs, waar zij zich ook bevonden, terug een thuis te bezorgen in Antwerpen door concrete interventies bevestigen, aldus Huysmans. De zending van Goldmuntz in New York paste in dit kader. De psychologische drempel voor repatriëring was niet te onderschatten, gezien de geruchten over Belgisch antisemitisme.⁸⁶⁸ Ze waren niet uit de lucht gegrepen. De Vleeschouwer zag in het repatriëringsplan bijvoorbeeld enkel een uitvlucht om 'buitenlandse vluchtelingen binnen te halen'. Huysmans was vastberaden om de dwalingen van 1940 goed te maken. Charles Bastin, hoofd van de dienst voor Belgische vluchtelingen in Groot-Brittannië, was wel gewonnen voor het plan en stelde aan de regering voor om, na regerings- en parlamentsleden, diamantairs voorrang te verlenen op alle andere repatriëringen. Op 22 maart 1944 gaf Pierlot zijn akkoord hierover. Hij vroeg Gutt om de nodige voorbereidingen te treffen.⁸⁶⁹

Nadat dit alles met de Britse autoriteiten geregeld was, moest Huysmans ook het *Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force* (SHAEF) raadplegen omdat België nog steeds militaire zone was. Huysmans kreeg steun van generaal Eisenhower.⁸⁷⁰ De naoorlogse rehabilitatie van de diamantindustrie in de voormalige bezette gebieden werd uitgeroepen tot '*declared war aim of the United Nations*'.

De Verenigde Staten van Amerika, die hun overweldigende productiecapaciteit gaandeweg inzetten voor de geallieerde oorlogsvoering, waren veruit de grootste afnemers van industriediamant en boort. Vóór de oorlog bedroeg het verbruik in de Verenigde Staten en Canada 270.000 karaat. In 1941 liep dat op tot 5 à 6,5 miljoen karaat. Zij bleven ook de grootste afnemer van geslepen diamanten. De Verenigde Staten kampten namelijk met een groot surplus aan spaargelden, dat de mensen door de oorlogsreconversie van de industrie niet meer aan consumptiegoederen besteedden. De vraag naar sierdiamanten steeg dus nog. De invoer van sierdiamant had halverwege 1940 al de totale invoer van 1939 met 13 percent overtroffen. Naast het distributiecentrum van Londen en het verwerkings- en handelscentrum van de Lage Landen waren de Verenigde Staten als dominant afzetgebied de derde grote machtspool in het diamantschaakspel. Deze macht werd door de Verenigde Staten vooral aangewend om de afhankelijkheid tegenover het buitenland te verminderen. De oorlogscontrole op de diamanttransacties stond volledig in dit teken.

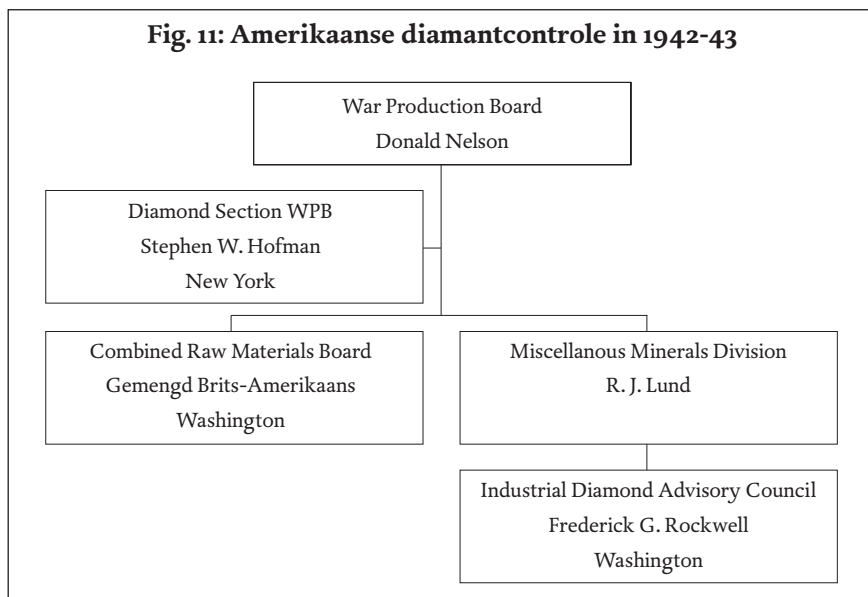
Diamantcontrole in de Verenigde Staten

We hernemen even de toestand van de Amerikaanse diamantcontrole vóór Pearl Harbor. De afdeling *Raw Materials van de Board of Economic Warfare* (BEW) voerde onderhandelingen over grondstofvoorzieningen met de Britten, maar ook met Kongo bijvoorbeeld. Vanaf september 1943 nam de *Foreign Economic Administration* (FEA) deze taak over.⁸⁷¹ Op het binnenlands front vergaarde de *War Production Board* (WPB) de grondstoffen en verdeelde ze deze onder de Amerikaanse industrie. Om te waken over de goede coördinatie van de grondstoffenverdeling tussen de Britten en de Amerikanen, riep Roosevelt eind 1942 een *Combined Raw Materials Board* in het leven. Het was een eerste onderafdeling van de *War Production Board* waarin Amerikanen en Britten samen zetelden.⁸⁷² In een tweede onderafdeling, de *Miscellaneous Minerals Division*, vinden wij de *Industrial Diamond Advisory Council* terug, een van een hele reeks representatieve organisaties van industriëlen, opgericht om de WPB advies en informatie te geven over de oorlogsinspanning. De voorstellen van deze raden werden aan de *Government Presiding Officer* voorgelegd.⁸⁷³

De Amerikaanse diamantcontrole stond onder leiding van Stephen Hofman, het hoofd van het New Yorkse kantoor van de WPB. Frederick Rockwell, de verantwoordelijke van het *Industrial Diamond Advisory Council*, was aan Hofman

verantwoording verschuldigd. In dit laatste comité, dat zich dus om industrie-diamant bekommerde, zetelden vertegenwoordigers van de diamant- en de diamantmachinewerktuigenindustrie van Amerikaanse, Britse en ook Nederlandse oorsprong. Onder hen de ‘drie Vans’.⁸⁷⁴

Fig. 11: Amerikaanse diamantcontrole in 1942-43

Na een dispuut tussen het Amerikaanse leger en Donald Nelson werd de WPB in de zomer van 1944 vervangen door het een jaar eerder opgerichte *Office of War Mobilization*. Het stond onder leiding van James Byrnes,⁸⁷⁵ hoofd van de grondstoffenvoorziening tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het *Office of War Mobilization* rationaliseerde de industriële mobilisatie.⁸⁷⁶ De structuur van de diamantcontrole onderging daarbij geen fundamentele veranderingen.

De invloed van Hofman op de diamantcontrole was beperkt. Het Britse consulaat-generaal in New York voerde immers de werkelijke diamantcontrole uit. De *War Production Board* en de *Foreign Economic Administration* opereerden tot in april 1944 in de schaduw hiervan. De Britse *Board of Trade* (BT) kende bijvoorbeeld geen exportvergunningen toe zonder voorafgaande goedkeuring door het Britse consulaat-generaal. Ook in het bepalen of een bestelling gegrond was, ging de beslissing van het consulaat-generaal vooraf aan die van de *Diamond Control*. De technische experts Charles Boise en een zekere Tappen deden dit

werk voor het consulaat-generaal. Boise zetelde in de directie van onder meer *Cape Coast Exploration Co. Ltd.*, *CAST* en *Sierra Leone Selection Trust Ltd.* Tappen was een bediende bij de *Diamond Trading Company* (DTC). Zij regelden het geheel van de leveringen van industriediamant aan de Amerikaanse industrie.

Een Amerikaanse makelaar die een bestelling kreeg van de industrie, ging eerst naar de *War Production Board*. Met het positieve advies van deze instantie kon hij terecht bij het Britse consulaat-generaal. Daar onderzochten Boise en Tappen de herkomst, de bestemming en de gegrondheid van de nieuwe bestelling. De makelaar moest schriftelijk verklaren dat het consulaat-generaal op elk moment de bestemming van de verkochte diamanten mocht controleren. Het Britse consulaat-generaal liet dan aan het *Ministry of Supply* (MS) weten dat 'er geen bezwaar gerezen is tegen het toekennen van een exportvergunning'.

De distributie van slijpbaar gebeurde op dezelfde wijze. De Britse regering moedigde de uitvoer van geslepen diamanten naar de Verenigde Staten aan om de Britse deviezenschuld te verlichten en om diamanthandelaars financieel genoeg armslag te geven om verse ruwe diamanten te kopen zonder overheids-tussenkomst. De Amerikanen hadden daar geen bezwaren tegen. Integendeel, de massale aanvoer van geslepen sierdiamanten op de Amerikaanse markt droeg bij tot het wegwerken van het teveel aan Amerikaanse koopkracht. De financiering van de Amerikaanse aankopen gebeurde via het kantoor van de Antwerpse Diamantbank in New York.⁸⁷⁷

De Britten waren bijzonder goed vertegenwoordigd in de Amerikaanse diamantcontroleorganen. Dat hadden zij te danken aan de knowhow en de structuur van het ruwsyndicaat. Omgekeerd waren de Verenigde Staten ook goed vertegenwoordigd in Londen. Donald Bliss, de handelsattaché van de Amerikaanse ambassade te Londen, zetelde bijvoorbeeld in het *Diamond Committee* bij het Britse *Ministry of Economic Warfare* (MEW).

In mei 1942 overwoog men in sommige kringen om een meer gespecialiseerde Amerikaanse vertegenwoordiging naar Londen te sturen. Lund van de *Miscellaneous Minerals Division* meende evenwel dat dit niet nodig was indien de verslagen van de raadszittingen van het *Diamond Committee* door Bliss ook buiten het *State Department* nagelezen mochten worden. Die verslagen waren immers van zo'n uitstekende kwaliteit dat Lund in Bliss dé uitverkoren persoon zag om de Amerikaanse regering te vertegenwoordigen in diamantaangelegenheden. Het verzoek om een andere vertegenwoordiging in Londen was niet geheel onschuldig. Het getuigde van het grote wantrouwen van de Verenigde Staten tegenover de Britten. Bliss, die de volgens hem heilzame politiek van De Beers inzake de werelddiamanthandel steunde, stond volgens sommigen niet

kritisch genoeg tegenover de Britse machtspositie. Bliss bevestigde dat de Britse oorlogscontrole via het consulaat-generaal een graad van monopolisering in de hand werkte die het Londense ruwsyndicaat in vredestijd nooit zou kennen. Toch meende hij niet dat de invloed van het diamantkartel te groot was. Dat trad volgens Bliss enkel op als uitvoerder van officiële richtlijnen. Bovendien vormden deze kartelondernemingen de sleutel tot de vlotte bevoorrading van de geallieerden. Zij hadden hiervoor de nodige informatie, structuur en organisatie. De kosten-batenanalyse van het gebruik van De Beers door de regering liet volgens Bliss geen ruimte voor een alternatief.⁸⁷⁸ Niet alle Amerikaanse diensten waren het eens met Bliss. De grieven van het State Department, het Justice Department en het *Office of Strategic Services* (OSS)⁸⁷⁹ – de inlichtingendienst van het Amerikaanse leger – maakten de verdeling van industriediamanten tot een van de meest omstreden vraagstukken van de Amerikaans-Britse betrekkingen in oorlogstijd.⁸⁸⁰ In een memorandum van mei 1942 aan de economische afdeling van het State Department verwezen ze naar de moeilijkheden met de ‘weinig coöperatieve Britten’.

Ten eerste vermoedden het *State Department* en het OSS dat de Britse overheid als dekmantel diende voor de politiek van het ruwsyndicaat. Boise en Tappen, medewerkers van het diamantkartel onder controle van De Beers, zorgden voor de diamantcontrole in de schoot van het Britse consulaat-generaal. Dat was op zijn beurt verantwoording verschuldigd aan de technische subcommissie van de *Board of Trade*. Dat stond evenzeer onder controle van De Beers. Het OSS verweet de Britse regering het gevaar voor smokkel naar aslanden als voorwendsel te gebruiken om de belangen van het ruwsyndicaat te behartigen. Het *Justice Department* kwam tot de conclusie dat de belangen van het kartel ook de belangen waren van Groot-Brittannië.⁸⁸¹

Anderzijds meenden de onderzoekers van het OSS dat de opbouw van de Britse diamantcontrole niet zozeer afgestemd was op het Duitse gevaar maar eerder op de Amerikaanse vraag. De Britse houding was dus volgens het OSS niet gemotiveerd door oorlogsnoodzaak maar eerder door de zorg om het kartel te beschermen. Pas in april 1942 werd de *Diamond Control* opgericht. Rationeel gezien had dat in de periode van maximale Duitse offensieve expansie moeten gebeuren. Het OSS vermoedde dat Pretoria, Londen en Dicorp akkoorden hadden gesloten om een dam op te werpen tegen de Amerikaanse eisen.⁸⁸²

Deze Amerikaanse analyse was niet fout maar ze werd verstoord door twee factoren. Ten eerste stak de incompetentie van de Amerikaanse autoriteiten schril af tegen de Britse efficiëntie⁸⁸³ op het vlak van de diamantcontrole en van

de kwaliteit van de inlichtingendiensten. Ongegronde en tendentieuze conclusies in afwezigheid van sluitend bewijsmateriaal waren schering en inslag langs Amerikaanse zijde, met als gevolg dat de Amerikanen spoken gingen zien en complottheorieën ontwikkelden. De Amerikaanse diensten konden ook nauwelijks noden van wensen onderscheiden. Oppenheimer en de Britse regering voldeden op elk moment aan de Amerikaanse noden, maar weigerden om de Amerikaanse wensen in te willigen. De noden golden de voor de oorlog onontbeerlijke industriediamanten. De wensen behelsden het uitschakelen van het Londense ruwmonopolie. De Britten hadden dus goede redenen om omgekeerd de Amerikanen met grote voorzichtigheid te benaderen. De oprichting van de *Diamond Control* en de benoeming van Dansey als voorzitter van het *London Committee* waren het Britse antwoord op dit gebrek aan vertrouwen. (zie p. 305)

Amerikaanse substitueringspoging

De Verenigde Staten ontwikkelden geen weloverwogen, gecoördineerde of systematische politiek inzake diamant. Uit de losstaande initiatieven en evoluties kan wel een duidelijke algemene tendens gedistilleerd worden. De Verenigde Staten waren gefrustreerd in diamantaangelegenheden wegens hun afhankelijkheid van anderen. Op Don Bliss na, streefden alle betrokken Amerikaanse partijen daarom een drievoudig doel na: het ontwikkelen van een eigen slijpindustrie ter vervanging van de Amsterdamse en Antwerpse diamantcentra, het creëren van een eigen diamantbron ter vervanging van de Kongolese diamantproducenten en het streven naar een eigen distributienetwerk ter vervanging van het Londense ruwmonopolie. België had dus ook duidelijk eigen belangen te verdedigen in de Verenigde Staten.

Het was al eerder duidelijk dat de Antwerpse ‘diamantkolonie’ in New York en de joodse diamantairs een gunstig effect hadden op de economie. (Zie p. 168) Net datgene waar Huysmans zich in Londen zoveel zorgen om maakte, namelijk dat de Verenigde Staten zouden profiteren van de aanwezigheid van Antwerpse diamantairs in New York om Antwerpen de loef af te steken, was zich langzaam maar zeker aan het voltrekken. Het cumuleren van de grootste afzetmarkt ter wereld met een jonge slijpindustrie, het kapitaal, de connecties en de knowhow van pas ingeweken joden, kon van New York een geduchte concurrent maken.⁸⁸⁴ Vanaf 1941 begon men bovendien Amerikaanse bewerkers op te leiden om kleinere stenen, de zogenaamde *qualités d’Anvers*, te slijpen.⁸⁸⁵ In de zomer van 1942 smeedde de New Yorkse *Board of Education* plannen om een slijpschool te openen en de nieuwe industrie in New York een permanent karakter

te geven. Het Department of Commerce steunde de oprichting van een diamantonderneming die zou instaan voor de distributie, het werk en de markt van stenen uit Zuid-Afrika.⁸⁸⁶ Amerikaanse importeurs hielden zogenaamde *borderline goods*, diamantkwaliteiten die zich op de grens tussen slijpbaar en industriediamant bevonden, om speculatieve redenen achter in plaats van ze aan de industrie te leveren. Dit fenomeen stond bekend als *picking*. De Belgische regering vond dit weinig elegant vanwege een geallieerde natie⁸⁸⁷ maar liet voorlopig niet van zich horen. Georges Theunis, de bijzondere Belgische gezant in de Verenigde Staten, reageerde niet op de waarschuwingen van Spaak en van de bezorgde Antwerpse diamantairs in New York. Hij weigerde de Amerikanen tegen de borst te stoten.⁸⁸⁸

Huysmans rekende op het succes van zijn status-quotopolitiek om het Amerikaanse gevaar te weren. Die politiek koppelde de Belgische belangen aan de Britse. In zover de Britten het behoud van het ruwmonopolie in Londen eisten, konden Antwerpen en Amsterdam aanspraak maken op de bewerking en de handel. Dat de Belgische Antwerpse Diamantbank in New York de diamanthandel financierde, druiste dus in feite in tegen de Belgische belangen. De belangrijkste taak van Paul Timbal van de Antwerpse Diamantbank, die er pas na moeizame onderhandelingen op 1 juli 1941 in slaagde om het bijhuis in New York te openen, bestond echter uit de recuperatie van schuldvorderingen en geblokkeerde activa. Bovendien stond de bank sinds de ‘redding’ van 1937 onder invloed van Ernest Oppenheimer. Oppenheimer was niet wars van een ontwikkeling van de slijpindustrie in New York, maar tegen het einde van de oorlog was het tegelijkertijd nastreven van een verkoop in New York en in het bevrijde Antwerpen niet langer haalbaar en koos ook hij bewust voor Antwerpen. De New Yorkse diamantairs, voor 80 percent Belgen, wilden trouwens ook terugkeren naar België. Bovendien werd tegen 1944 stilaan duidelijk dat de Amerikaanse plannen stukliepen op de ontoereikende kwaliteit van de Amerikaanse diamantbewerker en de te hoge lonen. Op basis hiervan viel geen duurzame activiteit te ontwikkelen.⁸⁸⁹ De Amerikanen probeerden de kosten wel te drukken door standaardproductie in te voeren, maar de verscheidenheid van de grondstof maakte dat onmogelijk.

Het tweede streefdoel van de Amerikanen was een eigen strategische reserve aan te leggen, de zogenaamde *stockpile*. Hun afhankelijkheid van het Brits-Belgische kartel zou erdoor verminderen. De Amerikaanse diamantimport, die tussen 1937 en 1939 slechts 270.000 karaat per jaar bedroeg, liep tijdens de oorlog op tot een jaarlijks gemiddelde van 4 miljoen karaat. De Verenigde Staten waren hiervoor volledig afhankelijk van de Kongolese productie, die hen via de

Diamond Trading Company (DTC) bereikte. Dat was volgens Roosevelt een heikel punt sinds de Duitse inval in de Lage Landen. Specialisten raamden namelijk dat de Verenigde Staten 6,5 miljoen karaat industriediamant – vooral boort – nodig hadden voor de reconversie van de burgerindustrie naar een oorlogsindustrie. Roosevelt beval de War Production Board om die 6,5 miljoen karaat van De Beers te kopen. Op 21 juni 1940 benaderde de Amerikaanse ambassadeur in Londen Ernest Oppenheimer om de aanleg van een reserve te bespreken. Oppenheimer zei dat De Beers en haar zustermaatschappijen voor oorlogsdoeleinden graag in dienst stonden van de Britse en Amerikaanse regeringen. De Verenigde Staten plaatsten een aantal bestellingen voor een totaal van 1 miljoen karaat. Ze werden tussen juli 1941 en mei 1942 geleverd.⁸⁹⁰

Oppenheimer wilde al het nodige doen om de industrie op maandbasis te bevoorraden, maar de aanleg van een extra reserve – die niet voor consumptie maar als buffer bedoeld was – vormde wel een probleem. Eens in het bezit van een strategische reserve, konden de Verenigde Staten namelijk het hele systeem dat zorgvuldig door Oppenheimer opgezet was, op de helling zetten. Oppenheimer meende dat de Verenigde Staten over voldoende stocks beschikten en bleef zijn afnemers op maandbasis bevoorraden. De Verenigde Staten haalden vooral veiligheidsoverwegingen aan als reden voor hun grote druk op Groot-Brittannië. Roosevelt vreesde namelijk dat de Londense stocks in Duitse handen zouden vallen, maar na 1941 ging die vrees niet langer op. De Duitse dreiging over het Verenigd Koninkrijk was zo goed als geweken. Veel belangrijker was zonder twijfel het verlies van de wingebieden in Zuidoost-Azië, wat de concurrentie met de Britten opdreef.⁸⁹¹ Bovendien hadden de Kongolese diamantproducenten uitgerekend in april 1942 hun productie opnieuw contractueel toegezegd aan het Londense ruwsyndicaat. Er was op de koop toe overeengekomen maandelijks 500.000 karaat weg te leggen voor de naoorlogse Belgische diamantnijverheid. De Amerikanen waren ontzet en Roosevelt beval het State Department om hierover contact op te nemen met Churchill. Hij wilde zelf meer reserves vast krijgen. De Britse regering was volgens het State Department echter onwillig om De Beers onder druk te zetten, waarop Roosevelt er in april 1942 mee dreigde de leveringen van oorlogsvliegtuigen aan Groot-Brittannië te staken.⁸⁹²

Mathias en Lee van het Britse *Ministry of Supply* (MS) probeerden onder grote druk een compromis te bereiken waarbij aan de Amerikaanse eis tegemoet werd gekomen zonder de positie van het ruwsyndicaat – en de Britse staatsinkomsten – in gevaar te brengen. Zo werd afgesproken om de *stockpile* op Canadees grondgebied onder te brengen.⁸⁹³ Tegen het einde van 1942 stuurde de

Amerikaanse Board of Economic Warfare een officiële zending naar Londen om er met⁸⁹⁴ het MS een intergouvernementele overeenkomst inzake de *stockpile* voor te bereiden. Het akkoord voorzag een aantal voorwaarden. Alle ondertekenaars engageerden zich ertoe alle vormen van oppotten en speculatie tegen te werken en de diamanten exclusief in te zetten voor de industrie. Indien de voorraad van een bepaalde categorie industriediamanten in de Amerikaanse industrie meer dan 10 percent onder de behoeften zakte, zou Londen proberen de stocks aan te vullen. Indien dat niet lukte, konden de Verenigde Staten uit de *stockpile* putten. Het akkoord bepaalde verder dat twee derde van de beschikbare industriediamant aan de Verenigde Staten en Canada toekwam en één derde voor Groot-Brittannië en de rest van de wereld. Het ging alles samen om 11.500.000 karaat, voor het leeuwendeel geleverd door de *Forminière*.⁸⁹⁵

Dat maakt meteen duidelijk dat de Belgen evenmin gespaard zouden blijven van eenzelfde Amerikaanse druk. Dit werkte overigens een toenadering tussen Belgen en Britten in de hand.

Het ministerie van Koloniën reageerde defensief op de verbintenis tegenover de Verenigde Staten. De terughoudendheid van de koloniale ondernemingen zorgde voor vertragingen, maar verhinderde niet dat Kongo tijdens de oorlog 50 miljoen karaat aan de Verenigde Staten leverde.⁸⁹⁶ Om de leveringen uit Kongo sneller te laten verlopen, werd Brits luchttransport ingezet. Ook Oppenheimer bracht, ondanks zijn terughoudendheid, de bevoorrading van de Amerikaanse industrie nooit in gevaar.

De Amerikaanse producenten van diamantwerktuigen klaagden wel over de kwaliteit van de geleverde industriediamant. Het *Office of Strategic Services* verweet de *Diamond Trading Company* waardeloze goederen in Amerikaanse selecties te dumpen. De Amerikaanse grieven deden Stephen Hofman van de *War Production Board* tot tweemaal toe naar Londen reizen in een poging om de situatie recht te trekken.⁸⁹⁷ De kwaliteit van de selecties werd hierna met 20 percent verhoogd, hoewel Kongo reële problemen had om de buitengewone productie vol te houden. Als gevolg van weersomstandigheden en epidemieën onder de inheemse mijnarbeiders, evenals de weigering van de Verenigde Staten om besteld productiemateriaal te leveren, stelde de *Société Minière du Bécéka* (Bécéka) – de belangrijkste leverancier van de *Forminière* – dat ze niet langer aan de vraag kon voldoen.⁸⁹⁸ Bovendien moest Europees personeel van goudmijnen overgeheveld worden om de diamantproductie op te voeren. Het *Raw Materials Department* stelde begin 1945 dan ook voor het eerst voor om 750.000 karaat van de *stockpile* aan te spreken.⁸⁹⁹

Van Belgische zijde maakte men zich niet langer druk om de aanhoudende

Amerikaanse klachten. De zogenaamde diamantschaarste in de Amerikaanse oorlogsindustrie bestond niet uit een productietekort maar uit een tekort aan bufferstocks. Bovendien ging het slinken van deze bufferstocks gepaard met een toename van de voorraden van de Amerikaanse regering. Gedurende de hele periode dat de Amerikaanse regering klaagde over onvoldoende bevoorrading, onttrok zij systematisch diamanten aan de eigen industrie om een eigen reserve op te bouwen – 5.350.000 kt boort – los van de Canadese *stockpile*. De zelfgecreëerde artificiële schaarste diende dus om aanspraak te kunnen maken op de *stockpile*.⁹⁰⁰ Deze operatie paste in een nieuw plan dat Roosevelt in september 1944 aan de Foreign Economic Administration opgedragen had, de zogenaamde Surplus Property Act. Hij lanceerde, met het oog op de naoorlogse periode, een grootscheepse operatie om preventieve grondstoffenreserves aan te leggen. Het initiatief werd op 23 juli 1946⁹⁰¹ – na de oorlog dus – door het Congress bekrachtigd. Bovendien bleven de Verenigde Staten ook na de oorlog ongeveer 10 miljoen karaat per jaar invoeren. Zo blijkt duidelijk dat deze Amerikaanse politiek niet louter door oorlogsnoden ingegeven was. Als reactie ijverden de Britten nog harder voor de heropleving van Antwerpen door de stad te voorzien in materiaal en door de gevluchte diamantairs uit New York te helpen weglukken.

Er was echter nog meer dat niet klopte. Ook de *sightholders* die de Verenigde Staten bevoorraadden, werden ervan verdacht diamanten om speculatieve redenen te hebben achtergehouden.⁹⁰² Dat werd bevestigd toen het bevrijde Antwerpen overspoeld werd met deze nutteloos geworden Amerikaanse voorraden.

Het was uiteindelijk niet zonder reden dat Ernest Oppenheimer bij het begin van de oorlog, in juli 1940, een bezoek aan de Verenigde Staten had gebracht in de hoop er een distributiekantoor te openen. Oppenheimer vreesde voor de veiligheid van zijn stocks in Londen, hij wilde regeringscontrole ontvluchten en hij wilde het Britse fiscale regime omzeilen. Hij had dus rechtstreeks diamanten kunnen leveren, zonder transit via Londen. Oppenheimer overwoog effectief de oprichting van een Amerikaans syndicaat en de aanleg van een *stockpile* van zowel industrieel als slijpbaar maar de Amerikaanse houding was niet consistent. Zijn poging stuitte paradoxaal genoeg op de Amerikaanse antitrustwetgeving.⁹⁰³ Het Britse veto van 15 juli 1940 tegen dit kantoor en de daaropvolgende onderwerping van de diamantdistributie aan de Britse overheidscontrole was echter een belangrijker hindernis voor dit plan.⁹⁰⁴ Oppenheimer hevelde zijn Amerikaanse reserve onmiddellijk naar Bermuda over. Sindsdien konden de Verenigde Staten gebruik maken van driekwart miljoen karaat op Bermuda. Toch moest en zou er een eigen *stockpile* komen. De onafhankelijkheid tegen-

over buitenstaanders was voor de Verenigde Staten dus véél belangrijker dan een betere bevoorrading.

Naast het creëren van een eigen *stockpile* wilden de Amerikanen de Londense tussenschakel ook omzeilen door rechtstreeks toegang tot diamant te krijgen. De Amerikanen probeerden het hiervoor op een bilaterale akkoord te gooien met Belgisch Kongo.

Eind 1940 stonden de Kongolese banden met de Verenigde Staten hoofdzakelijk in het teken van de uitvoer van grondstoffen door de *Union Minière du Haut-Katanga* (UMHK). Het UMHK wilde door verkoop aan de Verenigde Staten de nodige financiële middelen genereren om de productie te blijven financieren. Na de wending van de oorlog in de herfst van 1942 verminderde de algemene belangstelling van de Verenigde Staten voor Afrika, maar Kongo vormde daarop een uitzondering. Van de 23 afdelingen van de *Foreign Economic Administration* waren er acht in Zwart-Afrika gehuisvest, met Leopoldstad als belangrijkste locatie. Belgisch Kongo was bijzonder interessant door de verscheidenheid en hoeveelheid van vitale grondstoffen. Het *State Department* vond dat de Verenigde Staten zich van een goede toegang tot deze rijkdommen moesten verzekeren.⁹⁰⁵

De *Forminière* volgde in het begin van de oorlog een gelijksoortige politiek als de UMHK. Eind 1939 had de *Forminière* er, na het instellen van de Britse blokkade, mee bedreigd om Antwerpen rechtstreeks te bevoorraden. (Zie p. 138) Daarna hoopte de *Forminière* ook de Verenigde Staten rechtstreeks te bevoorraden in ruil voor productie-uitrusting. Maar toen de *Forminière* na het akkoord van 21 januari 1941 de productie mocht verhogen en onder betere voorwaarden kon verkopen in Londen, ontwikkelde de Kongolese onderneming zich tot de hoeksteen van de Londense politiek. Die was erop gericht een uitbreiding van de Amerikaanse invloedssfeer over de ruwdistributie te verijdelen.⁹⁰⁶ De Verenigde Staten bleven vooral na het verlies van de Zuidoost-Aziatische wingebieden druk uitoefenen om tot een bilateraal akkoord te komen met Belgisch Kongo.⁹⁰⁷ Na een jaar vruchteloos proberen⁹⁰⁸ wendde de War Production Board zich in december 1944 onverrichter zake weer tot Londen om een levering uit de *stockpile* te verkrijgen.

Amerikaanse destabiliseringspogingen

De onvrede van de Verenigde Staten over hun afhankelijkheid van de Britten en de Belgen en hun onmacht om zich rechtstreeks in Kongo te kunnen bevoorraden of om de strategische *stockpile* in eigen land aan te leggen, leidden niet alleen

tot het verhogen van de druk op de Britten. De Verenigde Staten probeerden ook de machtspositie van het Londense monopolie voor ruw distributie en de Afrikaanse diamantproducenten te ondermijnen. Amerikaanse inlichtingendiensten zouden tevergeefs proberen te bewijzen dat *De Beers* en de *Forminière* diamantsmokkel naar aslanden toelieten. Verder wilden zij, in een al even vruchteloze poging, de Britse, Kongolese en Zuid-Afrikaanse diamantondernemingen laten veroordelen voor kartelvorming.

Al van bij de oprichting van het *Office of Strategic Services* (OSS) in juni 1942, had Roosevelt kolonel Donovan van het OSS opgedragen elke Duitse poging om in Afrika toegang te krijgen tot grondstoffen, tot elke prijs te verhinderen. In november 1943 liet een spion van het OSS vanuit Duitsland weten dat Hitlers industriediamantreserve nog acht maanden zou meegaan. Dat strookte niet met geallieerde inlichtingen over de Duitse bevoorrading. Duitsland moest over een onbekende bron beschikken. Omdat de Britse blokkade van continentaal Europa als doeltreffend beschouwd werd en de Zuid-Afrikaanse mijnen gesloten waren, konden de diamanten volgens deze geheime agent slechts van één plaats komen: Belgisch Kongo.⁹⁰⁹ Noch de Britten, noch de Amerikanen leken overigens op de hoogte te zijn van de door de Duitsers verbeurdverklarde 'La Pallice-diamanten', ook al had de Amerikaanse ambassadeur in Londen, Anthony Biddle, in oktober 1942 met Vichy onderhandeld om een deel van deze diamanten voor de geallieerden te recupereren. (Zie p. 284-285) De diamanten die de Duitse bezettingsdiensten in de loop van 1943 voor de *Reichsstelle für technische Erzeugnisse* (RTE) konden vrijmaken, betroffen ongeveer 390.000 karaat, uitgerekend het equivalent van acht maanden verbruik. Het OSS geloofde, of wilde geloven, dat deze partij uit Belgisch Kongo gesmokkeld was. Om uit te leggen hoe de Duitsers erin slaagden de Belgen ertoe te dwingen diamanten te smokkelen, steunden de Amerikanen op wilde vooronderstellingen. Een van de door het OSS verspreide theorieën stelde dat de Duitsers de stafleden van de Kongolese ondernemingen chanteerde door hun in België achtergebleven families te bedreigen. Dat getuigde van een totale onwetendheid over de Duitse bezettingsfilosofie. De Duitsers hadden de *Forminière* nog méér nodig dan de geallieerden en zouden met de door de Amerikanen gesuggereerde praktijken niet de minste kans maken op een loyale naoorlogse ruwbevoorrading.

De Amerikaanse en Britse geheime diensten OSS en *Special Operations Executive* (SOE)⁹¹⁰ sloegen de handen niettemin in elkaar om de vermeende smokkelroutes bloot te leggen. Alle beloftes ten spijt, lieten de Britten de Amerikanen zeker niet in hun kaarten kijken. Het OSS en de SOE verzeilden in de reeds jaren aanslepende concurrentieslag tussen Britten en Amerikanen in

Kongo. De Amerikanen geloofden dat zij door de Britten gemanipuleerd werden om het vuile werk uit te voeren, het bespieden van de Belgen. Zo hoopten de Britten van de Amerikanen, nog steeds volgens het OSS, de boeman te maken die *De Beers* in Britse armen zou jagen. Toen de band tussen het kartel en de Britten bevestigd werd door de reis van Van Brée naar Londen via Lissabon en door de reis van Oppenheimer naar Kongo, taande het Amerikaanse prestige in de regio gevoelig. De Britten kwamen ongerept uit de strijd. Na de principieverklaring van de Brits-Amerikaanse samenwerking gebeurde er dus niets dan bureaucratisch getalm.

Ondertussen probeerde de Amerikaanse spion Wilbur Hoag – met de code-naam Teton – die vanaf eind januari 1944 in Leopoldstad actief was, de smokkelkanalen te ontdekken door zelf diamanten te verkopen.⁹¹¹ Hij werd door de Belgische autoriteiten gevat en het land uitgezet. Een voorstel om in Kongo een controle-instantie op te richten, stuitte op Brits verzet. Het OSS mislukte dus in zijn opzet in Afrika.

Dat neemt niet weg dat er gevallen van kleinschalige smokkel ontdekt werden in onder meer Mozambique, Angola en Egypte. Men vermoedde dat er in Kongo diamanten gesmokkeld werden via pakjes van het Rode Kruis die langs Zwitserland naar het bezette België verstuurd werden. Ook Leon Paul Jacobs, hoofd van de Belgische veiligheid in Matadi, werd door het OSS verdacht van diamantsmokkel. Hij zou samengewerkt hebben met het hoofd van de Angolese douane. Enige actie tegen Jacobs bleek volgens het OSS onmogelijk omdat Baudinet, het hoofd van de Belgische staatsveiligheid in Leopoldstad, hem de hand boven het hoofd zou houden. Jacobs vluchtte in oktober 1944 met have en goed naar de Angolese enclave Cabinda, vlak bij Matadi.⁹¹² Celestin Camus, directeur-generaal van de *Compagnie des Chemins de Fer du Congo Supérieur aux Grands Lacs Africains*, een onderneming onder controle van de groep Empain, werd eveneens verdacht van leveringen aan Duitsers en Italianen, via Italiaans Ethiopië.⁹¹³ Op 31 oktober 1943 bezocht een bijzondere zending van de zogenaamde Diamond Police uit Accra de diamantexploitatie in Tshikapa. Zij constateerden dat de veiligheidsmaatregelen tegen diefstal voldeden voor de inheemse arbeiders maar onbestaande waren voor de Belgen. Een aantal kopstukken van de *Société Générale de Belgique* werd van smokkel verdacht, zoals Sengier en Van Brée. De verslagen van het OSS steunden echter uitsluitend op geruchten of slecht onderbouwde vooronderstellingen.⁹¹⁴

Pas in februari 1944 slaagden de geheime diensten OSS en SOE erin om vanuit Accra een groots opgezette controleoperatie te lanceren. Luchthaven- en schepencontroles waren immers niet efficiënt, en werkten hoogstens als

afschrikking. Grootscheepse smokkel, mogelijk met Belgische medewerking, moest volgens de twee diensten aan de oorsprong gecontroleerd worden. Een commissie voor diamantveiligheid werd als het efficiëntste middel beschouwd. Een snelle vestiging van zo'n commissie moest de bevoorrading van de Duitse oorlogsindustrie op tijd kunnen stoppen vóór de kritieke maanden van 1944. Het voorproject werd ter goedkeuring voorgelegd aan het Britse *Ministry for Economic Warfare* (MEW). De goedkeuring liet tot 17 juli 1944 op zich wachten. De Amerikanen werden geïnformeerd dat het plan als gevolg van 'politieke en andere moeilijkheden' onuitvoerbaar was. Het MEW vreesde voor een slechte reactie van de Belgische regering, de hoofdaandeelhouder van *Forminière*, en van het management van de *Forminière*. Dat zou slecht kunnen uitpakken, net op een ogenblik dat de geallieerden onderhandelden om een productieverhoging voor de Verenigde Staten te verkrijgen.⁹¹⁵

Sommigen waren zich bewust van het amateuristische karakter van het spuurwerk. George Gardiner, een ambtenaar van de *Foreign Economic Administration* (FEA), vloog op 15 augustus 1944 naar Londen om het 'giswerk' van zijn voorgangers recht te trekken.⁹¹⁶ Gardiner had een veel realistischer kijk op de zaken. Dat de Verenigde Staten de Belgen zonder bewijzen van smokkel verdachten, louter op basis van het – overigens onterechte – vermoeden van het MEW dat de Duitsers met een ernstige schaarste te kampen hadden, vond Gardiner onverantwoord. Zelfs indien er naar Duitsland gesmokkeld werd, betekende dat volgens hem lang niet dat de *Forminière* daar de hand in had. Gardiner geloofde niet dat de Belgische leiders een smokkeloperatie op touw gezet hadden. Het schandaal zou voor Dicorp onduldbaar zijn. De Britse regering 'zou de Belgische regering een ernstige veeg uit de pan gegeven hebben' alvorens de zaak kenbaar te maken bij de geallieerde organisaties.⁹¹⁷ Gardiner verwoordde de mening van een deel van de Amerikaanse overheid, waaronder het State Department. Deze meende eveneens dat de naar alle waarschijnlijkheid verwaarloosbaar kleine en bovendien niet bewezen smokkelgevallen geen crisis onder geallieerden waard waren. Cartier de Marchienne, de Belgische ambassadeur te Londen, had reeds laten weten dat deze 'twijfelachtige propaganda' volgens hem niet de beste manier was om de enthousiaste medewerking van Kongo aan de geallieerde oorlogsinspanning te verzekeren. De Belgische regering had bovendien het Britse *Foreign Office* verzocht om de oorsprong van de geruchten over de Belgische smokkel te onderzoeken. Maar het gunstige verloop van de militaire operaties maakte het smokkelprobleem ondertussen iets van 'academische' aard.⁹¹⁸

De Amerikaanse overheid was dus duidelijk verdeeld over de smokkelzaak.

Dat was zij al geruime tijd over de diamantbevoorrading in het algemeen. Aan de ene kant was er het republikeinse kamp, dat geen gewetensbezwaren had om met kartels te werken. De *War production Board* (WPB), onder leiding van de republikeinse zakenman⁹¹⁹ Donald Nelson en het conservatieve State Department, pleitten voor een diplomatische accommodatiepolitiek tegenover het Londense ruwdistributiecentrum.⁹²⁰ Vooral Hofman en Bliss begrepen dat *De Beers* in de toenmalige toestand de enige sleutel vormde tot een bloeiende diamanthandel en -nijverheid en een gunstige oorlogsbevoorrading van de Amerikaanse industrie. Het volstond voor hen dat de Britse filialen van *De Beers* met een Brits regeringsmandaat opereerden en ze probeerden de Amerikaanse belangen te behartigen binnen het bestaande systeem.

De andere zijde bestond uit de orthodoxe *trust-busters* van het Justice Department en het OSS. Deze kringen, die vooral uit New Deal-democraten bestonden, verkropten het niet dat de Verenigde Staten overgeleverd waren aan de willekeur van een, naar Amerikaanse legale standaarden, onwettige en bovendien buitenlandse organisatie. Al sinds eind 1942 speelde het Justice Department met het idee van een rechtsgeding, maar omdat de WPB toen nog druk uitoefende op de Belgen en de Britten, voerde het *Justice Department* haar plannen niet uit. Vanaf 1945 verminderde deze druk: ten eerste was het einde van de oorlog in zicht en verklaarde Hofman dat in de eerste helft van 1945 aan alle Amerikaanse noden voldaan zou worden, en ten tweede weigerde het *State Department* Belgisch Kongo verder onder druk te blijven zetten om tot een bilateraal akkoord te komen. Hieruit blijkt nogmaals dat de grieven tegen het kartel niets te maken hadden met de vermeende gebrekkige oorlogsbevoorrading maar veeleer met eventuele naoorlogse restricties.

De WPB en het *State Department* – met Hofman en Bliss – waren er, zoals gezegd, niet in geslaagd om de *stockpile* in de wacht te slepen of om een rechtstreekse bevoorrading uit Kongo te bewerkstelligen. Thomas Daly, bijzonder adjunct van de openbare aanklager, weigerde om het daarbij te laten. Hij ging tot actie over en speelde daarbij *cavalier seul*. Het Justice Department kreeg voor Daly's optreden geen enkele steun van de andere overheidsinstellingen, wat spanningen veroorzaakte binnen de Amerikaanse regering.⁹²¹ De klacht kaderde wel in de algemene regeringscampagne tegen kartelvorming.⁹²²

Op 29 januari 1945 diende Daly een klacht in bij het *United States District Court* te New York.⁹²³ Alle Britse, Zuid-Afrikaanse, Belgische, Portugese en Kongolese ondernemingen, betrokken bij de diamantproductie en -verdeling, werden aangeklaagd wegens 'samenzwering om de buitenlandse handel van de Verenigde Staten in sier- en industriediamanten te beperken en te monopolise-

ren'. Dat kwam neer op een beschuldiging van sabotage.⁹²⁴ De klacht werd ingediend op basis van wetgeving over de bescherming van de 'handel tegen onwettelijke beperkingen en monopolievorming', beter bekend als de Sherman Antitrust Act en op basis van verschillende besluiten van het Congress.⁹²⁵ Onder meer de 'Act to reduce taxation, to provide revenue for the government, and for other purposes' = 'Acte om de belastingen te verminderen, om inkomsten te genereren voor de regering en voor andere doelstellingen', beter bekend als de Wilson Jariff Act (zie bijlage 9). Meteen werden ook alle bezittingen van de beklagden op Amerikaans grondgebied bevroren.

Hoewel het diamantmonopolie de twee voorafgaande jaren meermaals te maken kreeg met aanvallen van de *trust-busters*, was het rechtsgeding toch een verrassing. Het kwam uitvoerig ter sprake in de pers en schepte heel wat beroering. Hoe reageerden de verschillende betrokken partijen op deze klacht?

In de Verenigde Staten waren de meningen, zoals verwacht, verdeeld. Het *Office of Strategic Services* (OSS) nodigde de openbare aanklager uit om de agenten te ontmoeten die in Afrika met het onderzoek naar de industriediamant belast waren. De WPB werd vooral vanuit de diamantwereld overstelpt met vragen. De diamanthandelaars vreesden dat de bevoorrading stil zou vallen. Banken weigerden daarom financiering. Het blokkeren van leveringen van uitrusting, bestemd voor de Kongolese producenten, zou de productie verhinderen. De situatie dreigde uit de hand te lopen en de WPB profiteerde ervan om het *Justice Department* op de nefaste gevolgen van de actie te wijzen. De openbare aanklager werd gedwongen om amendementen aan te brengen om de Amerikaanse oorlogsbevoorrading niet te compromitteren.⁹²⁶ Donald Bliss vreesde dat het kartel niet langer vanzelfsprekend zou meewerken met de Britse en Amerikaanse regeringen. Hij nam contact op met een verbolgen Ernest Oppenheimer en verzekerde hem dat de Verenigde Staten tevreden waren met de huidige leveringen en dat de kritiek uitging van slecht ingelichte personen, die bijgevolg niet ernstig genomen moesten worden.

Oppenheimer reageerde al bij al gematigd met een memorandum waarin hij zijn bijdrage tot de oorlogsinspanning onderstreepte. Hij herinnerde eraan dat de geallieerde oorlogsmachine slechts dankzij de vooroorlogse stocks van het kartel draaiende gehouden kon worden.⁹²⁷ De *Diamond Trading Company* (DTC), die met een Amerikaans moratorium op de betaling geconfronteerd werd, zette de woorden van Oppenheimer kracht bij door de leveringen te staken en zodoende een zoveelste amendement af te dwingen om de bevoorrading van de Amerikaanse industrie te hervatten. Er heerste in kartelkringen verwondering over de keuze van de aangeklaagde ondernemingen. Sommige ondernemingen

die geen deel uitmaakten van het kartel werden vervolgd, terwijl sommige bijzonder betrokken kartelleden met rust werden gelaten.

Groot-Brittannië besloot een afwachtende houding aan te nemen. Lee van het *Raw Materials Department van het Ministry of Supply* (MS) geloofde dat de zaak spoedig zonder gevolg geklasseerd zou worden. Hij meende dat het initiatief van het Justice Department kaderde in een georkestreerde campagne, die de internationale aandacht op het probleem van de kartelvorming moest vestigen. De Britten beschouwden deze crisis met hun typisch flegma al bij al als 'één van de dingen die je erbij moet nemen in Anglo-Amerikaanse relaties'.⁹²⁸

324

Lee vreesde echter voor de reactie van Belgisch Kongo. Tot dusver had het MS geen moeite gespaard om de Belgen van de uitzonderlijk grote noden van de Amerikanen te overtuigen. De onderhandelingen kwamen nu op de helling te staan omdat kopstukken van de *Société Générale de Belgique* (SGB), de *Forminière* en *Bécéka* uitdrukkelijk in de klacht vernoemd werden. Pas in maart 1945 zou Alfred Moeller de Laddersous, bestuurder van de *Forminière* en lid van het *London Committee*, Donald Bliss over het rechtsgeding aanspreken. Zijn grootste zorg was de 600.000 dollars die door het *Justice Department* geblokkeerd werden en die bestemd waren voor de aankoop van mijnuitrusting. Vooral dat wekte wrevel in Belgische kringen. De *Forminière* overwoog zelf een klacht in te dienen. Moeller achtte zich bijzonder gelukkig dat de *stockpile* nooit aan de Verenigde Staten toevertrouwd was. De Amerikaanse klacht zou die hebben geblokkeerd.⁹²⁹ Van officiële zijde werd het Amerikaanse gedrag nogmaals ervaren als een aanslag op de Belgische soevereiniteit. Er kwam dan ook officieel Belgisch protest. Ambassadeur Van der Straten wees er het *State Department* op dat volgens het internationaal recht een handeling in een soeverein land enkel op basis van de wetgeving van dat land mag worden beoordeeld. De verwijten die de Belgen naar het hoofd geslingerd kregen – het beperken van productie en uitvoer, het privilegiëren van bepaalde categorieën kopers, het uitlokken van prijschommelingen, de weigering te leveren om strategische voorraden aan te leggen – konden ze niet verkroppen. Ten eerste hadden de Belgen hun productieapparaat volledig ingezet om aan de Amerikaanse vraag te beantwoorden. Verder was het soevereine België niet moreel verplicht om te zorgen voor de aanleg van Amerikaanse strategische reserves. Ten slotte kon men de Verenigde Staten gelijksoortige praktijken aanwrijven in de distributie van steenkool en katoen.⁹³⁰

Eind 1945, een jaar nadat het Justice Department de klacht had ingediend, werd vastgesteld dat de Sherman Anti-Trust Act niet van toepassing was. De Beers kon geen monopolistische handelsactiviteiten op Amerikaanse bodem

worden aangewreven, enkel buiten Amerikaanse jurisdictie. De klacht stond ook om andere redenen op losse schroeven. Sommige aantijgingen waren duidelijk ongefundeerd. Sinds de aanleg van de *stockpile* kon men niet langer van een monopolie spreken en bestonden er concrete, officiële afspraken over de bevoorrading van de Verenigde Staten. De rechtszaak tastte vooral de verhoudingen met tal van buitenlandse regeringen aan, zoals Groot-Brittannië, België, Zuid-Afrika en Portugal, een toestand die de Verenigde Staten zich in oorlogstijd niet konden veroorloven. Er was overigens in de praktijk gebleken dat de bevoorrading van de Amerikaanse oorlogsindustrie geen noemenswaardige problemen opleverde. De reden hiervoor was eenvoudig. Groot-Brittannië had er alle belang bij om diamanten te verkopen aan de Verenigde Staten. Het Lend-lease Plan voor aankoop van oorlogsmateriaal in de Verenigde Staten veroorzaakte immers een niet te stillen Britse honger naar dollars. Toch zouden de vervolgingen tegen de aandeelhouders van de *Forminière*, van wie er zich een aantal in de Verenigde Staten bevonden, tot 1948 aanslepen.⁹³¹

Echo van de geschiedenis

De controversiële rol van *De Beers* in de diamanthandel en -productie bleef de gemoederen tot ver in de 20ste eeuw verhitten. Het verhaal van de klacht van het *Justice Department* werd in 1982 een eerste maal terug opgerakeld door de onafhankelijke vorser Edward Jay Epstein. Epstein stelde dat *De Beers* de Amerikaanse oorlogsinspanning had geboycot door de aanleg van een *stockpile* in de Verenigde Staten te verhinderen, door de prijzen met 60 procent te verhogen in plaats van ze – zoals aangekondigd – te bevriezen, en door toe te laten dat ‘miljoenen’ karaat ruwe diamant uit Kongo naar Duitsland gesmokkeld kon worden. *De Beers* mobiliseerde daarop twee medewerkers om de aantijgingen van Epstein te weerleggen. De Brit Warner en de Belg Hans Wins stelden vast dat er zowel in Canada als op de Bahamas een *stockpile* was aangelegd waaruit de Amerikaanse oorlogsindustrie kon putten.⁹³²

In 1988 dook de kritiek op het oorlogsgedrag van *De Beers* nogmaals op in de crisis van de zogenaamde *blood diamonds*, de diamanten waarmee tal van guerrilla-oorlogen in Afrika gefinancierd werden. Het voormalige hoofd van de *Central Intelligence Agency* (CIA), admiraal Stanford Turner, schreef in een artikel in de *Washington Post* van 18 oktober 1988 dat *De Beers* tijdens de oorlog had geweigerd om een grote hoeveelheid industriediamanten aan de Amerikaanse oorlogsindustrie te leveren. Op 2 november 1988 repliceerde Philip Oppenheimer,

een jongere broer van Ernest en de toenmalige directeur van *De Beers*, dat zijn onderneming geen moeite uit de weg was gegaan om de geallieerden van voldoende vitale grondstof te voorzien. De distributie was in oorlogstijd bovendien uitgevoerd onder controle van de Britse regering, die bezwaarlijk een boycot tegen de Verenigde Staten kan worden verweten. Amerikaanse advocaten, die naar verluidt jarenlang de archieven van het *Justice Department* hadden bestudeerd, waren er niettemin van overtuigd dat *De Beers* de Amerikaanse oorlogsproductie inderdaad had belemmerd door beperkingen op te leggen aan de ruwleveringen. In de Zuid-Afrikaanse *Sunday Times* van 23 oktober 1988 kon echter gelezen worden dat Turner het verschil niet begreep tussen maatregelen om de Verenigde Staten een commerciële voorraad te ontzeggen en het compromitteren van de oorlogsinspanning.⁹³³

In 2003 voedde de Australische mensenrechtenactiviste Janine Roberts andermaal de controverse met de publicatie van haar boek *Glitter & Greed – The Secret World of the Diamond Cartel*.⁹³⁴ Roberts kan bezwaarlijk een objectieve kijk op de toestand toegeschreven worden. Naar eigen zeggen had *De Beers*, na haar onderzoek bemoeilijkt te hebben, ook de publicatie van de resultaten ervan met acht jaar uitgesteld. Haar onderzoek gold vooral de uitbuiting van aboriginals als diamantmijnwerkers door *De Beers* in Australië. Roberts nam de stellingen van het toenmalige *Justice Department* kritiekloos over en maakte net als admiraal Turner geen verschil tussen de aanleg van een strategische reserve en de bevoorrading van de oorlogsindustrie. Bovendien steunt haar argumentatie op een gebrekkige heuristiek. Eén kijkje in de Duitse archieven zou reeds snel geleid hebben tot het besef dat van enige smokkel uit Afrika – op mogelijk enkele te verwaarlozen transacties na – geen sprake was. Zonder consultatie van de Belgische of Britse archieven, kon zij niet achterhalen dat de Verenigde Staten, onder het mom van oorlogsnoden, een opportunistische concurrentieslag voerden. Ook de Belgische Kongospecialist Willame⁹³⁵ en in zijn kielzog Mabile, Tulkens en Vincent, die over de SGB publiceerden,⁹³⁶ vermelden Kongolese diamantleveringen aan Duitsland. Hun enige bron hiervoor was echter een Amerikaans verslag, dat op dezelfde OSS-bronnen steunden als de aantijgingen van het *Justice Department* en Roberts. Sommige stellingen van Roberts zijn op zijn minst merkwaardig te noemen, zoals de vlucht van joodse diamantairs uit Antwerpen naar nazi-Duitsland om te vermijden dat Londen de plaats van Antwerpen zou innemen,⁹³⁷ of dat *De Beers* de helft van zijn productie voor de aslanden gereserveerd zou hebben.⁹³⁸

Epstein kampt met gelijksoortige problemen. Niet de prijzen van de DTC werden verhoogd, maar eerder die van de Amerikaanse makelaars. Die slaag-

den er door een gebrekkige vakkennis niet in om verliesgevende transacties te compenseren door een optimale verkoop van winstgevende assortimenten. Dat was een Europese specialiteit. Bovendien was in het boek van Epstein ook geen sprake van *picking*, het speculatief afromen van de beste stenen uit aangekochte assortimenten om slechts de minder goede stenen aan de industrie te verkopen. De pogingen van de Amerikaanse regering om op basis van deze leveringen een eigen voorraad aan te leggen, lijken aan beiden auteurs voorbij te zijn gegaan. Om nog maar te zwijgen over de valse berichten die de OSS door haar onnauwkeurige werkwijze de wereld in gestrooid heeft, en waarop beide auteurs argeeloos voortbouwen. De waarde van het werk van Epstein en Roberts ligt dan ook eerder op het moreel-polemische vlak dan op het historische.

Bevestiging van het Amerikaanse opzet

De zaak wordt helemaal ironisch wanneer men weet dat de Verenigde Staten in de herfst van 1945 dringende stappen ondernamen om de overtollige ruwe diamant in het bevrijde Antwerpen van de hand te doen... Dat is dan meteen het bewijs dat de Verenigde Staten geen *stockpile* nodig hadden en dus van de oorlogssituatie gebruik wilden maken om de Britse en Belgische heerschappij over de diamanthandel te breken.

Op 28 juli 1945 bracht Donald Bliss een bezoek aan het bevrijde België. Hij ontmoette er Arthur Pauwels, de Amerikaanse diamantspecialist van het consulaat-generaal van de Verenigde Staten in Antwerpen, John Williams, de afgevaardigde van het Britse MEW in Antwerpen, Gaston Craen, directeur-generaal van het Belgische ministerie van Economische Zaken en Camille Huysmans. Bliss reisde in opdracht van het State Department: hij moest een verslag schrijven over de vorderingen van de Belgische diamantsector na de bevrijding. Hij werd op de voet gevolgd door Stephen Hofman van de *War Production Board* (WPB), die, na een bezoek aan Londen, ook Frankrijk, België en Nederland aandeed. Hofman diende een afzetmarkt te vinden voor het overtollige ruw dat zich tijdens de oorlog in de Verenigde Staten had opgestapeld. Hij beweerde dat het om voorraden ging die Europese vluchtelingen in 1940 hadden meegebracht. Huysmans en ook Economische Zaken toonden enige belangstelling. Deze stocks waren een gevaar voor de Antwerpse markt en werden dus het best opgekocht. De verkoop zou gespreid worden in de tijd om een plotse verzadiging te vermijden. De Verenigde Staten en België moesten nauw samenwerken om een efficiënte diamantcontrole toe te passen en zo allerlei vormen van belastingontduiking te voorkomen. Op 31 juli 1945 legden Hofman,

Pauwels en Williams dit plan voor aan Gaston Craen, die het in grote lijnen eens was met de Amerikanen. Hij bracht de verschillende betrokken diensten samen om het plan uitvoerbaar te maken. Naast de Nationale Bank, het Wisselinstituut en Economische Zaken betrof dat vooral het *Diamond Office*, een gespecialiseerd controleorgaan. Dat orgaan kon 200.000 dollar per maand vrijmaken om Amerikaans ruw in te voeren. Via het *Diamond Office* was het ruwsyndicaat bij de transactie betrokken. De oprichting en de rol ervan komen verder nog aan bod. Aan Amerikaanse zijde werd de transactie gecontroleerd door de ambassade in Brussel. Deze afspraak, die nog niet in de vorm van een bindend akkoord was gegoten, werd ter goedkeuring voorgelegd aan de *Foreign Economic Administration*.⁹³⁹

Toen begin 1946 de eerste leveringen arriveerden, merkten de Antwerpse diamantairs dat het niet om slijpbare diamanten ging, maar om betere industriële kwaliteiten. Slechts twee derde kwam voor de diamantnijverheid in aanmerking. Een eerste partij van 134.888,79 karaat werd in maart 1946 onverrichter zake door het *Diamond Office* naar New York teruggestuurd. De rest werd grotendeels als industriediamant geclassificeerd. De Verenigde Staten probeerden namelijk de voorraden kwijt te raken die er door de speculatieve *picking* tot stand gekomen waren.⁹⁴⁰ New Yorkse speculanten die zich op deze ruwhandel hadden gestort, gingen als gevolg hiervan failliet.⁹⁴¹

Nog ironischer is de beslissing van de Amerikanen om tot eind 1945 – de Japanners capituleerden op 2 september 1945 – de diamantcontrole in stand te houden om het speculatief aankopen en het oppotten te verhinderen. De WPB werd op 3 november 1945 opgeheven. De laatste vergadering van de *Industrial Diamond Advisory Council* nam op 5 september 1945 plaats. Sindsdien was het de burgeradministratie die de diamantcontrole, in samenwerking met het Britse *Ministry of Supply* (MS), op zich nam.⁹⁴² Die wilde stilaan evolueren naar een controlevermindering en een herstel van de vrije markt, zoals tijdens het bezoek van Hofman aan Londen was gepland. De Britten wachtten op duidelijkheid over de aangekondigde hervormingsplannen van *De Beers* alvorens zich definitief uit de diamantcontrole terug te trekken.⁹⁴³

Op de drie besproken fronten, het Duitse, het Britse en het Amerikaanse, hebben de Belgen dus werkelijk weerwerk geleverd om het Belgische verwerkings- en handelsmonopolie voor sierdiamanten te behouden. Na het fiasco van Cognac slaagden noch de Duitse bezetter,

noch Britse of Amerikaanse belangengroepen erin om de Belgische diamantsector fatale klappen toe te dienen. Integendeel, er werden een aantal fundamentele voorwaarden gecreëerd voor een heropleving van het Antwerpse diamantcentrum. Dat was weliswaar te danken aan een aantal doelbewuste initiatieven en stellingnames van Belgische kringen en personen, maar zeker ook het resultaat van de toenmalige, voor België gunstige machtsverhoudingen in de diamantwereld.

In het bezette België waren de diamantbewerkers en, tot op zekere hoogte, de achtergebleven joodse diamantairs, aan de deportatie ontsnapt. Ook de infrastructuur werd gespaard, dankzij het gecombineerde effect van de Galopin-doctrine en de Duitse keuze om de Belgische industrie vanuit Duits belang te sparen. Vooral de *Forminière* slaagde erin om extra voordelen in de wacht te slepen voor de diamantsector door haar directe band met het Galopin-comité en omdat ze als enige ruwdistributeur een leidinggevende positie kon veroveren binnen de door de Duitsers opgerichte nieuwe diamantinstellingen. Deze machtspositie sloot een machtsuitbreiding uit van Nieuwe-Orde-elementen zoals het kabinet van Economische Zaken – met Leemans en Michielsen – en Vlaams-nationalistische, niet-joodse diamantairs. Grofweg kan gesteld worden dat de *Société Générale de Belgique* (SGB) de macht monopoliseerde ten koste van de overheid. De rol van de overheid werd beperkt tot een erefunctie, ten koste van de ‘Vlaamse’ diamantairs, aan wie hooguit een aantal winstgevende zaken gegund werd. Dat de diamantsector gemanaged werd met een goede langetermijnvisie, is wellicht te danken aan de vrij altruïstisch ingestelde Dewypelaere. Hij maakte zijn belangeloze handelen echter ondergeschikt aan de belangen van de SGB.

Een gelijksoortig patroon vinden wij terug in de Britse invloedssfeer. Ook hier slaagde de *Forminière* erin om, met de steun van *De Beers* en de koloniale overheid, de macht te centraliseren. Huysmans had begrepen dat hij de *Forminière* zou kunnen beïnvloeden door het hoofdaandeelhouderschap van de Belgische regering als hefboom te gebruiken, maar als socialist stond hij vrij zwak tegenover het uitgesproken rechtse regerings- en koloniale bolwerk. Huysmans speelde via het *Correspondence Office for Diamond Industry* (COFDI) wél een belangrijke rol als ‘zweeppartij’. Onder de vakkundige leiding van Goldmuntz slaagde Huysmans erin om de verschillende partijen van het nut van de bescherming van de Belgische diamanthandel en -nijverheid te overtuigen. Hij kreeg hierbij

vooral steun van het Zuid-Afrikaanse diamantkartel. Het zag hierin immers de kans om het belangrijkste afzetgebied voor zijn diamanten van mindere kwaliteit te redden. Naarmate de Verenigde Staten steeds meer aanspraak gingen maken op de Kongolese diamant, nam ook de Britse regeringssteun aan Huysmans toe. De Amerikanen brachten het Britse monopolie voor ruwdistributie in gevaar. Het ging weliswaar om een privéonderneming, maar deze handelsactiviteit leverde de Britse staatskas gigantisch veel in- en uitvoerrechten op.

Ook de oorlogsinstellingen die over de goede bevoorrading van de Amerikaanse oorlogsindustrie waakten, probeerden hun controle over de diamantwereld uit te breiden. De Verenigde Staten rekenden vooral op hun positie als belangrijkste afnemer van zowel industrie- als sierdiamant maar hun pogingen werden ondermijnd door een tekort aan vak-kundigheid, hoge lonen en vooral door hun streven om zich rechtsreeks in Kongo te bevoorraden. Zo haalden zij zich de argwaan van zowel De Beers als de Britse regering op de hals. Die gaven dan ook gaandeweg de voorkeur aan een sterk Belgisch diamantcentrum om de ontwikkeling van de New Yorkse diamantnijverheid te verijdelen. De SGB speelde alweer een sleutelrol. De Verenigde Staten werden schaakmat gezet door het ondertekenen van het contract tussen de Kongolese diamantproducenten en Dicorp.

Door het toegenomen belang van de industriediamant trad de *Forminière* op alle fronten op het voorplan als een onafwendbare machtsfactor. Zo werd tevens de knowhow en het leiderschap in huis gehaald waarover, in de afwezigheid van de joden, de ‘Vlaamse’ diamantairs noch de staat beschikten. De SGB kon een gecentraliseerd en dus een sterk en coherent beleid voeren. Ze nam een industrie onder haar vleugels die anders enkel op linkse steun had kunnen rekenen. De linkse krachten, de Algemene Diamantbewerkersbond (ADB) en Camille Huysmans, slaagden er echter niet in hun ambities te verwezenlijken. Andere potentiële machtsactoren, de joodse superdiamantairs, bleven ondanks hun economisch en sociaal succes politieke dwergen. Tijdens de oorlog werd de diamantsector als het ware op sleeptouw genomen door de SGB.

8. Pogingen tot herstel van de vooroorlogse orde

ZUIVERING VAN HET ANTWERPSE DIAMANTCENTRUM EN DE JOODSE MACHTSRECUPERATIE

331

Na de bevrijding werd de diamantsector, zoals de rest van de Belgische economie, gezuiverd⁹⁴⁴ van personen en organisaties die met de bezetter geheuld hadden of hem geholpen hadden. Men verwachtte ongeduldig de terugkeer van de diamantdiaspora om van Antwerpen weer het belangrijkste diamantcentrum ter wereld te maken. Er moest dus een machtsverschuiving gebeuren die zich ook in de organisatie van de sector diende te weerspiegelen.

Afbouw van de Nieuwe Orde

Met de bevrijding van België namen de traditionele politieke elites de macht weer over. Zij wilden het vooroorlogse politieke bestel zo snel mogelijk herstellen, stabiliseren en versterken. Zij kregen hierbij de steun van het Britse opperbevel in België. Dat erkende de op 8 september 1944 aangekomen ‘Londense’ regering als de enige legitieme machtsinstantie omdat zij bijgedragen had tot de geallieerde overwinning. Het afbouwen van de groeperingen die dat bestel voor en tijdens de bezetting hadden aangevallen, tekende het politieke beleid tijdens de periode 1944-1950. Onder meer kringen die met de vijand gecollaboreerd hadden, zouden het ontgelden.

Dit epuratieproces was al spontaan begonnen. Onmiddellijk nadat de Duitsers ons land ontruimd hadden, namen talloze gewone burgers – onder wie echte en gelegenheidsverzetsstrijders – de wet in eigen handen om al wie van collaboratie met de vijand of ‘incivisme’ verdacht werd, uit het maatschappelijk bestel te sluiten. De regering had door de snelle bevrijding de tijd niet gekregen om de epuratie van meet af in wettelijke banen te leiden. Heel wat personen werden aanvankelijk op willekeurige basis uit hun ambt gezet, ontslagen of geïnterneerd. Bij de behandeling van incivieken had men geen oog voor de verscheidenheid in ernst, motieven en gevolgen van hun collaboratie. Deze volks-

Bevrijding van Antwerpen op 4 september 1944 (Mechelsesteenweg) – Foto: SOMA

epuratie maakte pas in de loop van oktober 1944 plaats voor een ordelijke en vooral wettelijke rechtspraak.⁹⁴⁵

In Antwerpen, dat op 4 september 1944 bevrijd werd, was het al niet anders dan elders in het land. Voor het krijgsauditoraat in Antwerpen vat kreeg op de epuratie, werden in diamantkringen al vroeg initiatieven in die zin genomen. In de eerste uren en dagen na de bevrijding trad vooral de diamantair ‘Jopie’ Adelaar als grote zuiveraar van het diamantbedrijf op. Aan het hoofd van een groep verzetslieden van de Witte Brigade deed hij de ronde van de verdachten uit de diamantwereld om ze naar de Antwerpse dierentuin te voeren.⁹⁴⁶ Adelaar, een Nederlandse jood die met een niet-joodse vrouw gehuwd was, kwam tijdens de bezetting meermaals in opspraak als fraudeur, verklikker en handlanger van Breugelmans. Daarom werd hij door de Duitsers niet lastig gevallen. Het was veelbetekenend dat Adelaar ook naar de woning van de ondergedoken Breugelmans in Hove trok om er de inboedel op straat te gooien en het archief van Breugelmans te verbranden.

Adelaar werkte nauw samen met een aantal leden van de Diamantclub die de grondleggers waren van een zuiveringscomité. Werden de clubleden door Adelaar opgetrommeld, zoals de reeds vernoemde kroniekschrijver Sam Emmerik stelde?⁹⁴⁷ Of deed Adelaar het vuile werk in opdracht van het Zuiveringscomité, zoals de anonieme auteur van de uiterst polemische brochu-

*Verdachten van collaboratie in de leeuwenkooien van de zoo van Antwerpen –
Foto: SOMA – Copyright Cauvin*

re *Collaborateurs en milliards gestolen diamanten* liet doorschemeren? Volgens diezelfde brochure was Adelaar de ‘beul van het Zuiveringscomité’ en zou hij aangehouden personen mishandeld hebben. Uiteindelijk werd Adelaar door de krijgsauditeur aangehouden en een aantal maanden opgesloten in de Antwerpse gevangenis in de Begijnenstraat.⁹⁴⁸

Het Zuiveringscomité was op 6 september 1944 opgericht om de handelingen te onderzoeken van personen die zich tijdens de bezetting van het bestuur van de Diamantclub meester gemaakt hadden. Het oorspronkelijke bestuur was in 1940 uitgeweken naar Frankrijk. Het vijftal diamantairs dat van het comité deel uitmaakte drongen de lokalen van de Diamantclub – vermoedelijk het vroegere kantoor van de *Feldkommandantur 520* – binnen om er oorlogsarchieven te recupereren. De buitgemaakte stukken zouden later dienen om de dossiers van de krijgsauditeur aan te vullen. Ze leidden tot de aanhouding van verschillende collaborateurs. Ondertussen namen de vijf de wet in eigen handen. Steunend op een beperkt en gekleurd begrip van het oorlogsgebeuren, dienden zij klacht in tegen een grote groep personen die met de Duitsers had meege-

werkt, zonder oog te hebben voor de ware aard of de motieven voor deze medewerking. Er werd bovendien geen enkel verschil gemaakt tussen de ‘Duitse’ *Diamantkontrollestelle* en de ‘Belgische’ Diamantcontrole. Volgens kroniekschrijver Emmerik stuurde het Zuiveringscomité laster en geruchten de wereld in en beschuldigde het collega’s om de aandacht van zichzelf af te leiden, zijn eigen belangen te dienen en concurrenten uit de weg te ruimen. Daarbij lieten zij zich voor patriotten doorgaan.

Wellicht ging het hier gewoon om opportunisten die het machtsvacuüm probeerden op te vullen. Het profiel van de comitéleden lijkt dit te bevestigen. Pierre Colbert,⁹⁴⁹ de zelfverklaarde voorzitter van het Zuiveringscomité, was een kleine makelaar met een ‘paar klanten’ in de Kempen. De arbitraire aanhoudingen en de lasterlijke artikels die hij in de goedgelovige pers liet publiceren, werden in diamantkringen al spoedig als afgunstig en opportunistisch afgeschilderd. Colbert deed verwoede pogingen om een vooraanstaande plaats in het diamantmilieu te veroveren. Hij stelde zich meermaals kandidaat voor het voorzitterschap van de Diamantclub, maar werd telkens weggestemd. Experts die later door het krijgsauditoraat aangesteld werden om verslagen over de ‘diamantzwendel’ tijdens de bezetting op te stellen, stelden vast dat het beeld dat Colbert had over de diamantzwendel niet met de werkelijkheid strookte.⁹⁵⁰ Frans Beukelaer had zich voor de oorlog al uit de zakenwereld teruggetrokken maar zetelde in tal van organen, zoals de Bijzondere Verrekenkas voor Gezinsvergoeding ten bate van Arbeiders der Diamantnijverheid, de Vakoefenschool van het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD) en het paritair comité. Thys was vóór de oorlog aankoper van grondkeersel, dat hij filterde om verloren steentjes op te sporen. Verbruggen was vóór de bevrijding onbekend maar zou met zijn vader vóór de oorlog tevergeefs zijn kans gewaagd hebben in Zuid-Afrika. Jaspars was evenmin bekend. Dit niet zo geweldige gezelschap zocht op 8 september 1944 naar legitimering bij de Diamantclub. Het slaagde er op 11 september 1944 op één of andere wijze in het statuut van Onderzoekscommissie van Diamanthandel en -nijverheid te krijgen van de Diamantclub. De raad van bestuur van de Club verwierp wel alle medeverantwoordelijkheid voor de handelingen van deze Onderzoekscommissie.⁹⁵¹ In de arbitrageraad van de Club werd de Onderzoekscommissie veeleer aangemaand tot voorzichtigheid en bescheidenheid. Toch zou het vijftal er tot ver in de jaren veertig in slagen om zich bezig te houden met de zuivering van de diamantwereld, in naam van de Beurzen en – opvallend – met de steun van Goldmuntz en Williams.⁹⁵² Mogelijk lieten kopstukken als Goldmuntz en Williams zich liever zelf niet in met de zuivering en maakten ze misbruik van de ijver van Colbert en zijn medewerkers.

De Onderzoekscommissie opende een kantoor in de Diamantclub. Daar konden elke dag tussen 9 en 13 uur klachten ingediend worden. Een onderzoek werd niet op basis van bezwarende feiten geopend, maar enkel op basis van een klacht. Vanzelfsprekend effende dit het pad voor tal van misbruiken.

Hoe verging het enkele kopstukken van de diamantsector die tijdens de bezetting leidinggevende posities hadden? Dewypelaere, die vooraf gewaarschuwd was voor Adelaar en Colbert, dook onder. Van Rijkevorsel werd geïnterneerd. Frensel was al op 17 mei 1944 overleden. Tegen hem vermocht men dus niets meer. Hij had naar verluidt twee dossiers voorbereid, één voor het geval de Britten de oorlog wonnen, een ander voor het geval de Duitsers wonnen. Breugelmans, van wie verteld werd dat hij het verzet omkocht om aan het gerecht te ontkomen, werd op 30 september 1944 gevat. Hij kwam uit zijn schuilplaats nadat *de Volksgazet* een foto gepubliceerd had waarop hij te zien was in het gezelschap van Duitse officieren.⁹⁵³ Hij werd geïnterneerd in de Geniekazerne te Berchem. Albert Gielens, de oorlogsvoorzitter van het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD), werd na de bevrijding op verzoek van het Zuiveringscomité door het Onafhankelijkheidsfront opgepakt. Hij werd ervan beschuldigd als lid van de raden van het Diamantbureau en de Diamantcontrole ‘miljoenen’ verdiend te hebben tijdens de bezetting. Hij had ook ruw van de *Forminière* gekocht. Daarvoor werd hij, samen met Karel Coppens van de *Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (VBD), uit de nijverheid gestoten en verhin-

Frans Raeymaeckers (1969) –
Foto: Diamantclub van Antwerpen

derd om handel te drijven. Gielens diende op zijn beurt een klacht in bij de rechtbank, maar trok die op verzoek van de Diamantclub weer in. De zaak werd voorgelegd aan de arbitrageeraad van de Diamantclub, waar de beschuldigingen werden ontkracht. John Geertsens en Frans Raeymaeckers werden ervan beschuldigd aan Frensel mee te delen welke ondernemingen hun lidgeld niet aan de Bedrijfsgroeping betaald hadden. Op deze wijze verklikten zij joden.⁹⁵⁴ Raeymaeckers, die in oktober 1944 naar Londen ging om er over de eerste ruwleveringen voor Antwerpen te onderhandelen, werd

onmiddellijk teruggeroepen. Hij werd vervolgens uitgesloten van alle betrokkenheid bij de restauratie van de Antwerpse diamantnijverheid. Nadat men hem zijn mandaat had ontnomen, bleef hij in Londen, van waaruit hij tevergeefs naar de Verenigde Staten probeerde te emigreren. Dat hij erin geslaagd was om gemandateerd te worden als vertegenwoordiger, is sprekend voor de verwarring die in België na de bevrijding heerste.

In Antwerpen heerste er in november 1944 een nijpend plaatstekort in de interneringskampen. Tegen de wil van de Onderzoekscommissie in werden heel wat verdachte diamantlieden weer vrijgelaten. Vooral bedienden van de *Forminière* en de *Antwerpse Diamantbank* (BDA), die in de oorlogsinstellingen hadden gewerkt, werden buiten vervolging gesteld. De Onderzoekscommissie protesteerde hier heftig tegen en bleef maar collaboratiedossiers voorleggen aan het krijgsauditoraat. Colbert en zijn handlangers wilden sommige op vrije voet gestelde diamantlieden blijvend uit de diamantinstellingen weren. Op 16 juli 1945 riepen zij een vergadering bijeen waar een zestigtal leidinggevende personen uit de diamantnijverheid in aanwezigheid van de pers met de inhoud van een aantal collaboratiedossiers werd geconfronteerd. De Onderzoekscommissie stuurde aan op een gezamenlijke resolutie om deze personen uit de diamantorganen te weren. Vertegenwoordigers van de Diamantclub en de Diamantbeurs weigerden hierop in te gaan. Zij waarschuwden dat men zich blootstelde aan vervolgingen als men zich als rechter en partij opstelde. De Diamantbeurs was wél te vinden voor samenwerking in een gezamenlijk zuiveringscomité waar uniforme en algemeen bindende maatregelen opgelegd zouden kunnen worden voor de hele sector.⁹⁵⁵ De Diamantclub weigerde hiermee samen te werken.⁹⁵⁶

Tijdens de eerste maanden na de bevrijding hadden de politici geen duidelijk beleid voor de berechting van de economische collaboratie. Auditeur-generaal Walter Ganshof van der Meersch,⁹⁵⁷ het hoofd van het militaire gerecht voor de bestraffing van de collaboratie, stond tussen twee vuren. Enerzijds spoorden de linkse krachten hem aan om streng op te treden, vooral tegen de grootindustriëlen. Anderzijds hoopte het traditionele, vooral katholieke establishment, dat hij rekening zou houden met de criteria van het Galopin-comité tijdens de bezetting, criteria die onder meer in het voordeel van de SGB speelden. Paradoxaal genoeg sprak de nieuwe socialistische eerste minister, Achille Van Acker,⁹⁵⁸ zich vanaf maart 1945 voor een milde berechting uit. Van Acker had immers de medewerking van de ondernemers nodig voor de wederopbouw, het herstel van de concurrentiepositie en het sluiten van sociale vrede. De rechtspraak werd weliswaar met de nodige ernst en consequentie uitgeoefend, maar

moest niettemin plooiën voor politiek-maatschappelijke argumenten, zoals de legitimiteit van de Galopin-doctrine en de wederopbouw.⁹⁵⁹ Het gevolg was dat de meeste bedrijfsleiders vrijuit gingen.

Het militaire gerecht in Antwerpen stond onder leiding van krijgsauditeur Diercksens. Hij werd bijgestaan door een aantal substituut-krijgsauditeurs, onder wie eerste substituut-krijgsauditeur Henri Schoonen en substituut-krijgsauditeur Louis Joris. Zij specialiseerden zich in de collaboratie in de diamantsector. De macht van de substituut-krijgsauditeur, een parketmagistraat, was buitengewoon groot. Hij combineerde de functies van procureur, onderzoeksrechter en onderzoeksgerecht. Dat hield in dat hij het volledige vooronderzoek deed, bevoegd was om aanhoudingen te verrichten en huiszoekingen en beslagleggingen te doen, en dat hij ook autonoom besliste over het verdere verloop: buitenvervolginstelling of inbeschuldigingstelling. De onderzoeksploeg van Schoonen en Joris werd vervolledigd door adjunct-griffier Alphonse Detaille en door Albert Van Frachem, commissaris bij de staatsveiligheid. In 1946 werden Schoonen en Joris vervangen door substituut-krijgsauditeur Jacques Portaels. Om de band te leggen met het onderzoek naar de warencentrales en de Duitse instellingen, werd nauw samengewerkt met het krijgsauditoraat in Brussel. Normaal werd het onderzoek pas door het auditoriaat-generaal uitgevoerd wanneer hogere officieren beschuldigd werden.⁹⁶⁰

De berechting van het oorlogsgedrag van de industriëlen was voor de magistratuur een erg complexe opdracht. In een rapport van 1 maart 1945 aan de minister van Justitie, beklaagde auditeur-generaal Ganshof er zich over dat hij in feite niet in staat was het onderzoek in die zaken op te starten. De gerechtelijke politie was volgens Ganshof overwerkt, de staatsveiligheid was onderbemand en er was onvoldoende geld om externe experts, die het bewijsmateriaal moesten ontwarren, te betalen.⁹⁶¹ In de zeer technische materie die het onderzoek naar economische collaboratie was, waren de expertiseverslagen van groot belang.⁹⁶² Ook de diamantonderzoeksceel – die blijkbaar wél over de nodige middelen beschikte – zocht naar geschikte deskundigen, maar niemand wilde zijn hoofd in dat wespennest steken. Op 14 september 1944 kreeg uiteindelijk een zekere Joseph De Keyser de opdracht een expertiseverslag op te stellen. Twee weken later haakte De Keyser al af. Expert-boekhouder Marcel Stradling volgde hem in oktober op. In september 1945, pas een jaar later dus, kwam er een team tot stand met boekhouder Stradling, diamantair Gustave Garitte van de Diamantclub en ingenieur Julien Cornet.

Schoonen nam eerst zijn intrek in de lokalen van de Diamantclub. Naast het verhoren van diamantlieden, kon hij er ook archieven van de diamantsector

raadplegen. Later werden deze archieven naar de Molenstraat gebracht, waar zij in grote wanorde opgeslagen werden in wat op het auditoraat algemeen bekend stond als *'la caverne'*. Het archief bestond uit stukken die afkomstig waren van de Diamantcontrole, het Diamantbureau en uit een aantal achtergebleven Duitse archivalia. Aan de studie ging een grootscheepse ordening vooraf. Schoonen bundelde 88 zaken in een enkel dossier met de gemeenschappelijke noemer *'Diamantzwendel'*. De informatie die uit de massa papieren verzameld kon worden, werd aan Joris doorgespeeld. Hij vergaderde elke dinsdag en vrijdag met het college van deskundigen om de klachten van het Zuiveringscomité te toetsen aan de opgedane kennis. Omdat het hier om een uitgesproken complexe materie ging, konden Schoonen en Joris de gegrondheid van deze klachten moeilijk inschatten. Zij rekenden op de deskundigen, maar die kwamen bijzonder traag op dreef.

Tegen het einde van 1945 was duidelijk dat de overbevolking van de Belgische gevangenen en de trage berechting van het incivisme tot een onhoudbare situatie leidden. Om het gevangeniswezen te ontlasten werd in februari 1946 de wet op de voorwaardelijke invrijheidstelling – Wet-Lejeune – goedgekeurd. Op basis daarvan konden duizenden incivieken in voorlopige vrijheid gesteld worden. Voor de diamantsector stelde er zich niet meteen een probleem. Daar waren 76 van de 88 zaken al afgehandeld door ontslag van rechtsvervolging. Er bleven nog 12 verdachten over: Breugelmans, Adelaar, Michielsens, Hannes, Van Dijck, Van Rijkevorsel, Sterpin, Geenard, Dewyspelaere, Raeymaeckers, Van Elsen en Rohrbach.⁹⁶³ Opvallend genoeg, bleven vooral de hoofden van de diamantinstellingen in staat van beschuldiging. Dat was des te merkwaardiger aangezien het krijgsauditoraat van Brussel in december 1945 al tot het besluit was gekomen dat de diamantinstellingen geen diamanten geroofd, gekocht of aan de Duitsers verkocht hadden, maar integendeel geprobeerd hadden om het nationale patrimonium veilig te stellen. *Diamang* en de *Forminière* werden daarom al op respectievelijk 20 december 1945 en 6 januari 1946 buiten vervolging gesteld.⁹⁶⁴ Men kan dus stellen dat de kleine *'Vlaamse'* diamantair, die uit zuiver economisch opportunisme van de bezetting gebruik had gemaakt om goede zaken te doen, zich niet voor de rechter hoefde te verantwoorden. Het zou nog even duren alvorens de Brusselse analyse ook in Antwerpen op Dewyspelaere, Van Rijkevorsel en Michielsens zou worden toegepast. Voor Breugelmans was een invrijheidsstelling vooraf uitgesloten. Men vreesde dat daar onlusten over zouden uitbreken.⁹⁶⁵

In de twaalf overgebleven zaken was het team er niet in geslaagd om tastbare resultaten te boeken. Slechts in enkele gevallen werd een volwaardig verslag

afgeleverd. Alle auditoren werden daarom op 24 november 1945 samengeropen op het kabinet van Ganshof om te beraadslagen. Ganshof had gehoopt Breugelmans in januari 1946 voor de rechter te kunnen brengen want de man zat al meer dan een jaar in voorhechtenis. Die instructie werd geblokkeerd door de experts, die er maar niet in slaagden om hun expertise af te werken. De auditeur-generaal vroeg de krijgsauditeur om de deskundigen tot de orde te roepen. Om tot een doorbraak te komen stelde het auditoraat-generaal voor ook de Duitse ambtenaren en ondernemers te verhoren. De staatsveiligheid werd alvast verzocht om ze op te sporen. Maar de voorbereidingen voor deze reis werden verstoord door een niet nader beschreven incident binnen het krijgsauditoraat, waardoor Schoonen en Joris de plaats moesten ruimen voor Portaels.⁹⁶⁶ Het gehele jaar 1946 en een goed deel van 1947 was het wachten op de bestelde expertiseverslagen. Met uitzondering van het verhoor van Hans Rohrbach, de Duitse geheime agent die in de lente van 1946 door de Britse bezettingsautoriteiten in Duitsland aan België uitgeleverd werd, kwam er niets doorslaggevents uit de bus. Vanaf 1947 werd dan toch stilaan werk gemaakt van de lang verwachte verhoren van Duitse ambtenaren. Vanaf februari 1947 slaagde de staatsveiligheid erin om Eberhard Ammermann, de boekhouder van Frensel en Wilhelm Klein, vice-voorzitter van de *Fachuntergruppe* in Idar-Oberstein, te verhoren. In maart was Urbanek van de *Reichsstelle für technische Erzeugnisse* (RTE) aan de beurt. In april 1947 kon Schoonen in Duitsland tal van andere Duitse ambtenaren verhoren. Hij liet zich hierin bijstaan door substituut-auditeur-generaal Victor Detournay en Felix Rooms van de staatsveiligheid. Zij slaagden er bovendien in om de hand te leggen op het archief van Frensel. Het mocht echter niet baten. De deskundigen slaagden er nog altijd niet in om hun verslagen af te ronden.

Die lente trad de rooms-rode regering-Spaak-Eyskens aan. Ze vond dat de vroege epuratie te hard was geweest en bijgestuurd moest worden. Duizenden collaborateurs kregen genade of werden voorwaardelijk of voorlopig vrijgelaten. Tegen de zomer van 1947 was in meer dan 80 percent van alle rechtszaken een vonnis geveld.⁹⁶⁷

In de diamantsector legde Stradling op 27 mei 1947 eindelijk het expertiseverslag over Dewyspelaere voor. Dewyspelaere, van wie nu duidelijk werd aangetoond dat hij zich tijdens de bezetting moedig had ingezet om de Belgische belangen te behartigen, liep al meer dan 2,5 jaar gebukt onder zware beschuldigingen van het Zuiveringscomité. Colbert schilderde hem af als een landverrader, de 'belangrijkste collaborateur uit de diamantindustrie' en de man die het Lemberg en Frensel mogelijk maakte hun plannen uit te voeren. De advocaat

van Dewyspelaere, André Janssens, wees het auditoraat op de contradictie tussen de vrijspraak van de *Forminière* in Brussel en het gerechtelijk onderzoek dat in Antwerpen tegen Dewyspelaere bleef lopen. Van Brée en zelfs Romi Goldmuntz getuigden over de patriottische oorlogshouding van Dewyspelaere, wiens loopbaan als bestuurder van de *Antwerpse Diamantbank* (BDA) op de helling kwam te staan. Hij had ondertussen immers het vertrouwen verloren van de Antwerpse diamantairs en de vertegenwoordigers van het Londense ruw-syndicaat.⁹⁶⁸ Binnen de *Forminière* kon Dewyspelaere niet langer een zichtbare functie bekleden want hij stond symbool voor de activiteiten van de onderneming in het bezette België. Het waren activiteiten die niet in goede aarde vielen bij *Dicorp* en de geallieerden. Pas weken na de afgifte van het expertiseverslag, op 12 juli 1947, concludeerde Jacques Portaels dat hij Dewyspelaere niets ten laste kon leggen. Dewyspelaere werd van rechtsvervolgung ontslagen.

De overige expertiseverslagen raakten, alle aanmaningen ten spijt, nooit af. Op 9 oktober 1947 eiste Portaels alle stukken op die nog in het bezit van de experts waren. Sommigen, zoals expert Cornet, gingen daar zelfs niet op in. Het expertiseonderzoek bleek verre van rond te zijn. Van Rijkvorsel bijvoorbeeld, was na 3 jaar nog nooit verhoord.⁹⁶⁹

In tegenstelling tot hun collega Dewyspelaere, eindigden Michielsen en Van Rijkvorsel voor de rechter. Nog een jaar later, op maandag 12 april 1948, werden zij door de krijgsraad in Antwerpen gedagvaard: ze werden beschuldigd van militair verraad door strategische waren aan de vijand overgemaakt te hebben en door als tussenpersoon aan de vijand hulp te hebben verleend. Van Rijkvorsel werd bovendien gedagvaard omdat hij personen – namelijk zijn aanklagers – aan vervolging en ontvreemdingen blootgesteld zou hebben. Op de eerste zitting waren talrijke prominenten uit de diamantsector en de politiek aanwezig. Vooral de diamanten van de *Forminière* kwamen ter sprake. Auditeur Portaels beschuldigde de Diamantcontrole ervan de diamantverkoop geregeld te hebben voor de bezetter. De verdediging zag het anders. Volgens haar werd de Diamantcontrole opgericht om de diamanten uit de handen van de Duitsers te redden en de Antwerpse diamantnijverheid in leven te houden.⁹⁷⁰ Op 27 april 1948 luidde het vonnis in de zaak Michielsen en Van Rijkvorsel dat er een aanvullend onderzoek moest worden uitgevoerd. De voorgelegde informatie over de diamantinstellingen, volstond niet voor het hof. Michielsen en Van Rijkvorsel werden pas op 25 april 1950 vrijgesproken.⁹⁷¹ Omdat hij uit de ambtenarij gestoten was, werkte Michielsen ondertussen in de diamantsector.⁹⁷²

Breugelmans zat sinds zijn arrestatie in voorhechtenis in Merksplas, waar de Vlaamse economische collaborateurs werden ondergebracht. Op 25 juni 1948

werd hij door de krijgsraad van Antwerpen tot de doodstraf veroordeeld. Een vermogen van 500.000.000 frank werd verbeurdverklaard, en 404.000.000 frank moest vergoed worden aan de burgerlijke partijen, twee joodse diamantairs. Breugelmans tekende verzet aan tegen het vonnis, dat op 11 oktober 1948 werd bevestigd.⁹⁷³ Toch kwam hij in december 1950 al vrij. Zijn straf werd op 7 mei 1954 officieel verzacht tot 10 jaar en op 3 november 1965 werd Breugelmans gerehabiliteerd.

Uit het voorgaande werd duidelijk dat talrijke personen die niet vervolgd of zelfs vrijgesproken werden, toch uit de bedrijfswereld gestoten werden. De minste verdachtmaking, ook al was die niet onderbouwd, kon verregaande gevolgen hebben voor de betrokken persoon. Zo werd bijvoorbeeld 40 procent van de kandidaat-kopers geweerd bij de allereerste ruwverdeling na de bevrijding in Antwerpen.⁹⁷⁴ Wij zagen al dat het Zuiveringscomité, dat vooral als klachtenproducent voor het krijgsauditoraat fungeerde, in feite werd opgericht om de Diamantclub te zuiveren. Zonder deze zuivering kon het vertrouwen van de diamantairsgemeenschap in binnen- en buitenland vanzelfsprekend niet teruggekomen worden. Dat gold ook voor de *Diamond Trading Company* (DTC), de geallieerde overheid en de sociale partners. De bedrijfseparatie was daarom een belangrijk louteringsproces, dat evengoed zijn rol had in de wederopstanding van het Belgische diamantcentrum. Het is ook voor de hand liggend dat de betrokkenen aanstoot namen aan hun uitsluiting en daar protest tegen aantekenden.

Het *Diamond Office*, dat zowat de erfgenaam was van het vooroorlogse Beschermingscomité, (zie p. 347 e.v.) was verantwoordelijk voor talrijke uitsluitingen in het diamantbedrijf. Het weigeren van handelsvergunningen – in het diamantmilieu haast een bewijs van oneerbaarheid – was een geducht instrument in handen van het *Diamond Office*.⁹⁷⁵ Vooral de kleine ‘Vlaamse’ fabrikanten, die hun machtsbasis na de bevrijding zagen wankelen door hun verwijdering uit het distributienet, beschouwden zich als het mikpunt van het *Diamond Office*. Dit orgaan werd dan ook verweten onder één hoedje te spelen met de Britten, de DTC, het Zuiveringscomité en de ‘Londenaars’, hun concurrenten. Zij beriepen zich op de *Forminière* om hun zaak te bepleiten. Had de onderneming er tijdens de bezetting niet voor gekozen om hen rechtstreeks te bevoorraden? Maar de *Forminière* vermeed angstvallig om hierop in te gaan en bleef op de achtergrond. Dat wekte de toorn van de Kempense fabrikanten.⁹⁷⁶

De uitspraken van het *Diamond Office* hadden hun weerslag tot in het buitenland. De DTC stelde een zwarte lijst op en weigerde diamanten te leveren aan personen die niet geklaard werden door de Belgische instellingen en verenigingen. Een Anton Smit of de firma Claes & Van Gestel bijvoorbeeld, die zich inter-

nationaal voor zowel de geallieerden als de Duitsers verdienstelijk hadden gemaakt, zagen zich na de oorlog afgesneden van bevoorrading. Van de Londense diamantbeurs kreeg men te horen dat Van Moppes, die andere grote leverancier van de Duitsers, eveneens geschorst was.⁹⁷⁷ Het was niet ongebruikelijk dat geallieerde prominenten zich tot Goldmuntz richtten om informatie over bepaalde diamantairs in te winnen.⁹⁷⁸

Hoe gebeurde de epuratie binnen de beurzen? Frans Raeymaeckers en Karel Coppens, die lid geweest waren van de raad van het Diamantbureau, en Eugène Busschots, die lid was geweest van de raad van de Zelfstandige Bedrijfs-groepering, werden na de bevrijding van collaboratie verdacht. Maar alle drie werden ze uiteindelijk, zij het tegen de zin van Pierre Colbert in, vanaf januari 1946 opnieuw opgenomen als lid van de Diamantclub. Na een advies van het ministerie van Economische Zaken had de beurs ermee ingestemd om de collaborateurs weer op te nemen.⁹⁷⁹ Raeymaeckers schopte het in 1967 zelfs tot voorzitter van de Diamantclub. Zijn naam pronkt thans op een huldeplaat in de ingang van de huidige Diamantclub. Niet iedereen was het met deze tolerantie eens. Tal van verbitterde diamantairs, onder wie overlevenden van de judeocide, weigerden met hen handel te drijven.⁹⁸⁰ Breugelmans had voor de oorlog nooit toegang gehad tot de Diamantclub. Zijn zoons Louis en Staf, beiden welstellende diamantairs die nog kinderen waren tijdens de oorlog, ondervonden na de veroordeling van hun vader zelf integratiemoeilijkheden in de diamantwereld. In 1958 kregen zij nog steeds geen toegang tot de Diamantclub. Zij werden leden van de kleinere Diamantkring en Vrije Diamanthandel. Maar om een volwaardige carrière uit te bouwen, om enige bekendheid te verwerven, om financiering te krijgen van grote banken of om *sightholder* te kunnen worden, was men liefst lid van een grote beurs. De raad van bestuur van de Diamantclub liet op 2 december 1946 wel toe dat de joodse collaborateurs Jacobowitz en Londner opnieuw opgenomen werden.⁹⁸¹

De bedrijfsepuratie, zo blijkt, was in vele gevallen een tijdelijke, symbolische daad. In de diamanthandel en -nijverheid werd al snel naar het beginsel '*business as usual*' teruggegrepen. De industrie moest namelijk opnieuw levensvatbaar gemaakt worden, en de collaborateurs hadden tijdens de bezetting veel geld verdiend, geld dat goed gebruikt kon worden.

Bij de arrestatie van iemand die verdacht werd van incivisme, startte niet alleen een gerechtelijke procedure. Krachtens de Besluitwet van 23 augustus 1944 van de regering in Londen, werd het bezit van deze verdachte bovendien in verzekerde bewaring genomen. Hiervoor werd op 4 september 1944, de dag van publicatie van de Besluitwet in het Belgisch Staatsblad, de Dienst van het

Sekwester opgericht. Mandatarissen van deze openbare dienst beheerden de vermogens en goederen die onder sekwester waren geplaatst.⁹⁸² Ze voerden grondige studies uit naar de bezittingen van verdachten. Deze informatie werd aan het krijgsauditoraat doorgespeeld. Zo ontdekte men bijvoorbeeld dat de nettoactiva van de – inmiddels overleden – Frensel 6.272.232,99 frank bedroegen in 1951, waaronder ongeveer 1 miljoen aan diamanten en juwelen. Na de veroordeling werden deze activa volledig ‘opgeslorpt’ door de belasting op oorlogsinkomsten, de belasting op kapitaal, de gemeentebelasting en vooral door een ‘speciale’ belasting.⁹⁸³ Breugelmans was eenzelfde lot beschoren.

Over de structurele epuratie of de afbouw van de oorlogsinstellingen in de diamantsector bestaat weinig informatie. De chaos van de eerste bevrijdingsmaanden verstoorde standaardprocedures zoals het opstellen van notulen of formele brieven. De communicatiemiddelen waren bovendien beperkt en buiten gebruik waardoor lokale machtshebbers terugvielen op mondelinge besluitvorming.

De afbouw van de oorlogsinstellingen werd ingeluid door de Besluitwet van 5 mei 1944, die al vanuit Londen beslissingen van de secretarissen-generaals vernietigde. Dat gold ook voor beslissingen over de oprichting van de bedrijfs-groeperingen en warencentrales. De bedrijfs-groeperingen werden onder voogdij geplaatst van een *Comité de Liquidation des Groupements Economiques*.⁹⁸⁴

Maar in het werkgeversmilieu waren stemmen opgegaan om de groeperingen, weliswaar gezuiverd van collaborateurs, te behouden omdat ze hun eigen, gunstige positie zouden bevestigen. Dat hield natuurlijk een blijvende uitsluiting in van de vakbonden. Zij waren een rem op de CVP-pogingen om de bilaterale vooroorlogse overlegstructuren opnieuw op de politieke agenda te zetten. Voor deze restauratie moest men nog wachten tot in 1952.⁹⁸⁵ De bedrijfsorganisatie was wel aan een nieuw visitekaartje toe. De Besluitwet van 16 november 1944 verving de bestaande organen door Bedrijfsraden in sectoren waar men de regering de overheidscontrole wilde laten behouden. Bedrijfsraden waren openbare consultatieve instellingen waarbij de ondernemingen verplicht aangesloten moesten zijn.⁹⁸⁶

Concreet werd het – weliswaar gezuiverde – oorlogspersoneel van de Zelfstandige Bedrijfs-groepering Diamant gevraagd zijn post niet te verlaten. Het werkte voortaan voor de Bedrijfsraad van de Belgische Diamantnijverheid en -handel of *Conseil Professionnel de l'Industrie et du Commerce Diamantaires*. In deze raad, die van start ging op 18 januari 1945, zetelden negen vertegenwoordigers van de handelaars, makelaars en fabrikanten. In principe werden deze vertegenwoordigers verkozen door de ondernemingen die lid waren. In de diamantnij-

verheid en -handel lag dat anders. Daar werden de raadsleden verkozen door de toenmalige machtshabbers binnen de bestaande privé-instellingen, zoals de beurzen, maar ook door het Zuiveringscomité en het *Diamond Office*. In dit laatste waren de Britse en de Belgische overheid vertegenwoordigd.⁹⁸⁷ Op het *Diamond Office* komen we nog terug. Charles Somers, de waarnemende voorzitter van het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD), werd voorzitter. Het uitvoerende orgaan van de Bedrijfsraad, het beroepssecretariaat, bestond uit een directeur, namelijk *Forminière*-onderbestuurder Lucien May, afdelingssecretarissen en personeel. Al die personen werden door de minister van Economische Zaken benoemd. Zij moesten de ondernemingen uit de sector inschrijven, informatie geven aan de minister, en wettelijke bepalingen uitvoeren. Iedere Bedrijfsraad kreeg een regeringscommissaris toegewezen, die in feite de oren en de ogen van de minister vormde.

Wat was nu eigenlijk het verschil tussen de Zelfstandige Bedrijfsgroepering Diamant en de Bedrijfsraad van de Belgische Diamantnijverheid en -handel? Was er echt sprake van continuïteit? De door de Duitsers afgezette en door Victor Leemans vervangen secretaris-generaal bij Economische Zaken, Jean-Charles Snoy et d'Oppuers, werd na de bevrijding in zijn functies hersteld. Snoy was voorstander van een voortzetting van een corporatistische beroepsorganisatie. Ze bood volgens hem een grote waarborg voor het behartigen van het algemeen belang. Dat was dus een grote gelijkenis met de bedrijfsgroeperingen. Historicus Guy Vanthemsche stelt ook verschillen vast. Hij wijst onder meer op het wegvallen van het *Führerprinzip* na de oorlog. De vertegenwoordigers in de Bedrijfsraden werden niet van bovenaf opgelegd maar door de leden verkozen. In de diamantsector maakte dat weinig verschil uit. Het *Führerprinzip* was in de Zelfstandige Bedrijfsgroepering Diamant nooit toegepast en de vertegenwoordigers van de diamantsector werden niet door ondernemingen verkozen maar door de traditionele corporatieve organisaties, zoals de beurzen en in het bijzonder de Diamantclub. Vanthemsche stelt verder dat de traditionele organisatie in verschillende sectoren tijdens de bezetting uitgeschakeld werd. Ook dat was binnen de diamantsector slechts ten dele gelukt. Door het tekort aan economische activiteit en het uitschakelen van de joden waren de traditionele organisaties – beurzen, vakbond en patroonsorganisaties – weliswaar tot schimmen herleid maar toch slaagde de bezetter er niet in ze uit te wissen. Een ander aspect dat de twee organisatievormen met elkaar gemeen hadden, was de verantwoordelijkheid voor het verdelen van grondstoffen. Dat was tijdens de wederopbouw, net als in oorlogstijd, een belangrijke aangelegenheid.⁹⁸⁸ Het Diamantbureau, de Nieuwe-Orde-instelling die tijdens de oorlog met de diamantdistri-

butie belast was, werd in de schoot van de bedrijfsraad nu vervangen door een Verdelingsbureau voor Diamant.⁹⁸⁹ In de diamantsector was er dus al bij al weinig verandering in de bedrijfsorganisatie.

Dit had wel een onaangenaam gevolg: uitgerekend de gelijkenis met de bezettingsstructuur maakte de nieuwe Bedrijfsraden erg onpopulair. De grieven die tijdens de bezetting tegen de organisatie gehoord werden, namelijk oneerlijke grondstoffenverdeling en staatsinmenging, bleven na de oorlog actueel. Vanzelfsprekend staken de oude eisen van de Kempense fabrikanten, die geleidelijk aan weer afhankelijk werden van de joodse *sightholders*, opnieuw de kop op. Ook de uitsluiting van de vakbonden uit het overleg tussen overheid en werkgevers was niet langer houdbaar. Deze klachten effenden de weg voor de volgende hervorming van de economische organisatie in 1948. Hierbij zou men teruggrijpen naar de vooroorlogse sectorale paritaire vertegenwoordiging. In feite bleef de diamantsector vasthouden aan de tijdens het interbellum ontstane driehoeksverhouding tussen de werkgevers, de vakbond en het stadsbestuur, dat reeds decennia als moderator optrad. De Besluitwet van 16 november 1944 had de Bedrijfsraden trouwens een voorlopig karakter gegeven.⁹⁹⁰ De Bedrijfsraad van de Belgische Diamantnijverheid en -Handel werd al na amper één maand per Besluitwet van 9 februari 1946 opgeheven. Expert-boekhouder Ilegems werd benoemd tot commissaris-vereffenaar. Het bedrijfssecretariaat bleef nog actief tot de definitieve liquidatie op 31 augustus 1946.⁹⁹¹

Wat was nu eigenlijk de plaats van het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD), de machtigste werkgeversorganisatie binnen de diamantnijverheid in deze structuur? Het voorzitterschap van de Bedrijfsraad werd aan een SBD'er toevertrouwd, zoals we zagen. Maar de beurzen, en in het bijzonder de Diamantclub, leverden duidelijk de meerderheid van de mandatarissen. Dat had te maken met de zwakke positie van het SBD na de bevrijding. De werkgeversorganisaties hadden tijdens de bezetting niet zo slecht gevaren maar het SBD vormde, wegens haar joodse aard, een uitzondering hierop. Onder een nieuw bestuur, namelijk het waarnemend voorzitterschap van Jules D'Ans, kende de SBD echter een exponentiële groei. Het leek erop dat de toegangsvoorwaarden bij het SBD soepeler waren geworden. Menig 'Vlaams' diamantair werd er toegelaten. Ten slotte slorpte het SBD op 10 oktober 1944 de overblijfselen van de Vereniging der Belgische Diamantnijverheid (VBD) op.⁹⁹² Het overwegend joodse SBD en de overwegend Kempense VBD waren tijdens de bezetting tegen hun zin gedwongen geweest om samen te werken. Nu vestigde het SBD zijn heerschappij. De oud-VBD-leden die in het nieuwe bestuur werden opgenomen, vormden een kern die zich apart bleef opstellen en – zoals in het interbel-

lum – zich niet wilde plooiën naar de loon- en arbeidsafspraken. In de lente van 1948 speelden sommigen onder hen met de idee van een scheuring.⁹⁹³

Welk lot was die andere bezettingsinstellingen, de warencentrales, beschoeren? De bronnen over de liquidatie van de Diamantcentrale en haar Antwerpse bijhuizen, de Diamantcontrole en het Diamantbureau, zijn schaars. Op 25 oktober 1945 ging de ministerraad ermee akkoord het Diamantbureau te liquideren.⁹⁹⁴ Dit besluit werd op 25 maart 1946 uitgevaardigd. In de herfst van 1947 werd de Diamantcentrale, net zoals de Bedrijfsraad, onder voogdij van een *comité de liquidation* geplaatst. Het comité werd geleid door commissaris-vereffenaar Ilegems, die de afschaffing van de Bedrijfsraad al geregeld had. Deze operatie komt wellicht weinig ter sprake omdat de Diamantcentrale vooral bezet was door de *Forminière* en de BDA. Ze dankten hun machtspositie tijdens de bezetting aan het Galopin-comité. Na de terugkeer van de regering was deze opdracht afgelopen. De krachtmetingen binnen de diamantsector golden nu het herstel van het SBD en de oprichting van het *Diamond Office*.

Een belangrijk, zo niet hét belangrijkste aspect van de wederopbouw van de diamantsector was de herinrichting van de beurzen. De beurzen waren immers het kloppend hart van het Antwerpse diamantcentrum en het contactpunt met de joodse diamantairs. Fortunia, de beurs van de Kempense fabrikanten, opende haar deuren al op 5 november 1945. Waarschijnlijk had deze opening reeds veel vroeger kunnen gebeuren want Fortunia was niet fundamenteel aangetast door de bezetting. Maar het gebouw van de beurs was op 10 januari en 21 februari 1945 door vliegende bommen geraakt, en dat verklaart wellicht het opont-houd.⁹⁹⁵ De kern van het joodse beurswezen – de zalen van de Diamantclub, de Diamantbeurs en de Vrije Diamantheandel – gingen in januari en februari 1946 open. De uitgesproken joodse industriediamantbeurs, de Diamantkring, opende pas op 4 april 1947 zijn deuren. Het gebruik van de beurszalen werd vertraagd omdat de geallieerde legers er hun intrek hadden genomen. De onderhandelingen om de beurslokalen vrij te maken, waren dan ook de eerste prioriteit van de diamantgemeenschap.

Maar men wachtte hier niet op om de tijdens de bezetting afgeschafte of onder beheer geplaatste diamantbeurzen weer tot leven te roepen. Er werd vanaf november 1944 al gewerkt aan de samenstelling van nieuwe of voorlopige besturen en onderhandeld over de eerste verdelingen van ruwe diamant. Dat was het werk van niet-joodse diamantairs en van een aantal joodse kopstukken die al zeer vroeg huiswaarts gekeerd waren. Marcel Ginsburg, voormalig voorzitter van de Diamantbeurs en in New York betrokken bij de oprichting van het *Diamond Center*, en Sylvain Zucker, de latere voorzitter van de Diamantclub,

waren twee van hen.⁹⁹⁶ Er werden gesprekken gevoerd om de Federatie der Belgische Diamantbeurzen (Federatie) nieuw leven in te blazen. De stichtingsvergadering vond op 6 mei 1946 plaats. Joseph Lens, voorzitter van de Diamantclub, werd de voorzitter van de Federatie.⁹⁹⁷ Het federatiebeginsel werd ook internationaal gehuldigd. Op Belgisch initiatief werd de Wereldfederatie der diamantbeurzen nieuw leven ingeblazen. Een eerste internationaal congres vond plaats van 5 tot 7 juli 1947 op de zetel van de Wereldfederatie in Antwerpen.⁹⁹⁸

De epuratie woedde ook in de vakbonden. Na de bevrijding kwam de meerderheid van de bewerkers zich bij het vooroorlogse bestuur van de *Algemene Diamantbewerkerbond* (ADB) herinschrijven.⁹⁹⁹ Er werd op 17 oktober 1944 een voorlopig bestuur aangesteld onder leiding van Frans Schoeters, nadat een eeraad zich negatief had uitgesproken over de houding van het ontslagen oorlogsbestuur. Later zou de algemene ledenvergadering een definitieve uitspraak doen over het bestuur. Zoals het SBD voerde ook de ADB een tolerante inschrijvingspolitiek. De ADB gaf het *Diamond Office* de raad om de afgezette raadsleden niet uit te sluiten. Zij konden ‘het zich namelijk niet permitteren om te knoeien’. Omdat zij in de gaten gehouden werden, waren ze wel verplicht om zich aan de regels te houden.¹⁰⁰⁰

De bondsslijperij, de door de oorlog sterk gehavende fabriek De Daad, stond onder controle van het Sekwester. Het beheer ervan lag bij de vereffenaar van de Unie der Belgische Diamantbewerkers, de door de Duitsers opgelegde eenheidsvakbond. Het ledenaantal van de ADB was sterk teruggevallen. De twee vakoefenscholen – in 1934 door het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD) en de *Christelijke Belgische Diamantbewerkerbond* (CBD) opgericht – werden tijdens de oorlog gesloten en konden eind 1946 bij gebrek aan middelen nog niet heropend worden. De voorwaarden om een krachtige syndicale actie te waarborgen, waren dus niet in orde. Volgens historica Martine Vermandere zou de ADB de oorlog en de interne twisten in feite nooit te boven komen.¹⁰⁰¹

Het Diamond Office en het herstel van de as Kongo-Londen-Antwerpen

Bij het begin van de Schemeroorlog, na de Duitse aanval op Polen op 2 september 1939, had Groot-Brittannië alle ruwtoevoer naar het buitenland geblokkeerd. Ook Antwerpen kreeg niets meer. Onder geen beding mochten diamanten in vijandelijke handen vallen. Maar hierdoor had Groot-Brittannië, dat via het *Ministry of Supply* (MS) een overheidscontrole uitoefende op de diamanthan-

del, *Dicorp* wel gedwongen om contractbreuk te plegen. Het contract tussen *Dicorp* en de Kongolese diamantproducenten, vertegenwoordigd door de *Forminière*, (zie p. 41) stipuleerde immers dat die producenten exclusief aan *Dicorp* zouden leveren in ruil voor een prioritaire bevoorrading van het Antwerpse diamantcentrum. Toen de bevoorrading van Antwerpen in 1939 tot stilstand kwam, dreigde de *Forminière* er dan ook mee om haar beloftes niet langer na te komen en Antwerpen rechtstreeks te bevoorraden. Dat was een ernstige dreiging voor het Londense ruwmonopolie. Het verlies van de Kongolese productie zou het einde betekenen van de controlestructuur die Ernest Oppenheimer had opgezet, en dat zou op zijn beurt een aanzienlijk verlies van in- en uitvoerrechten inhouden voor de Britse staatskas.¹⁰⁰² Om dit dilemma op te lossen had de *Board of Trade* (BT) ervoor gekozen een controleorgaan op te richten dat toezag op de ruwdistributie vanuit het Verenigd Koninkrijk. Vertakkingen hiervan, de controlecomités, werden onder Britse controle opgericht in de landen van bestemming. In België was dat het ‘Beschermingscomité voor den Diamanthatel en Nijverheid in België’ (Comité). (zie p. 126) Met de bezetting van België ontstond een situatie die de grootste angsten van *Dicorp* werkelijkheid deed worden. De Britten bevoorraden Antwerpen niet langer en de *Forminière* had, weliswaar onvrijwillig, hun plaats ingenomen. Deze situatie moest na de bevrijding van België onmiddellijk rechtgetrokken worden. Om de *Forminière* snel weer aan zich te binden, moesten de Britten door het snel bevoorraden van Antwerpen hun goodwill tegenover België aantonen. Maar omdat de oorlog in september 1944 nog niet voorbij was – het zou in de Ardennen in de winter van 1944-1945 tot een ernstig Duits tegenoffensief komen – kon enkel aan België geleverd worden onder Britse controle, net zoals in 1939. Het ruwsyndicaat was al in juni 1942 tot deze conclusie gekomen.¹⁰⁰³

Niet enkel de Britten waren voorstanders van zo’n controle. In maart 1943 stelde Delierneux van het departement Arbeid en Sociale Voorzorg van minister Spaak dat het goed zou zijn een Belgische *diamond control* op te richten naar het voorbeeld van de Britse, om oneerlijke concurrentie te vermijden tussen de diamantairs van de diaspora en die van de bezetting. Dat orgaan zou kunnen toezien op de ruwverdeling, de in- en uitvoer en de strijd tegen speculatie en fraude. Het zou bijgestaan kunnen worden door een raad van zowel ‘gebleven’ als gerepatrieerde diamantairs. De leiding moest worden toevertrouwd aan vertegenwoordigers van de overheid. De departementen van Economische Zaken en Financiën, die ook bij het plan betrokken werden, vonden zo’n controle eveneens nodig.¹⁰⁰⁴ Deze maakte het immers mogelijk om uitzonderlijk deviezenreserves vrij te maken om de diamanthandel na de bevrijding opnieuw op te starten.

Zowel het MS, de BT als de Amerikaanse ambassade – bij monde van Donald Bliss – werd in november 1944 betrokken bij de plannen van een Antwerpse delegatie om de Belgische *diamond control* op te zetten. De Belgische *diamond control* zou geleid worden door John Williams van de *Antwerpse Diamantbank* (BDA). Williams zou als verbindingsofficier fungeren tussen de Belgische *diamond control* en de Britse bezettingsautoriteiten.¹⁰⁰⁵ Williams ondernam in Londen alvast de nodige stappen om een vlotte export van de Belgische geslepen diamanten naar de Verenigde Staten te verzekeren want net zoals in 1939 zou enkel via Londen uitgevoerd mogen worden. Het *Diamond Office* – dat is de naam die de Belgische *diamond control* uiteindelijk kreeg – werd deels vanuit Londen door het MS gestuurd. Nadat Williams rond 10 januari 1945 in Antwerpen aangekomen was, kreeg hij Romi Goldmuntz als afgevaardigde van de stad Antwerpen naast zich, evenals een adviescommissie met Jules d’Ans, de waarnemend voorzitter van de SBD, Charles Habib, de bestuurder van de Diamantclub, en Juda Polak, de voorzitter van de Diamantbeurs. Het *Diamond Office* ging van start in januari 1945.¹⁰⁰⁶

Tussen februari en april 1945 gebeurde de eerste grote Antwerpse transactie via het *Diamond Office*. Omdat er nauwelijks kapitaal was in het bevrijde Antwerpen werd collectief een partij geslepen diamanten samengesteld, die door het *Diamond Office* in Londen verkocht werd. Met de opbrengst kon dan ruw aangekocht worden. Een systeem van vergunningen moest ervoor zorgen dat, zolang er in Europa oorlog woedde, de in- en uitvoer exclusief via Londen en het ruwsyndicaat verliep.

Vanaf april 1945 werd verder gesleuteld aan het statuut van het *Diamond Office*. Duitsland stond op het punt echt verslagen te worden en de Britse militaire controle over België werd versoepeld. Ze werd uiteindelijk opgeheven op 14 juli 1945.¹⁰⁰⁷ Het MS ontbond op 31 juli 1945 de *Diamond Control*. Sir Cecil Rodwell en Mathias werden uit hun functies ontslagen. Het MS bleef wel een minimumcontrole over industriediamant uitoefenen. De exportcontrole via de *Board of Trade* (BT) liep verder. Mathias bleef nog een tijdlang controleur voor geslepen diamanten bij de BT. Het *Diamond Office* werd ontvoegd van de Britse controle en kreeg een definitieve vorm. De eigenlijke oprichtingsakte werd op 12 juli 1945 opgesteld. De vzw *Diamond Office* diende de in- en uitvoer van ruwe en geslepen diamanten te regelen en de Belgische diamantnijverheid zo te helpen met het hervatten van de werkzaamheden. Nu België opnieuw rechtstreeks diamanten naar de Verenigde Staten kon exporteren, diende het *Diamond Office* ook alle diamanttransacties te controleren. Ze werden netjes genoteerd. Het aanleggen van voorraden werd verboden. Het *Diamond Office* moest in wezen de accumulatie van voorraden in België en de kapitaalsvlucht vermijden.¹⁰⁰⁸

De adviescommissie werd onder druk van de diamantverenigingen, en gesteund door Goldmuntz, uitgebreid.¹⁰⁰⁹ Ook de vakbonden maakten hun intrede in het *Diamond Office*. Daarenboven verhinderden deze diamantkringen dat het *Diamond Office* in het ministerie van Economische Zaken opgenomen werd. Men vreesde immers dat het *Diamond Office*, dat zeer nuttig was bij het heropstarten van de sector, aan efficiëntie zou inboeten als onderdeel van een ministerie.

In de mate dat de diamantsector zich aan de oorlogslogica onttrok, verschoof de macht geleidelijk aan van Britse en Belgische actoren van de Diamantclub naar een meer representatieve vertegenwoordiging. Williams stond nog wel aan het hoofd van het *Diamond Office*, maar zijn functie als gedelegeerd bestuurder stond hij al op 15 oktober 1945 af aan Temmerman van het ministerie van Economische Zaken en van het vooroorlogs Beschermingscomité.¹⁰¹⁰ Charles Somers van het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD) nam in 1946 het voorzitterschap over. Toch werd Williams in 1948 nog steeds als de *éminence grise* van het *Diamond Office* beschouwd.¹⁰¹¹

Williams werd bijgestaan door Antoon Oldenburg, een oud-medewerker van het vooroorlogs Beschermingscomité, die werd aangesteld als volmachthebber. De bedienden kwamen van de *Antwerpse Diamantbank* (BDA). De oud-diamantair Salomon Zelddenrust werd benoemd als expert. De kantoren werden in de Diamantclub gevestigd.¹⁰¹² Het mag symbolisch heten dat het meubilair van het *Diamond Office* afkomstig was van de onder Duits bewind opgerichte Diamantcontrole.¹⁰¹³

Men hoopte vooral dat het *Diamond Office* een aantal wantoestanden uit de wereld zou helpen. Diamantairs waren zeer bedreven in het omzeilen van overheidsreglementen, vooral na vier jaar uiterst strikte Duitse controle op de sector. De afwezigheid van controle sinds de bevrijding had al geleid tot een vijfvoudiging van de prijzen op de afzetmarkten. Er werden immers grote kapitalen geïnvesteerd in diamanten om te ontsnappen aan de munthervorming. De zwarte markt tierde welig. Daarnaast was er het risico op illegale export naar het buitenland om de oorlogsbelasting te ontduiken. Wie van collaboratie verdacht werd, probeerde zijn patrimonium in veiligheid te brengen voor het Sekwester. Het *Diamond Office* kon ook overbodige, malafide of onpatriottische individuen uitsluiten. Talrijke makelaars waren bijvoorbeeld overbodig, maar ook would-be diamantairs die zonder vakkennis hun kans waagden bij de eerste verdelingen van ruwe diamant. Het *Diamond Office* stelde dat wie niet over de nodige middelen beschikte om een eerste diamantpartij te kopen, door de *Antwerpse Diamantbank* (BDA) of de Amsterdamse Bank voor België gefinan-

cierd kon worden. Uitzonderlijk werd financiering niet op basis van een borg maar op basis van de reputatie van de koper toegekend. Dit soort maatregelen kon het *Diamond Office* allemaal treffen. Samengevat ontspoete de nieuwe dienst zich als epuratie-, antidiamentvlucht-, antifraude- en distributiebureau waardoor het vertrouwen in de Belgische diamantnijverheid en -handel zich herstelde, wat belangrijk was voor het hervatten van de economische activiteit.

Inmiddels kreeg Williams het verwijt dat hij deviezen voor aankoop van ruwe diamanten enkel voor klanten van de *Diamond Trading Company* (DTC) vrijmaakte. De kopers moesten bovendien verplicht lid zijn van het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD), dat zijn ledenbestand exponentieel zag groeien. Tegen april 1945 telde het SBD 1200 leden. Er werd dus een selectie uitgevoerd tussen bonafide en malafide diamantairs, tussen patriotten en incivieken.¹⁰¹⁴ Dat betekende dat de Kempense fabrikanten weer aan het kortste eind trokken.

Na juli 1945 evolueerde het *Diamond Office* van controleorgaan tot een dienstverlenend orgaan, een soort parastatale waarin tal van privé- en overheidsdiensten gebundeld werden.¹⁰¹⁵ Hoewel de distributiefunctie geleidelijk verviel, verzorgde het *Diamond Office* – in naam van het Belgisch-Luxemburgs Instituut voor de Wissel – de deviezenverdeling, werden de goederen er vooraf door een vertegenwoordiger van de douane geklaard en werden ze collectief door een vertegenwoordiger van de post verzonden. De verzegelde pakketten vertrokken onder de hoede van de wijkagent per taxi naar de post op de Groenplaats. De Centrale Dienst voor Contingenten en Vergunningen delegerde het recht om exportvergunningen uit te vaardigen aan het *Diamond Office*. Er werkten ook nog een bediende van SABENA en beëdigde experts van het ministerie van Economische Zaken.¹⁰¹⁶

Het geleidelijke herstel van de vrije markt stuitte in januari 1946 op een crisis. Sommige *sightholders* laptten bepaalde regels aan hun laars. Zo werd een winstbeperking van 10 percent niet altijd gerespecteerd. *Sightholders* die een distributiefunctie kregen, dwongen afnemers geslepen diamanten te verkopen in ruil voor ruw. Er zouden ook steekpenningen gegeven zijn om invoervergunningen van het *Diamond Office* te krijgen. Ruwe diamant die voor de Antwerpse nijverheid was bestemd, werd zelfs uitgevoerd. De *sightholder* was vooral verplicht om 80 percent van zijn waar te herverdelen. In de plaats daarvan bevoorradde hij vooral zijn eigen ateliers. Als men ook nog weet dat de kwaliteit van de eerste leveringen ondermaats was, is het duidelijk dat er een ruwschaarste moest ontstaan, met inflatie en werkloosheid als gevolg. De diamantnijverheid stevende op een crisis af. De timing was bijzonder ongelukkig omdat de nieuwe buitenlandse concurrentie België ernstige kopzorgen baarde. Bepaalde onder-

nemers moesten dus tot de orde geroepen worden. Op 7 januari 1946 besprak het *Diamond Office* op welke wijze een vorm van controle de benarde toestand van de ruwverdeling kon verhelpen.¹⁰¹⁷ Er werd contact opgenomen met de DTC. Ze was bereid onscrupuleuze *sightholders* uit te sluiten. Hun namen zouden door het *Diamond Office* en het paritair comité doorgegeven worden. Men overwoog om de regels officieel te bekrachtigen, wat een verstrakking van de overheidscontrole inhield. De voorzitter van de Diamantclub, Jos Lens, protesteerde hevig tegen deze gang van zaken. Volgens hem ging het *Diamond Office* buiten zijn boekje. Hij vreesde dat de mandatarissen van hun positie misbruikt maakten om concurrenten uit te schakelen en dreigde ermee de vertegenwoordigers van de Diamantclub uit het *Diamond Office* terug te trekken.¹⁰¹⁸ De reactie van Lens was niet verwonderlijk. Hij behoorde namelijk tot de *sightholders* die de aangekochte partij voor zich hadden gehouden in plaats van ze te herverdelen.¹⁰¹⁹ Binnen het *Diamond Office* werd een beperkte commissie opgericht om een onderzoek in te stellen. De uitsluiting van malafide handelaars baatte niet. De uitgesloten vielen gewoon terug op de zwarte markt. Uit de bronnen is niet duidelijk hoe deze crisis uiteindelijk opgelost geraakte. Spanningen in de diamantnijverheid werden meestal veroorzaakt door een dalende conjunctuur, zoals die van eind 1946 en 1947. De verbetering van de economische situatie bracht doorgaans de oplossing.

De gecontingenteerde en gecontroleerde invoer en uitvoer, het verbod op voorraadvorming, het inschrijven van transacties, het uitsluiten van niet ingeschreven ondernemingen en de steun aan de Antwerpse diamantnijverheid zijn praktijken die aan de oorlog doen denken. In de tweede helft van de jaren vijftig was zelfs sprake van aangifte van de goederen.¹⁰²⁰ De band met de door de Duitsers opgelegde diamantinstellingen ging duidelijk véél verder dan het overerven van het meubilair. De corporatistische ideeën die Michielsens zo gretig onder Duits bewind had uitprobeerd, werden na de oorlog niet zonder meer weggegooid. Maar net als tijdens de bezetting aanvaardden de diamantairs enkel controle indien hun onafhankelijkheid van de overheid gewaarborgd bleef. De erefunctie die Michielsens tijdens de bezetting bekleedde, getuigt hiervan, net als het hybride karakter van het naoorlogse *Diamond Office*. Paradoxaal is ook de vermenging van de erfenissen van het vooroorlogse Britse Comité en de Duitse Diamantcontrole. Het *Diamond Office* bestaat vandaag nog steeds als een onderdeel van de *Hoge Raad voor Diamant* (HRD), het marketinginstrument van het huidige Antwerpse diamantcentrum. Pas rond 1980 waren de diamanttransacties volledig vrij van controle.¹⁰²¹

Met de uitsluiting van de incivieken, de afbouw van de Nieuwe-Orde-instel-

lingen en het instellen van een controle, waren de problemen in de diamantsector nog lang niet van de baan. Er was naijver tegenover de ‘Londenaars’. De Antwerpse diamantairs vonden dat de Londenaars te veel macht hadden. Dit getuigt van het allesoverheersende conflict om het machtsvacuüm in het bevrijde Antwerpse diamantcentrum op te vullen. Uitzonderingen niet te na gesproken, bleven de Kempense fabrikanten – zeker die wij als ‘Vlaamse’ diamantairs bestempelden – aan het kortste eind trekken. Toch zouden de oud-leden van de *Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (VBD), die ondertussen grotendeels in het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD) waren opgenomen, nog van zich laten horen. Dit hoofdstuk handelt dus ook deels over de naoorlogse wordingsgeschiedenis van de werkgeversorganisatie, het SBD.

In de zomer van 1948 ontstond een polemiek, ingeluid door een perscampagne in het weekblad *Vrai*. Waarom, zo vroeg de rechts-katholieke en Leopoldistische auteur Jo Gérard,¹⁰²² belette men dat de Kongodiamanten rechtstreeks aan Antwerpen werden geleverd? Een belangrijk deel van de winst werd door *De Beers* afgeroomd en de lucratieve handel was in handen van een beperkt aantal geprivilegieerde *sightholders*. Net na de oorlog was er dat eigenlijk slechts één, namelijk Romi Goldmuntz, die alle steun genoot van Huysmans. Tal van fabrikanten werden zo volgens Gérard uit het economische proces gesloten.¹⁰²³ Gérard hekelde in het algemeen de joods-linkse greep op de diamantnijverheid, die in feite vooral te wijten was aan het *Correspondence Office for Diamond Industry* (COFDI).

De artikels van Gérard in het weekblad *Vrai* werden integraal overgenomen in het *Handelsblad* en *De Nieuwe Standaard* en waren vooral gericht tegen de pro-Londense politiek van de *Forminière*. Tal van kringen verkropten het niet dat de ‘Londenaars’ de heerschappij over de sector veroverden en daarbij gebruik maakten van het *Diamond Office* en het Zuiveringscomité. Maar aan de oorsprong van de klacht lagen de al vernoemde kleine Kempense fabrikanten, die na de bevrijding en vooral sinds het aantreden van de ‘Londenaars’ uit de boot vielen. Maar niet alleen de ‘Vlaamse’ diamantairs maakten hun eisen kenbaar. Tal van andere misnoegde, uitgesloten of opportunistische personen sloten zich bij de protestbeweging aan, zonder dat hun motieven altijd even duidelijk, logisch of pertinent waren. Lang niet iedereen was goed geïnformeerd over de werkelijke rol van het Londense ruwsyndicaat of over wat er zich tijdens de bezetting afgespeeld had. De communicatiemiddelen na de oorlog lieten immers te wensen over. In de aanloop tot deze zaak verschenen twee polemische brochures over de naoorlogse diamantwereld: de eerste – ‘*Collaborateurs en milliards gestolen diamanten*’ – werd door een anonieme fabrikant geschreven, de andere – ‘*De Duitschers stalen voor milliards Diamant...*’ – door Sam Emmerik, de

rubriekschrijver van de *Volksgazet*. Het eerste was verward en zat vol contradicties, de andere vol onjuistheden. Deze twee brochures, die hun weg vonden naar de grote Belgische bibliotheken, waren tot dusver de enige gepubliceerde bronnen voor de geschiedschrijving over de bevrijdingsperiode in de diamantnijverheid. Het hoeft geen betoog dat de historici tot dusver de grootste moeilijkheden hadden om daar iets zinnigs over te vertellen.

De eis tot rechtstreekse leveringen van Kongodiamanten aan Antwerpen, zoals verwoord door Gérard in *Vrai*, was verre van nieuw. De *Forminière* begon reeds in 1922 aan Londen te leveren, lang vóór het een contract sloot met het Londense ruwsyndicaat (1926). Toen al was er onder ontevreden diamantairs sprake van een protestbeweging.¹⁰²⁴ In 1932 laaide het protest onder christelijke, Kempense werkgevers alweer op. Het kreeg toen een xenofobe ondertoon met de leuze ‘Belgische diamant aan de Belgische industriëlen!’¹⁰²⁵ Deze standpunten werden in 1938 door ‘Volksverweering’, het VNV en Rex overgenomen. (Zie p. 131) Onder impuls van Jos Hellings had de VBD de komst van de bezetters toegejuicht. Hij hoopte dat het nieuwe regime eindelijk de rechtstreekse bevoorrading van de Kempense fabrikanten zou invoeren. Die moest gepaard gaan met de uitsluiting van de ‘joodse plutocratie’ van de *sightholders*.

Telkens weer hadden de *Forminière*, de ADB, het SBD en de *Volksgazet* geen moeite gespaard om uit te leggen waarom rechtstreekse invoer van Kongodiamanten uitgesloten was. De Kongoproductie bestond uit diamant van mindere kwaliteit. Tussen 1927 en 1939 was de *Forminière* er nooit in geslaagd om per jaar meer dan 0,3 percent van de Kongoproductie en 8,4 percent van de wereldproductie aan Antwerpen te verkopen. Een poging van de *Forminière* om aan detailverkoop te doen, was overigens in een zware crisis uitgemond. Het ruwsyndicaat was kandidaat-afnemer van de waardeloze Kongodiamanten omdat zij een gevaar betekenden voor zijn monopolie. Als tegenprestatie bood het ruwsyndicaat kwaliteitsdiamanten uit Zuid-Afrika aan Antwerpen aan. Antwerpen, dat dankzij dit aanbod een grote bloei kende, kon met andere woorden niet overleven op het ‘eigen’ Kongolese diamantaanbod.¹⁰²⁶

De argumentatie van de fabrikanten was dus bijzonder wankel. Er werd na de bevrijding even beweerd dat de Kongoproductie in feite veel rijker was dan men in België dacht. Het tijdschrift *Vrai* en de anonieme auteur van *Collaborateurs...* wezen erop dat tijdens de bezetting veel meer slijpbare diamanten aan de gerepatrieerde Bordeaux- en La Pallice-partijen onttrokken waren dan voorzien.¹⁰²⁷ Zij vertelden er niet bij dat de schatters de Duitsers toen opzettelijk in de maling hadden genomen om zoveel mogelijk diamanten in België te houden. (Zie p. 278)

De fabrikanten wierpen dus een rookgordijn op om hun ware motieven te verhullen. Deze rechtse, katholieke milieus wilden in feite vooral de macht van de linkse en joodse krachten – lees: de ‘Londenaars’ – in de diamantnijverheid breken. Als zij erin slaagden om de band tussen de *Forminière* – ook een conservatief bolwerk – en *De Beers* te verbreken, zou de joods-linkse hegemonie gebroken worden. Zij verloren daarbij uit het oog dat de *Forminière* niet op meer winst uit was maar eerder op een gewaarborgde, regelmatige en volledige afname van zijn productie. Die konden de Kempense fabrikanten nooit realiseren. Bovendien was Oppenheimer aandeelhouder van *Bécéka*, de monsterproducent binnen het *Forminière*-kartel. Een koerswijziging van de *Forminière* was daarom weinig waarschijnlijk.

In afwezigheid van de nog niet teruggekeerde grote joodse *sightholders* werd dus in de onmiddellijke naoorlogse periode geprobeerd de macht te grijpen, net als tijdens de bezetting. De opmars van de CVP, waar de kleine fabrikanten bij aanleunden, en het feit dat Huysmans in maart en april 1947 niet langer minister en burgemeester was, kunnen de bijval voor deze campagne in de hand gewerkt hebben. De lastercampagnes van de Kempense fabrikanten vielen samen met periodes van laagconjunctuur: 1922, 1932, 1938 en 1947 waren telkens crisisjaren voor de diamantnijverheid. De VBD-leiding kanaliseerde met andere woorden het misnoegen van zijn leden op grond van welbepaalde politieke motieven.

In de marge van deze twist eisten ze natuurlijk ook een plaats onder de voorlopig schaarse *sightholders*.¹⁰²⁸ Toen de *Diamond Trading Company* (DTC) – die niet bepaald vertrouwd was met de politieke verhoudingen op het vasteland – hierop inging met het toekennen van een *sight* aan Jos Lens, leidde dat tot de al vermelde wantoestanden. In de haast familiale vooroorlogse ‘club’ waren outsiders binnengedrongen. De legendarische vertrouwensrelatie binnen de Antwerpse diamanthandel was verbroken.

Het SBD, waartoe talrijke ex-VBD’ers na de oorlog toetraden, kaartte het ruwdistributieprobleem in september 1946 aan bij het ministerie van Economische Zaken. De werkgeversvereniging stelde een gezamenlijke vertegenwoordiging in de DTC voor om het voor de kleine fabrikanten nadelige nepotisme uit te sluiten. Ongelukkig voor het SBD stuurde de minister de vraag door aan Huysmans en Goldmuntz, die de zaak afwimpelden als een klacht van misnoegde marginalen. Leden van het SBD richtten zich begin 1947 dan maar tot het *Algemeen Christelijk Verbond van Werkgevers* (ACVW) in de kring Groot-Antwerpen.¹⁰²⁹ Er werd een Diamantstudiecomité opgericht. Ook de CVP toonde belangstelling, maar er kwam niets concreets uit de bus. Twee voorstellen van dit comité verdienen wel vermelding: er werd voorgesteld om het verkoop-

bureau van de *Forminière* in Antwerpen – lees: het Diamantbureau – te heropenen, en er werd de ‘uitschakeling van vakvreemde tussenpersonen en regeling van het vreemdelingenvraagstuk’ gevraagd.¹⁰³⁰ Dit opmerkelijke citaat wijst erop dat het anti-semitisme ook na de oorlog bleef nazinderen in katholieke diamantmiddens.

Een half jaar later, in juni 1948, mondden de oplopende interne spanningen uit in scheuringen binnen het SBD. Vice-voorzitter Osias Frey en erevoorzitter Romi Goldmuntz namen ontslag. Waarnemend voorzitter Karel Somers wilde ontslag nemen, maar stelde het uit. Algemeen secretaris Rudelsheim verliet het SBD om een splintergroep, de *Beroepsvereniging van Belgische Nijveraars, Eigenwerkmakers en Aanverwante Vakken uit de Diamantnijverheid*, op te richten. De nieuwe vereniging kon hooguit 60 à 70 kleine en ontevreden Kempische patroons aantrekken. In augustus 1948 ontstond een tweede splintergroep: de *Belgische Vereniging van Diamantnijveraars en -Handelaars* (BVDH) onder leiding van onder andere ex-VBD lid Jos Leysen, die nauwe banden had onderhouden met Hellings en met Jan De Corte, oud-raadslid van de Bedrijfsgroepering. (Zie p. 207) Het BVDH trok meteen al 500 leden weg bij het SBD en vele andere overwogen naar verluidt om alsnog ‘en bloc’ over te stappen.¹⁰³¹ De nieuwe verenigingen onderschreven volledig de door *Vrai* geventileerde opinies en kunnen dus als erfgenamen van het vooroorlogse VBD beschouwd worden. De kleine fabrikanten bleven de bovenhand halen binnen het SBD. Zij organiseerden op 20 september 1948 een vergadering over onder meer de heropening van het verkoopbureau van de *Forminière*. Volgens het contract met *Dicorp* had de *Forminière* weliswaar het recht om in naam van de DTC te verkopen, maar dit zou op de onverbidelijke weerstand van *De Beers* gestuit zijn en was bovendien onleefbaar. Toch slaagden *Vrai* en bepaalde kringen binnen het SBD erin om de consensus rond de alliantie met het ruw syndicaat aan het wankelen te brengen. Zodanig zelfs dat een vertwijfelde Willem Eekelers, socialistisch parlementslid en vriend van Huysmans, het nodig vond om een parlementaire vraag te richten tot minister van Koloniën Wigny.¹⁰³² De Diamantclub kwam tussenbeide en stelde voor om de zaak met de DTC te bespreken. Jo Gérard jubelde in zijn artikels van september en november 1948.¹⁰³³

Wigny wilde na al die heisa een beter zicht krijgen op de diamantsector, zeker ook omdat er in 1950 alweer over de verlenging van het contract tussen *Dicorp* en de *Forminière* onderhandeld moest worden. De minister trommelde in december 1949 kenners van de sector op om hem in te lichten. De alzo gevormde consultatieve commissie bestond uit enkele vooraanstaande Antwerpenaren: Willem Eekelers, socialistisch parlementslid, Lode Craeybeckx, socialistisch

burgemeester,¹⁰³⁴ en Paul Segers, de CVP-minister van Verkeerswezen. De overige leden waren Jean-Charles Snoy, secretaris-generaal van Economische Zaken, Alfred Moeller de Laddersous, regeringsvertegenwoordiger bij de *Forminière* en Van Den Abeele, een hoge functionaris bij Koloniën. De consultatieve commissie boog zich over de mening van verschillende partijen uit de diamantwereld, zoals de *Christelijke Belgische Diamantbewerdersbond* (CBD) en de diamantairs Frédéric Maldoy en Elie Severy (Diamantclub), die voor een centrale plaats voor het ruwsyndicaat gewonnen waren. In het nieuwe contract, getekend in juni 1950, werden de clausules ter bescherming van de Belgische diamantnijverheid bevestigd. Er werd bovendien duidelijk gesteld dat de DTC de stabiliteit van de tewerkstelling in België zou nastreven, indien economisch verantwoord. Hiervoor werden bepaalde ruwcategorieën voor België gereserveerd.

Het nieuwe contract voorzag in de oprichting van een *Comité ter behartiging van de Belgische Diamantnijverheid*, ‘ter bestrijding van de werkloosheid en ter bewerkstelling van een billijker ruwverdeling’. Op 14 augustus 1950 nam Wigny contact op met de stad Antwerpen en verzocht de socialistische burgemeester Craeybeckx om toe te treden tot het nieuwe comité. Dat comité moest

Lode Craeybeckx (1948) –
Foto: Beurs voor diamanthandel

de nieuw aangestelde minister van Economische Zaken, de christendemocraat Albert Coppé,¹⁰³⁵ immers vertrouwd maken met het bijzonder karakter van de diamantindustrie. Wigny zag voor het comité een ondersteunende rol weggelegd bij onderhandelingen met Londen, bijvoorbeeld om over een betere ruwtoevoer te onderhandelen. Hij nodigde de stad uit om een lokaal technisch subcomité uit de grond te stampen. Uit de gesprekken hierover op 15 september 1950 bleek de verdeeldheid van de werkgevers. De *Algemene Diamantbewerdersbond* (ADB) en de *Christelijke Belgische Diamantbewerdersbond* (CBD), die op één lijn stonden inzake de ruwverdelingsproblematiek, stelden een pari-

taire samenstelling voor. Adolphe Rotti, de toenmalige voorzitter van de Diamantclub¹⁰³⁶ en de Federatie, repliceerde dat een paritaire samenstelling van het Technisch Subcomité altijd in het voordeel van de bonden zou uitvallen omdat de werklieden altijd één blok vormden en de werkgevers verdeeld waren. Deze uitspraak illustreert de traditionele breuklijn tussen de voornamelijk joodse voorstanders van een centrale ruwdistributie in Londen en de voornamelijk Kempense voorstanders van een lokale distributie. Ondanks een langdurige voorbereiding kwam het comité niet van de grond. Twee jaar lang stond de katholiek Coppé de oprichting ervan in de weg omdat hij eiste dat de Kempense fabrikanten, volgens de *Volksgazet* ‘onbenullige middenstanders’, erin zouden worden opgenomen. De belangen van de diamantnijverheid werden naar de woorden van de redactie van de socialistische *Volksgazet* ‘opgeofferd aan de kleerikale dorpspolitiek’.¹⁰³⁷

Machtswissel

Het herschudden van de kaarten tijdens de bevrijdingsperiode leidde tot een feitelijke machtsverschuiving in de diamantsector. Daarbij vallen drie grote categorieën te onderscheiden: de ‘Londenaars’, zij die hun plaats na de bevrijding behielden of weer innamen; de afwezigen, zij die hun plaats ontruimden; en ten slotte een derde groep, de nieuwkomers, van wie de namen voor de oorlog nog niet waren opgedoken.

Degenen die er het best in slaagden om hun machtspositie in de diamantsector te handhaven, waren diegenen waar niemand bij de bevrijding omheen kon. De diamantair die de beste internationale contacten had, tijdens de oorlog de beste handelspositie verworven had, de steun genoot van de Britse en de Belgische regering, van de stad Antwerpen en van de beurzen, van wie de terugkeer onder meer door COFDI nauwkeurig voorbereid was, en die over het ruw en het kapitaal beschikte om meteen duizenden arbeiders aan het werk te zetten, was Romi Goldmuntz. Goldmuntz was vice-voorzitter van de Diamantclub, erevoorzitter van het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD), vertegenwoordiger van de stad Antwerpen bij het comité van het *Diamond Office*, technisch adviseur bij de regering en erevoorzitter van het uitvoerend comité van de Diamanttentoonstelling van 1948.¹⁰³⁸ De samenstelling van het comité van de diamanttentoonstelling was de spiegel van de toenmalige machtsverhoudingen in de diamantwereld. Goldmuntz zorgde tussen de bevrijding en juli 1945 voor 69,5 procent van de Belgische diamantexport naar de Verenigde Staten, gevolgd door Pierre Colbert met 6,24 procent. De belangrijkste afnemer van de

Belgische diamanten was Romi's broer, Leopold, met 63,41 procent van de Amerikaanse import vanuit België, gevolgd door Joseph Kipnis met 6,24 procent. Aan andere landen werd in deze periode haast niet geleverd. De twee broers domineerden dus duidelijk de diamanthandel. In Londense diamantkringen werd Goldmuntz aangezien als een van de belangrijkste drijvende krachten achter het heropstarten van de handel in Antwerpen.¹⁰³⁹ Hij profileerde zich in Antwerpen ook als dé man die de diamantdiaspora uit het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten zou repatriëren. Volgens kwatongen mat Goldmuntz zich het aura van de 'reddende engel van de diamantnijverheid' aan.

Herman Schamisso, die samen met Goldmuntz en Huysmans de COFDI had opgericht, zetelde eveneens in de algemene vergadering van de Diamantclub,¹⁰⁴⁰ was bestuurder van het SBD en lid van het uitvoerend comité van de diamanttentoonstelling.

Camille Huysmans, als het ware de derde musketier van COFDI, werd deels dankzij het feit dat hij nooit tot het kabinet van de 'Londenaars' had gehoord, zeer goed onthaald in Antwerpen, als volksvertegenwoordiger en als burgemeester. Huysmans kreeg veel respect voor de manier waarop hij na de bevrijding zijn stad had helpen heropbouwen. Dat daarbij bijzondere aandacht ging naar de diamantnijverheid, hoeft geen betoog. Dankzij het onvermoeibare lobbywerk van Huysmans in Londen was de overheid veel ontvankelijker geworden voor de noden van de diamantsector. In augustus 1946 werd Huysmans tot premier benoemd en liet hij zich in Antwerpen vervangen door partijgenoot Eekelers. Ook Eekelers was al decennialang een steun voor de diamantnijverheid. Het klimaat in het stadsbestuur bleef dus positief voor de verdere ontwikkeling van de nijverheid.

Andere vertrouwde namen die na de bevrijding opdoken, waren Williams en Oldenburg, twee medewerkers van de *Antwerpse Diamantbank* (BDA). Ze

Gustave Garitte, voorzitter van de Diamantkring overhandigt een diamant aan C. Huysmans als dank voor zijn steun aan de diamantnijverheid ter gelegenheid van de viering van de 75ste verjaardag van Huysmans (Antwerpen, 1946); V.l.n.r.: mevr. Huysmans, Camille Huysmans, Gustave Garitte, onbekend, Adolphe Rotti, Romi Goldmuntz – Foto: AMVC-Letterhuis

maakten eveneens deel uit van de algemene vergadering van de Diamantclub en zetelden tijdens de Schemeroorlog in het Beschermingscomité.¹⁰⁴¹ Williams stond aan het hoofd van het *Diamond Office*, duidelijk een sleutelinstelling na de bevrijding, en symboliseerde daarbij de Britse greep op de Belgische diamantsector.

Het viel wellicht minder op dat Marcel Ginsburg, de oprichter van het *Diamond Center*, de New Yorkse beurs voor Antwerpse diamantairs, ook al zeer vroeg naar België terugkeerde. Hij had tijdens de oorlog aan Huysmans zijn steun betuigd voor de wederopbouw van het Antwerpse diamantcentrum. (Zie p. 169) In feite was hij de vertegenwoordiger van de COFDI in de Verenigde Staten. Ginsburg was een van de motoren achter het heropstarten van de Beurs voor Diamanthandel (Diamantbeurs). Hij vertegenwoordigde de Diamantbeurs bij het *Diamond Office*¹⁰⁴² en zetelde naast Goldmuntz en Schamisso in het uitvoerend comité van de diamanttentoonstelling.

Anderzijds verdwenen een aantal machtshebbers volledig uit de sector na de bevrijding. Dat was op één persoon na – Lucien May was even directeur van het beroepssecretariaat van de Bedrijfsraad – het geval voor de *Société Générale de Belgique* (SGB) en de *Forminière*, maar ook voor de leden van de diamantdiaspora. Ze waren, op een paar uitzonderingen na, nog niet naar Antwerpen teruggekeerd. Alphonse Cayen, Félicien Cattier, Millard King Shaler en Alexandre Galopin overleden tijdens de bezetting of kort na de bevrijding.¹⁰⁴³ Joseph Dewyspelaere werd weggepromoveerd en Firmin Van Brée bleef opvallend discreet na de bevrijding. De *Forminière*, die een sleutelrol had gespeeld in de organisatie van de sector tijdens de bezetting, trok zich al even snel terug uit Antwerpen als de Duitsers. Officieel had de onderneming zich nooit willen inlaten met de organisatie van de diamanthandel en -nijverheid. De SGB had die taak officieus aan Dewyspelaere toevertrouwd. De *Forminière* trok zich na de bevrijding dan ook zo snel mogelijk terug uit de detailhandel en uit de medewerking aan de overheidscontrole, domeinen die zij nooit als de hare had beschouwd. Ook de *Antwerpse Diamantbank* (BDA) had meegewerkt aan dit project maar bankdirecteur Joseph Van Rijkevorsel was door zijn rol als financier van de diamanthandel tijdens de oorlog meer in opspraak gekomen dan andere uitvoerders van de Galopin-doctrine.

Een aantal joodse diamantairs was reeds uit het buitenland teruggekeerd, of uit de clandestiniteit getreden, en had zich actief ingespannen om de vooroorlogse structuren nieuw leven in te blazen. Maar de meeste van hen waren nog niet teruggekeerd of waren in de nazikampen omgekomen. Zo ontstonden merkwaardige situaties, zoals in de Diamantclub, waar ene Joseph Horowitz en

een zekere Ratzendorfer als gecoöpteerde bestuurders opgenomen werden omdat er geen joden meer waren in het bestuur en hun belangen volgens het bestuur beter behartigd moesten worden.¹⁰⁴⁴ Zij moesten afwezige bestuurders vertegenwoordigen, zoals John Bolle, Adolf Klein en Sally Kok, die nog niet bereid waren om naar Antwerpen terug te keren. Niettegenstaande het protest tegen dit bestuur op afstand, geloofde men bij de Diamantclub dat de band met het buitenland symbolisch in stand gehouden moest worden met het oog op de toekomst. De Club wilde een zekere controle behouden over de buitenlandse handelskernen. Een soortgelijke situatie bestond er ook bij het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD), waar aanvankelijk een waarnemend voorzitter werd benoemd in plaats van de sinds 1938 afwezige Isidore Lipschutz.

De derde grote groep afwezigen waren de ‘Vlaamse’ diamantairs. Een aantal onder hen had de door joden opengelaten functies en posities gretig ingenomen en had gehoopt dat hun heerschappij door de Duitsers bevestigd zou worden. De Duitsers gaven hun hooguit de kans om zich te verrijken. Een aantal onder hen werd uit de sector weggezuiverd of moest afstand doen van zijn functie. Hun positie was hoe dan ook onhoudbaar geworden. Niet-joodse diamantairs waren meestal Kempenaars, die niet de nodige commerciële aanleg, connecties en sociale vaardigheden hadden om zich internationaal te profileren. De ‘Vlaamse’ diamantairs hielden zich een tijd koest en richtten belangrijke productieconcerns op, die in de tweede helft van de jaren vijftig de kop zouden opsteken. Volgens David Urlik, oud-voorzitter van de Vrije Diamanthatel, leefden zij goed, verdienden zij goed en vonden zij het dus niet nodig om zich met handel bezig te houden.¹⁰⁴⁵ Het was veelbetekend dat de Vrije Diamanthatel, in de jaren veertig nog een beurs van de Kempense fabrikanten en de minder welstellende orthodoxe en Jiddisch sprekende joden, zijn lokalen verloor. Men zocht naar een oplossing om de verdwijning van de beurs te voorkomen. Het werkelijke bolwerk van de ‘Vlaamse’ diamantairs in de diamant-handel, Fortunia, werd in 1946 opgenomen in de Federatie der Belgische Diamantbeurzen. De reactie van de andere beurzen was bijzonder defensief. Enkel waardige leden konden opgenomen worden. Men was vooral beducht voor de naoorlogse invloed van Breugelmans, de oorlogsvoorzitter van Fortunia. De toenmalige voorzitter, een zekere Vercammen, was volkomen onbekend in beurskringen. In de Diamantclub kende men zijn naam zelfs niet. Het is duidelijk dat er geen contacten waren tussen de ‘ernstige’ beurzen en Fortunia.¹⁰⁴⁶

De vernieuwing van de gelederen in de naoorlogse diamantorganen was goeddeels het resultaat van een generatiewissel. Een onbekend aantal personen

was door de naziterreur omgekomen. Vooral de rangen van de beurzen waren sterk uitgedund. Toch waren opkomende figuren als Sylvain Zucker, Osias Frey, Juda Polak en Frédéric Maldoy, maar ook de niet-joodse diamanthandelaars als Adolphe Rotti en Joseph Lens, ervaren en welbekend.¹⁰⁴⁷ Nieuwkomers uit het fabrikantenmilieu werden, ook al hadden zij de epuratie doorstaan, integendeel vaak beschouwd als nietsbeduidende opportunisten. Pierre Colbert en zijn medewerkers van het Zuiveringscomité, SBD-voorzitter Karel Somers of vice-voorzitter Frans Mertens kregen niet veel krediet. Het leek er wel op dat de fabrikanten, na een eerste poging tijdens de bezetting, ook de bevrijdingsperiode aangrepen om een gooi naar de macht te doen.

De macht in de naoorlogse diamantwereld was geconcentreerd bij personen die garant stonden voor de wederopbouw van de traditionele orde. Dat vertaalde zich door geprivilegieerde banden met de regering, het stadsbestuur en de Britse overheden. De *Diamond Trading Company* (DTC) wilde op voorstel van Goldmuntz de diamantairs, die hun commerciële activiteiten hadden gestaakt om aan de zijde van de geallieerden te strijden, na de bevrijding als *sightholders* opnemen. Het betrof mensen zoals Sylvain Zucker, veteraan van de Brigade Piron. In het beurswezen, de traditionele thuishaven van de joodse diamantairs, probeerden ze de controle weer over te nemen. Bij de werkgeversverenigingen lijkt het er daarentegen op dat de ‘Vlaamse’ component, hoewel verzwakt door de epuratie, de bovenhand zou krijgen over de joden. Maar omdat het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD) verzwakt en verdeeld uit de bevrijdingsperiode gekomen was, zette de joodse dominantie over het Antwerpse diamantcentrum zich toch weer door. Het is symbolisch dat de Franse taal stilaan weer ging domineren in briefwisseling en verslaggeving en dat de joodse feestdagen opnieuw ingevoerd werden.¹⁰⁴⁸

Een diamanttentoonstelling, zoals die van 1936 na de grote crisis, bood de kans om de Belgische diamantnijverheid op opportune momenten in de kijker te zetten. Het einde van de oorlog was zo’n uitgelezen moment. De wereld moest ervan overtuigd worden dat Antwerpen zijn plaats als werelddiamantcentrum weer had ingenomen. De diamantdiaspora en ook tal van zakenlieden moesten naar Antwerpen gelokt worden en de herstelde joodse en pro-Londense diamantelites moesten op het voorplan kunnen treden. Al in februari 1948 besloten Romi Goldmuntz, William Chapple en Philip Oppenheimer de kosten van de tentoonstelling te dragen. Het stadsbestuur van Antwerpen stelde de stadszaal gratis ter beschikking. Het uitvoerend comité stond onder het erevoorzitterschap van Romi Goldmuntz en het voorzitterschap werd gedeeld door Adolphe Rotti, voorzitter van de Diamantclub en de Federatie, en Karel Somers, voorzitter

Het uitvoerend comité van de diamanttentoonstelling van 1948; V.l.n.r. (zittend): H. Oudens, Marcel Ginsburg, Jos Joris, Adolphe Rotti, Romi Goldmuntz, Lode Craeybeckx, Karel Somers, Jules D'Ans, Elie Severy, Joseph Caes; (staand): H. Goossens, A. Ginée, G. De Jong, J. Van Dijk, Osias Frey, Frans Mertens, Frans Schoeters, J.C. Kurrels, John Bolle, John C. Williams, Gustave Garitte, J. Temmerman, Herman Schamisso, Juda Polak, H. Huybrechts, E. Binders (Antwerpen, 1948) – Foto: Beurs voor diamanthandel

ter van het SBD.¹⁰⁴⁹ Al wie in het naoorlogse diamantbedrijf iets te zeggen had, was in dit comité opgenomen. (Zie bijlage 10) De tentoonstelling werd op 10 juli 1948 plechtig geopend in aanwezigheid van eerste minister Paul-Henri Spaak en van de voorzitters van Kamer en Senaat Frans Van Cauwelaert en Henri Rolin.¹⁰⁵⁰ Spaak verzekerde de aanwezigen in zijn openingsrede dat de regering de grootste aandacht besteedde aan de diamantnijverheid, die zij als 'één der belangrijkste nationale industrieën' beschouwde. Vooral de uitstekende relaties met de DTC werden op de tentoonstelling onderstreept. Er kon dan ook niet naast de stand van de DTC gekeken worden. Er ging ook veel aandacht naar de exploitatie en de bestemming van industriediamant. De *Forminière* was goed vertegenwoordigd en stelde een reinigingsinstallatie tentoon zoals die van Bakwanga, op een schaal van 1/10. Er werden voor ongeveer 1 miljard frank diamanten tentoongesteld. Ze lokten op 20 dagen 86.000 bezoekers, onder wie prominenten als de Amerikaanse ambassadeur, veldmaarschalk *earl* Wavell,¹⁰⁵¹

*Stand Diamond Trading Company op de
diamanttentoonstelling (Antwerpen, 1948) –
De Belgische Diamantnijverheid*

directeur bij *De Beers*, en leden van de Senaat, de Kamer en het schepencollege van Antwerpen. Otto Oppenheimer werd op de tentoonstelling bevorderd tot officier in de Leopoldsorde en William Chapple en Harry Abrahams tot ridder in dezelfde orde.¹⁰⁵² De deuren werden gesloten op 16 augustus 1948. De diamanttentoonstelling van 1948 was symbolisch voor de triomf van de traditionele krachten in de Belgische diamantsector.

HET TERUGWINNEN VAN DE UITGEWEKEN JOODSE DIAMANTAIRES

De hand reiken aan de diamantdiaspora 1940-1944

Onmiddellijk na de Franse nederlaag in juni 1940, probeerde Huysmans de in Frankrijk en Zuid-Europa verzeilde diamantairs naar Londen over te brengen. Hij kon de kapitaalkrachtigste *sightholders*, zoals Romi Goldmuntz, die in de Haute-Garonne was, en Leopold Goldmuntz en Chaim Finkelstein in Portugal aanmoedigen om in het Verenigd Koninkrijk een slijpindustrie op te richten. Dat lukte maar gedeeltelijk want Leopold Goldmuntz en Finkelstein waren uiteindelijk naar de Verenigde Staten vertrokken. Welke maatregelen werden genomen om de uitgeweken gemeenschappen van diamantairs – in oorden als New York, Londen, Zuid-Amerika of Palestina – voor het Belgische diamantcentrum terug te winnen?

Na het fiasco van Cognac stelde Romi Goldmuntz al in november 1940 dat het onmogelijk zou zijn om alle gevluchte Belgische diamantairs en hun familie te repatriëren.¹⁰⁵³ De patroons, die vooral naar de Verenigde Staten en naar Brazilië uitgeweken waren, vonden het leven er aangenaam en de zaken winstgevend. Heel wat uitgeweken arbeiders verdienden er hogere lonen dan in Antwerpen. Tal van zionistisch geïnspireerde joodse diamantairs waren naar Palestina verhuisd, in de hoop bij te dragen tot de ontwikkeling van de jonge joodse staat. Ook zij zouden niet zo snel weerkeren. Goldmuntz had zich samen met Huysmans in het jaar 1941 alvast ingespannen om de Belgische regering in Londen diets te maken dat officiële contacten leggen tussen de Belgische rege-

ring en de diamantorganisaties – vooral die in New York, zoals het door Antwerpenaren opgerichte *Diamond Center* – heel belangrijk was voor een eventuele naoorlogse terugkeer.¹⁰⁵⁴ Het was dus belangrijk om een pro-Belgisch klimaat te scheppen in de joodse kolonies. Omdat de kwaliteit van de diamantbewerkeren in de meeste landen van de nieuwe diamantdiaspora, en ook in New York, ondermaats bleef, hoopte men dat een aantal diamantairs de weg naar België terug zou vinden. Spaak en Gutt hadden, na lang aandringen van Huysmans, aan Theunis en de Belgische diplomaten in de Verenigde Staten de instructie gegeven om met de diamantairs contact op te nemen.¹⁰⁵⁵ Vooraanstaande leden onder deze diamantairs hadden spontaan hun diensten aangeboden om de contacten te vergemakkelijken.

COFDI was er inmiddels in geslaagd om het uitgesproken corporatieve ‘instinct’ van deze gemeenschap aan te spreken en als centraal contactpunt op te treden voor diamantairs en uiteengerukte families van diamantairs. In New York werden de banden via Henri Untermans, Numa Torczyner, Leopold Goldmuntz en Marcel Ginsburg aangehaald, in Rio via Mayer Nutkewitz en in Cuba via Samuel Kleinhaus. De niet-aflatende inspanningen van COFDI wierpen vruchten af. In 1942 kwam er een kentering in de houding van de gevluchte diamantairs. Ofschoon talrijke joodse diamantairs in 1940 nog beweerden dat zij voorgoed in het buitenland zouden blijven, uitten zij vanaf 1942 stilaan de wens om terug te keren. Zo verwonderlijk was dat niet. In 1942 hadden de geallieerden de eerste militaire successen geboekt en was COFDI erin geslaagd om de ruwtoevoer aan de buitenlandse diamantcentra te beperken. Dat jaar dacht men voor het eerst ook over concrete maatregelen om de terugkeer van de diamantairs te stimuleren. Het was immers tot de beleidsmakers doorgedrongen dat de terugkeer van de diamantairs een goede zaak zou zijn voor de Belgische schatkist. Enerzijds zorgden zij voor belangrijke deviezeninkomsten en anderzijds zouden zij het uitbetalen van werkloosheidsuitkeringen voor 25 tot 30.000 diamantbewerkeren overbodig maken.¹⁰⁵⁶ Tussen juli 1942 en februari 1944 werden respectievelijk Theunis, Balthazar, De Schrijver en Van Campenhout op het *Diamond Center* in New York ontvangen. Pierlot had in april 1944 gesprekken gevoerd met in Londen verblijvende joodse diamantairs.¹⁰⁵⁷

Maatregelen om de terugkeer van de diamantdiaspora te bevorderen

Een cruciaal element in het driedelige plan van Huysmans voor de heropbouw van de diamantnijverheid was de beschikbaarheid van vaklieden. (Zie p. 307-

308) COFDI had op 8 maart 1944 een officieel mandaat gekregen van de Belgische regering, de DTC en de Britse controle-instanties om haar plan uit te voeren. Van toen af werd een waaier van maatregelen uitgewerkt om de joodse diamantairs aan te moedigen terug te keren. Grosso modo waren er twee categorieën van maatregelen, die we de *push*- en *pull*-factor kunnen noemen. De eerste soort maatregelen was bedoeld om de diamantdiaspora rechtstreeks aan te moedigen: onder deze '*push*-factor' vielen bijvoorbeeld het geven van reisfaciliteiten en de Belgische nationaliteit, een gunstig visumregime, de repatriëring van individuele patrimonien, het vrijmaken van achtergelaten woonsten en meubilair van de vluchtelingen en het vergoeden van de geleden oorlogsschade. Hoogwaardigheidsbekleders bezochten de vluchtelingen en er werd propaganda gemaakt voor de terugkeer. Een ander soort maatregelen was indirect en was toegespitst op een makkelijke hervatting van de beroepsactiviteit in België. Onder deze '*pull*-factor' vielen zaken zoals het beschikbaar stellen van ruw, het bestrijden van het anti-semitisme, fiscale en financiële uitzonderingsmaatregelen en hulp van de overheid bij het leggen van commerciële contacten.

Het behoud van het sociale contact met de thuisbasis was bijzonder belangrijk. Huysmans wilde aan de vluchtelingen tonen dat het Antwerpse diamantmilieu, de regering en het land hen niet vergeten waren. Op aandringen van Huysmans hadden een aantal hoogwaardigheidsbekleders al tijdens de oorlog deze boodschap overgebracht aan de diaspora. Maar ook na de bevrijding, die niet meteen leidde tot de massale terugkeer van de diamantdiaspora, moesten deze contacten onderhouden worden. Toen het bestuurscollege van Antwerpen en het ministerie van Bevoorrading rond half oktober 1944 Willem Eekelers en Frans Raeymaeckers naar Londen zonden om er de ruwbevoorrading van Antwerpen te bespreken, hoopte men dat zij ook de 150 Belgische diamantbewerkers zouden kunnen overtuigen om terug te keren. Het ging hier niet om joodse diamantairs, maar ook niet-joodse arbeiders waren geneigd om zich blijvend in het buitenland te vestigen. In sommige landen, zoals het Verenigd Koninkrijk, kregen ze immers hogere lonen uitbetaald. Eekelers en Raeymaeckers werden in hun poging gevolgd door Schoeters en Thielemans van de *Algemene Diamantbewerdersbond* (ADB). Zij probeerden in september 1945 op hun beurt groepen Belgische diamantbewerkers naar België te lokken. In september 1945 bracht Paul Van Zeeland,¹⁰⁵⁸ commissaris voor de repatriëring, een bezoek aan de kolonie van diamantairs in Cuba. Hij werd er ontvangen door rabbijn Shapira, David Cyfer, de vice-voorzitter van de *Union belge de Cuba*, Charles Katz, de voorzitter van de *Union des Réfugiés Israélites* en een aantal diamantairs onder wie Max Krakowski, schatbewaarder van de *Primera Industria Cubana de*

Diamantas SA. (Zie p. 171) Van Zeeland nodigde de diamantairs uit om terug te keren maar oefende geen nodeloze druk uit. Hij vreesde voor obstructie vanwege de Cubaanse regering. Een 2000-tal arbeiders dreigde zijn werk te verliezen. Ook de uitvoer van kapitaal en materiaal kon problemen opleveren. Op 5 december 1945 vertrokken Goldmuntz en Eekelers naar New York, nog steeds om uitgeweken diamantairs te overhalen om huiswaarts te keren. Uit gesprekken met de verantwoordelijken van het *Diamond Center*, dat ondertussen al 1000 leden telde, bleek dat de diamantnijverheid in de Verenigde Staten tot stilstand was gekomen en dat 60 tot 70 percent van de handelaars bereid was om naar België terug te keren.¹⁰⁵⁹ De Amerikaanse overheden probeerden de diamantairs te overtuigen om in de Verenigde Staten te blijven.

België bood hier weerstand tegen en was niet wars van een vleugje propaganda. Zo bezorgde Spaak perscommuniqués die de uitgeweken diamantairs ervan moesten overtuigen dat er in Antwerpen goede zaken gedaan werden en dat alle vluchtelingen en gedeporteerden, ongeacht hun nationaliteit, ras of religie, weer aan het werk konden en ruw konden kopen.¹⁰⁶⁰ Goldmuntz beweerde in zijn briefwisseling dat Antwerpen open stond voor al wie er terug wilde keren. ‘Er is geen anti-semitisme te bespeuren, net als voor de oorlog trouwens’, beweerde hij, een leugen om bestwil.¹⁰⁶¹

De overheid bespaarde terugkerende diamantairs administratieve rompslomp. Nog in Londen had de *Commission de Repatriement des Belges réfugiés en Angleterre* – die receptief was voor een prioritaire repatriëring van diamantairs – beslist om vreemdelingen die vóór 1940 legaal in België verbleven, een visum te bezorgen. Zowel Belgische staatsburgers als personen die vóór de oorlog in België verbleven mochten huiswaarts keren. Voor de diamantairs vervielen alle formaliteiten van de vreemdelingenpolitie en de staatsveiligheid. Deze informatie werd door het Belgisch diplomatiek corps verspreid. Waar er moeilijkheden rezen om transitvisa te verkrijgen, bijvoorbeeld voor de doortocht van de Verenigde Staten, onderhandelde het Commissariaat voor Repatriëring met buitenlandse autoriteiten. Buitenlandse Zaken intervenieerde via diplomatieke en consulaire kanalen om de terugkeer van de diamantairs te vergemakkelijken.¹⁰⁶² In de praktijk zorgde de Belgische administratie wel degelijk voor belangrijke vertragingen. In maart 1946 was er voor de diamantairs uit Cuba bijvoorbeeld nog altijd geen oplossing gevonden. Degenen die de kosten van de reis niet konden dragen, kregen uiteindelijk financiële steun van het Commissariaat voor Repatriëring.¹⁰⁶³

In oktober en november 1945 dook het probleem van de vrijmaking van de woonsten, ateliers en beurslokalen van de uitgeweken diamantairs sterk op.

Deze panden waren eerder door de Duitse bezetter ingenomen en/of geplunderd. Nu moest er bij de geallieerde overheden op aangedrongen worden om woningen te ontruimen en bijvoorbeeld de Beurs voor Diamanthandel vrij te maken. Dit lijkt een niet te onderschatten reden dat sommige diamantairs niet terugkwamen. Het grootste probleem in Antwerpen was het gebrek aan fabrieksruimte. De fabriek 'De Daad' was erg beschadigd door V1- en V2-bommen. Tussen november 1944 en de lente van 1945 verlieten veel diamantlieden Antwerpen om aan de V-bommen te ontsnappen. Diamantairs trokken naar de Kempen, de kust of Brussel, waar een diamantbeurs werd geopend. In Brussel konden ze overigens op een zekere traditie voortbouwen. (Zie p. 63)

Heel wat Antwerpse firma's waren tegen de zomer van 1945 nog niet operationeel. De zaken werden voorlopig vooral van regering tot regering geregeld, door middel van zendingen naar het buitenland en via het *Diamond Office*. Op een aantal transacties met in het bevrijde Antwerpen gerecupereerde stocks na, was het vooral uitkijken naar die eerste belangrijke levering uit Londen waar iedereen sinds 1942 op hoopte.

Onmiddellijk na de bevrijding, namelijk de tweede week van oktober 1944, vertrokken twee mannen op zending naar Londen. Het waren Willem Eekelers, socialistische schepen van Antwerpen, persoonlijke vriend van Huysmans en kenner van de diamantnijverheid, en Frans Raeymaeckers, oud-raadslid van de Bedrijfsgroepering en toekomstig voorzitter van de Diamantclub. Dit gebeurde in volle bevrijdingschaos, op een ogenblik dat de Duitsers in het noordelijke havengebied nog volop strijd leverden met het verzet. Het toont de vastberadenheid van de Belgische regering en de stad Antwerpen om de juwelenindustrie nieuw leven in te blazen. Eekelers en Raeymaeckers kregen een diplomatiek mandaat om met de Britse regering een overeenkomst te sluiten over een levering van ruw en slijpmolens.¹⁰⁶⁴ Er werd al gezinspeeld op de redenen voor deze zending: zowel werk scheppen voor duizenden arbeiders als deviezen creëren voor de voedselaankopen in de Verenigde Staten. Er was nog een belangrijke reden, namelijk het handhaven van de sociale rust.¹⁰⁶⁵ De regering en de Britse militaire overheid wilden verhinderen dat strijdkrachten gemobiliseerd moesten worden om achter het front de orde te handhaven. Voor de Belgen rijmde orde met soevereiniteit. Halverwege deze belangrijke zending werd Raeymaeckers echter teruggefloten omdat hij verdacht werd van collaboratie. Dat verdraagde de zaken gevoelig.

Eekelers zette de besprekingen met het *Ministry of Supply* (MS) en de *Board of Trade* (BT) zonder Raeymaeckers voort. De Amerikaanse ambassade werd geraadpleegd en verklaarde geen enkel bezwaar te hebben tegen een diamant-

levering aan Antwerpen. Amerikanen en Britten waren het er wel over eens dat een adequate controle in België nodig was. Ook het akkoord van de *Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force* (SHAEF) moest verkregen worden.¹⁰⁶⁶ Mathias, die ondertussen overgeplaatst was van het MS naar de BT, verklaarde zich uiteindelijk akkoord om 30.000 karaat te exporteren naar België hoewel de handel met de oorlogszone België nog niet toegelaten was. Net als tijdens de Schemeroorlog werden maatregelen genomen om te vermijden dat de diamanten in vijandelijke handen zouden vallen. De controle moest er ook voor zorgen dat de verzendingen geen industriële kwaliteiten bevatten die nodig waren voor de oorlogsinspanning. In Londen werd hiervoor een ‘Londensche Diamantcommissie’ opgericht die nauw samenwerkte met de Londense Diamantbank: *Hambro’s Bank*. In de ‘Londensche Diamantcommissie’ zetelden De Clercq, Rozelaar, Otto Oppenheimer en Romi Goldmuntz.¹⁰⁶⁷ In België werd een voorlopig *Comité de Répartition et de Contrôle* opgericht onder leiding van Williams. Dit gebeurde in nauwe samenwerking met de ministeries van Arbeid en van Economische Zaken, de burgemeester van Antwerpen en de Britse regering. Minister Gutt vroeg aan Anciaux van de Nationale Bank om via het Belgisch-Luxemburgs Wisselinstituut de aankoop bij de *Diamond Trading Company* (DTC) te financieren. De Belgische ministerraad ging op 7 november 1944 akkoord met het vrijmaken van 100.000 Britse ponden.¹⁰⁶⁸ Garanties hiervoor werden door de *Antwerpse Diamantbank* (BDA) en de ‘Amsterdamsche Bank’ geleverd. De DTC vertrouwde uiteindelijk de 30.000 karaat toe aan de Belgische Ambassade in Londen. Deze stuurde de partij onder toezicht van de BT per diplomatieke koffer – de postdiensten waren nog niet operationeel – naar de Nationale Bank en de BDA voor rekening van het *Comité de Répartition et de Contrôle*. Het ruw werd enkel verdeeld aan fabrikanten van wie de houding tijdens de bezetting onbesproken was gebleven. Er werden veel kleine loten verkocht aan een maximaal aantal klanten zodat zoveel mogelijk ondernemingen deel konden uitmaken van de heropleving. Na de verwerking werd het eindproduct terug naar de Belgische Ambassade in Londen gestuurd. Daar werd het onder toezicht van Rozelaar van het ruwsyndicaat, De Clercq van de Belgische Ambassade en Otto Oppenheimer van de DTC geveild. De opbrengst van de verkoop in Britse ponden of in dollars werd aan de *Bank of England* gestort op rekening van de Nationale Bank van België. De regering betaalde dan de leveranciers via de BDA of de ‘Amsterdamsche Bank voor België’ in frank.¹⁰⁶⁹

De overheid was dus sterk betrokken bij het heropstarten van de economische activiteit in de diamantnijverheid en -handel. Maar er rezen enkele problemen. De effectieve levering van de 30.000 karaat liet nog tot 2 februari 1945 op

zich wachten. Dit oponthoud kwam door de zaak-Raeymaeckers, maar vooral ook omdat maar liefst vier ministeries, één overheidsinstelling en de Nationale Bank van België betrokken waren bij de operatie, wat de zaken niet vergemakkelijkte. Het ministerie van Buitenlandse Zaken stond in voor het transport per diplomatieke tas, de ministeries van Arbeid en Economische Zaken bogen zich over de loonschalen en de prijzen, de financiering van de aankopen gebeurde via het ministerie van Financiën, de Nationale Bank en het gloednieuwe Instituut voor Buitenlandse Wissel. De overlapping tussen de verschillende ongecoördineerde acties werkte verlamvend.

Er waren ook vertragings bij de leveringen van Kongodiamanten aan Londen. De Belgische luchtvaartmaatschappij SABENA had de transporten vanuit het Britse consulaat in Leopoldstad in oktober 1944 overgenomen. Diamanten werden per vliegtuig van Tshikapa naar Leopoldstad vervoerd, waar zij door de douane gecontroleerd werden. Vervolgens gingen ze per SABENA-vliegtuig van Leopoldstad over Lagos en Algiers naar Brussel, een reis van 25 uur. Vanuit Brussel vloog men verder naar Londen, waar de diamanten ontvangen werden door de vertegenwoordigers van *Dicorp*. Dezen overhandigden de diamanten vervolgens aan het *London Resident Committee of Management of the Forminière (London Committee)*. Aanvankelijk was er maar één wekelijks vervoer van 1 miljoen karaat – 200 kilogram.¹⁰⁷⁰ Het drievoudige ervan was nodig.¹⁰⁷¹ Handelsattaché De Clercq wees de regering op dit probleem. Men overwoog om de postcollidienst per schip te gebruiken want deze had op 24 maart 1946 de activiteiten hervat. SABENA wachtte op de levering van nieuwe DC4-vliegtuigen.

De fiscale en monetaire politiek was een ander aspect waarbij de overheid een sleutelrol speelde. De onduidelijkheid op dit gebied verminderde immers de bereidheid van de uitgeweken diamantairs om terug te keren.¹⁰⁷² Aan welke belastingen zouden de diamantairs onderworpen worden? Zouden buitenlandse valuta ingezet worden voor ruwaankopen? Zou er vrij met buitenlandse valuta gewerkt mogen worden?

De naoorlogse muntsanering die minister van Financiën Camille Gutt in oktober 1944 inzette, mondde uit in een stel fiscale maatregelen. Op 20 december 1944 legde Gutt een voorstel neer voor de Kamer om een belasting te heffen op de oorlogswinsten. De kamercommissie keurde het voorstel goed. De uitvoering kwam echter op de helling te staan door de regeringscrisis van 6 februari 1945, die tot de val van de regering-Pierlot leidde.¹⁰⁷³ De administratie van directe belastingen wilde sowieso een vrijstelling van deze zogenaamde ‘nationale crisisbelasting’ op oorlogsinkomsten inlassen voor de diamantairs die in 1940 naar de Verenigde Staten waren uitgeweken en die terug naar België

zouden keren. Een tweede tegemoetkoming betrof de ‘cedulaire’ belasting. Die belasting wordt geheven op buitenlandse inkomsten op voorwaarde dat er tussen het land van herkomst en België geen overeenkomst hierover bestond. Huiswaarts kerende diamantairs zouden vrijgesteld worden van deze ‘cedulaire’ belasting. Concreet betekende dit dat de diamantairs, die vreesden voor een driedubbele belasting op hun buitenlandse winsten, er wellicht slechts één zouden moeten betalen, en die hadden zij in hun buitenlands vluchtoord al betaald.¹⁰⁷⁴ Maar de uitvoering van dit plan liet op zich wachten. Tijdens een diner ter ere van Ernest Oppenheimer op 30 november 1945 daagde Huysmans premier Van Acker uit iets te doen om de uitgeweken diamantairs aan te moedigen huiswaarts te keren. Van Acker beloofde in naam van de regering dat de belasting op de in het buitenland gemaakte winsten met de helft verminderd zouden worden.

De regering gaf slechts mondjesmaat deviezen vrij voor de aankoop van ruwe diamanten, en dat stelde de diamanthandel en -nijverheid voor uitdagingen. Het duurde ook enkele maanden voor de staat de ingeleverde deviezen van de handelaars omzette in frank. Hierdoor werd handelskapitaal nutteloos geblokkeerd, wat verlamvend werkte. De raad van de Federatie der Belgische Diamantbeurzen besloot in oktober 1946 om de vermaarde economist Fernand Baudhuin aan te stellen om deze problematiek te onderzoeken. Baudhuin boog zich op vraag van de raad eveneens over voorwaarden voor de thuiskomst van de diaspora en het herinrichten van de vrijhandel.¹⁰⁷⁵ Maar de Federatie wilde vooral de façade van de diamanthandel hoog houden. Baudhuin inhuren was eerder een spectaculaire maatregel om de realiteit te verdoezelen, namelijk dat de zwarte markt als motor voor de diamanthandel fungeerde.

Zelfs het meest draconische regime zou er nooit in geslaagd zijn om de fraude en de zwarte markt uit de diamantwereld te weren. Dat was tijdens de bezetting heel duidelijk gebleken. In 1947 waren de deviezen schaars en was de dreiging voor een dubbele belasting reëel. Het vertrouwen in de ‘geleide’ markt was zoek. Frauduleuze export naar de Verenigde Staten zorgde voor een kapitaalsaccumulatie op Amerikaanse bankrekeningen, waar het geld dan ook netjes bleef. Zo kwam het dat er in 1946 een discrepantie bestond tussen de Belgische exportstatistieken en de Amerikaanse importcijfers. Op deze wijze ging maar liefst 8 miljoen USD – 350.620.000 frank plus tien percent exporttaks – voor de Belgische staat verloren.¹⁰⁷⁶

Een bloeiende zwarte markt was daarom nog geen slechte zaak voor de heropleving van het Antwerpse diamantcentrum. Diamantairs lieten zich moeilijk omlijnen en konden dus door een slordig of een tolerant beleid aangetrokken

worden. Zo stond de regering oogluikend toe dat de handelsbeperkingen sluiks omzeild werden door wat bekend zou worden als het 'Don Pedro'-systeem.

Na de bevrijding van België was Europa nog ruim een half jaar in staat van oorlog. Tot aan de capitulatie van Japan duurde het nog een jaar voor men de wapens neerlegde. De gebruikelijke restricties op de uitvoer werden dus in acht gehouden. Het einde van de oorlog bracht een geleidelijke maar kortstondige versoepeling van deze restricties. Maar onder het nieuwe regime van de Koude Oorlog gingen alweer een aantal afzetgebieden verloren voor de Belgische diamantnijverheid en -handel. België boycotte tijdens de Koude Oorlog de Sovjetunie en ook het Spanje van Franco met een uitvoertaks van 300 procent.¹⁰⁷⁷ Het ministerie van Financiën en het politieke bewind in Antwerpen, met Huysmans op kop, maakten zich zorgen om de concurrentiepositie van Antwerpen en lieten daarom oogluikend toe dat een kwart van de voorraden aan verboden bestemmingen geleverd werden. Facturen werden stevast in naam van de fictieve 'Don Pedro' uitgeschreven.¹⁰⁷⁸ Het 'Don Pedro'-systeem was dus goed voor meer export uit België en voor betaling in eender welke munt, niet enkel harde valuta. Ook in Frankrijk en Italië, twee landen die geen deviezen vrijmaakten voor diamanten, waren er tal van 'Don Pedro's'. Deze correctieve maatregel drong zich op omdat bij het wegblijven van Antwerpen op een bepaalde markt haar plaats gretig werd ingenomen door concurrenten, vooral uit Israël. Bovendien waren de lonen en sociale lasten er veel lager dan in België. Het 'Don Pedro'-systeem redde de Belgische diamantnijverheid vooral in het moeilijke jaar 1947 van een gewisse ondergang. De staat was hier eveneens mee gebaat omdat méér export ook méér inkomsten betekende. Het hoofdmotief was het verhinderen van kapitaalsvlucht. Het systeem kende dus mooie dagen, al stuitte het soms op meestal jonge idealistische of overijverige ambtenaren van Financiën. Die werden dan terstond door oude rotten van de politiek op hun plaats gezet.¹⁰⁷⁹

Een laatste *pull*-factor die bijdroeg tot de thuiskomst van de diamantdiaspora was de kordate houding van het Antwerpse stadsbestuur en de Antwerpse diamantmiddens tegenover anti-semitische oprispingen. Reeds in de loop van 1943 had COFDI geprobeerd de vertwijfelde diamantdiaspora gerust te stellen op dat vlak. Daartegenover vertelde iemand die onder de bezetting in Antwerpen geleefd had in New York hoe sommige diamantairs de Duitsers in hun anti-joodse politiek hadden gesteund. Dit had het enthousiasme om huiswaarts te keren afgekoeld. Deze geruchten staken in juli 1945 weer de kop op. Leden van het *Diamond Center* in New York die de situatie met argusogen volgden, waarschuwden Huysmans hiervoor en riepen hem, Goldmuntz en hun

gewezen voorzitter Ginsburg op om geruststellende boodschappen de wereld in te sturen.¹⁰⁸⁰ Huysmans stak zijn afkeer voor racistische reflexen nooit onder stoelen of banken. Voor hem moesten en zouden de uitgeweken diamantairs in Antwerpen in een tolerante gemeenschap opgenomen worden.¹⁰⁸¹

Op dat moment was er nog geen sprake van de judeocide, het erkennen van het bijzondere karakter van de jodenvervolging en de jodenuitroeijing.¹⁰⁸² Het joodse vraagstuk was geen thema voor de Belgen en andere geallieerden in Londen. De vervolgingen werden als losse elementen beschouwd die enkel het kwaadaardige karakter van het naziregime benadrukten. Er werd geen verband gelegd tussen de plunderingen en de vervolgingen. Politici hadden weinig te winnen bij een belangenbehartiging van de joden: 90 percent van hen had geen Belgisch staatsburgerschap en was dus niet stemgerechtigd. Joden werden beschouwd als tweederangsburgers. Geassimileerde Belgische joden in Londen zaten verveeld met de niet-geassimileerde immigranten, die een bron vormden van anti-semitisme. Ook zij lieten zich niet in met wat er zich op het vasteland afspeelde. Na de bevrijding bestond er dan ook geen bijzonder beleid tegenover

373

Inhuldiging van het monument voor oorlogsslachtoffers achter de Diamantclub (Antwerpen, 1949) – Foto: Diamantclub van Antwerpen

de overlevenden van de judeocide.¹⁰⁸³ In diamantkringen was men wel gevoeliger geworden voor bepaalde maatschappelijke fenomenen, zoals de naoorlogse verbroedering met Duitsland of de tendens om in tijden van dalende conjunctuur een zondebok te zoeken voor de economische moeilijkheden. Volgens Osias Frey, vice-voorzitter van het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD), waren de redenen waarom diamantairs België hadden verlaten en waarom zij niet terugkwamen dezelfde: ‘onaangename herinneringen en ondervonden vernederingen’.¹⁰⁸⁴ Het anti-semitisme verdween volgens verschillende geïnterviewde joodse diamantairs nooit helemaal uit de diamantwereld. Wij volgen Viviane Teitelbaum dus niet als zij in haar boekje *Diamantaire. L’Univers & les coulisses d’une passion* beweert dat er geen conflicten bestaan tussen de verschillende etnische groepen in de sector in zoverre zij zich aan de vertrouwenscode houden. Wellicht wilde Teitelbaum een verzoenend, politiek correct beeld schetsen van de Vlaamse diamantairs op een ogenblik waarop de Belgische publieke opinie bijzonder kritisch stond tegenover de politiek van Israël in de bezette Palestijnse gebieden.¹⁰⁸⁵

Realisatie van de door Ernest Oppenheimer beloofde steun

Ernest Oppenheimer had zich tijdens de onderhandelingen over de contracten tussen *Dicorp* en de *Forminière* geëngageerd om stocks slijpbaar achter te houden voor het heropstarten van de Belgische diamantnijverheid na de oorlog. Dat was een eerste maal gebeurd bij de onderhandelingen van april 1942 en werd bevestigd in de marge van de akkoorden van 15 september 1943 over de Belgische participatie in de *stockpile*. (Zie p. 297 en 305) Zowel de *Diamond Trading Company* (DTC), de Britse overheid als de kolonie, had zich ertoe geëngageerd om dit plan te steunen. Praktische aspecten van het bevoorradingsplan werden in december 1944 besproken met de zending Eekelers. De Britse bereidheid om aan de noden van de Belgische diamantnijverheid te voldoen, werd mee bepaald door de aanhoudende druk om de Amerikaanse bevoorrading op te voeren. De Britse argwaan tegenover de Amerikaanse eisen had in mei 1945 een hoogtepunt bereikt. Men realiseerde zich toen dat ‘s werelds strategische diamantreserves van de Britse naar de Amerikaanse invloedssfeer verschoven waren. In de Verenigde Staten en in Canada bevonden zich toen 23 miljoen karaat, in Londen en Kongo nog slechts 12,3 miljoen. Geen wonder dus dat de Britten meer dan ooit probeerden om de *Forminière* aan zich te binden. Dat werd dus concreet bepaald door het contract tussen *Dicorp* en de *Forminière*. Waar traditioneel om elke 5 jaar opnieuw over het contract onderhandeld werd, was men uitzonder-

lijk overeen gekomen om het volgende overleg ten laatste 9 maanden na de bevrijding van België te houden, namelijk in mei 1945. In dit vooruitzicht probeerden de Britten al in een goed blaadje te staan bij de Belgen door hun steun aan Antwerpen. De eerste, overhaaste levering van 30.000 karaat in februari 1945 maakte dus deel uit van een charmeoffensief.

De DTC had de tijd echter niet genomen om een aangepaste selectie te maken. Deze eerste levering bestond gewoonweg uit 'de la merde' om de woorden van een toenmalige koper te gebruiken.¹⁰⁸⁶ De Antwerpse diamantairs voelden zich meteen misdeeld en beweerden bij hoog en bij laag dat de nieuwe diamantcentra, zoals Palestina en New York, met betere stenen bevoorraad werden. Vóór het einde van de oorlog met Japan werden inderdaad nog steeds industriestenen van hoge kwaliteit, die dus in aanmerking konden komen om in Antwerpen geslepen te worden, aan de Verenigde Staten verkocht. In september 1945 gingen twee vertegenwoordigers van de *Algemene Diamantbewerkerbond* (ADB), Schoeters en Thielemans, naar Londen om het kwaliteitsprobleem aan te kaarten. Voor het eerst werd het hun duidelijk dat, hoewel Antwerpen geprivilegieerd zou worden, ook andere centra bevoorraad zouden

Hulde aan Sir Ernest Oppenheimer (Antwerpen, 1945); v.l.n.r.: minister van Koloniën Robert Godding, Frans Van Cauwelaert, Ernest Oppenheimer, Romi Goldmuntz (spreker), Achilles Van Acker, Camille Huysmans – Foto: SBD

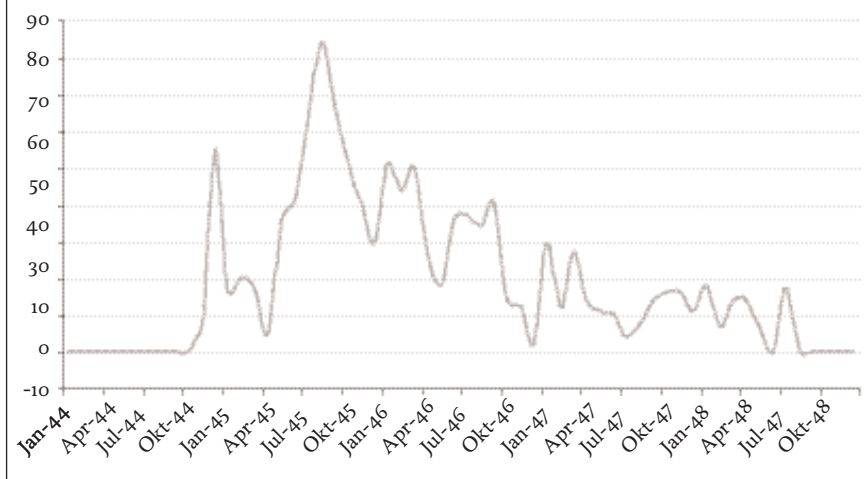
worden. Zo werd bijvoorbeeld al het in Londen beschikbare ‘zand’ – diamantpoeder – verdeeld over Antwerpen (60%) en Palestina (40%). Ernest Oppenheimer beschouwde Antwerpen en Amsterdam als ‘meer verdienen’ dan andere, maar de dagen dat deze beide diamantcentra samen 96% van de wereldproductie verwerkten, waren voorbij.¹⁰⁸⁷ In 1954 verwerkten ze nog hooguit 60 percent van het gewicht en 40 percent van de waarde.

Inmiddels besprak Oppenheimer de volgende leveringen met de Belgen. Hij overwoog een extra levering van 400.000 karaat boven op de normale jaarlijkse leveringen. De ADB-delegatie keerde dus met goed nieuws huiswaarts. Oppenheimer hield er evenwel rekening mee dat tijdens de oorlog speculatieve voorraden aangelegd waren, die nu opgebruikt moesten worden. Hij remde de productie daarom af, stelde de volgende leveringen uit en waarschuwde de Antwerpse diamantairs voor een onverantwoorde uitbreiding van het arbeiders- en leerlingenbestand.¹⁰⁸⁸ Het Antwerpse diamantmilieu kon zich niet neerleggen bij de nieuwe situatie. De daaropvolgende jaren bleven de diamantairs haast traditiegetrouw een betere bevoorrading eisen.¹⁰⁸⁹ Pas in het kader van het al besproken Nationaal Coördinatie Comité voor Diamant, werd de relatie met Londen opnieuw normaal. In april 1949 vertrok er opnieuw een Belgische delegatie naar Londen om de plaats van Antwerpen in de diamanthandel te bespreken. Hoewel de ruwleveringen niet zonder meer verbeterden, werd bevestigd dat Antwerpen de voorkeur behield op de andere zich ontlukende diamantcentra.¹⁰⁹⁰

De terugkeer van de joodse diamantairs

Hoe zit het nu eigenlijk met de terugkeer van de joodse diamantairs? Hoeveel van hen schreven zich in de naoorlogse jaren bijvoorbeeld in bij het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD)? De onderstaande tabel geeft hier enig idee over. We konden niet met zekerheid nagaan welke leden joods waren. Ofschoon een Duits of Slavisch klinkende naam geen sluitend bewijs is voor het ‘joods-zijn’, leert de ervaring dat personen met dergelijke namen in de diamantsector meestal joden zijn. Anderzijds kon ook gesteund worden op getuigenissen van overlevenden, informatie uit kwalitatieve bronnen en typisch joodse voornamen. De combinatie van beide geeft volgende resultaten:

Fig. 12: Inschrijvingen joodse diamantairs bij het SBD

Uit deze grafiek blijkt een eerste belangrijke stijging van de inschrijvingen net na de bevrijding. Wij gaan ervan uit dat het hier om ondergedoken joodse diamantairs ging. De tweede grote stijging valt samen met het einde van de oorlog in Europa en met de terugkeer van gevangenen en verplicht tewerkgestelden uit Duitsland. Vervolgens namen de inschrijvingen geleidelijk af, maar de sterk gekartelde curve wijst erop dat de joodse leden zich in groepjes inschreven bij het SBD. De reden hiervoor is niet duidelijk. Tussen de zomer van 1945 en de winter van 1948 deed er zich geen merkbare stijging meer voor. Ook uit de ledenboekjes van de Diamantbeurs blijkt dat er in 1946 geen herinschrijvingen meer waren.¹⁰⁹¹ In 1947 had de Diamantbeurs nog steeds minder leden dan in 1939. De grote terugkeer van de diamantdiaspora, als die ooit plaatsvond, viel dus niet voor in die periode.

Kunnen deze resultaten getoetst worden aan de schaarse kwalitatieve gegevens over de terugkomst van de vluchtelingen? In november 1944 stelde de raad van bestuur van de Diamantbeurs vast dat er van de 1500 vooroorlogse leden slechts 200 teruggekeerd waren, 700 à 800 – of 50 percent – zich in het buitenland bevonden en 400 à 500 – of 30 percent – gedeporteerd waren.¹⁰⁹² Na de winter van 1944 vinden we slechts sporadische evidentie van teruggekeerde diamantairs. Veel wijst erop dat de besturen van de beurzen en van andere organisaties nog niet naar België teruggekeerd waren. In mei 1945 meldde de Diamantbeurs dat het bestuur zich nog in het buitenland bevond. Bij de

Diamantclub hadden zich in mei 1945 nog maar enkele ondergedoken diamantairs gemeld. Op dat moment bestond 70 percent van het ledenbestand van het New Yorkse *Diamond Center* nog steeds uit Antwerpenaars.¹⁰⁹³ In feite kampten veel Antwerpse diamantairs die terug wilden keren met administratieve problemen. De geruchten over anti-semitisme in Antwerpen koelde bovendien méér dan één vluchteling af.¹⁰⁹⁴ Eekelers en Goldmuntz vertrokken op 5 december 1945 naar de Verenigde Staten om de uitgeweken diamantairs ervan te overtuigen terug te keren. Onderweg deden zij ook Londen aan. Toen de twee verslag uitbrachten, leek er alvast geen sprake van een spoedige, massale terugkomst.¹⁰⁹⁵ Een aantal belangrijke diamantairs kwam in Antwerpen poolshoogte nemen, werd eventueel lid van de diamantbeurzen, maar vestigde zich nog niet met zijn familie in België. Het duurde tot de diamantcrisis van 1947 aler een aantal diamantairs, vooral uit Cuba, terugkwam. Volgens Goldmuntz steeg toen ook in New York de bereidheid om terug te keren gevoelig. De diamantnijverheid in de Verenigde Staten was immers stilgevallen. Toch was er in 1949 nog steeds kritiek op de aanpak of liever het gebrek aan een aanpak door de regering, die er niet in geslaagd was om de grote diamantairs terug naar België te lokken. Men verweet de overheid in deze aangelegenheid een ‘*après moi le déluge*’-politiek’. Volgens David Urlik mocht de waaier van maatregelen die door de verschillende overheden genomen was, nooit echt baten. ‘Waarom zou men het rijke overvloedige Amerika verlaten voor het geruïneerde Europa?’ Er moest iets bijzonders gebeuren.

Dat bijzondere evenement werd de Korea-oorlog bij de aanvang van de jaren '50. Door deze nieuwe oorlog ging de Amerikaanse aandacht weer volop naar de samenstelling van een strategische *stockpile*. Een aantal Antwerpse diamantairs slaagde erin deze markt naar zich toe te trekken en veroorzaakte een geweldige geldtoevoer naar Antwerpen. Dat vormde de stimulans voor de overblijvende diamantairs om eindelijk terug te keren. Volgens Urlik was 1950 een scharnierjaar, waarin de basis voor de toekomst van de sector werd gelegd.¹⁰⁹⁶ Door nieuwe leden uit het buitenland en de terugkeer van de vluchtelingen, bereikte de Diamantbeurs in 1951 opnieuw haar vooroorlogse ledenaantal.¹⁰⁹⁷ Hetzelfde was het geval bij de andere beurzen.

SCHADELOOSSTELLING EN RESTITUTIE

De eerste leveringen uit Londen kwamen snel tot stand, maar volstonden kwantitatief en kwalitatief niet. Mocht een deel van de door de Duitsers geroofde dia-

manten gerecupereerd kunnen worden, dan had dat een belangrijke bijdrage kunnen leveren tot de wederopbouw van de nijverheid. Het had ook heel wat diamantairs financieel kunnen rehabiliteren. Velen waren immers verzwakt of zelfs geruïneerd uit de oorlog gekomen. De recuperatie van de geroofde en verplicht verkochte diamanten, samen 941.030,50 karaat boort, ruwe en industriediamant en 13.000 karaat geslepen diamanten, was eerst een overheidsaangelegenheid. Maar de overheid was er al vóór, tijdens en na de bezetting niet in geslaagd om de belangen van de diamantsector te behartigen, en de onkunde van de staat zou ook in het recuperatiedossier blijken. De diamantsector moest zelf de handen uit de mouwen steken.

Restitutie van de geblokkeerde geldsommen bij de Société française de Banque et de Dépôt

Om de ontvreemding van ‘joodse’ diamanten in Antwerpen een schijn van legaliteit te geven, hadden de Duitsers de stenen zelf aangekocht. De aankoop gebeurde meestal wel onder dwang. De opbrengst van deze dwangmatige verkoop werd niet aan de verkoper uitbetaald, maar belandde op een geblokkeerde rekening in een bank onder Duitse controle. Tegen het einde van de bezetting waren de geblokkeerde geldsommen overgeheveld naar de *Société française de Banque et de Dépôt* (SFBDD), een Franse bank die door de bezetter onder haar beheer was geplaatst. Toen de beheerder of Verwalter van deze rekeningen, de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* (BTG) naar Duitsland was gevlucht, nam die het geld van de rekeningen niet mee. De Belgische autoriteiten konden het na de bevrijding recupereren en onder sekwestre plaatsten. De dienst van het Sekwestre moest krachtens artikel 8 van de Besluitwet van 23 augustus 1944 de vijandelijke goederen inventariseren, bewaren en beheren. De BTG was een vijandelijke trustmaatschappij en viel dus onder het Sekwestre.¹⁰⁹⁸ De individuele rekeningen, plus een aantal later ontdekte posten, waren goed voor een totaalbedrag van 21.286.057,03 frank. Ze moesten verdeeld worden onder 888 rechthebbenden. De voornaamste voorwaarde om aanspraak te kunnen maken op het geld, was dat die vergoeding niet gecumuleerd mocht worden met de terugname van het ontvreemde goed. Omdat de Belgische zendingen in Duitsland de ontvreemde diamantpartijen eerst nog niet op het spoor waren, kozen de meeste diamantairs ervoor de geldsom van hun geblokkeerde rekening in ontvangst te nemen. In principe was dat een onherroepelijke keuze. Toen een aantal partijen diamant later aan België teruggegeven werd, besloot het ministerie van Financiën – waaronder het Sekwestre ressorteerde – dat de slachtoffers hun

aanvankelijke keuze bij uitzondering ongedaan konden maken. Het teruggestorte geld ging dan naar de schatkist.¹⁰⁹⁹

Recuperatie van teruggevonden diamantpartijen

Agenten als Hans Rohrbach, Wilhelm Klein, Johann Urbanek en Gustaaf Breugelmans werden door de *Dienststelle Veltjens* van het *Vierjahresplan* in Den Haag ingeschakeld om geslepen diamanten vooral in Spanje en Portugal van de hand te doen, zoals we eerder zagen. Een deel van die diamanten werd door de Spaanse en Portugese autoriteiten als smokkelwaar in beslag genomen. De overige briljanten waren tijdens de laatste dagen van het naziregime door *Ministerialrat* Friedrich Kadgien van het *Vierjahresplan* aan trouwe partijgenoten toevertrouwd. Al deze diamanten doken na de oorlog her en der weer op als gevolg van *research* door Britten, Belgen en Nederlanders. De ruwe en industriediamanten die door Urbanek in Antwerpen waren opgekocht, waren naar de *Reichsstelle für technische Erzeugnisse* (RTE) gegaan. In juli 1944 was deze instelling opgegaan in de *Reichsstelle für Edelmetalle* (RE), die de resterende Duitse voorraad, zo'n 344.878,30 karaat, tijdens de laatste weken van het Derde Rijk opborg in Thüringen.¹¹⁰⁰ Begin april 1945 werd een deel van de diamanten door de Sovjets in beslag genomen. Een tweede deel werd door een ambtenaar van de RE, die de diamanten niet in Russische handen wilde zien vallen, aan de Amerikanen overgemaakt. Zo legden zij op 23 mei 1945 beslag op ongeveer 186.000 kt ruwe diamanten.¹¹⁰¹ De partij werd ondergebracht in de *Reichsbank* te Frankfurt.

De recuperatie van deze stenen was geen eenvormige operatie. Er gingen losse initiatieven uit van het ministerie van Buitenlandse Zaken, de geallieerde organen, de Dienst voor Economische Recuperatie en de Federatie der Belgische Diamantbeurzen (Federatie). Omdat iedereen de teruggevonden diamanten graag voor zich hield, verliep de recuperatie ervan moeizaam en traag. Ook de Amerikaanse bezettingsautoriteiten in Duitsland lagen lang dwars. Zij wilden het ruwe diamant in de Duitse industrie injecteren. Dat paste in hun Duitse rehabilitatiepolitiek tijdens de Koude Oorlog.¹¹⁰² Hoewel meestal zeer duidelijk bleek dat de diamanten uit Antwerpen afkomstig waren, maakten de buitenlandse autoriteiten van de gebrekkige Belgische identificatie van de individuele rechthebbenden gebruik om de diamanten niet terug te geven aan België. De Belgische argumentatie steunde eerder op de notie van collectief nationaal patrimonium, waarvan gemakkelijker aangetoond kon worden dat het door de Duitsers ontvreemd was. Een van de redenen waarom de Belgen er niet in slaagden om de gevraagde bewijzen voor te leggen en in vergelijking met

Nederland naast het net visten, was dat de Belgische overheid weinig moeite deed om een rigoureuus onderzoek uit te voeren. Men ging er immers van uit dat België, net als na de Eerste Wereldoorlog, vrij onvoorwaardelijk zou genieten van Duitse compensaties. De laksheid die hieruit voortvloeide, bleef niet zonder gevolgen voor de behandeling van de restitutedossiers. Zo kwam het dat de samenwerking tussen Buitenlandse Zaken, de Dienst voor Economische Recuperatie (DER)¹¹⁰³ en het krijgsauditoraat na verloop van tijd plaats moest ruimen voor een samenwerking met de Nederlandse collega's van het Algemeen Commissariaat voor Economische Recuperatie en vooral ook de Federatie der Belgische Diamantbeurzen (Federatie). Die laatste werd gemobiliseerd omdat zij over meer middelen beschikte dan de staat, bijvoorbeeld om dure Amerikaanse advocaten in te zetten. Maar ook omdat de Federatie het spel harder kon spelen zonder gevaar op een diplomatiek incident met de Verenigde Staten, wat België zich op dat moment niet kon veroorloven.

Er werden diamanten gerestitueerd door diverse Europese landen¹¹⁰⁴ en door de Amerikaanse bezettingsautoriteiten in Duitsland (oktober 1950). Vooral de restitutie van 165.457,69 karaat ruwe diamanten door de Amerikanen had de verwachtingen in Antwerpen hoog doen oplopen. De ruwbevoorrading vanuit Londen verliep in 1950 nog steeds gebrekkig. Een extra aanvulling was welkom geweest. Maar in het kader van de Korea-oorlog wilden de Verenigde Staten alweer een strategische *stockpile* aanleggen. Amerika stelde daarom als voorwaarde voor de restitutie van diamanten dat die aan de Verenigde Staten verkocht zou worden, liefst van al aan de Amerikaanse regering. België slaagde erin om de diamanten te veilen, zorgde ervoor dat de Amerikaanse koper het hoogste bod deed en slaagde er ook in om, conform de Belgische wet, het deel van de partij dat uit slijpbaar bestond – 3248,65 kt – in België te houden. De overige 162.000 karaat ruwe diamanten werden in juli 1951 verkocht aan de *Antwerp Diamond Company*, waar Frans Raeymaeckers een van de vennoten van was. Die onderneming was de Antwerpse vertegenwoordiger van de Amerikaanse firma *Diamond Distributors Corporation* uit New York, die rechtstreeks betrokken was bij het creëren van de Amerikaanse *stockpile*.¹¹⁰⁵

Op 21 december 1950 stemde de beheerraad van de DER ermee in dat de diamanten toevertrouwd werden aan de Federatie aangezien die erin geslaagd was de restitutie af te dwingen. De Federatie stond dan ook in voor de openbare verkoop en de verdeling van de opbrengst onder de rechthebbenden. De DER behield wel de uiteindelijke controle over deze handelingen.¹¹⁰⁶

Schadeloosstelling van de rechthebbenden

Adolphe Rotti – Foto: Willy Rotti

De Federatie werd dus de officiële bewaarder van de teruggegeven diamanten.¹¹⁰⁷ Ze stortte de opbrengst van de verkochte diamanten in een fonds om alle slachtoffers van de diamantroof te vergoeden. Daartoe werd op 8 mei 1951 een speciaal comité opgericht onder de naam *Conseil des XX*. Het voorzitterschap hiervan ging naar Adolphe Rotti, voorzitter van de Federatie en van de Diamantclub van Antwerpen. In de raad van het comité zetelden vertegenwoordigers van de vier Antwerpse diamantbeurzen die bij de Federatie aangesloten waren. Rotti kon eveneens rekenen op de actieve steun van de DER en het ministerie van Wederopbouw. Jean-

Pierre Sabbe van de DER werd later zelfs door de Federatie aangeworven om er de schadeloosstellingsoperatie te leiden. Alle besluiten die de *Conseil des XX* in dit dossier nam, moesten worden goedgekeurd door de regering. In juni 1951 vergaderden de *Conseil des XX*, het ministerie van Economische Zaken, het ministerie van Wederopbouw en de DER in Brussel over de criteria voor de restituties. De vergoedingsprocedure zou opgesteld worden volgens de bepalingen van de wet van 1 oktober 1947 over de herstelling van oorlogsschade aan private goederen. Dat betekende wel dat al wie de Belgische nationaliteit had, in aanmerking kwam voor een tussenkomst. Vier op vijf van de beroofde diamantairs had geen Belgische nationaliteit. Dat betekende dus dat de Belgische slachtoffers op kosten van de niet-Belgische vergoed zouden worden, een situatie waarmee men zich in diamantkringen moeilijk kon verzoenen.¹¹⁰⁸ Het lag zeker niet in de bedoeling van de regering om een onderscheid te maken tussen Belgen en vreemdelingen. Men besloot dus wijselijk de wet naast zich neer te leggen. Volgens een andere belangrijke voorwaarde was het niet toegestaan om verschillende tegemoetkomingen, in de vorm van vergoedingen, verzekeringsuitkeringen of restituties te cumuleren. Dat betekende onder meer dat de

opbrengst van de diamantverkoop niet gecombineerd mocht worden met vergoedingen van de Belgische staat voor geleden oorlogsschade noch met de bedragen die het Sekwester had uitgekeerd.¹¹⁰⁹

Op 1 maart 1954 – tien jaar na het beëindigen van de oorlog – werd eindelijk begonnen met de terugbetalingen. In een eerste fase, namelijk van 1954 tot 1963, werden 441 dossiers behandeld. Tijdens de zitting van 23 oktober 1963 besloot de *Conseil des XX*, op voorstel van voorzitter Rotti, een tweede uitkering toe te kennen naar rata van 8 percent van de vorige en op basis van de overgebleven, met intresten vermeerderde fondsen. Tot maart 1966 verliepen de uitkeringen vrij vlot, daarna vertraagde de operatie. Slechts 264 dossiers kregen een tweede uitkering voor een totaal bedrag van 3.200.000 frank.¹¹¹⁰ De *Conseil des XX* nam zich voor om een derde en laatste uitkering voor te bereiden. Ditmaal moesten de dossiers aan bod komen die eerder om minder zwaarwichtige redenen waren verworpen. Zo ver kwam het echter nooit. Oud-voorzitter van de Diamantclub Jos Lens spande een gerechtelijke procedure in, waardoor de uitbetaling voor onbepaalde tijd uitgesteld werd. Niet iedereen was het eens met de afgesproken werkwijze of met het mandaat dat aan de Federatie werd verleend. Sommigen waren niet te spreken over de grote sommen die voor de behandeling van dit dossier werden uitgegeven, zonder dat de slachtoffers hiervan op de hoogte werden gebracht. De Federatie moest haar werkzaamheden staken tot de erfgenamen van de inmiddels overleden Jos Lens de klacht op 27 augustus 1973 introkken.¹¹¹¹ Eindelijk kon men overgaan tot de definitieve uitkering, maar dat bleek een onmogelijke taak. Er was te veel tijd voorbijgegaan. Men stuitte op erfenissen met verschillende erfgenamen, titularissen die sinds de eerste uitbetaling overleden waren en zo meer. Bovendien, en dit was waarschijnlijk de doorslaggevende factor, verwachtte men dat de kosten voor een voortgezet onderzoek hoger zouden oplopen dan het uit te keren saldo. En er was al die tijd geen enkele individuele vraag of claim meer ingediend.¹¹¹² Op 13 april 1984 werd de Antwerpse Diamantbank door beheerder Rottenstein, algemeen secretaris Saxer, en voorzitter Sylvain Zucker verzocht het saldo over te schrijven op de gewone rekening van de Federatie. Daarna stierf de *Conseil des XX* een stille dood zonder ooit officieel ontbonden te worden.

Vanaf 1949 troffen de West-Duitse autoriteiten maatregelen om slachtoffers van nazi-vervolgingen schadeloos te stellen. Deze wetgeving was het best bekend onder de gemeenschappelijke noemer *Wiedergutmachung*. De Duitse restitutiewet (*Bundesrückerstattungsgesetz of BriiG-wet*) van 17 juli 1957 maakte daar deel van uit. Hoewel de Duitse BRiG-wet vooral bedoeld was voor op West-Duits grondgebied geroofde goederen, werden ook goederen behandeld waar-

van bewezen kon worden dat zij uit bezet gebied naar Duitsland afgevoerd werden. Dat opende de deur voor een aanvullende schadeloosstelling van beroofde diamantairs uit Antwerpen.¹¹³

In maart 1959 werden op verzoek van de *Aide aux Israélites Victimes de la Guerre*, het Centraal Israëlitisch Consistorie van België, de Federatie der Belgische Diamantbeurzen en bepaalde banken vier aanvragen om schadeloosstelling ingediend, onder meer voor in beslag genomen diamanten.¹¹⁴ Er werd van de aanvragers wel verwacht dat zij voor elk dossier konden aantonen dat de ‘geclaimde’ goederen na de ontvreemding op het grondgebied van de voormalige Bondsrepubliek Duitsland terecht kwamen, een haast onmogelijke opdracht. Daarom deden de Belgische schuldeisers een beroep op de DER om in hun naam te bemiddelen.¹¹⁵ De DER boekte evenmin succes. De vrees voor een onbillijke behandeling van de slachtoffers was daarom niet denkbeeldig. Frankrijk, België en Nederland oefenden druk uit op Duitsland om aan deze eis te verzaken. Duitsland liet de verplichting om het individuele bewijs van afvoer naar Duitsland voor te leggen, varen. Voortaan volstond de erkenning van de algemene bestemming van bepaalde goederen, steunend op historisch onderzoek of op de stukken van het proces van Nürnberg.

Op 6 februari 1959 sloten Brussel en Bonn op basis van de BRüG-wet een verdrag waardoor de eis van de diamantairs uiteindelijk conform verklaard kon worden. Binnen de DER, intussen de officiële woordvoerder van de Belgische rechthebbenden bij het Duitse *Wiedergutmachungsamt*, werd Jean-Pierre Sabbe aangesteld om de belangen van de diamantairs te behartigen. De meeste tegemoetkomingen werden in de periode 1961-1964 uitgekeerd, met uitlopers tot in 1967. Het ging in totaal om een bedrag van 179.969.640,58 frank.¹¹⁶

Een voorbeeld van een individueel dossier geeft een duidelijker beeld van de concrete toepassing van de vergoeding. De Duitsers verplichtten de joodse diamantair D.R. tijdens de bezetting zijn diamanten, met een aangegeven waarde van 76.335 frank, in bewaring te geven aan de Diamantcontrole. Nadat Frensel ze overnam, werden de diamanten aan Duitsland verkocht voor 22.842,05 frank, een bedrag dat op een geblokkeerde rekening kwam. De schadeloosstelling die de Federatie aan D.R. uitkeerde, bedroeg het drievoud van het geblokkeerde bedrag, of 68.526 frank. De tweede uitkering van de Federatie aan D.R. bedroeg 8% van de vorige of 5482 frank. In het totaal ontving D.R. 74.008 frank. De derde uitkering zou nog 3400 frank opgeleverd hebben, maar werd nooit uitbetaald. Krachtens de BRüG-wet kreeg D.R. in 1964 wel nog een uitkering van het *Wiedergutmachungsamt* van 39.036,49 frank.¹¹⁷

De epuratie van de Belgische diamantsector was vooral symbolisch. Een harde en opportunistische volkseparatie, in leven gehouden door een krijgsauditoraat dat moeite had om de complexiteit van de diamanteconomie te vatten, moest na verloop van tijd plaats ruimen voor een pragmatischer en meer vergevingsgezinde aanpak. Enkel de leiding van de oorlogsorganisatie moest langer wachten op een buitenvervolginstelling. De reden hiervoor was wellicht dezelfde als die gold voor Breugelmans. De meerderheid van de diamantlieden zou de buitenvervolginstelling van die personen niet aanvaard hebben. Men vreesde voor onlusten en dat wilden de Belgische autoriteiten precies vermijden. Dewyspelaere, Van Rijkevorsel, Michiels en Breugelmans betaalden hiervoor de prijs, hoezeer hun profielen ook van elkaar verschilden. Op Breugelmans na werd iedereen na verloop van tijd uiteindelijk ontslagen van rechtsvervolging. De diamantinstellingen en de Nieuwe-Orde-organen werden voor de schijn opgedoekt. Ze werden vervangen door nieuwe, gelijksoortige organen. Uitgesloten diamantairs werden al snel opnieuw geïntegreerd. De werkelijke macht verschoof intussen van de bezettingselites en de al even opportunistische bevrijdingselites naar de teruggekeerde diamantairs van de diaspora en hun bolwerken, de diamantbeurzen. Zelfs de afwezige joodse hoogwaardigheidsbekleders kregen op papier leidende posten. De kern van deze macht was geconcentreerd in het *Diamond Office*. Dat werd door de zegevierende Britten opgelegd als voorwaarde voor het hervatten van de handel in Antwerpen en was ook nodig voor het terugwinnen van het nationale en internationale vertrouwen in de Belgische diamanthandel en -nijverheid. De machtstoename van de beurzen ging ten koste van het Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid (SBD), de vooroorlogse, uitgesproken joodse werkgeversorganisatie die nu een vluchtoord werd voor gemarginaliseerde maar daarom nog niet verarmde 'Vlaamse' diamantlieden. Na de politieke zege van de CVP in maart-april 1947 vonden zij bij deze partij steun. Zij lieten de 'Londenaars' en de joden hun plaats dan ook niet zonder slag of stoot innemen. Alweer klonk de vooroorlogse eis tot rechtstreekse bevoorrading door de *Forminière*, de sleutel tot hun ontvoogding tegenover de machtige joodse *sightholders*. Maar het Londense ruwsyndicaat had de *Forminière* hecht aan zich gebonden. De trouw van de *Forminière* werd deels afgekocht door een voorkeursbehandeling voor Antwerpen. Toch kwam de economische ervaring, ondanks een specta-

culaire start, traag op dreef. Inspanningen van de overheid om Antwerpen aantrekkelijk te maken of om de diamantdiaspora aan te moedigen terug te keren, boekten slechts beperkte resultaten. Enkel de combinatie van een crisis in de nieuwe oorlogsdiamantcentra en een economische *boom* in Antwerpen als gevolg van de Koreaoorlog zetten de diaspora tot een massale terugkeer aan.

9. Epiloog

De triomf van Antwerpen als werelddiamantcentrum na de oorlog is, ondanks alle politieke aandacht voor de sector, toch vooral aan haar economische verwezenlijkingen te danken. Hoe realiseerde het diamantbedrijf zijn heropleving? We vergelijken het succes van Antwerpen met de situatie in de door Antwerpse vluchtelingen gestichte nieuwe oorlogscentra – onder meer New York en Palestina – en de traditionele centra, zoals Parijs, Amsterdam en Idar-Oberstein. Hoe verging het de Belgische diamantsector de voorbije decennia? Op het vlak van de diamantnijverheid valt vooral de delokalisatie op, terwijl op het gebied van de diamantproductie de onafhankelijkheid van Kongo een heel nieuwe situatie creëerde. Alleen de diamanthandel haalde de eeuwwisseling zonder al te veel kleerscheuren.

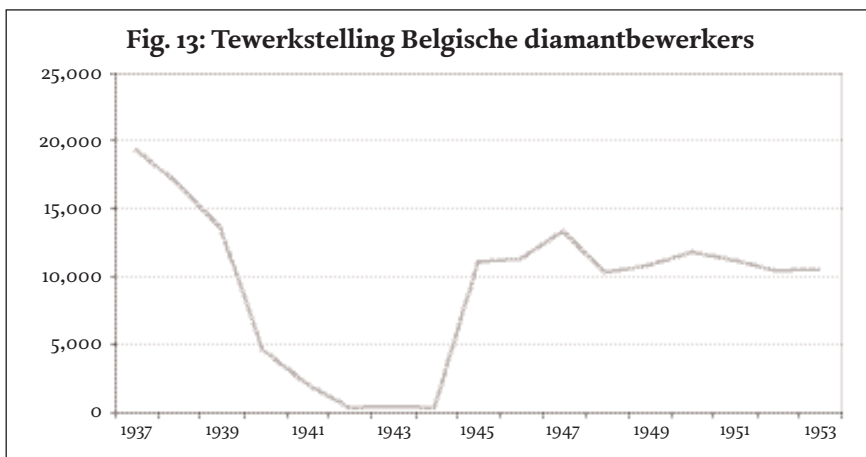
Wij blikken even vooruit om ook de recente evolutie van de Belgische diamantindustrie, zij het louter op basis van getuigenissen en persartikels, in kaart te brengen. Ten slotte worden een aantal vraagstukken behandeld waarover het bestaande onderzoek nog geen uitsluitsel kon geven.

DE HEROPLEIVING VAN ANTWERPEN ALS WERELDDIAMANTCENTRUM

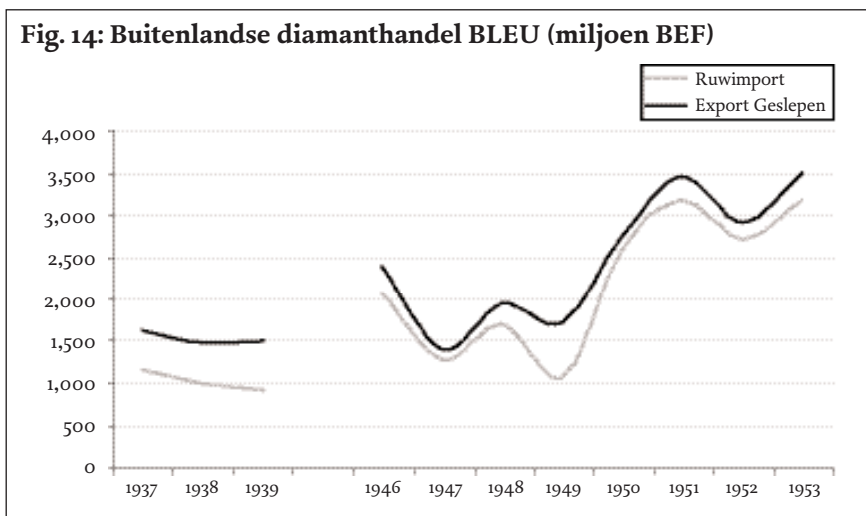
De diamantnijverheid was de eerste Belgische industrie die na de bevrijding weer van start kon gaan.¹¹¹⁸ In augustus 1945 rapporteerde Steven Hofman, het hoofd van de *Diamond Section* van de Amerikaanse *War Production Board* (WPB), tijdens zijn bezoek aan België, dat het bevoorradingsstelsel begin 1945 al goed functioneerde.¹¹¹⁹ In de winter van 1945 meenden verschillende waarnemers dat de definitieve redding of de hergeboorte van de Belgische diamantnijverheid een feit was.¹¹²⁰ Wij willen dit toetsen aan de tewerkstelling in de sector, de export van geslepen diamanten en de ruwimport.

Uit figuur 13 blijkt in elk geval de spectaculaire heropleving van 1945. Het grote verschil tussen figuur 14 en figuur 15 ligt in het naoorlogse startpunt in 1946. Bij de diamanthandel begint de curve met een daling om vanaf 1947 de trend van de algemene conjunctuur te volgen. Dat duidt op een snelle start, in tegenstelling tot de rest van de economie. Ook na de vertraging van de groei

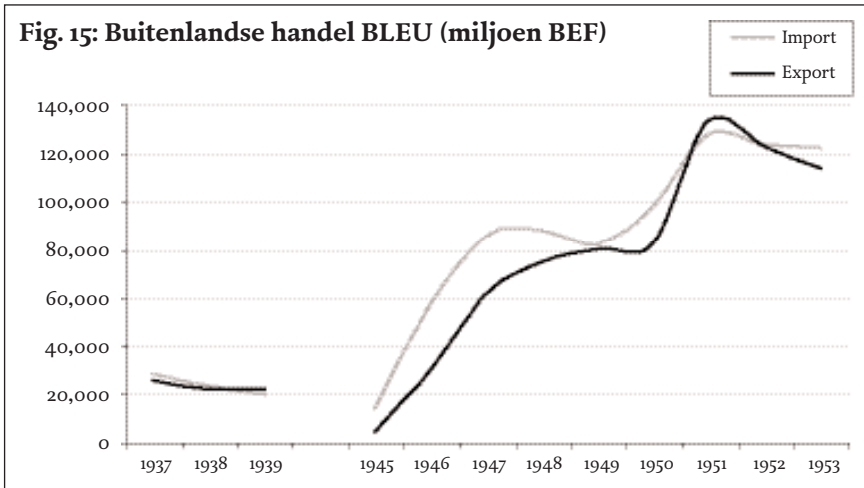
vanaf 1947 was het herstel in de diamanthandel toch sterker dan in de rest van de buitenlandse handel. Er zijn nog andere indicatoren die de belangrijke en vooral vroege start van de diamanteconomie aantonen. Zo was de diamanthandel en

Bron: Michielsens Albert, *De diamanteconomie. Waarde, Prijs en Conjunctuur*, Antwerpen, 1955, p. 87.

Bron: *Bulletin de la Banque Centrale du Congo Belge et du Ruanda-Urundi*, Bruxelles, n° 3, 1954; *Maandberichten voor de buitenlandse handel (NIS)*.

Bron: *Maandbericht voor de buitenlandse handel (NIS)*.

-nijverheid in 1945 goed voor 14,33 percent van de totale Belgische exportomzet. Daarmee kwam de sector op de tweede plaats, na de zware industrie met 19,36 percent. Hij behield deze tweede plaats ook in 1946 met 7,86 percent. De zware nijverheid was dat jaar goed voor 26,54 percent. In 1947 viel de diamanthandel en -nijverheid terug naar een 10de plaats met 3,38 percent, een bewijs dat de rest van de economie stilaan op dreef was gekomen.¹¹²¹ Uit de grafieken blijkt overigens ook het belangrijke handelsoverschot van de diamanthandel in vergelijking met de totale buitenlandse handel, waar de exportcurve die van de import haast nooit overschreed.

Na de aanwerving van de 300 in België overgebleven actieve diamantbewerkers, hoopten de ondernemers er na de bevrijding nog eens 1200 te kunnen tewerkstellen. Er werd een loonsverhoging doorgevoerd om makkelijker mensen aan te trekken, onder meer ook gekwalificeerde arbeiders uit andere industrieën.¹¹²² In juni 1945 waren er opnieuw 5000 tot 6000 arbeiders werkzaam in de diamantsnijverheid. Alle gespecialiseerde diamantbewerkers die beschikbaar waren, hadden ook werk, met inbegrip van de twaalf overgebleven joodse klovers die de deportatie hadden overleefd. Zij vroegen veel geld voor hun diensten. Een diamantbewerker die een weekloon van 1000 à 1500 frank had, verdiende behoorlijk veel. Klovers verdienden niet minder dan 20.000 frank per week, het veelvoudige dus van diamantbewerkers. In juli 1946 werkten tussen

15.000 en 17.000 mensen in de sector onder wie 150 à 200 klovers en 2500 laag-gechoolde arbeiders.¹¹²³ In 1955 werkten er 10.000 arbeiders en waren er 3000 werkloos. Sinds 1937 was de productiviteit weliswaar toegenomen – onder meer door de inmiddels geïntegreerde, mechanisch verstelbare dop – maar de koopkracht van de diamantbewerker was gedaald met 25 percent als gevolg van een loonstrijd met de buitenlandse centra. De Belgische diamantvakbonden, die ooit de touwtjes in handen hadden in een zeer goed georganiseerde, internationale vakbonds beweging, verloren na de oorlog veel van hun uitstraling. Protectionistische maatregelen en voordelige wisselkoersen in het buitenland drukten de Belgische lonen verder naar beneden.¹¹²⁴ Figuur 13 toont dat de tewerkstelling na de heropleving rond de 10.000 bleef hangen. Dat was zowat de helft van het arbeidersbestand van 20.000 à 25.000 in de jaren dertig, een niveau dat nooit meer gehaald zou worden.

De eerste domper op de euforie van 1945 en meteen ook het signaal dat het vooroorlogse peil niet meer gehaald zou worden, was de crisis van eind 1946. De *Diamond Trading Company* (DTC) had in 1934 de geweldige boortreserves van het voormalige Londens Syndicaat overgenomen en had tijdens het hele interbellum de volledige Kongolese productie systematisch opgekocht. Deze berg industriediamanten leek in 1940 te volstaan voor de oorlogsnoden. Een aantal Zuid-Afrikaanse mijnen werd daarom tijdens de oorlog gesloten. De vraag naar industriediamant liep echter zodanig op dat de volledige reserve van de DTC wegslonk, en de productie de schaarste niet tijdig kon opvangen. Er werden nieuwe mijnen ontgonnen maar een echte productietoename was pas na 3 tot 4 jaar mogelijk. Ruw was in 1946 tweemaal zo duur als in 1939. Er dreigde weer werkloosheid. Andere redenen voor de crisis waren een algemene recessie op de beursmarkten en een welig tierende zwarte markt door het koersverschil van de deviezen tussen het officiële en het zwarte circuit. In november 1946 besloot men de werkweek tot drie dagen terug te brengen in de hoop de prijzen te herstellen. In januari 1947 staakte het Belgisch-Luxemburgse Wisselinstituut de deviezentoevoer voor de aankoop van ruwe diamant. Het *Diamond Office* verleende daarom ook geen invoervergunningen meer. In februari en maart 1947 schortte de DTC de *sights* op. Door deze crisis zag de Belgische diamantnijverheid en -handel haar kans schoon om zich van de naoorlogse gelegenheidsondernemers te ontdoen.¹¹²⁵ Zij waren niet kapitaalkrchtig genoeg om de wachttijd te overspannen en gingen bankroet. Het belangrijkste gevolg was dat de zwarte voorraden en de in de Verenigde Staten aangelegde stocks op raakten. De verkoop van geslepen diamant en het Antwerpse diamantcentrum kwamen nooit echt in het gedrang.¹¹²⁶ Wel stak de oude plaag van de thuisarbeid weer de

kop op. Het ging om het zogenaamde ‘loketwerk’: men nam werk aan van een fabrikant en verwerkte het materiaal buiten de controle van de patroon, thuis of elders. Afspraken over loon en sociale zekerheid waren daarbij van weinig tel. De werkplaatsen beantwoordden niet aan de veiligheids- en gezondheidsnormen.¹¹²⁷ In 1948 verbeterde de conjunctuur. Vooral de Korea-oorlog speelde in het voordeel van de Belgische diamantnijverheid, zoals we al zagen.

De reconstructie van de economie kwam na de Tweede Wereldoorlog bij ons relatief snel op dreef in tegenstelling tot de buurlanden. De beperkte oorlogsschade, de specialisatie in goederen waarnaar een grote vraag bestond, en een goed getimede monetaire en sociale hervorming droegen hiertoe bij. De nog vroegtijdiger heropleving van de Belgische diamanthandel en -nijverheid, ruim anderhalf jaar voor de rest van de Belgische economie, valt daarom des te meer op.

De diamanthandel en -nijverheid speelde een bijzondere rol in de onmiddellijke, naoorlogse periode. Met de deviezen die de sector de staat opleverde, konden immers de eerste voedselaankopen na de bevrijding gebeuren. Maar de bijdrage van de sector reikte verder dan dat. België exporteerde in deze periode veel en kon bogen op een positieve handelsbalans. Helaas bestond het overschot niet uit dollars maar uit niet-convertibele, Europese munten.¹¹²⁸ België had in de lente van 1947 eigenlijk te kampen met een handelsdeficit van 500 miljoen dollar tegenover de Verenigde Staten. Met 56 percent van de totale Belgische export naar de Verenigde Staten in 1947, droeg de diamanthandel dus bij tot het dempen van dit handelsdeficit.¹¹²⁹ In 1945 bracht de diamantverkoop een overschot van 16.743.816,08 dollar op voor de Belgische staat. In 1946 en 1947 waren dat respectievelijk 35.649.376,50 dollar en 22.105.335,89 dollar.¹¹³⁰

HET TERUGDRINGEN VAN DE CONCURRENTIE

Neergang van de ‘oorlogscentra’

De heropleving van Antwerpen viel samen met de achteruitgang van de tijdens de oorlog ontstane, buitenlandse diamantcentra. Een aantal van deze centra viel zonder meer weg. Andere slaagden er amper in om zich te handhaven. De Antwerpse alleenheerschappij was weliswaar voorbij, maar het ongelukkige lot van de oorlogscentra, onmiddellijk na de oorlog, benadrukte de heropleving van de Belgische diamanthandel en -nijverheid.

Na de bevrijding van België vroeg men zich natuurlijk in alle diamantcentra

Chinese leerjongens (jaren tachtig) – Foto: SBD

af, maar vooral ook bij *De Beers*, hoe de nieuwe werelddiamantorde er zou uitzien. Welke stenen zouden door welke centra verwerkt worden? Welke impact zou de Antwerpse heropleving hebben op de andere centra? Zouden de joodse diamantairs echt niet meer terugkeren uit Palestina? Ook de mogelijke heropleving van de Duitse diamantindustrie baarde zorgen. Er werd gezegd dat Palestina de plaats innam van de vooroorlogse Duitse industrie. Als de Duitse industrie herleefde zou de concurrentie moordend worden. Een andere vrees was dat de slijpindustrie verplaatst zou worden naar India, Hong-Kong of Singapore, waar de arbeidskost bijzonder laag was. Heel wat landen hanteerden dumpingpraktijken om de diamantindustrie binnen de eigen grenzen behouden.¹¹³¹ Na de oorlog was er ook een sterke afname van de vraag naar geslepen diamanten. Om de prijzen op peil te houden, moest het aanbod dus verminderd worden. Zo hoopte men grote verliezen te vermijden, zoals de handelaars die na de Eerste Wereldoorlog hadden geleden. En de werkgelegenheid moest behouden worden. Het was daarom geen tijd om een concurrentiestrijd te ontketenen. Ginder, de voorzitter van de Britse *Diamond Manufacturers' Association*, wilde met de verschillende centra een gezamenlijke reductie van de slijpactiviteit overeenkomen. Het was geen sinecure om deze hoogcompetitieve en corporatief-individualistisch ingestelde economische sector regels op te leggen, zelfs als die in

ieders belang waren. Maar Ginder hoopte toch op een samenwerking. Hij plan- de een internationale conferentie, die op 3 september 1945 van start ging. Britse, Zuid-Afrikaanse, Amerikaanse en Palestijnse gezanten kwamen opdagen, de Nederlanders en de Belgen bleven weg. De Nederlandse diamantnijverheid had te veel geleden onder de bezetting en was niet in staat om zich te laten vertegen- woordigen. De Belgen ondervonden moeilijkheden om de nodige reisvergun- ningen te krijgen van het *Home Office*. De Britse overheid wantrouwde het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD). Na de fusie ervan met de *Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (VBD), vreesden de Britten dat het SBD een door anti-joodse elementen gedomineerd fascistisch en collaborationistisch bolwerk zou worden.¹¹³² Havana en Rio zonden geen vertegenwoordigers, maar steunden de oprichting van een internationale vereniging.¹¹³³

De conferentie gaf de delegaties vooral de kans om met de DTC te onder- handelen over hun ruwbevoorrading. Nu de vooroorlogse voorraden uitgeput waren, volstond de beschikbare productie voor 1946 en 1947 niet om alle arbeiders aan het werk te houden. Maar de andere centra konden hun bedrijvigheid onmogelijk op peil houden als er aan 10.000 Antwerpse slijpers werk gegeven werd. De onderhandelingen over quota leverden daarom niets op. Men ging wel akkoord over de oprichting van een internationale organisatie. De statuten daarvoor werden opgemaakt, maar tot concrete maatregelen kwam men niet. De gezanten in Londen zagen zich geconfronteerd met de vastberadenheid van Ernest Oppenheimer om Antwerpen terug een dominante positie te geven. De superieure kwaliteit, die er dankzij de Duitse mechanische dop geproduceerd werd, sterkte Oppenheimer in zijn beslissing. De Amsterdamse nijverheid werd tijdens de bezetting verwoest. Het leek onwaarschijnlijk dat die zijn vooroor- logse positie opnieuw volledig zou kunnen innemen. Zuid-Afrika werd door het kartel bevoordeeld maar telde slechts 500 slijpers. Palestina produceerde inferieure waar.¹¹³⁴

Er volgden nog meer initiatieven om tot een vergelijk te komen tussen de verschillende centra. De initiatieven kwamen, zoals voorheen, hoe langer hoe meer vanuit Antwerpen. De fabrikanten en de vakbondsafgevaardigden uit België, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Nederland, Palestina, de Verenigde Staten en Zuid-Afrika vergaderden in juli en in september 1946. De *Algemene Diamantbewerkerbond* (ADB) stelde voor om overal gelijke arbeidsomstandighe- den te hanteren. Er werd ook geprobeerd om het Wereldverbond nieuw leven in te blazen.¹¹³⁵ Over een aantal zaken waren de vakbondslieden het eens: er mocht geen heropbloei van de Duitse slijpindustrie komen; een werktijdverkorting was nodig; en het Wereldverbond moest een stem krijgen aan de onderhande-

lingstafel van de DTC. Men raakte het niet eens over de expansiemogelijkheden voor de verschillende centra. Vooral Palestina weigerde elke expansiebeperking ten voordele van traditionele diamantcentra als Antwerpen en Amsterdam. De joden vonden dat de plaats die vrijgekomen was door het verdwijnen van de Duitse slijpindustrie, hun toekwam. Zij weigerden er rekening mee te houden dat de Duitse concurrentieslag 8000 Antwerpse en Amsterdamse arbeiders werk had ontnomen.¹¹³⁶

De Verenigde Staten

Een delegatie van de *United Diamond Manufacturers Association Inc.* uit New York, met de voormalige Antwerpse diamantairs Frank Pals, Joseph Kipnis en Louis Frankel, was met steun van de *New York City Regional Office of the United States Department of Commerce* naar Londen gereisd. Het *Department of Commerce* maakte zich grote zorgen over het lot van de New Yorkse diamantnijverheid, die ongeveer 6000 diamantbewerkers in dienst had. Het vreesde een ontoereikende ruwbevoorrading. De Amerikaanse delegatie wilde een status-quo en ze wilde de bestaande leveringsverhoudingen tussen Antwerpen, Palestina, New York en Londen voortzetten. De DTC reageerde voorzichtig op het voorstel. Het verdacht Amerikaanse importeurs ervan om speculatieve redenen ruw achter te houden. Deze importeurs lieten bovendien een deel van hun aankopen in Antwerpen bewerken. Don Bliss, de diamantexpert in Amerikaanse overheidskringen, ging ervan uit dat Antwerpen zijn vooroorlogse positie sowieso weer zou innemen. Volgens hem zou de markt op natuurlijke wijze weer naar Antwerpen toevloeien en zou New York gradueel terugvallen op zijn vooroorlogse specialiteit: het slijpen van grote kwaliteitsstenen. Tijdens de bezetting had New York de verwerking van de traditionele *qualités d'Anvers* van België overgenomen. Het verlies van deze markt zou waarschijnlijk gepaard gaan met talrijke klachten uit New York, en met een wezenlijke druk op de overheid om steun en interventies. Maar Bliss voorzag met hard realisme dat voldoende toevoer van ruw verzekeren de enige zinnige maatregel was. Hij zou de afbouw van de sector verzachten tot de natuurlijke economische factoren hun werk gedaan zouden hebben.¹¹³⁷ De ontmoetingen met Oppenheimer en Bliss braken het elan van de Amerikaanse delegatie. Een ontmoedigde Louis Frankel keerde terug in de overtuiging dat de nieuwe Amerikaanse diamantnijverheid weinig kans maakte op overleven.¹¹³⁸

De thuiskomst na de mislukte zending in oktober 1945 luidde dan ook een crisis in. Er was in het beste geval nog ruw voor een paar weken. Talrijke patroons reduceerden de werktijd. Anderen sloten hun deuren. De DTC liet

weten dat het aantal Amerikaanse kopers van 120 naar 30 teruggebracht moest worden. In november 1945 brak er in de New Yorkse diamantnijverheid een staking uit, die twee maanden duurde. Op hetzelfde ogenblik begon Antwerpen het waardeloze ruw dat in de Verenigde Staten gekocht was, terug te sturen. (zie p. 328) Omdat Antwerpen de reputatie had degelijke sierdiamanten te voorschijn te toveren uit ruwe stenen van erg matige kwaliteit, meenden de Amerikaanse handelaars dat ze grote hoeveelheden rommel van de hand konden doen. Menig Amerikaans handelaar leende en investeerde grote sommen om ruw op te kopen en aan Antwerpen te verkopen. Toen de Antwerpse diamantairs begin 1946 besloten om deze waardeloze partijen onverrichter zake terug te sturen, gingen talrijke ondernemingen in New York failliet. De Amerikaanse diamantnijverheid begon te wankelen. In september 1946 daalde het tewerkstellingscijfer van 5000 naar 2000 eenheden. In februari 1947 lag de Amerikaanse diamantnijverheid praktisch stil. Het tewerkstellingscijfer zakte tot 800 eenheden. Een inzinking van *Wall Street* in deze periode verergerde de situatie nog. In tijden van crisis waren loonsverlagingen in hoge loonlanden als de Verenigde Staten en Zuid-Afrika onvermijdelijk. In beide landen leidden die systematisch tot stakingen. Op 3 juli 1947 vond er zelfs een lock-out plaats bij de *Diamond Manufacturers Association of America*. Maar fundamenteel lagen de lonen in de Verenigde Staten te hoog om er een blijvende activiteit te ontwikkelen. De gevarieerde aard van de grondstof maakte standaardproductie bovendien moeilijk. Antwerpen en Palestina namen de bewerking van de kleine stenen of *qualités d'Anvers* weer over en New York viel zoals vanouds terug op de bewerking van grote kwaliteitsstenen. De grootste problemen van de Verenigde Staten waren volgens een analyse uit 1955 de hoge looneisen en het gebrek aan vakkennis.¹¹³⁹

Palestina

De vertegenwoordigers van de Palestijnse diamantnijverheid weigerden op de conferentie van Londen om de resolutie te ondertekenen die verdere expansie van de centra verbood. Er waren 5000 diamantbewerkers werkzaam in Palestina. Vastberaden richtten de joodse diamantairs in 1946 een eigen beurs op, de *Israel Diamond Exchange*, en een eigen werkgeversorganisatie, de *Israel Diamond Manufacturers Association Ltd.*¹¹⁴⁰ De Britten waren niet bijster enthousiast om de Palestijnse diamantnijverheid te steunen. Zij stonden onder grote druk van België en de *Forminière*, maar het mandaatgebied ontbeerde vooral ook de nodige politieke stabiliteit. Bovendien kreeg Palestina het verwijt dat het via Turkije aan Duitsland verkocht zou hebben.¹¹⁴¹ De vastberadenheid van de

Palestijnse joden werd vanaf november 1946 danig op de proef gesteld door de heropleving van Antwerpen. Deze bracht in Palestina een grote crisis teweeg. De aandeelhouders van de diamantondernemingen namen de Belgische druk ernstig en trokken zich terug. 80 percent van de fabrieken in Palestina moest de deuren sluiten. De arbeiders reageerden bijzonder fel. De 'opstand' woedde vooral in Tel Aviv en in Nethanya. Pas na 5 maanden crisis en chaos, in april 1947, konden de slijperijen opnieuw van start gaan dankzij een bijzonder krediet van 500.000 dollar. Ruw kon goedkoop aangekocht worden in de Verenigde Staten. In mei 1947 waren 25 van de 35 slijperijen weer actief met ongeveer 1100 diamantbewerkers en 500 thuiswerkers. Hun lonen waren sinds 1946 wel met 40 percent verminderd.¹¹⁴² Na de oprichting van de staat Israël op 14 mei 1948 werd een groot deel van de werkloze diamantarbeiders tijdelijk in de bouwsector ingezet om aan de grote vraag naar woningen voor immigranten te voldoen. Zo gauw het huisvestingsprobleem van de baan was, werden zij weer in het diamantbedrijf opgenomen. De jonge staat hoopte op een zekere welvaart door deze lucratieve industrie. Men mocht dus niet verwachten dat Israël gewillig zou teruggeven wat het als gevolg van de oorlog in de wacht had kunnen slepen. De diamantnijverheid werd op agressieve wijze gesteund door de regering. Ze kreeg onbeperkte kredieten om ruw te kopen. In 1959 bestond de Israëlische export voor 41 percent uit landbouwproducten, voor 34 percent uit industriële producten en voor maar liefst 25 percent uit diamant.¹¹⁴³ Israël veroverde stilaan de markt voor de traditionele *qualités d'Anvers*, terwijl Antwerpen grotere stenen ging bewerken. De traditionele politieke instabiliteit in Israël had dan weer een negatief effect op de diamantnijverheid. De handel steunde er vooral op de band met de joodse gemeenschappen in Antwerpen en New York. Emigranten-diamantairs kregen hun investeringskapitaal soms ook van in Antwerpen gebleven diamantairs, van zionisten als Numa Torczyner en Horowitz bijvoorbeeld.¹¹⁴⁴ De Britse *Diamond Controller* voor Palestina na 1945 was overigens de Amsterdamse jood Jaap van Amerongen, de voormalige voorzitter van de Nederlandse Zionistenbond.¹¹⁴⁵

Geen van beide centra, New York of Israël, bracht Antwerpen aan het wankelen. Palestina veroverde geleidelijk de Antwerpse markt maar had voorlopig zelf meer te lijden onder de heropbloei van Antwerpen dan andersom. De overige centra, Zuid-Afrika, Brazilië, Cuba en Londen, maakten helemaal geen kans. Volgens Theodore Gregory, een vorser uit de jaren zestig, slaagden de Belgische diamantairs en andere belanghebbenden er met succes in druk te zetten op de Kongolese diamantproducenten om voor Antwerpen gunstige voorwaarden in de wacht te slepen bij het Londense ruwmonopolie. De *Forminière*

ventileerde deze druk dan ook op *De Beers*, die, soms tegen haar zin, handelsrestricties bleef opleggen aan de oorlogscentra. Volgens Gregory heerste er bij *De Beers* een grote angst om de Antwerpse handelaars tegen de borst te stuiten.¹¹⁴⁶

Zuid-Afrika

De Zuid-Afrikaanse diamantnijverheid was geen nieuwe industrie en kende na de oorlog ook geen merkbare uitbreiding. Wél vreesde men in Belgische kringen dat de tien uitgeweken Antwerpse diamantbewerkerers er, mede door de hoge lonen, zouden blijven.¹¹⁴⁷ Maar ook Zuid-Afrika werd in 1947 door de recessie getroffen, waarna de lonen achtereenvolgens met 25 en 10 percent verlaagd werden. Dat veroorzaakte, net als in de Verenigde Staten, stakingen.¹¹⁴⁸ Uiteindelijk spitste Zuid-Afrika zich toe op grote kwaliteitsstenen, waardoor het land vooral Amsterdam beconcurrerde en niet Antwerpen.

Brazilië

Net als elders sloeg de economische crisis van 1947 ook in Brazilië hard toe. In Rio slonk het arbeidersbestand van 5000 tot een 500-tal slijpers. Men hoopte dan ook dat de laatste Antwerpse diamantairs Brazilië zouden verlaten en verwachtte niet dat de Braziliaanse slijpindustrie zich verder zou ontwikkelen. De lonen waren er weliswaar veel lager dan in Antwerpen, maar het Braziliaanse diamantcentrum was ook beduidend minder efficiënt. Men sprak van het 'Braziliaans geklungel'. Mayer Nutkewitz, een leidinggevende persoonlijkheid uit de Braziliaanse diamantairkolonie drong er, na zijn terugkeer in maart 1946, bij de Belgische regering op aan onmiddellijk maatregelen te nemen om de diamantairs uit Zuid-Amerika terug te doen komen.¹¹⁴⁹

Cuba

Ook de Cubaanse diamantnijverheid stortte in 1946 in elkaar. Tijdens deze periode zou ook blijken dat de Cubaanse diamantnijverheid in vredestijd niet leefbaar was en dat de kwaliteit van het fabrikaat bovendien ondermaats was. In de lente van 1946 probeerde Cuba nog wel met Londen te onderhandelen over een quotum ruw maar de Cubaanse delegatie, die deels uit Belgische vluchtelingen bestond (onder wie Pinkus Nutkewitz), was onder druk van de Cubaanse regering naar Londen gestuurd. De delegatieleden geloofden zelf niet langer in de leefbaarheid van hun onderneming.¹¹⁵⁰ Op 21 januari 1947 kwam de activiteit een eerste maal tot stilstand. In een tijdelijke heropleving vanaf april 1947, kende de Cubaanse diamantnijverheid nog enkele laatste en povere stuiptrekkingen. Drie ondernemingen, de firma's Berliner, Elias Monderer en Jacob Feniger, konden

een honderdtal werkloze arbeiders, die tijdens de oorlog als zager waren opgeleid, tegen een verminderd loon aanwerven. Uit New York ontvingen de ondernemingen slechts 'krumels'. Schaarse en dure zaagmachines werden door de verschillende ondernemingen gedeeld. Ze gebruikten de machines om de beurt. Er was enkel occasioneel werk. Lang zou de heropleving van 1947 niet duren. De enkele ateliers die onder andere van een Amerikaans ondernemer nog werk hadden aanvaard, werden al gauw gedwongen om hun personeel aan de deur te zetten. Uiteindelijk deed het Londense verbod op ruwleveringen de Cubaanse diamantnijverheid de das om.¹¹⁵¹ Een aantal vluchtelingen uit Cuba migreerde naar de Verenigde Staten. De meeste keerden terug naar België.¹¹⁵²

Het Verenigd Koninkrijk

Ook Londen moest alle oorlogsillusies over een eigen slijpindustrie opgeven. Onenigheid tussen werkgevers en arbeiders, een gebrek aan gespecialiseerde arbeiders, een restrictieve vergunningenbeleid, en vooral het vertrek van de Antwerpse arbeiders en diamantairs, werden de Britse diamantnijverheid noodlottig.¹¹⁵³

De Amsterdamse anticlimax

Tijdens het interbellum bereidde het op Antwerpen na belangrijkste diamantcentrum zich net als de Belgische zusterindustrie voor op de oorlog. Wat zou volgen, werd de Nederlandse diamantnijverheid noodlottig. De heropleving van het Amsterdamse diamantcentrum na de bevrijding gebeurde niet of maar gedeeltelijk en verliep dramatisch traag. In feite had Nederland het initiatief al sinds de jaren twintig aan Antwerpen verloren. De oorlog gaf Amsterdam de genadeslag.

De volledige oorlogsgeschiedenis van de Nederlandse diamantsector is door de historicus Van der Leeuw uitgebreid beschreven.¹¹⁵⁴ We zullen daarom enkel het verschil tussen de Belgische en de Nederlandse diamantnijverheid in oorlogstijd duiden en de verschillende evolutie van beide diamantcentra na de bevrijding uitleggen.

In tegenstelling tot België en Frankrijk, kwam het bezette Nederland onder een Duits burgerlijk bestuur of *Reichskommissariat*. Diamantaangelegenheden werden er behandeld door de *Gruppe Sonstige Industrie*. Die ressorteerde onder de *Hauptabteilung Gewerbliche Wirtschaft* binnen het *Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft*. Assessor Carl Hanemann van de *Gruppe Sonstige Industrie* was verantwoordelijk voor diamantzaken. Hij stond tevens aan het hoofd van het

Rijksbureau voor Diamant. De rijksbureaus waren de lokale variant op de Duitse *Reichsstelle* of de Belgische warencentrale. Er was een structurele gelijkenis met de Brusselse *Militärverwaltung* (MV), behalve wat de functie van Hanemann betreft. Die cumuleerde de functies die in België door Holstein, Lemberg en Michielsen uitgeoefend werden. Net als in België legden de Duitsers in het begin weinig beperkingen op om het vertrouwen van zowel de 'arische' als de joodse diamantairs te winnen. Aangezien de Duitsers verklaarden dat zij Amsterdam als diamantcentrum wilden behouden, werden de waardevolle diamantmachines niet weggenomen en werd er geen schade berokkend aan de ateliers. Diamantbewerkers werden niet gedwongen om in Duitsland te gaan werken en joden in de diamantsector werden tot het einde van 1942 ongemoeid gelaten. Het was Rijksduitsers, met uitzondering van rijksmaarschalk Hermann Göring, bovendien verboden om in Nederland diamanten op te kopen.¹⁵⁵ Göring gebruikte twee diensten die onder zijn controle stonden, het *Devisenschutzkommando* en de dienst voor het *Vierjahresplan*, om gecamoufleerde aankopen te doen. Plunderen was immers uit den boze. Dat zou het vertrouwen schaden. Daardoor zouden de waardevolle voorraden, die gemakkelijk te verbergen waren of naar het buitenland gesmokkeld konden worden, onherroepelijk voor de Duitsers verloren gaan.¹⁵⁶ De architect van deze handelswijze zou Arthur Bozenhardt geweest zijn, de Hamburgse diamantzakenman, in Nederland aangesteld om Hanemann bij te staan. De broer van Arthur, Otto Bozenhardt, bekleedde in Antwerpen een identieke functie aan de zijde van *Kriegsverwaltungsrat* Lemberg. (Zie p. 202) De gebroeders lobbyden verwoed in Berlijn om de diamantsector in de Lage Landen in het belang van het naoorlogse Duitsland te sparen. Het was daarbij van kapitaal belang dat joodse vaklui en handelaars hun beroepsactiviteiten konden blijven ontwikkelen.¹⁵⁷ Ook in Nederland kwam een Nieuwe-Ordebedrijfsorganisatie tot stand, de zogenaamde Woltersom-organisatie. Binnen de Hoofdgroep Industrie, die onder leiding stond van de Nederlandse industrieel Twijnstra, kon de Duitse inmenging en de aanslag op de Nederlandse economie afgeremd worden, net als in België. Ondertussen bleef men op kleine schaal slijpen en kloven. De handel werd beperkt tot een kleine groep Nederlandse fabrikanten en handelaars. Ze werd bijna tot nul herleid.

Vanaf 1942 veranderde de Duitse houding. Op 1 mei 1942 werd de *Algemene Nederlandse Diamantbewerkerbond* (ANDB) door de Duitse eenheidsbond opgeslorpt. De Duitsers wilden de voorraad van de Nederlandse diamantairs, ongeveer 70.000 karaat in 1940, in april 1942 plots in veiligheid brengen.¹⁵⁸ De eigenaars moesten hun diamanten aan het filiaal van de 'Amsterdamsche Bank' te Arnhem in bewaring geven. De joden werden gedwongen om 32.000 karaat te

verkopen. De niet-joden weigerden te verkopen. Zij zouden daarin naar verluidt onopvallend door Hanemann gesteund worden. In juli 1942 kwam de deportatie van de joden op gang. Hanemann en Arthur Bozenhardt konden de nazi-logica niet langer afremmen. Van de 4000 diamantbewerkers die in 1939 actief waren en van wie ongeveer 62 percent joods was – 80 percent van de diamantairs was jood – zouden er na de oorlog nog maar een paar honderd overblijven.¹¹⁵⁹ Bozenhardt slaagde er wel in om Adolf Eichmann en Friedrich Kadgien, de kopstukken van respectievelijk de *Sicherheitsdienst* en het *Vierjahresplan* te overhalen om de deportatie van sommige joodse diamantairs tot september 1943 uit te stellen. Hanemann en Bozenhardt konden de belangrijkste opgesloten diamantairs bovendien laten bevrijden uit Westerbork, de verzamelplaats voor joden die vanuit Nederland naar de uitroeiingskampen gevoerd werden.¹¹⁶⁰

Vanaf half mei 1943 werd Göring zelf verantwoordelijk voor de bestemming van de Nederlandse diamantvoorraden die in Arnhem opgeslagen waren. Bozenhardt & Co kreeg opdracht om de partij op te kopen. De contactpersonen van Bozenhardt bij het *Vierjahresplan* slaagden er blijkbaar in om zowel Göring als ook de lokale SS in Den Haag ervan te overtuigen dat de voorraad enkel gebruikt kon worden om in het buitenland deviezen te verkrijgen, zoals *Kriegsverwaltungsrat* Lemberg dat vanuit België had gedecreteerd. Met deze deviezen moesten ruwe diamanten aangekocht worden. Zo wilde Bozenhardt het bewijs leveren dat de Amsterdamse diamantsector levensvatbaar was. Net als voor de aankopen van geslepen diamanten in België was de opdrachtgever van Bozenhardt het *Bankhaus Sponholz*.¹¹⁶¹ Bozenhardt speelde in Nederland dezelfde rol als Urbanek in België en kocht ook industriediamanten voor rekening van de *Reichsstelle für technische Erzeugnisse* (RTE). Van de 70.000 karaat Nederlandse diamanten kwam er uiteindelijk 30.000 via Bozenhardt vrij voor export en werd 24.000 karaat door de *Sicherheitsdienst* in beslag genomen en naar Berlijn gevoerd.¹¹⁶²

Op het eerste gezicht was de situatie van het Amsterdamse diamantcentrum tijdens de bezetting niet erg verschillend van die in Antwerpen. Er werd dezelfde exploitatiepolitiek gevoerd en gelijksoortige belangengroepen stonden er tegenover elkaar. Bovendien leverden de Duitsers een deel van de Belgische *Forminière*-diamanten aan Nederland, zodat ook daar een minimum aan gespecialiseerde arbeiders aan het werk kon blijven.¹¹⁶³ Het verzet, dat in België kans kreeg door de Nieuwe-Ordediamantinstellingen met Belgen te bemannen, had niet meteen een Nederlandse tegenhanger. Hanemann en Bozenhardt speelden die rol. De diamantinfrastructuur bleef net als in Antwerpen in grote

mate intact. A priori kon men dus verwachten dat de heropleving van beide centra na de bevrijding gelijk zou lopen maar dat was niet het geval.

Een eerste grote verschil lag in de massale deportatie van de Nederlandse diamantlieden. Nederland verloor ontegensprekelijk meer diamantspecialisten dan Antwerpen. Hierbij speelde de erfenis van de Eerste Wereldoorlog een belangrijke rol. De achterdocht redde de Antwerpse joden. Zij zagen het nazi-gevaar aankomen en vluchtten uit België. De Nederlandse joden hadden een blind vertrouwen in de Nederlandse neutraliteit, die tijdens de Eerste Wereldoorlog niet geschonden was. Ze bleven thuis. Bovendien rekenden zij erop dat zij door de Duitse bezetter met rust gelaten zouden worden omdat zij het Nederlandse staatsburgerschap hadden, wat bij de joden in België niet het geval was. Deze argeloosheid resulteerde in een kritieke kaalslag in de Nederlandse diamantsector. Daarenboven lag de socioprofessionele configuratie van de twee diamantcentra anders: in Nederland waren de meeste diamantbewerkers joods, in België niet. In België konden de diamantbewerkers na de bevrijding onmiddellijk gemobiliseerd worden, in Nederland werden zowel de werkgever als de arbeider gedeporteerd.¹¹⁶⁴

Ten tweede betekende de afwezigheid van Nederlandse diamantdiaspora ook dat de Nederlandse diamantsector de inbreng van een Romi Goldmuntz, een Marcel Ginsburg of een COFDI moest ontberen. Het energieke lobbywerk van deze figuren bij de Belgische en geallieerde overheden droeg in belangrijke mate bij tot de terugkeer van de diamantdiaspora en het snelle heropstarten van de Belgische diamantindustrie. De Amsterdamse fabrikanten en handelaars waren bovendien, bij gebrek aan een eigen diamantdiaspora, vijf jaar lang van hun markten en bevoorradingsbronnen gescheiden geweest.¹¹⁶⁵ Antwerpse diamantairs kwamen integendeel met talrijke nieuwe internationale contacten verrijkt uit de oorlog.

Ten slotte was de Nederlandse armslag bij de Britten beperkt omdat zij geen eigen ruwproductie konden aanwenden om druk uit te oefenen. De *Forminière* had voor de Belgische diamantsector ook nog een andere belangrijke troef. De accommodatiepolitiek betekende dat er met de Duitsers werd gecollaboreerd. Maar het feit dat de Belgische economie grotendeels centraal door het Galopincomité geleid werd, beperkte deze collaboratie in vorm en efficiëntie. In economische sectoren die niet door de *Société Générale de Belgique* (SGB) gecontroleerd werden, zoals de textielsector, ging de collaboratie dan ook veel verder. In Nederland was er geen sprake van controle door een grote holding en was men zich minder bewust van de naoorlogse juridische gevolgen van rechtstreekse collaboratie. Door een groot aantal industrietakken aan een eenduidige, centra-

le besluitvorming te onderwerpen, konden de Belgen in zekere zin hun wil aan de Duitsers opleggen. Dat was in Nederland niet mogelijk. Daar verhinderde de opportunistische concurrentie elk collectief verzetsinitiatief.¹¹⁶⁶

Toch lag niet alleen de Duitse aanslag op de Amsterdamse diamantnijverheid en -handel aan de oorsprong van het onfortuinlijke lot ervan. Sinds de jaren twintig kende de sector een neerwaartse trend. Vóór de oorlog nam Nederland al weinig initiatief op de internationale markten. In 1940 was de volledige Nederlandse productie voor de Antwerpse markt bestemd.¹¹⁶⁷ Met het verdwijnen van de meeste Amsterdamse diamanthandelaars tijdens de oorlog werd de aanwezigheid van Nederland op de internationale markten er niet beter op. Dat het Antwerpse diamantcentrum ook een voorsprong had op Amsterdam als gevolg van de vroegere bevrijding, stond natuurlijk buiten kijf.

In Nederland capituleerden de Duitsers op 4 mei 1945. Op 5 mei trok de *Algemene Nederlandse Diamantbewerkersbond* (ANDB) opnieuw in haar lokalen. Het Rijksbureau bleef operationeel als controleorgaan van de Nederlandse regering. De diamantairs kwamen terug uit de concentratiekampen en onderzochten of ze hun werkzaamheden konden hervatten maar hun gelederen waren gevaarlijk uitgedund. Zelfs heel wat niet-joodse diamantbewerkers kozen voor een ander beroep, zodat er na de oorlog nog amper 500 gespecialiseerde arbeiders overbleven. Enkele maanden na de bevrijding waren er 700 diamantwerkers ingeschreven bij de ANDB. Tegen oktober 1945 waren er ternauwernood 1000 arbeiders aan de slag. Ter vergelijking: in Antwerpen waren het er op dat moment 12.000. Het aantal leerjongens werd opgevoerd en de opleiding werd ingekort. Er was desondanks een tekort aan kandidaten. De Nederlandse diamantsector legde contacten met de *Diamond Trading Company* (DTC) om spoedig ruw te krijgen. Een zending vertrok naar Londen.¹¹⁶⁸ Het verdwijnen van talrijke arbeiders en handelaars had echter een negatief effect. De Beers was in deze omstandigheden niet erg geneigd om diamanten aan Amsterdam te leveren. Desondanks gaf Oppenheimer gehoor aan de Nederlandse vraag en in september 1945 werden de eerste pakketten per diplomatieke koffer geleverd.¹¹⁶⁹ De verdeling van de eerste leveringen liet net als in Antwerpen te wensen over. Door het gebrek aan gevestigde traditionele firma's dienden er zich heel wat gelegenheidsondernemers aan, die weinig vertrouwen hadden binnen de sector.¹¹⁷⁰

Eind juli 1945 bracht Don Bliss een bezoek aan Amsterdam. De diamantnijverheid lag er nog stil. Er was enkel wat zwarthandel in tweedehandsjuwelen. Bliss ontmoette een aantal diamantairs die hem uitgemergeld en bijzonder apathisch overkwamen. Hij vroeg hen naar hun voornemens: zij wilden terug aan de

slag, en zeiden dat er een 500-tal bewerkers klaarstond, wellicht makkelijk te versterken met een 400-tal ondergedoken werkkrachten. Ze lieten ook weten dat er een comité was samengeroepen om de belangrijkste Nederlandse klovvers te vertegenwoordigen met het oog op een gezamenlijke aankoop. Het Rijksbureau voor Diamant had de controle op zich genomen, maar zonder ruw had deze controle niet veel om het lijf. De Amsterdamse ateliers waren intact gebleven en konden onmiddellijk in gebruik genomen worden. Maar de handel, vooral de handel in industriediamant, was op sterven na dood. Bliss stond verstoeld van de mentaliteit die in het Amsterdamse diamantmilieu heerste. Er leefde bijvoorbeeld niet het minste besef van het belang van de industriediamant. Omdat de handel stillag en er nagenoeg geen binnenlandse vraag was, legden de diamantairs zich bij de situatie neer. Alle diamantairs met wie Bliss in contact kwam, vroegen hem of hij hen kon helpen om zich in Londen of New York te vestigen. Bliss concludeerde dat de tijd niet rijp was voor een gesprek over diamant met de Nederlandse regering. Hij vluchtte als het ware naar België. Ook Hofman bracht een bezoek aan Nederland en meende dat Nederland waarschijnlijk geen rol van betekenis meer zou spelen op het gebied van de industriediamant.¹¹⁷¹

In januari 1946 begon het speurwerk naar door de Duitsers ontvreemde diamanten. Dat werd in augustus 1947 bekroond met de vondst van de uit Arnhem weggehaalde diamanten in de Friedrichshall-zoutmijn bij Strassfurt. Nederland kon ze probleemloos claimen. De teruggevonden diamanten bevonden zich immers nog in de oorspronkelijke pakjes met de namen van de oorspronkelijke eigenaars en de beschrijving van de inhoud erop. Nederland liet de diamanten op de verjaardag van koningin Wilhelmina feestelijk en met een opvallende Amerikaanse escorte restitueren. Voor de verdeling of de verkoop van alle gerestitueerde partijen werd de Stichting Teruggevoerde Diamant opgericht. De opbrengst van deze 'erfloze' diamanten ging naar de staat.¹¹⁷²

Ondertussen sloeg ook in Nederland de diamantcrisis toe, en resulteerde ze in een loonsverlaging van 10 procent. Sinds 1945 was het aantal arbeiders slechts met 100 toegenomen. Nederland reageerde met de introductie van het zogenaamde *switch*-systeem. Dat hield in dat men dollars van exporteurs inkocht tegen een koers die 25 procent hoger lag dan de officiële en dat men dollars aan importeurs verkocht tegen een koers die 30 procent hoger lag. Om die reden exporteerden Antwerpse diamantairs via Amsterdam. Het Rijksbureau toleerde inderdaad dat er meer karaat uitgevoerd dan ingevoerd werd. Na protest van België werd het *switch*-systeem in 1948 afgeschaft.

Deze poging om door dumping de concurrentiepositie te verbeteren, kon de verdere aftakeling evenwel niet verhinderen. De controle door het Rijksbureau

zou te streng geweest zijn. Er waren sterke wrijvingen tussen patroons en arbeiders en tussen de bonden onderling. De bonden klaagden over de terughoudende investeringspolitiek van de ondernemers. Die laatste waren pas bereid om te investeren na een heropleving. De concurrentie uit Palestina en uit Duitsland kwam in Amsterdam zeer hard aan. Kwatongen beweerden ook dat de Belgen er in geslaagd waren om de DTC ertoe te dwingen de Nederlandse diamantnijverheid 'de kop in te drukken'.¹¹⁷³ In 1949 zakten Nederlandse werknemers en makelaars massaal naar Antwerpen af om opdrachten te krijgen. Er werd zelfs een speciale autobusdienst ingezet. Dit kan symbool staan voor de aangekondigde ondergang van het Amsterdamse diamantcentrum. De noodlottige rol die de Duitse bezetter daarbij speelde, contrasteert zeer fel met de situatie in Antwerpen, waar de meerderheid van de joodse diamantairs en de autochtone arbeiders aan de naziterreur kon ontsnappen.

In de marge: de Franse diamantnijverheid

Parijs stond in de besproken periode vooral bekend als juwelierscentrum, wat Antwerpen duidelijk niet was. Maar in de marge van de Franse juweliersnijverheid bloeide er ook een kleine slijpindustrie. Deze traditionele luxe-industrie werd in 1852 opnieuw leven ingeblazen door Nederlandse immigranten. In 1887 trok de slijper Emile Goudard vanuit Parijs naar Saint-Claude in de Jura om er lokale edelsteenslijpers in de diamantbewerking op te leiden. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog telden Saint-Claude en Parijs samen een 600-tal diamantbewerkers. In Parijs werden fantasiestenen verwerkt en oude briljantmodellen omgeslepen. Saint-Claude was gespecialiseerd in kleine stenen. De Britten vonden deze industrie belangrijk genoeg om Frankrijk tijdens de Schemeroorlog eveneens een beschermingscomité op te leggen: de *Groupement d'Importation et de Répartition des Diamants Bruts, Diamants Industriels et Boart*, die afhankelijk was van het *Ministère des Travaux Publics*.¹¹⁷⁴ De Britse belangstelling voor Frankrijk was ook een gevolg van de Franse koloniale diamantproductie. De stocks ervan werden in het Verenigd Koninkrijk in veiligheid gebracht.¹¹⁷⁵ Deze diamanten waren afkomstig van de firma *Soguinex* uit Frans Guinea en de *Compagnie Minière de l'Oubanghi Oriental*, die actief was in Frans Equatoriaal Afrika. In april 1943, na de geallieerde landing in Afrika, kocht de Britse regering om veiligheidsredenen de overige Afrikaanse diamantvoorraden van de Fransen op.¹¹⁷⁶

Na de vestiging van het Vichy-regime werd ook in Frankrijk een nieuwe bedrijfsorganisatie met handelsgroepen ingevoerd. De diamantnijverheid werd

in verschillende secties opgedeeld: werktuigmachinefabrikanten, draadtrek-
 kers, juweliers en producenten van synthetische stenen. Een zekere Gobel, dia-
 mantexpert bij het *Ministère de la Production Industrielle*, stond aan het hoofd van
 de vier groeperingen. Tijdens de oorlog waren de verbeurdverklarde La
 Pallice-diamanten uit Kongo en Angola de voornaamste continentale bron van
 ruwe diamant. Daaruit putten de Fransen 75.000 karaat alvorens onder Duitse
 druk de overige 225.000 karaat aan de *Forminière* te restitueren. Die hoeveelheid
 volstond echter niet. In 1943 vaardigde het *Ministère de la Production Industrielle*
 daarom een ministerieel arrest uit op basis waarvan industriediamanten in een
 eerste fase geregistreerd en vervolgens in bewaring gegeven moesten worden.
 Deze maatregelen leverden niet het minste resultaat op. Duitsland zag zich
 daarom verplicht om zijn vazal 10.000 karaat te leveren voor dringende doel-
 einden. Het ging de industrie niet goed onder de heerschappij van Gobel. De
 regering kreeg steeds voorrang op de privésector. Zoals elders schuimden de
 Duitsers ook hier de zwarte markt af op zoek naar industriediamant. Hiervoor
 werden verschillende kanalen ingezet. De Fransman graaf de Voisin, die voor
 Urbanek werkte in de ‘vrije zone’, werd in Marseille door de Franse geheime
 politie gevat. De Duitser Kopp, leider van de Franse afdeling van de *Zentrale
 Auslieferungsstelle für Hartwerkstoffe* (ZAST), een zekere Albrecht van de
Reichsstelle für technische Erzeugnisse (RTE) en Ernst Färber waren in het bezette
 Frankrijk actief. Vooral de firma *Pimitex*, een dochteronderneming van *Rohstoff-
 Handelsgesellschaft m.b.H.* (ROGES), (zie p. 95 en 112) boekte vanaf 1943 resulta-
 ten. Toch was de magere buit van 47.000 karaat niet te vergelijken met wat in
 België vrijgemaakt werd.¹¹⁷⁷ De Duitsers probeerden wel de directieleden van de
 Franse diamantproducenten, zoals Pinci, bestuurder van de *Compagnie Minière de
 l'Oubanghi Oriental*, te overhalen om diamanten uit Afrika naar de metropool
 over te hevelen. Maar Pinci en Pierre Pucheu,¹¹⁷⁸ de Franse staatssecretaris voor
 Industriële Productie, gebruikten administratieve verdragingsmaneuvers en
 voerden net zoals de *Forminière* frauduleuze schattingen uit om zoveel mogelijk
 Franse ruwe diamanten uit de Duitse greep te houden door ze als slijpbaar te
 klasseren.¹¹⁷⁹

Het is niet duidelijk wat er tijdens de oorlog van de Franse slijpindustrie
 geworden is. De belangstelling van Duitsers, Britten en ook Amerikanen
 – Hoffman bracht na de bevrijding ook een bezoek aan Parijs – ging uitsluitend
 naar industriediamant. Tijdens de crisis van 1947 snelde de Franse regering de
 slijpindustrie te hulp door rechtstreeks ruw uit de eigen koloniën aan te voeren.
 Er werd geen loonsverlaging doorgevoerd, veeleer een kwaliteitsverhoging.

Heropleving van de Duitse diamantnijverheid

Nog vóór de bevrijding dacht men in sommige kringen al na over de verijdeling van een heropleving van de Duitse diamantnijverheid. Voor het Antwerps diamantcentrum was de oorlog niet voorbij zolang de situatie in Idar-Oberstein en Hanau niet duidelijk was. Hoewel er een zekere consensus bestond om de heropleving te verhinderen, werden aanvankelijk geen concrete stappen ondernomen. Pas in maart 1945 nam de Diamantclub een initiatief om de wetgeving op de diamantcontrole aan te passen.¹⁸⁰ Men wilde malafide diamantairs verhinderen om, zoals in het interbellum, opnieuw diamanten in Duitsland te laten verwerken. Deze taak werd toevertrouwd aan de Antwerpse liberale senator en advocaat Albert Lilar.

In de lente van 1946 deden heel wat geruchten de ronde over de Duitse diamantnijverheid. Sommige van deze geruchten werden bevestigd. Zo was er sprake van een ondergrondse slijpactiviteit in Hanau. Het werd ook duidelijk dat Johann Urbanek, de medewerker van de RTE die de Belgische industriediamantmarkt tijdens de bezetting had afgeschuimd, met Amerikaanse toestemming in Nürnberg een slijperij voor industriediamant had opgericht. De Verenigde Staten leverden de ruwe diamant en de afgewerkte stenen werden, zoals gevreesd, in de Verenigde Staten ingevoerd. Het gerucht deed zelfs de ronde dat Urbanek geroofde diamanten verwerkte voor de Amerikanen. Men vreesde verder dat Urbanek vanuit België bevoorraad werd door nog niet gevatte collaborateurs. De Belgische consul-generaal voelde de *U.S. Political Advisor for Germany* in Frankfurt hierover aan de tand.¹⁸¹ Ook de Fransen wilden de diamantnijverheid in hun bezettingszone (Idar-Oberstein) nieuw leven inblazen. De verontwaardiging in Belgische diamantkringen was groot. In overheidskringen reageerde men eveneens ontzet. Het Belgische auditoraat-generaal vroeg al sinds februari 1946 aan de Amerikaanse bezettingsautoriteiten om de aanhouding van Urbanek.¹⁸² Na een onderzoek door de Amerikaanse autoriteiten werd Urbanek in mei 1946 eindelijk geïnterneerd. Later, rond 1948-49, dook hij opnieuw op. Hij waakte toen over de verkoop van diamant aan de Duitse industrie in samenwerking met de Amerikaanse autoriteiten, waarmee Urbaneks firma naar verluidt uitstekende relaties onderhield. De bereidheid om personen als Urbanek in te schakelen, past in het kader van de Amerikaanse pogingen om het industriële potentieel van Duitsland in de groeiende Koude-Oorlogslogica een bijdrage te laten leveren tot de economische ontplooiing van het westers blok. De Verenigde Staten waren ook niet van plan om de grootschalige humanitaire hulp – in 1946 en

1947 mislukte de oogst in Duitsland – nog langer financieel te dragen. Duitsland moest snel zelfvoorzienend worden.¹¹⁸³

In juni 1946 voerden vertegenwoordigers van de Internationale Commissie voor Diamanthatel en -Nijverheid, een organisatie uit het interbellum (zie p. 122) die in het kielzog van de Conferentie van Londen opnieuw werd opgericht, een onderzoek uit in Duitsland. De Belgen Frans Schoeters van de *Algemene Diamantbewerkerbond* (ADB) en Félix Walk, ondervoorzitter van de Internationale Commissie, zagen in Hanau hooguit een 20-tal slijpers. Ze bewerkten industriediamanten in erbarmelijke omstandigheden en voor een hongerloon. De Franse bezettingsautoriteiten stonden geen bezoek toe aan Idar-Oberstein, zodat op de vragen van de bezorgde diamantlieden geen sluitend antwoord kwam.¹¹⁸⁴ In 1948 staken de geruchten weer de kop op. De toename van het aantal arbeiders in Duitsland zou overeenstemmen met de groei van de werkloosheid in België en in de Verenigde Staten. De Internationale Commissie vergaderde opnieuw om een gezamenlijk actieplan voor te bereiden. Vervolgens zou men eendrachtig stappen ondernemen bij de *Diamond Trading Company* (DTC). Er werd in die zin een ontwerp van verklaring opgesteld en ook een actiecomité opgericht. Dit Verweercomité van Diamanthatel en -Nijverheid legde onder voorzitterschap van Frans Schoeters, net zoals in het interbellum, weer lijsten aan van malafide diamantairs die in Duitsland diamanten lieten verwerken. Ditmaal waren er geen joden meer bij.¹¹⁸⁵ Hoe dan ook was de heropleving van de Duitse slijpindustrie een feit. In het begin van de jaren vijftig werden in Duitsland weer zo'n 3500 à 4000 arbeiders tewerkgesteld.

Toen ook de Britten begrepen dat het de Amerikanen menens was met de ontwikkeling van de Duitse diamantnijverheid, verhinderde de DTC alle ruwtoevoer aan Duitsland. De Duitse nijverheid moest zich noodgedwongen opnieuw op het slijpen van edelstenen toespitsen.

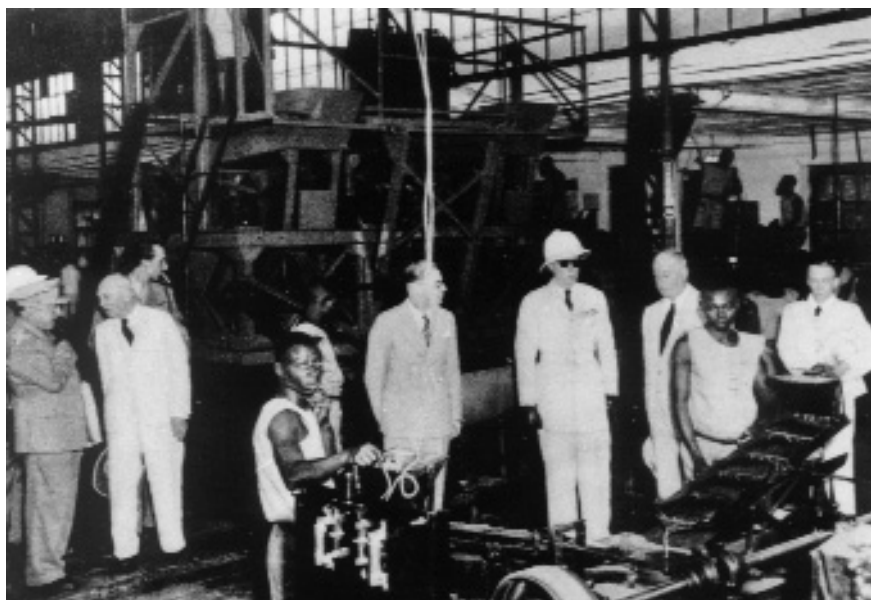
RECENTE UITDAGINGEN

Hoe verging het de Belgische diamantsector na de oorlog? Hoe liep het verder met de Kongolese diamantontginning? Wat is er geworden van de joodse suprematie in de diamantwereld? Is het gevaar voor delokalisatie reëel? We willen het historisch onderzoek afsluiten met een blik op de huidige situatie.¹¹⁸⁶

De Forminière en de onafhankelijkheid van Kongo

De Kongolese diamantproducenten en *De Beers* bleven in de jaren vijftig goede partners en draaiden op volle toeren om de Amerikaanse markt te bevoorraden. Tussen 1948 en 1953 verdubbelde de productie. Naast de non-ferrometalen domineerde de diamantproductie de economische activiteit van de *Société Générale de Belgique* (SGB) in deze periode. Deze twee sectoren vertegenwoordigden in 1950 samen de helft van de beurswaarde van de SGB. Maar de onafhankelijkheid van Kongo op 30 juni 1960 luidde de ondergang van de Belgische diamantbelangen in. De koloniale ondernemingen konden volgens de wet van 17 juni 1960 kiezen voor een Belgisch of een Kongolees statuut. De *Forminière* koos voor een Kongolees statuut en richtte eind juli 1960 een Belgische filiaal op onder de naam *Société Internationale Commerciale et Financière de la Forminière* (Interfor). Dat filiaal verzorgde het portefeuillebeheer en de commercialisering van de productie voor de *Forminière*. Alan Ryan werd voorzitter van de raad van bestuur van *Interfor*. De *Société Minière du Bécéka* koos voor een Belgisch statuut en een nieuwe naam, de *Société d'Entreprise et d'Investissements du Bécéka* (*Sibeka*), met 20 percent van de aandelen in handen van *De Beers*.¹¹⁸⁷

408

Bezoek van de Regent Prins Karel aan de Forminière te Tschikapá – Foto: KMMA

Met Patrice Lumumba aan het hoofd van de nieuwe regering van het onafhankelijke Kongo vreesden een aantal koloniale concerns voor hun belangen.¹¹⁸⁸ Een van de reuzen van de Belgische industrie in Kongo, de *Union Minière du Haut-Katanga* (UMHK), organiseerde en financierde de afscheiding van de provincie Katanga in een poging om haar belangen te beschermen in de chaos van de onafhankelijkheid. De *Forminière* steunde op haar beurt de afscheiding van Zuid-Kasai op 9 augustus 1960. De *Forminière* was ‘vastberaden om haar belangen te redden en de verdere werking van haar installaties in Afrika te waarborgen’.¹¹⁸⁹ Deze politiek faalde en een groot deel van het personeel trok weg uit Kongo. Na felle tribale conflicten werden de 37 exploitatiesites stilgelegd. 6000 Afrikaanse arbeiders waren werkloos. De algemene vergadering van de *Forminière* kon niet langer doorgaan in Tshikapa en vond daarom plaats in Brussel. Daar besloot men de economische activiteit in Kongo te beperken. Op 15 januari 1962 legde de *Forminière* uiteindelijk al haar exploitaties stil en trok de onderneming zich uit Kongo terug. De installaties werden overgenomen door de *Société Minière de Bakwanga* (*Miba*), de nieuwe Kongolese exploitatiezetel van *Sibeka*.¹¹⁹⁰ Omdat Brussel de afgesproken aandelenoverdracht van een reeks koloniale ondernemingen, waaronder de *Forminière*, naar Kongo bleef uitstellen, werd de *Miba* in 1967 voor de helft door president Mobutu¹¹⁹¹ genationaliseerd. De andere helft werd in 1973 verbeurdverklaard. De *Miba* werd een overheidsonderneming.¹¹⁹²

Conflictdiamanten

De *Miba* werd leeggezogen en was zowat volledig ingestort bij de val van Mobutu in 1997. Zelfs dan bleef de onderneming met hulp van het Belgische *Sibeka* en het Franse *Crédit Agricole Mutuel* de belangrijkste deviezenbron voor Kongo. Laurent Désiré Kabila,¹¹⁹³ de opvolger van Mobutu, kwam aan de macht met steun van Oeganda en Rwanda. Maar toen de Oegandese en Rwandese legers in Kongo voet aan wal kregen, betwistten zij de heerschappij van Kabila en bezetten in 1998 grote delen van Kongo. Ze deden dit met de hulp van rebellegers, waaronder voormalige legerenheden van het regime van Mobutu. Kabila riep vervolgens de hulp in van Zimbabwe, Angola en Namibië. Al deze troepenbewegingen deden zich vooral voor in economisch belangrijke gebieden. Troepen uit Zimbabwe vestigden zich in Mbuyi-Mayi, de diamanthoofdstad van Kongo in Oost-Kasai op slechts 300 km ten oosten van Tshikapa, de oude exploitatiezetel van de *Forminière*. Rwandese troepen namen Kisangani in, een ander goud- en diamantcentrum. Alle overheidscontrole over de Kongolese diamantexploitaties viel weg en diamanten werden in alle richtingen naar het

buitenland gesmokkeld, vooral naar Oeganda, Rwanda, Burundi, de Centraal-Afrikaanse Republiek en Angola.

Waarnemers stelden vast hoe Kongolese diamanten hun weg vonden naar de UNITA, de Angolese rebellenbeweging. In het oosten stelde de Rwandese generaal Paul Kagame naar verluidt Hutu-gevangenen in de diamantwingebieden tewerk. In het West-Afrikaanse Sierra-Leone werd een burgeroorlog met diamanten gefinancierd. Pogingen van Kongo om de zaken weer onder controle te krijgen door de Israëlische firma *Dan Gertler Diamonds* in 2000 het alleenrecht op diamanthandel te geven en door drie corrupte ministers – waaronder de verantwoordelijke voor de diamantontginning, Frédéric Kibassa Maliba – te ontslaan, mochten niet baten. Vermoedelijk werden illegaal in Afrika ontgonnen diamanten in Antwerpen witgewassen.

Beschuldigingen dat Antwerpen een draaischijf geworden was van conflict- of bloeddiamanten bleven dan ook niet uit.¹⁹⁴ Toen de Canadees Robert Fowler in een verslag aan de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties op 10 maart 2000 Antwerpen aanduidde als draaischijf voor diamanten uit Afrikaanse oorlogsgebieden, haalde hij de voorpagina's van kranten als *Financial Times*, *The New York Times* en *The Economist*. De Britse minister voor Afrika Peter Hain wierp zich op als de politieke spreekbuis tegen conflictdiamanten. Hij verweet de Antwerpse diamantairs openlijk als handlangers te fungeren van de Angolese rebellenbeweging UNITA. Antwerpen weerde zich naar best vermogen tegen de aantijgingen. Maar de Verenigde Naties moesten zelf toegeven dat het onderzoek dat geleid had tot het Fowler-verslag, te slordig was uitgevoerd. In een nieuw verslag van de Verenigde Naties van 21 december 2000 ging Antwerpen vrijuit. Maar de controverse laaide weer op in het licht van de terroristische aanslagen van 11 september 2001 op de New Yorkse *World Trade Center*-torens. Het Antwerpse parket vroeg alle diamantbanken om rekeningen te melden die met het Al-Qaeda-terreurnetwerk van Osama Bin Laden in verband konden worden gebracht. Het vermoedde dat Libanese diamanthandelaars via Antwerpen conflictdiamant smokkelden voor Al-Qaeda. De Antwerpse diamanthandelaar Samih Ossaily en tien andere zakenlieden van Libanese afkomst werden voor het gerecht gedaagd. Ossaily bleef vijftien maanden in voorhechtenis. Op 6 december 2004 werden de Libanezen effectief veroordeeld voor lidmaatschap van een criminele organisatie, voor illegale diamanthandel en schriftvervalsing. Maar van banden met Al-Qaeda, de grondreden voor de lange voorhechtenis, was geen sprake meer. Het dossier eindigde voor de strafrechter als een banale zaak van diamantsmokkel. Ondertussen bleek zelfs het prefix 'bloed' of 'conflict' voor de diamanten moeilijk hard te maken. Toch werden zware celstraffen

gevraagd. ‘Dat er een diepe kloof kan gapen tussen de maatschappelijk bevolgen woede om wantoestanden in de Derde Wereld enerzijds, en de vertaling daarvan in juridisch waterdichte bewijzen tegen concrete verdachten anderzijds’, werd volgens analist Jan Heuvelmans zelden zo pijnlijk aangetoond.¹¹⁹⁵

Sommige personen die bij naam genoemd werden in het schandaal van de conflictdiamanten, zien achter het Fowler-verslag de hand van *De Beers*. *De Beers* wil de onafhankelijke of *outside*-bevoorrading van de markt door de kleine diamantzoeker in Afrika beletten. Deze dreigt dan ook het grootste slachtoffer te worden van de hetze rond de conflictdiamanten. *De Beers* probeert de markt er alvast van te overtuigen dat enkel diamant afkomstig van *De Beers* clean is.¹¹⁹⁶

Wat zijn nu eigenlijk de gevolgen van deze crisis voor Antwerpen? Tegen het einde van de jaren negentig tonen de statistieken van de *Hoge Raad voor Diamant* (HRD) een duidelijke toename van de ruwimport uit Afrikaanse conflictlanden. Vanaf 2000 werd deze weer afgebouwd. Inmiddels nam de import door *De Beers* af.¹¹⁹⁷ Om de reputatie en aantrekkingskracht van de Belgische diamantsector hoog te houden, voerde de HRD een oorsprongscertificaat in om transacties van exportland tot importland transparant en waterdicht te maken. Naar verluidt zou deze controle nog veel verder gaan dan wat door het zogenaamde Kimberleyproces wordt vereist. Dit proces kwam op gang nadat in november 2002 in Kimberley 2000 vertegenwoordigers van de diamantindustrie, de overheid en ngo’s uit 35 verschillende landen vergaderden over de problematiek van de conflictdiamanten. Dit leidde tot een resolutie van de VN-raad in december 2002 en de oprichting van een permanent secretariaat van het Kimberleyproces in Canada. Het principe werd overgenomen door de Raad van de Europese Unie.¹¹⁹⁸

Diamantbanken en -beurzen volgen tegenwoordig verregaande ethische gedragsregels om dubieuze handelaars of transacties uit te sluiten. In ons land werken de douane en de ministeries van Economische en van Buitenlandse Zaken verregaand samen om de controle op de handel op te voeren. In september 1999 richtte de regering een interministeriële *Diamond Task Force* op om op de evolutie van de toestand in het oog te houden.¹¹⁹⁹ De verdachtmaking van de Belgische diamantsector had ook nog een ander, onrechtstreeks gevolg, namelijk ‘onbesuisde invallen’ van het gerecht. Toen bleek dat niet minder dan 33 van deze gerechtelijke acties met een sisser afliepen, riep diamantspecialist Erik Bruyland van het weekblad *Trends* de onderzoeksrechters op om ‘wat minder cowboytje te spelen’. De regering moest de kans krijgen om te sleutelen aan gepaste fiscale maatregelen en om de overijverige uitvoeringsbesluiten op de Europese witwaswet en de controles van oorsprongcertificaten – Kimberleyproces – bij te

sturen.¹²⁰⁰ Politie en parketten hadden te weinig deskundigheid of mankracht om effectief tot de gesloten wereld door te kunnen dringen. Zij waren en zijn niet voldoende op de hoogte van het gedoogbeleid dat op basis van afspraken en overeenkomsten met Financiën en Justitie maar vooral ook van lang bestaande gebruiken gevoerd werd en wordt. Het befaamde Don Pedro-systeem leidde als het ware tot een ‘geinstitutionaliseerd gedrag’.¹²⁰¹ De dreiging van de delokalisatie was nooit weg te denken uit de pogingen van Antwerpen om negatieve publiciteit te ontcrachten, zoals zo dadelijk nog zal blijken.

Opkomst van de Indiase ondernemers

India, de belangrijkste markt voor geslepen diamant na de Verenigde Staten, telde op het moment van zijn onafhankelijkheid in 1947, ongeveer 10.000 diamantarbeiders. Dat was evenveel als in Antwerpen. De Indiase diamantnijverheid bouwde voort op een zeer oude traditie maar was altijd beperkt tot de interne markt. Tijdens de jaren dertig had een aantal Indiase handelaars weliswaar geprobeerd om in Europa een handel op te zetten, maar de oorlog verhinderde deze initiatieven. Bovendien beknotte Groot-Brittannië deze handel na de Indiase onafhankelijkheid. Indiase handelaars zoals Prasan Manilal Jhaveri, Kirtilal en Mafatlal Mehta vestigden daarom kantoren in Antwerpen in een poging om hun industrie met ruw te bevoorraden. Zij waren vooral afkomstig uit Palanpur in de staat Gujarat. Daar leefde een religieuze minoriteit, de janyanen, die zich net zoals de joden in Europa wegens vervolgingen met handel gingen bezighouden. Kirtilal Mehta richtte in 1950 de eerste Indiase diamantonderneming, de firma Gembel, op in Antwerpen.

Net zoals Amsterdam en Antwerpen voordien hun expansiebeweging ingezet hadden met het slijpen van de kleinste stenen en de laagste kwaliteiten, begon India op dezelfde wijze aan een opwaartse beweging. De productie was bestemd voor de groeiende Amerikaanse middenklasse die in de jaren vijftig en zestig vragende partij werd voor kleine diamanten. Indiase bewerkers werden opgeleid om de allerkleinste diamantjes, tot 0,02 karaat, te slijpen. De Kempense slijpers waren hiertoe niet in staat. Daar werd dit soort ruw nog tot boort gestampt. In het begin van de jaren zestig begonnen de Kempische slijperijen de concurrentie van India – voornamelijk vanuit Bombay en Surat – te voelen. Zolang men zwart kon werken, kon de plattelandsnijverheid nog stand houden maar vanaf het moment dat de fiscale controle in België efficiënter werd en de Indiërs in 1964 op de *sights* van de *Diamond Trading Company* (DTC) werden toegelaten, was de Kempense slijpindustrie gedoemd om te verdwijnen.¹²⁰² In

1971 sloeg de voorzitter van de Federatie der Belgische diamantbeurzen, Vahram Barsamian, alarm.¹²⁰³ Buiten de lage lonen en de fiscale voordelen die in India golden, wees Barsamian ook op de bijzondere gedrevenheid waarmee Indiase ondernemers zaken voerden op traditionele Antwerpse markten, zoals de Verenigde Staten, Hong Kong en het Midden-Oosten. In 1973 wees de DTC de gehele *qualité d'Anvers*-productie toe aan India. Kempische firma's werden gedwongen om zich aan te passen en hun machinepark af te stemmen op grotere en zaagbare stenen, een technisch moeilijke en bovendien dure reconversie. In India nam de tewerkstelling toe: er waren tot 100.000 mensen bedrijvig in de sector. Indische diamantairs verdienden goed. In een poging om aan de afhankelijkheid van de ruwhandelaars te ontsnappen, openden zij steeds meer kantoren in Antwerpen. Maar de commerciële zin van de Indiase ondernemers was niet de enige bron van hun succes. In de jaren zeventig begonnen Amerikaanse reuzenketens als Sears en J.C. Penney massaal diamantjuwelen op de Amerikaanse markt aan te bieden. Door een grootschalige gecentraliseerde aankooppolitiek slaagden deze ketens er niet enkel in om de groothandel te omzeilen maar ook om hun een prijs op te leggen. De goedkope Indiase productie beantwoordde perfect aan deze nieuwe vraag, zelfs al was de kwaliteit niet te vergelijken met de Antwerpse of Israëlische. Een andere evolutie is de verschuiving van de juwelenzaak van het relatief goedkope pand op *Main street* naar de *shopping mall*, waar de huur zeer hoog was. De hoge huur moest ergens op afgewenteld worden. Een laatste Indiase troef was dat de Indiase kwaliteit zich niet tot speculeren leende. Zo komt het dat, terwijl Antwerpse of Israëlische diamanten om speculatieve redenen achtergehouden werden, Indiërs volop klanten veroverden.

India slaagde er evenwel niet in om een diamantbeurs op te richten. Ze vonden wel geleidelijk hun weg naar de Antwerpse beurzen. In de jaren zeventig waren het nog maar enkelingen want Indiase ondernemers schuwden open beurszalen waar zij onder de ogen van hun concurrenten klanten moesten ontmoeten. Naast deze culturele drempel, speelde zeker ook de joodse terughoudendheid jegens deze dynamische nieuwkomers. Tot dusver zorgde een compartimentering van de diamantnijverheid ervoor dat de verschillende centra eerder complementair dan overlappend werkten. Elk centrum bewerkte een bepaald assortiment diamanten. De Indiërs waren evenwel een rechtstreekse concurrent voor Antwerpen en Israël op de markt van de kleine stenen. Daarom waren zij niet zo welkom. Bovendien koos India tijdens de verschillende conflicten in het Midden-Oosten steeds partij voor de Arabieren. India heeft immers een grote moslimminderheid. Ook dat viel bij de joden niet in goede aarde. Toch

lijkt het erop dat de integratie in de jaren tachtig geleidelijk aan en zonder noemenswaardige problemen kon gebeuren.¹²⁰⁴ Zeventig procent van de handel in Antwerpen kwam in handen van een twintigtal grote Indiase groepen.¹²⁰⁵ Er zijn ongeveer 300 Indiase families bij betrokken, allemaal afkomstig uit de deelstaat Gujarat. De traditionele, familiale – lees joodse – diamantzaken zien hoe langer hoe meer marktaandeel wegglijpen.

De wegwijnende kleine diamantzaak

414

De naoorlogse periode kende een nieuwe stroom van haveloze joden uit Polen en Hongarije, vluchtelingen of gedeporteerden onder wie talrijke *hassidim* (ultra-orthodoxe joden), die net als hun voorgangers uit het begin van de zoste eeuw via Antwerpen naar de Verenigde Staten wilden emigreren. Ook zij vonden een plaatsje in de diamantsector als klover en in mindere mate als slijper. Hun invloed was verwaarloosbaar. Men vond ze niet terug op de ledenlijsten van de vakbond of de werkgeversorganisatie. Als klover waren zij ook geen concurrent van de Belgische arbeiders, die vooral werkten als zager of slijper.¹²⁰⁶ Deze hassidische diamantlieden zouden volgens de sociologe Dina Siegel tegen het einde van de zoste eeuw vooral te leiden hebben gehad onder de recente immigratie van Russische en Georgische joden. Dezen vestigden zich in en rondom de Pelikaanstraat, en verdrongen er de *hassidim* die daar al veel vroeger juwelierswinkeltjes uitbaatten. De nieuwkomers zouden er niet al te ‘orthodoxe’ commerciële methodes op na houden. Zo worden ze ervan beschuldigd de Pelikaanstraat, het traditionele kloppend hart van de Antwerpse diamantbuurt, een reputatie te bezorgen die meer weg heeft van een ‘maffieuze’ achterbuurt dan van een *Place Vendôme* of een *Fifth Avenue*. De Antwerpse politie associeert Russische en Georgische joden alvast met criminaliteit.¹²⁰⁷ Deze evolutie plaatste de hele joodse gemeenschap in een slecht daglicht en droeg volgens Siegel onrechtstreeks ook bij tot de achteruitgang van de traditionele dominantie van joden in de diamantsector.

De joodse diamantairs zijn niet de enigen die het onder de Indiase druk hard te verduren krijgen. Vandaag betekenen Vlamingen nog slechts sporadisch iets in de sector. Dat heeft met de voortschrijdende delokalisatie te maken maar ook met de onuitgewiste smet van de oorlogscollaboratie en de moeilijkheid om zich op internationaal vlak te profileren. Sommige joodse diamantairs geloven dat dit in de jaren zestig en zeventig leidde tot een defensieve reflex waarbij oude anti-semitische gevoelens opnieuw de kop opstaken. De kleine fabrikanten zouden zich toen tot Vlaamsgezinde politieke partijen gericht hebben om hun

belangen te behartigen. Vandaar het vermoeden van sommige joodse diamantairs dat de verstrakking van de overheidscontrole op de diamanthandel een anti-semitische grondslag had. Dit is een belangrijke stelling die men het best grondig zou natrekken. Een getuige van auteur Viviane Teitelbaum zegt: *‘Er bestaan sinds de oorlog wonden tussen joden en Vlamingen. Vandaag maken ze waarschijnlijk deel uit van het onbewuste. Nochtans hebben wij andere zorgen en delen wij niet dezelfde meningen.’*¹²⁰⁸ De verhoogde overheidscontrole gebeurde op het ogenblik dat de taalstrijd in België in alle hevigheid woedde. De overwegend Franstalige en joodse diamanthandel moest vanaf 1973 overigens, net zoals de rest van de bedrijfswereld in Vlaanderen, Nederlands gebruiken. De Vlaamse cultuurraad stemde toen namelijk het zogenaamde septemberdecreet goed. De Nederlandse taal werd daardoor voor elke werkgever verplicht in de sociale betrekkingen. Op het economische vlak kon dat alles natuurlijk niet baten. De Kempense plattelandsnijverheid stierf een stille dood en de kleine diamantairs en KMO’s maakten plaats voor grote internationale concerns.

Delokalisatie

Uit het voorgaande bleek al hoe het verlies van de Kongolese troef, de controverse rond de conflictdiamanten en de verschuiving van diamantbedrijvigheid naar India de Belgische diamantnijverheid parten speelde. De delokalisatie die daarmee gepaard ging, had evengoed te maken met monetaire, economische en politieke factoren.

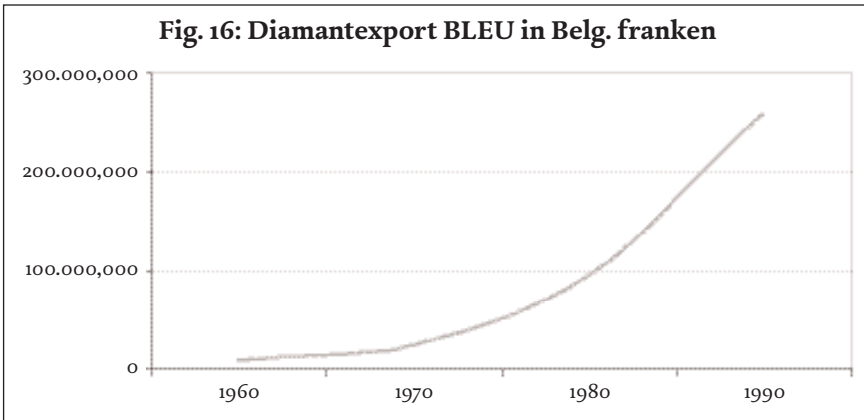
Ondanks alle moeilijkheden hadden de Belgische diamantnijverheid en -handel een goede nieuwe start gemaakt in 1945. De moeilijke conjuncturele toestand in 1947 en 1948 werd dankzij overheidsmaatregelen overbrugd. De overheidscontrole werd behouden om sociale repercussies te vermijden door een te snelle ommezwaai van werkwijze. Toen alle gevaar voor een sociale crisis van de baan was, werden de controles opgeheven. Daarna koos men voor een liberale politiek en tegen elke vorm van belemmering van de internationale handel. Deze ommekeer gebeurde einde van de jaren veertig tijdens de rooms-rode regering-Spaak met Gaston Eyskens¹²⁰⁹ als minister van Financiën. De diamantnijverheid voer daar wel bij, tot een aantal evoluties de tewerkstelling bedreigden: de mechanisering, de conjunctuurgevoeligheid van de vraag naar dit luxeartikel en de snelle opkomst van de concurrerende productiecentra. Aan het einde van de jaren zestig werd de sociale en fiscale controle van de staat op de sector opgevoerd, waardoor de traditionele thuisbewerking in de Kempen veel te duur werd. Een diamantcrisis aan het einde van de jaren zeventig versnelde het proces nog. Het

afschaffen van de convertibiliteit van de dollar en de oliecrisis in het begin van de jaren zeventig ondermijnde het vertrouwen van de beleggers in cash en leidde tot groeiende investeringen in het als risicoloos beschouwde platina, goud, zilver en diamant. Toen aan het einde van de jaren zeventig de speculatieve rage zijn hoogtepunt bereikt had, werden diamanten onbetaalbaar. Amerikaanse consumenten begonnen in de jaren tachtig dan ook goedkopere diamanten uit Rusland en India

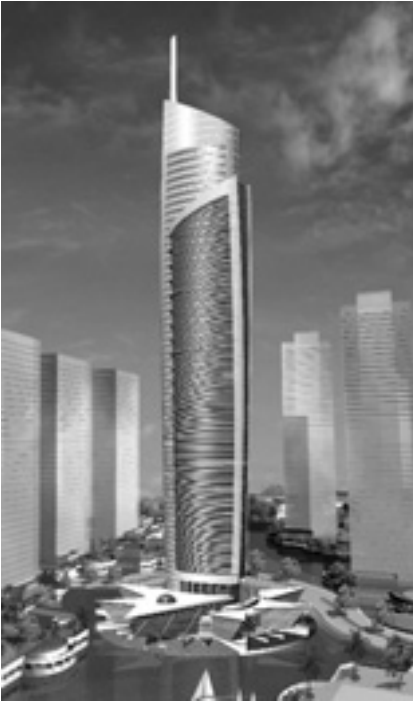
Leo Tindemans, CVP-volksvertegenwoordiger en minister, overhandigt een ereteken aan Sylvain Zucker – Foto: Diamantclub van Antwerpen

te kopen. Heel wat Belgische en Israëliëse firma's konden hun stocks niet langer verkopen en gingen over kop. In 1985 was 80 à 90 percent van de Antwerpse joden bij de diamanthandel betrokken. Nu zijn er dat nog slechts 40 à 50 percent.¹²¹⁰ In 1958 waren er in Antwerpen 16.000 diamantbewerkers tewerkgesteld,¹²¹¹ in 1968 waren het er 19.000, in 1996 nog slechts 3500. Na de aanslagen van 11 september 2001 brak alweer een economische crisis uit. De verwerkingsindustrie vertrok naar India en in mindere mate naar Ceylon, Mauritius, Malta en Tunesië. Daar werden diamanten immers veel goedkoper geslepen dan in Antwerpen of Tel Aviv, waar lonen en syndicale restricties te hoog waren. De opening van diamantbeurzen in Singapore (1976), Hong Kong (1985) en Miami (1992), maar ook in Rusland getuigt van de verdere delocalisatie. De Antwerpse bewerkers waren voortaan aangewezen op het slijpen van grote kwaliteitsstenen. Het aandeel van de arbeidskost in de verkoopprijs bleef dankzij de hoge intrinsieke waarde van zo'n steen vrij klein. Bij het bewerken van een kleine steen van middelmatige kwaliteit, zoals de *qualités d'Anvers*, leidde de arbeidskost tot een te hoge verkoopprijs.¹²¹² De handel bleef in tegenstelling met de bewerking wel voor het grootste deel in Antwerpen geconcentreerd.

Bron: Maandberichten voor de buitenlandse handel (NIS).

Maar ook daarover rezen vooral in het begin van 2005 vragen. Ten tijde van de conflictdiamanten, in 2002, had zich een eerste gevaar afgetekend: een deel van de diamantstromen werd afgeleid naar Israël. Daar probeerde men van de benarde positie van Antwerpen te profiteren. Maar Afrikaans ruw kwam uit Tel Aviv uiteindelijk terug naar Antwerpen, wat wijst op de grotere kracht van de Antwerpse markt. Israël leidt onder politieke instabiliteit, terwijl Antwerpen zich nog steeds kan bogen op haar superieure financiële en verzekeringsinfrastructuur, een fiscale en sociale stabiliteit, een centrale ligging dicht bij Londen en halfweg tussen Amerika en Azië, en vooral een kritische massa. In 2005 werd duidelijk dat vooral Dubai in de Verenigde Arabische Emiraten zich tot gevaarlijke concurrent ontpopte. Dubai heeft zich altijd willen profileren als de draaischijf van het Midden-Oosten voor geslepen diamant en de juwelenhandel. In 2004 werd er voor 1 miljard dollar aan ruwe diamanten verhandeld, of 700 procent meer dan in 2003. Het *Dubai Metals & Commodity Centre* (DMCC) organiseerde ondertussen zijn eerste ruwveilingen voor Russische en Afrikaanse diamant. De onrust groeit in Antwerpen. Onlangs nog werden op één dag alle 65

*Ontwerp van de Almas Tower in Dubai –
Dubai Metals & Commodities Centre*

verdiepingen van de nieuwe diamanttoren *Almas Tower* in Dubai nog vóór de eerste steenlegging verkocht. Ook grote – Indiase – Antwerpse firma's als *Rosy Blue* en *Eurostar* zijn actief in Dubai. Indiase diamantairs zoals de Mehta's vinden dat Antwerpen een aanwezigheidspolitiek moet voeren op de buitenlandse groeimarkten en zich niet defensief mag opstellen.

***Supplier of choice*-strategie**

De delokalisatie van de productie was een kleine uitdaging voor de allergrootsten, die fabrieken oprichtten in de Derde Wereld. Zij was vele kleine fabriekanten echter fataal. Maar ook de groten zijn niet langer veilig. *De Beers* ziet zijn aandeel van de ruwmarkt de laatste jaren slinken en overweegt nu controle uit te oefenen via een nieuw kanaal. Waar vroeger het beheersen van de productie en de distributie hoog in het vaandel werd gedragen, overweegt *De Beers* vandaag een overname van de detailhandel: de juwelierszaak waar de enige echte gecertificeerde *De Beers*-diamant te koop aangeboden zou worden. Die krijgt dan een nieuw trendy slijpsel die met de modernste en duurste marketingtechnieken aan de man gebracht wordt. Enkel diamantondernemingen die dit kunnen realiseren, krijgen dan nog *sights*. Al in 2001 begon *De Beers* deze politiek door te voeren. De ruwtoevoer in Antwerpen via *De Beers-sightholders* werd afgebouwd. *De Beers'* nieuwe *supplier of choice*-strategie veroorzaakt volgens Erik Bruyland een aardverschuiving in de wereldhandelsstromen voor diamant, en ontredde bij kleinere handelaars.

Als Antwerpen zich van de ruwtoevoer door *De Beers* wil verzekeren, zal het met andere woorden moeten zorgen voor de ontwikkeling van een eigen Antwerpse juwelenmarkt. Als de Belgische diamantsector integendeel *De Beers* wil beconcurreren, zal het in ieder geval de juwelenhandel moeten ontwikkelen. Antwerpen slaagde er nooit in om de grote juwelierszaken als Van Cleef & Arpels, Cartier, Graff of Winston aan te trekken. Maar sommigen geloven dat het niet te laat is. Vooral de dynamische Indiase diamantairs steunen het idee om Antwerpen tot een waardige vitrine voor de diamantnijverheid om te vormen. Zo bestaan er plannen om in het vernieuwde internationale hogesnelheidstreinstation, vlak bij de tentoonstellingsruimte en de *check-in* voor Schiphol en Charles De Gaulle een diamantgaanderij met luxueuze juwelen- en lifestyle-boetieken aan te leggen. Een loopbrug over de vernieuwde Pelikaanstraat zou leiden naar het beveiligde diamantdistrict, dat voorbehouden is aan professionals, en een verbinding maken met het eerste diamant-entrepot in Europa. Het adviesbureau McKinsey, dat zich over het plan boog, berekende dat de markt

voor groothandel in juwelen een waarde heeft die tweemaal zo groot is als die van diamant: 27 miljard dollar tegen 12,5 miljard dollar. Daar ligt dus een enorm potentieel voor de verdere ontwikkeling van Antwerpen als distributiecentrum. Extra diensten- en horecabedrijven zouden een duizendtal nieuwe banen op kunnen leveren. Maar de kleine joodse diamantzaken zien geen heil in de grootse plannen van vooral de *Hoge Raad voor de Diamant* (HRD). Volgens Bruyland ziet de kleinhandel geen brood in megaprojecten voor juwelen waar grote groepen, onder meer de Indiase, baat bij hebben. Zij vragen vooral aandacht voor hun groeiende problemen in de veranderende markt: de traditionele, familiale diamantzaken verliezen gestaag marktaandeel. Hoewel Indiase groepen 70 procent van de handel beheersen, vormen de joodse kleinhandelaren nog steeds de meerderheid binnen de diverse HRD-gelederen. De HRD legde de kleinere diamantairs behoorlijk in de watten. Talrijke initiatieven, tot staatsbezoeken uit diamantproducerende landen toe, werden genomen om de ruwtoevoer naar België te doen stijgen. Toch moeten we de vraag naar de langetermijnontwikkeling stellen, meent Bruyland. Als de onderhandelingen tussen de verschillende partijen – waaronder natuurlijk de *Nationale Maatschappij der Buurtspoorwegen* (NMBS) – tot een succes leiden, hoopt de Antwerpse schepen van Stadsontwikkeling, Ludo Van Campenhout (VLD), eind 2006 het startschot te geven voor de aanleg van de Antwerpse *Diamond Boulevard*.¹²¹³

ENKELE VRAAGSTUKKEN

Na het schetsen van het brede historische kader van de evolutie van de Antwerpse diamantsector voor, tijdens en na de oorlog, blijven er toch nog een aantal vragen over.

Joodse diamantairs en het Belgische establishment

Allereerst was er de onmacht van de joodse diamantairs om hun standpunten aan leidinggevende kringen op te dringen. De communicatie tussen de diamantairs en de Belgische politieke, financiële en industriële elites liep bijzonder stroef. Hoe kwam dat?

De joodse betrokkenheid was veelal verbonden aan de eigen commerciële en gemeenschapsbelangen. Dat verklaart wellicht waarom de belangen van het Antwerpse diamantcentrum perfect naast die van het zionisme konden bestaan, dat de creatie van een Israëliësch diamantcentrum voorstond. Het verklaart

eveneens waarom een vooraanstaande zionist en diamantair als Nuchim Torczyner vanuit New York voor de repatriëring van de diamantdiaspora naar Antwerpen ijverde. Anderzijds werkte Romi Goldmuntz vanuit Londen aan de recuperatie van zijn cliënten in zijn traditionele machtsbasis. Buiten deze twee polen, vertegenwoordigd door het *Diamond Center* in New York en COFDI in Londen, bleven de grote joodse diamantairs opvallend afwezig van het schaakbord in de periode net voor, tijdens en na de oorlog. De belangrijkste beslissingen inzake de diamantsector werden buiten joodse kringen genomen. De grootste catastrofe die de joodse diamantairs te beurt viel, de exodus naar Cognac, was het rechtstreekse resultaat van hun gebrekkige vertegenwoordiging in de Belgische economische en politieke beslissingscentra. De schrijnende bevestiging hiervan is Huysmans, de enige vooraanstaande Belgische personaliteit die voor hen in de bres sprong, maar die het onderspit moest delven tegen de SGB en de regering-Pierlot. Tegen zijn zin werden de diamantlieden gedwongen naar Frankrijk te vertrekken. Zijn positie werd in 1940 nogmaals gekelderd door de komst van De Vleeschauwer in Londen. Er was een lange inhaalbeweging nodig om deze handicap te boven te komen. In de politiek of onder de aandeelhouders van de *Forminière* en de Antwerpse Diamantbank waren de joodse diamantairs afwezig. Het Belgisch diplomatiek korps koesterde omgekeerd niet de minste belangstelling voor de diamantdiaspora. Dat gold aanvankelijk ook voor de regering-Pierlot. De twee werelden leefden naast elkaar. Hoewel het sociale succes van de grote diamantairs tijdens het interbellum tot een zekere verburgerlijking had bijgedragen, zette deze opwaartse sociale beweging zich blijkbaar niet door in hogere invloedssferen. Dit alles doet vragen rijzen naar de sociaal-maatschappelijke integratie van joden in de Belgische elites in het algemeen. Hoe staat het met de reële opname van joden, en specifiek van deze in de diamantsector, in het Belgische establishment?

Overheidsmandaten voor de privésector. Hoe kon dit?

Hoe zat het eigenlijk met de verhouding tussen de privésector en de overheid? Opvallend is de verstrengeling van hun belangen: een bloeiende diamantsector ging bijvoorbeeld gepaard met belangrijke staatsinkomsten; een welvarende – joodse – diamanthandel bond het socialistische electoraat aan de Antwerpse burgemeester Huysmans. Hoewel de overheid, op uitzondering van de Nieuwe-Orde-instellingen en het naoorlogse *Diamond Office* na, geen officiële, geïnstitutionaliseerde rol speelde, was zij vaak een belangrijke lobbyist, katalysator of arbiter. Dat gebeurde meestal op uitdrukkelijk verzoek van de diamantlieden.

Anderzijds werden bijvoorbeeld de SGB, de *Forminière* en de Federatie der Belgische Diamantbeurzen meer dan eens impliciet belast met een overheidsmandaat. Zij handelden dus in feite in onderaanneming voor de overheid. Hoe gebeurde dat in de rest van de Belgische economie?¹²¹⁴ Het interbellum kende een verregaande inmenging van bankiers in de politiek. Zo werden onder andere Félicien Cattier en Georges Theunis – van de *Banque d’Outremer* – volgens historicus Samuel Tilman uitgerekend in deze periode meer dan ooit door de regering opgetrommeld om haar in financiële aangelegenheden bij te staan.¹²¹⁵ Een synthese van de uitwisseling tussen de overheid en de privé in alle sectoren ontbreekt vooralsnog.

Brede grondstoffenproblematiek

De Belgische diamantsector situeren in het bredere kader van de buitenlandse betrekkingen, vooral wat de grondstoffenproblematiek betreft, viel jammer genoeg ook buiten het bestek van dit boek. Dat zou zeker ook interessant geweest zijn in relatie tot Kongo, een belangrijke leverancier van strategische grondstoffen als rubber, koper, tin, kobalt en uranium. Voor België was vooral de verwerking van de Kongolese grondstoffen een probleem tijdens de oorlog. De geallieerde zeeblokkade van het bezette continentaal Europa verhinderde immers dat die grondstoffen zoals vóór de oorlog in België terecht kwamen.¹²¹⁶ De Duitse historicus Gerhard Mollin noemde de verdeling van industriediamanten een van de meest omstreden vraagstukken van de Amerikaans-Britse betrekkingen in oorlogstijd.¹²¹⁷ De Kongolese journalist Fernand Lekime vroeg zich in zijn boek over de *Union Minière de Haut-Katanga* (UMHK) af waarom de Belgen er niet in slaagden om hun troeven beter te verkopen.¹²¹⁸ Men zou ervan kunnen uitgaan dat België, rekening houdend met de grote vraag van de geallieerden, een sterke onderhandelingspositie innam. Toch heeft België op het eerste gezicht slechts weinig tegenprestaties in de wacht gesleept, de Angelsaksische bijdrage tot de bevrijding van België niet meegerekend. Kwam het doordat deze onderhandelingen grotendeels gevoerd werden door de gezant van de SGB, Edgar Sengier?¹²¹⁹ De rol van Sengier roept ook vragen op over de verhouding tussen privésector en overheid. Zo was er bijvoorbeeld de dreiging van een Britse militaire expeditie ingeval Kongo zich al te neutraal zou opstellen. Volgens Jean-François Crombois was de teruggave van door de Verenigde Staten gesekwestreerde Belgische goederen evengoed een heet hangijzer. Wij beschreven uitvoerig het Amerikaanse proces tegen de *Forminière* en de *Bécéka*, de pogingen van diverse landen om de diamantlieden aan te trek-

ken, de weigering van de Amerikaanse bezettingsoverheid in Duitsland om teruggevonden industriediamanten aan België te restitueren, en zo meer. Welke weerslag had dat alles? De grondstoffenproblematiek woog wellicht zwaar door op zowel de Belgische buitenlandse betrekkingen als de verhoudingen tussen metropool en kolonie. Dat diamant hierin een heel bijzondere plaats innam, zal intussen meer dan duidelijk zijn.

De krachtige opkomst van Antwerpen stortte de nieuwe oorlogscentra voor diamantbewerking in een diepe crisis. Die leidde tot een selectie die enkel de traditionele vooroorlogse centra overleefden, op voorwaarde dat zij op hun traditionele marktsegment terugvielen. Hier zijn twee grote uitzonderingen op: Amsterdam ging ten onder aan de deportatie van zijn joodse arbeiders en handelaars, en Israël hield stand vanuit een diepgewortelde motivering en vechtlust, gesteund door het internationale zionisme en zelfs door sommige Antwerpse diamantairs. De Antwerpse diamantnijverheid en -handel kon aanvankelijk nog met succes gebruik maken van de koloniale diamantproductie als hefboom om haar plaats na de oorlog terug te winnen. Maar die hefboom zou verdwijnen. De onafhankelijkheid van Kongo luidde de ondergang in van de grote koloniale diamantproducenten en het begin van een gestage delocalisatie van de diamantbewerking in de tweede helft van de eeuw. Die trof nogmaals de Kempense diamantlieden, die haast traditioneel hun onmacht uitten via anti-semitische en Vlaams-nationale oprispingen. De nieuwe concurrentie voor de traditionele joodse diamantelites bestond niet langer uit Vlaamse maar wel uit Indiase ondernemers die steunden op goedkope werkkrachten in hun thuisland. Daarnaast speelde een combinatie van factoren in het nadeel van Antwerpen: het verlies van marktaandeel van *De Beers* leidde tot een nieuwe verkooppolitiek, steunend op een juwelenmarkt die Antwerpen nooit ontwikkelde, de schandalen rond de zogenaamde conflictdiamanten bedreigden de reputatie en uitstraling van het Antwerps diamantcentrum en ten slotte kwam onlangs voor de eerste maal de handel op de helling door doelbewuste pogingen van Tel Aviv en Dubai om die naar zich toe te trekken. Of een grotere invloed van de joodse diamantairs op de overheid een andere wending had kunnen geven aan de evolutie van het Antwerpse diamantcentrum valt te bezien. Ook de algemene Belgische positie in internationale onderhandelingen over grondstoffen is niet goed genoeg gekend om de rol die de joodse diamantairs daarin konden spelen juist in te schatten.

Algemeen besluit

Om de naoorlogse heropleving van het Belgische diamantcentrum goed te begrijpen, moesten we de evolutie van de verhoudingen in de diamantwereld in de eerste helft van de 20ste eeuw in kaart brengen. We deden dit vanuit drie invalshoeken: nationaal, internationaal en op vlak van de relaties tussen privésector en overheid.

Op nationaal vlak toonden werkgevers en werknemers in de Antwerpse diamantnijverheid in de eerste helft van de 20ste eeuw een verregaande eensgezindheid. Er was een vage grens tussen de twee sociale groepen. De gemeenschappelijke opleiding, de mogelijkheid voor sommige bewerkers om loonarbeid met ondernemerschap te combineren, de gelegenheid om het nodige kapitaal te vergaren om zelf ruw aan te kopen, en vooral het gemeenschappelijke belang bij het behoud van een stabiele markt droegen hiertoe bij. Zo kwam het dat de *Algemene Diamantbewerdersbond* (ADB), de socialistische vakbond, en het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD), de overwegend joodse werkgeversvereniging, vaak op dezelfde lijn stonden. Deze eensgezindheid kwam de sociale rust ten goede en bijgevolg ook de economische bloei in de diamantnijverheid. Camille Huysmans en Willem Eekelers, de socialistische machthebbers in Antwerpen, steunden deze constructie. Hun electoraat, de socialistische, stedelijke diamantbewerkers, had er immers baat bij. Het Antwerpse diamantcentrum kwam niettemin viermaal onder druk te staan. Tijdens de Eerste Wereldoorlog vreesde men voor een blijvende emigratie van de joodse diamantairs, een situatie die het voortbestaan van de Belgische diamantnijverheid op de helling zou zetten; in 1930 werd de noodlijdende diamanthandel, dankzij een interventie van de Belgische banken, ternauwernood van de ondergang gered; in 1935 barstte als gevolg van de crisis en de verpaupering van de recentelijk ingeweken thuisarbeiders een communistische *fronde* uit die het overlegssyndicalisme, zeg maar de solidariteit met de werkgevers, in vraag stelde; en tenslotte adopteerden de katholieke Kempense plattelandarbeiders rond 1938 een naar anti-semitisme neigend xenofob discours, als uitlaatklep voor hun ongenoegen. Zij waren niet te spreken over de wijze waarop de socialistische diamantbewerkers door de joodse werkgevers geprivilegieerd werden. Dit ongenoegen kadert in de ongebreidelde concurrentie van de vele pas geïmmigreerde

joodse thuiswerkers. De kleine katholieke ‘Vlaamse’ werkgever uit de Kempen, die niet opgewassen was tegen zijn stedelijke joodse concurrent, uitte zijn frustraties eveneens via een anti-semitisch en nationalistisch discours. De meeste crisissen in de diamantwereld raakten opgelost door een gunstige economische conjunctuur. Enkel de Kempense naijver tegenover de dominante positie van de joden in de ruwdistributie zorgde voor blijvende problemen.

Een aantal internationale ontwikkelingen, die de machtsverhoudingen in België sterk beïnvloedden, werpen een licht op de verhoudingen tussen de joodse en de Kempense werkgevers. In Zuid-Afrika was er een verregaande kartelering van de diamantontginning gebeurd. Om deze industrie leefbaar te houden, moesten diamanten – in feite niets meer dan carbonkristalletjes zonder enige intrinsieke waarde – verkocht worden tegen een prijs die op de vrije markt niet haalbaar was. Niet alleen de producenten hadden dat begrepen, maar ook de distributeurs. Een aantal onder hen sloeg de handen in elkaar en vormde zo het Londens Syndicaat, een wereldmonopolie voor diamantdistributie. Net als in Antwerpen en Amsterdam werd de diamantsector ook in Zuid-Afrika en Londen gedomineerd door een aantal joodse families. De succesvolste, de familie Oppenheimer onder leiding van Ernest Oppenheimer, slaagde er in 1930 in om de Zuid-Afrikaanse mijnexploitatie en het door de crisis noodlijdende Londens Syndicaat onder exclusieve controle te plaatsen van haar onderneming, *De Beers*. Vervolgens wist Oppenheimer de overige of *outside*-diamantproducenten contractueel aan zijn kartel te binden. Dat was niet vanzelfsprekend omdat de hoofdaandeelhouders van deze *outside producers* in vele gevallen nationale staten waren of belangrijke holdings, zoals de *Société Générale de Belgique* (SGB). Dat was bijvoorbeeld zo voor de *Société Internationale Forestière et Minière du Congo (Forminière)* die, in onderaanneming voor andere mijnondernemingen, ongeveer 80 percent van de wereldproductie van industriediamanten op de markt bracht. Dit ‘Kongolese kartel’ stond volledig onder controle van de SGB. Omdat de *Forminière*-productie, hoe overvloedig ook, niet volstond voor de Belgische markt, zocht de onderneming toenadering tot *De Beers*. Er kwam een overeenkomst. In ruil voor de controle over de distributie van de Kongo-productie, beloofde *De Beers* die systematisch volledig op te kopen tegen een stabiele, voorspelbare prijs. Dat was een aanbod dat bij de Belgische staat, en overigens ook bij de overige aandeelhouders van de *Forminière*, in goede aarde viel. Oppenheimer beloofde verder de bevoorrading van de Antwerpse diamantnijverheid te zullen privilegiëren. Het bewijs dat dit overeengekomen zou zijn tussen de twee joodse vrienden Romi Goldmuntz, de belangrijkste Antwerpse handelaar, en Ernest Oppenheimer werd nooit geleverd. Een argu-

ment dat hiervoor pleit is dat de diamantsector wereldwijd stoelt op een wederzijds vertrouwen. Dit ‘vertrouwen’ vertaalde zich vooral in een uitgesproken wereldwijde en haast familiale solidariteit tussen de leden van de joodse gemeenschap. De traditionele handelscontacten onder joden stonden in het teken van een vanzelfsprekende culturele voorkeur en niet van een complot. Dat nam niet weg dat de Kempense fabrikanten zich verdrongen voelden. Zij wilden er zich echter geen rekenschap van geven dat het Belgische diamantcentrum dankzij deze joden een ongekend niveau had bereikt. Meer nog dan een mogelijk joods nepotisme waren de joodse vakkundigheid, connecties en internationale ervaring de redenen waarom de Belgische diamantsector in het begin van de eeuw zo’n uitgesproken vooruitgang boekte, en de diamantbeurzen speelde daar een prominente rol in. Het was dankzij deze joodse diamantairs dat Antwerpen het diamantcentrum van Amsterdam rond 1920 inhaalde en dat het aura van de *Algemene Diamantbewerdersbond* (ADB) tot ver buiten de Belgische grenzen reikte, via het aan de Belgische bond onderworpen Wereldverbond.

Hoe stond de privésector tegenover de overheid? Die laatste werd in de vooroorlogse periode vooral vertegenwoordigd door het stadsbestuur van Antwerpen. Dat werd af en toe gevraagd om bemiddelaar te zijn bij sociale geschillen. In 1935 werd er een paritair comité opgericht, voorgezeten door Joseph Caes van het ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg. Dit comité legde er al in 1938 het bijltje bij neer omdat ze de onenigheid tussen joden en Kempenaars niet kon oplossen. Ook de liberale minister van Koloniën, Louis Franck, speelde een bescheiden rol in de diamantsector. In 1921 waren de Kempense fabrikanten er immers in geslaagd om deze Vlaamsgezinde minister te overreden om de *Forminière* rechtstreeks op de Antwerpse markt te laten leveren en zo de Kempense fabrikanten en arbeiders te ontvoogden van de joodse *sightholders*. Het experiment werd de Belgische diamantnijverheid bijna noodlottig en droeg bij tot de beslissing om een overeenkomst te sluiten met Oppenheimer. Louis Franck hielp ook na de Eerste Wereldoorlog met de repatriëring van de joodse diamantairs uit hun vluchttoorden in Nederland en het Verenigd Koninkrijk. Er bestond verder geen overheidsstructuur waarop de diamantsector kon terugvallen.

Tussen 1900 en 1935 ontstond er dus een constructie die wij de as Kongo-Londen-Antwerpen noemden. Daarbinnen sloeg het Brusselse industriële establishment, vertegenwoordigd door de SGB, bruggen naar de joodse diamantairs die de Noordwest-Europese diamanteconomie beheersten. In Antwerpen konden deze joodse diamantairs rekenen op de vakkundigheid en de discipline van de door het socialistische stadsbestuur en de socialistische vakbond gepacifi-

ceerde niet-joodse diamantbewerkers, die zij ook prioritair bevoorraadden. Het was een joods-socialistische as die de katholieke plattelandsdiamantlieden uitsloot. De machtsstrijd tussen beide groepen verscheurde de Belgische diamanthandel en -nijverheid tot ver in de naoorlogse jaren. De actieve overheid was in deze fase vooral het Antwerpse stadsbestuur, dat de joods-socialistische constructie uit politiek-electoraal belang steunde. Een schuchtere poging van de staat om betrokken te worden bij het sociaal overleg faalde na drie jaar. Regeringsinterventies bleven beperkt tot onhandige pogingen om de diamantsector, die stilaan als een nationaal Belgisch patrimonium werd beschouwd, te beschermen tegen buitenlandse pogingen tot controle of overname.

Dat is de achtergrond van het diamantschaakspel. Met het uitbreken van de Schemeroorlog werden de eerste stukken op het schaakbord verplaatst. In september 1939 werd het ‘Beschermingscomité voor den Diamanthandel en Nijverheid in België’ opgericht. Dit comité was het kind van het corporatisme en de bewapeningswedloop. Na de grote crisis van de jaren dertig leken de parlementaire democratie en de kapitalistische economie failliet en waren velen bereid om, via een corporatistische organisatie, een reglementerende en regulerende overheidsinterventie toe te laten. De hervormingen geraakten in de ban van de oorlogsvoorbereiding. Het economisch corporatisme werd dan ook in de eerste plaats ingezet om de grondstoffenvoorziening te optimaliseren en strategische goederen uit vijandelijke handen te houden. Maar de ambtenarij had niet genoeg expertise om deze hooggespecialiseerde economische aangelegenheden te sturen. Zij was dus aangewezen op privéorganisaties – in de praktijk haast alleen werkgeversorganisaties, holdings of kartels – om de overheidsregulering in corporatistische instellingen toe te passen en te overzien.

Onder de landen die bij de diamantsector betrokken waren, zien we deze evolutie vooral in de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Duitsland. In het geallieerde kamp vloeide de macht in de diamantsector naar de organisatie die de touwtjes al min of meer in handen had, zowel op distributie- als op productievlak: *De Beers*. De oppermacht van *De Beers*, en zijn Britse dochtermaatschappijen *Diamond Corporation (Dicorp)* en de *Diamond Trading Company (DTC)*, breidde zich niet alleen uit over het Verenigd Koninkrijk maar ook over de Verenigde Staten, Nederland, Frankrijk en België. Alleen *De Beers* kon de bevoorrading van de aslanden verhinderen, zeker in België. Daar hadden uiteenlopende boycotacties en beschermingscomités immers niet kunnen verhinderen dat malafide, vaak Duitsgezinde maar ook opportunistische joodse diamantairs de Duitse diamantnijverheid bevoorraadden. Het enige efficiënte verweer hiertegen was het ‘Beschermingscomité voor den Diamanthandel en Nijverheid in België’. Dat

stond in theorie onder Belgische controle maar werd in de praktijk bestuurd door vertrouwenspersonen van *De Beers*. Dit comité moest verhinderen dat diamanten Duitsland bereikten én het vormde de voorwaarde om de Belgische diamantnijverheid, ondanks het Britse oorlogsembargo, te blijven bevoorraden. De Britten wisten dat in het geval van een volledig embargo, *De Beers* zijn contractuele engagementen niet langer kon nakomen. De *Forminière* zou dan vrij zijn om het Belgische cliënteel rechtstreeks te bevoorraden, wat de doodsteek voor het kartel zou betekenen. De rechtstreekse leveringen aan België zetten ook de grote joodse *sightholders* buitenspel, waardoor zich een machtsverschuiving ten koste van deze handelaars zou voordoen. De internationale as Kongo-Londen-Antwerpen, maar ook de nationale joods-socialistische as, zou dan gevaar lopen. Het was dus niet verwonderlijk dat de leiding van het 'Britse' controlecomité als zoethouder werd toevertrouwd aan SGB-directeur en *Forminière*-bestuurder Félicien Cattier. In de internationale diamantwereld groeide de macht van de diamantproducenten daarom naarmate de Duitse dreiging toenam. *De Beers* en de *Forminière* konden daarbij rekenen op officiële overheidssteun. Ze probeerden de as Kongo-Londen-Antwerpen, tegen de oorlogslogica in, drijvend te houden. De Duitsers boden hier weerwerk tegen en ondernamen gecoördineerde pogingen om de diamantsmokkel met overheidssteun over te nemen. De leiders van de Duitse diamantnijverheid probeerden vanuit hun posities in de corporatistisch nazistruktuur hun sector, die door de Belgische boycot zwaar getroffen was, in leven te houden. Ze deden dat door de slijperijen in Idar-Oberstein en Hanau te bevoorraden met zogenaamd 'joods oud slijpsel' – geplunderde goederen dus – dat herslepen kon worden. In Belgische diamantkringen werd ondertussen via 'Volksverwering' met Duitse overheidssteun een anti-semitische discours aangewakkerd. Zo kiemde een klimaat dat de latere uitsluiting van de joodse diamantairs zou vergemakkelijken.

De machtstoename van de *Forminière* stoelde op de grote bijval die industrie-diamanten in deze periode genoten. We noemden dat de eerste aanslag op de gevestigde, vooroorlogse diamantorde, een ingreep met verstrekkende gevolgen. De *Forminière* slaagde er in de periode 1939-1941 in om zich aan de Britten op te dringen als onvermijdelijke partner bij de controle over de Belgische handel. Ze kon haar standpunten ook opleggen aan de tot dusver dominante joods-socialistische as. Zo dwong Cattier de Belgische diamanthandel en -nijverheid om het ministerie van Koloniën en de SGB te volgen in hun evacuatie naar Zuidwest-Frankrijk in plaats van de voorziene delocalisatie naar Londen te volgen. Zo wilde de *Forminière* een al te dominante positie van de Britten vermijden. Als het Belgische diamantcentrum zich in Londen vestigde, zouden de Britten

immers niet langer moeten vrezen dat de *Forminière* zich aan de controle van *De Beers* zou onttrekken door rechtstreeks aan Antwerpen te leveren. Dat zou de onderhandelingspositie van de *Forminière* verzwakt hebben. Helaas was de evacuatie naar Frankrijk niet goed voorbereid en de *Forminière* verloor zijn troef: de sector werd in de vorm van een tweede diamantdiaspora over de wereld verspreid. Dat was een tweede, doorslaggevende aanslag in de Belgische diamantsector. In het ondertussen bezette België won de *Forminière* aan invloed. De Duitsers droomden van een continentale tegenhanger van het Anglo-Zuid-Afrikaanse kartel in het Duitse *Großwirtschaftsraum*. Belgisch Kongo dacht er niet aan Antwerpen met ruw te bevoorraden, maar het Galopin-comité stemde ermee in dat de *Forminière* – als ‘politiek van het minste kwaad’ – de op Belgische Kongoschepen in beslag genomen ruwe diamanten onder Duitse controle in Antwerpen verdeelde. Om deze reden kreeg de *Forminière*, zoals voor de oorlog in het Beschermingscomité, de leiding over de Duitse diamantcontrole. Die werd uitgeoefend via de Diamantcentrale, de Diamantcontrole en het Diamantbureau. In zekere zin was de Britse vrees dus niet ongegrond, maar de *Forminière* ging vrijuit omdat zij onder dwang handelde, werk bezorgde aan de Antwerpse diamantbewerkeren en verhinderde dat de verbeurdverklaarde diamanten volledig in Duitse handen vielen. Deze daden kan men hetzij als collaboratie hetzij als verzet beschouwen. Het behoud van werk voor hooggespecialiseerde diamantarbeiders ging natuurlijk ook gepaard met het behoud van de vakkundigheid. Dat kwam de heropleving van het Antwerpse diamantcentrum na de oorlog sterk ten goede.

Bekijken we de rol van de *Forminière* vanuit de relaties tussen de privésector en de overheid, dan is duidelijk dat de SGB en *De Beers* eigenlijk de macht van zowel de Britse als de Belgische en de Duitse autoriteiten verving. Bij de oprichting van het Comité kwam de Belgische staat haast niet ter sprake en de betrokken Britse ministeries verleenden carte blanche aan *De Beers*. Bij de delokalisatie van de diamantnijverheid naar Frankrijk werd het ordewoord gezamenlijk door de minister van Koloniën en de SGB opgelegd aan de regering. In de Nieuwe-Orde-instellingen in het bezette België ten slotte, had de Belgische staat louter een erefunctie, die duidelijk ondergeschikt was aan het Galopin-comité en de *Forminière*. Het Duitse militair bestuur delegerde natuurlijk niet al zijn macht aan die twee. Toch slaagde het Galopin-comité erin om, dankzij de verregaande SGB-controle over de Belgische economie, een veel systematischer verzet te plegen en een hardere onderhandelingspolitiek te voeren. Dat was in andere sectoren, die niet onder SGB-voogdij stonden, of in andere landen, zoals Nederland, niet het geval.

In de periode 1939-1941 wordt de as Kongo-Londen-Antwerpen na verwoede reddingspogingen dus verbroken door de Britse wig die tussen Londen en Antwerpen gedreven werd. De laatste pogingen om Antwerpen binnen de as te houden, namelijk door de joodse diamantairs naar Londen over te brengen, gingen als gevolg van het machtsspel van de SGB teniet. De Duitse bezetter probeerde van zijn kant de functies van Kongo en Londen te vervangen. Hij maakte daarbij gebruik van de *Forminière*, maar vooral van de op Belgische schepen buitgemaakte ruwvoorraden. Op nationaal vlak werd de socialistisch-joodse as vervangen door de as *Forminière*-Kempen. De overheid kon op deze nieuwe toestand niet echt vat krijgen. De Duitse bezetter betrok liever de *Forminière* bij de sturing van de diamantsector, in de hoop dat die ooit ruw zou aanvoeren uit Belgisch Kongo en zo het joods-Angelsaksisch ruwmonopolie zou helpen kelderen. Het zou dan door een continentale variant onder Duitse controle vervangen worden.

De rest van de oorlogsperiode bracht pogingen om de brokken te lijmen. Onder impuls van de joodse diamantdiaspora kwamen een aantal diamantcentra tot leven. Ze dreigden een ernstige concurrentie voor het Belgische diamantcentrum te worden. Deze evolutie noemden wij de derde aanslag. Vanuit Londen ondernamen Romi Goldmuntz en Camille Huysmans in de schoot van het *Correspondence Office for the Diamand Industry* (COFDI) verwoede pogingen om de Antwerpse joods-socialistische as van de ondergang te redden. Zij deden daarvoor een beroep op de Belgische regering in ballingschap in Londen maar de rechtse politici van de regering-Pierlot waren niet bijzonder happig om de socialist Huysmans ter hulp te snellen. Andere remmen op hun reactiesnelheid waren de neutralistische gevoelens van de kolonie en het feit dat de gevluchte joodse diamantairs voor de overgrote meerderheid niet de Belgische nationaliteit hadden. COFDI wees de regering erop dat zij het hoofdaandeelhouderchap van de *Forminière* kon aanwenden als hefboom om de *Forminière* en *De Beers* te beïnvloeden. Die twee moesten gedwongen worden de nodige voorwaarden te scheppen om de joodse diamantairs loyaal te houden tegenover België. En dus moest in het contract tussen *De Beers* en de *Forminière* de belofte ingelast blijven dat het Antwerpse diamantcentrum bij de ruwverdeling een voorkeursbehandeling zou krijgen. Er moesten bovendien bijzondere stocks worden aangelegd zodat de Antwerpse diamantbewerkers na de bevrijding onmiddellijk het werk zouden kunnen hervatten. Anderzijds moest *De Beers* ertoe aangezet worden ruwleveringen aan andere diamantcentra te bevrozen of op te zeggen. Internationale verwickelingen droegen bij tot het succes van Goldmuntz en Huysmans. De weinig diplomatische en uitgesproken hegemoniale aanzetten

van de Verenigde Staten om zowel het Londense ruwmonopolie als het historische verwerkings- en handelsmonopolie uit de Lage Landen naar de kroon te steken, joegen zowel *De Beers* als de Britse overheid tegen hen in het harnas. En dit speelde in de kaart van COFDI.

In afwezigheid van de gevluchte joodse diamantairs verschoof de macht in Antwerpen naar de niet-joodse diamantairs, vooral naar de Kempense fabrikanten van de *Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (VBD). Die verschuiving kon onder meer gebeuren omdat de ruwdistributie in handen van de *Forminière* was. De Kempense fabrikanten lieten hun anti-semitische uitlatingen de vrije loop, wellicht deels om de Duitsers ter wille te zijn. Maar de Duitse ambtenaren in diamantaangelegenheden, Tidemann-Ulrich Lemberg en Karl Holstein, kenden de superieure kwaliteiten van de joodse diamantairs die zij, net als de *Forminière*, bij hun continentaal diamantproject wilden betrekken. Het was natuurlijk geen toeval dat het Belgisch-patriottische personeel van het vooroorlogse Beschermingscomité, onder leiding van *Forminière*-directeur Joseph Dewyspelaere, in de Nieuwe-Ordediamantinstellingen terug te vinden was. Lemberg gunde de 'Vlaamse' diamantairs minder macht dan waarop die laatste hadden gehoopt. Ook de vertegenwoordigers van de Duitse diamantnijverheid, die het moment van de vergelding voor de vooroorlogse boycot rijp achtten, werden door Lemberg handig afgeweerd. Dat gold evenzeer voor de instellingen van het *Reich* en hun afdelingen in België. Zij stonden vóór de oorlog al in voor de beroving van de joodse diamantairs, van wie er een deel ondertussen in België toevlucht had gezocht. Desalniettemin bestond de eerste taak van de bezettingsautoriteiten uit het bevoorraden van de Duitse oorlogsindustrie met industriediamanten, een opdracht die volgens Berlijn meer dan behoorlijk werd volbracht. Dat was de vierde aanslag op de Antwerpse diamantsector. Lemberg, de motor achter deze politiek, had zich tegen het einde van 1941 evenwel zoveel vijandigheid op de hals gehaald dat hij uit Antwerpen verwijderd werd. Ondertussen was de dood van het diamantcentrum niet alleen uitgesteld, maar waren talrijke joodse diamantairs die niet waren gevlucht kunnen onderduiken. Er kan natuurlijk geargumenteed worden dat als gevolg van het Duitse charmeoffensief 60 procent van de in 1940 naar Frankrijk gevluchte joodse diamantlieden naar België teruggekeerd was en dat die wellicht het best weggebleven waren. Het zachte regime bleek uiteindelijk dus slechts voor de schijn een zegen. Wat waren in feite de bedoelingen van Lemberg? Wilde hij de Belgische diamantsector voor Duitsland redden of wilde hij ervoor zorgen dat deze joden niet aan de vervolging zouden ontsnappen? Wij weten ondertussen dat het ene het andere niet uitsloot, maar ook dat in de talrijke archieven niet het minste

spoor van anti-semitisme te vinden was. Dit was niet het geval bij anderen zoals Frensel of medewerkers van het *Devisenschutzkommando* (DSK). Hardere maatregelen en plunderingen leidden tot het verlies van het vertrouwen dat Lemberg zorgvuldig had opgebouwd, zodat de Duitsers na het vertrek van Lemberg nog maar weinig profijt konden halen uit hun controle over de Belgische diamantnijverheid. Ze konden alleen de al aangegeven en in bewaring gegeven stocks aanslaan.

In de verhouding tussen de *Société Générale de Belgique* (SGB) en de overheid veranderde er dus weinig. Zowel in Londen als in België was de overheidsinzet om de Belgische diamantnijverheid ter hulp te snellen weinig overtuigend. Hoewel Goldmuntz en Huysmans de redding van het Antwerpse diamantcentrum wellicht het hoogst in het vaandel droegen, bleef de gecentraliseerde slagkracht van de SGB en de *Forminière* het belangrijkste bij de Belgische belangenbehartiging. De wezenlijkste bijdragen hiertoe bestonden uit de verdragings- en boycotmanoeuvres van Dewyspelaere in bezet gebied enerzijds en de oorlogs-onderhandelingen over het verlengen van het contract tussen de *Forminière* en *De Beers* anderzijds.

Na de bevrijding werd de as Kongo-Londen-Antwerpen snel gerestaureerd. Alle obstakels daartoe, zoals het Amerikaans proces tegen het Brits-Zuid-Afrikaans-Kongolese kartel, de koloniale anglofobie en de ‘Vlaamse’ fabrikanten die dankzij de bezetting van de macht hadden geproefd, werden uit de weg geruimd. Zolang Japan niet verslagen was, werd de sector, net zoals in 1939 aan een Britse controle – het *Diamond Office* – onderworpen. De grootste uitdaging lag in het overtuigen van de diamantdiaspora om huiswaarts te keren. Vooral de economische voorwaarden moesten aantrekkingspolen vormen. Maar ook de neergang van de buitenlandse diamantcentra, het weren van het anti-semitisme (epuratie), het vrijmaken van verbeurdverklarde woningen en beurslokalen, fiscale maatregelen en de restitutie van onvreemde diamanten speelden een rol. Kotom, het vertrouwen moest hersteld worden. In vergelijking met Amsterdam, lukte dat in Antwerpen behoorlijk, maar pas door de Korea-oorlog in 1950 werd de toestand in Antwerpen weer zó gunstig dat de joodse diamantairs echt terugkeerden.

Ook de joods-socialistische as werd gerestaureerd. Eerst moest de Britse invloed op nationaal vlak ingedijkt worden. De vertegenwoordigers van *De Beers* trokken zich terug uit het *Diamond Office*. De oorlogselites – evenals de opportunistische en zeer tijdelijke bevrijdingselites – ruimden baan voor de joodse diamantairs. De socialistische component van de as kwam wel verzwakt uit de jaren veertig als gevolg van een christen-democratisch verkiezingssucces,

een bescheiden tewerkstelling in vergelijking met de vooroorlogse periode, en onenigheid in vakbondskringen. Antwerpen evolueerde onverbiddelijk naar een handelscentrum. De diamantbewerking zelf verhuisde meer en meer naar lagelonenlanden. De ‘Vlaamse’ diamantairs werden opnieuw in het nauw gedreven en knoopten weer aan bij hun vooroorlogs anti-semitisme en flamingantisme. Zij vonden steun bij de nieuw opgerichte Christelijke Volkspartij (CVP) en verenigden zich in de schoot van het *Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid* (SBD), dat de Kempense werkgeversorganisatie *Vereniging der Belgische Diamantnijverheid* (VBD) had opgeslorpt. De beurzen gingen hierop het SBD domineren als vertegenwoordigers van de sector. Het opvallendst was echter dat de *Forminière* plots als hoofdspeler van het toneel verdween. Waar de onderneming voor en tijdens de oorlog een gevoelige machtsuitbreiding had gekend, hield zij zich tijdens de bevrijdingsperiode opvallend op de achtergrond. De dubbelzinnige rol die de *Forminière* aan de leiding van de Nieuwe-Orde-instellingen had gespeeld en de vragen die na de bevrijding rond de legitimiteit van de Galopin-doctrine werden gesteld, verklaren dit wellicht.

Voor de eerste maal werd de overheid, nog wel op institutionele basis, een van de medespelers op de diamantscène. Het ministerie van Economische Zaken zetelde in de Bedrijfsraad van de Belgische Diamantnijverheid en Handel en in het *Diamond Office*. Ze vormden de directe erfgenamen van de Zelfstandige Bedrijfsgroepering, het Diamantbureau en het vooroorlogse ‘Brits’ Comité. De voortzetting van de oorlog was aanvankelijk het motief voor de overheidscontrole. Ze evolueerde naar een gebundelde dienstverlening aan de diamanthandel. De geweldige voordelen voor de staat in de vorm van deviezen, een evenwichtiger handelsbalans en in- en uitvoertaksen zullen hier wel niet vreemd aan geweest zijn. Er kwam een professionalisering van de betrokken overheidskaders zoals die in de hoogdagen van het keynesianisme nog niet had plaatsgevonden. Daarbij nam de overheid de plaats in die de privésector in de bezettingsinstellingen en in het ‘Brits’ Comité ten tijde van de Schemeroorlog had ingenomen.

Het Belgische diamantcentrum in Antwerpen nam na de oorlog uiteindelijk zijn vooroorlogse plaats als belangrijkste wereldhandels- en nijverheidscentrum opnieuw in. De machtspositie die de *Société Générale de Belgique* (SGB) via de Kongolese diamantproductie verwierf, was zonder twijfel van essentieel belang om crisissen als de depressie van 1930, de Britse blokkade tijdens de Schemeroorlog, de Duitse roofoorlog en de ruwschaarste in 1944-1945 te boven te komen. De koloniale productie kon telkens weer aangewend worden om de hulp van *De Beers* in te roepen. *De Beers* reageerde welwillend omdat Antwerpen

zijn grootste klant was en er betrouwbare joodse diamantairs en autochtone diamantbewerkers voor zijn kartelpolitiek te vinden waren. Bij de grote ingrepen die de diamantsector te verduren kreeg, was de vlucht van de joodse diamantairs en de vestiging van concurrerende diamantcentra in het buitenland heel belangrijk. Om deze joodse diamantlieden terug te laten keren – de enige kans op de heropleving van het diamantcentrum – moest *De Beers* nogmaals gemobiliseerd worden. Alleen zo kon men ruwvoorraden aanleggen om de diamantbewerkers onmiddellijk aan de slag te krijgen. De overheid voerde fiscale, administratieve, structurele en logistieke uitzonderingsmaatregelen door ten gunste van de diamantsector. Het niet-aflatend lobbyen van Huysmans had zijn werk gedaan. De tewerkstelling voor duizenden arbeiders, waardevolle deviezen en inkomsten voor de staat, maar vooral ook het besef dat een nationale troef gered kon worden, waren doorslaggevend. De investering van de overheid in de naoorlogse controleorganen vormt hiervoor het bewijs. Men rekende ook op de overheid om een grondige epuratie van de diamantsector door te voeren zodat het vertrouwen in de Antwerpse markt zou terugkeren. De Duitse sturing van de diamanthandel en -nijverheid vanuit de *Feldkommandantur 520* was ondertussen gunstiger geweest dan wat men van het naziregime kon verwachten. Talrijke joodse diamantairs ontsnapten aan de naziterreur en niet-joodse diamantbewerkers konden hun vakkundigheid in stand houden door een weloverwogen tewerkstellings- en bevoorradingspolitiek. Amsterdam daarentegen verloor de meerderheid van haar diamantlieden. De joodse diamantairs in Amsterdam hadden de Eerste Wereldoorlog niet meegemaakt en dachten daarom dat zij als staatsburgers van het neutrale Nederland door de Duitsers met rust gelaten zouden worden. In tegenstelling tot hun Antwerpse collega's ontvluchtten ze het land niet en werden ze gedeporteerd. Hetzelfde lot was de overwegend joodse diamantbewerkers beschoren. Ook zij werden massaal door de nazi's afgevoerd. In Antwerpen waren de bewerkers niet joods. Daar bleef het arbeidersbestand intact. België recupereerde met andere woorden zowel zijn diamanthandelaars en -werkgevers als zijn slijpers, klovers en zagers. Zij konden al uitzonderlijk vroeg in 1945 de sector heropstarten en waren in 1950 het best gewapend om aan de exponentieel groeiende vraag tegemoet te komen. En dat gaf de doorslaggevende impuls om de diamantdiaspora terug naar Antwerpen te lokken.

Bijlagen

BIJLAGE 1 – LEDEN VAN HET DIAMOND COMMITTEE (MEW)

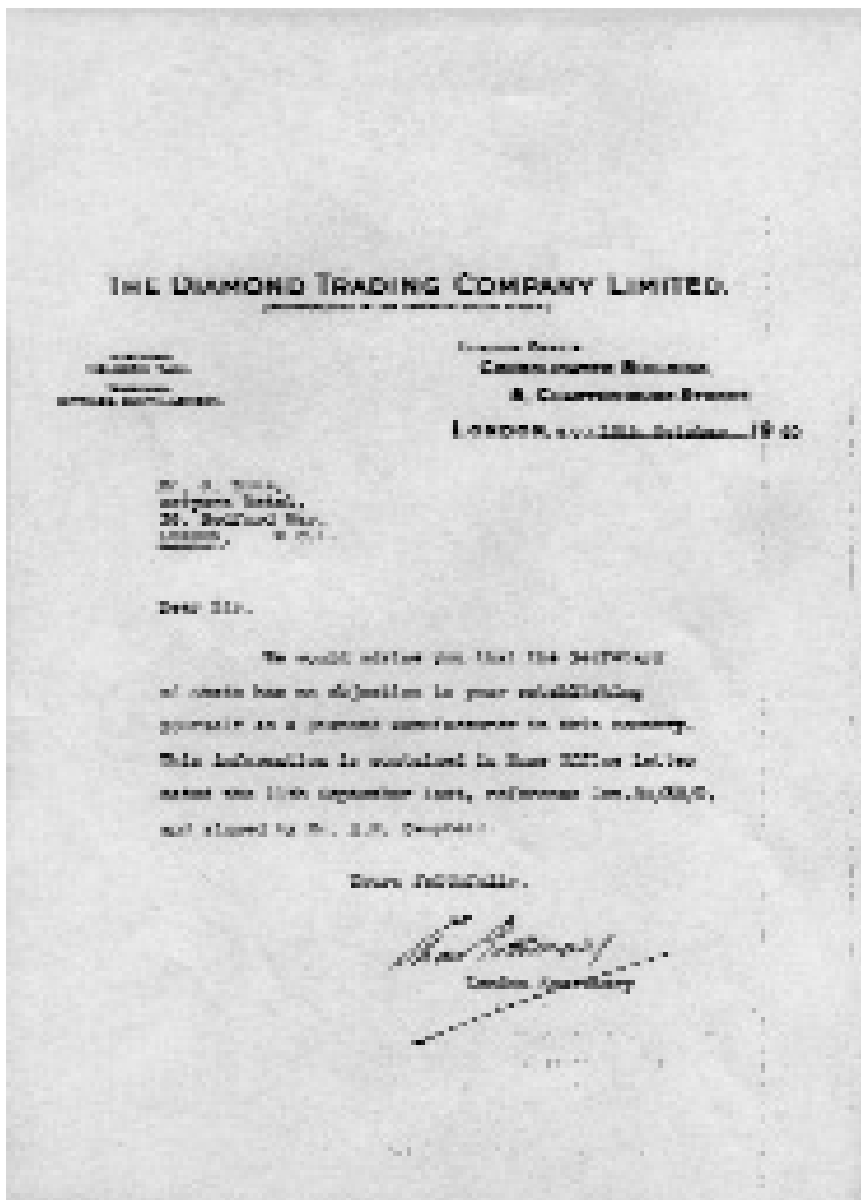
H.C.H. Bull	voorzitter
Don C. Bliss	ambassade VS
E. McErlean	<i>Diamond Control, Ministry of Supply</i>
L.G. Ray	<i>Overseas Rep. Of the Dept. of Mines for the Union of South Africa</i>
Miss L.W. Jenkins	<i>Export Licensing Dept., Board of Trade</i>
C.P. Ferguson	<i>MEW, Enemy Transactions Section</i>
Miss M.C. Wood	<i>MEW, Neutral Trade Dept. 1. General Section</i>
L.M. Bown	<i>MEW, American Section</i>
A.J.S. Coombe-Tennant	<i>MEW, Black List Section</i>
C.F. Birley	<i>MEW, Blockade Committee, Secretary Enemy Export Section</i>

437

Bron: Minuten van de vergadering van het Diamond Committee, 21 oktober 1942, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 219, File 711.2)

BIJLAGE 2 – VESTIGING VAN ANTWERPSE DIAMANTAIRES IN HET VERENIGD KONINKRIJK

438

Bron: Hans Wins

BIJLAGE 3 – SITUATIE VAN HET DIAMOND CENTER (NEW YORK)

COPIE.

M. TORCZYNER & SON, Inc.,
Diamonds
351 Fifth Avenue - New York, N.Y.

New York, le 5 février 1948.

G.O.F.D.I.
18 Holborn Viaduct
London E.C.1

Chers Messieurs,

J'accuse réception de votre honorée lettre du 11 décembre qui m'arrive avec un certain retard.

J'étais bien vous tenir au courant de tout ce qui se passe dans le monde diamantaire belge à New York mais je dois vous informer que l'Ambassade belge ne s'est jamais mise en communication avec moi ou avec notre Diamond Center concernant des plans pour l'après guerre.

Il paraît que Monsieur Snaek lors de son séjour aux Etats-Unis a parlé avec M.M. Goldmann et E. Vapcarata et qu'on a ignoré les plus de 500 diamantaires qui sont organisés dans notre institution.

Moi de ma part j'ai essayé de tenir ensemble les diamantaires belges et j'ai créé le Diamond Center à cet effet et j'ai nommé M. Theunis et après M. de Schrijver pour prendre contact avec nos membres. Je n'ai pas trouvé que l'Ambassade belge de son côté ait cherché à approfondir les liens qui d'après moi deviendraient de plus en plus nécessaires dans l'intérêt de nous ici et de l'industrie diamantaire en Belgique. Il nous paraît même que certaines personnes à l'Ambassade ne croient pas trop nécessaire d'approfondir le contact avec les personnalités juives.

COPIE
FEBRUARY 1948

- 2 -

Le Diamond Center a maintenant plus de 350 membres mais là aussi il y a des diamantaires belges qui ne croient pas qu'il soit nécessaire d'adhérer à cette organisation. Ils passent probablement qu'on les cherche après quand cela leur sera utile.

Mais que nos statuts ne permettent pas que quelqu'un soit président plus de deux années consécutives Monsieur Marcel Ginsburg est actuellement le président du Diamond Center et j'ai pris la vice-présidence pour l'année en cours. M. Martin Stve, John Bollo, Joseph Akkoulrod, M. Fernan, Orlas Grossfeld sont membres de la direction.

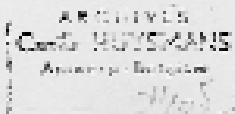
Je crois qu'il faudra avertir les cercles gouvernementaux belges à Londres de rester en contact plus étroit avec le monde diamantaire à New York qui, j'en suis sûr, ne demande pas mieux que de servir les intérêts belges maintenant et après guerre.

Je vous prie de remettre mes compliments les meilleurs à Monsieur le Bourgmestre Huymans et à son ami M. René Colson.

Je me tiens entièrement à votre disposition pour tous services.

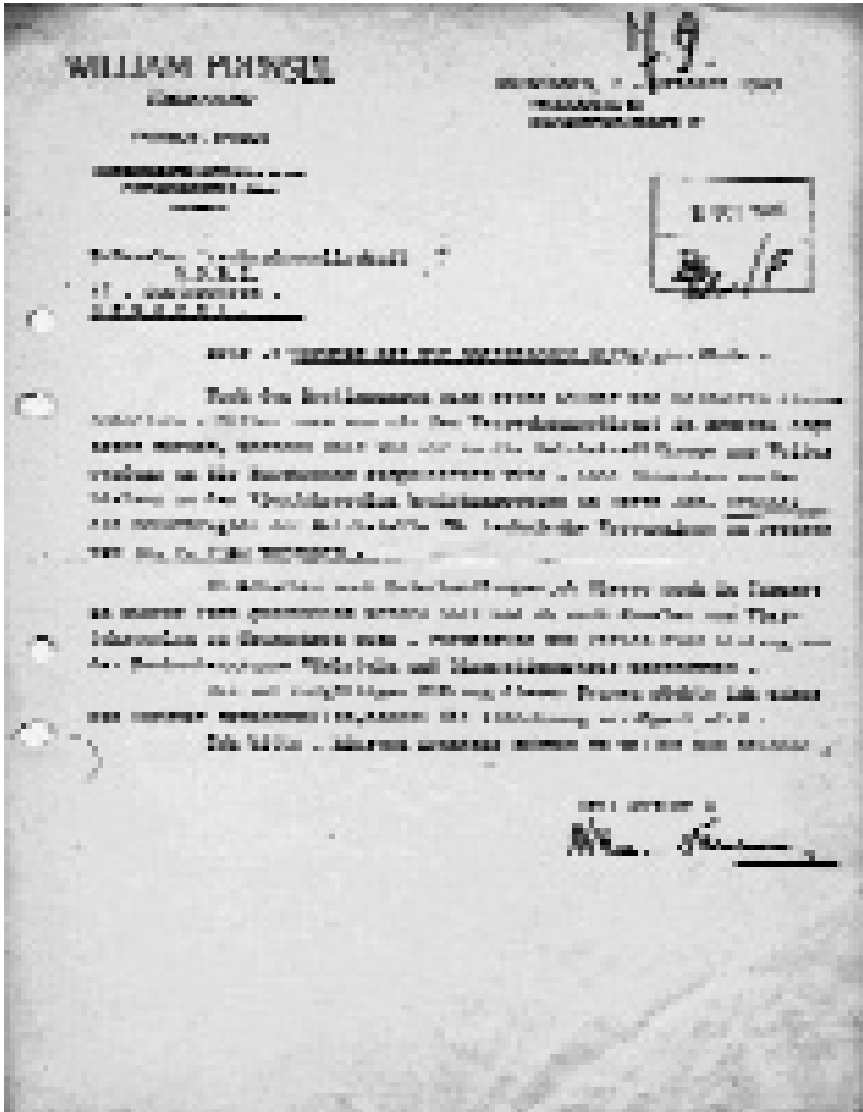
Veuillez agréer, Messieurs, mes sincères salutations.

(S) E. Fortzgnar.

Bron: AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72A 'Diamantnijverheid 1940-41'

BIJLAGE 4 – BESTEMMING VAN GEROOFDE GOEDEREN

Bron: BO, Archief Oorlog en bezetting, nr. 497/194.609 'Brüsseler Treuhandgesellschaft', Map 2775 'Inbeslagnames DSK'.

BIJLAGE 5 – AANWEZIGEN OP DE VERGADERING VAN DE
RÜSTINGSINSPEKTION NIEDERLÄNDE EN DE OFK 672 AUßENSTELLE
ANTWERPEN (26 OKTOBER 1940)

Regierungsrat Dr. Hanemann	Rüstungsinspektion Nederland / Rijksbureau voor Diamant
Oberbergrat Johow	idem / Abt. Gewerbliche Wirtschaft
Regierungsrat Kühn	idem / Devisenstelle Köln
Regierungsrat Himmighoffen	RWM
Dr. Helber	RTE
Direktor Siess	Beauftragten des RWM für den Ankauf von Industriediamanten in den besetzten Westgebiete für Holland
Leutnant Winter	idem
Joh. C. Urbanek	idem für Belgien
Geschäftsführer Schmidt	idem für Belgien / Fachuntergruppe Edelsteine und Diamantindustrie
Regierungsassessor Pietsch	Generalreferat von Boeckh. (?)
Regierungsrat Leinert	Generalreferat Finanzwirtschaft beim Generalkommando
Neumetzger	Fachausschuß Steine und Perlen
Müller-Gülich	idem
Färber	idem
KVR Lemberg	OFK 672 Außenstelle Antwerpen
Cremer	idem / Diamant-Kontor
Dewyspelaere	Forminière
Van Elsen	Federatie der Belgische Diamantbeurzen

Werd ook betrokken bij de voorbereidende werkzaamheden:

Körner	Prüfungsstelle Metallwaren und verwandte Industriezweige
--------	---

Bron: Lemberg aan Holstein, 3 november 1940, (AN, AJ40 'Archives allemandes de la Seconde Guerre Mondiale 1940-1945', nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').

De Diamantcentrale werd geleid door Albert Michielsens. Hij werd bijgestaan door een adviesraad bestaande uit Gustaaf Breugelmans, Eugène Busschots (SBD), Jacques Claes (Claes & Van Gestel), Claes (VBD), Jan Van Dyck (CBD), Frans Van Elsen (Diamantclub en Federatie) en John Geertsen (SBD). De raad werd later aangevuld met C. De Coster ('Amsterdamsche Bank'), J.B. Verhoeven (VBD), Jos Hellings (VBD) en V. Verstijven.

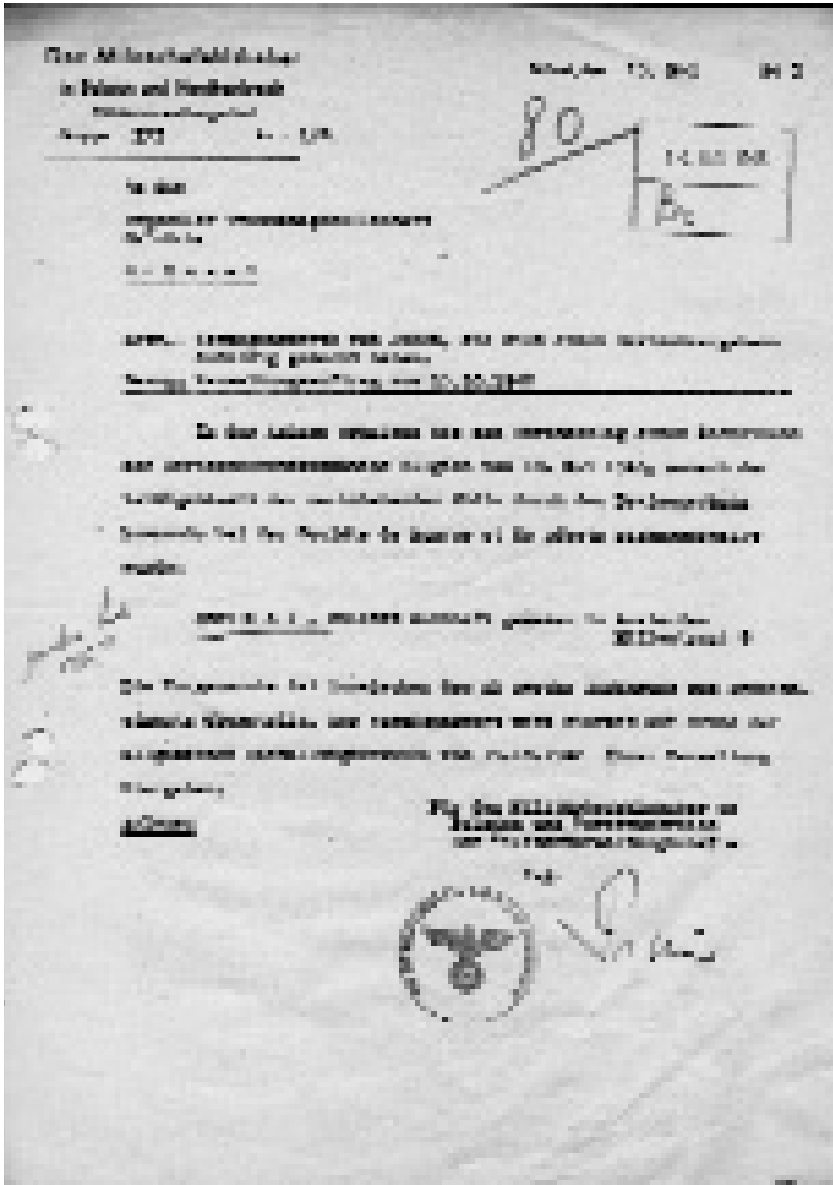
De Diamantcontrole stond onder leiding van Joseph Dewyspelaere (*Forminière*), bijgestaan door Joseph Van Rijkevorsel (BDA). De waarnemende plaatsvervanger van Dewyspelaere was Frans Van Elsen, voorzitter van de Federatie en van de Diamantclub. De raad van bestuur van de Diamantcontrole bestond, naast Otto Bozenhardt, uit de Belgen Albert Gielens (SBD), Georges Leysen (VBD), Eugène Busschots (SBD) en Jan Van Dyck (CBD). Hier was de leiding duidelijk in handen van technici, niet van politici. In de raad valt de afwezigheid van de ADB op. Henri Feyaerts (Antwerpse Diamantbank) was, naast Frensel, de vervanger van Van Rijkevorsel. Dewyspelaere, Van Rijkevorsel en Feyaerts hadden geen politiek profiel van enige betekenis. Zij vertegenwoordigden in feite het Galopin-comité.

Dewyspelaere was ook directeur van het Diamantbureau. Hij werd er bijgestaan door Paul Génicot, adjunct-directeur, en Jean Meily, vice-directeur. Alle drie waren ze, net als vele ondergeschikte bedienden, werkzaam bij de *Forminière*. Ook hier hadden de technici duidelijk de bovenhand (Génicot en Meily waren respectievelijk ingenieur en boekhouder). Albert Michielsens was rekencommissaris bij het Diamantbureau. De algemene raad bestond uit Frans Van Elsen (Federatie), Frans Raeymaekers (Diamantclub), Frans Van Gestel (Claes & Van Gestel), Jos Leysen (VBD), Charles Coppens (VBD) en Albert Gielens (SBD).

Wij gaan het lijstje verder af met de Zelfstandige Bedrijfsgroepering Diamant. In de daaraan voorafgaande commissie zetelden Gustaaf Breugelmans (Fortunia), John Geertsen (SBD), M. De Corte (VBD), Jan Verboven (VBD) en Frans Van Elsen (Diamantclub). De voorzitter van de Diamantclub, Frans van Elsen, was voorzitter tot zijn overlijden op 17 oktober 1942. Hij werd opgevolgd door Frans Raeymaeckers (Diamantclub). De raadsleden waren: Edmond Wouters (Diamantclub), Frans Raeymaeckers (Diamantclub), Gustaaf Breugelmans (Fortunia), Eugène Busschots (SBD), Victor Cluytmans (VBD), J.B. Verhoeven (VBD), Jos Rombouts, Alfons Mariën, en J. Hendrickx. Van de laatste drie raadsleden kon de achtergrond niet achterhaald worden. In oktober

1941 werden ook nog Georges Leysen (VBD), John Geertsen (SBD), M. De Corte (VBD), Fr. Van Den Bosch, H. Goedemé en M. Bamps genoemd. In 1944 werden ook nog J. De Ley en Fr. Mertens (VBD) raadslid.

Bron: ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken Zelfstandige Bedrijfs-groepering / stukken FK 520.

Bron: BO, Archief Oorlog en bezetting, nr. 497/194.609 'Brüsseler Treuhandgesellschaft', Map 2775 'Inbeslagnames DSK'.

10. Enfin, l'industrie des Etats-Unis, en d'autres termes l'Américain pour le travail, et Londres pour le rétablissement, étaient avant la guerre les moteurs de l'industrie mondiale.

Si l'Europe et l'Amérique sont déclinées, la somme des moteurs s'affaiblit, et la conjonction de la Grande-Bretagne et l'alimentation des autres marchés s'affaiblit.

Cette politique considère le point de vue du département de Commerce à Washington.

VII. - DISCUSSION

Notre conclusion est que le danger est réel. Les faits que nous avons vus peuvent encore s'aggraver, et nous sommes en conséquence en travail à l'avance. La seule condition favorable est la possibilité de telles mesures, qui sont toujours possibles. Mais que l'industrie n'ait jamais reçu ni aide ni secours des pouvoirs publics.

La situation locale s'est en peu améliorée depuis la création de notre Bureau de Correspondance, qui a pour effet de rendre la confiance à tous ceux qui veulent retourner à l'avance.

Enfin, la détermination des membres des sociétés d'industriels, à l'égard des quatre points est de se retourner à l'avance et à Amsterdam, où ils pourraient d'une grande mesure et de plus ont toujours trouvé leur travail.

VIII. - LE TRAVAIL A LONDRES

En suite de l'erreur commise à Bruxelles, sous la pression de la Pyramide (Société dérivée), qui s'est opposée au travail à l'avance parce qu'elle prétendait savoir mieux que personne ce qui allait se passer militairement, le nombre des polices d'immigrants, venus à Londres, a été peu considérable.

Si l'on avait suivi nos conseils, qui ont été donnés à

l'Etat de l'Etat d'Anvers, au mois de janvier 1970. Il y avait
été à l'époque, aujourd'hui des milliers de travailleurs. Fondations:
des millions ! Et le travail de ces milliers avait été productif à
tous points de vue. On avait évité la dispersion. On avait évité
l'émigration des capitaux. On avait augmenté la réserve de dollars.

Et où va comme ça, aujourd'hui ?

On a réussi à porter la ^{production} ~~production~~ des diamants poliroirs, de
1960 à 1970 en utilisant la technologie développée aux Etats-Unis récem-
ment, qui est été mise au service du polissage, et l'on a eu ainsi
ainsi une sorte de l'organisation, limitant aux gens du métier l'accès
de l'apprentissage afin d'éviter la chute des salaires.

Il n'a pas été possible d'éviter l'apprentissage d'ouvriers
indisciplinés, malgré les engagements pris en conséquence de la
convention. En effet, les ouvriers indisciplinés, qui reçoivent du travail
de l'étranger, s'étaient engagés formellement à renvoyer en Belgique les
diamantaires sortis à l'étranger. A la conclusion de 18 pairs, dans
le but de maintenir le planning d'ouvriers.

Pour faciliter le passage à l'initiative, il a été permis,
avec la collaboration de la Diamond Trading Co., de développer une
activité de dernier ordre, et en conséquence, les gens sortis pour
travailler à l'étranger ont assisté à l'émigration des ouvriers.

La Diamond Trading Co. a fait plus. Elle a réduit le coût
du diamant brut de 50 %, dans le but d'encourager l'exportation, -
sans exportation, par le travail, la reconnaissance sur place
étant insuffisante. Cette mesure a été favorable à la fois au tra-
vail et au commerce.

VI. - C O N C L U S I O N S

Signalons que les mêmes personnes ont été impliqués à la
création de la tailleurie-ouvroir, une forme un autre organisme, auquel
nous avons déjà fait allusion et qui se nomme COBOL, c'est à dire,

Le Bureau de Correspondance for Diamondworkers.

Le pourquoi de cette fondation mérité deux mots d'explication.

Il a été constaté qu'il était possible de régler toutes les questions de la diaspora. Les diamantaires étaient se retrouver. Ils viennent à la profession. Ils ont des instincts coopératifs. D'un autre part, les familles sont nombreuses. Il est les membres à Londres, Afrique & New York, Afrique du Canada, Afrique l'Amérique et dans de nombreuses autres. Les familles de ces familles veulent se réunir. Et, après l'expérience d'un certain nombre, ils ont la conviction que la Belgique est encore le meilleur des endroits. Ils ont le désir de retourner à Anvers.

Nous avons voulu profiter de cette mentalité qui existe à B.A. révisé par la multiplicité des correspondances, nous avons émis des idées médianes entre les parents et des gens qui dépendent leur relations respectives, et MEESTERS ont décidé à collaborer au retour.

En outre, MEESTERS a été l'agent d'une négociation intéressante. Des centaines de carats de diamants avaient été envoyés en France et au Portugal en destination des Etats-Unis. Tous ces diamants étaient détenus à Londres, sous la supervision de MEESTERS et Samuel Raphael. Ceci a donné lieu à un arrangement avec les familles des propriétaires de ces diamants, souvent américains, et ils ont obtenu la libération.

Il sera entendu plusieurs l'importance de ces négociations. Elles ont permis, comme il résulte des diamants pour une valeur d'un million de dollars américains et les négociations continueront pour d'autres diamants. Le moins qu'on puisse dire est, qu'une part importante du matériel privé belge a été sauvé. Les diamantaires sont heureux et ils sont, sont capables maintenant de poursuivre leur travail et d'acheter des marchandises nouvelles qu'ils passent en dollars. Ce qui doit intéresser la Grande-Bretagne.

les pierres, les bijoux, et les instruments de travail.

Pour regrouper en Belgique l'industrie diamantaire, il sera utile de faire quelques arrangements ou de conclure d'accords avec les autres pays, par le moyen d'articles de loi.

- Il s'agit de :
- a) de réduire les disponibilités de pierres précieuses
 - b) de réduire les prix de ces marchandises à l'exportation en Belgique immédiatement après la guerre.

A ce moment, il importe d'explorer les possibilités.

En d'autres termes, - nous demandons au gouvernement belge qu'il étudie sérieusement l'opportunité de la production augmentée de bijoux et d'instruments de travail en Belgique. A cet effet on devra, au moins, décider au temps déterminé, de travailler en gros alors, comme d'habitude, - et l'on verra sans difficulté et sans avoir au standard exceptionnel d'avant guerre.

Nous prions le gouvernement belge d'examiner avec attention les suggestions que nous venons de faire, et s'il juge utile ou nécessaire de nous en référer à l'Association des pierres qui lui paraissent indispensables, nous nous mettons à son entière disposition.

H. MEESTERS

H. MEESTERS

H. MEESTERS

BIJLAGE 9 - DOOR HET AMERIKAANSE JUSTICE DEPARTMENT AANGEKLAAGD

Herbert H. Vreeland	aandeelhouder <i>Forminière</i> en <i>Diamang</i>
Albert E. Thiele	aandeelhouder <i>Forminière</i> en <i>Diamang</i>
Solomon R. Guggenheim	aandeelhouder <i>Forminière</i> en <i>Diamang</i>
Clendenin J. Ryan	aandeelhouder <i>Forminière</i> en <i>Diamang</i>
George K. Sturm	aandeelhouder en raadsman <i>Forminière</i>
Lute J. Parkinson	<i>Assistant General Manager</i> en agent <i>De Beers</i>
Russell Johnson Parker	<i>Managing Director</i> CAST

451

De 'corporate defendants' waren:

<i>De Beers Consolidated Mines Ltd.</i>	Unie van Zuid-Afrika
<i>Diamond Corporation Ltd.</i>	Unie van Zuid-Afrika
<i>Diamond Trading Company Ltd.</i>	Unie van Zuid-Afrika en Groot-Brittannië
<i>Société Générale de Belgique</i>	België
<i>Société Minière du Bécéka</i>	Belgisch Kongo
<i>Forminière</i>	Belgisch Kongo
<i>Companhia de Diamantes de Angola</i>	Portugal
<i>Consol. African Selection Trust Ltd.</i>	Groot-Brittannië
<i>Sierra Leone Selection Trust Ltd.</i>	Groot-Brittannië

Bron: District court of the USA-Southern District N.Y., s.d., (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').

BIJLAGE 10 - UITVOEREND COMITÉ VAN DE DIAMANTTENToonSTELLING VAN
1948

Erevoorzitter	Romi Goldmuntz (erevoorzitter SBD)
Voorzitters	Adolphe Rotti (voorzitter Federatie) K. Somers (voorzitter SBD)
Ondervoorzitters	J. Beelaerts (hoofdingenieur SA <i>Produits Boart</i>) Blockmans (stadsarchivaris) J. Caes (voorzitter Nationaal Paritair comité voor de Diamantnijverheid) A.J.J. Delen (hoofdconservator Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen) G. Dom (voorzitter Syndicale Kamer der Patroons-Goudsmeden van Antwerpen) O. Frey (ondervoorzitter SBD) G. Garitte (voorzitter Diamantkring) Peeters (conservator musea Steen en Vleeshuis) Van den Wyngaert (conservator Plantin- en Moretusmuseum) Fr. Schoeters (voorzitter ADB) J. Van Dijck (voorzitter CBD)
Commissaris-generaal	Jules d'Ans (erelid SBD)
Commissaris	J. Joris (schatbewaarder SBD)
Algemeen secretaris	E. Schönführer (bestuurder Club)
Secretarissen	J.C. Kurrels (bestuurder SBD) J. Temmerman (gedelegeerd bestuurder van <i>Diamond Office</i>) J.C. Williams (erelid SBD)

Schatbewaarder

Marcel Ginsburg (voorzitter Beurs)
Fr. Maldoy (gedelegeerd bestuurder Club)

Leden

Fr. Beukelaer (ondervoorzitter Club)
E. Binders (voorzitter Vrije Diamanthatel)
John Bolle (gedelegeerd bestuurder Club)
G. De Jong (ondervoorzitter Beurs)
A. Ginée (secretaris SBD)
H. Huybrechts (bestuurder Vrije
Diamanthatel)
Fr. Mertens (ondervoorzitter SBD)
H. Oudens (deken diamantnijverheid)
J. Polak (secretaris SBD)
Herman Schamisso (bestuurder SBD)

453

Bron: De tentoonstelling 'Het diamant', in *De Belgische diamantnijverheid*, juli 1948, 21ste jg., nr. 7,
p. IV-XII.

Eindnoten

455

- 1 Bruyland Erik, Alles behalve schitterend. Antwerpse diamant raakt in de verdrukking, in *Trends*, 4 april 2002, p. 26-30.
- 2 SOMA: Studie- en documentatiecentrum oorlog en hedendaagse maatschappij (Brussel).
- 3 Hierover is een studie in de maak bij Odile de Bruyn (UCL): DE BRUYN ODILE, *Histoires de diamants... la Société Minière du Bécéka au Congo Belge (1919-1961)* (in voorbereiding).
- 4 Tegenwoordig: de sectie Incivisme van de dienst Archieven van het college van procureurs-generaal.
- 5 Verslag voor de Algemene Raad van de BGB, 22 mei 1931, (Fortis, BGB, 'Rapport du Conseil d'Administration et du Collège des Commissaires - Crise 1931').
- 6 LIBERMANN KOPPEL, *Les Juifs dans l'industrie et le commerce belge. L'industrie et le commerce diamantaire belge*, Bruxelles, 1935.
- 7 Maandberichten voor de buitenlandse handel (NIS).
- 8 De mechanische dop maakte het mogelijk om de diamant te slijpen zonder deze nog manueel te moeten verstellen of 'zetten'.
- 9 KINSBERGEN A., *Antwerpen, briljant aan de top in de diamantwereld*, Antwerpen, 1984, p. 108.
- 10 TEITELBAUM-HIRSCH VIVIANE, *Diamantaire. L'Univers & les coulisses d'une passion*, Bruxelles, 2001, p. 195.
- 11 BLISS DONALD C., *Production and Distribution of Industrial Diamonds, Deel IV Alluvial Mining Areas* (ongepubliceerde verhandeling), Londen, 1943.
- 12 Het gewicht van een diamant wordt uitgedrukt in karaat, 1 karaat = 0,2 gr. / 5000 kt = 1 kilo.
- 13 Verslag Donald Bliss, 16 november 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 313, File 690 'Industrial diamonds').
- 14 Verslag Huysmans, 3 november 1942, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72B 'Diamantnijverheid 1942').
- 15 VITAL H., in *Congress Weekly*, 25 december 1942.
- 16 VAN DOORSLAER RUDI, Joodse arbeiders in de Antwerpse diamant in de jaren dertig. Tussen revolutie en antisemitisme, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Herinnering*, nr. 4, Brussel, 2002, p. 13-26.
- 17 VERMANDERE MARTINE, *Adamastos - 100 jaar Algemene Diamantbewerkersbond van België*, Antwerpen, 1995, p. 10.
- 18 VLEESCHDRAGER EDDY, *Hardheid 10. Diamant. Geschiedenis-bewerking-handel*, Deurne, 1995, p. 157, 510.
- 19 VERMANDERE MARTINE, *Syndicale strijd en de werking van de Antwerpse Diamantbewerkersbond, 1895-1936* (uiteenzetting op de Studiedag over de Geschiedenis van de Diamantnijverheid), 17 november 2000.
- 20 Verslag ADB, december 1946, (Amsab A, Fonds 07 CESCO, nr. 1.5. ADB, nr. 13 'Stukken ministerie van Arbeid-Interdepartementale Commissie').
- 21 Verslag Huysmans, 3 november 1942, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72B 'Diamantnijverheid 1942').
- 22 Rockwell F.G. (hoofd van de Diamond Section, U.S. War Production Board), in *Financial Times*, Londen, 6 februari 1945.
- 23 NEESE ROGER, *La production mondiale du diamant* (verhandeling, Koloniale Universiteit Antwerpen), 1938, p. 9.

- 24 Cecil John Rhodes (°Storford [UK], 1853-1902); Brits koloniaal staatsman; eerste minister van de Kaapkolonie (1890-1896); Zuid-Afrikaans parlementariër; grondlegger van het protectoraat Botswana (1888), het latere Botswana.
- 25 THEODORE GREGORY, Ernest Oppenheimer and the economic development of South Africa, Oxford, 1962.
- 26 Barney Isaacs (°Londen, 1852-1897) en zijn broer, de kleinzoons van een rabbijn, veranderden hun naam in Barnato en vertrokken naar Zuid-Afrika, waar zij een fortuin verdienden met diamantprospectie en -speculatie.
- 27 Oppenheimer, Sir Ernest (°Friedberg [D], 1880-1957).
- 28 Ernest Oppenheimer had drie broers die in de diamantwereld actief waren: Bernard, Louis en Otto.
- 29 FARRELL- ROBERTS JANINE, Blood stained diamonds. A worldwide diamond investigation, Bristol, 2001, p. 9, 12.
- 30 Oppenheimer, Sir Bernard; oudere broer van Ernest Oppenheimer; directeur van Dunkelsbuhler, een onderneming die deel uitmaakte van het Londens Syndicaat; in 1921 tot de adel verheven.
- 31 Voor de redactie van dit en de eerstvolgende hoofdstukken steunden wij in grote mate op een uitvoerig verslag van 12 april 1944 van Donald C. Bliss, Commercieel attaché en diamant-specialist bij de Amerikaanse ambassade te Londen (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 281, File 690 'Industrial diamonds and Diamond Committee').
- 32 Een 'groep' bestaat uit een aantal ondernemingen die samen een gemeenschappelijk doel nastreven.
- 33 Verslag Donald Bliss, 16 november 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 313, File 690 'Industrial diamonds').
- 34 Joden waarvan de voorouders uit het islamitische Andalusië afkomstig waren.
- 35 THEODORE GREGORY, Ernest Oppenheimer and the economic development of South Africa, Oxford, 1962.
- 36 Vanaf 1931 was de controle van De Beers over de andere drie groten (Premier, Jagersfontein en Consolidated Diamond Mines) gestadig toegenomen. In 1934 veranderde de naam *Conference Producers in Diamond Producers' Association*.
- 37 Sir Alfred Chester Beatty (°New York, 1875-1968), Brits industrieel van Ierse afkomst, mijn-ingenieur bij de Guggenheim-groep.
- 38 Rond 1936 ontstond in Frans West-Afrika de *Société Guinéenne de Recherches et Exploitations Minières (Soguinex)* onder de vleugels van de *Société Anonyme d'Exploitations Minières d'Afrique Occidentale (Minafro)*, een onderneming met talrijke participaties in Franse kolonies in Afrika.
- 39 Vandaag zijn er 10 sights per jaar.
- 40 Volgens een districtsgerechtshof van New York werd in het kader van een geschil gesteld dat voor minstens 20.000 Britse ponden gekocht moest worden. Het tendentieuze karakter van deze rechtszaak stemt echter tot enig voorbehoud.
- 41 KINSBERGEN A., Antwerpen. Brilljant aan de top in de diamantwereld, Antwerpen, 1984, p. 70.
- 42 Verslag Léonard, Algemene Directie, ministerie van Koloniën aan E. De Jonghe, secretaris-generaal, ministerie van Koloniën, 10 december 1940, (MBZ, AA, 3° Dir.Gén.-Mines, nr. 2010 'Forminière').
- 43 Verslag Donald Bliss, 16 november 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 313, File 690 'Industrial diamonds').
- 44 Jean Jadot (1862-1932); ingenieur en later gouverneur bij de SGB.
- 45 De Forminière werd op 6 november 1906 per Koninklijk decreet opgericht.
- 46 Thomas Fortune Ryan was aandeelhouder van de *Intercontinental Rubber Company* en directeur-generaal van Anaconda. Daniel Guggenheim was voorzitter van de *Guggenheim Exploration Company* en de *American Gold and Copper Mining Group*.

- 47 Millard King Shaler (?-1942); een Amerikaans ingenieur die in België verbleef. Hij was tijdens de Eerste Wereldoorlog verantwoordelijk voor het *Comité Central de Secours et d'Alimentation*.
- 48 Het Brusselse kantoor van de Forminière was gelegen in de Koningsstraat nr. 42.
- 49 Ryan en Guggenheim stuurden in april 1907 mijnningénieur Beatty als zaakgelastigde naar Brussel. Beatty werd vergezeld door de geoloog Sydney H. Ball (*De Beers*) om de prospectie voor de *Forminière* te plannen. Zij werden ontvangen door gedelegeerd bestuurder Jean Jadot en zijn ingenieur-secretaris Firmin Van Brée, die belast was met de '3 maatschappijen van 1906'.
- 50 *Forminière* 1906-1956, Bruxelles, 1956, p. 63, 72, 77, 103.
- 51 Louis Franck (° Antwerpen, 1868-1937); professor in de rechten aan de ULB; schepen van Antwerpen; parlementslid (1906-1924); minister van Koloniën (1918-1924) en gouverneur van de Nationale Bank.
- 52 De eigenlijke concessiehouders waren: de *Bécéka* (vanaf 28 januari 1920), de *Société Minière du Kasai* (1920), de *Société Minière du Luebo* (1921), en de *Société Minière de la Lueta* (1926). De laatste drie vormden vanaf 1926 de *Entre Kasai et Luebo* (EKL). De diamantvelden van Kasai overspannen een vierkant van ca. 40.000 km². Het was in drie grote segmenten verdeeld: *Forminière*, *Bécéka* (bestaande uit *Bécéka-Luebo* en *Bécéka-Lubilash*) en EKL.
- 53 Memorandum Weinrich Kronstein, Antitrust Division, 23 februari 1942, (NARA CP, RG 466 'General records of the Department of Justice, Economic Warfare Section, Antitrust Division', Entry 285b, Box 177 'Precious Stones').
- 54 NEESE ROGER, *La production mondiale du diamant* (verhandeling Koloniale Universiteit Antwerpen), 1938, p. 23.
- 55 Clendenin J. Ryan (1862-1939); zoon van Thomas Fortune Ryan, een succesvol financier die reeds in de goud- en koperexploitatie in Kongo actief was. S.R. Guggenheim, voorzitter van de *Nevada Northern Railway*. Senator Simon Guggenheim (1867-1941) werkte voor M. Guggenheim en was voorzitter van de *Philadelphia Smelting & Refining Co.* Medley C.B. Whelpley; voorzitter van de *American Smelting and Refining*.
- 56 Baron Constant Goffinet (1857-1931) en baron Auguste Goffinet (1857-1927).
- 57 Vertegenwoordigd door gouverneur Baron Ferdinand Baeyens (2,9 percent) en afgevaardigde beheerder Jean Jadot (1,7 percent), met een gecumuleerd aandeel van 4,6 percent. Alexandre de Browne de Tiège, eigenaar van de *Société Commerciale Anversoise* die in Kongo reeds actief was in de rubberexploitatie, en de industrieel Eduard Empain verwierven beiden 1,7 percent. Een laatste aandeelhouder, de ontdekker van de Limburgse steenkool André Dumont, werd wellicht bij de zaak betrokken om zijn mineralogische en geologische kennis. Hij had 0,1 percent van de aandelen.
- 58 Note documentaire 3-I, 29 januari 1948, (ARA, Archief Société Générale de Belgique - Deuxième versement, nr. 107).
- 59 Firmin, Josse, Félix Van Brée (° Anderlecht, 1880-1960); burgerlijk ingenieur; commerciële en consulaire wetenschappen (KUL); raadsman-ingenieur en voorzitter van de raad van beheer van de *Forminière* na de dood van Jadot in 1932; medeoprichter van *Diamang* en het *Comité Intérieur Colonial* bij de SGB, dat hij voorzat van 1937 tot 1951; zie hierover: VANTHEMSCHE GUY, *Comment La Société Générale gérait-elle son 'empire' économique' au Congo-belge? L'action du Comité Intérieur Colonial pendant les années 1930*, in *Patrons, gens d'affaires et banquiers. Hommage à Ginette Kurgan-van Hentenryk*, 2004, p.251-268.
- 60 Félicien, Charles, Joseph Cattier (° Cuesmes, 1869-1946); doctor in de rechten (ULB); professor aan de ULB; zendingen in Kongo Vrijstaat en Siam; naast Sengier en Van Brée verantwoordelijk voor koloniale aangelegenheden bij de SGB na overname van de Banque d'Outremer; werd vice-gouverneur in 1935 en zetelde in de raden van talrijke dochtermaatschappijen, met name in de maritieme sector; nam ontslag in 1939 na het bereiken van de leeftijdsgrens, maar werd in mei 1940 belast met de contacten tussen het bezette land en de filialen in Kongo en het buitenland.
- 61 Bij de SGB noemde men een bestuurder een directeur en een voorzitter een gouverneur.

- 62 Edgar Sengier (*Kortrijk, 1897-1963); Belgisch industrieel, motor achter de ontwikkeling van de UMHK; directeur van de SGB in 1932; onderhandelde over de levering van Kongolese grondstoffen aan de VS tijdens WOII.
- 63 KURGAN-VAN HENTERNYK GINETTE, *La Société Générale de Belgique et le financement de l'Industrie 1870-1950*, in *Banques et entreprises de l'ouest, XIXe-XXe siècles: aspects nationaux et régionaux*, 2000, p. 211-212, 221.
- 64 Bv. Forminièrebestuurder majoor Alphonse Cayen.
- 65 VELLUT JEAN-LUC, *Les bassins miniers de l'ancien Congo belge. Essai d'histoire économique et sociale (1900-1960)*, in *Les cahiers du CEDAF*, nr. 7, Bruxelles, 1981, p. 4, 6, 14.
- 66 Het was veelbetekenend dat in de raad van bestuur (tijdens de Tweede Wereldoorlog) Van Brée, Cattier, SGB-gouverneur Alexandre Galopin, afstammelingen van Jean Jadot en ook Ernest Oppenheimer zetelden.
- 67 Verslag OSS, oktober 1944, (NARA CP, RG 226 'Records of the Office of Strategic Services/Safehaven Operations and Related Matters/Washington Office-Items Previously Withheld', Entry 196, Box 48, File 111).
- 68 Zoals *Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie*, Banco Burnay en de *Banque de l'Union Parisienne*.
- 69 SCHREIBER JEAN-PHILIPPE, *L'immigration juive en Belgique du Moyen-Âge à la Première Guerre Mondiale*, Bruxelles, 1993, p. 251.
- 70 SCHREIBER JEAN-PHILIPPE, *L'immigration juive en Belgique du Moyen-Âge à la Première Guerre Mondiale*, Bruxelles, 1993, p. 259.
- 71 STEINBERG MAXIME, *L'étoile et le fusil. La question juive 1940-1942*, Bruxelles, 1983, p. 40.
- 72 VAN DOORSLAER RUDI, *Kinderen van het getto. Joodse revolutionairen in België, 1925-1940*, Antwerpen, 1995, p. 26.
- 73 SCHREIBER JEAN-PHILIPPE, *L'immigration juive à Bruxelles au 19e siècle*, in *Cahiers de la Fonderie*, n°. 12, Bruxelles, 1992, p. 34.
- 74 Onder die Russisch-joodse fabrikanten bevonden er zich betrekkelijk veel uit Moskou, St. Petersburg, Odessa en Bialystok, terwijl talrijke arbeiders afkomstig waren uit de Galicische stad Krakau, voordien behorende tot Polen en toentertijd opgenomen in het keizerrijk Oostenrijk-Hongarije. Verder werden er ook verscheidene uit het Ottomaanse Rijk afkomstige joden als fabrikanten actief.
- 75 SAERENS LIEVEN, *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tielt, 2000, p. 11.
- 76 LIBERMANN KOPPEL, *Les Juifs dans l'industrie et le commerce belge. L'industrie et le commerce diamantaire belge*, Bruxelles, 1935.
- 77 SCHREIBER JEAN-PHILIPPE, *L'immigration juive en Belgique du Moyen-Âge à la Première Guerre Mondiale*, Bruxelles, 1993, p. 260.
- 78 Debrutage: grofweg de vorm van de toekomstige diamant bepalen.
- 79 VAN DOORSLAER RUDI, *Kinderen van het getto. Joodse revolutionairen in België, 1925-1940*, Antwerpen, 1995, p. 35.
- 80 Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog waren de meest vooraanstaande joodse diamantfirma's in Antwerpen volgens een verslag van de toenmalige Amerikaanse consul-generaal Apsel, Dattner & Mire; R. & L. Aronsfrau; L. Birnbaum & L. Pressel; *Ginsburg & Fils*; *Goldmuntz Bros.*; *Landau & Fils*; *J.J. Loeb & Brothers*; I. Lipschutz & C. Guthwirth; *Schmeidler & Wolfgang*; *Wellner & Co. en Wellner & Fils*. (NARA CP, RG 84 'Records of the Foreign Service Posts of the Department of State, Entry 'Antwerp Consulate General 1936-1949', Box 71, File 863.4).
- 81 Interview David Urlik, Antwerpen, 14 februari 2005.
- 82 TEITELBAUM-HIRSCH VIVIANE, *Diamantaire. L'Univers & les coulisses d'une passion*, Bruxelles, 2001, p. 42: slechts vanaf de jaren 1980 genoot het Nederlands onder askenazische joden meer erkenning, mede doordat de huidige generatie Nederlands op school geleerd heeft. Toch wordt het Nederlands vandaag enkel gebruikt om Nederlandstaligen te woord te staan. De voertaal in Antwerpen blijft het Frans. Internationale zaken worden meestal in het Engels

- beklonken. In de kantoren wordt vandaag nog wat Jiddisch gesproken maar deze taal gaat er in het milieu op achteruit. Enkel Amerikaanse en orthodoxe joden hebben een voorkeur voor het Jiddisch.
- 83 Het zionisme: het streven om de joden naar een eigen zelfstandige, nationale staat in Palestina terug te brengen, werd aan het einde van de 19de eeuw - parallel met de ontplooiing van de Antwerpse diamantnijverheid - door Théodore Herzl gelanceerd.
- 84 Brachfeld Sylvain, *Uit vervlogen tijden. 'Wetenswaardigheden' uit het Antwerps Joodse Archief*, Herzlia, 1987, p. 14, 18-19.
- 85 Mozes (Maurice) Tolkowsky (*Bialystok, 1862-1949); vestigde zich in Antwerpen (1882); vice-voorzitter van de sectie diamant van de Antwerpse Kamer van Koophandel (1906); zionist; voorzitter van de Israëlische gemeenschap van Antwerpen (1918-1924).
- 86 MORELLI ANNE, *Patrons issus de l'immigration: quelques réflexions méthodologiques*, in *Patrons, gens d'affaires et banquiers. Hommage à Ginette Kurgan-van Hentenryk*, 2004, p.299-306.
- 87 JAUMAIN SERGE, *Jalons d'un parcours patronal. Emile Bernheim de l'Innovation à... la promotion de la paix*, in *Patrons, gens d'affaires et banquiers. Hommage à Ginette Kurgan-van Hentenryk*, 2004, p.307-328; POUILLARD VÉRONIQUE, Hirsch & Cie. Bruxelles, 1869-1962, Bruxelles, 2000.
- 88 SCHREIBER JEAN-PHILIPPE, *Dictionnaire biographique des Juifs de Belgique. Figures du judaïsme belge, XIXe-XXe siècles*, Bruxelles, 2002.
- 89 SCHREIBER JEAN-PHILIPPE, *L'immigration juive en Belgique du Moyen-Âge à la Première Guerre Mondiale*, Bruxelles, 1993, p. 240-241, 243-244, 251.
- 90 WALGRAVE JAN, *The Brilliant story of Antwerp Diamonds (voorbereidend werk)*, 1991.
- 91 LIBERMANN KOPPEL, *Les Juifs dans l'industrie et le commerce belge. L'industrie et le commerce diamantaire belge*, Bruxelles, 1935.
- 92 VERMANDERE MARTINE, *ADAMASTOS - 100 jaar Algemene Diamantbewerkersbond van België. Antwerpen, 1995.*
Meer bepaald op 1 augustus 1916.
- 93 Israël (Isidore) Lipschutz (*Krakow, 1886-1964); in België sinds 1910; medeoprichter van het SBD in 1926; voorzitter tot in 1939; voorzitter van VEVA; vestigde zich in 1938 in de VS.
- 94 Het paritair comité, de looncommissie, de leerlingencommissie, de commissie voor advies van het werklozenfonds, de verzoenings- en scheidsrechterlijke raden (overgenomen door de beurzen), de beschermingscommissie, de internationale commissie, de commissie industriediamant, enz. WALGRAVE JAN, *The Brilliant story of Antwerp Diamonds (voorbereidend werk)*, 1991.
- 96 MERTENS TINNE, *Overleg en strijd in de Antwerpse diamantwijken en het Kempische platteland. De arbeidsverhoudingen in de diamantnijverheid 1935-1950 (licentiaatsverhandeling KUL)*, Leuven, 2000, p. 17-19.
- 97 Nota voor Lemberg, 15 oktober 1940, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 10c 'Frensel').
- 98 Interview David Urlik, Antwerpen, 20 februari 2003.
- 99 Interview Frans Van Gool, Antwerpen, 21 mei 1999.
- 100 Interview David Urlik, Antwerpen, 26 maart 2002.
- 101 François Theodoor Raeymaeckers (*Antwerpen, 1896).
- 102 Adolphe Rotti (-1966), de (niet joodse) voorzitter van de Diamantclub van november 1947 tot december 1966.
- 103 Charles Van Antwerpen; diamanthandelaar; voorzitter van de afdeling Diamant van de Antwerpse Kamer van Koophandel vanaf 1922; liberale kandidaat voor de gemeenteraadsverkiezingen van Antwerpen in 1926; voorzitter van de Diamantclub vanaf 1937.
- 104 Interview David Urlik, Antwerpen, 14 februari 2005.
- 105 WALGRAVE JAN, *The Brilliant story of Antwerp Diamonds (voorbereidend werk)*, 1991.
- 106 MERTENS TINNE, *Overleg en strijd in de Antwerpse diamantwijken en het Kempische platteland. De arbeidsverhoudingen in de diamantnijverheid 1935-1950 (licentiaatsverhandeling KUL)*, Leuven, 2000, p. 16.

- 107 O.l.v. van een zekere Rubens.
- 108 O.l.v. A. Colas.
- 109 Barbara Dickschen aan Eric Laureys, 18 november 2002, (EL, Correspondentie); Zie ook: DICKSCHEN BARBARA, 1935: een opleiding voor diamantbewerkers in Brussel, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Herinnering*, nr. 4, 2002, p. 27-42.
- 110 SAERENS LIEVEN, Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944), Tielt, 2000, p. 14.
- 111 Pierre-Louis Van Berckelaer (Antwerpen 1872-1936); diamantslijper; voorzitter van de ADB in 1912; socialistisch senator vanaf 1921.
- 112 WALGRAVE JAN, *The Brilliant story of Antwerp Diamonds (voorbereidend werk)*, 1991.
- 113 Romi Benjamin Goldmuntz (Krakau, 1882-1960); kwam in 1884 in Antwerpen aan; debruteur in 1899; fabrikant in 1904; 600 werknemers in 1920; leidende personaliteit in diamantkringen sinds WO I; motor achter het behoud van de joodse diamantlieden in Antwerpen na de twee wereldoorlogen.
- 114 Graaf Edmond Carton de Wiart (Brussel, 1869-1951); doctor in de rechten; secretaris van Leopold II; grootmaarschalk aan het hof van koning Boudewijn.
- 115 VERMANDERE MARTINE, Adamastos - 100 jaar Algemene Diamantbewerdersbond van België, Antwerpen, 1995, p. 52.
- 116 Emile Vandervelde (Brussel 1866-1938); doctor in de rechten (ULB); socialistisch minister van Justitie 1918-1921.
- 117 Joseph (Jossel-Isaac) Walk (Vilna 1863-1944); vestigde zich in 1886 in Antwerpen; een van de belangrijkste Antwerpse diamanthandelaars; vice-voorzitter van de sectie diamant van de Antwerpse Kamer van Koophandel; actief in joodse weldadigheid.
- 118 VERMANDERE MARTINE, Adamastos - 100 jaar Algemene Diamantbewerdersbond van België, Antwerpen, 1995, p. 52.
- 119 VASSART YVES, L'émigration des diamantaires pendant la Première Guerre mondiale (onuitgegeven artikel), Brussel, 2002, p. 5-8, 11-12, 70-72; L'immigration des diamantaires en Angleterre et aux Pays-Bas durant la Première Guerre mondiale (licentiaatsverhandeling ULB), Brussel, 2000, p. 75-90, 92-94, 96-101, 115, 117, 120.
- 120 WANNENBURGH A.J., JOHNSON P., *Diamond People*, London, 1990, p. 184.
- 121 Romi Goldmuntz aan Huysmans, 1 december 1942, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72B 'Diamantnijverheid 1942').
- 122 HILLEN RAF, *Joods-Belgische verhoudingen in de Antwerpse diamantindustrie 1914-1940* (licentiaatsverhandeling KUL), Leuven, 1999, p. 11.
- 123 KOCKELBERGH I., VLEESCHDRAGER E., WALGRAVE J, *The Brilliant story of Antwerp diamonds*, Deurne, 1992, p. 185.
- 124 Antwoord van Timbal en Walk op de vragenlijst van CEPAG, 16 september 1942, (SOMA, AA830-232 'Papieren Jef Rens').
- 125 Nota ACVV aan minister van Economische Zaken, 2 augustus 1934, (Kadoc, Fonds 'Gaston Craen', Dossier 95 'De Belgische diamantnijverheid').
- 126 MOELLER DE LADDEROUS ALFRED, Le diamant du Congo Belge, in *Bulletin de la Banque Centrale du Congo Belge et du Ruanda-Urundi*, Leopoldville, maart 1953.
- 127 VELLUT JEAN-LUC, Les bassins miniers de l'ancien Congo belge. Essai d'histoire économique et sociale (1900-1960), in *Les cahiers du CEDAF*, nr. 7, Bruxelles, 1981, p. 4, 6.
- 128 Nota ACVV aan minister van Economische Zaken - Bijlage, 2 augustus 1934, (Kadoc, Fonds 'Gaston Craen', Dossier 95 'De Belgische diamantnijverheid').
- 129 Het kartel zorgde voor een aantal operaties die de producenten niet zelf konden uitvoeren zoals marketing, een vaste afzet aan contractueel vastgelegde hoeveelheden, prijzen en voorwaarden, schatten en mengen van verschillende kwaliteiten voor het samenstellen van standaardassortimenten, financiering en geldtransfers.
- 130 Uiteenzetting van bestuurder Alfred Moeller de Laddersous tijdens een zitting van de raad van bestuur van de Forminière, 14 juni 1945 (MBZ, AA, 3° Dir.Gén.-Mines, nr. 1879 'Diamants').

- 131 WALGRAVE JAN, *The Brilliant story of Antwerp Diamonds* (voorbereidend werk), 1991.
- 132 BLOEMGARTEN SALVADOR, Henri Polak, sociaal democraat 1868-1943, Den Haag, 1996, p. 81.
- 133 Nota ACVV aan minister van Economische Zaken, 2 augustus 1934, (Kadoc, Fonds 'Gaston Craen', Dossier 95 'De Belgische diamantnijverheid').
- 134 FREY OSIAS, Romi Goldmuntz. Vijftig jaren zelfstandig ondernemer in het diamantbedrijf, in *De Belgische Diamantnijverheid*, Antwerpen, december 1950, p. 1: Volgens Osias Frey, redacteur van het SBD-blad, had Goldmuntz een brede commerciële geest. Wie met Goldmuntz in zaken ging, oogstte volgens Frey steeds goede resultaten. De succesvolle werkwijze van Goldmuntz was in Londen opgemerkt en werd gewaardeerd.
- 135 Interview Sylvain Zucker, Brussel, 24 oktober 2000 en 9 februari 2001.
- 136 SCHMOOK GER, Stap voor stap langs kronkelwegen, Antwerpen, 1976, p. 249.
- 137 Jean Pierre Joseph Dewyspelaere (°St.-Gillis, 1886-1982); commercieel directeur van de *Forminière*; verantwoordelijk voor het klasseren en leveren van diamanten; vertegenwoordigde de Kongolese diamantproducenten sinds 1925 bij het Londens Syndicaat en nam deel aan alle onderhandelingen voor de contracten met het syndicaat.
- 138 Verslag van de zitting van raad van bestuur van de *Forminière*, 27 december 1930, (MBZ, AA, Contrôle Fin.37, nr. 75 'Société Internationale Forestière et Minière du Congo').
- 139 EPSTEIN EDWARD JAY, *The diamond invention* (Internetsite Edward Jay Epstein, <http://edwardjayepstein.com/diamond2.htm>, 1 september 2001).
- 140 Respectievelijk in 1932, 1935, 1937 en 1940.
- 141 Compte rendu présenté à l'Assemblée Générale des actionnaires – Rapport des Commissaires Année 1935, 25 februari 1936, (ARA, Archief *Société Générale de Belgique* – Deuxième versement, nr. 11).
- 142 GORIS PAUL, Developments in Diamond Financing, in *Antwerpse Diamantbank*, 1997 (Internetsite www.diamondconsult.com/TACY-Articles/1997ARCH/NOV15971.html, 2002).
- 143 Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen in opdracht van het Nederlands instituut voor Zuidelijk Afrika, ABN AMRO en de diamanthandel - Onderzoek naar de rol van financiële instellingen zoals ABN AMRO en De Nederlandsche Bank in de financiering van de diamantindustrie en -handel, mei 2001 (Internetsite: <http://www.diamondconsult.com/TACY-Articles/apr11008.htm>).
- 144 WALGRAVE JAN, *The Brilliant story of Antwerp Diamonds* (voorbereidend werk), 1991.
- 145 Gousset Jean, Intern verslag Fortis Bank, Brussel, 2000.
- 146 VAN DER WEE HERMAN, VERBREYT MONIQUE, De Generale Bank. Een permanente uitdaging, Tiel, 1997, p. 207: tussen 1890 en 1932 was het Antwerpse bijhuis van de *Banque Générale Belge* de bank die zich gespecialiseerd had in diamant. De BGB was in 1859 opgericht als een privé-bank onder de naam van Armand de Lhoneux, maar veranderde in 1901 van naam.
- 147 Albert-Edouard Janssen (° Antwerpen, 1883-1966), doctor in de rechten en politieke wetenschappen (KUL); christen-democratisch politicus; oud-directeur van de Nationale Bank en minister van Financiën (1925-1926).
- 148 Leopold Goldmuntz (° Antwerpen, 1890); vertrok in 1926 naar de VS als zakenpartner van Romi en trad er op als raadsman van het Antwerps stadsbestuur in diamantaangelegenheden.
- 149 Proces-verbaal van de zitting van de Raad van Bestuur van de SBB, 24 april 1950, (Fortis, SBB, Boek XV '25 juli 1949 - 24 juli 1950').
- 150 GOUSSET JEAN, Intern verslag Fortis Bank, Brussel, 2000.
- 151 Verslag voor de Algemene Raad van de BGB, 22 mei 1931, (Fortis, BGB, 'Rapport du Conseil d'Administration et du Collège des Commissaires - Crise 1931').
- 152 Georges Janssen (°Heist, 1892-1941); professor burgerlijk recht (ULB); voorzitter van de Bankcommissie (1935-1938); gouverneur van de Nationale Bank van België (1938-1941).
- 153 Zoals: Lipschutz & Gutwirth, dat herslijpbare stenen invoerde uit Rusland (6.000.000 frank); M. & M. Freudman, dat ruwe diamant uit Brazilië importeerde (3.500.000 frank); en *sightholder* Jacques Content, die bij het Londens Syndicaat kocht voor 200.000 frank. Comptoir

Diamantaire Anversois aan Menne, bestuurder van de Nationale Bank van België, 15 november 1934, (Fortis, CDA, Bundel Comptoir Diamantaire, 'Encours BN - Crédit d'Escompte').

- 154 VANTHEMSCHE GUY, De Société Générale van 1834 tot 1965, in *De Generale Bank, 1822-1997*, Tielt, 1997, p. 312, 314, 315.
- 155 Proces-verbaal van de zitting van de Raad van Bestuur van de SBB, 11 januari 1938, (Fortis, SBB, Boek III '27 juli 1937 - 13 september 1938').
- 156 S. Kleinhaus, Havana aan Romi Goldmuntz, 20 oktober 1942, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72B 'Diamantnijverheid 1942').
- 157 Proces-verbaal van de zitting van de Raad van Bestuur van de SBB, 31 mei 1937, (Fortis, SBB, Boek II '7 augustus 1936 - 13 juli 1937').
- 158 Josephus Adrianus Van Rijkevorsel (° Antwerpen, 1903).
- 159 Met een waarde van 12.200.000 Britse pond.
- 160 Verslag Donald Bliss, 16 november 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 313, File 690 'Industrial diamonds').
- 161 Verslag Donald C. Bliss, Commercieel attaché, Amerikaanse ambassade, Londen, 12 april 1944, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 281, File 690 'Industrial diamonds and Diamond Committee').
- 162 EPSTEIN EDWARD JAY, The diamond invention (Internetsite Edward Jay Epstein, <http://edwardjayepstein.com/diamondz.htm>, 1 september 2001).
- 163 LUYTEN DIRK, Ideologie en praktijk van het corporatisme tijdens de Tweede Wereldoorlog in België, Brussel, 1997, p. 334.
- 164 LAMMERS CORNELIS J., Conquest and Corporation, in *Organising Business for War, Corporatist Economic Organisation during the Second World War*, New York/Oxford, 1991, p. 226-227.
- 165 LUYTEN DIRK, Ideologisch debat en politieke strijd over het corporatisme tijdens het interbellum in België (Verhandeling van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren 159), Brussel, 1996, p. 7-10.
- 166 Een overzicht van de corporatistische gedachte tijdens de jaren dertig zou ons hier te ver leiden. Wij verwijzen daarvoor liever naar het werk van historicus Dirk Luyten.
- 167 VAN WAARDEN FRANS, A Comparison of Nine Countries, in *Organising Business for War. Corporatist Economic Organisation during the Second World War*, New York/Oxford, 1991, p. 271-302.
- 168 LUYTEN DIRK, Het corporatisme bij de katholieken en de christelijke en socialistische vakbonden in België (1930-1940). Een verkenning (licentieverhandeling VUB), Brussel, 1985, p. 130.
- 169 Verslag OSS, oktober 1944, (NARA CP, RG 226 'Records of the OSS, Entry 196, Box 48, File 111).
- 170 GRANT WYN, Continuity and change in British Associations, in *Organising Business for War. Corporatist Economic Organisation during the Second World War*, New York/Oxford, 1991, p. 26-27.
- 171 Hjalmar Schacht (1877-1970); voorzitter Reichsbank in 1933, 1937-1939; minister van Economische Zaken (1934-1937); minister zonder portefeuille (1939-1942). *Verordnung zur Durchführung des organischen Aufbaus der deutschen Wirtschaft*.
- 172 Duitse ministers van Economische Zaken: Hjalmar Schacht (1934-1937), Hermann Göring (1937-1938), Walther Funk (1938-1945).
- 174 Verslag, s.d., (NARA CP, RG 165 'War Department General and Special Staffs, Entry 179, Box 642, Folder 7, File pwp52).
- 175 Tijdens het nazibewind werden de Duitse *Länder* vervangen door *Gaue* met aan hun hoofd een *Gauleiter*.
- 176 (BA, Inventaris R3101, 'Vorbemerkung: Reichswirtschaftsministerium').
- 177 OVERY R.J., Goering the 'iron man', London, 1984, p. 56-66, 119, 151-158.
- 178 GOSEWINKEL DIETER, Legal Instruments of Economic Policy in National Socialism until the Second World War (seminarieverhandeling Society for European Business History, Business and Economic Regime Change in the Interwar Period), Berlin, 2000, p. 7.
- 179 *Industrie, Handwerk, Handel, Banken, Versicherungen, Energiewirtschaft*.

- 180 (BA, Inventaris R8, 'Vorbemerkung: Reichsstellen allgemein').
 181 (*öffentlich-rechtliche Angestellte*) Verslag, s.d., (NARA CP, RG 165 'War Department General and Special Staffs, Entry 179, Box 642, Folder 7, File pwp52).
- 182 (BA, Inventaris R8 X, 'Vorbemerkung: Reichstelle für Edelmetalle').
 183 GILLINGHAM J., Geld maken in oorlogstijd Economische collaboratie 1940-1945, Leuven, 1979, p. 13.
- 184 (BA, Inventaris R3, 'Reichsministerium für Rüstung und Kriegsproduktion').
 185 KINGREEN MONICA, Hanauer Banken im Besitz jüdischer Familien – Zwischen Emanzipation und 'Arizierung' (1835-1935), in *Unser Geld – Von römischen Denar zum Euro – 2000 Jahre Geldgeschichte*, Hanau, 2000, p. 87-94.
- 186 Wilhelm Klein (°Idar-Oberstein, 1885); diamanthandelaar.
 187 Verslag Felix Rooms, 25 april 1947, (AG, Dossier Zaak 557-797 'Gustave Breugelmanns', Karton I, Bundel II, nr. 9 'Verhoren').
- 188 REICHSGRUPPE INDUSTRIE, Der Aufbau der Gewerblichen Wirtschaft, in *Einzeldarstellungen. Gliederung der Reichsgruppe Industrie*, Leipzig, 1941.
 189 Hans Neumetzger (°Hanau, 1890).
 190 Ernst Färber (°Heiligenstaufen, 1908-1975); lid van de NSDAP in 1937; vebleef te Zürich in 1954 en overleed in Italië bij zijn dood; zie hiervoor: MACQUEEN MICHAEL, The Conversion of Looted Jewish Assets to Run the German War Machine, in *Holocaust and Genocide Studies*, Vol. 18, Nr. 1, Washington, 2004, p. 42.
- 191 Otto Christian Bozenhardt (°Amsterdam, 1893); diamanthandelaar.
 192 Rapport Ministerialrat Friedrich en Amtsrat Theurich – Rechnungshof Berlijn, 10 januari 1942, (BO, Archief Oorlog en bezetting, nr. 184/77.146 'Documentation Hôtel Majestic', Map 3 (2561) 'Juifs Liquidation des diamantaires').
- 193 Bericht Firma Bozenhardt & Co, 31 oktober 1945, (Archief Samuel Schachne, kopieën van documenten van het Nederlandse Centraal Joods Overleg): de firma Bozenhardt was de erfgenaam van de in 1743 opgerichte juwelierszaak Bramfeld & Gutruf. Toen in 1877 Zuid-Afrikaanse diamanten konden worden geïmporteerd, richtte Otto (senior) Bozenhardt een filiaal op om op Europees niveau diamanten te verwerken en te verhandelen. Hij dreef vooral handel in briljanten met Amsterdam, Antwerpen, Parijs en Londen. Otto Bozenhardt onderhield contacten met joodse handelaars van het Londens Syndicaat. Na het overlijden van Otto in 1925 namen zijn zoons Arthur en Otto (junior) het bedrijf over. In 1930 werd de firma wegens de crisis zeer afhankelijk van Amsterdam wat moeilijkheden opleverde bij de invoering van de *Devisenbewirtschaftung* van 1932 en het *Neue Plan* die het deviezenverkeer volledig belemmerden. Uitstekende relaties met het RWM maakten het toch mogelijk om de zaken voort te zetten, maar ze haalden zich er wel de vijandigheid van hun concurrenten en de partijleden mee op de hals. De Bozenhardts waren geen partijleden. De handel werd daarom beperkt tot Nederland, België en Zwitserland. Na de Duitse bezetting van de Lage Landen werd de activiteit andermaal gereduceerd. De broers kozen er toen voor hun belangen langs andere wegen te behartigen en boden hun diensten aan bij de bezettingsoverheden.
- 194 Ernst Cremer (°Keulen, 1902); voor oorlogsmisdaden gearresteerd in 1966.
 195 Verslag Intelligence Branch / Div. of Investigation of Cartels and External Assets en British Control Commission for Germany, s.d., (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier F127/253E).
- 196 Verhandeling Ernst Cremer, 24 oktober 1945, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Frensel VII – Diamantzwendel – Urbanek, Ammermann, Plümer').
 197 Friedrich Gustav Kadgien; hoofd van de *Geschäftsgruppe Devisen* bij het *Vierjahresplan* (1936-1945).
 198 Verhandeling Ernst Cremer, 24 oktober 1945, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Frensel VII – Diamantzwendel – Urbanek, Ammermann, Plümer').
 199 De Dienststelle des Beauftragten für den Vierjahresplan für Diamantfragen.
 200 Joseph (Seppi) Veltjens (°Geldern, 1894-1943); luchtheld tijdens WO I; gezant van Göring in

Finland, waar Veltjens kon bereiken dat de Duitse troepen in ruil voor Duitse wapens vrij doortocht naar Noorwegen kregen; in 1943 gezant van het Reich in Italië om het Italiaanse goud in Duitsland veilig te stellen; overleed bij vliegtuigongeval na deze zending.

- 201 Hans H.E. Plümer (°1898).
- 202 VAN DER LEEUW A.J., Die Aktion Bozenhardt & Co., in *Nederland in oorlogstijd*, nr. I, 's Gravenhage, 1972, p. 260.
- 203 Zollinspector Lehner, Zollfahndungsstelle Köln, 31 maart 1938, (BA-BH, R8 XI 'Reichsstelle für Glas, Keramik und Holzverarbeitung', nr. 233 'Brilliantenschmuggel 1937-1940').
- 204 Diamantnijverheid aan minister van Economische Zaken, 15 september 1934, (Kadoc, Fonds 'Gaston Craen', Dossier 95 'De Belgische diamantnijverheid').
- 205 Zie hoofdstuk 4, p. 115 e.v.
- 206 KINGREEN MONICA, Hanauer Banken im Besitz jüdischer Familien – Zwischen Emanzipation und 'Arisierung' (1835-1935), in *Unser Geld – Von römischen Denar zum Euro – 2000 Jahre Geldgeschichte*, Hanau, 2000, p. 87-94.
- 207 Vanaf 27 september 1939 vormen de Sicherheitsdienst (SD) (de geheime inlichtingendienst) en de Geheime Staatspolizei (Gestapo) (de politieke politie) het Reichssicherheitshauptamt.
- 208 Kühne, Oberfinanzpräsident Köln, 18 april 1941, (SOMA, AA 585 'Devisenschutzkommando'): op 1 april 1941 werd het *Devisenfahndungsamt* per decreet van Göring afgeschaft.
- 209 Oberregierungsrat Bollenhagen aan Siegert, archivaris van het vroegere Reichsfinanzministerium, (BA-BL, R2 'Reichsfinanzverwaltung', nr. 5105).
- 210 Oberregierungsrat Bollenhagen aan Siegert, archivaris van het vroegere Reichsfinanzministerium, (BA-BL, R2 'Reichsfinanzverwaltung', nr. 5105).
- 211 BLUMBERG GERD, Die Zollverwaltung und die Devisenstelle im Dritten Reich, in *Geschichte der Finanzverfassung und -verwaltung in Westfalen seit 1815*, Munster, 1998, p. 290, 292, 296, 317.
- 212 SANDKÜHLER THOMAS, Von der Gegnerabwehr zum Judenmord Grenzpolizei und Zollgrenzschutz im NS-Staat, in *Beiträge zur Geschichte des Nationalsozialismus*, nr. 16, Bielefeld, 2000, p. 95, 97? 123.
- 213 Zollinspector Lehner, Zollfahndungsstelle Köln, 31 maart 1938, (BA-BH, R8 XI 'Reichsstelle für Glas, Keramik und Holzverarbeitung', nr. 233 'Brilliantenschmuggel 1937-1940').
- 214 Stad Antwerpen – Politiekommissaris, 9 april 1929, (ARA, Vreemdelingenpolitie, ministerie van Justitie 2de alg. dir. 2de sectie – Openbare veiligheid, nr. 689.144 'Frensel William'): William Frensel ('Hannover, 1877-1944'); in juni 1901 vestigde hij zich als commercieel bediende in Antwerpen, waar hij in 1905 huwde met een Belgische vrouw. Alvorens het land in 1914 te ontvluchten, verhuisde hij meerdere malen (Antwerpen, Mortsel, Lier). Frensel was ondertussen bediende-verzender. Tijdens de oorlog vestigde het echtpaar Frensel zich in Den Haag, waar William als handelaar aangeworven werd bij de handelsmaatschappij CERES. Het lijkt erop dat hij er niet in slaagde om zich weer in België te vestigen. Hij maakte enkel zakenreizen. In 1928 wilde hij een succursale openen voor de firma Overzee Handelsmaatschappij. Het is niet duidelijk of dat gelukt is. Zeker is echter dat Frensel, na lang wachten, in 1929 een verblijfsvergunning kreeg om zich weer in België te vestigen.
- 215 Duitse consul-generaal: Schmidt-Rolke.
- 216 Gustavus Breugelmans (° Antwerpen, 1894); diamanthandelaar; oud-gemeenteraadslid Hove.
- 217 Brief *Wirtschaftsgruppe Metallwaren und verwandte Industriezweige*, 19 mei 1939, (BO, Archief Oorlog en bezetting, nr. 497/230.035 'Auditorat Militaire d'Anvers', Map 1 (1325) 'Affaire Frensel – Diamantkontroll').
- 218 Aktennotiz, 14 februari 1938, (BA-BH, R8 XI 'Reichsstelle für Glas, Keramik und Holzverarbeitung', nr. 233 'Brilliantenschmuggel 1937-1940').
- 219 De *Kristallnacht* of *Reichskristallnacht* is de naam van de pogrom, een terreur, die in Duitsland in de nacht van 9 op 10 november 1938 tegen joden gericht werd door nazistoottroepen. Er werden 267 synagogen in brand gestoken, circa 7500 winkels en bedrijven verwoest en circa 26.000 joden mishandeld en naar de concentratiekampen Dachau, Buchenwald en

- Sachsenhausen overgebracht. De naam *Kristallnacht* ontstond vermoedelijk tengevolge van de vele stukgeslagen winkelruiten.
- 220 Nota H. Van Doeselaer, juli 1952, (Amsab A, Fonds 58 ADB, nr. 32-100).
- 221 Reichssicherheitshauptamt, RTE, Abwehr. Sennekamp, RWM aan RSTE, 15 november 1940, Aktennotiz Lemberg, 22 september 1940, (AN, AJ40, nr. 345 'FK 520 Antwerpen-Diamanten' / 8 'Sonderführer Erich Viehmann, november 1940 - juni 1941').
- 222 Verhandeling Ernst Cremer, 24 oktober 1945, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Frensel VII - Diamantzwendel - Urbanek, Ammermann, Plümer').
- 223 Intelligence Branch of the Division of Investigation of Cartels and External Assets/British Control Commission for Germany, s.d., (Federatie, Archief 'Restitutie van geplunderde diamantairs', Map '10').
- 224 Verhandeling Ernst Cremer, 24 oktober 1945, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Frensel VII - Diamantzwendel - Urbanek, Ammermann, Plümer'): vanaf 1 juli 1941 werden de hoofdzetel van *Diamant-Kontor* in Berlijn en het filiaal in Idar-Oberstein gefusioneerd tot *Diamant-Kontor GmbH*, Frankfurt-am-Main, Süd, Gartenstrasse 8. In 1945 vestigde de firma zich in Friedberg.
- 225 VAN DER LEEUW A.J., Die Aktion Bozenhardt & Co., in *Nederland in oorlogstijd*, nr. I, 's Gravenhage, 1972, p. 270.
- 226 Verslag aan de Reichsmarschall, 28 september 1944, (SOMA, AA1423-700/1/73-75 'Vierjahresplan').
- 227 MACQUEEN MICHAEL, The Conversion of Looted Jewish Assets to Run the German War Machine, in *Holocaust and Genocide Studies*, Vol. 18, Nr. 1, Washington, 2004, p. 27.
- 228 Intelligence Branch of the Division of Investigation of Cartels and External Assets / British Control Commission for Germany, s.d., (Federatie, Archief 'Restitutie van geplunderde diamantairs', Map '10').
- 229 Verhandeling Ernst Cremer, 24 oktober 1945, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Frensel VII - Diamantzwendel - Urbanek, Ammermann, Plümer').
- 230 Memorandum, Office of Alien Property, 11 december 1942, (NARA CP, RG 131 'Records of the Office of Alien Property, Entry NN3-131-94-001, box 222 'International Mortgage and Investment Company').
- 231 D.R. Hexter, 7 oktober 1941, (NARA CP, RG 131 'Records of the Office of Alien Property, Entry NN3-131-94-001, box 222 'International Mortgage and Investment Company').
- 232 Davis slaagde erin het Reich met Amerikaanse petroleum te bevoorraden en was naar verluidt ooit belast met een vredesvoorstel van Hitler.
- 233 Verslag John W. Pehle, Assistant to the Secretary, Treasury Dept, 5 maart 1942, (NARA CP, RG 131 'Records of the Office of Alien Property, Entry NN3-131-94-001, box 222 'International Mortgage and Investment Company').
- 234 Cremer aan Lemberg, 16 oktober 1940, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 4 'Export industriediamant').
- 235 Verslag Otto Bozenhardt, 13 december 1941, (AG, Dossier Zaak 557-797 'Gustave Breugelmans', Karton III, nr. 13 'Bijvoegsel').
- 236 Reichsstelle für Technische Erzeugnisse.
- 237 (BA, Inventaris R8 IX, 'Vorbemerkung: Die Reichsstelle für Technische Erzeugnisse').
- 238 Johann Carl Urbanek (°Frankfurt am Main, 1892).
- 239 Bericht der Deutschen Revisions- und Treuhand-Aktiengesellschaft Berlin über die beider Reichsstelle für Technische Erzeugnisse - Abteilung Diamanten vorgenommene Sonderprüfung 1944, 29 februari 1944, (BA-BH, R8 IX 'Reichsstelle für Technische Erzeugnisse', nr. 3).
- 240 Tot dan waren respectievelijk de *Reichsstelle für Waren verschiedener Art* en de *Reichsstelle Chemie* hiervoor bevoegd.
- 241 Abwicklungsbüro des früh. Planungsamt, 7 december 1946, (BA-BL, R3 'Reichsministerium Für Rüstung und Kriegsproduktion', nr. 201 'Bericht über die Bewirtschaftung von Industrie-Diamanten').

- 242 Het *Wirtschaftliche Forschungsgesellschaft m.b.H. (Wifo)* werd op 24 augustus 1934 opgericht door het RWM. Dit instituut deed onderzoek voor industrie en handel.
- 243 Het Duitse opperkommando.
- 244 240.000 dollar per jaar voor België in 1937-1939. Memorandum Federatie aan Dept of State, 6 juni 1950, (NARA CP, RG 59 'General records of the Department of State', Lot 60D139, Box 27, File 851 'Industrial Diamonds').
- 245 Claim International Refugee Organization bij de Amerikaanse bezettingsautoriteiten, 1 juli 1949, (CZA, A444 'Abba Schwartz Papers').
- 246 Rapport over de *Belgian Diamond Restitution Claim* door Raoul Lehrfeld aan Cumming, Stanley, Truit & Cross, 27 februari 1950, (Federatie, Archief 'Restitutie van geplunderde diamantairs', Map 'Intervention des avocats américains Cumming, Stanley, Truit & Cross').
- 247 Franz Urbanek ('Berlijn, 1909).
- 248 Bericht der Deutschen Revisions- und Treuhand-Aktiengesellschaft Berlin über die beider Reichsstelle für Technische Erzeugnisse - Abteilung Diamanten vorgenommene Sonderprüfung 1944, 29 februari 1944, (BA-BH, R8 IX 'Reichsstelle für Technische Erzeugnisse', nr. 3).
- 249 Norweb, Lissabon aan Amerikaanse Legatie, Bern, 20 december 1943, (NARA CP, RG 84 'Records of the Economic Section of the U.S. Legation, Bern', Entry 3220, Box 18, File 863.4).
- 250 Bericht der Deutschen Revisions- und Treuhand-Aktiengesellschaft Berlin über die beider Reichsstelle für Technische Erzeugnisse - Abteilung Diamanten vorgenommene Sonderprüfung 1944, 29 februari 1944, (BA-BH, R8 IX 'Reichsstelle für Technische Erzeugnisse', nr. 3).
- 251 LAUREYS ERIC, Claim 13765B - Industrial Diamonds. De restitutie van industriediamanten aan de Belgische diamantsector en de grenzen van de Amerikaanse goodwill, 1945-1951, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 10, november 2002, p. 129-152.
- 252 Claims Section, 10 augustus 1947, (NARA CP, RG 260 'Records of the US Occupation Headquarters, WW II, Entry 'Finance', Box 423, File 940.306).
- 253 Nota H. Van Doeselaer, juli 1952, (Amsab A, Fonds 58 ADB, nr. 32-100).
- 254 Verslag ADB, december 1946, (Amsab A, Fonds 07 CESCO, nr. 1.5. ADB, nr. 13 'Stukken ministerie van Arbeid-Interdepartementale Commissie').
- 255 VANTHEMSCHE GUY, De werkloosheid in België tijdens de crisis van de jaren 1930 (doctoraats-thesis VUB), Brussel, 1987.
- 256 Nijverheidstelling 1930 - Provincie Antwerpen, (NIS).
- 257 John Maynard Keynes ('Cambridge, 1883-1946); Brits econoom; de kern van de Keynesiaanse leer houdt in dat een monetaire en fiscale overheidsbeleid een stimulans kunnen zijn voor de economie en de tewerkstelling.
- 258 Aanvankelijk onder de naam ministerie van Nijverheid, Middenstand en Binnenlandse Handel.
- 259 Frans Van Cauwelaert ('Lombeek, 1880-1861); doctor in de rechten en de filosofie; katholiek volksvertegenwoordiger van Antwerpen (1910-1961); diende een wetsvoorstel in voor de vernederlandsing van de Universiteit van Gent; burgemeester van Antwerpen (1921-1932); verschillende ministersposten in de jaren dertig; kamervoorzitter (1939-1954).
- 260 Gaston Craen ('1904-1987), een katholieke, Antwerpse advocaat; studeerde aan de KUL en *Columbia University* (New York) en doceerde tijdens de oorlog bovendien aan verschillende hogescholen. In de regering-Pierlot (18 april 1939) werd hij kabinetschef van minister M. Sap van Economische Zaken. Hij volgde de regering in ballingschap maar keerde in juli 1940 terug naar Brussel. Craen, die zichzelf als een breeddenkende, pluralistische en 'Vlaams-lievende belgicist' beschouwde - hij ijverde in de jaren dertig voor een hereniging van VEV en CCI - was bijzonder goed ingeburgerd in zowel katholieke als liberale administratieve, werkgevers-, academische en politieke kringen. Hij was ook een adept van de clandestiene studiegroep onder leiding van de ontslagen Snoy, wiens invloed op het ministerie groot bleef. Snoy en Craen kenden elkaar reeds sinds januari 1934, toen zij beiden kabinetsmedewerkers waren van Frans Van Cauwelaert (Middenstandszaken).
- 261 Baron Jean-Charles Snoy et d'Oppuers ('Ophain, 1907-1991); doctor in de rechten, de filoso-

- fie, de politieke en diplomatieke wetenschappen; secretaris-generaal van Economische Zaken (1939-1959); katholiek volksvertegenwoordiger voor Brussel (1968); minister van Financiën (1968-1971).
- 262 Er zal hier niet verder op ingegaan worden. Ze werden uitvoerig beschreven door de historici Martine Vermandere en Tinne Mertens.
- 263 Joseph Caes († 1950); directeur-generaal en kabinetschef bij het ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg; erevoorzitter van het nationaal paritair comité voor diamantnijverheid.
- 264 MERTENS TINNE, Overleg en strijd in de Antwerpse diamantwijken en het Kempische platteland. De arbeidsverhoudingen in de diamantnijverheid 1935-1950 (licentiaatsverhandeling KUL), Leuven, 2000, p. 48, 52, 57-67.
- 265 BALTHAZAR H., GOTOVITCH JOSÉ, Camille Huysmans. Documenten. C. Huysmans in Londen, dl 7, Antwerpen, 1978, p. 172.
- 266 Maurice (Mojszes) Kleinhaus (°Rzeszow, 1885-1944); diamantarbeider; communist; werd tijdens zijn ballingschap in Scheveningen bevriend met Huysmans; diamanthandelaar tussen de Sovjetunie en België; verleende financiële steun aan de republikeinen in de Spaanse Burgeroorlog; door Duitse soldaten neergeschoten in Frankrijk.
- 267 GELDOLF WIM, Camille Huysmans en het joodse volk. Een vriendschap voor het leven, in *Bijdragen tot het Camille Huysmansonderzoek*, 1971, p. 214.
- 268 Willem Eekelers (°Perk, 1883-1954); metaalarbeider; socialistisch volksvertegenwoordiger (1919-1954); gemeenteraadslid van Antwerpen (1921-1954); schepen van onderwijs (1927-1939, 1944-1946); minister van Binnenlandse Zaken en Volksgezondheid (1939); waarnemend burgemeester (1946-1947).
- 269 HUNIN JAN, Het enfant terrible Camille Huysmans 1871-1968, Amsterdam, 1999, p. 198, 313, 324, 337.
- 270 Paul Willem Segers (° Antwerpen, 1870-1946); doctor in de rechten; volksvertegenwoordiger voor Antwerpen (1900-1925); senator (1925-1936); verschillende ministersposten; algemeen secretaris van het ACW.
- 271 De ADB, de CBD, de VBD, het SBD, de Federatie, en Félicien Cattier als vertegenwoordiger van de SGB en de *Forminière*.
- 272 Nota, s.d., (SAA, Modern archief, nr. Kab 'Kabinet Camille Huysmans', nr. 729).
- 273 Huysmans aan Segers, 12 augustus 1939, (SAA, Modern archief, nr. Kab 'Kabinet Camille Huysmans', nr. 729).
- 274 Lemberg aan Wirtschaftsabteilung, 19 september 1940, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken FK 520).
- 275 M.D. Van Lede, Belgisch consul in Johannesburg, 11 juni 1943, (Amsab A, Fonds 07 CESCO, nr. 1.5. ADB, nr. 59).
- 276 MICHIELSEN ALBERT, De syndicale beweging in het diamantbedrijf, Antwerpen, 1953, p. 184.
- 277 SCHREIBER JEAN-PHILIPPE, L'attitude des juifs en Belgique face au nazisme: Le boycottage économique (1933-1939), in *Les juifs de Belgique de l'immigration au génocide 1925 / 1945*, Bruxelles, 1994, p. 79-82, 96.
- 278 Het 'Bescherminskomiteit' werd achtereenvolgens voorgezeten door Isidore Lipschutz (SBD), Charles Van Antwerpen (Diamantclub), Jos Lens (Diamantclub) en John Bolle (Diamantclub). EMMERIK SAMUEL, De Duitschers stalen voor milliarden Diamant te Antwerpen, tijdens de bezetting, Antwerpen, 1945.
- 279 HILLEN RAF, Joodse diamantairs, Volksverweer en de boycotactie in de jaren dertig (Uiteenzetting op Studiedag over de geschiedenis van de diamantnijverheid, 17 november 2000).
- 280 Diamantnijverheid aan minister van Economische Zaken, 15 september 1934, (Kadoc, Fonds 'Gaston Craen', Dossier 95 'De Belgische diamantnijverheid').
- 281 VERMANDERE MARTINE, Adamastos - 100 jaar Algemene Diamantbewerdersbond van België, Antwerpen, 1995, p. 71.

- 282 Onder meer de Centrale voor joodse Weldadigheid, het SBD, zionisten als Nuchim Torczyner en Léon Kubowitzki, orthodoxen als rabbijn Ullmann enzovoort;
- 283 SAERENS LIEVEN, Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944), Tielt, 2000, p. 205.
- 284 Aron Person, Mozes Polak, Hirschberg en Rudner.
- 285 SCHREIBER JEAN-PHILIPPE, L'attitude des juifs en Belgique face au nazisme: Le boycottage économique (1933-1939), in *Les juifs de Belgique de l'immigration au génocide 1925 / 1945*, Bruxelles. 1994, p. 82, 87, 89-90.
- 286 De reden hiervoor is niet duidelijk.
- 287 Paul-Henri Spaak (°Brussel, 1899-1972); doctor in de rechten; burgemeester van St.-Gillis en socialistisch volksvertegenwoordiger voor Brussel (1932-1966); verschillende ministersposten; eerste minister (1938, 1946, 1947-1949), minister van Buitenlandse Zaken (1940-1949, 1954-1957, 1961-1966), vooraanstaande functies bij de VN en de NAVO.
- 288 Craeybeckx aan O.M. Gérard, Adjunct-Directeur-Generaal, ministerie van Buitenlandse Zaken, 26 januari 1949, (SAA, Modern archief, nr. Kab 1344 'Kabinetsarchief burgemeester Lode Craeybeckx', nr. 427).
- 289 Verdedigingskomiteit der Belgische Diamantnijverheid, s.d., (AG, Dossier Zaak 557-797 'Gustave Breugelmans', Karton V, nr. 5 'Bijlagen').
- 290 SCHREIBER JEAN-PHILIPPE, L'attitude des juifs en Belgique face au nazisme: Le boycottage économique (1933-1939), in *Les juifs de Belgique de l'immigration au génocide 1925 / 1945*, Bruxelles. 1994, p. 99.
- 291 HILLEN RAF, Joodse diamantairs, Volksverweer en de boycotactie in de jaren dertig (Uiteenzetting op Studiedag over de geschiedenis van de diamantnijverheid, 17 november 2000).
- 292 Alfons Daems (°1877); leerling-versteller (1887); ADB-lid (1896); snijder in Londen tijdens WO I; opvolger van voorzitter Van Berckelaer in 1936; verdacht van sympathie voor de Nieuwe Orde (1944).
- 293 Daems, ADB aan Chapple, DTC, 20 november 1939, (HW, Documenten 'De Beers').
- 294 H.J. Vaughan aan M.A. Grantham Esq., *De Beers*, 4 mei 1984, (HW, Documenten 'De Beers').
- 295 John C. Williams was een Brits staatsburger die 13 jaar in Antwerpen doorbracht en de vrouwensman was van William A. Chapple (*De Beers*) bij de Antwerpse Diamantbank. Tijdens de Schemeroorlog trad hij op als agent van het Britse Ministry of Economic Warfare, en het Diamond Advisory Committee.
- 296 Een aantal lokale experts zoals Guillaume Delien (Diamantclub), Joseph Dewyspelaere (*Forminière*), Goldwasser en Judels verleenden bijstand. H.J. Vaughan aan M.A. Grantham Esq., *De Beers*, 4 mei 1984, (HW, Documenten 'De Beers').
- 297 MERTENS TINNE, Overleg en strijd in de Antwerpse diamantwijken en het Kempische platteland. De arbeidsverhoudingen in de diamantnijverheid 1935-1950 (licentiaatsverhandeling KUL), Leuven, 2000, p. 14: De Daad was het grootste Antwerpse diamantatelier en werd door de ADB in 1926 opgericht om het hoofd te bieden aan lock-outs en om arbeiders in stakingsperiodes aan het werk te zetten. Het was ook een middel om arbeiders te verenigen en onder de invloed van de ADB te brengen.
- 298 Nota Daems, ADB, 27 oktober 1939, (SAA, Modern archief, nr. Kab 'Kabinet Camille Huysmans', nr. 729).
- 299 Huysmans aan Cattier, 28 oktober 1939, (SAA, Modern archief, nr. Kab 'Kabinet Camille Huysmans', nr. 729).
- 300 SAERENS LIEVEN, Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944), Tielt, 2000, p. 179, 182.
- 301 Piet 'Israël' Akkerman (°Antwerpen, 1913-1936); diamantzager; communist, zionist en vakbondsafgevaardigde; sneuvelde in de Spaanse Burgeroorlog.
- 302 VAN DOORSLAER RUDI, 'Israël' Piet Akkerman, de diamantzager (1913-1937). Een joodse militant van de Derde Internationale in Antwerpen, in *Belgisch Tijdschrift voor de Nieuwste Geschiedenis*, nr. XXII, 1991, p. 721-782.

- 303 SAERENS LIEVEN, *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tielt, 2000, p. 172, 175, 740-741.
- 304 De firma Waterman & Wins, Diksmuide, 1932.
- 305 GELDOLF WIM, *Camille Huysmans en het joodse volk. Een vriendschap voor het leven*, in *Bijdragen tot het Camille Huysmansonderzoek*, 1971, p. 232.
- 306 HILLEN RAF, *Joods-Belgische verhoudingen in de Antwerpse diamantindustrie 1914-1940 (licentiaatsverhandeling KUL)*, Leuven, 1999, p. 67, 113.
- 307 SAERENS LIEVEN, *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tielt, 2000, p. 441.
- 308 Jozef Jan Lodwijk Hellings (°Berchem, 1892); oud-strijder; lid van het VNV en van 'Volksverweering'; voorzitter van de Centrale Commissie voor Diamant bij het VEV in 1944.
- 309 Dossier Hellings, s.d., (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 10c 'Frensel').
- 310 HILLEN RAF, *Joods-Belgische verhoudingen in de Antwerpse diamantindustrie 1914-1940 (licentiaatsverhandeling KUL)*, Leuven, 1999, p. 86-87, 99.
- 311 Verhoor Jan De Corte, 8 maart 1945, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel - Frans Raeymaeckers').
- 312 VAN DOORSLAER RUDI, *Joodse arbeiders in de Antwerpse diamant in de jaren dertig. Tussen revolutie en antisemitisme*, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Herinnering*, nr. 4, Brussel, p. 13-26.
- 313 ADB: 12.000, CBD: 6000, liberale bond: 200, Vlaams-nationale bond: ongekend.
- 314 Verslag ADB, december 1946, (Amsab A, Fonds 07 CESCO, nr. 1.5. ADB, nr. 13 'Stukken ministerie van Arbeid-Interdepartementale Commissie'); STEINBERG MAXIME, *L'étoile et le fusil. La question juive 1940-1942*, Bruxelles, 1983, p. 89.
- 315 Verhandeling H., G., SH., *Les bourses de diamant, s.d. (SOMA. SERA, 55 2261-Bundel B VII / 07-14 'Diamanten')*.
- 316 Verhandeling H., G., SH., *Les bourses de diamant, s.d. (SOMA. SERA, 55 2261-Bundel B VII / 07-14 'Diamanten')*.
- 317 Het gewicht van de 'anderen' in figuur 05 is te wijten aan één zeer belangrijke post van een Boliviaanse diamantair.
- 318 LAUREYS ERIC, *De beroving van de joodse diamantairs in Antwerpen, 1940-1944. Belangen van de Duitse oorlogsindustrie versus ontjoodsingspolitiek?*, in *Bijdragen tot de eigentijdse geschiedenis*, nr. 7, Brussel, 2000, p. 181.
- 319 VINCKEN PIET, *Chemische industrie en de Tweede Wereldoorlog* (Internetsite Universiteit Maastricht, <http://www.fdcw.unimaas.nl/fdcwmwt / CWS-scriptieserie/vincken.htm>, 2003).
- 320 KLEMMANN HEIN A.M., *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting*, Boom, 2002, p. 42-71.
- 321 VAN DER LEEUW A.J., *Die Aktion Bozenhardt & Co., in Nederland in oorlogstijd*, nr. I, 's Gravenhage, 1972, p. 260.
- 322 Verslag Stark, secretaris DTC, juni 1942, (HW, Documenten 'De Beers'): in dit 'Amsterdamsche comité ter bescherming van den diamanthandel' zetelden D. Anderson (algemeen directeur van de 'Amsterdamsche Bank'), I. Themans (onderdirecteur van de Amsterdamsche Bank) en J.E. Hillesum (directeur van de 'Amsterdamschen Beurs voor den Diamanthandel').
- 323 Oliver F.G. Stanley (1896-1950); oud-strijder; advocaat; conservatief volksvertegenwoordiger (1924-1945); verschillende ministersposten; voorzitter van de BT.
- 324 Hugh Dalton (°Neath, 1887-1962); Labour-vertegenwoordiger (1924-1931); *Minister of Economic Warfare* (1940); *Minister of the Board of Trade* (1942); grondlegger van de *Special Operations Executive*; nationaliseerde als minister van Financiën de *National Bank* in 1946.
- 325 Edward Leslie Burgin; minister van Transport onder Neville Chamberlain.
- 326 GRANT WYN, *Continuity and change in British Associations, in Organising Business for War. Corporatist Economic Organisation during the Second World War*, New York/Oxford, 1991, p. 24-40.
- 327 Verslag OSS, oktober 1944, (NARA CP, RG 226 'Records of the OSS, Entry 196, Box 48, File 111).

- 328 Goldmuntz aan Huysmans, 23 september 1939, (SAA, Modern archief, nr. Kab 'Kabinet Camille Huysmans', nr. 729).
- 329 Verslag Donald C. Bliss, Commercieel attaché, Amerikaanse ambassade, Londen, 12 april 1944, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London', Entry 2599a, Box 281, File 690 'Industrial diamonds and Diamond Committee').
- 330 Verslag Stark, secretaris DTC, juni 1942, (HW, Documenten 'De Beers'); Meyer Louis Van Moppes (1881-1963), voorzitter van L.M. Van Moppes Ltd. (1917-1950).
- 331 Huysmans aan Cattier, 28 oktober 1939, (SAA, Modern archief, nr. Kab 'Kabinet Camille Huysmans', nr. 729).
- 332 A. McErlean (secretaris) (BT), R.J. Shackle (BT), Maurice Bridgeman (MEW en *Anglo Iranian oil Company*) en F.A. Mathias (*Colonial Office*, MEW en SLST).
- 333 NEWBURY COLIN, *The Diamond Ring: Business, Politics, and Precious Stones in South Africa 1867-1947*, New York/Oxford, 1989, p. 334-335.
- 334 Donald Carroll Bliss (1897-1978); gevlmachtigd ambassadeur in Ethiopië (1957).
- 335 Sir Cecil Hunter Rodwell (1874-1953); koloniaal bestuurder; gouverneur van achtereenvolgens Fiji (1918-1925), Brits Guyana (1925-1928), Zuid-Rhodesië (1928-1934).
- 336 C.H. Rodwell, Diamond Controller aan Belgische Ambassade Londen, 22 oktober 1942, (MBZ, DA, Dossier 4755, nr. 272 'Matières premières et produits agricoles-Diamants').
- 337 Harold Warren aan Harry Oppenheimer, 2 april 1982, (HW, Documenten 'De Beers').
- 338 H.J. Vaughan aan M.A. Grantham Esq., *De Beers*, 4 mei 1984, (HW, Documenten 'De Beers').
- 339 Lees hierover: WALKER DAVID, *Operation Amsterdam*, Paris-Verviers, 1959; in 1888 startte Jan Kors Smit senior de handel in industriediamanten in Amsterdam. Na zijn dood in 1929 kende de firma, ondertussen J.K. Smit & Zonen genoemd, uitbreiding onder leiding van zijn zoon Johan J. Smit. De derde generatie vestigde zusterbedrijven in het buitenland. Piet trok naar New York, Jan (J.K. Smit & Sons) naar Londen en Anton (Anton Smit & Co.) naar Antwerpen. Vader Johan Smit, die handel dreef met Duitsland, werd in 1939 door von Ribbentrop ontvangen om over de toekomst van de diamanthandel met Amsterdam te praten.
- 340 Verslag Stark, secretaris DTC, juni 1942, (HW, Documenten 'De Beers').
- 341 Sarah Helm aan Eric Laureys, 19 september 2002, (EL, Correspondentie).
- 342 New Deal: drastisch economisch herstelprogramma van de Amerikaanse president Roosevelt om via overheidsinterventie de crisis van de jaren dertig te boven te komen.
- 343 Henry A. Wallace ('Orient, 1888-1965); minister van Landbouw (1932-1940); vice-president (1940-1944); minister van Handel (1944-1946).
- 344 MOLLIN GERHARDT TH., *Die USA und der Kolonialismus. Amerika als Partner und Nachfolger der belgischen Macht in Afrika 1939-1965*, Berlin, 1996, p. 52-53, 55.
- 345 Donald Nelson (1880-1959).
- 346 MILLER JAMES EDWARD, *La conduite de la guerre économique aux USA, organisation, sources et bibliographie*, in *Cahiers de l'histoire de la Seconde Guerre mondiale*, Bruxelles, 1976, p. 209.
- 347 Verslag Donald C. Bliss, Commercieel attaché, Amerikaanse ambassade, Londen, 12 april 1944, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London', Entry 2599a, Box 281, File 690 'Industrial diamonds and Diamond Committee').
- 348 Verslag Stark, secretaris DTC, juni 1942, (HW, Documenten 'De Beers').
- 349 THEODORE GREGORY, Ernest Oppenheimer and the economic development of South Africa, Oxford, 1962, p. 315-316: De aandeelhouders van *Boart Products Ltd.* waren de *Forminière* (40%), *Amalgamated* (35%), *CAST* (12,5%) en Otto Oppenheimer (12,5%).
- 350 Note documentaire remise à Van Brée, 15 april 1937, (ARA, Archief Société Générale de Belgique - Deuxième versement, nr. 109 'SM Bécéka - Comité Congolais'): *Diamant Boart* werd opgericht door *Bécéka* met een participatie van de *Forminière*. De voorzitterszetel van *Diamant Boart* ging naar Lambert Jadot; Alphonse Cayen was gedelegeerd bestuurder; ingenieur Jean Meily van de *Forminière* was commissaris; Jean Beelaerts was directeur.
- 351 *Forminière* 1906-1956, Bruxelles, 1956, p. 131.

- 352 Memorandum Federatie aan Dept of State, 6 juni 1950, (NARA CP, RG 59 'General records of the Department of State', Lot 60D139, Box 27, File 851 'Industrial Diamonds').
- 353 HARRISON MARK, The Economics of WWII An overview, in *The Economics of War II. Six Great Powers in International Comparison*, Londen, 1998, p. 27, 40.
- 354 Verslag Enemy Branch, Office of Economic Warfare, FEA, 2 oktober 1943, (NARA CP, RG 226 'Records of the OSS', Entry 196, Box 48, File 112).
- 355 Paul J. Timbal en Félix Walk, 26 april 1943, (Amsab A, Fonds 07 CESCO, nr. 1.5. ADB, nr. 29).
- 356 Verslag Romi Goldmuntz, november 1940, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72A 'Diamantnijverheid 1940-41').
- 357 Chapple aan Daems, 29 november 1939, (HW, Documenten 'De Beers').
- 358 Verslag Stark, secretaris DTC, juni 1942, (HW, Documenten 'De Beers').
- 359 Memorandum DTC aan Board of Trade Advisory Committee on the Export of Diamonds, 29 november 1939, (HW, Documenten 'De Beers').
- 360 Verslag Romi Goldmuntz, november 1940, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72A 'Diamantnijverheid 1940-41').
- 361 Plannen van Huysmans (Amsab A, Fonds 07 CESCO, nr. 1.5. 3.ADB).
- 362 Huysmans aan Spaak, 13 november 1940, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72A 'Diamantnijverheid 1940-41').
- 363 Albert De Vleeschauwer (°Nederbrakel, 1897-1971); doctor in de rechten (KUL); katholiek volksvertegenwoordiger voor Leuven (1932-1961); minister van Koloniën (1939-1945); minister van Binnenlandse Zaken (1949-1950); minister van Landbouw (1958-1960).
- 364 MABILLE XAVIER, TULKENS CHARLES-X., VINCENT ANNE, La Société Générale de Belgique 1822-1997. Le pouvoir d'un groupe à travers l'histoire, Bruxelles, 1997, p. 78.
- 365 Proces-verbaal vergadering Comité Intérieur Colonial, 14 maart 1940, (ARA, Archief Finoutremer - Procès-verbaux Comité Intérieur Colonial).
- 366 BALTHAZAR H., GOTOVITCH JOSÉ, Camille Huysmans Documenten. C. Huysmans in Londen, dl 7, Antwerpen, 1978, p. 173.
- 367 Huysmans aan Spaak, 27 december 1940, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72A 'Diamantnijverheid 1940-41').
- 368 DEVOS GRETA, ELEWAUT GUY, CMB 100. Un siècle d'engagement maritime 1895-1995, Tielt, 1995, p. 124.
- 369 Expertiseverslag Joseph De Keyser, 21 maart 1945, (AG, Dossier Zaak 557-797 'Gustave Breugelmans', Karton IV, nr. 20 'Deskundige verslagen').
- 370 Charles Van Antwerpen aan Camille Huysmans, 14 mei 1940, (SOMA, AA 461 'Document Charles Van Antwerpen').
- 371 Andere leden van de leiding waren Jos Leysen (voorzitter), Gustaaf De Groof (secretaris), Jan Verboven en Louis Lens.
- 372 Graaf Hubert Pierlot (°Ciergnon, 1883-1963); doctor in de rechten; licentiaat politieke wetenschappen; katholiek volksvertegenwoordiger en senator, verschillende ministersposten; eerste minister (1939-1945); auteur.
- 373 August De Boodt (°1895-1986).
- 374 Het katholieke VEV behartigde de belangen van een deel van het Vlaamse patronaat. Het werd in 1926 onder impuls van Lieven Gevaert opgericht met als doel de vervlaamsing van de industrie te bewerkstelligen.
- 375 Nota voor Lemberg, 15 oktober 1940, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 10c 'Frensel').
- 376 Auguste Balthazar (°Gent, 1893-1952); krantdirecteur; gemeenteraadslid; schepen in Gent (1921-1938); volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Gent-Eeklo (1929-1944); minister van Openbare Werken (1938-1939); minister van Arbeid (1939-1940, 1943-1944).
- 377 Romi Goldmuntz aan Huysmans, 21 april 1944, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D105 'Diamantnijverheid 1943-44').
- 378 Hans Wins aan G.L. Chessum, De Beers, 17 augustus 1994, (PHW, Documenten 'De Beers').

- 379 Pascal Pierre, Archivaris van de Stad Cognac aan de Eric Laureys, 24 januari 2002, (EL, Correspondentie).
- 380 Schrijven gericht tot bondsleden over de uittocht naar Frankrijk, s.d., (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken FK 520).
- 381 Dembitzer aan Belgische Legatie Lissabon, s.d., (MBZ, DA, Dossier 4755, nr. 272 'Matières premières et produits agricoles-Diamants').
- 382 Verhoor Osias Frey, 30 oktober 1945, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel - Charles Van Antwerpen').
- 383 Verslag Stark, secretaris DTC, Juni 1942, (HW, Documenten 'De Beers').
- 384 Persartikel, s.d., (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel - Charles Van Antwerpen').
- 385 VERMANDERE MARTINE, Adamastos - 100 jaar Algemene Diamantbewerkerbond van België, Antwerpen, 1995, p. 83.
- 386 Verhoor Osias Frey, 30 oktober 1945, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel - Charles Van Antwerpen').
- 387 Papieren Hans Wins, Documenten *De Beers*, 17 augustus 1994, Hans Wins aan G.L. Chessum, *De Beers*.
- 388 Dembitzer aan Belgische Legatie Lissabon, s.d., (MBZ, DA, Dossier 4755, nr. 272 'Matières premières et produits agricoles-Diamants').
- 389 W.A. Claeys aan cdt. Hannecart te Vichy, 18 september 1940, (AN, AJ40, nr. 345 'FK 520 Antwerpen-Diamanten' / 4a).
- 390 Charles Van Antwerpen en Elie Schönführer (Elie Severy).
- 391 Diamantclub aan DTC, 13 februari 1946, (Club, Lettres Direction Septembre 1944 - Avril 1946).
- 392 W.A. Claeys aan cdt. Hannecart, Vichy, 18 september 1940, (AN, AJ40, nr. 345 'FK 520 Antwerpen-Diamanten' / 4a).
- 393 S. Kleinhaus, Havana aan Romi Goldmuntz, 20 oktober 1942, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72a Diamantnijverheid 1940-1941).
- 394 De Vleeschauwer aan Huysmans, 23 oktober 1940, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72A 'Diamantnijverheid 1940-41').
- 395 Jules Baudine (*St Gillis, 1890-1949); directeur van de *Forminière* en de *Bécéka*; overleden in vliegtuigramp.
- 396 Baker, secretaris Dicorp aan Forminière, 4 april 1940, (BK, KAB, Dossier 'Zaak 24.231/45 'Forminière & Jules Baudine').
- 397 Paul Génicot (*1902); licentiaat consulaire wetenschappen (UCL); commissaris bij *Diamant Boart*; schatter bij de *Forminière*; regeringscontroleur voor de diamantschatters na de oorlog.
- 398 Alphonse Cayen (*Gembloers, 1885-1943); eremajoor van de *Force Publique*; bestuurder van de *Forminière*.
- 399 Foutry Vita, Belgen in Kongo 1920-1940. Immigratiepolitiek - Profiel - Reactie op de gebeurtenissen in 1940 (licentieverhandeling UG), Gent, 1981, p. 212.
- 400 Proces-verbaal vergadering Comité Intérieur Colonial, 21 juni 1940, (ARA, Archief Finoutremer - Procès-verbaux Comité Intérieur Colonial).
- 401 Verslag Eggermont en Cayen, s.d., (BK, KAB, Dossier 'Zaak 24.231/45 'Forminière & Jules Baudine').
- 402 Kapitein Robert de Pierpont aan CMB, 27 juni 1945, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel - Joseph Dewyspelaere').
- 403 Verhoor Oldenburg Antonius, 19 januari 1945, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel - Joseph Dewyspelaere').
- 404 Verslag Stark, secretaris DTC, Juni 1942, (HW, Documenten 'De Beers').
- 405 Interview Hans Wins, Mortsels, 15 januari 2001.
- 406 S. Kleinhaus, Havana aan Romi Goldmuntz, 20 oktober 1942, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72a 'Diamantnijverheid 1940-1941').

- 407 SEGERS CARLO G., De Belgen in Groot Brittannië 1940-45. Buiten schot in Albion...? Kroniek van een ballingschap, p. 112 (SOMA, Archief BRT, Maurice De Wilde).
- 408 Interview Hans Wins, 15 januari 2001.
- 409 Gedalia (Herman) Schamisso (°Strasov [Oekraïne], 1890-1959) arriveerde in 1907 in Antwerpen, waar zijn firma, vooral na zijn terugkomst uit Londen in 1945, een van de belangrijkste werd; was in 1929 bestuurslid van het Centraal Beheer van Joodse Weldadigheid en Maatschappelijk Hulpbetoon, waarvan hij tussen 1947 en 1957 voorzitter was; was na de oorlog in tal van joodse organisaties actief; vice-voorzitter van het Belgisch Centraal Israëlitisch Consistorie.
- 410 Verslag Miss Newt, Rozelaar Bros., s.d., (SOMA, AA 433 Archief Carlo Segers).
- 411 Chambers Jones Reg, Bless 'Em All. Aspects of the War in North West Wales 1939-1945. Wrexham, 1995, p. 60-61.
- 412 Interview Hans Wins, 15 januari 2001.
- 413 Contract Wynberg, november 1941, (Amsab A, Fonds 07 CESCO, nr. 1.5. ADB, nr. 29).
- 414 Verslag Wynberg, 9 juni 1942, (Amsab A, Fonds 07 CESCO, nr. 1.5. ADB, nr. 29).
- 415 Verslag Camille Huysmans, Romi Goldmuntz en Herman Schamisso, 9 februari 1942, (SOMA, AA830-232 Papieren Jef Rens).
- 416 Goldmuntz, COFDI aan Huysmans, 5 juni 1942, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72a 'Diamantnijverheid 1940-1941').
- 417 Buitenlandse Zaken aan Huysmans, 17 november 1943, (AMVC Archief Camille Huysmans, Dossier D105 'Diamantnijverheid 1943-1944').
- 418 Verslag Miss Newt, s.d., Rozelaar Bros., (SOMA, AA 433 Archief Carlo Segers).
- 419 TORCZYNER NUMA, Het Diamond Center van New York. in *International Diamond Directory*, 1946, New York, 1946, p. 19.
- 420 Georges Theunis (°Montegnée, 1873-1966); elektrisch ingenieur; katholiek gecoöpteerd senator (1925-1926); ambassadeur met bijzondere zending in de VS (1939-1944); gouverneur van de Nationale Bank in ballingschap (1941-1944); verschillende ministersposten; eerste minister (1934-1935).
- 421 John D. Rockefeller (°1839-1937); Amerikaans oliemagnaat; grondlegger van *Standard Oil*.
- 422 Verslag Fonck, CEPAG, 6 oktober 1942, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72a 'Diamantnijverheid 1940-1941').
- 423 Oliphant aan Spaak, 14 oktober 1943, (MBZ, DA, Dossier 4755, nr. 272 'Matières premières et produits agricoles-Diamants').
- 424 Verslag van de Beheerraadszitting, 12 maart 1946, (BD, Raad 1936-1946): Numa Torczyner was de eerste voorzitter van de nieuwe beurs. Twee jaar later nam Marcel Ginsburg het roer over en werd Torczyner vice-voorzitter. De directieraad bestond uit David Siva, John Bolle, Joseph Akselrod, M. Ferman en Osias Grossfeld.
- 425 VITAL H., Belgian refugees build up diamond industry, in *Congress Weekly*, 25 december 1942.
- 426 SHOR RUSSEL, Connections. A profile of diamond people and their history, 1993, p. 95.
- 427 VITAL H., Belgian refugees build up diamond industry, in *Congress Weekly*, 25 december 1942.
- 428 TORCZYNER NUMA, Het Diamond Center van New York. in *International Diamond Directory*, 1946, New York, 1946, p. 19.
- 429 Theunis aan Spaak, 19 juni 1942, (ARA, Dossiers van het kabinet van de ministeries van Financiën en Defensie, Schatkist WO2 Londen, 'Diamonds').
- 430 Félix Walk (°Antwerpen, 1889); bestuurslid SBD; vluchtte tijdens WO II naar de VS; actief in joodse weldadigheid; vice-voorzitter van het Centraal Israëlitisch Consistorie van België, vice-voorzitter van de Internationale Commissie voor Diamanthehandel.
- 431 Paul J. Timbal en Félix Walk, 26 april 1943, (Amsab A, Fonds 07 CESCO, nr. 1.5. ADB, nr. 29).
- 432 Andere prominenten als Numa Torczyner, Marcel Ginsburg, John Bolle, David Siva, Léon Cousyn en Jacques Speyer, maakten hier eveneens deel van uit.
- 433 Henri Untermins, N.Y. aan Huysmans, Office Parlementaire, 28 december 1943, (AMVC Archief Camille Huysmans, Dossier D105 'Diamantnijverheid 1943-1944').

- 434 Antoine De Clercq, Belgisch minister in Cuba aan Spaak, 17 september 1947, (MBZ, DA, Film B383, nr. 692 'Diamants').
- 435 Katz werd omringd door drie Antwerpse stafmedewerkers en één Cubaanse (vice-voorzitter: zijn vader Gustavo Kates; schatbewaarder: Max Krakowsky; vice-schatbewaarder: Charles Rechshaffen; technisch directeur: Leon Frankenthal; *technical assessor*: Arturo Miró Barnet).
- 436 FEDERMAN DAVID, Diamonds and the Holocaust, in *Modern Jeweler*, mei 1985.
- 437 Kleinere ondernemingen werden opgericht door S. Rosenberg, Mozes Susskind, Abraham en Jacob Bluth en de gebroeders Biron en Leiber.
- 438 Verslag A. De Clercq, Legatie van België te Havana, 29 januari 1947, (AMVC Archief Camille Huysmans, Dossier F 127/253^e).
- 439 Camille Huysmans, COFDI aan Pierlot, 30 april 1942, (ARA, Bestuurlijke diensten eerste minister Londen, nr. 201 'Diamants').
- 440 Buitenlandse Zaken aan eerste minister, 5 november 1943, (ARA, Bestuurlijke diensten eerste minister Londen, nr. 201 'Diamants').
- 441 Antoine De Clercq, Belgisch minister in Cuba aan Spaak, 17 september 1947, (MBZ, DA, Film B383, nr. 692 'Diamants').
- 442 Van Langenhove aan Huysmans, 17 juli 1942, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72a 'Diamantnijverheid 1940-1941').
- 443 Theunis aan Spaak, 11 oktober 1943, (ARA, Bestuurlijke diensten eerste minister Londen, nr. 201 'Diamants').
- 444 Leopold Goldmuntz aan Romi Goldmuntz, 6 maart 1943, (AMVC Archief Camille Huysmans, Dossier D105 'Diamantnijverheid 1943-1944').
- 445 Een Zuid-Afrikaanse wet stipuleerde dat er slechts één leerling opgeleid mocht per 4 arbeiders. Daar de meeste diamantbewerkers gemobiliseerd werden, kwam de opleiding in de problemen.
- 446 M.D. Van Lede, Belgisch consul in Johannesburg, 11 juni 1943, (Amsab A, Fonds 07 CESCO, nr. 15, ADB, nr. 29).
- 447 Jan Christiaan Smuts (°1870-1950); minister in de regering-Paul Kruger van Transvaal; eerste minister van Zuid-Afrika (1919-1924 en 1939-1948).
- 448 Nota, 1944, (NARA CP, RG 226 'Records of the OSS', Entry 196, Box 46, File 108).
- 449 Zoals Van Moppes, Monteiro, Lefkowitz, Zolman, Mayer Nutkewitz, Adolphe Klein en de firma *Landau & Fils*, een belangrijke *sightholder* vóór de oorlog, die eveneens filialen had in Johannesburg en Panama.
- 450 Nota Huysmans, s.d., (AMVC Archief Camille Huysmans, Dossier D105 'Diamantnijverheid 1943-1944').
- 451 Baron Kervyn de Meerendré, Belgisch ambassadeur in Rio de Janeiro aan Baron van der Straten-Waillet, minister van Buitenlandse Handel, 14 april 1948, (MBZ, DA, Film B383, nr. 692 'Diamants').
- 452 M. Nutkewitz, Rio de Janeiro aan Romi Goldmuntz, 6 oktober 1943, (AMVC Archief Camille Huysmans, Dossier D105 'Diamantnijverheid 1943-1944').
- 453 DAN MICHMAN, From 'Turquoise, Sapphire and Diamond' to 'Mazal U'brachah': Jews in the Diamond Trade in Modern History, in *Study Sheet on the Weekly Torah Portion*, Bar-Ilan, Daf Shvui No. 172, Parashat Tezaveh 5757.
- 454 WANNENBURGH A.J., JOHNSON P., *Diamond People*, London, 1990, p. 210, 214.
- 455 EPSTEIN EDWARD JAY, *The Rise and Fall of Diamonds: The Shattering of a Brilliant Illusion*, New York, 1982, p. 301.
- 456 Oscar (Shije) Fischer (°Krakow, 1875-1947); vestigde zich in 1894 in Antwerpen; stichtend lid van de Beurs voor Diamanthandel; stelde aan de Ottomaanse regering voor om in Palestina een diamantnijverheid op te richten (1910); motor achter Antwerpse diamantairinvesteringen in Palestina; migreerde naar Palestina in 1935.
- 457 BRACHFELD SYLVAIN, *Les relations entre la Belgique & Israël*, Herzlia, 1994, p. 43, 45.

- 458 Associations des fabricants du diamant, Nethanya aan Chambre des Marchands Indiens, Bombay, 4 maart 1944, (AMVC Archief Camille Huysmans, Dossier D105 'Diamantnijverheid 1943-1944').
- 459 FEDERMAN DAVID, Diamonds and the Holocaust, in *Modern Jeweler*, mei 1985'.
- 460 Harry Georg von Craushaar (*Libau, 1891-1970); doctor in de rechten (Oxford, München e.a.); ambtenaar in Saksen (1925-1939); substituut *Zivilverwaltungschef* in Sudetenland (1938); substituut *Militärverwaltungschef* in België en Noord-Frankrijk (1940); *Leiter* van de afdeling intern bestuur van het *Genralgouvernement* (Polen) (1943-1945); bevorderd tot *SS-Brigadeführer* (1943).
- 461 Franz Thedieck (*1900-1995), spion en propagandist, België-specialist tijdens de Weimar-republiek; actief in het protest tegen de bezetting van het Rijnland; architect van de MV; staatssecretaris in de eerste West-Duitse regering in 1949.
- 462 Nagel was een vroegere medewerker van Generaal Thomas van het Ambt Economie en Bepapening.
- 463 WARMBRUNN WERNER, The German occupation of Belgium 1940-1944, New York, 1993, p. 97.
- 464 DE JONGHE ALBERT, De vestiging van een burgerlijk militair bestuur in België en Noord-Frankrijk. De slotbespreking in het Führerhauptquartier 12 juli 1944, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 1970, nr. 1, p. 73.
- 465 Deze afdeling (*Wirtschaftsabteilung* werd) achtereenvolgens geleid door kolonel Hans Nagel (28 mei-11 december 1940), *Ministerialrat* Westphal (12 december 1940-oktober 1941), *Kriegsverwaltungschef* Schlumprecht (oktober 1941-29 februari 1943) en *Kriegsverwaltungsvizechef* Paul Beyer (1 maart 1943-september 1944).
- 466 (BA-BL, R3101 'Reichswirtschaftsministerium', nr. 32.027 'Arbeitstagung Brüssel 1944'): Jaeck werd bijgestaan door substituut (*Stellvertreter*) KVR Zintarra. In 1943 werd de leiding overgenomen door OKVR Krause en in 1944 door *Vizechef* Burger.
- 467 *Feind- und Judenvermögen*; vanaf juli 1941 onder leiding van KVR Pichier.
- 468 TEURFS PATRICK, Het Duits Militair Bestuur tijdens de Tweede Wereldoorlog in België en Noord-Frankrijk. Een beschrijving en analyse van de structuur en de bevoegdheden vanuit militair-organisatorisch oogpunt (licentiaatsverhandeling UG), 1997, p. 51.
- 469 WUNDERLE MARCUS, L'économie belge sous l'occupation vue par les autorités allemandes à travers les archives de la Deutsche Revisions- und Treuhand A.G. et du Devisenschutzkommando (licentiaatsverhandeling ULB), Bruxelles, 1992, p. 33.
- 470 *Geheime Feldpolizeidirektor* en *Sonderbeauftragte* van het *Vierjahresplan*.
- 471 De nieuwe *Feldkommandant*, Oberst Schwartz (in 1941 bevorderd tot *Generalmajor*), was een officier van het *Kriegsministerium*. Hij was de vroegere chef van de *Verwaltungsabteilung* van Hasselt, een taak die in Antwerpen aan Delius toekwam. Schwartz werd nu het hoofd van de *Militärstab*.
- 472 DELIUS WALTER, Als deutscher Stadtkommissar in Antwerpen 1940/1941, (onuitgegeven memoires), p. 3-7, 11-14, 99.
- 473 Lemberg aan Holstein, 24 januari 1941, (AN, AJ40, nr. 345 'FK 520 Antwerpen-Diamanten' / 4b 'Feindvermögen december 1940 - mei 1941').
- 474 DELIUS WALTER, Als deutscher Stadtkommissar in Antwerpen 1940/1941, (onuitgegeven memoires), p. 102-103, 108.
- 475 Essen aan Nagel, 12 augustus 1940, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 476 Nieuwe tendensen kunnen echter ontwaard worden in het werk van vorsers als Benoît Magérus of bij de werkgroep 'Polykratie' onder leiding van politicoloog Wolfgang Seibel van de Universiteit van Konstanz.
- 477 JARAUSCH KONRAD H., Students, Society and Politics in Imperial Germany. The Rise of Academic Liberalism, Princeton, 1982, p. 311, 419: er bestond een schril contrast tussen *Corps* en meer revolutionaire studentenpresidiums, zoals *Burschenschaften*, waar later ook fascistische en anti-semitische ideëën gangbaar werden. *Corps* rekruteerde in de hogere midden-

klasse. De *Burschenschaften* rekruteerden in de nieuwe middenklasse. Na de opkomst van het nazisme werd de organisatie gedwongen zich aan de beginselen van de nazistaat te onderwerpen, democratische organen op te geven en het *Führerprinzip* toe te passen. Sommige afdelingen verzetten zich hiertegen en werden ontbonden. In 1935 werd *Corps* verboden. In 1950 werd de draad met de prenaziperiode weer opgenomen.

- 478 De *Fichte Gesellschaft* was een politiek-culturele vereniging, die in 1916 opgericht werd door *völkisch*-conservatieve academici, artiesten en functionarissen uit lutherse kringen en die onder leiding stond van Alfred Hugenberg, vanaf 1928 ook voorzitter van de *Deutschnationale Volkspartei* (DNVP).
- 479 KOCH WILFRIED, *Educating the right: Fichte Society and Fichte colleges in the Weimar republic*, in *German History* (XII), nr. 1, 1994. / Johann Gottlieb Fichte (*1762-1814); Duits filosoof, predikte de Duitse regeneratie en de verheerlijking van de Duitse geest na de nederlagen tegen Napoleon.
- 480 FICHE T.U. Lemberg, (Deutsche Dienststelle).
- 481 Interview Hans-Ulrich Lemberg, Hamburg, 30 november 2000.
- 482 Interview Günther Holstein, Wuppertal, 29 oktober 2001; FICHE Karl Holstein, (Deutsche Dienststelle); Staat van inlichtingen, consulaat-generaal Düsseldorf, 27 mei 1952, (DV, Dossier 2517247 'Holstein Karl').
- 483 Reeders persoonlijke raadgever, Franz Thedieck, had zich in het Pruisische ministerie van Binnenlandse Zaken eveneens geëngageerd tegen de bezetting van het Ruhrgebied. WARMBRUNN WERNER, *The German occupation of Belgium 1940-1944*, New York, 1993, p. 85, 97.
- 484 MIOSUC VIORICA, BOTORAN CONSTANTIN, *Importance des matières premières dans la stratégie des préparatifs et du déroulement de la Seconde Guerre Mondiale* (International Congress of Historians), Stuttgart, 1985, p. 12.
- 485 Geplunderd of onder dwang gekocht.
- 486 WARMBRUNN WERNER, *The German occupation of Belgium 1940-1944*, New York, 1993, p. 252.
- 487 Michel Elmar (*1897); sinds 1925 ambtenaar bij het RWM, waar hij Ministerialdirigent of adjunct-directeur werd; in juni 1940 door staatssecretaris M. Landfried op zending naar Parijs gestuurd; van 13 juli 1940 tot 17 augustus 1944 hoofd van de economische afdeling van de MV in Frankrijk.
- 488 Dr. Michel i/o Reichswirtschaftsminister, Berlijn aan Oberbergrat Keyser Wi. Abt. Milbef België, 24 juni 40, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 489 NEFORS PATRICK, *De Galopin-doctrine, de Emissiebank en de industriële 'collaboratie' in de Tweede Wereldoorlog*, Leuven, 1999, p. 83.
- 490 Zollfahndungszweigstelle Aachen.
- 491 Kühne, Oberfinanzpräsident Keulen aan MVChef, 31 maart 1942, (SOMA, GRMA T-78, spoeel 61 'Duits Militair bestuur in Brussel'): op 1 juli 1942 werd Rahier vervangen door Oberzollinspektor Fritz Berckholz.
- 492 Wirtschaftsabteilung aan Präsidialbüro, 27 juli 1942, (SOMA, GRMA T-78, spoeel 61 'Duits Militair bestuur in Brussel').
- 493 Oberzollinspektor Möckel, DSK, 1941, (BK, KAA, Dossier Zaak 1071/45X 'Devisenschutzkommando').
- 494 Kühne aan Michel, Militärbefehlshaber Fr.; Schlumprecht, Militärbefehlshaber B. und N.Fr.; Fischböck, Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete, 6 januari 1942, (SOMA, GRMA T-78, spoeel 61 'Duits Militair bestuur in Brussel').
- 495 Verslag van verhoor van krijgsgevangenen, 20 mei 1945, (NARA CP, RG 226 'Records of the OSS', Entry 19, Box 154, File 11223).
- 496 Delius aan DSK, 6 oktober 1941, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 1a 'Verhoudingen tot het Devisenschutzkommando').

- 497 Forkel, RWM aan Keyser, 15 juli 1940, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 4 'Export industriediamant').
- 498 De AWG, de *Zentralauftragstelle* (ZAST) of de *Rüstungsinspektion*, drie andere diensten die een rol speelden bij de exploitatie van de Belgische economie, bleven volledig afwezig van het diamanttoneel.
- 499 Versorgungsamt Aachen aan Frensel, 2 oktober 1943, (BO, Archief Oorlog en bezetting, nr. 497/230.035 'Auditorat Militaire d'Anvers', Map 2 (1326) 'Affaire Frensel - Diamantkontroll').
- 500 DELIUS WALTER, Als deutscher Stadtkommissar in Antwerpen 1940/1941, (onuitgegeven memoires), p. 27.
- 501 Organisationsplan der DKS, 31 juli 1940, (AN, AJ40, nr. 345 'FK 520 Antwerpen-Diamanten' / 2 'Correspondentie Diamantcontrole juli 1940 - maart 1942'): weduwe van De Waele (Deurnestraat, Mortsel), die vóór de oorlog in Duitsland liet bewerken. Zij was verbonden aan het DSK. Richard Van Der Pluym was boekhouder bij de BTG.
- 502 Lemberg aan Andres, 31 juli 1940, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken FK 520).
- 503 WARMBRUNN WERNER, *The German occupation of Belgium 1940-1944*, New York, 1993, p. 54.
- 504 Lemberg aan Holstein, 31 juli 1940, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 505 Verordening van de OFK 672 *Aussenstelle* Antwerpen van 5 juli 1940.
- 506 Rapport, 25 mei 1945, (BO, Archief Oorlog en bezetting, nr. 184/77.146 'Documentation Hôtel Majestic', Map 3 (2561) 'Juifs Liquidation des diamantaires').
- 507 Nota Frensel, 3 januari 1941, (BO, Archief Oorlog en bezetting, nr. 497/230.035 'Auditorat Militaire d'Anvers', Map 2 (1326) 'Affaire Frensel - Diamantkontroll').
- 508 De Bordeaux-diamanten bestonden uit 771.298,71 kt Kongolees ruw en 178.663,12 kt Angolees ruw, waarvan 54.161,25 kt reeds tot *Dicorp* behoorden. De La Pallice-diamanten bestonden uit 329.137 kt Kongolees ruw en 66.141 kt Angolees ruw.
- 509 Nota Lemberg aan Holstein, 20 juli 1940, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses'). Op 19 juli 1940 ontving Lemberg de vertegenwoordigers van het SBD: A. Geulent, vice-voorzitter, E. Busschots, idem, E. Beuders, secretaris en M. Salomons, alg. bestuurder.
- 510 Nota Dewyspelaere, 27 september 1940, (AN, AJ40, nr. 345 'FK 520 Antwerpen-Diamanten' / 4a).
- 511 Lemberg aan Holstein: 'Lagebericht Gewerbliche Wirtschaft, Diamanhandel und -Industrie in Antwerpen', (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 512 Essen aan Nagel, 12 augustus 1940, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 513 Afdeling juridische zaken, ingenieur.
- 514 Vertegenwoordiger *Diamang*.
- 515 Hoofd van het schattingsbureau.
- 516 Lemberg aan Holstein, 12 juli 1941, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken FK 520).
- 517 Albert Michielsens (° Antwerpen, 1915-1995); licentiaat in verschillende disciplines, zoals handels-, economische en politieke wetenschappen; doctor in de economische wetenschappen (KUL, 1938); studeerde aan Duitse universiteiten; startte in 1945 een carrière in de diamant en werd in 1969 beheerder-vennoot van het discontokantoor van de NBB te Antwerpen; had leidende functies bij het VEV en de SBD; ijverde voor de vervlaamsing van de economie.
- 518 Vandervelde, Agent de Renseignement et Action, Vichy aan Staatsveiligheid, 31 augustus 1942, (SOMA, Persoonlijke dossiers Staatsveiligheid, Dossier 'Albert Gilliard').
- 519 Uittreksels van de vergadering van het Diamond Committee (MEW) van 11 november 1942, voorgelegd door Bliss, 20 november 1942, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 219, File 711.2 'Diamond Committee').

- 520 Nota Dewyspelaere aan Schoonen, 30 juli 1945, (BO, Archief Oorlog en bezetting, nr. 497/230.035 'Auditorat Militaire d'Anvers', Map 2 (1326) 'Affaire Frensel - Diamantkontroll').
- 521 Lemberg aan Holstein, 16 januari 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 5 'Angola-diamanten'); Proces-verbaal vergadering Comité Intérieur Colonial, 19 september 1940, (ARA, Archief Finoutremer - Procès-verbaux Comité Intérieur Colonial): Cattier vetrok naar Lissabon met drie opgaven. Voor Lemberg moest hij de Portugezen overtuigen om diamanten af te staan; voor Galopin moest hij Van Brée ontmoeten met geheime instructies m.b.t. de koloniale economie en Reeder hoopte dat Cattier leveringen uit Kongo in de wacht zou slepen. Cattier ontmoette in Lissabon ook Anciaux, de gezant van Spaak uit Londen.
- 522 Lemberg aan Holstein, 16 januari 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 5 'Angola-diamanten').
- 523 Bericht Firma Bozenhardt & Co., 31 oktober 1945, (Archief Samuel Schachne, kopieën van documenten van het Nederlandse Centraal Joods Overleg).
- 524 Cremer aan Lemberg, 27 november 1940, (AN, AJ40, nr. 345 'FK 520 Antwerpen-Diamanten' / ib 'Ernst Cremer').
- 525 Rapport Bozenhardt, 31 januari 1941, (AN, AJ40, nr. 345 'FK 520 Antwerpen-Diamanten' / ib 'Ernst Cremer').
- 526 Verslag Holstein, 7 oktober 1940, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 527 WARMBRUNN WERNER, *The German occupation of Belgium 1940-1944*, New York, 1993, p. 80.
- 528 VAN DER LEEUW A.J., *Die Aktion Bozenhardt & Co.*, in *Nederland in oorlogstijd*, nr. I, 's Gravenhage, 1972, p. 271.
- 529 KV Reinhold aan WI. Abt., 16 januari 1942, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 6 'Strafzaak Bozenhardt-Lemberg').
- 530 VAN DER LEEUW A.J., *Die Aktion Bozenhardt & Co.*, in *Nederland in oorlogstijd*, nr. I, 's Gravenhage, 1972, p. 258.
- 531 Victor Leemans (°Stekene, 1901-1971); doctor in sociale wetenschappen; secretaris-generaal van Economische Zaken (1940-1944); katholiek senator voor Antwerpen (1949).
- 532 (AG, Dossier Zaak 557-797 'Gustave Breugelmanns', Karton V, nr. 1-2 'Expertiseverslag Bouchat').
- 533 Het CCI was de actiefste vooroorlogse werkgeversorganisatie. Het werd in 1895 opgericht en was de voorloper van het huidige Verbond van Belgische Ondernemingen (VBO). In 1939 telde het CCI 306 leden-organisaties, die 11.000 ondernemingen en 850.000 werknemers vertegenwoordigden. Het CCI had een liberaal francofoon profiel en sprak vooral in naam van de grootindustriëlen.
- 534 LUYTEN DIRK, *Ideologie en praktijk van het corporatisme tijdens de Tweede Wereldoorlog in België*. Brussel, VUBPress, 1997, p. 127-133.
- 535 LUYTEN DIRK, *Het corporatisme bij de katholieken en de christelijke en socialistische vakbonden in België (1930-1940)*. Een verkenning (licentieverhandeling VUB), Brussel, 1985, p. 235.
- 536 Eindverslag Steine und Erde, s.d., (SOMA, GRMA T-84, spoel 95 'Duits Militair bestuur in Brussel').
- 537 Hendrik de Man (°Antwerpen, 1885-1953); oud-strijder; doctor in de geschiedenis en de filosofie; socialistisch theoreticus; minister van Openbare Werken en van Financiën (1935-1938); gecoöpteerd senator (1936); partijvoorzitter van de BWP (1939).
- 538 STEENHAUT WOUTER, *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders*. Een onderzoek naar het optreden van de vakbonden in de bezettingsjaren (1940-1944), doctoraatsthesis UG, Gent, 1983.
- 539 WARMBRUNN WERNER, *The German occupation of Belgium 1940-1944*, New York, 1993, p. 172-174.
- 540 SBD, ADB, CBD, VBD, liberale werknemers, makelaarsvereniging. Sinds 1929 bestond er in de schoot van het SBD een makelaarsvereniging.
- 541 Verslag ADB, s.d., (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken FK 520).
- 542 MERTENS TINNE, *Overleg en strijd in de Antwerpse diamantwijken en het Kempische platteland*. De arbeidsverhoudingen in de diamantnijverheid 1935-1950 (licentiaatsverhandeling KUL), Leuven, 2000, p. 91.

- 543 Notities De Groof, VBD, 17 oktober 1940, (AG, Dossier Zaak 557-797 'Gustave Breugelmans', Karton V, nr. 5 'Bijlagen').
- 544 Aktennotiz Lemberg, 2 september 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 545 Joannes Carolus Henri Geertsen (° Antwerpen, 1899); bediende.
- 546 Jan Jozef De Corte (° Borgerhout, 1900).
- 547 Brief aan Lemberg, 22 april 1941, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken FK 520).
- 548 *Staatsblad* nr. 219 van 7 augustus 1941
- 549 De raadsleden waren Edmond Wouters (Diamantclub), Frans Raeymaeckers (Diamantclub), Gustaaf Breugelmans (Fortunia), Eugène Busschots (SBD), Victor Cluytmans (VBD), J.B. Verhoeven (VBD), Jos Rombouts, Alfons Mariën en J. Hendrickx. Van die laatste drie raadsleden kon de achtergrond niet achterhaald worden. In oktober 1941 worden ook nog Georges Leysen (VBD), John Geertsen (SBD), Jan De Corte (SBD), Van Den Bosch, H. Goedemé en Bamps benoemd.
- 550 Lemberg aan Frensel, 21 november 1941, (BO, Archief Oorlog en bezetting, nr. 184/77.146 'Documentation Hôtel Majestic', Map 1 (2559) 'Juifs Liquidation des diamantaires').
- 551 s.d., (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 10c 'Frensel').
- 552 Het ging om Bartels, Daems, Ceulemans en Van Doeselaer. Het nieuwe bestuur was samengesteld uit Benoy, Breugelmans, Regemortels, Valckx, Van Mol en Stevens.
- 553 MERTENS TINNE, Overleg en strijd in de Antwerpse diamantwijken en het Kempische platteland. De arbeidsverhoudingen in de diamantnijverheid 1935-1950 (licentiaatsverhandeling KUL), Leuven, 2000, p. 96-99.
- 554 LUYTEN DIRK, The 'Policy of the Lesser Evil': Corporatist Economic Organisation in Belgium, in *Organising Business for War. Corporatist Economic Organisation during the Second World War*, New York/Oxford, 1991, p. 168-172.
- 555 (AG, Dossier Zaak 557-797 'Gustave Breugelmans', Karton V, nr. 1-2 'Expertiseverslag Bouchat').
- 556 Administrateur-directeur-général du Comité Central Industriel de Belgique aan ?, 21 juni 1940, (Kadoc, Archief 'Victor Leemans', Dossier 2.9.1/1. 'Warencentrales').
- 557 Getuigenis Michielsens, 11 mei 1945, (AG, Inlichtingendossier C.I. 68/44 'Office Central du Diamant').
- 558 VERHOEYEN ETIENNE, België Bezet 1940-1944. Een synthese, Brussel, 1993, p. 10.
- 559 LUYTEN DIRK, The 'Policy of the Lesser Evil': Corporatist Economic Organisation in Belgium, in *Organising Business for War. Corporatist Economic Organisation during the Second World War*, New York/Oxford, 1991, p. 168.
- 560 LAMMERS CORNELIS J., Conquest and Corporation, in *Organising Business for War, Corporatist Economic Organisation during the Second World War*, New York/Oxford, 1991, p. 231-234.
- 561 Holstein, 23 november 1940, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 562 Cayen en Dewyselaere aan Lemberg, 4 maart 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 563 Westphal aan Gruppe I, 7 januari 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 564 Albert Michielsens werd in Antwerpen geboren op 19 augustus 1915. Hij behaalde de diploma's van handels-, consulaire en maritieme wetenschappen, werd licentiaat in de politieke en sociale wetenschappen en behaalde een doctorstitel in de economie voor hij als technisch adviseur aan de slag kon op de studiedienst van het ministerie van Economische Zaken. In 1938 studeerde hij financiën in Berlijn en Freiburg, richtte hij een documentatiecentrum op voor het *Landelijk Algemeen Christelijk Verbond van Werkgevers* (LACVW) en publiceerde hij onder redactie van Leemans verschillende artikels in het berichtenblad van het VEV en in *Arbeidsorde*. Het LACVW werd in 1925 opgericht als Algemeen Christelijk Verbond van Werkgevers. In 1935 werd het herdoopt in Landelijk Algemeen Christelijk Verbond van Werkgevers.

- 565 Verslag Fernand Strijckmans, Substituut Auditeur-generaal, 28 november 1944, (AG, Dossier Zaak 557-797 'Gustave Breugelmans', Karton I, Bundel II, nr. 9 'Verhoren').
- 566 Henri Velge ('Brussel, 1888-1951); doctor in de rechten (KUL); professor (KUL); kabinetschef bij verschillende ministers (1920-25); eerste voorzitter van de Raad van State (1947-49).
- 567 Portiels aan Caeymaex, 4 juni 1948, (AG, Inlichtingendossier C.I. 68/44 'Office Central du Diamant').
- 568 CV Albert Michielsen, s.d., (JW, 'Albert Michielsen').
- 569 Verhoor Edouard Janssen, gedelegeerd bestuurder van de Société Nationale de Crédit et d'Industrie, 13 oktober 1947, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel - Joseph Dewyspelaere').
- 570 De staf werd bij het nemen van belangrijke beslissingen bijgestaan door een adviescollege (*Beirat*) en een algemene raad van bestuur (*Generalrat*). De algemene raad van bestuur van de Diamantcontrole bestond uit Otto Bozenhardt (OFK 672 *Außenstelle Antwerpen*), Albert Gielens (SBD), Georges Leysen (VBD), Eugène Busschots (SBD) en Jan Van Dyck (CBD).
- 571 Geschäftsordnung der Warenstelle Diamant, s.d., (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 572 Für Sonderanordnungen, s.d., (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 573 *Staatsblad* nr. 172 van 21 juni 1941.
- 574 De leden waren Frans Raeymaeckers (Diamantclub), Frans Van Gestel, Jos Leysen (VBD), Karel Coppens (VBD), Loyens Adriaan en Albert Gielens (SBD). Coppens en Leysen werden later vervangen door Leopold Claes en Willem Deleu.
- 575 Collaborateurs en milliards gestolen diamanten, 1946. p. 16.
- 576 Nota Dewyspelaere, 30 juli 1945, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel - Joseph Dewyspelaere').
- 577 Gesprek van der Leeuw met Bozenhardts, 1960, (EL, Correspondentie).
- 578 Cremer aan Rahier, Leiter des DSK für Belgien, 30 novemebr 1940, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 1a 'Devisenschutzkommando').
- 579 WARMBRUNN WERNER, *The German occupation of Belgium 1940-1944*, New York, 1993, p. 56-57.
- 580 Aktenvermerk Lemberg aan Delius, 11 december 1940, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken FK 520).
- 581 Aktenvermerk Lemberg, 23 januari 1941, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 1a 'Devisenschutzkommando').
- 582 Lemberg aan DSK Belgiëën-Aussenstelle Antwerpen, 22 januari 1941, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 1a 'Devisenschutzkommando').
- 583 Aktennotiz Lemberg, 22 mei 1941, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken FK 520).
- 584 Herinneringen van de bestuursleden van de Antwerpse Diamantkring, 24 november 1947, (Kring, Herinneringsdocumenten).
- 585 Delius aan DSK-Antwerpen, 6 oktober 1941, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 1a 'Devisenschutzkommando').
- 586 DELIUS WALTER, *Als deutscher Stadtkommissar in Antwerpen 1940/1941*, (onuitgegeven memoires), p. 136.
- 587 *Van de Gruppe V Auswärtiger Waren-, Zahlungs- und Devisenverkehr.*
- 588 Na de afschaffing van het *Devisenfahndungsamt* in april 1941.
- 589 Ontwerpnota MV aan KVChef Schlumprecht, 14 januari 1942, (SOMA, GRMA T-78, spool 61 'Duits Militair bestuur in Brussel').
- 590 MV aan Oberfinanzpräsidenten Keulen, 20 maart 1942, (SOMA, GRMA T-78, spool 61 'Duits Militair bestuur in Brussel').
- 591 WARMBRUNN WERNER, *The German occupation of Belgium 1940-1944*, New York, 1993, p. 199.

- 592 Lemberg aan Gericht der FK 520, 14 februari 1941, (AN, AJ40, nr. 345 'FK 520 Antwerpen-Diamanten' / 8 'Sonderführer Erich Viehmann, november 1940 – juni 1941').
- 593 Kreisleiter Diedenhofen was de initiator van pogroms in *Landkreis Birkenfeld*.
- 594 Aktennotiz Lemberg, 15 januari 1941, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 6 'Export industriediamant').
- 595 Sennekamp, RWM aan Oberbergrat Kayser Gew. Wirt., 5 oktober 1940, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 4 'Export industriediamant').
- 596 Verhandeling Ernst Cremer, 24 oktober 1945, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Frensel VII – Diamantzwendel – Urbanek, Ammermann, Plümer').
- 597 Prüfungsstelle Metallwaren und verwandte Industriezweige aan Lemberg, 27 januari 1941, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 6 'Export industriediamant').
- 598 Leiter van de *Reichsausschuß für Kolonialwirtschaft*
- 599 Lemberg aan Reeder, 21 april 1941, (AN, AJ40, nr. 345 'FK 520 Antwerpen-Diamanten' / 4c 'Willy Ziehmer februari – mei 1941').
- 600 *Division of Investigation of Cartels and External Assets* te Frankfurt
- 601 Laurence P. Sangston, Restitution Control, OMGUS, 10 november 1945, (NARA CP, RG 260 'Records of the US Occupation Headquarters, WW II, Entry 'Finance', Box 431, File 940.4022).
- 602 Un diamantaire écroué à New York, (SOMA persknipsels).
- 603 Het hoofd van de afdeling *Gewerbliche Wirtschaft* bij de *Rüstungsinspektion Niederlande* (de tegenhanger van *Gruppe I* in België).
- 604 Nota Lemberg over de vergadering in Den Haag, 28 januari 1941, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 6 'Export industriediamant').
- 605 Aktennotiz Lemberg, s.d., (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses'): bespreking van 10 februari over de Belgische diamantnijverheid op het RWM in Berlijn. Aanwezig: Himmighoffen, Körner en Siewens (*Prüfungsstelle Metallwaren und verwandte Industriezweige*), *Kreisamtsleiter* K.Autin, Neumetzger, Lemberg en de gebroeders Bozenhardt.
- 606 DELIUS WALTER, Als deutscher Stadtkommissar in Antwerpen 1940/1941, (onuitgegeven memoires), p. 105, 108.
- 607 Jaeck aan FK 520, 18 februari 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 4/4a 'Benoemen van een Verwalter').
- 608 Nota Lemberg, s.d., (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken FK 520).
- 609 Rapport Rechnungshof Berlijn, 10 januari 1942, (BO, Archief Oorlog en bezetting, nr. 184/77.146 'Documentation Hôtel Majestic', Map 3 (2561) 'Juifs Liquidation des diamantaires').
- 610 Interview Hans-Ulrich Lemberg, Hamburg, 30 november 2000.
- 611 Fiche Tidemann-Ulrich Lemberg, 9 september 1944, (BA-BL, Archief van het voormalige 'Berlin Document Center', Personalliste Wirtschaftsprüfer / Reichskammer der Wirtschaftstrehänder).
- 612 Interview Hans-Ulrich Lemberg, Hamburg (D), 30 november 2000.
- 613 Lemberg aan Holstein, 17 november 1941, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken FK 520).
- 614 Het ging om David Cohen, Marcel Cohen, Awig Weinmann-Liebermann, Adam Querido, Mendel Landau en Jos Adelaar.
- 615 Holstein aan Michielsen, 12 juni 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 616 (Verordening nr. 6, nr. 325).
- 617 Holstein aan KVR Flick, Gruppe I, 26 november 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 618 Nota Lemberg, 10 oktober 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').

- 619 RTE aan Holstein, 18 december 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 620 OKW aan MV, 23 maart 1943, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses'): *Geheim / Schnellbrief*.
- 621 STEINBERG MAXIME, L'étoile et le fusil. La question juive 1940-1942, Bruxelles, 1983, p. 33.
- 622 VERHOEYEN ETIENNE, België Bezet 1940-1944. Een synthese, Brussel, 1993, p. 440.
- 623 Abschrift Dr. Drath, 10 mei 1943, (AN, AJ40, nr. 7/14g 'Geschäftsbericht über das 1. und 2. Geschäftsjahr der Brüsseler Treuhandgesellschaft').
- 624 Een succursale van de *Bank der Deutschen Arbeit*, de bank van de NSDAP.
- 625 A.J. Van der Leeuw aan Eric Laureys, 15 oktober 2000, (EL, Correspondentie).
- 626 STEINBERG MAXIME, L'étoile et le fusil. La question juive 1940-1942, Bruxelles, 1983, p. 25.
- 627 OVERY R.J., Goering the 'iron man', London, 1984, p. 128.
- 628 WARMBRUNN WERNER, The German occupation of Belgium 1940-1944, New York, 1993, p. 149.
- 629 Michielsen aan Betzen, 17 december 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 10b 'Frensel').
- 630 Verslag, 18 november 1940, (BD, Verslagen 'Conseil d'Administration 1936-1946').
- 631 Verordening van 23 mei 1940 inzake het vijandelijke vermogen (*Feindvermögen*).
- 632 Gruppe XII aan FK 520, 3 juni 1941, (AN, AJ40, nr. 345 'FK 520 Antwerpen-Diamanten' / 4b 'Feindvermögen december 1940 – mei 1941').
- 633 Pichier aan Jaeck, 26 mei 1942, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 10g 'Frensel').
- 634 Reeder aan OKH, verslag over 'Feind- und Judenvermögen', 15 april 1943, (AN, AJ40, nr. 5/23 'Tätigkeitsberichte der Militärverwaltung').
- 635 Holstein aan Diamantcentrale, 22 mei 1942, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 10k 'Frensel').
- 636 Van Ginniken aan Pranger, (Sekwester, 'Ennemi' nr. 12, F.1154 'Frensel').
- 637 Holstein aan Jaeck, 4 september 1942, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 10f 'Frensel').
- 638 Verhoor Verstringe, 19 oktober 1945, (BO, Archief Oorlog en bezetting, nr. 497/230.035 'Auditorat Militaire d'Anvers', Map 3 (1327) 'Affaire Frensel – Diamantkontroll').
- 639 Rapport Frensel, 6 april 1943, (BO, Archief Oorlog en bezetting, nr. 497/230.035 'Auditorat Militaire d'Anvers', Map 1 (1325) 'Affaire Frensel – Diamantkontroll').
- 640 LAUREYS ERIC, De recuperaties en vergoedingen in de diamantsector, in *De bezittingen van de slachtoffers van de jodenvervolging in België, Spoliatie, Rechtsherstel* (Eindverslag van de Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945), 2001, p. 288-307.
- 641 Rapport, einde oktober 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 642 Holstein aan Jaeck, 26 juni 1942, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 7 'Export industriediamant').
- 643 Diamantcentrale aan Holstein, 1 april 1942, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 4 'Export industriediamant').
- 644 FK 520 aan Holstein, 29 juli 1943, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 4 'Export industriediamant').
- 645 Veltjens aan Holstein, 30 maart 1942, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 4 'Export industriediamant').
- 646 OVERY R.J., Goering the 'iron man', London, 1984, p. 206.
- 647 GILLINGHAM J., Geld maken in oorlogstijd Economische collaboratie 1940-1945, Leuven, 1979, p. 95.
- 648 VAN DER LEEUW A.J., Die Aktion Bozenhardt & Co., in *Nederland in oorlogstijd*, nr. I, 's Gravenhage, 1972, p. 259-260.

- 649 AALDERS GERARD, WIEBES CEES, *The Art of Cloaking Ownership. The Secret Collaboration and Protection of the German War Industry by the Neutrals. The case of Sweden*, Amsterdam, 1996, p. 9-21.
- 650 Westen aan Holstein, 10 juli 1944, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 10k 'Frensel').
- 651 MACQUEEN MICHAEL, *The Conversion of Looted Jewish Assets to Run the German War Machine*, in *Holocaust and Genocide Studies*, Vol. 18, Nr. 1, Washington, 2004, p. 34.
- 652 Hans Bernard Jozef Rohrbach (*Witten, 1903-198?); Duitse spion; expeditie; sinds 1927 in België; lid van de NSDAP en het *Deutsche Arbeitersfront*; na de oorlog berecht voor economische spionage en gevangengezet in Antwerpen; in 1947 uit het land gezet.
- 653 Stichwortartige Darstellung des politischen Lebenslaufes Hans Rohrbachs, 30 april 1941, (BO, Archief Oorlog en bezetting, nr. 497/230.035 'Auditorat Militaire d'Anvers', Map 2 (1326) 'Affaire Frensel – Diamantkontroll').
- 654 Staffelt aan Behr, RmfbO Einsatzstab Westen / Parijs, 19 oktober 1942, (SOMA, AA 585 'Devisenschutzkommando').
- 655 Memorandum E.O.T., Amerikaanse ambassade Madrid aan Harrington en Barrel, 7 april 1943, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, Madrid, Spain', Entry 3162, Box 27, File 863.4).
- 656 Verslag aan de Reichsmarschall, 28 september 1944, (SOMA, AA1423-700/1/73-75 'Vierjahresplan').
- 657 Forkel Abschrift, 23 juni 1944, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 658 Eberhard Ammermann (*Scheidingen, 1892).
- 659 Gramsch aan Staffelt, 'Geheim', 25 juli 1944, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 4 'Export industriediamant').
- 660 Nota Portaels, 18 november 1948, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel – Gustaaf Breugelmans').
- 661 Harrison, U.S. Legation, Bern aan Brown, Department of State, 27 oktober 1942, (NARA CP, RG 84 'Records of the Economic Section of the U.S. Legation, Bern', Entry 3220, Box 4, File 863.4).
- 662 Vermerk Holstein, 3 februari 1944, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 4 'Export industriediamant').
- 663 LAUREYS ERIC. 'De roof in de diamantsector.' De bezittingen van de slachtoffers van de jodenvervolging in België. Spoliatie, Rechtsherstel (Eindverslag van de Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945), Brussel, 2001, p 95-118.
- 664 Stanford Schewel, Economic Analyst, Amerikaans consulaat-generaal, Amsterdam, 24 oktober 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 313, File 690 'Industrial diamonds').
- 665 Delius aan DSK-Antwerpen, 6 oktober 1941, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 1a 'Devisenschutzkommando').
- 666 Rudyerd Boulton, divisional Deputy aan Whitney Shepardson, Chief SI, s.d., (NARA CP, RG 226 'Records of the OSS', Entry 92, Box 483, File 25).
- 667 A.L. Binney aan majoor Schmidt, 30 december 1943, (NARA CP, RG 226 'Records of the OSS', Entry 196, Box 47, File 109).
- 668 *Le Congo dans la guerre. Les accords tripartites Belgique-Grande-Bretagne-Etats-Unis*, in *Courrier Hebdomadaire du Centre de recherche et d'information socio-politiques*, Bruxelles, 1977, p. 14.
- 669 Burggraaf Jacques Davignon (*Brussel, 1887-1965); diplomaat; kabinetschef van de ministers Hymans en Jaspar; ambassadeur te Berlijn (1936-1940).
- 670 Graaf Robert Capelle (Brussel 1889-1974); diplomaat; dienstdoend kabinetschef van Leopold III in 1938.

- 671 CROMBOIS JEAN-FRANÇOIS, Camille Gutt 1940-1945. Les finances et la guerre, Bruxelles, 2000, p. 120.
- 672 De woordvoerder van deze 'fronde' was Mgr. Jean Félix de Hemptinne (°Gent, 1876-1958) in Elisabethstad.
- 673 DENUIT D., Le Congo champion de la Belgique en guerre, Bruxelles, s.d., p. 85, 139.
- 674 MOLLIN GERHARDT TH., Die USA und der Kolonialismus. Amerika als Partner und Nachfolger der belgischen Macht in Afrika 1939-1965, Berlin, 1996, p. 47.
- 675 VANDERLINDEN JACQUES, Pierre Ryckmans 1891-1951. Coloniser dans l'honneur, Bruxelles, 1994, p. 468.
- 676 BALTHAZAR H., GOTOVITCH JOSÉ, Camille Huysmans. Documenten. C. Huysmans in Londen, dl 7, Antwerpen, 1978, p. 222.
- 677 MOLLIN GERHARDT TH., Die USA und der Kolonialismus. Amerika als Partner und Nachfolger der belgischen Macht in Afrika 1939-1965, Berlin, 1996, p. 35.
- 678 STENGERS JEAN, Pre-War Belgian Attitudes toward Britain: Anglophilia and Anglophobia, in *Europe in Exile – European Exile Communities in Britain 1940-45*, Oxford, 2001, p. 45-47.
- 679 Verslag Léonard, Algemene Directie, ministerie van Koloniën aan E. De Jonghe, secretaris-generaal, ministerie van Koloniën, 10 december 1940, (MBZ, AA, 3e Dir. Gén.-Mines, nr. 2010 'Forminière').
- 680 VANTHEMSCHE GUY, Radioscopie van een kolonie; Belgische-Congo 1908-1960, in *Brood en Rozen Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen*, 1999, nr. 2, p. 11.
- 681 Graaf Pierre Ryckmans (°Antwerpen, 1891-1959); doctor in de rechten; oud-strijder; koloniaal bestuurder; docent aan de KUL en de koloniale universiteit te Antwerpen; gouverneur-generaal van Belgisch Kongo (1934-1946); auteur.
- 682 Vichysist; aanhanger van het regime van maarschalk Pétain dat na de wapenstilstand tussen Duitsland en Frankrijk te Vichy gevestigd werd.
- 683 Cattier, Blaise, Callens, Carton de Wiart.
- 684 Camille Gutt (Guttenstein) (°Brussel, 1884-1971); doctor in de rechten; licentiaat in de politieke wetenschappen; liberaal politicus; minister van Financiën (1934-1935, 1939-1945); architect van de naoorlogse monetaire hervorming.
- 685 WILLAME J.C., Le Congo dans la guerre: la coopération économique belgo-alliée de 1940 à 1944, in *Le Congo Belge durant la Seconde Guerre Mondiale Recueil d'études*, Bruxelles, 1983, p. 215.
- 686 KURGAN-VAN HENTENRYK GINETTE, JAUMAIN, SERGE, MONTENS VALÉRIE, Dictionnaire des patrons en Belgique, Bruxelles, 1996, p. 96-98.
- 687 VANTHEMSCHE GUY, De Belgische socialisten en Congo 1895-1960, in *Brood & Rozen. Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen*, nr. 2, Gent, 1999, p. 31-65.
- 688 Baron Marcel-Henri Jaspar (°Brussel, 1901); diplomaat; liberaal volksvertegenwoordiger (1932-1944); verschillende ministersposten tot hij brak met de regering-Pierlot en naar Londen vertrok in juni 1940; verschillende ambassadeursposten.
- 689 DENUIT D., Le Congo champion de la Belgique en guerre, Bruxelles, s.d., p. 44.
- 690 BALTHAZAR H., GOTOVITCH JOSÉ, Camille Huysmans. Documenten. C. Huysmans in Londen, dl 7, Antwerpen, 1978, p. 2, 4.
- 691 VANDERLINDEN JACQUES, Pierre Ryckmans 1891-1951. Coloniser dans l'honneur, Bruxelles, 1994, p. 463.
- 692 GOTOVITCH JOSÉ, Camille Huysmans et la Seconde Guerre Mondiale, Londres 1940, (Bijdragen tot het C. Huysmansonderzoek), Antwerpen, 1971, p. 131, 152.
- 693 GOTOVITCH JOSÉ, Camille Huysmans. Documenten. De Belgische socialisten in Londen, Antwerpen, 1981, dl 8, p. 57.
- 694 Op 22 augustus 1940 opgericht.
- 695 SAERENS LIEVEN, Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944), Tielt, 2000, p. 30.
- 696 Athenea, Collège Marie-José.

- 697 Baron Albert Lilar (°Antwerpen, 1900-1976); doctor in de rechten; professor aan de ULB (1945); advocaat; senator van Antwerpen (1946); driemaal minister van Justitie (1946-1961); minister van state (1969).
- 698 Enige kopstukken van de Federatie waren lid van de burgerlijke Antwerpse loge *Les Amis du Commerce et la Persévérance Réunis*.
- 699 MARTIN DIRK, Liberalen in het verzet: casus Antwerpen, in *1940 België Een maatschappij in crisis en oorlog*, Brussel 1993, p. 497-522.
- 700 DE WEVER BRUNO, La collaboration en Flandre, in *Collaboration, répression. Ce passé qui résiste*, Bruxelles, 2002, p. 39-45.
- 701 HUNIN JAN, Het enfant terrible Camille Huysmans 1871-1968, Amsterdam, 1999, p. 407.
- 702 Verdinaso was een Vlaamse corporatistisch-standensolidaristische beweging die een Groot-Duitsch Rijk met inbegrip van Wallonië voorstond en dus belgicistische accenten had.
- 703 Het nieuw bestuur van de ADB: Benoy, Breugelmans, Regemortels, Valckx, Van Mol en Stevens; het nieuwe bestuur van de SBD: Busschots, Gielens, Geertsen, D'Ans.
- 704 MERTENS TINNE, Overleg en strijd in de Antwerpse diamantwijken en het Kempische platteland. De arbeidsverhoudingen in de diamantnijverheid 1935-1950 (licentiaatsverhandeling KUL), Leuven, 2000, p. 98.
- 705 Proces-verbaal, 21 september 1945, (BO, Archief Oorlog en bezetting, nr. 497/230.035 'Auditorat Militaire d'Anvers', Map 2 (1326) 'Affaire Frensel – Diamantkontroll').
- 706 De joodse verdelers tot 1941: Landau, Lobo, Spira, Westreich, Fischer, Querido en Rotti.
- 707 (gebonden aan J.K. Smit & Sons) Een filiaal van de Belgische firma werd in 1936 opgericht. Smit nam er in 1939 zelf de leiding van. De zaakvoerder, die in Europa achterbleef, werd leverancier van de Duitsers.
- 708 Amsterdamsche Bank voor België aan Forminière, Graanmarkt 2, 27 mei 1941, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken FK 520): Het ging om Navon & Misrahi, F. Herzl, Rubinfeld & Langermann, Jacobowitz & Londner.
- 709 Verslag Henri Schoonen, 28 maart 1947, (AG, Dossier Zaak 557-797 'Gustave Breugelmans', Karton I, Bundel II, nr. 9 'Verhoren').
- 710 VBD aan Kommissar Oberburgermeister Dr. Delius, 1 juli 1940, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken VBD).
- 711 Nota VBD, 24 september 1940, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken VBD).
- 712 Leonard Herman Joseph Delwaide (°Rekem, 1897-1978); doctor in de rechten (KUL); advocaat; katholiek volksvertegenwoordiger voor Antwerpen (1932-1967); gemeenteraadslid Antwerpen (1932-1978); havenschepen (1939); waarnemend burgemeester (1940-1944).
- 713 Verslag onderhoud VBD met Leo Delwaide, 15 juli 1940, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken VBD).
- 714 Verslag Henri Schoonen, 27 februari 1945, (AG, Dossier Zaak 557-797 'Gustave Breugelmans', Karton I, Bundel II, nr. 9 'Verhoren').
- 715 SAERENS LIEVEN, Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944), Tiel, 2000, p. 506.
- 716 Verslag SBD over eenmaking, 4 november 1940, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken VBD).
- 717 Eugène Busschots (SBD) aan Lemberg, 7 oktober 1940, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken VBD).
- 718 Verslag, 7 november 1940, (BD, Verslagen 'Conseil d'Administration 1936-1946').
- 719 Lode Craeybeckx (°Antwerpen, 1897-1976); doctor in de rechten; socialistisch volksvertegenwoordiger Antwerpen (1932-1968); burgemeester Antwerpen (1947-1976); minister van Koloniën (1946).
- 720 *Broederband*, nr. 12, december 1987: Hendrik-Jozef Elias (°Mechelen, 1902-1973); historicus van de Vlaamse beweging; leider van het VNV (1943-1944).

- 721 Gérard Romsée (°Guigoven, 1901-1976); doctor in de rechten; Vlaams-nationalistisch volksvertegenwoordiger voor Tongeren (1929-1944); algemeen commissaris voor repatriëring (1940); secretaris-generaal van binnenlandse zaken (1941-1944).
- 722 Verslag Felix Rooms, 25 april 1947, (AG, Dossier Zaak 557-797 'Gustave Breugelmans', Karton I, Bundel II, nr. 9 'Verhoren').
- 723 Dewyspelaere aan Holstein, 11 mei 1942, (BO, Archief Oorlog en bezetting, nr. 184/77.146 'Documentation Hôtel Majestic', Map 3 (2561) 'Juifs Liquidation des diamantaires').
- 724 SAERENS LIEVEN, Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944), Tielt, 2000, p.742-744.
- 725 Henri Velge (°Brussel, 1888-1951); jurist (KUL); kabinetssecretaris van het ministerie van Justitie; kabinetschef van de eerste minister en ministers van Economische Zaken en Binnenlandse Zaken.
- 726 Verhoor Oldenburg, 19 januari 1945, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel – Joseph Dewyspelaere').
- 727 Gielens, Busschots, Salomons SBD aan Lemberg, 31 oktober 1940, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken VBD).
- 728 Betzen aan Holstein, 18 april 1942, (BO, Archief Oorlog en bezetting, nr. 184/77.146 'Documentation Hôtel Majestic', Map 3 (2561) 'Juifs Liquidation des diamantaires').
- 729 Max-Léo Gérard (°Luik, 1879-1955); burgerlijk mijnningieur; secretaris van Albert I (1919-1924); minister van Financiën (1935-1936, 1938); voorzitter van de Bank van Brussel (1939-1952); auteur.
- 730 Fernand Collin (°Antwerpen, 1897-1990); licentiaat in de filosofie; doctor in de rechten; professor aan de KUL; voorzitter van de Kredietbank, de Belgische Bankvereniging en de Antwerpse Diamantbank; koninklijk commissaris middenklasse.
- 731 Emile Francqui (°1863-1935); directeur en later gouverneur van de SGB; speelde tijdens de Eerste Wereldoorlog een belangrijke rol bij het Comité National de Secours et d'Alimentation.
- 732 GÉRARD LIBOIS JEAN, GOTOVITCH JOSÉ, L'an 40. La Belgique occupée, Brussel, 1971, p. 428-430.
- 733 LUYTEN DIRK, The 'Policy of the Lesser Evil': Corporatist Economic Organisation in Belgium, in *Organising Business for War. Corporatist Economic Organisation during the Second World War*, New York/Oxford, 1991, p. 176.
- 734 LUYTEN DIRK, Burgers boven elke verdenking. Vervolg van de economische collaboratie in België tijdens de Tweede Wereldoorlog, Brussel, 1996, p. 25-27, 222.
- 735 WARMBRUNN WERNER, The German occupation of Belgium 1940-1944, New York, 1993, p. 102.
- 736 CROMBOIS JEAN-FRANÇOIS, Camille Gutt 1940-1945. Les finances et la guerre, Bruxelles, 2000, p. 183-184.
- 737 Gaston Craen (°1904-1987); katholiek, Antwerps advocaat; kabinetschef van minister van Economische Zaken M. Sap in de regering-Pierlot (18 april 1939); volgde de regering in ballingschap maar keerde in juli 1940 terug naar Brussel.
- 738 Verslag Fernand Strijckmans, 16 november 1944, (AG, Dossier Zaak 557-797 'Gustave Breugelmans', Karton I, Bundel II, nr. 9 'Verhoren').
- 739 ROCHET BÉNÉDICTE, L'administration belge dans l'Entre-deux-guerres (Rapport de projet CEGES), 2003.
- 740 Activiteitenverslag Paul Beyer, 20 mei 1945, (SOMA, A574 'Deelarchief Wirtschafts-abeilung').
- 741 Verhoor Dewyspelaere, 12 juli 1947, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel – Joseph Dewyspelaere').
- 742 Ministerialrat Westphal aan Gruppe I, 7 januari 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 743 Holstein aan Lemberg, 14 februari 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').

- 744 Michielsens aan Leemans, 30 mei 1941, (AG, Inlichtingendossier C.I. 68/44 'Office Central du Diamant').
- 745 Michielsens aan Beheerraad Forminière, 11 april 1941, (AN, AJ40, nr. 345 'FK 520 Antwerpen-Diamanten' / 2 'Correspondentie Diamantcontrole juli 1940 – maart 1942').
- 746 Michielsens aan Lemberg, 29 mei 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 747 Verslag van de vergadering van de Raad van de Zelfstandige Bedrijfs-groepering Diamant, 3 december 1941, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken Zelfstandige Bedrijfs-groepering).
- 748 Michielsens aan Betzen, 17 december 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 10b 'Frensel').
- 749 Urbanek, apport 17de reis in België, 22 mei 1942, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 4 'Export industriediamant').
- 750 Verslag Henri Schoonen, 2 maart 1945, (AG, Dossier Zaak 557-797 'Gustave Breugelmanns', Karton I, Bundel II, nr. 9 'Verhoren').
- 751 Leemans aan Holstein, 3 juli 1944, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 6 'Export industriediamant').
- 752 Expertiseverslag Joseph De Keyser, 21 maart 1945, (AG, Dossier Zaak 557-797 'Gustave Breugelmanns', Karton IV, nr. 20 'Deskundige verslagen').
- 753 LUYTEN DIRK, Burgers boven elke verdenking. Vervolg van de economische collaboratie in België tijdens de Tweede Wereldoorlog, Brussel, 1996, p. 27.
- 754 Vergadering van de leiders van de Studiedienst bij Economische Zaken, 24 novembre 1941, (KADOC, Archief Gaston Craen, nr. 169)
- 755 LUYTEN DIRK, The 'Policy of the Lesser Evil': Corporatist Economic Organisation in Belgium, in *Organising Business for War. Corporatist Economic Organisation during the Second World War*, New York/Oxford, 1991, p. 172.
- 756 TEITELBAUM-HIRSCH VIVIANE, Diamantaire. L'Univers & les coulisses d'une passion, Bruxelles, 2001, p. 198.
- 757 LUYTEN DIRK, Burgers boven elke verdenking. Vervolg van de economische collaboratie in België tijdens de Tweede Wereldoorlog, Brussel, 1996, p. 202.
- 758 Collaborateurs en milliarderen gestolen diamanten, s.l., 1946, p. 8.
- 759 Nota Dewyspelaere aan Schoonen, 25 mei 1945, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel – Joseph Dewyspelaere').
- 760 Proces-verbaal vergadering Comité Intérieur Colonial, 7 november 1940, (ARA, Archief Finoutremer – Procès-verbaux Comité Intérieur Colonial).
- 761 Proces-verbaal vergadering Comité Intérieur Colonial, 20 februari 1941, (ARA, Archief Finoutremer – Procès-verbaux Comité Intérieur Colonial).
- 762 Lemberg aan Steine und erden, 6 februari 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 763 Cayen en Dewyspelaere aan Lemberg, 4 maart 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 764 Expertiseverslag Louis Bouchat, s.d., (AG, Dossier Zaak 557-797 'Gustave Breugelmanns', Karton V, Bundels I-2 'Rapport Bouchat').
- 765 Dewyspelaere aan Michielsens, 28 februari 1941, (AN, AJ40, nr. 345 'FK 520 Antwerpen-Diamanten' / 2 'Correspondentie Diamantcontrole juli 1940 – maart 1942').
- 766 Verhoor Dewyspelaere Joseph Jean Pierre, 12 juli 1947, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel – Joseph Dewyspelaere').
- 767 Expertiseverslag Louis Bouchat, s.d., (AG, Dossier Zaak 557-797 'Gustave Breugelmanns', Karton V, Bundels I-2 'Rapport Bouchat').
- 768 LUYTEN DIRK, The 'Policy of the Lesser Evil': Corporatist Economic Organisation in Belgium, in *Organising Business for War. Corporatist Economic Organisation during the Second World War*, New York/Oxford, 1991, p. 176.

- 769 Meester Anciaux aan Krijgsauditoraat, februari 1946, (BO, Archief Oorlog en bezetting, nr. 497/230.035 'Auditorat Militaire d'Anvers', Map 2 (1326) 'Affaire Frensel – Diamantkontroll').
- 770 Collaborateurs en milliarden gestolen diamanten, s.l., 1946, p. 18.
- 771 Betzen aan Jaeck, 20 december 1941, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 10b 'Frensel').
- 772 Collaborateurs en milliarden gestolen diamanten, s.l., 1946, p. 19.
- 773 Urbanek, Rapport 15de reis België, 31 maart 1943, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 4 'Export industriediamant').
- 774 Expertiseverslag Joseph De Keyser, 30 oktober 1944, (AG, Dossier Zaak 557-797 'Gustave Breugelmans', Karton IV, nr. 20 'Deskundige verslagen').
- 775 Dewyspelaere aan Michielsens, 2 september 1944, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel – Joseph Dewyspelaere').
- 776 Collaborateurs en milliarden gestolen diamanten, s.l., 1946, p. 27.
- 777 Holstein aan Diamantbureau, 5 november 1942, (AN, AJ40, nr. 73 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 1d 'Devisenschutzkommando').
- 778 Nota Dewyspelaere aan Schoonen, 25 mei 1945, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel – Joseph Dewyspelaere').
- 779 NEFORS PATRICK, Industriële collaboratie in België. De Galopindoctrine, de emissiebank en de Belgische industrie in de Tweede Wereldoorlog, Leuven, 2000, p. 256.
- 780 Nota SBD, 16 oktober 1940, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken VBD).
- 781 SBD aan Hellings, VBD, 18 oktober 1940, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken VBD).
- 782 Federatie aan Hendrik de Man, 28 november 1940, (SOMA, AA 624-240 'Papieren Hendrik de Man').
- 783 Van Elsen aan Holstein, 3 september 1942, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 10g 'Frensel').
- 784 Proces-verbaal van verhoor door Schoonen, 13 januari 1945, (BO, Archief Oorlog en bezetting, nr. 497/230.035 'Auditorat Militaire d'Anvers', Map 2 (1326) 'Affaire Frensel – Diamantkontroll').
- 785 Zo bijvoorbeeld tijdens de razzia's van de Sipo-SD en de Antwerpse politie in de jodenbuurt.
- 786 DE WEVER BRUNO, Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde, het VNV 1933-1945, Gent, 1994. p. 360-437.
- 787 Leo Delwaide aan OKVR Essen, 6 juli 1940, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken FK 520).
- 788 Leo Delwaide aan Delius, 18 augustus 1940, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken FK 520).
- 789 SCHMIDT EPHRAÏM, Geschiedenis van de joden in Antwerpen in woord en beeld, Antwerpen, 1994, p. 252.
- 790 De Brigade 'Bevrijding', ook wel Brigade-Piron genoemd, naar de bevelhebber Jean-Baptiste Piron, was een Belgische legereenheid die deelnam aan de bevrijding van Frankrijk en België.
- 791 Ryckmans aan Spaak, 18 juli 1942, (MBZ, DA, Dossier 4755, nr. 272 'Matières premières et produits agricoles-Diamants').
- 792 Memo Buitenlandse Zaken, 7 augustus 1942, (MBZ, DA, Dossier 4755, nr. 272 'Matières premières et produits agricoles-Diamants').
- 793 Fernand Van Langenhove (°Moeskroen, 1889); doctor in de rechten (ULB); socioloog; professor; diplomaat; ambtenaar van de ministeries van Economische en Buitenlandse Zaken (1917); reorganiseert het kabinet Buitenlandse Zaken in Londen (1940-1944).
- 794 Anthony Joseph Drexel Jr. Biddle (°1897-1961); Amerikaans ambassadeur bij verschillende nationale regeringen in ballingschap in Londen.
- 795 Nota Foreign Office, 6 september 1940, (SOMA, AA1231 'Foreign Office', nr. FO371 'Belgian and Dutch diamond workers in France').

- 796 J.G. Ward, Foreign Office aan Prichett, MID 2; MEW en MI 5, 19 september 1940, (SOMA, AA1231 'Foreign Office', nr. FO371 'Belgian and Dutch diamond workers in France').
- 797 SCHREIBER JEAN-PHILIPPE, Dictionnaire biographique des Juifs de Belgique. Figures du judaïsme belge, XIXe-XXe siècles, Bruxelles, 2002, p. 306.
- 798 Verslag Huysmans, 3 november 1942, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72B 'Diamantnijverheid 1942').
- 799 Verslag Arthur J.C. Pauwels, Amerikaans consulaat-generaal, Antwerpen, 3 december 1944, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Consulate General, Antwerp, Belgium', Entry 'Antwerp Consulate General 1936-1949', Box 104, File 863.4).
- 800 Maurice Schamisso aan Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, 23 juni 1983, (SOMA, AA 433 'Archief Carlo Segers').
- 801 Interview Sylvain Zucker, Brussel, 24 oktober 2000 en 9 februari 2001.
- 802 *Diamond News*, Vol. 7 N 6, maart 1944.
- 803 Joassart aan Spaak, 11 december 1942, (MBZ, DA, Dossier 4755, nr. 272 'Matières premières et produits agricoles-Diamants'): een Britse mandaathouder vertegenwoordigde de *Forminière* wel bij de DTC, maar in Belgische politieke kringen wist niemand wie achter deze benoeming stond of welke belangen daar werkelijk behartigd werden.
- 804 Camille Huysmans, Belgisch Parlementair Bureau aan Pierlot, 31 janvier 1942, (ARA, Bestuurlijke diensten eerste minister Londen, nr. 201 'Diamants').
- 805 Huysmans aan Gutt, 12 maart 1941, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72A 'Diamantnijverheid 1940-41').
- 806 Hubert Ansiaux (*Brussel, 1908-1987); commercieel ingenieur (ULB-Solvay); directeur (1940), vice-gouverneur (1954) en gouverneur van de Nationale Bank van België (1957).
- 807 CROMBOIS, JEAN-FRANÇOIS, Les milieux d'affaires et le gouvernement de Londres, in *Jours de Londres* 16,17,18, Bruxelles, 2000, p. 239.
- 808 *Goldsmith's Journal*, juni 1942: Mathias was iemand met grote ervaring in de diamanthandel. Hij onderhandelde in 1933 over de verkoop van concessies in Sierra Leone met de Chester Beatty-groep voor rekening van het *Colonial Office*. In 1934 werd hij regeringsafgevaardigde bij de raad van bestuur van de *Sierra Leone Selection Trust*. Verder was Mathias raadgever in diamantaangelegenheden bij de BT, lid van het *Diamond Advisory Committee*, waar hij het *Colonial Office* vertegenwoordigde, en directeur bij CAST.
- 809 F.A. Mathias, Diamond Realisations Ltd. aan Huysmans, 16 januari 1941, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72A 'Diamantnijverheid 1940-41').
- 810 Ontwerp antwoord Gutt aan Huysmans opgesteld door Borel de Bitche, 17 februari 1941, (ARA, Dossiers van het kabinet van de ministeries van Financiën en Defensie, Schatkist WO2 Londen, 'Diamonds').
- 811 Gutt aan Pierlot, 15 maart 1941, (ARA, Dossiers van het kabinet van de ministeries van Financiën en Defensie, Schatkist WO2 Londen, 'Diamonds').
- 812 Pierlot aan Gutt, 5 maart 1941, (ARA, Dossiers van het kabinet van de ministeries van Financiën en Defensie, Schatkist WO2 Londen, 'Diamonds').
- 813 Dalton aan Huysmans, 27 maart 1941, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72A 'Diamantnijverheid 1940-41').
- 814 Huysmans aan Van Campenhout, 28 maart 1941, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72A 'Diamantnijverheid 1940-41').
- 815 CROMBOIS JEAN-FRANÇOIS, Camille Gutt 1940-1945. Les finances et la guerre, Bruxelles, 2000, p. 157, 258.
- 816 VELLUT JEAN-LUC, La stratégie africaine des grandes puissances de la drôle de guerre au coup Gaulliste à Brazzaville, in *De Gaulle, la Belgique et la France Libre*, Bruxelles, 1991, p. 62.
- 817 Lord William Malcolm Hailey (*1872-1969); gouverneur van Punjab (1924-1930); auteur van *An African Journey* (1938).
- 818 CORNELIS H.A.A., Belgisch Congo en Ruanda-Urundi tijdens de Tweede Wereldoorlog. De economische en financiële situatie, in *Le Congo Belge durant la Seconde Guerre Mondiale Recueil d'études*, Académie des Sciences d'Outre Mer, Bruxelles, 1983, p. 59.

- 819 MOLLIN GERHARDT TH., *Die USA und der Kolonialismus. Amerika als Partner und Nachfolger der belgischen Macht in Afrika 1939-1965*, Berlin, 1996, p. 43-45, 46, 58.
- 820 Maleisië in januari 1942, Birma in maart 1942
- 821 THEODORE GREGORY, Ernest Oppenheimer and the economic development of South Africa, Oxford, 1962, p. 325.
- 822 Petrus Adrianus (Piet) Kerstens (°Ginniken 1896-1958); onderwijzer; voorzitter van de Indische Katholieke Partij (1933-1941); minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart te Londen; Indisch regeringscommissaris; hoofdredacteur *De Tijd*.
- 823 Pierlot aan Gutt, 11 februari 1942, (ARA, Bestuurlijke diensten eerste minister Londen, nr. 201 'Diamants').
- 824 Proces-verbaal van de Raad van Bestuur van de Forminière, 27 mei 1942, (MBZ, AA, Contrôle Fin.39, nr. 77 'Société Minière du Kasai').
- 825 De Vleeschauwer aan Spaak, 18 mei 1942, (MBZ, DA, Dossier 4755, nr. 272 'Matières premières et produits agricoles-Diamants').
- 826 Huysmans aan Van Langenhove, 18 juni 1942, (MBZ, DA, Dossier 4755, nr. 272 'Matières premières et produits agricoles-Diamants').
- 827 Nota Delierneux, 14 oktober 1942, (ARA, Bestuurlijke diensten eerste minister Londen, nr. 201 'Diamants').
- 828 Is. Smets, secretaris, Belgian Trade Union Centre, Central Union of Allied Workers, Londen aan Spaak, 2 oktober 1942, (Amsab A, Fonds 07 CESCO, nr. 1.5. ADB, nr. 59).
- 829 Verslag Delierneux, 24 oktober 1942, (ARA, Bestuurlijke diensten eerste minister Londen, nr. 201 'Diamants').
- 830 Imperial Censorship, Trinidad aan Britse ambassade, Washington, 7 augustus 1942, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 219, File 711.2 'Diamond Committee').
- 831 NEWBURY COLIN, *The Diamond Ring: Business, Politics, and Precious Stones in South Africa 1867-1947*, New York/Oxford, 1989, p. 345.
- 832 Uittreksels van de vergadering van het Diamond Committee (MEW) van 16 december 1942, voorgelegd door Bliss, 28 december 1942, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 219, File 711.2 'Diamond Committee').
- 833 Gutt aan Spaak, 13 juli 1942, (ARA, Dossiers van het kabinet van de ministeries van Financiën en Defensie, Schatkist WO2 Londen, 'Diamonds').
- 834 *Diamond News*, Vol. 7 N 6, maart 1944.
- 835 *Statutory Rules and Orders* nr. 930
- 836 Huysmans aan Spaak als minister van Arbeid en Sociale Voorzorg, 18 mei 1942, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72B 'Diamantnijverheid 1942').
- 837 Uittreksels van de vergadering van het Diamond Committee (MEW) van 3 juli 1942, voorgelegd door Bliss, 9 juli 1942, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 219, File 711.2 'Diamond Committee').
- 838 Memorandum Rodwell, Controller of Diamonds, 14 mei 1942, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72B 'Diamantnijverheid 1942').
- 839 Uittreksels van de vergadering van het Diamond Committee (MEW) van 26 augustus 1942, voorgelegd door Bliss, 2 september 1942, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 219, File 711.2 'Diamond Committee').
- 840 Goldmuntz, COFDI aan Huysmans, 5 juni 1942, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72B 'Diamantnijverheid 1942').
- 841 Uittreksels van de vergadering van het Diamond Committee (MEW), s.d. 1942, voorgelegd door Bliss, 8 oktober 1942, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 219, File 711.2 'Diamond Committee').
- 842 De Clercq aan Interdepartementale Commissie, 6 januari 1943, (Amsab A, Fonds 07 CESCO, nr. 1.5. ADB, nr. 59).
- 843 Verslag Stark, secretaris DTC, juni 1942, (HW, Documenten 'De Beers').

- 844 Huysmans aan Spaak, 21 oktober 1942, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72B 'Diamantnijverheid 1942').
- 845 Nota, 13 oktober 1943, (Amsab A, Fonds 07 CESCO, nr. 1.5. ADB, nr. 59).
- 846 Nota Delierneux, 10 december 1942, (Amsab A, Fonds 07 CESCO, nr. 1.5. ADB, nr. 59).
- 847 De Vleeschauwer aan Pierlot, 16 januari 1943, (ARA, Bestuurlijke diensten eerste minister Londen, nr. 201 'Diamants').
- 848 Nota, s.d., (Amsab A, Fonds 07 CESCO, nr. 1.5. ADB, nr. 59).
- 849 Nota voor Spaak, 16 april 1943, (MBZ, DA, Dossier 4755, nr. 272 'Matières premières et produits agricoles-Diamants').
- 850 Huysmans aan de Vleeschauwer, 13 november 1943, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D105 'Diamantnijverheid 1943-44').
- 851 Nota: Executive and administrative work of the Forminière, London Committee, 28 maart 1945, (KMMMA, Mijnarchieven van de afdeling Geologie, Archief 'Forminière', nr. 59B/1 'Sociétés Diamantaires Kasai', Map 'PV du London Committee').
- 852 Dagorder raad van bestuur Forminière, 14 maart 1945, (MBZ, AA, 3e Dir.Gén.-Mines, nr. 2010 'Forminière'): in het *London Committee* zetelden oorspronkelijk Doyle (CAST), Dansey en William A. Chapple (DTC). Later kwamen daar Alfred G. Moeller de Laddersous (vice-gouverneur van Belgisch Kongo) en Pierre Cattier (SGB) bij. De vergaderingen werden oorspronkelijk eveneens bijgewoond door Peters en Padget van CAST. Na het overlijden van Doyle gaven zij hun ontslag en werden ze vervangen door R.C.A. Cahen, secretaris, W.S. Baker en J.V. Stark van de *Anglo American Corporation*.
- 853 Voormalig raadsman-ingenieur bij de *Forminière*, ingenieur van de *Consolidated African Selection Trust* (CAST) en lid van de *Diamond Control* bij het MS.
- 854 H.J. Vaughan aan M.A. Grantham Esq., De Beers, 4 mei 1984, (HW, Documenten 'De Beers').
- 855 Sir Claude Edward Majoribanks Dansey (°1876-1947).
- 856 FISHER ANTHONY & DAVID, Colonel Z: *The Secret Life of a Master of Spies*, New York, 1985, p. 361.
- 857 Sir Lancelot Oliphant, Brits Ambassadeur voor België te Londen aan Spaak, 16 juni 1943, (MBZ, DA, Dossier 4755, nr. 272 'Matières premières et produits agricoles-Diamants').
- 858 F.R. de Meulenaere, ministerie van Koloniën aan Spaak, 15 september 1943, (MBZ, DA, Dossier 4755, nr. 272 'Matières premières et produits agricoles-Diamants').
- 859 Oliphant aan Spaak, 14 oktober 1943, (MBZ, DA, Dossier 4755, nr. 272 'Matières premières et produits agricoles-Diamants').
- 860 Verslag Fonck, CEPAG, 6 oktober 1942, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72B 'Diamantnijverheid 1942').
- 861 DE BELLEFROID DIANE, *La Commission pour l'Etude des Problèmes d'Après-Guerre* (CEPAG) 1941-1944, in *Europe in Exile – European Exile Communities in Britain 1940-45*, Oxford, 2001, p. 123.
- 862 Vertegenwoordigd door A. Pirard, directeur-generaal bij het ministerie van Bevoorrading.
- 863 Verslag van de vergadering met De Beers, 8 maart 1944, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D105 'Diamantnijverheid 1943-44').
- 864 Verslag A. Kurrels, Lissabon, 20 januari 1944, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D105 'Diamantnijverheid 1943-44').
- 865 Huysmans aan Romi Goldmuntz, 2 september 1944, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D105 'Diamantnijverheid 1943-44').
- 866 Verslag van de vergadering met De Beers, 8 maart 1944, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D105 'Diamantnijverheid 1943-44').
- 867 Pierlot aan Gutt, 22 maart 1943, (ARA, Dossiers van het kabinet van de ministeries van Financiën en Defensie, Schatkist WO2 Londen, 'Diamonds').
- 868 Nota COFDI, augustus 1944, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D105 'Diamantnijverheid 1943-44').
- 869 Pierlot aan Gutt, 22 maart 1943, (ARA, Dossiers van het kabinet van de ministeries van Financiën en Defensie, Schatkist WO2 Londen, 'Diamonds').

- 870 SEGERS CARLO G., De Belgen in Groot Brittannië 1940-45. Buiten schot in Albion...? Kroniek van een ballingschap, p. 112 (SOMA, Archief 'BRT', papieren Maurice De Wilde).
- 871 MILLER JAMES EDWARD, La conduite de la guerre économique aux USA, organisation, sources et bibliographie, in *Cahiers de l'histoire de la Seconde Guerre Mondiale*, Bruxelles, 1976, p. 204.
- 872 GROPMAN ALAN L., Mobilizing U.S. Industry in World War II, 1996, (Internetsite <http://www.ndu.edu/inss/macnair/mcnair50/m50c4.html>, 2003).
- 873 Samenvatting van de vergadering van het Industrial Diamond Industry Advisory Committee, 7 december 1944, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').
- 874 Memorandum Goldmuntz, november 1942, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72B 'Diamantnijverheid 1942').
- 875 James Francis Byrnes (°Charleston 1882-1979); reporter; advocaat; democratisch volksvertegenwoordiger (1911-1925); senator voor *South-Carolina* (1931-1941); directeur van verschillende oorlogsdiensten, waaronder het *Office of War Mobilization* (1943-1944); minister van Buitenlandse Zaken (1945-1947).
- 876 GROPMAN ALAN L., Mobilizing U.S. Industry in World War II, 1996, (Internetsite <http://www.ndu.edu/inss/macnair/mcnair50/m50c4.html>, 2003).
- 877 Verslag Donald C. Bliss, Commercieel attaché, Amerikaanse ambassade, Londen, 12 april 1944, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 281, File 690 'Industrial diamonds and Diamond Committee').
- 878 Verslag Donald C. Bliss, Commercieel attaché, Amerikaanse ambassade, Londen, 12 april 1944, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 281, File 690 'Industrial diamonds and Diamond Committee').
- 879 Het OSS werd op 13 juni 1942 als erfgenaam van het *Office of the Coordinator of Information* per militaire verordening opgericht om inlichtingen over de nationale veiligheid van de VS te verzamelen, te analyseren en voor andere diensten beschikbaar te maken. Het stond onder het bevel van het Amerikaanse opperbevel (*Joint Chiefs of Staff*).
- 880 MOLLIN GERHARDT TH., Die USA und der Kolonialismus. Amerika als Partner und Nachfolger der belgischen Macht in Afrika 1939-1965, Berlin, 1996, p. 64.
- 881 FARRELL- ROBERTS JANINE, Blood stained diamonds. A worldwide diamond investigation, Bristol, 2001, p. 59, 65.
- 882 Verslag OSS, oktober 1944, (NARA CP, RG 226 'Records of the OSS', Entry 196, Box 48, File 111).
- 883 MOLLIN GERHARDT TH., Die USA und der Kolonialismus. Amerika als Partner und Nachfolger der belgischen Macht in Afrika 1939-1965, Berlin, 1996, p. 55.
- 884 Verslag Stark, secretaris DTC, juni 1942, (HW, Documenten 'De Beers').
- 885 Theunis aan Spaak, Londen, 1 augustus 1941, (MBZ, DA, Dossier 4755, nr. 272 'Matières premières et produits agricoles-Diamants').
- 886 Verslag Camille Huysmans, Romi Goldmuntz en Herman Schamisso, COFDI, 9 februari 1942, (SOMA, AA830-232 'Papieren Jef Rens').
- 887 Theunis aan Spaak, 19 juni 1942, (ARA, Dossiers van het kabinet van de ministeries van Financiën en Defensie, Schatkist WO2 Londen, 'Diamonds').
- 888 Van Langenhove aan Huysmans, 26 juni 1942, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72B 'Diamantnijverheid 1942').
- 889 Verslag Camille Huysmans, Romi Goldmuntz en Herman Schamisso, COFDI, 9 februari 1942, (SOMA, AA830-232 'Papieren Jef Rens').
- 890 Verslag Stark, secretaris DTC, juni 1942, (HW, Documenten 'De Beers').
- 891 MOLLIN GERHARDT TH., Die USA und der Kolonialismus. Amerika als Partner und Nachfolger der belgischen Macht in Afrika 1939-1965, Berlin, 1996, p. 64, 108.
- 892 EPSTEIN EDWARD JAY, The Rise and Fall of Diamonds: The Shattering of a Brilliant Illusion, New York, 1982, p. 301.

- 893 Sir Lancelot Oliphant aan Spaak, 16 juni 1943, (MBZ, DA, Dossier 4755, nr. 272 'Matières premières et produits agricoles-Diamants').
- 894 het Raw Materials Department van
- 895 Companhia de Diamantes de Angola (Diamang): 700.000 kt, Consolidated African Selection Trust Ltd. (CAST): 800.000 kt, Sierra Leone Selection Trust Ltd. (SLST): 1.500.000 kt, Diamond Corporation Ltd. (Dicorp): 3.219.378 kt, Forminière: 7.000.000 kt. Overeenkomst tussen de USA, Canada en het Verenigd Koninkrijk, 26 maart 1943, (SOMA, AA2261 'SERA', Bundel BVII, 07-14 'Diamanten').
- 896 Uiteenzetting van Moeller tijdens een zitting van de raad van bestuur van de Forminière, 14 juni 1945 (MBZ, AA, 3e Dir. Gén.-Mines, nr. 1879 'Diamants').
- 897 Verslag OSS, oktober 1944, (NARA CP, RG 226 'Records of the OSS', Entry 196, Box 48, File 111).
- 898 Ondernemingsverslag Société Minière du Bécéka 1943, 1944, (MBZ, AA, Contrôle Fin.39, nr. 77 'Société Minière du Kasai').
- 899 Memorandum Don Bliss, 30 januari 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').
- 900 Uiteenzetting van Moeller tijdens een zitting van de raad van bestuur van de Forminière, 14 juni 1945 (MBZ, AA, 3e Dir. Gén.-Mines, nr. 1879 'Diamants').
- 901 Strategic and Critical Materials Stock Piling Act (Public Law 520).
- 902 Uittreksels van de vergadering van het Diamond Committee (MEW) van 3 juli 1942, voorgelegd door Bliss, 9 juli 1942, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 219, File 711.2 'Diamond Committee').
- 903 FARRELL- ROBERTS JANINE, Blood stained diamonds. A worldwide diamond investigation, Bristol, 2001, p. 56.
- 904 NEWBURY COLIN, The Diamond Ring: Business, Politics, and Precious Stones in South Africa 1867-1947, New York/Oxford, 1989, p. 337-342.
- 905 MOLLIN GERHARDT TH., Die USA und der Kolonialismus. Amerika als Partner und Nachfolger der belgischen Macht in Afrika 1939-1965, Berlin, 1996, p. 50, 58, 62.
- 906 NEWBURY COLIN, The Diamond Ring: Business, Politics, and Precious Stones in South Africa 1867-1947, New York/Oxford, 1989, p. 344.
- 907 CORNELIS H.A.A., Belgisch Congo en Ruanda-Urundi tijdens de Tweede Wereldoorlog. De economische en financiële situatie, in *Le Congo Belge durant la Seconde Guerre Mondiale Recueil d'études* (Académie des Sciences d'Outre Mer), Bruxelles, 1983, p. 60.
- 908 In oktober 1944 had de FEA nog gepoogd om de Amerikaanse aandeelhouders (Ryan-Guggenheim) van de Forminière te overhalen.
- 909 EPSTEIN EDWARD JAY, The Rise and Fall of Diamonds: The Shattering of a Brilliant Illusion, New York, 1982, p. 301.
- 910 De SOE werd in juli 1940 opgericht na de Duitse invasie van Frankrijk. Haar rol bestond erin passief en actief verzet aan te zwengelen in de door de Duitsers bezette gebieden. In West-Afrika was de SOE gelegerd in Accra, op het hoofdkwartier van het Britse *West African Command*.
- 911 FARRELL- ROBERTS JANINE, Blood stained diamonds. A worldwide diamond investigation, Bristol, 2001, p. 67.
- 912 Nota Brits consulaat, Leopoldville, 31 oktober 1944, (NARA CP, RG 226 'Records of the OSS', Entry 196, Box 47, File 109).
- 913 Verslag OSS, oktober 1944, (NARA CP, RG 226 'Records of the OSS', Entry 196, Box 48, File 111).
- 914 A.L. Binney aan majoor A.W. Schmidt, 8 mei 1944, (NARA CP, RG 226 'Records of the OSS', Entry 196, Box 48, File 112).
- 915 Verslag OSS, oktober 1944, (NARA CP, RG 226 'Records of the OSS', Entry 196, Box 48, File 111).

- 916 George Gardiner stelde in september 1943, in opdracht van het OSS, een uitvoerig verslag op over de oorlogshouding van de SGB. Zijn besluit luidde dat de SGB een voorzichtige en diplomatische balanspolitiek had gevoerd tussen de Duitsers en de geallieerden met het oog op de belangen van de onderneming.
- 917 Gardiner aan Boulton, divisional Deputy SI, s.d., (NARA CP, RG 226 'Records of the OSS', Entry 196, Box 46, File 108).
- 918 De Vleeschauwer aan Lord Selbourne, MEW, 23 augustus 1944 (MBZ, AA, 3e Dir.Gén.-Mines, nr. 1879 'Diamants').
- 919 Sears, Roebuck & Co.
- 920 Martin Lorenz, Doctorandus Univ. of Kansas aan Eric Laureys, 24 februari 2004, (EL, Correspondentie).
- 921 Memorandum Don Bliss, 31 januari 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').
- 922 ROBERT S. BIRD, s.d., (NARA CP, RG 226 'Records of the OSS', Entry 196, Box 49, File 115).
- 923 *Financial News*, 30 januari 1945.
- 924 District court of the USA-Southern District N.Y., s.d., (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').
- 925 Hofman aan Bliss, 5 februari 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').
- 926 Memorandum Don Bliss, 30 januari 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').
- 927 *Financial Times*, 10 februari 1945.
- 928 Memorandum Don Bliss, 31 januari 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').
- 929 Uiteenzetting van Moeller tijdens een zitting van de raad van bestuur van de Forminière, 14 juni 1945 (MBZ, AA, 3e Dir. Gén.-Mines, nr. 1879 'Diamants').
- 930 Memorandum van der Straten-Waillet aan het Department of State, 4 juni 1948, (MBZ, AA, 3e Dir.Gén.-Mines, nr. 1880 'Diamants').
- 931 Maurice Heyne, commercieel raadgever, Washington aan van der Straten Waillet, minister Buitenlandse Handel, 8 september 1948, (MBZ, DA, Film B383, nr. 692 'Diamants').
- 932 Interview Hans Wins, Mortsel, 15 januari 2001.
- 933 FARRELL- ROBERTS JANINE, Blood stained diamonds. A worldwide diamond investigation, Bristol, 2001, p. 53-54.
- 934 De internetversie was reeds sinds 2001 beschikbaar onder de titel: Blood stained diamonds. A worldwide diamond investigation, Bristol, 2001, p. 326.
- 935 WILLAME JEAN-CLAUDE, Le Congo dans la guerre: la coopération économique belgo-alliée de 1940 à 1944, in *Le Congo Belge durant la Seconde Guerre Mondiale. Recueil d'études*, Bruxelles, 1983, p. 217.
- 936 MABILLE XAVIER, TULKENS CHARLES-X., VINCENT ANNE, La Société Générale de Belgique 1822-1997. Le pouvoir d'un groupe à travers l'histoire, Bruxelles, 1997, p. 84.
- 937 FARRELL- ROBERTS JANINE, Blood stained diamonds. A worldwide diamond investigation, Bristol, 2001, p. 73.
- 938 ROBERTS JANINE, Glitter & Greed. The Secret World of the Diamond Cartel, New York, 2003, p. 116.
- 939 Leigh Hunt, Commercieel attaché, ambassade van de VS te Brussel aan Gaston Craen, directeur generaal bij het ministerie van Economische Zaken, 1 augustus 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').
- 940 Verslag Arthur J.C. Pauwels, Amerikaans consulaat-generaal, Antwerpen, 18 juli 1946, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Consulate General, Antwerp, Belgium', Entry 'Antwerp Consulate General 1936-1949', Box 136, File 863.4).
- 941 Uit de Pers, in *Algemene Diamantbewerkerbond van België*, 15 mei 1946, nr. 19.

- 942 Bliss aan Lee, 27 oktober 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 313, File 690 'Industrial diamonds').
- 943 Lee aan Bliss, 12 november 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 313, File 690 'Industrial diamonds').
- 944 Een gebruikelijke term voor het uitsluitingsproces van incivieken in België is 'repressie' (bv. in het werk van Luc Huyse). Wij verkiezen evenwel de term 'epuratie' boven 'repressie'. Er heerst in Belgische geschiedkundige kringen geen consensus over het woordgebruik hierover. Op zuiver juridisch vlak heeft de term 'repressie' de betekenis van 'bestrafing'. Deze definitie is echter té eng voor het fenomeen dat ons hier interesseert. Anderzijds betekent 'repressie' de 'daad van het onderdrukken', m.a.w. 'met overmacht in bedwang, in staat van vernedering, van ondergeschiktheid of afhankelijkheid houden, altijd met het bijdenbeeld van onrecht en willekeur'. De voorkeur voor deze term duidt daarom op een ideologisch motief, namelijk de 'victimisering' van de doelgroep van de 'repressie'. De term 'repressie' is een erfenis uit de periode waarin werd gepoogd om de collaboratie te justificeren als een legitiem instrument van de Vlaamse ontvoogdingsstrijd. Daarbij werd bewust het beeld opgehangen van een ontijdig afstraffen van de Vlaamse beweging door op wraak beluste belgicisten. Ondertussen toonde nieuw onderzoek aan dat deze zienswijze met een korrel zout genomen moet worden. Onze voorkeur gaat daarom uit naar de term 'epuratie' of 'zuivering', die in Frankrijk en Nederland gangbaar is. Volgens Van Dale betekent 'epuratie' reiniging, zuivering en loutering. De *Petit Robert* beschrijft de term als 'uitschakeling van ongewenst geachte leden van een vereniging, een partij, een maatschappij. Uitsluiting, expulsie, purge'. Wij menen dat, in het licht van de aanslag die het nazi-terreurregime pleegde op de burgermaatschappij, ideologisch gemotiveerde collaboratie in geen geval goed te spreken is, en de term epuratie boven 'repressie' verkozen moet worden. Bron: Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal, Utrecht, 1985 en Le Petit Robert, Paris, 2000.
- 945 HUYSE LUC, DHONDT STEVEN, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952*, Leuven, 1991, p. 180, 277.
- 946 Colbert, Onderzoekscommissie, 24 september 1944, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel – Joseph Dewyspelaere').
- 947 EMMERIK SAMUEL, *De Duitsers stalen voor milliarden Diamant te Antwerpen, tijdens de bezetting (De diamantnijverheid tijdens de bezetting)*, Antwerpen, 1945.
- 948 *Collaborateurs en milliarden gestolen diamanten*, s.l., 1946, p. 2.
- 949 Peter Eduard Colbert (°Antwerpen, 1886); makelaar.
- 950 Expertiseverslag Joseph De Keyser, 21 maart 1945, (AG, Dossier Zaak 557-797 'Gustave Breugelmans', Karton IV, nr. 20 'Deskundige verslagen').
- 951 Verslag 12 september 1944, (Club, Procès-Verbaux Assemblées du Conseil d'Administration du 9 janvier 1933 au 18 octobre 1945).
- 952 Zuiveringscomité aan beheerraad Federatie, 25 juni 1950, (Club, Correspondance Direction 1 décembre 1948)
- 953 *Volksgezant*, 2 oktober 1944.
- 954 Frensel aan Holstein, 16 december 1942, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel – Frans Raeymaeckers').
- 955 Diamantbeurs aan Club, 31 december 1945, (Club, Lettres Direction Septembre 1944 – Avril 1946).
- 956 Club aan Diamantbeurs voor Diamanthandel, 8 januari 1946, (Club, Lettres Direction Septembre 1944 – Avril 1946).
- 957 Burggraaf Walter-Jean Ganshof van der Meersch (°Brugge, 1900-1993); doctor in de rechten (ULB); professor; procureur des Konings (1933); verzetslid, hoogcommissaris voor 's Lands Veiligheid, auditeur-generaal belast met de epuratie.
- 958 Achille Van Acker (°Brugge, 1898-1975); volksvertegenwoordiger voor Brugge (1927-1974); socialistisch verzetsman; voorzitter van de ondergrondse socialistische partij; minister van

Arbeid (1944-1945); eerste minister (1946, 1954-1958); minister van Verkeerswezen (1947-1949); voorzitter van de Kamer.

- 959 LUYTEN DIRK. Les poursuites contre la collaboration économique: une farce?, in *Jours de Guerre*, Bruxelles, 2001, n° 22-24, p. 185-211.
- 960 HORVAT STANISLAS, Le déroulement des procès d'inciviques devant les juridictions militaires en 1944-1949, in *Répression et archives judiciaires: problèmes et perspectives* (Dossier Bulletin du CEGES), n° 38, 2003, p. IV.
- 961 Huyse Luc & Sabbe Hilde, De magistratuur na de oorlog, in *De Democratie Heruitgevonden. Oud en nieuw in politiek België, 1944-1950*, Leuven, 1995, p. 138, 140.
- 962 LUYTEN DIRK. Les poursuites contre la collaboration économique: 'une farce?', in *Jours de Guerre*, Bruxelles, 2001, n° 22-24, p. 208.
- 963 Substituut krijgsauditeur Portaels aan subst. auditeur-generaal Mahaux, 11 oktober 1947, (AG, Inlichtingendossier C.I. 20/44 'Diamantaires Anversois').
- 964 Substituut G. Du Bois d'Enghien aan advocaat-generaal Bayot, 29 januari 1946, (BK, KAB, Dossier 'Zaak 24.231/45 'Forminière & Jules Baudine').
- 965 Krijgsauditeur L. Dierckx aan advocaat-generaal bij het militaire gerechtshof, 7 november 1945, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel – Gustaaf Breugelmans').
- 966 J. Bayot, auditoraat generaal Brussel aan auditeur-generaal, 1 januari 1946, (AG, Inlichtingendossier C.I. 20/44 'Diamantaires Anversois').
- 967 HUYSE LUC, HOFACK KRIS, De afrekening met de vrienden van de vijand, in *De Democratie Heruitgevonden. Oud en nieuw in politiek België, 1944-1950*, Leuven, 1995, p. 33.
- 968 André Janssens, advocaat Dewyspelaere aan substituut De Tournay, 7 juli 1947, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel – Joseph Dewyspelaere').
- 969 Substituut krijgsauditeur Portaels aan subst. auditeur-generaal Mahaux, 11 oktober 1947, (AG, Inlichtingendossier C.I. 20/44 'Diamantaires Anversois').
- 970 De Standaard, 13 april 1948.
- 971 F. De Jongh, griffier, krijgsuditoraat Antwerpen aan Sekwester Antw., 10 mei 1950, (Sekwester, 'Suspect' 114.455 Joseph Van Rijkevorsel, Map 1 'Lichting').
- 972 Aanvullingen bij het gesprek Tommissen-Michielsen, 28 juni 1982, (PT, 'Albert Michielsen').
- 973 Vonnis, 11 oktober 1948, (BK, KAA, Dossier Zaak 78/44 'Diamantzwendel – Gustaaf Breugelmans').
- 974 Verslag Arthur J.C. Pauwels, Amerikaans consulaat-generaal, Antwerpen, 12 februari 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Consulate General, Antwerp, Belgium', Entry 'Antwerp Consulate General 1936-1949', Box 116, File 863.4).
- 975 Jos Leysen aan Diamantclub, 14 januari 1947, (Club, Correspondance Direction 1 mai 1946 – 30 novembre 1948).
- 976 Jules Baudine aan Coppens en Gielens, 14 maart 1946 (MBZ, AA, 3° Dir. Gén.-Mines, nr. 1879 'Diamants').
- 977 London Diamond Club aan Diamantclub, 22 oktober 1948, (Club, Correspondance Direction 1 mai 1946 – 30 novembre 1948).
- 978 A.R. Preston, consul-generaal Antwerpen aan OMGUS, 2 oktober 1946, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Consulate General, Antwerp, Belgium', Entry 'Antwerp Consulate General 1936-1949', Box 173, File 863.4).
- 979 Verslag, 5 november 1946, (BD, Verslagen 'Conseil d'Administration 1936-1946').
- 980 Interview Nathan Ramet, Antwerpen, 12 mei 1999.
- 981 Verslag, 2 december 1946, (BD, Verslagen 'Conseil d'Administration 1936-1946'): volgens een betrouwbare getuige, waarvan wij onmogelijk de identiteit kunnen prijsgeven, schonken deze joodse collaborateurs een belangrijke geldsom aan de synagogale gemeenschap om het stilzwijgen over hun activiteiten tijdens de bezetting af te kopen.
- 982 VAN DOORSLAER RUDI, De vereffening van de Brüsseler Treuhandgesellschaft (onuitgegeven onderzoeksresultaten van de Studiecommissie joodse goederen), Brussel, 1999.

- 983 Aanzuiveringsfiche tengevolge van vereffening – Sekwestratie Frensel William, 6 december 1965, (Sekwester, ‘Ennemi’ 2413B Frensel William).
- 984 Bouche, Groupement Professionnel du Diamant en liquidation aan Conseil Professionnel de l’Industrie et du Commerce Diamantaires, 25 juni 1945, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken Bedrijfsraad van de diamantnijverheid en -handel).
- 985 LUYTEN DIRK, HEMMERIJCKS RIK, Achiel Van Acker, architect van de Belgische Welvaartstaat? in Facetten van 100 jaar politieke, economische en sociale geschiedenis, Brussel, 2000, p. 35.
- 986 VANTHEMSCHE GUY, De Belgische patronale groeperingen in een belangrijke mutatieperiode (1944-1946): de reorganisaties op het sectoriële vlak, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*; 1989, 2, p. 309.
- 987 John Williams (*Diamond Office*), Pierre Colbert (Zuiveringscomité), Jos Lens (Diamantclub), Frédéric Maldoy (Diamantclub) en Henri Polak (Diamantbeurs).
- 988 VANTHEMSCHE GUY, De Belgische patronale groeperingen in een belangrijke mutatieperiode (1944-1946): de reorganisaties op het sectoriële vlak. *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*; 1989, 2, p.312-313.
- 989 Bedrijfsraad van de diamantnijverheid en -handel aan B. Verboven, hoofdarchitect-directeur Directie der Gebouwen, provincie Antwerpen, 22 februari 1946, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken Bedrijfsraad van de diamantnijverheid en -handel).
- 990 VANTHEMSCHE GUY, De Belgische patronale groeperingen in een belangrijke mutatieperiode (1944-1946): de reorganisaties op het sectoriële vlak. *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*; 1989, 2, p.311, 316-317.
- 991 Commissaris-vereffenaar Ilegems, Bedrijfsraad van de Diamantnijverheid en -Handel in vereffening aan Diamantclub, 27 augustus 1946, (Club, Correspondance 1 janvier 1946-31 Septembre 1946).
- 992 K. Somers, voorzitter SBD aan Huysmans, burgemeester, 9 januari 1946, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier F127/253E).
- 993 Verslag bestuursvergadering ADB, 26 april 1948, (Amsab A, Fonds 58 ADB, nr. 6-16 ‘Verslagen bestuur 6 sept. 31-31 dec. 48).
- 994 Kabinetsvergadering van 25 oktober 1945, (AMR, Fonds ‘Regering Achiel Van Acker’, nr 58, Film 4638, p. 521).
- 995 Lambrechts, Fortunia aan SBD, 13 mei 1946, (YV, Documenten SBD ‘Onderzoek oorlogsschade’).
- 996 Interview Sylvain Zucker, Brussel, 24 oktober 2000 en 9 februari 2001.
- 997 Jos Leysen aan Diamantclub, 14 januari 1947, (Club, Correspondance Direction 1 mai 1946 – 30 novembre 1948).
- 998 Federatie van Diamantclub, 27 juni 1947, (Club, Correspondance Direction 1 mai 1946 – 30 novembre 1948).
- 999 3531 leden.
- 1000 Verslag bestuursvergadering ADB, 19 september 1945, (Amsab A, Fonds 58 ADB, nr. 6-16 ‘Verslagen bestuur 6 sept. 31-31 dec. 48).
- 1001 VERMANDERE MARTINE, Adamastos – 100 jaar Algemene Diamantbewerdersbond van België, Antwerpen, 1995, p. 87-89.
- 1002 NEWBURY COLIN, *The Diamond Ring: Business, Politics, and Precious Stones in South Africa 1867-1947*, New York/Oxford, 1989, p. 356.
- 1003 Verslag Stark, secretaris DTC, Juni 1942, (HW, Documenten ‘De Beers’).
- 1004 Verhandeling Gerhard Lilienthal, april 1989, (HRD, Documenten).
- 1005 W. Eekelers en F.T. Raeymaekers aan A.G. White, Board of Trade, I. & M. dept., Millbank, 28 oktober 1944, (NARA CP, RG 84 ‘Records of the U.S. Embassy, London, England’, Entry 2599a, Box 312, File 690 ‘Industrial diamonds’).
- 1006 De oprichtingsakte van deze nog voorlopige instelling verscheen in het *Staatsblad* van 4 februari 1945.

- 1007 DONNISON F.S.V., *Civil Affairs and Military Government – North-West Europe*, London, 1961, p. 112-123.
- 1008 Egbert G. Leigh, Senior Economic Analyst, American Consulate General Antwerp aan Leigh W. Hunt, Commercial Attaché, American Embassy Brussels, 12 februari 1946, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Consulate General, Antwerp, Belgium', Entry 'Antwerp Consulate General 1936-1949', Box 173, File 863.4).
- 1009 Verslag bestuursvergadering ADB, 13 juni 1945, (Amsab A, Fonds 58 ADB, nr. 6-16 'Verslagen bestuur 6 sept. 31-31 dec. 48).
- 1010 Diamantclub aan Temmerman, 26 mei 1945, (Club, Lettres Direction Septembre 1944 – Avril 1946).
- 1011 De uitgebreide raad bestond uit: Frans Schoeters (voorzitter van de ADB), John Tielemans (secretaris van de ADB), Jan Van Dijck (voorzitter van de CBD), Louis Blocquaux (secretaris van de CBD), Joseph Lens (voorzitter van de Diamantclub), Frédéric Maldoy (bestuurder van de Diamantclub), Juda Polak (voorzitter van de Diamantbeurs), Filip Cossaer (bestuurder van de Diamantbeurs), Jules d'Ans (waarnemend voorzitter van het SBD), Karel Somers (secretaris van het SBD), Frans Mertens (ondervoorzitter van het SBD) en Jan Cuylen (bestuurder van het SBD).
- 1012 Verhandeling Gerhard Lilienthal, april 1989, (HRD, Documenten).
- 1013 Commissaris-vereffenaar A. Ilegems aan Vanderveken, commissaris-vereffenaar van de Diamantcentrale, 30 april 1946, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken Bedrijfsraad van de diamantnijverheid en -handel).
- 1014 KURRELS J.C., in *De Belgische Diamantnijverheid*, december 1947, nr. 12.
- 1015 Interview Hans Wins, Kapellen, 26 januari 2001.
- 1016 Interview Hans Wins, Mortsels, 15 januari 2001.
- 1017 Verslag bestuursvergadering ADB, 11 januari 1946, (Amsab A, Fonds 58 ADB, nr. 6-16 'Verslagen bestuur 6 sept. 31-31 dec. 48).
- 1018 Verslag, 10 januari 1946, (Club, Proces-Verbaux Assemblées du Conseil d'Administration du 9 janvier 1933 au 18 octobre 1945).
- 1019 Interview Sylvain Zucker, Brussel, 24 oktober 2000 en 9 februari 2001.
- 1020 Interview Hans Wins, Mortsels, 15 januari 2001.
- 1021 Verhandeling Gerhard Lilienthal, april 1989, (HRD, Documenten).
- 1022 Jo (Clio) Gérard (°Antwerpen, 1919); historicus en journalist, voorstander van de Belgische eenheid; auteur.
- 1023 *Vrai*, 8 augustus 1948.
- 1024 *Neptune*, 10 oktober 1925.
- 1025 Senator L. Van Berkelaere aan raad van bestuur Forminière, 3 oktober 1932 (MBZ, AA, 3e Dir.Gén.-Mines, nr. 1879 'Diamants').
- 1026 Lipschutz, voorzitter SBD en Bruyneel vice-voorzitter SBD aan raad van bestuur Forminière, 29 september 1932 (MBZ, AA, 3e Dir.Gén.-Mines, nr. 1879 'Diamants').
- 1027 *Vrai*, 18 juli 1948.
- 1028 *Handelsblad Antwerpen*, 4 april 1945.
- 1029 Romi Goldmuntz aan L. Opdebeeck, particulier secretaris van de eerste minister, 8 oktober 1946, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier F127/253E).
- 1030 CBD aan Segers, 2 juni 1948, (Kadoc, Fonds 'Paul W. Segers').
- 1031 Memorandum P.L. Herinx aan J. Roland Jacobs, vice-consul, American Consulate General Antwerp, 15 oktober 1948, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Consulate General, Antwerp, Belgium', Entry 'Antwerp Consulate General 1936-1949', Box 164, File 863.4).
- 1032 Pierre Wigny (°Luik, 1905-1986); doctor in de rechten; professor aan de universiteiten van Leuven en Namen; ambtenaar; christen-democratische minister van Koloniën (1947-1950); andere ministersposten en europarlementariër.
- 1033 *Vrai*, 7 november 1948.
- 1034 Lode Craeybeckx werd op 12 april 1947 burgemeester van Antwerpen.

- 1035 Albert Coppé (°Brugge, 1911-); doctor in de economie; professor economie aan de KUL; volksvertegenwoordiger (1946-1952); minister van Openbare Werken, Economische Zaken en Wederopbouw (1950-1952).
- 1036 Adolphe Rotti (-1966), de (niet joodse) voorzitter van de Diamantclub van november 1947 tot december 1966.
- 1037 *Volksgez.*, 19 juni 1952.
- 1038 De tentoonstelling 'het diamant', in *De Belgische diamantnijverheid*, juli 1948, 21ste jg., nr. 7, p. IV-XII.
- 1039 Verslag Miss Newt, Rozelaar Bros., s.d., (SOMA, AA 433 'Archief Carlo Segers').
- 1040 Notulen algemene vergadering Diamantclub, 1 december 1947, (Club, Correspondance Direction 1 mai 1946 – 30 novembre 1948).
- 1041 Notulen algemene vergadering Diamantclub, 1 december 1947, (Club, Correspondance Direction 1 mai 1946 – 30 novembre 1948).
- 1042 Verslag, 16 mei 1946, (BD, Verslagen 'Conseil d'Administration 1936-1946').
- 1043 Cayen op 9 maart 1943, Cattier op 4 februari 1946, Shaler op 11 december 1942 en Galopin op 28 februari 1944.
- 1044 Verslag algemene vergadering van de aandeelhouders op 22 oktober 1945, (Club, Correspondance 1 janvier 1945 – 31 décembre 1945).
- 1045 Interview David Urlik, Antwerpen, 20 februari 2003.
- 1046 Notulen vergadering Federatie, 6 mei 1946, (Club, Correspondance Direction 1 mai 1946 – 30 novembre 1948).
- 1047 Nutkewitz J., (Inleiding), 1904-1979 *Beurs voor Diamanthatel Antwerpen*, Antwerpen, 1979, p. 29.
- 1048 Notulen vergadering Federatie, 6 september 1946, (Club, Correspondance Direction 1 mai 1946 – 30 novembre 1948).
- 1049 Somers maakte tijdens de Schemeroorlog deel uit van het 'Bescherminingscomité voor den Diamanthatel en Nijverheid in België'.
- 1050 Henri Rolin (°Gent, 1891-1973); doctor in de rechten; professor aan de ULB; pacifist; gecoöpteerd senator (1932-1968); minister van Justitie (1946); minister van state (1948).
- 1051 Graaf Archibald Percival Wavell (°1883-1950); bevelhebber van de Britse legers in het Midden-Oosten en Zuid-Afrika (1939); dienst in Indië (1941); benoemd tot veldmaarschalk (1943).
- 1052 De tentoonstelling 'het diamant', in *De Belgische diamantnijverheid*, augustus 1948, 21ste jg., nr. 8, p. 1-3.
- 1053 Verslag Romi Goldmuntz, november 1940, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D72A 'Diamantnijverheid 1940-41').
- 1054 Spaak aan Campenhout en Gutt, 19 april 1941, (ARA, Dossiers van het kabinet van de ministeries van Financiën en Defensie, Schatkist WO2 Londen, 'Diamonds').
- 1055 Gutt aan Spaak, 9 september 1941, (ARA, Dossiers van het kabinet van de ministeries van Financiën en Defensie, Schatkist WO2 Londen, 'Diamonds').
- 1056 Huysmans aan Génicot, ministerie van Bevoorrading, Londen, 2 maart 1944, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D105 'Diamantnijverheid 1943-44').
- 1057 Huysmans, Goldmuntz en Schamisso aan Pierlot, 8 april 1944, (ARA, Bestuurlijke diensten eerste minister Londen, nr. 201 'Diamants').
- 1058 Burggraaf Paul Van Zeeland (°Soignies, 1893-1973); doctor in de rechten en politieke wetenschappen; andere diploma's; professor aan de KUL; vice-gouverneur van de Nationale Bank (1934-1935); katholiek volksvertegenwoordiger voor Brussel (1937-1939); gecoöpteerd senator (1946-1956); eerste minister (1935-1937); verschillende ministersposten; auteur.
- 1059 R. Goldmuntz aan Huysmans, eerste minister, 15 februari 1947, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier F127/253E).
- 1060 M. Buisse, Economische Sectie van de Studiedienst van het ministerie van Economische Zaken aan SBD, 2 mei 1946, (YV, Documenten SBD 'Thuiskomst diamantairs').

- 1061 L. Goldmuntz aan Huysmans, burgemeester, 20 juli 1945, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D54A).
- 1062 Fr. Osterrieth, voorzitter, J. De Winter, secretaris-generaal aan Spaak, 31 oktober 1945, (YV, Documenten SBD 'Thuiskomst diamantairs').
- 1063 Memorandum commissaris Paul Van Zeeland, 1 september 1945, (SOMA, AA 105 'Commissariat au Rapatriement').
- 1064 Proces-verbaal college van burgemeester en schepenen, 13 oktober 1944, (SAA, Modern archief, nr. 5461 'Secretariaat').
- 1065 W. Eekelers en F.T. Raeymaeker, Mayfair Hotel, Londen aan Institut de Change, Brussel, 31 oktober 1944, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').
- 1066 Bliss aan Secretary of State, 2 maart 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').
- 1067 Uit de Diamantnijverheid: Nieuwe Voorraad ruwe Diamanten te Antwerpen toegekomen, in *De Volksgazet*, 5 maart 1945.
- 1068 Zitting van 7 november 1944, (AMR, Fonds 'Regering Hubert Pierlot', nr 19, Film 4636, p. 408).
- 1069 W. Eekelers en F.T. Raeymaeker, Mayfair Hotel, Londen aan Institut de Change, Brussel, 31 oktober 1944, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').
- 1070 Dit betrof slijpbaar, ruwe industriediamant en vooral boort.
- 1071 Extracts of the Minutes of the twentieth meeting of the London Committee held in London, 3 april 1946, (KMMMA, Mijnarchieven van de afdeling Geologie, Archief 'Forminière', nr. 59B/1 'Sociétés Diamantaires Kasai', Map 'PV du London Committee').
- 1072 Charles Van Antwerpen, Parijs aan Raad van Bestuur van de Diamantclub, 2 november 1944, (Club, Lettres Direction Septembre 1944 – Avril 1946).
- 1073 CROMBOIS JEAN-FRANÇOIS, Camille Gutt 1940-1945. Les finances et la guerre, Bruxelles, 2000, p. 486.
- 1074 Max Buyse, Directeur ad interim, ministerie van Economische Zaken, Studiedienst, 19 februari 1945, (Club, Lettres Direction Septembre 1944 – Avril 1946).
- 1075 Notulen Vergadering Federatie, 24 oktober 1947, (Club, Correspondance Direction 1 mai 1946 – 30 novembre 1948).
- 1076 TIMBAL PAUL J., in *Belgian Trade Review*, februari 1948.
- 1077 KOCKELBERGH I., VLEESCHDRAGER E., WALGRAVE J, The Brilliant story of Antwerp diamonds, Deurne, 1992, p. 198.
- 1078 Interview David Urlik, Antwerpen, 1 maart 2000.
- 1079 Interview David Urlik, Antwerpen, 20 februari 2003.
- 1080 Untermans aan Huysmans, burgemeester, 20 juli 1945, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier D69A).
- 1081 (SAA, Modern archief, nr. 13/12, p. 296).
- 1082 Lagrou Pieter, Mémoires patriotiques et occupation nazie, Parijs, 2003, p. 240.
- 1083 CAESTECKER FRANK, A political focus on the reintegration of Jewish survivors into Belgian society, 1943-1947. How did the Belgian authorities deal with the extermination of half of 'its' Jewish population during the war? In *Bankier David*, Jeruzalem, Yad Vashem/Berghahn (ter perse).
- 1084 Problemen, in *Algemene Diamantbewerdersbond van België*, 13 juli 1946, nr. 26.
- 1085 TEITELBAUM-HIRSCH VIVIANE, Diamantaire. L'Univers & les coulisses d'une passion, Bruxelles, 2001, p. 10.
- 1086 Interview Sylvain Zucker, Brussel, 24 oktober 2000 en 9 februari 2001.
- 1087 Bliss aan Albert M. Doyle, Amerikaans consul-generaal, Amsterdam, 8 november 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 313, File 690 'Industrial diamonds').

- 1088 *De Volksgazet*, 2 december 1945.
- 1089 DTC aan Belgische eerste minister, 14 oktober 1946, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier F112/71).
- 1090 Directeur M. Spreutels, Buitenlandse Zaken aan Suetens, 9 april 1949, (MBZ, DA, Dossier 5799, nr. 15 'Diamants').
- 1091 (BD, Ledenboek en inschrijvingsfiches).
- 1092 Verslag, 15 november 1944, (BD, Verslagen 'Conseil d'administration 1936-1946').
- 1093 Numa Torczyner, Diamond Center aan Diamantclub, 23 mei 1945, (Club, Lettres Direction Septembre 1944 – Avril 1946).
- 1094 Verslag bestuursvergadering ADB, 19 september 1945, (Amsab A, Fonds 58 ADB, nr. 6-16 'Verslagen bestuur 6 sept. 31-31 dec. 48').
- 1095 Verslag Arthur J.C. Pauwels, Amerikaans consulaat-generaal, Antwerpen, 5 maart 1946, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Consulate General, Antwerp, Belgium', Entry 'Antwerp Consulate General 1936-1949', Box 136, File 863.4).
- 1096 Interview David Urlik, Antwerpen, 26 maart 2002.
- 1097 NUTKEWITZ J., Inleiding tot 1904-1979. Beurs voor Diamanthatel Antwerpen, Antwerpen, 1979, p. 29.
- 1098 VAN DOORSLAER RUDI, De vereffening van de Brüsseler treuhandgesellschaft (onuitgegeven onderzoeksresultaten van de Studiecommissie joodse goederen), Brussel, 1999.
- 1099 LAUREYS ERIC, 'De roof in de diamantsector.' De bezittingen van de slachtoffers van de jodenvervolg in België, Spoliatie, Rechtsherstel (Eindverslag van de Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945), Brussel, 2001, p. 95-118.
- 1100 Nota Granzow, ROGES, 22 maart 1946, (BA-BH, R121, nr. 674 'Industriediamantenbewirtschaftung').
- 1101 Advocatenbureau Cumming, Stanley, Truit & Cross aan Rossignol, 8 juli 1950, (Federatie, Archief 'Restitutie van geplunderde diamantairs', Map 'Correspondance ORE').
- 1102 Over de Amerikaanse politiek m.b.t. het bevrijde België, lees: Lagrou Pieter, US Politics of Stabilization in Liberated Europe. The view from the American Embassy in Brussels, 1944-6, in *European History Quarterly*, vol. 25, nr. 2, London, 1995, p. 209-246.
- 1103 De geallieerde bezettingstroepen konden de hand leggen op talrijke, door de Duitsers ontvreemde goederen. Rechthebbende landen kregen toestemming om op Duits territorium opzoeken te doen en over restitutie te onderhandelen. Hiertoe werd, krachtens het wetsbesluit van 16 december 1944, de Dienst voor Economische Recuperatie (DER) opgericht in het ministerie van Economische Zaken. De DER hield zich bezig met overdrachten en transacties na berovingen en ook ogenschijnlijk wettelijke verhandelingen. Hij diende er eveneens op te letten dat deze goederen niet in Duitse handen terecht kwamen. Het kwam er vooral op aan het land geen financiële schade toe te brengen en de economie snel weer in staat te stellen om de oorlogvoering voort te zetten.
- 1104 De Britse bezettingsautoriteiten in Duitsland (januari 1947), door Spanje (december 1947), door Portugal (september 1948).
- 1105 LAUREYS ERIC, 'Claim 13765B – Industrial Diamonds. De restitutie van industriediamanten aan de Belgische diamantsector en de grenzen van de Amerikaanse goodwill, 1945-1951,' in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 10, Brussel, 2002.
- 1106 Proces-verbaal vergadering van de raad ven beheer, 23 augustus 1951, (BIRB, DER, Map 'Raad van Beheer, 23 augustus – 20 december 1951').
- 1107 Rotti aan Rossignol, DER, 6 mei 1950, (Federatie, Archief 'Restitutie van geplunderde diamantairs', Map 'Correspondance ORE').
- 1108 Rapport van de vergadering van de Conseil des XX, 8 juni 1951, (Federatie, Archief 'Restitutie van geplunderde diamantairs', Map '1/Procédure d'indemnisation, 2/Conseil des XX, Constitution, Procès-verbaux').
- 1109 Verslag over de algemene vergadering der gespolieerden, 18 februari 1954, (Federatie,

Archief 'Restitutie van geplunderde diamantairs', Map '1/Procédure d'indemnisation, 2/Conseil des XX, Constitution, Procès-verbaux'.

- 1110 Rapport van de vergadering van de Conseil des XX, 1 september 1965, (Federatie, Archief 'Restitutie van geplunderde diamantairs', Map '1/Procédure d'indemnisation, 2/Conseil des XX, Constitution, Procès-verbaux').
- 1111 Interview Sylvain Zucker, Brussel, 24 oktober 2000 en 9 februari 2001: Jos Lens, voorzitter van de Diamantclub van juli 1945 tot november 1947, had zich in 1946 laten opmerken door zich tegen strengere controlemaatregelen door het *Diamond Office* te verzetten. Dat kwam omdat hij zelf de afspraken over de billijke diamantverdeling niet nagevolgd had. In 1947 verloor Lens het voorzitterschap van de Diamantclub aan Adolphe Rotti. Naar verluidt hield hij daar een zekere rancune jegens Rotti aan over. Toen Lens later ook nog uit de Diamantclub werd geschrapt wegens gesjoemel, werd Lens echt haatdragend. Het proces dat hij in 1966 tegen de Federatie aanspande, was slechts een rookgordijn. Het restitutedossier van Lens was het belangrijkste van alle. Toch eiste Lens een groter deel van het beschikbare geld. Zo slaagde hij erin om de hele schadeloosstellingoperatie stil te leggen. Na het overlijden van Lens in 1973 weigerde diens zoon de klacht in te trekken. Voorzitter Sylvain Zucker dreigde er toen mee hem de lokalen van de Club niet langer te verhuren. De zeer ontevreden zoon trok de klacht uiteindelijk in.
- 1112 Interview Sylvain Zucker, Brussel, 24 oktober 2000.
- 1113 Mission d'étude sur la spoliation des juifs de France (Commission Mattéoli), Rapport général, april 2000, p. 97.
- 1114 2de tienjaarlijks verslag 1950-1959, oktober 1962 (MEZ, DER).
- 1115 Rapport van de vergadering van de Conseil des XX, 4 mei 1959, (Federatie, Archief 'Restitutie van geplunderde diamantairs', Map '1/Procédure d'indemnisation, 2/Conseil des XX, Constitution, Procès-verbaux').
- 1116 Overzichtstabellen van het Wiedergutmachungsamt-1967, (Federatie, Archief 'Restitutie van geplunderde diamantairs', Map 'Schadeloosstelling, Wiedergutmachungsamt').
- 1117 3285,90 DM X 11,88, (Federatie, Archief 'Restitutie van geplunderde diamantairs', Individueel dossier nr. 82/1 D. R.).
- 1118 Uiteenzetting Eekelers, 16 november 1944, (SAA, Modern archief, nr. 5461 'Secretariaat').
- 1119 Bliss aan Secretary of State, 31 augustus 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').
- 1120 Ernest Oppenheimer aan Huysmans, 5 december 1945, (SAA, Modern archief, nr. 3470, nr. 19 'Bezoek van Sir Ernest Oppenheimer').
- 1121 *La Métropole*, 9 juli 1948.
- 1122 SHOR RUSSEL, Connections. A profile of diamond people and their history, 1993, p. 69.
- 1123 Verslag Arthur J.C. Pauwels, Amerikaans consulaat-generaal, Antwerpen, 18 juli 1946, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Consulate General, Antwerp, Belgium', Entry 'Antwerp Consulate General 1936-1949', Box 136, File 863.4).
- 1124 Uiteenzetting Albert Michielsens, raadslid VEV, 27 januari 1955, (SAA, Modern archief, nr. Kab 1344 'Kabinetsarchief burgemeester Lode Craeybeckx', nr. 428).
- 1125 Verslag ADB, december 1946, (Amsab A, Fonds 07 CESCO, nr. 1.5. ADB, nr. 13 'Stukken ministerie van Arbeid-Interdepartementale Commissie').
- 1126 *De Nieuwe Standaard*, 13-14 maart 1947.
- 1127 Caes, voorzitter van het nationaal paritair comité voor de diamantnijverheid, ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg aan P.W. Segers, schepen van Antwerpen, 9 juni 1947, (Kadoc, Fonds 'Paul W. Segers').
- 1128 CASSIERS ISABELLE, 'Belgian miracle' to slow growth: the impact of the Marshall Plan and the European Payments Union, in *Europe's post-war recovery*, Cambridge, 1995, p. 271, 286.
- 1129 F. Baudine, 22 september 1947 (MBZ, AA, 3e Dir. Gén.-Mines, nr. 1879 'Diamants').
- 1130 Federatie der Belgische Diamantbeurzen, 30 juni 1948, (AMVC, Archief Camille Huysmans, Dossier F127/253E).

- 1131 Uiteenzetting Eekelers, 16 november 1944, (SAA, Modern archief, nr. 5461 'Secretariaat').
- 1132 Bliss aan Secretary of State, Washington, 28 september 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').
- 1133 Bliss aan Secretary of State, 24 augustus 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').
- 1134 Bliss aan Secretary of State, Washington, 28 september 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').
- 1135 De pogingen om een wereldverbond op te richten, gaan terug tot 1894. Pas in 1905 kon tot de oprichting overgegaan worden. Het laatste congres vond plaats in Stuttgart in 1928. Daarna maakte de verwarring in de industrie, ten gevolge van de Duitse dumpingpolitiek, de werking van het Wereldverbond onmogelijk. Tijdens de oorlog stond het Wereldverbond onder het voorzitterschap van Henri Polak, die in Duitse gevangenschap overleed.
- 1136 Verslag Arthur J.C. Pauwels, Amerikaans consulaat-generaal, Antwerpen, 24 september 1946, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Consulate General, Antwerp, Belgium', Entry 'Antwerp Consulate General 1936-1949', Box 136, File 863.4).
- 1137 Bliss aan Secretary of State, Washington, 28 september 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').
- 1138 Louis Frankel, United Diamond Manufacturers Association Inc., New York aan Bliss, 26 oktober 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 313, File 690 'Industrial diamonds').
- 1139 MICHELSEN ALBERT, De diamanteconomie. Waarde, Prijs en Conjunctuur, Antwerpen, 1955, p. 77.
- 1140 RECHTER ALEXANDER, Diamonds. A Legal Perspective, Tel Aviv. s.d., p. 87.
- 1141 Commissie voor industriediamant aan minister van Koloniën, 19 december 1945, (MBZ, AA, 3e Dir. Gén.-Mines, nr. 1879 'Diamants').
- 1142 F. Baudine, 22 september 1947, (MBZ, AA, 3eme Direction Générale – mines / N1879 'Diamants').
- 1143 MINISTÈRE DES AFFAIRES ETRANGÈRES, Israel. Faits et chiffres, Ramat Gan, 1961.
- 1144 BRACHFELD SYLVAIN, Les relations entre la Belgique & Israël, Herzlia, 1994, p. 212: Michel-David Horowitz (*Amsterdam, 1883-1949); zionistisch militant; redacteur van het zionistische *Hatikwah*; lid van de Zionistische Federatie.
- 1145 VAN AMERONGEN JAAP, De diamantindustrie in Israël, in *De Belgische Diamantnijverheid*, nr. 12, december 1950, p. 6.
- 1146 THEODORE GREGORY, Ernest Oppenheimer and the economic development of South Africa, Oxford, 1962, p. 378-379.
- 1147 D. Van Lede, Belgisch consul te Johannesburg, 15 april 1943, (MBZ, DA, Dossier 4755 – nr. 272 'Matières premières et produits agricoles – Diamants').
- 1148 F. Baudine, 22 september 1947, (MBZ, AA, 3eme Direction Générale – mines / N 1879 'Diamants').
- 1149 Verslag van de beheerraadszitting, 12 maart 1946, (BD, Raad 1936-1946).
- 1150 Paul B. Verstraeten, minister van België, Havana aan Spaak, 6 juli 1946, (Club, Correspondance Direction 1 mai 1946 – 30 novembre 1948).
- 1151 De Clercq aan Spaak, (Club, Correspondance direction 1 mai 1946 – 30 novembre 1948).
- 1152 FEDERMAN DAVID, Diamonds and the Holocaust, in *Modern Jeweler*, mei 1985.
- 1153 Verslag bestuursvergadering ADB, 19 september 1945, 8 februari 1946, 21 februari 1947 (Amsab A, Fonds 58 ADB, nr. 6-16 'Verslagen bestuur 6 sept. 31-31 dec. 48').
- 1154 Zie: VAN DER LEEUW A.J., Brillanten für Görings Geburtstagsgeschenk, 's-Gravenhage, 1963; VAN DER LEEUW A.J., Die Käufe des Generalkommissars z.b. V. Fritz Schmidt, 's-Gravenhage 1963; VAN DER LEEUW A.J., Die Aktion Bozenhardt & Co., in: *Studies over Nederland in oorlogstijd*: Deel 1, 's-Gravenhage, 1972.
- 1155 Stanford Schewel, Economic Analyst, Amerikaans consulaat-generaal, Amsterdam, 24 oktober 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 313, File 690 'Industrial diamonds').

- 1156 AALDERS GERARD, Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog, Den Haag, 1999, p. 142.
- 1157 VAN DER LEEUW A.J., Die Aktion Bozenhardt & Co., in *Nederland in oorlogstijd*, nr. I, 's Gravenhage, 1972, p. 260.
- 1158 Op hetzelfde ogenblik werden in België de ruwe en industriediamanten in bewaring gegeven en werd de diamanthandel en -nijverheid ontjoodst.
- 1159 Stanford Schewel, Economic Analyst, Amerikaans consulaat-generaal, Amsterdam, 24 oktober 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 313, File 690 'Industrial diamonds').
- 1160 VAN DER LEEUW A.J., Die Aktion Bozenhardt & Co., in *Nederland in oorlogstijd*, nr. I, 's Gravenhage, 1972, p. 258, 262, 266.
- 1161 VAN DER LEEUW A.J., Die Aktion Bozenhardt & Co., in *Nederland in oorlogstijd*, nr. I, 's Gravenhage, 1972, p. 264, 267.
- 1162 Bericht Firma Bozenhardt & Co, 31 oktober 1945, (Archief Samuel Schachne, copies van documenten van het Nederlandse Centraal Joods Overleg).
- 1163 Veltjens aan Holstein, 5 april 1943, (AN, AJ40, nr. 72 'Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft', nr. 2 'Pierres précieuses').
- 1164 WANNENBURGH A.J., JOHNSON P., Diamond People, London, 1990, p. 145.
- 1165 Schewel, Amerikaans consulaat-generaal, Amsterdam, 24 oktober 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 313, File 690 'Industrial diamonds').
- 1166 KLEMMANN HEIN A.M., Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting, Boom, 2002, p. 73.
- 1167 Paul J. Timbal en Félix Walk, 26 april 1943, (Amsab A, Fonds 07 CESCO, nr. 1.5. ADB, nr. 29).
- 1168 Bliss aan Secretary of State, 31 augustus 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').
- 1169 *Modern Jeweler*, V.1985.
- 1170 Schewel, Amerikaans consulaat-generaal, Amsterdam, 24 oktober 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 313, File 690 'Industrial diamonds').
- 1171 Bliss aan Secretary of State, 31 augustus 1945, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 312, File 690 'Industrial diamonds').
- 1172 Archieven, tastbare goederen, claims, in *Tweede rapport van de Commissie van Onderzoek Liro-archieven* (Commissie Kordes), 9 december 1998, p. 56.
- 1173 L.C. Neary, Ambassadeur van België in 's Gravenhage aan van der Straten Waillet, 10 november 1948, (MBZ, DA, Film B383, nr. 692 'Diamants').
- 1174 Verslag Stark, secretaris DTC, Juni 1942, (HW, Documenten 'De Beers').
- 1175 Verslag Miss Newt, Rozelaar Bros., s.d., (SOMA, AA 433 'Archief Carlo Segers').
- 1176 Verslag Donald C. Bliss, commercieel attaché, Amerikaanse ambassade, Londen, 12 april 1944, (NARA CP, RG 84 'Records of the U.S. Embassy, London, England', Entry 2599a, Box 281, File 690 'Industrial diamonds and Diamond Committee').
- 1177 Abwicklungsbüro des früh. Planungsamt, 7 december 1946, (BA-BL, R3 'Reichsministerium Für Rüstung und Kriegsproduktion', nr. 201 'Bericht über die Bewirtschaftung von Industrie-Diamanten').
- 1178 Pierre Pucheu (°Beaumont-sur-Oise, 1899-1944); Nieuwe-Orde aanhanger; lid van de *Parti Populaire Français* (1934); staatssecretaris en minister van Binnenlandse Zaken in de Vichy-regering (1941-1943); voor collaboratie terechtgesteld in 1944.
- 1179 Uittreksels van de vergadering van het Diamond Committee (MEW) van 9 februari 1944, voorgelegd door Bliss, februari 1944, (NARA CP, RG 226 'Records of the OSS/Safehaven Operations and Related Matters/Washington Office-Items Previously Withheld', Entry 196, Box 47, File 110).
- 1180 Advocaat Albert Lilar aan Lucien May, Bedrijfsraad van de diamantnijverheid en -handel,

- 19 maart 1945, (ARA, Overtuigingsstukken proces Diamantcentrale, stukken Bedrijfsraad van de diamantnijverheid en -handel).
- 1181 A.R. Preston, Amerikaans consul-generaal te Antwerpen aan Secretary of State, 21 maart 1946, (NARA CP, RG 226 'Records of the OSS/Safehaven Operations and Related Matters/ Washington Secret Intelligence/Special Funds Records', Entry 183, Box 22, File 122).
- 1182 Amerikaanse ambassade te Brussel, 18 april 1946, (NARA CP, RG 226 'Records of the OSS/Safehaven Operations and Related Matters/ Washington Secret Intelligence/Special Funds Records', Entry 183, Box 23, File 124-5).
- 1183 LAUREYS ERIC, 'Claim 13765B – Industrial Diamonds. De restitutie van industriediamanten aan de Belgische diamantsector en de grenzen van de Amerikaanse goodwill, 1945-1951,' in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 10, Brussel, 2002, p. 133-134.
- 1184 Verslag bestuursvergadering ADB, 21 juni 1946, (Amsab A, Fonds 58 ADB, nr. 6-16 'Verslagen bestuur 6 sept. 31-31 dec. 48).
- 1185 Internationaal comité aan Somers, Diamantclub, 30 augustus 1949, (YV, Documenten SBD 'Onderzoek oorlogsschade').
- 1186 Dit deel bouwt voort getuigenissen en journalistieke analyses waarbij geenszins aanspraak gemaakt kan worden op empirische archiefanalyse.
- 1187 MABILLE XAVIER, TULKENS CHARLES-X., VINCENT ANNE, *La Société Générale de Belgique 1822-1997. Le pouvoir d'un groupe à travers l'histoire*, Bruxelles, 1997, p. 86, 96.
- 1188 Patrice Lumumba (*1925-1961), eerste minister van Kongo (1960-1961).
- 1189 BACQUELAINE DANIEL, WILLEMS FERDY, COENEN MARIE-THÉRÈSE, *Verslag van het parlementair onderzoek met het oog op het vaststellen van de precieze omstandigheden waarin Patrice Lumumba werd vermoord en van de eventuele betrokkenheid daarbij van Belgische politici*, dl. 1, Brussel, 2001, (Doc 50 0312/006), p. 16, 84, 132.
- 1190 DE BRUYN ODILE, *Inventaire des archives de la Société Minière du Bécéka, de la Société Minière de Bakwanga 'MIBA' et de Sibéka. Société d'Entreprise et d'Investissements (1919-1989)*, Bruxelles (in voorbereiding).
- 1191 Joseph-Désiré Mobutu (*Lisala, 1930-1997); president (1964-1997).
- 1192 MABILLE XAVIER, TULKENS CHARLES-X., VINCENT ANNE, *La Société Générale de Belgique 1822-1997. Le pouvoir d'un groupe à travers l'histoire*, Bruxelles, 1997, p. 101.
- 1193 Laurent Désiré Kabila (*Jadotville 1939-2001); president (1997-2001).
- 1194 ROCHE MARC, *Les pierres du Congo-Kinshasa excitent toutes les convoitises*, (internetsite CIDES, http://www.cides-congo.org/archives/2000/july/6/analyses_06juil.html, 6 juli 2000).
- 1195 HEUVELMANS JAN, *Illegale handel uit conflictgebieden voor het eerst bestraft*, 6 december 2004, (internetsite <http://www.politics.be/actueel/2986/>).
- 1196 BRUYLAND ERIK, *Antwerpse diamant één jaar na het VN-rapport. Wie gooide hier met stenen?* in *Trends*, 08 maart 2001.
- 1197 HRD, Progress Report, 1 november 2000.
- 1198 De Unie die op 20 december 2002 Verordening (EG) nr. 2368/2002 aannam, die de uitvoering van de Kimberleyprocercertificering door de Europese Unie regelt. EUROPESE UNIE, *Jaarlijks verslag over de mensenrechten*, 2003.
- 1199 De Diamond Task Force bestaat uit vertegenwoordigers van de politie, het Antwerps gerecht, de ministeries van Justitie, Economische Zaken, Financiën en Buitenlandse Zaken, Ontwikkelingssamenwerking en Buitenlandse Handel.
- 1200 BRUYLAND ERIK, *Wereldhandelscentrum voor diamant in crisis. Antwerpse diamant: stop het gekibbel!* in *Trends*, 21 april 2005.
- 1201 VAN DE BUNT HENK, *Diamanten – Whose best Friend?*, in *Tijdschrift voor Criminologie*, Themanummer Diamant, criminaliteit en conflict, *vg. 44, nr. 4, Amsterdam*, 2002, p. 325-326.
- 1202 WANNENBURGH A.J., JOHNSON P., *Diamond People*, London, 1990, p. 145, 163, 217.
- 1203 Vahram Barsamian, voorzitter van de Diamantclub 1969-70 en van de Federatie der Belgische Diamantbeurzen mei-november 1971).

- 1204 SHOR RUSSEL, *Connections. A profile of diamond people and their history*, 1993, p. 115-125, 196-198.
- 1205 BRUYLAND ERIK, *Juwelendistributie en 'Diamond Boulevard'. Het ultieme reddingsplan voor diamantstad Antwerpen*, in *Trends*, 21 april 2005.
- 1206 Interview David Urlik, Antwerpen, 20 februari 2003.
- 1207 SIEGEL DINA, *De Joodse gemeenschap en de Antwerpse diamantsector in historisch perspectief*, in *Tijdschrift voor Criminologie*, Themanummer Diamant, criminaliteit en conflict, jg. 44, nr. 4, Amsterdam, 2002, p. 338-350.
- 1208 'Les blessures entre juifs et Flamands existent depuis la guerre. Elles sont sans doute inconscientes aujourd'hui. Pourtant on ne partage pas les mêmes soucis, des visions différentes nous animent.' TEITELBAUM-HIRSCH VIVIANE, *Diamantaire. L'Univers & les coulisses d'une passion*, Bruxelles, 2001, p. 135.
- 1209 Burggraaf Gaston Eyskens ('Lier, 1905-1988); doctor in de politieke en de sociale wetenschappen; verschillende andere diploma's; professor aan de KUL; katholiek volksvertegenwoordiger en senator voor Leuven (1939-1970); verschillende ministersposten; eerste minister (1949-1950, 1958-1961, 1968-1972); auteur.
- 1210 FIJNOUT CYRILLE, *De criminologische relevantie van de studie van de (illegale) diamanthandel*, in *Tijdschrift voor Criminologie*, Themanummer Diamant, criminaliteit en conflict, jg. 44, nr. 4, Amsterdam, 2002.
- 1211 Antwerp World Diamond Centre. *Diamantfestival Antwerp*, 1973, p. 86.
- 1212 DENCKENS WARD, *Diamantsector heeft nood aan een bloeiende nijverheid*, in *De Financieel Economische Tijd*, 20 februari 2002.
- 1213 BRUYLAND ERIK, *Juwelendistributie en 'Diamond Boulevard'. Het ultieme reddingsplan voor diamantstad Antwerpen*, in *Trends*, 21 april 2005.
- 1214 Lees hierover: VANTHEMSCHE GUY, *De paradoxen van de staat. Staat en vrije markt in historisch perspectief (negentiende en twintigste eeuw)*, Brussel, 1998.
- 1215 TILMAN SAMUEL, *Les banquiers et la politique: incompatibilités?*, in *Patrons, gens d'affaires et banquiers. Hommage à Ginette Kurgan-van Hentenryk*, 2004, p. 357-380.
- 1216 THE ROYAL INSTITUTE OF INTERNATIONAL AFFAIRS, *World Production of Raw Materials*, in *Information Department Papers*, nr. 18b, London, 1941, p. vii.
- 1217 MOLLIN GERHARDT TH., *Die USA und der Kolonialismus. Amerika als Partner und Nachfolger der belgischen Macht in Afrika 1939-1965*, Berlin, 1996, p. 64.
- 1218 LEKIME FERNAND, *La mangeuse de cuivre. La saga de l'Union Minière du Haut-Katanga 1906-1966*, Bruxelles 1992, p.119.
- 1219 CROMBOIS JEAN-FRANÇOIS, *Camille Gutt 1940-1945. Les finances et la guerre*, Bruxelles, 2000, p. 308.

Bibliografie

- AALDERS GERARD, WIEBES CEES, *The Art of Cloaking Ownership. The Secret Collaboration and Protection of the German war Industry by the Neutrals the Case of Sweden*, Amsterdam, 1996.
- AALDERS GERARD, Berooid. *De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945*, Boom, Amsterdam, 2001.
- AALDERS GERARD, Roof. *De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Den Haag, 1999.
- ANTWERP WORLD DIAMOND CENTRE, *Diamantfestival Antwerp*, 1973.
- Archives britanniques concernant l'histoire de Belgique en 1940, in *Courrier hebdomadaire du Crisp*, n° 525-526, Bruxelles, juin 1971.
- ARDENNE R., *The German Exploitation of Belgium*, Washington, DC, 1942.
- ARSOM, *Le Congo belge durant la Seconde Guerre mondiale – Recueil d'études*, Bruxelles, 1983.
- AUSTIN A.C., MERCER MARION, *The Story of Diamonds*, Los Angeles, 1935.
- BACQUELAINE DANIEL, WILLEMS FERDY, COENEN MARIE-THÉRÈSE, *Verslag van het Parlementair onderzoek met het oog op het vaststellen van de precieze omstandigheden waarin Patrice Lumumba werd vermoord en van de eventuele betrokkenheid daarbij van Belgische politici*, dl. 1, Brussel, 2001.
- BAJOHR FRANK, *The Beneficiaries of "Aryanization": Hamburg as a Case Study*, (Internetsite http://www.yad-vashem.org.il/download/about_holocaust/studies/bajohr_full.pdf, 2003).
- BALTHAZAR HERMAN, *De Rijksadministratie: zorgenkind door verwaarlozing*, in *De Democratie Heruitgevonden. Oud en nieuw in politiek België, 1944-1950*, Leuven, 1995, p. 119-130.
- BALTHAZAR HERMAN, GOTOVITCH JOSÉ, *Camille Huysmans Documenten. C. Huysmans in Londen, Deel 7*, Antwerpen, 1978.
- BAUDHUIIN FERNAND, *Economic Problems of Liberated Belgium. Belgium in Transition*, in *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 247, Philadelphia, 1946, p. 26-29.
- BAUDHUIIN FERNAND, *Histoire économique de la Belgique 1945-1956*, Bruxelles, 1958.
- BAUDHUIIN FERNAND, *L'économie belge sous l'occupation 1940-1944*, Brussel, 1945.
- BAUDHUIIN FERNAND, *L'économie, in Histoire de la Belgique contemporaine. 1914-1970*, Bruxelles, 1974.
- BENNET GILL, *British policy towards enemy property during and after the Second World War*, in *History notes*, nr. 13, Londen, 1998.
- BLUMBERG GERD, *Die Zollverwaltung und die Devisenstelle im Dritten Reich*, in *Geschichte der Finanzverfassung und -verwaltung in Westfalen seit 1815*, Munster, 1998.
- BLOEMGARTEN SALVADOR, *Henri Polak, sociaal democraat 1868-1943*, Den Haag, 1996.
- BOUVEROUX JOS, *België uit Afrika? Rwanda, Boeroendi en Zaïre*, Antwerpen, 1994.
- BOWER TOM, *Nazi Gold. An impenetrable racket*, New York, 1998.
- BRACHFELD SYLVAIN, *Les relations entre la Belgique & Israël*, Herzlia, 1994.
- BRACHFELD SYLVAIN, *Uit vervolgen tijden. "Wetenswaardigheden" uit het Antwerps Joodse Archief*, Herzlia, 1987.
- BRADSHER GREG, *Holocaust Era Assets: A Finding Aid to Records at the National Archives*, College Park, MD, 1999.
- BRADSHER GREG, *Turning History into Justice: The Search for Records Relating to Holocaust-Era Assets at the National Archives*, Speech Delivered at the annual meeting of the Society of American Archivists, Pittsburgh, 1999.

- BRUYLAND ERIK, Antwerpse diamant één jaar na het VN-rapport. Wie gooide hier met stenen? In *Trends*, 08 maart 2001.
- BRUYLAND ERIK, Alles behalve schitterend. Antwerpse diamant raakt in de verdrukking, in *Trends*, 4 april 2002.
- BRUYLAND ERIK, Antwerpse diamant raakt in de verdrukking. De toekomst van Antwerpen is niet schitterend, in *Trends*, 4 april 2002.
- BRUYLAND ERIK, Juwelendistributie en 'Diamond Boulevard'. Het ultieme reddingsplan voor diamantstad Antwerpen, in *Trends*, 21 april 2005.
- BRUYLAND ERIK, Wereldhandelscentrum voor diamant in crisis. Antwerpse diamant: stop het gekibbel! in *Trends*, 21 april 2005.
- BUYST ERIC, CASSIERS ISABELLE, HOUTMAN-DE SMET HELMA, KURGAN-VAN HENTENRYK GINETTE, VAN MEERTEN MICHELANGELO, VANTHEMSCHE GUY, Coördinatie Van Der Wee Herman, De Generale Bank 1822-1997, Tielt, 1997.
- CAESTECKER FRANK, A political focus on the reintegration of Jewish survivors into Belgian society, 1943-1947. How did the Belgian authorities deal with the extermination of half of "its" Jewish population during the war? In Bankier David, Jeruzalem, (ter perse).
- CAESTECKER FRANK, Holocaust Survivors in Belgium 1944-1949 - Belgian Refugee Policy and the tragedy of the Endlösung, in *Tel Aviver Jahrbuch für Deutsche Geschichte*, nr. XXVII, 1998, p. 353-381.
- CAESTECKER FRANK, Joodse vluchtelingen in West-Europa voor en na de Holocaust (1933-1950), in *Driemandelijks Tijdschrift van de Auschwitz-Stichting*, nr. 66, 2000.
- CAESTECKER FRANK, Ongewenste gasten. Joodse vluchtelingen en migranten in de jaren dertig, Brussel, 1993.
- CAHEN L., Contributions à l'histoire du rôle des pouvoirs publics dans l'effort minier de guerre du Congo belge (1940-1945), in *Le Congo Belge durant la Seconde Guerre Mondiale Recueil d'études*, Bruxelles, 1983, p. 89-129.
- CASSIERS ISABELLE, 'Belgian miracle' to slow growth: the impact of the Marshall Plan and the European Payments Union, in *Europe's post-war recovery*, Cambridge, 1995.
- CASSIERS ISABELLE, Croissance, crise et régulation en économie ouverte. La Belgique entre les deux guerres, Bruxelles, 1992.
- CAYEN ALPHONSE, Le diamant au Congo belge et à Anvers, in *L'illustration Congolaise*, Bruxelles, 1930.
- CAYEN ALPHONSE, Le Diamant au Congo et à Anvers in *L'illustration Congolaise*, Bruxelles, 1927.
- CHAMBERS JONES REG., Bless 'Em All Aspects of the War in North West Wales 1939-1945, Wrexham, 1995, p. 60-61.
- Collaborateurs en milliarden gestolen diamanten, 1946.
- COLLARD PIERRE, L'effort de guerre du Congo Belge dans le domaine minier (1940-1945) au départ des fonds d'archives Albert de Vleeschauwer et Maurice Sluys, seminarieverhandeling UCL, 1994.
- COOLSAET RIK, België en zijn buitenlandse politiek, 1830-2000, leuven, 2001.
- CORNELIS H.A.A., Belgisch Congo en Ruanda-Urundi tijdens de Tweede Wereldoorlog. De economische en financiële situatie. in *Le Congo Belge durant la Seconde Guerre Mondiale Recueil d'études*, Bruxelles, 1983, p. 51-88.
- COTTENIER JO, De Boosere Patrick, Gounet Thomas, La Société Générale 1822-1992, Berchem, 1989.
- CROMBOIS JEAN-FRANÇOIS, Camille Gutt 1940-1945. Les finances et la guerre, Bruxelles, 2000.
- CROMBOIS JEAN-FRANÇOIS, Les milieux d'affaires et le gouvernement de Londres, in *Jours de Guerre*, n° 16,17,18, Bruxelles, 2000, p. 235-265.
- DAVID FEDERMAN, Diamonds and the Holocaust, *Modern Jeweler*, mei 1985.
- DE BELLEFROID DIANE, The Commission pour l'Etude des Problèmes d'Après-Guerre (CEPAG) 1941-1944, in *Europe in Exile - European Exile Communities in Britain 1940-45*, Oxford, 2001, p. 121-133.
- DE BRUYN ODILE, Histoires de diamants... la Société Minière du Bécéka au Congo Belge (1919-1961), p. 125 (in voorbereiding).

- DE BRUYN ODILE, Inventaire des archives de la Société Minière du Bécéka, de la Société Minière de Bakwanga "MIBA" et de Sibéka. Société d'Entreprise et d'Investissements (1919-1989) (Archives Générales du Royaume), Bruxelles (in voorbereiding).
- DE JONGHE ALBERT, De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel (1942-1944). Eerste Deel: De Sicherheitspolizei in België, in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, nr 3, Brussel, 1974, p. 9-82.
- DE JONGHE ALBERT, Berchtesgaden (19 november 1940) voorgeschiedenis, inhoud en resultaat, in *Res Publica*, nr. 1, 1978, p. 41-54.
- DE JONGHE ALBERT, De vestiging van een burgerlijk militair bestuur in België en Noord-Frankrijk; de sotbespreking in het Führerhauptquartier 12 juli 1944, in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, 1970, nr. 1, p. 69-132.
- DELANDSHEERE P., OOMS A., La Belgique sous les nazis, Bruxelles, 1946-1947.
- DELIUS WALTER, Als deutscher Stadtkommissar in Antwerpen 1940/1941 (onuitgegeven memoires).
- DE MEULDER BRUNO, De kampen van Kongo. Arbeid, kapitaal en rasveredeling in de koloniale planning, Amsterdam/Antwerpen, 1996.
- DENCKENS WARD, Diamantsector heeft nood aan een bloeiende nijverheid, in *De Financieel Economische Tijd*, 20 februari 2002.
- DENOËL THIERRY (Ed.), Le nouveau dictionnaire des Belges, Bruxelles, 1992.
- DENUIT D., Le Congo champion de la Belgique en guerre, Bruxelles, s.d.
- DEVOS GRETA, ELEWAUT GUY, CMB 100. Un siècle d'engagement maritime 1895-1995, Tielt, 1995.
- DE WEVER BRUNO, Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde, het VNV 1933-1945, Gent, 1994, p. 360-437.
- DE WEVER BRUNO, GUNST PETRA, Van Kamerleden en burgemeesters, in *De Democratie Heruitgevonden. Oud en nieuw in politiek België, 1944-1950*, Leuven, 1995, p. 69-90.
- DE WEVER BRUNO, La collaboration en Flandre, in *Collaboration, répression. Ce passé qui résiste*, Bruxelles, 2002, p. 39-48.
- DICKSCHEN BARBARA, 1935: een opleiding voor diamantbewerkers in Brussel, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Herinnering*, nr. 4, 2002, p. 27-42.
- DIENSTEN VAN DE EERSTE MINISTER, De bezittingen van de slachtoffers van de jodenvervolgving in België. Spoliatie. Rechtsherstel. Bevindingen van de Studiecommissie, Eindverslag van de studiecommissie, 2001.
- DONNISON F.S.V., Civil Affairs and Military Government - North-West Europe, London 1961, p. 112-123.
- EIZENSTAT STUART, U.S. and Allied Efforts to recover and Restore Gold and Other Assets Stolen or Hidden by Germany During World War II, 1997.
- EMMERIK SAM, De Duitsers stalen voor milliarden Diamant te Antwerpen, tijdens de bezetting (De diamantnijverheid tijdens de bezetting). Antwerpen, 1945.
- EPSTEIN EDWARD JAY, Have you ever tried to sell a diamond, in *The Atlantic Monthly*, 16 februari 1982.
- EPSTEIN EDWARD JAY, The diamond invention, 1981, (Internetsite Edward Jay Epstein, <http://edward-jayepstein.com/diamondz.htm>, 1 september 2001).
- EPSTEIN EDWARD JAY, The Rise and Fall of Diamonds: The Shattering of a Brilliant Illusion, New York, 1982.
- EUROPESE UNIE, Jaarlijks verslag over de mensenrechten, 2003.
- EVEN ZOHAR CHAIM, Diamonds - General developments, (Internetsite <http://www.diamondsinfo.com/bnib.htm>, 2000).
- EVEN ZOHAR CHAIM, Editorial view, in UN/MFI Group Diamond Editor, 1996 (internet).
- FARRELL-ROBERTS JANINE, Blood stained diamonds. A worldwide diamond investigation, Bristol, 2001.
- FEDERMAN DAVID, Diamonds and the Holocaust, *Modern Jeweler*, mei 1985.

- FIJNOUT CYRILLE, de criminologische relevantie van de studie van de (illegale) diamanthandel, in *Tijdschrift voor Criminologie, Themanummer Diamant, criminaliteit en conflict*, jg. 44, nr. 4, Amsterdam, 2002.
- FISHER ANTHONY & DAVID, Colonel Z. The Secret Life of a Master of Spies, New York, 1985.
- FORMINIÈRE, Forminière 1906-1956, Cuppers, Bruxelles, 1956.
- FORMINIÈRE, Le diamant au Congo belge, 1946.
- FORMINIÈRE, Statuts, Bruxelles, 1937.
- FOUTRY VITA, Belgen in Kongo 1920-1940 Immigratiepolitiek - Profiel - Reactie op de gebeurtenissen in 1940, Licentieverhandeling RUG, Gent, 1981.
- FREY OSIAS, Romi Goldmuntz. Vijftig jaren zelfstandig ondernemer in het diamantbedrijf, in *De Belgische Diamantnijverheid*, nr. 12, december 1950, p. 1-3.
- GELDOLF WIM, Camille Huysmans en het joodse volk. Een vriendschap voor het leven, in *Bijdragen tot het Camille Huysmansonderzoek*, Antwerpen, 1971, p. 211-256.
- GÉRARD LIBOIS JEAN, GOTOVITCH JOSÉ, L'an 40 La Belgique occupée, Brussel, 1971.
- GILLET FLORENCE, La 'Mission Cauvin' ou la propagande coloniale du gouvernement belge aux Etats-Unis pendant la Seconde Guerre Mondiale, licentiaatsverhandeling ULB, Bruxelles, 2003.
- GILLINGHAM J., Geld maken in oorlogstijd. Economische collaboratie 1940-1945, Leuven, 1979.
- GORIS PAUL, Developments in Diamond Financing, in *Antwerpse Diamantbank*, 1997, (internetsite www.diamondconsult.com/TACY-Articles/1997ARCH/NOV15971.html, 2002).
- GOSEWINKEL DIETER, Legal Instruments of Economic Policy in National Socialism until the Second World War, (seminarieverhandeling Society for European Business History, Business and Economic Regime Change in the Interwar Period), Berlin, 2000.
- GOTOVITCH JOSÉ, BALACE FRANCIS, Militärverwaltung, in *Jours de guerre*, Vol. I, Bruxelles, 1991.
- GOTOVITCH JOSÉ, Camille Huysmans documenten. De Belgische socialisten in Londen, Deel 8, Antwerpen, 1981.
- GOTOVITCH JOSÉ, Camille Huysmans et la Seconde Guerre Mondiale. Londres 1940, in *Bijdragen tot het C. Huysmansonderzoek*, Antwerpen, 1971.
- GOTOVITCH JOSÉ, Des 'magnats capitaliste' aux 'patrons patriotes'. Communistes et patronat sous l'occupation, in *Patrons, gens d'affaires et banquiers. Hommage à Ginette Kurgan-van Hentenryk*, 2004, p. 381-394.
- GOTOVITCH JOSÉ, KESTELOOT CHANTAL, Collaboration, répression. Ce passé qui résiste, Bruxelles, 2002.
- GRANT WYN, NEKKERS JAN, VAN WAARDEN FRANS (ED.), *Organising Business for War. Corporatist Economic Organisation during the Second World War*, New York, Oxford 1991.
- GREGORY THEODORE, Ernest Oppenheimer and the economic development of South Africa, Oxford, 1962.
- GRIFFIOEN PIM, ZELLER RON, La persécution des juifs en Belgique et aux Pays-Bas pendant la Seconde Guerre Mondiale. Une analyse comparative, in *Cahiers de l'histoire du Temps Présent*, 1998, nr. 5, p. 73-132.
- GROPMAN ALAN L., Mobilizing U.S. Industry in World War II, 1996, (internetsite <http://www.ndu.edu/inss/macnair/mcnair50/m50c4.html>, 2003).
- GYÖRGY RÁNKI, The Second World War and the economy a comparative approach, in *International Congress of Historians*, Stuttgart, 1985.
- HARDEWIJN ANDRÉ, Tussen sociale rechtvaardigheid en economische efficiëntie: een halve eeuw fiscaal beleid in België (1914-1962), Brussel, 2003.
- HARRINGTON DALE, Mystery man: William Rhodes Davis, Nazi agent of influence, Washington, 1999.
- HARRISON MARK, The Economics of WWII An overview, in *The Economics of War II. Six Great Powers in International Comparison*, Londen, 1998.

- HASENDONCKX GERRIT, *Diamantbewerken van stad naar platteland. Technische en sociaal-economische evolutie van de diamantbewerking in de provincie Antwerpen, 1894-1939*, (licentiaatsverhandeling UG), Gent, 1975.
- HASQUIN HERVÉ, *Dictionnaire d'Histoire de Belgique. Les hommes, les institutions, les faits, le Congo Belge et le Ruanda-Urundi*, Namur, 2000.
- HUUEVELMANS JAN, *Illegale handel uit conflictgebieden voor het eerst bestraft*, 6 december 2004, (internetsite <http://www.politics.be/actueel/2986/>).
- HILBERG RAOUL, *The destruction of the European jews*, New York, 1985.
- HILLEN RAF, *Joods-Belgische verhoudingen in de Antwerpse diamantindustrie 1914-1940*, licentiaatsverhandeling KUL, Leuven, 1999.
- HILLEN RAF, *Joodse diamantairs, Volksverweer en de boycotactie in de jaren dertig*, (Uiteenzetting op Studiedag over de geschiedenis van de diamantnijverheid, 17 november 2000).
- HOOKS GREGORY, *The United States of America: the Second World War and the retreat from New Deal Era Corporatism*, in *Organising Business for War. Corporatist Economic Organisation during the Second World War*, New York, Oxford 1991, p. 75-106.
- HORVAT STANISLAS, *Le déroulement des procès d'inciviques devant les juridictions militaires en 1944-1949*, in *Répression et archives judiciaires: problèmes et perspectives* (Dossier Bulletin du CEGES), n° 38, 2003, p. III-XXIII.
- HRD, *Progress Report*, 1 november 2000.
- HUNIN JAN, *Het enfant terrible Camille Huysmans 1871-1968*, Meulenhoff, Amsterdam, 1999.
- HUYSE LUC, DHONDT STEVEN, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952*, Leuven, 1991.
- HUYSE LUC, HOFACK KRIS, *De democratie heruitgevonden Oud en nieuw in politiek België 1944-1950*. Halewyck, Leuven, 1995.
- HUYSE LUC, HOFACK KRIS, *De afrekening met de vrienden van de vijand*, in *De Democratie Heruitgevonden. Oud en nieuw in politiek België, 1944-1950*, Leuven, 1995, p. 27-44.
- HUYSE LUC, *Ongelijke wegen van herstel? België en Nederland in de eerste jaren na de oorlog*, in *Ons erfdeel*, 40ste jg., Nr. 3, 1997, p. 341-350.
- HUYSE LUC, SABBE HILDE, *De magistratuur na de oorlog*, in *De Democratie Heruitgevonden. Oud en nieuw in politiek België, 1944-1950*, Leuven, 1995, p. 131-150.
- HUYSMANS CAMILLE, *De Diamant Industrie*, in *International Diamond Directory, 1946*, New York, 1946.
- International Diamond Directory*, New York, 1946.
- Jan Brans' kennismaking met de Spaanse gevangenis, in *Broederband*, nr 12, jg 23, december 1987.
- JARAUSCH KONRAD H., *Students, Society and Politics in Imperial Germany. The Rise of Academic Liberalism*, Princeton, 1982.
- JAUMAIN SERGE, *Jalons d'un parcours patronal. Emile Bernheim de l'Innovation à... la promotion de la paix*, in *Patrons, gens d'affaires et banquiers. Hommage à Ginette Kurgan-van Hentenryk*, 2004, p. 307-328.
- JOYE PIERRE, *Les trusts en Belgique La concentration capitaliste*, Bruxelles, 1964.
- KERSHAW IAN, *The nazi dictatorship*, London, 1985.
- KINGREEN MONICA, *Hanauer Banken im Besitz jüdischer Familien – Zwischen Emanzipation und 'Arisierung' (1835-1935)*, in *Unser Geld – Von römischen Denar zum Euro – 2000 Jahre Geldgeschichte*, Hanau, 2000.
- KINSBERGEN ANDRIES, *Antwerpen, Briljant aan de top in de diamantwereld*, Antwerpen, 1984.
- KINSBERGEN A., NUTKEWITZ J., WALGRAVE J., AMELINCKX S., VAN CAUWENBERGH G., GUNZBURG JOSE, LEVY L., CASSIERS W., OPPENHEIMER PHILIP, 1904-1979. *Beurs voor Diamanthandel Antwerpen*, Antwerpen, 1979.
- KINSBERGEN ANDRIES, *Voorwoord*, in *Diamantfestival. Antwerp World diamond center*, Antwerpen, 1973.

- KLEMANN HEIN A.M., Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting, Boom, 2002.
- KOCH WILFRIED, Educating the right: Fichte Society and Fichte colleges in the Weimar republic, in *German History* (XII), nr. 1, 1994.
- KOCKELBERGH IRIS, Vleeschdrager Eddy, Walgrave Jan, The Brilliant story of Antwerp diamonds, Deurne, 1992.
- KOULISCHER GRÉGOIRE, Belgian-American Relations 1944-1945, in *Belgium in Transition. The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 247, Philadelphia, 1946, p. 171-178.
- KURGAN-VAN HENTENRYK GINETTE, Gouverner la Générale de Belgique. Essai de biographie collective, Bruxelles, 1996.
- KURGAN-VAN HENTENRYK GINETTE, JAUMAIN SERGE, MONTENS VALÉRIE, Dictionnaire des patrons en Belgique, Bruxelles, 1996.
- KURGAN-VAN HENTENRYK GINETTE, La Belgique et le Plan Marshall. Les négociations belgo-américaines juin 1947-juillet 1948, in *Le Plan Marshall et le relèvement économique de l'Europe* (Colloque tenu à Bercy les 21, 22 et 23 mars 1991), 1993, p. 69-86.
- KURGAN-VAN HENTENRYK GINETTE, La Société Générale de Belgique et le financement de l'Industrie 1870-1950, in *Banques et entreprises de l'Ouest, XIXe-XXe siècles: aspects nationaux et régionaux*, 2000, p. 199-221.
- KURRELS J.C., in *De Belgische Diamantnijverheid*, december 1947, nr. 12.
- LAGROU PIETER, Mémoires patriotiques et occupation nazie, Paris, 2003.
- LAGROU PIETER, US Politics of Stabilization in Liberated Europe. The View from the American Embassy in Brussels, 1944-6, in *European History Quarterly*, vol. 25, nr. 2, London, 1995, p. 209-246.
- LAMMERS CORNELIS J., Conquest and Corporation, in *Organising Business for War, Corporatist Economic Organisation during the Second World War*, New York, Oxford, 1991, p. 225-270.
- LAUREYS ERIC, Claim 13765B - Industrial Diamonds De restitutie van industriediamanten aan de Belgische diamantsector en de grenzen van de Amerikaanse goodwill, 1945-1951, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, Nr. 10, november 2002, p. 129-152.
- LAUREYS ERIC, De beroving van de joodse diamantairs in Antwerpen, 1940-1944. Belangen van de Duitse oorlogsindustrie versus ontjoodsingspolitiek? in *Bijdragen tot de eigentijdse geschiedenis*, nr. 7, Brussel, 2000, p. 149-187.
- LAUREYS ERIC, De joodse diamantdiaspora en de Antwerpse diamantindustrie 1940-1945. in *Thuisfront. Oorlog en economie in de twintigste eeuw* (14de jaarboek van het NIOD), Zutphen, 2003, p. 179-191.
- LAUREYS ERIC, De recuperaties en vergoedingen in de diamantsector, in *De bezittingen van de slachtoffers van de jodenvervolgving in België, Spoliatie, Rechtsherstel* (Eindverslag van de Studiecommissie Joodse Goederen), 2001, p. 288-307.
- LAUREYS ERIC, De roof in de diamantsector, in *De bezittingen van de slachtoffers van de jodenvervolgving in België, Spoliatie, Rechtsherstel* (Eindverslag van de Studiecommissie Joodse Goederen), Brussel, 2001, p. 95-118.
- LAUREYS ERIC, The Plundering of Antwerp's Jewish Diamond Dealers, 1940-1944. In: Symposium Proceedings of 'Confiscation of Jewish Property in Europe 1933-1945 New Sources and Perspectives', Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Memorial Museum, Washington, 2003, p. 57-74.
- LAUREYS VÉRONIQUE, L'attitude du gouvernement belge en exil à Londres envers les juifs et la question juive pendant le Seconde Guerre Mondiale, in *Les juifs de Belgique de l'immigration au génocide 1925 / 1945*, Bruxelles, 1994, p. 137-152.
- LEFEBVRE FRANÇOIS-XAVIER, Intoduction notice biographique Fernand Van Langenhove (archives CEGES) Bruxelles, 2002, p. 7.
- Le Congo dans la guerre. Les accords tripartites Belgique-Grande-Bretagne-Etats-Unis (CRISP), Bruxelles, 1977, p. 56.

- Le Petit Robert, Paris, 2000.
- LEKIME FERNAND, La mangeuse de cuivre. La saga de l'Union Minière du Haut-Katanga 1906-1966, Bruxelles 1992.
- LIBERMANN, KOPPEL, Les Juifs dans l'industrie et le commerce belge. L'industrie et le commerce diamantaire belge, Bruxelles, 1935.
- LORENZ-MEYER MARTIN, Dissertation Prospectus, Tentative Title: "The Safehaven Program: An Abortive Attempt to Account for Nazi Actions?", 2003.
- LOUIS ROGER W.M., Colonial Appeasement, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 1971, p. 1175-1195.
- LUYTEN DIRK, Burgers boven elke verdenking. Vervolging van de economische collaboratie in België tijdens de Tweede Wereldoorlog, Brussel, 1996.
- LUYTEN DIRK, Hemmerijcks Rik, Achiel Van Acker, architect van de Belgische Welvaartstaat, in *Facetten van 100 jaar politieke, economische en sociale geschiedenis*, Brussel, 2000, p. 19-46.
- LUYTEN DIRK, Het centrum Lippens: een Belgische Nieuwe Orde in een nazistisch Europa? in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, nr. 71, 1993, p. 875-912.
- LUYTEN DIRK, Het corporatisme bij de katholieken en de christelijke en socialistische vakbonden in België (1930-1940). Een verkenning, licentieverhandeling VUB, Brussel, 1985.
- LUYTEN DIRK, Ideologie en praktijk van het corporatisme tijdens de Tweede Wereldoorlog in België. Brussel, 1997.
- LUYTEN DIRK, Ideologisch debat en politieke strijd over het corporatisme tijdens het interbellum in België (Verhandeling van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren 159). Brussel, 1996.
- LUYTEN DIRK, Les poursuites contre la collaboration économique: "une farce?", in *Jours de Guerre*, Bruxelles, 2001, n° 22-24, p. 184-211.
- LUYTEN DIRK, The 'Policy of the Lesser Evil': Corporatist Economic Organisation in Belgium, in *Organising Business for War. Corporatist Economic Organisation during the Second World War*, New York, Oxford, 1991, p. 168-172.
- LUYTEN DIRK, Wetgevende initiatieven met betrekking tot bedrijfsorganisatie in de jaren dertig en onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog in België. Een vergelijking, Licentieverhandeling VUB, Brussel, 1986.
- MABILLE XAVIER, TULKENS CHARLES-X., VINCENT ANNE, La société Générale de Belgique 1822-1997. Le pouvoir d'un groupe à travers l'histoire, Bruxelles, 1997.
- MACQUEEN MICHAEL, The Conversion of Looted Jewish Assets to Run the German War Machine, in *Holocaust and Genocide Studies*, Vol. 18, Nr. 1, Washington, 2004, p. 27-45.
- MARRUS MICHAEL, The Holocaust in History, London, 1989, p. 27-28.
- MARTIN DIRK, Liberalen in het verzet: casus Antwerpen, in *1940 België Een maatschappij in crisis en oorlog*, Brussel 1993, p. 497-522.
- MEYER AHLRICH., Die Deutsche Besatzung in Frankreich 1940-1944. Widerstandsbekämpfung und Judenverfolgung, Darmstadt, 2000.
- MEINEN INSA, L'occupant et l'AJB (voorbereiding artikel), Brussel, 2004.
- MERTENS TINNE, Overleg en strijd in de Antwerpse diamantwijken en het Kempische platteland. De arbeidersbewegingen in de diamantnijverheid 1935-1950, licentiaatsverhandeling KUL, Leuven, 2000.
- MEYNAUD JEAN, Structures économiques de la Belgique - Morphologie des groupes financiers, Bruxelles, 1962.
- MICHIENSEN ALBERT, De diamanteconomie. Waarde, Prijs en Conjunctuur, Antwerpen, 1955.
- MICHIENSEN ALBERT, De syndicale beweging in het diamantbedrijf, Antwerpen, 1953.
- MICHMAN DAN, From "Turquoise, Sapphire and Diamond" to "Mazal U'brachah": Jews in the Diamond Trade in Modern History, in *Study Sheet on the Weekly Torah Portion*, No. 172, Bar-Ilan, Parashat Tezaveh 5757.

- MILLER JAMES EDWARD, La conduite de la guerre économique aux USA, organisation, sources et bibliographie, in *Cahiers de l'histoire de la Seconde Guerre mondiale*, Bruxelles, 1976, p. 203-220.
- MILLER MERVYN, Letchworth: The First Garden City, Phillimore, 1993.
- MILWARD ALAN, The Reconstruction of Western Europe. 1945-51, Berkeley / Los Angeles, 1984, p. 527.
- MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES, Israël. Faits et chiffres, Ramat Gan, 1961.
- MINISTÈRE DES COLONIES, Le Diamant, Bruxelles, 1942.
- MOELLER DE LADDERSOUS ALFRED, Le diamant du Congo Belge, in *Bulletin de la Banque Centrale du Congo Belge et du Ruanda-Urundi*, nr. 3, Leopoldville, maart 1954, p. 89-110.
- MOLLIN GERHARDT TH., Die USA und der Kolonialismus. Amerika als Partner und Nachfolger der belgischen Macht in Afrika 1939-1965, Berlin, 1996.
- MORELLI ANNE, Patrons issus de l'immigration: quelques réflexions méthodologiques, in *Patrons, gens d'affaires et banquiers. Hommage à Ginnette Kurgan-van Hentenryk*, 2004, p. 299-306.
- MOULAERT A., L'industrie du diamant en 1952. Belgique Coloniale et Commerce International, Bruxelles, 1953.
- NEESE ROGER, La production mondiale du diamant, verhandeling, Koloniale Universiteit Antwerpen, 1938.
- NEFORS PATRICK, De Galopin-doctrine, de Emissiebank en de industriële "collaboratie" in de Tweede Wereldoorlog, doctoraatsthesis KUL, Leuven, 1999.
- NEFORS PATRICK, Industriële collaboratie in België. De Galopindoctrine, de emissiebank en de Belgische industrie in de Tweede Wereldoorlog, Leuven, 2000.
- NEWBURY COLIN, The Diamond Ring: Business, Politics, and Precious Stones in South Africa, 1867-1947, New York, 1989.
- NUTKEWITZ J., Inleiding tot 1904-1979. Beurs voor Diamanthehandel Antwerpen, Antwerpen, 1979, p. 27-31.
- OSTERRIETH FRÉDÉRIC, The Battle of Supplies, in *Belgium in Transition. The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 247, Philadelphia, 1946, p. 43-46.
- OVERY RICHARD J., Goering the 'iron man', London, 1984.
- PAPELEUX L., Services secrets allemands et diamants anversois, in *Le Soir*, 23 juli 1974.
- PIKETTY CAROLINE, DUBOIS CHRISTOPHE, LAUNAY FABRICE (Mission d'étude sur la spoliation des Juifs de France), Guide des recherches dans les archives des spoliations et des restitutions, Paris, 2000.
- POUILLARD VÉRONIQUE, Hirsch & Cie. Bruxelles, 1869-1962, Bruxelles, 2000.
- RECHTER ALEXANDER, Diamonds A Legal Perspective, Tel Aviv, s.d.
- REICHSGRUPPE INDUSTRIE, Der Aufbau der Gewerblichen Wirtschaft, in *Einzeldarstellungen. Gliederung der Reichsgruppe Industrie*, Leipzig, 1941.
- RIJNDERS K.S.A., Industriële wedijver. De diamantindustrie in Amsterdam en Antwerpen tussen 1850-1950, onafgewerkte doctoraatsthesis Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 2000.
- ROBERTS JANINE, Glitter & Greed The Secret World of the Diamond Cartel, New York, 2003.
- ROCHET BÉNÉDICTE, L'administration belge dans l'Entre-deux-guerres, (Onderzoeksverslag SOMA), 2003.
- ROCKWELL F.G., in *Financial Times*, Londen, 6 februari 1945.
- ROFFMAN STEVE, Natural Diamonds from Mines to Machines, Uiteenzetting op Intertech2000, Vancouver, juli 2000.
- ROTHBARD MURRAY N., Are Diamonds Really Forever? in *The Free Market*, Vol. 10, nr 11, Auburn, 1992.

- SAERENS LIEVEN, *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tielt, 2000.
- SANDKÜHLER THOMAS, Von der Gegnerabwehr zum Judenmord. Grenzpolizei und Zollgrenzschutz im NS-Staat, in *Beiträge zur Geschichte des Nationalsozialismus*, nr. 16, Bielefeld, 2000, p. 95-154.
- SCHMIDT EPHRAÏM, *Geschiedenis van de joden in Antwerpen in woord en beeld*, Antwerpen, 1994.
- SCHMOOK GER, *Stap voor stap langs kronkelwegen*, Antwerpen, 1976.
- SCHREIBER JEAN-PHILIPPE, *Dictionnaire biographique des Juifs de Belgique. Figures du judaïsme belge, XIXe-XXe siècles*, Bruxelles, 2002.
- SCHREIBER JEAN-PHILIPPE, L'attitude des juifs en Belgique face au nazisme: Le boycottage économique (1933-1939), in *Les juifs de Belgique de l'immigration au génocide 1925 / 1945*, Bruxelles, 1994, p. 79-100.
- SCHREIBER JEAN-PHILIPPE, L'immigration juive à Bruxelles au 19e siècle, in *Cahiers de la Fonderie*, n°. 12, Bruxelles, 1992, p. 34-38.
- SCHREIBER JEAN-PHILIPPE, *L'immigration juive en Belgique du Moyen-Âge à la Première Guerre Mondiale*, Bruxelles, 1993.
- SEBERTS FRANK, *Antwerpen en Duitsland na WO II. Seminarievoordracht SOMA 17 december 2001*.
- SEGBERS CARLO G., *De Belgen in Groot Brittannië 1940-45 Buiten schot in Albion...? Kroniek van een ballingschap*, s.l., s.d.
- SHIRMAN ISRAËL, Un aspect de la "solution finale": La spoliation économique des juifs de Belgique, in *Cahiers d'histoire de la Seconde Guerre Mondiale*, nr. 3, 1974, p. 65-83.
- SHOR RUSSEL, *Connections. A profile of diamond people and their history*, Ramat Gan, 1993.
- SIEGEL DINA, *De Joodse gemeenschap en de Antwerpse diamantsector in historisch perspectief*, in *Tijdschrift voor Criminologie, Themnummer Diamant, criminaliteit en conflict*, jg. 44, nr. 4, Amsterdam, 2002, p. 338-350.
- SLANY WILLIAM, *U.S. and Allied Efforts To Recover and Restore Gold and Other Assets Stolen or Hidden by Germany During World War II-Preliminary Study (Eizenstat Report)*, Washington, 1997.
- SNOY ET D'OPPUERS JEAN-CHARLES, Economic Problems in the Long Pull Ahead, in *Belgium in Transition, The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 247, Philadelphia, 1946, p. 155-159.
- STEENHAUT WOUTER, *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders. Een onderzoek naar het optreden van de vakbonden in de bezettingsjaren (1940-1944)*, doctoraats thesis UG, Gent, 1983.
- STEINBERG MAXIME, *L'étoile et le fusil. La question juive 1940 - 1942*, Bruxelles, 1983.
- STENGER JEAN, *Introductie: Le Congo Belge durant la Seconde Guerre Mondiale* Recueil d'études, Bruxelles, 1983, p. 11-13.
- STENGERS JEAN, *Congo. Mythes et réalités. 100 ans d'histoire*, Paris/Louvain-la-Neuve, 1989.
- STENGERS JEAN, *Pre-War Belgian Attitudes toward Britain: Anglophilia and Anglophobia, in Europe in Exile - European Exile Communities in Britain 1940-45*, Oxford, 2001, p. 45-47.
- STOCKHORST ERICH, *Wer war was im Dritten Reich*. Kiel, 1985.
- TEITELBAUM-HIRSCH VIVIANE, *Diamantaire. L'Univers & les coulisses d'une passion*, Bruxelles, 2001.
- TEURFS PATRIK, *Het Duits Militair Bestuur tijdens de Tweede Wereldoorlog in België en Noord-Frankrijk Een beschrijving en analyse van de structuur en de bevoegdheden vanuit militair-organisatorisch oogpunt, licentiaatsverhandeling UG*, 1997.
- The Diamond Club of South Africa*, in *International Diamond Directory*, New York, 1946.
- THE ROYAL INSTITUTE OF INTERNATIONAL AFFAIRS, *Raw Materials*, in *Information Department Papers*, N° 18, London, 1939.
- THEODORE GREGORY, *Ernest Oppenheimer and the economic development of South Africa*, Oxford, 1962.
- TILMAN SAMUEL, *Les banquiers et la politique: incompatibilités?*, in *Patrons, gens d'affaires et banquiers. Hommage à Gimette Kurgan-van Hentenryk*, 2004, p. 357-380.
- TIMBAL PAUL J., *Diamants*, in *Belgian Trade Review*, februari 1948.

- TORCZYNER NUMA, Het Diamond Center van New York, in *International Diamond Directory*, New York, 1946.
- Tweede rapport Commissie van Onderzoek Liro-archieven, 9 december 1998.
- VAN AMERONGEN JAAP, De diamantindustrie in Israël, in *De Belgische Diamantnijverheid*, nr. 12, december 1950, p. 6-7.
- VAN BERCKELAER L., POLAK H., LIPSCHUTZ IS., SCHMOOK G., DANCKAERTS EDX., BAL C. Diamant in handel en nijverheid, Antwerpen, 1930.
- Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal, Utrecht, 1985.
- VAN DE BUNT HENK, Diamanten – Whose best Friend?, in *Tijdschrift voor Criminologie, Themanummer Diamant, criminaliteit en conflict*, jg. 44, nr. 4, Amsterdam, 2002.
- VAN DEN WIJNGAERT MARK, L'économie belge sous l'occupation. La politique d'Alexandre Galopin, gouverneur de la Société Générale. Paris / Louvain-la-Neuve, 1990.
- VAN DEN WIJNGAERT MARK, La politique du Comité des Secrétaires généraux en 1940. in *Jours de Guerre*, n° 5, Bruxelles, 1991.
- VAN DEN WIJNGAERT MARK, Nood breekt wet. Economische collaboratie. Het beleid van Alexandre Galopin, gouverneur van de Société Générale tijdens de Duitse bezetting (1940-1944), Tielt, 1990.
- VAN DER HEIJDEN CHRIS, Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog, 2001.
- VAN DER LEEUW A.J., Brillanten für Görings Geburtstagsgeschenk, Amsterdam, 1963.
- VAN DER LEEUW A.J., Die Aktion Bozenhardt & Co., in *Studies over Nederland in oorlogstijd*, Deel 1, 's-Gravenhage, 1972, p. 257-277.
- VAN DER LEEUW A.J., Die Käufe des Generalkommissars z.b. V. Fritz Schmidt, 's Gravenhage, 1963, p. 279-287.
- VAN DER VELDE C.A., De ANDB. Een overzicht van zijn ontstaan, zijne ontwikkeling en zijne betekenis, Amsterdam, 1925.
- VAN DER WEE HERMAN, VERBREYT MONIQUE, De Generale Bank. Een permanente uitdaging, Tielt, 1997.
- VAN DOORSLAER RUDI, Les enfants du ghetto, l'immigration juive communiste en Belgique et la quête de la modernité 1925-1940, in *Les Juifs de Belgique de l'immigration au génocide 1925-1945*, Brussel, 1993.
- VAN DOORSLAER RUDI, 'Israël' Piet Akkerman, de diamantzager (1913-1937). Een joodse militant van de Derde Internationale in Antwerpen, in *Belgisch Tijdschrift voor de Nieuwste Geschiedenis*, (XXII,3-4), 1991 p. 721-782.
- VAN DOORSLAER RUDI, De Kinderen van het ghetto. Joodse immigratie en communisme in België, 1925-1940, doctoraatsthesis RUG, Gent, 1991.
- VAN DOORSLAER RUDI, De oorlog tussen continuïteit en verandering: vragen en problemen, in *De Democratie Heruitgevonden. Oud en nieuw in politiek België, 1944-1950*, Leuven, 1995, p. 17-26.
- VAN DOORSLAER RUDI, De vereffening van de Brüsseler Treuhandgesellschaft, onuitgegeven onderzoeksresultaten van de Studiecommissie joodse goederen, Brussel, 1999.
- VAN DOORSLAER RUDI, Joodse arbeiders in de Antwerpse diamant in de jaren dertig. Tussen revolutie en antisemitisme, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Herinnering*, nr. 4, Brussel, 2002, p. 13-26.
- VAN DOORSLAER RUDI, Joodse diamantarbeiders in Antwerpen in de jaren dertig, lezing op de studiedag diamantnijverheid, nov. 2001.
- VAN DOORSLAER RUDI, Kinderen van het getto. Joodse revolutionairen in België, 1925-1940, Gent, 1996.
- VAN DOORSLAER RUDI, Raub und Rückerstattung des jüdischen Eigentums in Belgien, in *Raub und Restitution 'Arisierung' und Rückerstattung des jüdischen Eigentums in Europa*, p. 134-153.
- VAN GOETHEM HERMAN, Prins Karel, regent van België: de koningskwesitie, de democratie, de geallieerden, in *De Democratie Heruitgevonden. Oud en nieuw in politiek België, 1944-1950*, Leuven, 1995, p. 91-118.

- VAN OFFELEN JACQUES, (biografische nota over Albert Lilar) in *Nouvelle Biographie Nationale*, n° 5, Brussel, 1999, p. 245-247.
- VAN SCHUYLENBERGH PATRICIA, Inventaris der archieven van het Koninklijk Museum voor Centraal Afrika, Tervuren, s.d.
- VAN TIELHOF MILJA, Banken in bezettingstijd. De voorgangers van ABN AMRO tijdens de Tweede Wereldoorlog en de periode van rechtsherstel, Amsterdam, 2003.
- VAN WAARDEN FRANS, A Comparison of Nine Countries, in *Organising Business for War. Corporatist Economic Organisation during the Second World War*, New York, Oxford, 1991, p. 271-302.
- VAN ZANDEN J.L., De economische ontwikkeling van Nederland en België en het 'succes' van de Benelux, 1945-1958, in *Het Benelux-effect: België Nederland en Luxemburg en de Europese integratie, 1945-1957*, Amsterdam, 1992.
- VANDEN BERGHE YVAN, België en het buitenland, in *De Democratie Heruitgevonden. Oud en nieuw in politiek België, 1944-1950*, Leuven, 1995, p. 189-208.
- VANDERLINDEN JACQUES, Pierre Ryckmans 1891-1951. Coloniser dans l'honneur, Bruxelles, 1994.
- VANDEWALLE G., de economische ontwikkeling in België 1945-1980, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Nr. 15, Haarlem, 1982.
- VANTHEMSCHE GUY, Comment la Société Générale gérait-elle son "empire" économique au Congo-belge? L'action du Comité Intérieur Colonial pendant les années 1930, in *Patrons, gens d'affaires et banquiers. Hommage à Ginette Kurgan-van Hentenryk*, 2004, p. 251-268.
- VANTHEMSCHE GUY, De Belgische overheid en het kartels tijdens het interbellum. Situering en analyse van de wetgeving op de verplichte kartelvorming, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, nr. 4, 1983, p. 851-984.
- VANTHEMSCHE GUY, De Belgische patronale groeperingen in een belangrijke mutatieperiode (1944-1946): de reorganisaties op het sectoriële vlak, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 2, 1989, p. 299-337.
- VANTHEMSCHE GUY, De Belgische socialisten en Congo 1895-1960, in *Brood & Rozen. Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen*, nr. 2, Gent, 1999, p. 31-65.
- VANTHEMSCHE GUY, De paradoxen van de staat. Staat en vrije markt in historisch perspectief (negentiende en twintigste eeuw), Brussel, 1998.
- VANTHEMSCHE GUY, De reorganisatie van het Belgisch patronaat. Van Centraal Nijverheidscomité naar Verbond der Belgische Nijverheid (1946), in *Tussen restauratie en vernieuwing. Aspecten van de naoorlogse Belgische politiek (1944-1950)*, 1989, p. 109-147.
- VANTHEMSCHE GUY, De Société Générale van 1934 tot 1965, in *De Generale Bank, 1822-1997*, Tiel, 1997, p. 312-531.
- VANTHEMSCHE GUY, De werkloosheid in België tijdens de crisis van de jaren 1930, doctoraatsthesis VUB, Brussel, 1987.
- VANTHEMSCHE GUY, Radioscopie van een kolonie. Belgische-Congo 1908-1960, in *Brood en Rozen Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen*, nr. 2, Gent, 1999, p. 9-29.
- VASSART YVES, L'émigration des diamantaires pendant la Première Guerre mondiale, onuitgegeven artikel, Brussel, 2002.
- VASSART YVES, L'immigration des diamantaires en Angleterre et aux Pays-Bas durant la Première Guerre mondiale, licentieverhandeling, ULB, 2000.
- VELLUT JEAN-LUC, La stratégie africaine des grandes puissances de la drôle de guerre au coup Gaulliste à Brazzaville, in *De Gaulle, la Belgique et la France Libre*, Bruxelles, 1991, p. 47-77.
- VELLUT JEAN-LUC, Les bassins miniers de l'ancien Congo belge. Essai d'histoire économique et sociale (1900-1960), in *Les cahiers du CEDAF*, n° 7, Bruxelles, 1981.
- VERHOEYEN ETIENNE, België Bezet 1940-1944 een synthese, Brussel, 1993.
- VERMANDERE MARTINE, Adamastos - 100 jaar Algemene Diamantbewerkerbond van België, Antwerpen, 1995.
- VINCKEN PIET, Chemische industrie en de Tweede Wereldoorlog, (internetsite Universiteit Maastricht, <http://www.fdcw.unimaas.nl/fdcwmwt / CWS-scriptieserie/vincken.htm>, 2003)

- VIORICA MIOSUC, Constantin Botoran, Importance des matières premières dans la stratégie des préparatifs et du déroulement de la Seconde Guerre Mondiale, in *International Congress of Historians*, Stuttgart, 1985.
- VITAL H., Belgian refugees build up diamond industry, in *Congress Weekly*, 25 december 1942.
- VLEESCHDRAGER EDDY, Diamant, realiteit en passie, Alleur, 1997.
- VLEESCHDRAGER EDDY, Hardheid 10 Diamant Geschiedenis-bewerking-handel, Deurne, 1995.
- VOUTQUENNE C., Frans-Nederlands Technisch Woordenboek, Antwerpen, 1968.
- WALGRAVE JAN, Diamantclub van Antwerpen 100, Antwerpen, 1993.
- WALGRAVE JAN, The Brilliant story of Antwerp Diamonds (voorbereidend werk), 1991.
- WALKER DAVID, Operation Amsterdam, Paris-Verviers, 1959.
- WANNENBURGH A.J., JOHNSON P., Diamond People, London, 1990.
- WARMBRUNN WERNER, The German occupation of Belgium 1940-1944, New York 1993.
- WEBER HAJO, Political Design and Systems of Interest Intermediation: Germany between 1930 and the 1950s, in *Organising Business for War. Corporatist Economic Organisation during the Second World War*, New York, Oxford, 1991, p. 107-134.
- WIGNY PIERRE, Belgium Today and Tomorrow, in *Belgium in Transition, The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 247, Philadelphia, 1946, p. 179-186.
- WILLAME JEAN-CLAUDE, Le Congo dans la guerre: la coopération économique belgo-alliée de 1940 à 1944, in *Le Congo Belge durant la Seconde Guerre Mondiale. Recueil d'études*, Bruxelles, 1983, p. 213-252.
- WITTE ELS, Craeybeckx Jan, Meynen Alain, Politieke Geschiedenis van België van 1830 tot heden, Brussel, 1990.
- WUNDERLE MARCUS, L'économie belge sous l'occupation vue par les autorités allemandes, licentie-verhandeling ULB, 1992.

Archiefoverzicht

BUITENLANDSE ARCHIEVEN

Archives Nationales (Parijs)

AJ/40 ARCHIVES ALLEMANDES DE LA SECONDE GUERRE MONDIALE (1940-1945)

519

- AJ/40 - 1 Nr 03 Geschäftseinteilung im Stabe des Chefs der
Militärverwalter beim Militärbefehlshaber in Belg. und Nordfr., Stand
10-6-43
Nr 04 Telefonverzeichnis für die Wirtsch. und Verw.Abt. des Mil.
bef. in B. und N.f. - okt 1941
- AJ/40 - 2-6 Tätigkeitsberichte
AJ/40 - 7 Plan voor het eindverslag van de MV
Nr 01-6 aufgebrachten Leistungen Belgiens und Nordfrankreichs
Nr 14g Bericht über das 1. und 2. Geschäftsjahr der Brüsseler
Treuhandgesellschaft
- AJ/40 - 345 Feldkommandantur 520 Antwerpen / diamanten
Nr 1-9 Diamantaangelegenheden
- AJ/40-72 Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft
Nr 1-10 Referat Steine und Erde, Wi. I/2 Diamantwirtschaft
- AJ/40 - 73 Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft
Nr 1 Verhoudingen tot het DSK
- Nr 2-7 Industriediamant

Bundesarchiv (Berlin-Lichterfelde)

- R121 INDUSTRIEBETEILIGUNGSGESELLSCHAFT
Nr 674 Industriediamantenbewirtschaftung
- R177 FEINDVERMÖGEN
Nr 1861 Bericht über die Diamantenindustrie
- R2 REICHSFINANZVERWALTUNG
Nr 5105
- R2104 REICHSHAUPTKASSE BEUTESTELLE
Nr 69
- R26 I VIERJAHRESPLAN
Nr 7, 41
- R3 REICHSMINISTERIUM FÜR RÜSTUNG UND KRIEGSPRODUKTION
Nr 201 Bericht über die Bewirtschaftung von Industrie-Diamanten
- R3101 (R7) REICHSWIRTSCHAFTSMINISTERIUM
Nr 32.027 (2027) Arbeitstagung Brüssel 1944
Nr 32.287 (2287) Waffenstillstandsdelegation 1944

R8 IX Nr 3, 19, 27 R8 X	REICHSSTELLE FÜR TECHNISCHE ERZEUGNISSE REICHSSTELLE FÜR EDELMETALLE Nr 19, 22, 82, 403, 404, 423 Industriediamanten
R8 XI	REICHSSTELLE FÜR GLAS, KERAMIK UND HOLZVERARBEITUNG Nr 233 Brilliantenschmuggel 1937-1940
R8135	DEUTSCHE REVISIONS UND TREUHAND AG / 3.2.3. ZWEIGNIEDERLASSUNG BRÜSSEL Nr 169 Banque Diamantaire Anversoise

Privé archief Samuel Schachne

(copies van documenten van het Nederlandse Centraal Joods Overleg)

COMMISSARIAAT GENERAAL VOOR DE NEDERLANDSE BELANGEN IN DUITSLAND
BUREAU BESTRIJDING VERMOGENSVLUCHT (BVV)
RIJKSBUROU VOOR DIAMANT
GENERAAL COMMISSARIAAT VOOR DE NEDERLANDSE ECONOMISCHE RECUPERATIE
CENTRALE VERMOGENS OPSPORINGSDIENST AFDELING BUITENLAND
NEDERLANDSE ZENDING VOOR RESTITUTIE BIJ RESTITUTION CONTROL BRANCH OMGUS

Central Zionist Archives (Jeruzalem)

A444	ABBA SCHWARTZ PAPERS (n.g.) Claim of the International Refugee organization
------	--

National Archives and Records Administration at College Park, MD (V.S.)

RG 59	GENERAL RECORDS OF THE DEPARTMENT OF STATE COMMERCE, CUSTOMS AND TRADE Entry 1945-49 box 640 PAPERS OF THE LEGAL ADVISOR / RECORDS RELATING TO GERMAN ASSETS 1942-1959
LOT 60D139 Box 27	
RG 60	GENERAL RECORDS OF THE DEPARTMENT OF JUSTICE, ECONOMIC WARFARE SECTION, ANTITRUST DIVISION Entry 285B box 31, 177
RG 84	RECORDS OF THE FOREIGN SERVICE POSTS OF THE DEPARTMENT OF STATE RECORDS OF THE U.S. EMBASSY, LONDON, ENGLAND Entry 2599A box 219 file 711.2 Diamond Committee Entry 2599A box 281, 312, 313 file 690 Industrial Diamonds

RECORDS OF THE POLITICAL ADVISOR FOR GERMANY, BERLIN / CLASSIFIED
GENERAL CORRESPONDENCE

Entry 2531B box 43 file 863.4

RECORDS OF THE ECONOMIC SECTION OF THE U.S. LEGATION, BERN,
SWITZERLAND

Entry 3220 box 4, 18, 26 file 863.4

RECORDS OF THE AMERICAN MISSION TO THE POLISH GOVERNMENT IN
EXILE, LONDON

Entry 3110 box 5 file 711

RECORDS OF THE U.S. LEGATION IN BERN, SWITZERLAND / CLASSIFIED
GENERAL RECORDS

Entry 3208 box 9 file 711.2, 800

RECORDS OF THE U.S. EMBASSY, BRUSSELS, BELGIUM

Entry 2108 box 113 file 711.6

RECORDS OF THE U.S. CONSULATE GENERAL, ANTWERP, BELGIUM

Entry Antw. Cons. Gen. 1936-1949 box 71, 104,
116, 136, 137, 154, 164 File 863.4

RECORDS OF THE U.S. EMBASSY, MADRID, SPAIN

Entry 3162 box 27, 76 File 863.4

RG 131

RECORDS OF THE OFFICE OF ALIEN PROPERTY / FOREIGN FUNDS CONTROL
INVESTIGATIVE REPORTS 1942-60

Entry NN3-131-94-001, box 177,
R & L Goldmuntz

Entry NN3-131-94-001 box 222, International
Mortgage and Investment Corp.

Entry NN3-131-94-001 box 17, Antwerp
Industrial Diamond Corp.

RG 169

RECORDS OF THE FOREIGN ECONOMIC ADMINISTRATION / PROGRESS
REPORTS OF FEA SPECIAL REPRESENTATIVES AND MISSIONS 1943-1944

Entry 173 box 1

RG 165

RECORDS OF THE WAR DEPARTMENT GENERAL AND SPECIAL STAFFS /
RECORDS OF THE MILITARY INTELLIGENCE DIVISION / RECORDS OF THE
CAPTURED PERSONNEL AND MATERIAL BRANCH

Entry 179 box 642

RG 226

RECORDS OF THE OFFICE OF STRATEGIC SERVICES
SAFEHAVEN OPERATIONS AND RELATED MATTERS / COI / OSS CENTRAL
FILES 1942-1946

Entry 92 box 262 483, 55

SAFEHAVEN OPERATIONS AND RELATED MATTERS / WASHINGTON
COUNTERINTELLIGENCE AND CSS FILES

Entry 120A box 21 File 564

SAFEHAVEN OPERATIONS AND RELATED MATTERS / WASHINGTON OFFICE-
ITEMS PREVIOUSLY WITHHELD

Entry 196 box 46-49

SAFEHAVEN OPERATIONS AND RELATED MATTERS / WASHINGTON SECRET
INTELLIGENCE / SPECIAL FUNDS RECORDS

Entry 183 box 22, 23, 30

1999 RELEASES OF THE CIA
Entry 215 box 1
RESEARCH AND ANALYSIS BRANCH / "REGULAR" INTELLIGENCE REPORTS
Entry 16 box 698 File 58040
RESEARCH AND ANALYSIS BRANCH / FORMERLY SECURITY-CLASSIFIED
INTELLIGENCE REPORTS ("XL" SERIES) 1941-46
Entry 19 box 92, 154, 207, 356, 436

RG 239 RECORDS OF THE AMERICAN COMMISSION FOR THE PROTECTION AND
SALVAGE OF
ARTISTIC AND HISTORIC MONUMENTS IN WAR AREAS / REPORT OF THE
OFFICE OF STRATEGIC SERVICES ART LOOTING INVESTIGATION
UNIT/CONSOLIDATED INTERROGATION REPORT NO. 2 15 SEPTEMBER 1945:
THE GOERING COLLECTION
Entry 73, Box 77

522

RG 260 RECORDS OF THE UNITED STATES OCCUPATION HEADQUARTERS, WORLD
WAR II / RECORDS OF THE OFFICE OF THE MILITARY GOVERNOR, UNITED
STATES (OMGUS)
FOREIGN EXCHANGE DEPOSITORY / CENTRAL FILES 1945-50
Box 415-417, 423, 430, 431 file 940
PROPERTY CONTROL AND EXTERNAL ASSETS BRANCH / BRANCH CHIEF
Box 7
PROPERTY CONTROL AND EXTERNAL ASSETS BRANCH / EXTERNAL ASSETS
INVESTIGATIONS
Box 589
REPARATIONS AND RESTITUTION BRANCH / RESTITUTION SECTION
Box 710

RG 466 RECORDS OF THE HIGH COMMISSIONER FOR GERMANY (HICOG) / RECORDS
OF THE DECARTELIZATION AND DECONCENTRATION DIVISION / CARTEL
SUBJECT FILES 1947-1955
Box 12

OPENBARE ARCHIEVEN IN BELGIË

Algemeen Rijksarchief

OVERTUIGINGSSTUKKEN REPRESSIEF DOSSIER DIAMANTCENTRALE
Documenten van de Raad van de Zelfstandige Bedrijfsgroepering
Diamant
Documenten van de Diamantcontrole en het Diamantbureau
Documenten van de Feldkommandantur 520 Antwerpen
Ringmap 'Zaak De Klerk – Dossier VBD'
Ringmap 'Zaak Verlinden – Archief VBD'
Documenten van de Bedrijfsraad van de Diamantnijverheid en -handel
Dossier 'Diamantnijverheid' – Archief Prijzen en Lonen Diamant

MINISTERIE VAN JUSTITIE 2DE ALG DIR. 2DE SECTIE (OPENBARE VEILIGHEID) / VREEMDELINGENPOLITIE
689.144 Frensel William

DOSSIERS DU CABINET DU MIN FIN ET DE LA DÉFENSE NAT., SCHATKIST WO II LONDEN
Diamonds

BESTUURLIJKE DIENSTEN EERSTE MINISTER LONDEN, N° 201
Diamants

ARCHIVES DE LE SOCIÉTÉ GÉNÉRALE DE BELGIQUE
Deuxième versement N° 11, 12 Comptes rendu assemblée générale des
actionnaires
Deuxième versement N° 107 Forminière-Statuts, Notes doc., Comptes r.
ass. gén.
Deuxième versement N° 109, 111 SMBécéka
Deuxième versement N° 111 DIAMANG – Notes documentaires

523

ARCHIVES FINOUTREMER
Procès verbaux du Comité Intérieur Colonial

SOMA Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij

AA55 ARCHIEF SERVICE DE RENSEIGNEMENTS ET ACTION (SERA)
Nr 2261/ Bundel B VII / 07-14 Diamanten

AA105 ARCHIEF COMMISSARIAT BELGE AU RAPATRIEMENT
Doos 4 Cuba

AA433 ARCHIEF CARLO SEGERS
Briefwisseling Diamantnijverheid

AA461 BRIEF VAN C. VAN ANTWERPEN AAN HUYSMANS

AA574 DEELARCHIEF WIRTSCHAFTABTEILUNG

AA585 ARCHIEF VAN HET DEISENSCHUTZKOMMANDO
Correspondentie

AA624 ARCHIEVEN HENRI DE MAN
Nr 240

AA830 ARCHIEF JEF RENS
Nr 232

AA1137 ARCHIEF VAN DE STAATSVEILIGHEID
Dossiers personnels, Agents de Renseignements et
action / Dossier Albert Gilliard

AA1231 ARCHIEVEN FOREIGN OFFICE
F.O.371 Belgian and Dutch diamond workers in France
6 september 1940

AA1297 ARCHIEF BRT / FONDS PAPIEREN MAURICE DE WILDE
Voorbereidend onderzoek over collaboratie 1975-1976.
Persknipsels betreffende vonnissen en arresten

AA1311 ARCHIEF HOOG COMMISSARIAAT VOOR 'S LANDS VEILIGHEID
Dossier 1236 'Centres d'Internement - Hemiksem'

AA1374-4 EN 6 DEELARCHIEF WIRTSCHAFTABTEILUNG
Verslagen Gruppe I

Stadsbibliotheek Antwerpen

DE VOLKSGAZET

PRIVÉARCHIEFINSTELLINGEN

AMSAB Centrum voor Sociale geschiedenis Louis Major

- 07 ARCHIEF CENTRUM VOOR ECONOMISCH EN SOCIO-CULTUREEL ONDERZOEK (CESCO)
1.5. ADB / 13, 14, 21, 22, 24, 29, 59 (stukken ministerie van
Arbeid - Interdepartementale Commissie)
- 58 ARCHIEF ADB
6-16 Verslagen Bestuur 6/IX/1944-31/XII/1948

525

Antwerps Museum voor Vlaams Cultuurleven

ARCHIEF CAMILLE HUYSMANS

D72, 105 Diamantnijverheid
F 109/108, 112/71, 112, 114, 127/253D, 253E
18a, D 16, 51b, 54a, 60, 63, 69a, 78, 79, 84

ARCHIEF FRANS VAN CAUWELAERT

Dossier ministerie van Nijverheid / Nijverheidspolitiek /
diamant
Dossier Diamantnijverheid – documenten 1934

KADOC Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving

ARCHIEF GASTON CRAEN

Nr 95, 109, 152, 207 Redressement économique belge

ARCHIEF VICTOR LEEMANS

Nr 2.9.1. Warencentrales
Nr 2.11.12. Diamantcentrale

ARCHIEF P.W. SEGERS

ARCHIEVEN VAN OPENBARE INTELLINGEN

Auditoraat Generaal

ZAAK 557/797 GUSTAVE BREUGELMANS

Karton I-VI

ADMINISTRATIEVE DOSSIERS ZAAK 557/797 GUSTAVE BREUGELMANS

Dossier Renseignement C.I. 20/44 “Diamantaires Anversois”
Dossier Renseignements C.I. 68/44 “Office Central du Diamant” (Michielsen)
Dossier Renseignements C.I. 57/45 “Diamantbureau” (Eeckelaers-Raeymaekers)
Bundel A Maes-Breugelmans
Div. 310/53 (100) “Société Internationale Forestière et Minière du Congo

Bestendige Krijgsraad

KRIJGSAUDITORAAT ANTWERPEN AFFAIRE 78/44 DIAMANTZWENDEL
KRIJGSAUDITORAAT ANTWERPEN AFFAIRE KOLTANOWSKI
KRIJGSAUDITORAAT ANTWERPEN AFFAIRE 342.54/45 BOZENHARDT OTTO
KRIJGSAUDITORAAT ANTWERPEN AFFAIRE 1071/45 'X' - DEVIENSCHUTZKOMMANDO
KRIJGSAUDITORAAT BRUSSEL AFFAIRE 17.855/45 ALPHONSE CAYEN
KRIJGSAUDITORAAT BRUSSEL AFFAIRE 34.246/45 CATTIER FÉLICIEN
KRIJGSAUDITORAAT BRUSSEL AFFAIRE 24.231/45 FORMINIÈRE ET JULES BAUDINE

Dienst Vreemdelingenzaken

526 DOSSIER 2517247 HOLSTEIN KARL
DOSSIER 1479864 ROHRBACH HANS BERNARD JOZEF
DOSSIER 1372391 URBANEK JOHANN KARL

Dienst Registratie en Domeinen

Go6 RESTITUTIONS DE BIENS BELGES A L'ÉTRANGER
Nr. 2 Biens Spéciaux nr. 1 Diamants

Dienst van het Sekwester

ENNEMIS N°2413/B SEKWESTER FRENSEL WILLIAM
SUSPECTS N°114.455 SEKWESTER VAN RIJKEVORSEL JOSEPH
ENNEMIS N°12 SEKWESTER BRÜSSELEER TREUHANDGESELLSCHAFT
ARCHIEF ENNEMIS N°12 BRÜSSELER TREUHANDGESELLSCHAFT

Deposito en Consignatiekas

SOUS-COMPTES FRENSEL VIRÉS LE 3 MARS 1965 À LA CDC, 91 RUE DUCALE, BXL

Belgisch Interventie- en Restitutiebureau

ARCHIEF DIENST VOOR ECONOMISCHE RECUPERATIE (DER)
Classeurs Raad van Beheer (RB) 1947-1964

Ministerie van Economische Zaken

ARCHIEFSTUKKEN DIENST VOOR ECONOMISCHE RECUPERATIE (DER)
Dossier 304.116 SNC Max Fischer Anvers
Tienjaarlijkse verslagen

Nationaal Instituut voor de Statistiek

COLLECTIE MAANDBERICHTEN VAN DE BUITENLANDSE HANDEL
1900-1990

Ministerie van Buitenlandse Zaken

MINISTERIE VAN BUITENLANDSE ZAKEN (DIPLOMATIEK ARCHIEF)

Dossier 4755 – Nr. 272 “Matières premières et produits agricoles - Diamants”
Dossier 5246 – “Restitutions”
Dossier 5799 – Nr 15 “Diamants”
Dossier 10.958 bis – Belgische ambassade Londen
Dossier 10.984 bis – Belgische ambassade Washington
Film B383 – Nr 692 “Diamants”
Persdossier Pr 592 - Belgique: Questions Économiques. Dir. Générale, 5/1/45-31/12/45
Persdossier Pr 856 - Questions Economiques et financières générales. Industrie du diamant 1942-44
Persdossier Pr 1129 - Belgique Diamant (over jaren 1950)

527

MINISTERIE VAN KOLONIEËN (AFRIKAANS ARCHIEF)

3ème Direction Générale – mines / N° 1879, 1880 Diamants
3ème Direction Générale – mines / N° 2009-2010 Forminière
Contrôle Financier-37 / N° 75 Société Internationale Forestière et Minière du Congo (Forminière) / N° 77 Sté Minière du Kasai

Bestuursafdeling voor Oorlogsslachtoffers

123/201.386 / WORLD JEWISH CONGRESS - OFFICE PALESTINIEN DE BELGIQUE - AIVG - SERVICE SOCIAL
JUIF / QUESTIONNAIRES ORIGINAUX ISRAËLITES

Classeurs N° 47-48

184/77.146 / MINISTÈRE DES ANCIENS COMBATTANTS - SERVICE VICTIMES DE GUERRE /
DOCUMENTATION HÔTEL MAJESTIC / MILITÄRBEFEHLHABER IN FRANKREICH / FILM XXII

Classeurs 1-3

497/173.974 / ENQUÊTE AUPRÈS DE L'OFFICE DE RÉCUPÉRATION ECONOMIQUE

497/194.609 / OFFICE DES SÉQUESTRES - BTG

Classeur N° 2772

497/201.386 / DOCUMENTATION “DIAMANTS”

Classeur N° 1301

497/209.282 / Enquête Devisenschutzkommando

497/230.035 / AFFAIRE FRENSEL - DIAMANTKONTROLL / SOURCE: AUDITORAT MILITAIRE D'ANVERS /
DOCUMENTS FILMÉS LE 16.2.1947

Classeur 1-4

ARCHIEVEN VAN PRIVÉ-INSTELLINGEN

Société Générale (Troisième versement prévu pour les AGR)

SECRÉTARIAT GÉNÉRAL / ADMINISTRATION

N° 29 F. Cattier

N° 139 Van Bree

DÉFENCE DE LA SOCIÉTÉ GÉNÉRALE

N° 72, 74-77

Bank Fortis

COMPTOIR DIAMANTAIRE ANVERSOIS

Doos P.V. C.D. & C.A. 1930, 1931, 1932 BGB

Doos C.D.A. divers SBB

Doos C.D.A. Liquidation SBB

SOCIÉTÉ DE BANQUE BELGE

Rapports du Conseil d'Administration et du Collège des Commissaires

BANQUE GÉNÉRALE BELGE

Rapport du Conseil d'Administration et du Collège des Commissaires - Crise
1931

Processen-verbaal van de zittingen van de Beheerraad van de SBB

ARCHIEVEN VAN DIAMANTINSTELLINGEN

Federatie der Belgische Diamantbeurzen

FONDS "RAAD VAN XX"

Diamantclub van Antwerpen

LEDENBOEKJES 1947-48-49-50

INSCHRIJVINGSREGISTER

PROCES-VERBAUX ASSEMBLÉES DU CONSEIL D'ADMINISTRATION DU 9 JANVIER 1933 AU 18 OCTOBRE 1945

CORRESPONDANCE

LETTRES DIRECTION

Beurs voor Diamanthatel

"LEDENBOEK" (INSCHRIJVINGSREGISTER)

LEDENBOEKJES

INSCHRIJVINGSFICHES

CONSEIL D'ADMINISTRATION 1936-1946

ASSEMBLÉES GÉNÉRALES ANNUELLES

MEESTERS VAN HET DIAMANT

Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid en -handel

INSCHRIJVINGSREGISTERS

BRIEFWISSELING

Internationale Commissie voor diamanthandel en -industrie
Verdedigingscomité voor de diamanthandel en -industrie

Hoge Raad voor Diamant

Lilienthal G. Een korte historie van Diamond Office, april 1989.

INTERNET FTP-ARCHIEVEN

529

Nizkor-project

TRIAL OF THE MAJOR WAR CRIMINALS BEFORE THE INTERNATIONAL MILITARY TRIBUNAL (OVERTUINGSTUKKEN NÜRNBERG)

imt/nca/nca-06/nca-06-3615-ps Reichskreditkasse

Belgische Ministerraad

REGERING-HUBERT PIERLOT

Film 4636, nr 19, p. 408

REGERING-ACHIEL VAN ACKER

Film 4638, nr 58, p. 521.

REGERING-PAUL-HENRI SPAAK

Film 4641, nr 87, p. 450.

Truman Library

ORAL HISTORY TRANSCRIPTS

Hess Jerry N. Interview met James W. Riddleberger, Harry S. 6 april 1972.

Personenregister

- Abeele, Van Den (ministerie van Koloniën) 357
Abrahams, Harry 140, 307, 364
Acht, Heinrich 239
Acker, Achille Van 336, 495
Adelaar, Jos 481
Adler, Adolphe 58
Adriaensens, J. 193
Akkerman, Piet 128, 468, 516
Akselrod, Joseph 473
Albert I, koning 486
Albrecht (RTE) 405
Amerongen, Jaap van 396, 503, 516
Ammermann, Eberhard 241, 339, 483
Anderson, D. 469
Andres (Oberzollrat) 190
Ans, Jules d' 207, 345, 349, 363, 452, 498
Ansiaux, Hubert 290, 489
Antwerpen, Charles Van 60, 119, 158, 160, 194, 459, 467, 471-472, 500
Apsel (diamanhandelaar) 458
Archawski, Wladimir v. 82
Asscher, Joseph 28
Baeyens, Baron Ferdinand 457
Baker, W. S. 491
Ball, Sydney H. 457
Balthazar, Auguste 471
Balthazar, Herman 253, 507
Bamps (raadslid Zelfstandige Bedrijfsgroepering) 444, 479
Bär, Adolphe 173
Bär, Maurice 173
Barnato, Barney: zie Isaacs, Barney
Barrel (State Dept.) 483
Barsamian, Vahram 413, 505
Bartels, Jan 128-129
Bastin, Charles 308
Baudhuin, Fernand 371, 507
Baudine, F. 502-503
Baudine, Jules 161, 472, 496, 526
Baudinet (Staatsveiligheid Leopoldstad) 320
Bayot, J. 496
Beatty, Alfred Chester 39, 138, 456
Beckmann (Zollinspektor) 184, 191, 218-219
Beelaerts, Jean 470
Beer, Diederick de 24
Beer, Nicolaas de 24
Behr (RmfbO) 483
Ben Ami, Oved 175-176
Benoy (bestuurslid ADB) 479, 485
Berckelaer, Pierre-Louis Van 460
Berckholz, Fritz 476
Berg, Bart Van 301
Berghe, Ernest Van Den 263
Bernheim, Emile 459, 511
Betzen (Gruppe I) 482, 486-488
Beuders, E. 477
Beukelaer, Frans 334
Beutels (voorzitter VBD) 207
Bevin, Ernest 165
Beyer, Paul 270, 475, 486
Biddle, Anthony 285, 319, 488
Bin Laden, Osama 410
Binney, A. L. 483, 493
Biron, gebroeders 474
Blaise, Gaston 162
Bliss, Donald C. 455-456, 462, 470, 492, 504
Blocquaux, Louis 498
Bloemgarten, Salvador 73, 461, 507
Bluth, Abraham 474
Bluth, Jacob 474
Boël, René 294
Bois d'Enghien, G. Du 496
Boise, Charles 310
Boisson, Pierre 251
Bolle, John 361, 363, 453, 467, 473
Bollenhagen (Oberregierungsrat) 464
Bonaparte, Napoleon 476
Boodt, August De 471
Borel de Bitche (diplomaat) 290
Bosch, Van Den (raadslid Zelfstandige Bedrijfsgroepering) 444, 479
Bost, du (notaris) 44
Bouchat, Louis 487
Boudewijn, koning 460
Boulton, Rudyerd 483
Bozenhardt, Arthur 98, 104, 202, 399-400, 463
Bozenhardt, Otto (junior) 98, 184, 202, 217, 222, 227, 229, 245, 399, 443, 463, 465, 480, 526
Bozenhardt, Otto (senior) 463
Bozenhardts, gebroeders 98, 202, 463

- Brans, Jan 261, 511
 Brée, Firmin Van 45, 200, 248, 251, 360, 457
 Breugelmans, Gustaaf 105, 113, 121, 191, 193, 198, 206, 216, 259, 261, 380, 443, 479, 483, 496, 525
 Breugelmans, Staf (junior) 105, 113, 121, 191, 193-194, 198, 200, 206-207, 216-217, 224, 235-241, 243, 259-262, 265, 271, 273, 281, 284, 332, 335, 338-343, 361, 380, 385, 443, 463-465, 468, 471, 478-480, 483, 485-488, 495-496
 Breugelmans, Louis 105, 113, 121, 191, 193-194, 198, 200, 206-207, 216-217, 224, 235-241, 243, 259-262, 265, 271, 273, 281, 284, 332, 335, 338-343, 361, 380, 385, 443, 463-465, 468, 471, 478-480, 483, 485-488, 495-496
 Broqueville, Charles de 81
 Brown (State Dept.) 483
 Browne de Tiège, Alexandre de 457
 Bruyland, Erik 411, 419, 455, 505-506, 508
 Bruyn, Odile de 455, 505, 508-509
 Bruyneel (vice-voorzitter SBD) 498
 Bucheister, Isidore 123
 Bull (MEW) 437
 Burger (Vizechef) 475
 Burgin, Leslie 136, 469
 Busschots, Eugène 260, 342, 443, 479-480, 485
 Butler, Oberst Freiherr von 181
 Buysel, Max 500
 Byrnes, James 310, 492
 Caes, Joseph 117, 119, 363, 427, 467
 Caeymaex (Auditoraat Generaal) 480
 Cahen, R. C. A. 491
 Callens, M. 484
 Campenhout, André van 285
 Campenhout, Ludo Van 420
 Camus, Celestin 320
 Cane, Sir John Du 38, 82, 138
 Capelle, Robert 483
 Cartier de Marchienne, Emile de 253
 Carton de Wiart, Edmond 68, 460
 Cassiers (fabrikant) 57
 Cassiers, Isabelle 502, 508
 Cattier, Félicien 45, 120, 126, 145, 155, 252, 360, 421, 429, 457, 467, 526
 Cattier, Pierre 491
 Cauwelaert, Frans Van 116, 118, 363, 375, 466, 525
 Cayen, Alphonse 45, 79, 277, 360, 458, 470, 472, 508, 526
 Celis (oprichter van het Aktiecomiteit der Belgische Diamantbewerkeren) 129-130
 Censor (diamantair) 168
 Ceulemans (bestuurslid ADB) 479
 Chamberlain, Neville 469
 Chapple, William A. 82, 140, 468, 491
 Chessum, G. L. 471-472
 Churchill, Winston 159
 Claes, Leopold 480
 Claeys, W. A. 472
 Clemm, Karl von 109
 Clemm, Werner von 109, 223
 Clercq, Antoine De 303, 474
 Cluytmans, Victor 443, 479
 Cohen, David 481
 Cohen, Marcel 481
 Colas, A. 460
 Colbert, Pierre 334, 342, 358, 362, 479
 Collin, Fernand 486
 Content, Jacques 461
 Cool, August 208
 Coppé, Albert 357, 499
 Coppens, Karel 335, 342, 480
 Cornet, Julien 337
 Corte, Jan De 356, 443, 469, 479
 Cossaer, Filip 498
 Cousyn, Léon 473
 Craen, Gaston 210, 270, 327-328, 460-461, 464, 466-467, 486-487, 494, 525
 Craeybeckx, Lode 261, 356-357, 363, 468, 485, 498, 502, 524
 Craushaar, Harry von 179-180, 475
 Cremer, Ernst 98, 100, 104, 106-107, 109, 183-184, 188, 201, 222-223, 226, 463, 465, 478, 481
 Crockaert, Pierre 75
 Crombois, Jean-François 422, 484, 486, 489, 500, 506, 508
 Crusius, Dr. (Reichsbahnrat) 111
 Cuylen, Jan 498
 Cyfer, David 366
 Daems, Alfons 208, 468
 Dalton, Hugh 136, 165, 469
 Daly, Thomas 322
 Dansey, sir Claude 305, 491
 Davignon, Jacques 483
 Diercksens (krijgsauditeur) 337, 496
 Deguent, Marthe 288
 Delattre, Achille 130
 Deleu, Willem 480
 Delierneux (kabinetschef van de minister van Arbeid en Sociale Voorzorg) 298
 Delius, Walter 181-182, 184, 225, 237, 475, 477, 480-481, 509
 Delwaide, Leo 283, 485, 488
 Dembitzer (diamantair) 472
 Detaille, Alphonse 337

- Detournay, Victor 339
 Dewyspelaere, Joseph 82, 197, 212, 214, 234, 360, 432, 443, 461, 468, 472, 480, 486-488, 495-496
 Dickschen, Barbara 460, 509
 Diedenhofen (Kreisleiter) 224, 481
 Diercksens, L. 496
 Dijck, Jan Van 498
 Dilthey 184
 Doeselaer, H. Van 465-466
 Donovan (OSS kolonel) 319
 Doorslaer, Rudi Van 9, 13, 50, 52, 455, 458, 468-469, 496, 501, 516
 Doyle, Albert M. 500
 Doyle, Claire 141
 Doyle, Donald Bryce 140, 305, 491
 Drath, Dr. 482
 Dumont, André 457
 Dunkelsheim (diamantair) 287
 Dyck, Jan Van 443, 480
 Eekelers, Willem 118, 161, 356, 366, 368, 425, 467
 Eggermont, Paul 162, 197
 Eichmann, Adolf 400
 Eisenhower, Dwight 308
 Elias, Hendrik-Jozef 485
 Elsen, Frans Van 60, 194, 197, 206-207, 214, 260, 262, 264, 272, 275, 282, 443
 Emmerik, Samuel (Sam) 105, 467, 495
 Empain, Eduard 457
 Epstein, Edward Jay 325, 461-462, 474, 492-493, 509
 Essen, W. 181-182, 184
 Eyskens, burggraaf Gaston 506
 Falkenhausen, Alexander von 179-180
 Färber, Ernst 100, 108, 405, 463
 Ferman, M. 473
 Feyaerts, Henri 215, 443
 Fichte, Johann Gottlieb 476
 Finkelstein, Chaim 364
 Fischer, Oscar 474
 Fischler, Abraham 11
 Frish, Max 165
 Fischer, Max 11, 526
 Flad (Oberkriegsverwaltungsrat) 220, 228
 Flick (Kriegsverwaltungsrat) 481
 Fonck, Charles 306
 Forkel (Ministerialrat) 111
 Fountain, Sir Henry 138
 Fowler, Robert 410
 Frachem, Albert Van 337
 Franck, Louis 427, 457
 Francqui, Emile 268, 486
 Franke (Oberzollsekretär) 191
 Frankel, Louis 394, 503
 Frankenthal, Leon 474
 Frensel, William 104, 183, 188, 193-194, 215, 229, 234, 241, 464, 497, 523, 526
 Frey, Osias 356, 362-363, 374, 461, 472, 510
 Frühauf, Hermann 97, 100
 Funk, Walther 99-100, 462
 Galopin, Alexandre 267, 360, 458, 516
 Ganshof van der Meersch, Walter-Jean 495
 Gardiner, George 321, 494
 Gaulle, Charles de 419
 Geenard 338
 Geertsens, Joannes 479
 Geertsens, John 260, 263, 335, 443-444, 479
 Génicot, Paul 162, 216, 278, 443, 472
 Gérard, Jo 353, 356, 498
 Gérard, Max-Léo 486
 Gestel, Frans Van 443, 480
 Gielens, Albert 335, 443, 480
 Gilliard, Albert 477, 523
 Ginder (voorzitter van de Britse Diamond Manufacturers' Association) 392-393
 Ginniken, Van 482, 490
 Ginsburg, Marcel 168-169, 346, 360, 363, 365, 401, 453, 473
 Ginsburg, Marcus 105
 Gobel (diamantexpert bij het Ministère de la Production Industrielle) 405
 Goedemé, H. 444, 479
 Goffinet, Auguste 44, 457
 Goffinet, Constant 44, 457
 Goldfinder, Pierre 172
 Goldmuntz, gebroeders 302
 Goldmuntz, Leopold 168, 173, 175, 364-365, 461, 474
 Goldmuntz, Romi Benjamin 69, 74, 460-462, 470-474, 490-492, 499-500
 Goldwasser (diamantair) 468
 Gool, Frans Van 459
 Göring, Hermann 92, 189, 238, 399, 462
 Gotovitch, José 9, 253, 467, 471, 484, 486, 507, 510
 Goudard, Emile 404
 Gousset, Jean 461
 Gramsch (Gruppe I) 483
 Grantham Esq., M. A. 468, 470, 491
 Grantham, M. A. 468, 470, 491
 Grauls (provinciegouverneur) 283
 Graux (CCI) 209
 Gregory, Theodore 396, 456, 470, 490, 503, 510, 515
 Groof, Gustaaf De 471
 Grossfeld, Osias 473

- Guggenheim, Solomon R. 42, 44-45, 451
 Guggenheim, Daniel 456-457
 Guggenheim, familie 42, 44-45, 451,
 Guggenheim, Simon 44, 457
 Gutchen (directeur) 298
 Gutt, Camille 252, 290, 292, 370, 484, 486, 489,
 500, 506, 508
 Gutwirth, Charles 168
 Habib, Charles 349
 Hacker, gebroeders 173
 Hailey, Lord William Malcolm 489
 Hain, Peter 410
 Hanemann, Carl 398
 Hannecart, commandant 472
 Hannes, Charles 194
 Harbou, Bodo von 180, 227
 Harrington (State Dept.) 483, 510
 Heims, Edward 109
 Hellings, Jozef 130, 469
 Hemptinne, Jean Félix de 484
 Hendrickx, J. 443, 479
 Herincx, P. L. 498
 Herzl, Théodore 459
 Heuvelmans, Jan 411, 505, 511
 Heydrich, Reinhard 102
 Heymans, Paul 82
 Heyne, Maurice 494
 Heyse (ministerie van Koloniën) 298, 303
 Hillesum, E. 469
 HImmighoffen, Dr. 99-100, 442
 Himmler, Heinrich 103
 Hirschberg (bestuurslid VEVA) 468
 Hirschfeld (ministerie van Economische Zaken)
 134
 Hitler, Adolf 93
 Hoag, Wilbur 320
 Hofman, Stephen W. 310
 Holstein, Günther 187-188, 476
 Holstein, Karl 179, 183, 186-188, 241, 432, 476,
 526
 Horowitz, Joseph 360
 Horowitz, Michel-David 503
 Houtart, Paul 280
 Hugenberg, Alfred 476
 Hulin (voorzitter DELOG) 187
 Hunin, Jan 467, 485, 511
 Hunt, Leigh W. 498
 Huy, gebroeders 96
 Huyse, Luc 495-496, 511
 Huysmans, Camille 27, 117-118, 127, 132, 152, 161,
 165, 173, 247, 252, 260, 267, 283, 286-288, 291,
 302, 327, 330, 359, 375, 425, 431, 440, 455, 460,
 462-463, 467-475, 484-485, 489-492, 497-
 502, 507, 510-511, 524-525
 Hymans, Paul 483
 Ilegems, A. 498
 Isaacs, Barney 456
 Isacker, Philippe Van 280
 Italie, Dorus Van 301
 Jacobowitz (diamantair) 259, 342, 485
 Jacobs, J. Roland 498
 Jacobs, Leon Paul 320
 Jadot, Jean 42, 456-458
 Jadot, Lambert 470
 Jaeck (Oberkriegsverwaltungsrat) 212, 225
 Janssen, Albert-Edouard 78, 81, 280, 461
 Janssen, Georges 82, 280, 461
 Janssens, André 340, 496
 Jaspars (Zuiveringscomité) 334
 Jaspas, Marcel-Henri 253, 484
 Jhaveri, Prasan Manilal 412
 Joassart, Gustave 294, 303
 Johow (Oberberggrat) 224, 442
 Joris, Louis 337
 Jones, Jesse 143
 Jongh, F. De 496
 Jonghe, E. De 456, 484
 Jonnart (diamantschatter) 197
 Judels (Bescheringscomité) 468
 Kabila, Laurent Désiré 409, 505
 Kadgien, Friedrich 100, 114, 380, 400, 463
 Kagame, Paul 410
 Kates, Gustavo 474
 Katz, Charles 366
 Keyser (Oberberggrat) 179-180, 190, 209, 212,
 275, 476
 Kegel, Leon 124
 Keirsmakers (DSK) 191
 Kemma, Dr. 111
 Keppler (Staatssekretär) 223
 Kerstens, Petrus 490
 Kervyn de Meerendré, baron (ambassadeur) 474
 Keynes, John Maynard 466
 Keyser, Joseph De 337, 471, 487-488, 495
 Kibassa Maliba, Frédéric 410
 Kiese, E. 99-100
 King Shaler, Millard 75, 297, 360, 457
 Kipnis, Joseph 359, 394
 Klein, Adolphe 474
 Klein, Adolf 361
 Klein, Wilhelm 97, 100, 104, 237, 339, 380, 463
 Kleinhaus, Maurice 467
 Kleinhaus, Samuel 164, 365
 Kok, Sally 361

- Körner, Paul 100, 442, 481
 Krakowski, Max 366
 Krause (Oberkriegsverwaltungsrat) 475
 Kronstein, Weinrich 457
 Kryn, Jacques 52
 Kubowitzki, Léon 468
 Kühne (Oberfinanzpräsident) 220, 464, 476
 Kurgan-van Hentenryk, Ginnette 457, 459, 506, 510-511, 514-515, 517
 Kurrels, A. 491
 Lagrou, Pieter 500-501, 512
 Lambercier (diamantsmokkelaar) 223
 Landau, Mendel 481
 Landfried, M. 476
 Langenhove, Fernand Van 285, 488, 512
 Laureys, Eric 3-4, 460, 466, 469-470, 472, 482-483, 494, 501, 505, 512
 Ledé, M. D. Van 467, 474
 Lee (Raw Materials Department) 324
 Leemans, Victor 203, 210, 212, 263, 269, 344, 478-479, 525
 Leeuw, A. J. Van der 202, 464-465, 469, 478, 482, 503-504, 516
 Lefkowitz (diamantair) 474
 Lehner (Zollinspector) 464
 Lehrfeld, Raoul 466
 Leiber, gebroeders 474
 Leigh, Egbert G. 498
 Lekime, Fernand 422, 506, 513
 Lemberg, Hans Ulrich 9
 Lemberg, Klaus Tidemann 9
 Lemberg, Tidemann-Ulrich 9, 183-186, 188-189, 194-198, 200-208, 211-229, 232-233, 236-237, 240-242, 244-245, 260-263, 265, 432, 481, 486-487
 Lens, Joseph 347, 362, 498
 Lens, Louis 471
 Léonard (ministerie van Koloniën) 456, 484
 Leopold II, koning 41-42, 44, 188, 252, 460
 Leopold III, koning 152, 249, 294, 483
 Leysen, Georges 443-444, 479-480
 Leysen, Jos 260, 356, 443, 471, 480, 496-497
 Lhoneux, Armand de 461
 Lilar, Albert 255, 406, 485, 504, 517
 Lilienthal, Gerhard 497-498
 Lipschutz, Israël (Isidore) 459
 Lobo (diamantair) 485
 Londner (diamantair) 259, 342, 485
 Lopes Mateus, Antonio 48
 Lorenz, Martin 494
 Loyens, Adriaan 480
 Lumumba, Patrice 409, 505, 507
 Lund, R. J. 310
 Luyten, Dirk 89, 462, 478-479, 486-487, 496-497, 513
 Mabille, Xavier 471, 494, 505, 513
 Magérus, Benoît 475
 Mahaux (auditeur-generaal) 496
 Maldoy, Frédéric 357, 362, 497-498
 Mallon, Patrick 249
 Man, Hendrik De 205, 478, 488
 Mandel, Georges 163
 Mariën, Alfons 443, 479
 Martens, Frans 263
 Kats, Charles 171
 Mathias, F. A. 140, 470, 489
 May, Lucien 344, 360, 504
 McErlean, A. 470
 Mehta, gebroeders 412, 419
 Mehta, Mafatlal 412
 Mehta, Kirtilal 412
 Meily, Jean 216, 443, 470
 Menne (bestuurder NBB) 462
 Mertens, Frans 362-363, 498
 Mertens, Tinne 459, 467-468, 478, 485, 513
 Meulenaere (directeur-generaal ministerie van Koloniën) 295, 305-306, 491
 Michel, Elmar 190-191, 476
 Michielsen, Albert Jaak 199, 213, 338, 340
 Miró Barnet, Arturo 474
 Mobutu, Joseph-Désiré 505
 Möckel, Karl 191, 476
 Moeller de Laddersous, Alfred G. 491
 Mok (directeur van de 'Amsterdamsche Bank voor België') 163
 Mol, Van (bestuurder ADB) 479, 485
 Mollin, Gerhard 422
 Monteiro (diamantair) 474
 Moppes, Meyer Louis Van 138, 470
 Morelli, Anne 53, 459, 514
 Mussolini, Benito 241
 Nagel, Hans 179-180, 209, 212, 475
 Neary, L. C. 504
 Nefors, Patrick 282, 476, 488, 514
 Nelson, Donald 143, 310, 322, 470
 Neumetzger, Hans 98, 100, 104, 463
 Neven, Pierre 148
 Newt (firma Rozelara Bros.) 473, 499, 504
 Nutkewitz, J. 499, 501, 511, 514
 Nutkewitz, Mayer 365, 397, 474
 Nutkewitz, Pinkus 397
 Nys (DSK) 191
 Obstfeld (diamantair) 298
 Oige, Lucie 9

- Oldenburg, Antonius 126, 472
 Oldenburg, Antoon 280, 350
 Oliphant, Sir Lancelot 306, 491, 493
 Onkelinckx (fabrikant) 101
 Opdebeeck, L. 498
 Oppenheimer, Ernest 36-38, 67, 72, 74-75, 77, 81, 84, 125, 141, 144, 148, 159, 163, 165, 176, 286-287, 296, 314-315, 317, 323, 348, 371, 374-376, 393, 426, 456, 458, 470, 490, 502-503, 510, 515, 524
 Oppenheimer, Harry 307, 470
 Oppenheimer, Louis 138, 427
 Oppenheimer, Otto 81, 84, 138-141, 144, 154, 298, 307, 364, 369, 470
 Oppenheimer, Philip 325, 362, 511
 Oppenheimer, Sir Bernard 456
 Ossaily, Samih 410
 Osterrieth, Fr. 500
 Padget (CAST) 491
 Pals, Frank 394
 Parmentier, Edmond 44
 Pauwels, Arthur J. C. 489, 494, 496, 501-503
 Pehle, John W. 465
 Person, Aron 468
 Pétain, Henri Philippe 159, 484
 Peters (CAST) 491
 Pucheu, Pierre 405, 504
 Pichier, Dr. 180
 Pierlot, graaf Hubert 471
 Pierpont, Robert de 472
 Pinci (bestuurder van de Compagnie Minière de l'Oubanghi Oriental) 405
 Piron, Jean-Baptiste 488
 Pius IX, paus 116
 Plümer, Hans 101, 235, 238-239, 464
 Pluym, Richard Van Der 477
 Polak, Henri 165, 461, 497, 503, 507
 Polak, Juda 349, 362-363, 498
 Polak, Mozes 468
 Portaels, Jacques 337, 340
 Praag, Van (diamantair) 168
 Pranger, Alfred 482
 Preston, A. R. 496, 505
 Prichett (MEW) 489
 Prins, George 176
 Querido, Adam 481
 Raeymaeckers, François Theodoor 459
 Raeymaeckers, Frans 194, 207, 264, 335, 342, 366, 368, 381, 443, 469, 479-480, 495
 Rahier, Gerhard 190, 219-220, 222, 476, 480
 Ramet, Nathan 9, 496
 Ratzendorfer, Sigmund 361
 Raven, Gustave 209, 213, 270
 Ray, L. G. 140, 437
 Rechshaffen, Charles 474
 Reeder, Eggert 179-180, 269
 Regemortels (bestuurder ADB) 479, 485
 Rens, Jef 307, 460, 473, 492, 523
 Rest, Van der (CCI) 209
 Rhodes Davis, William 109, 510
 Rhodes, Cecil John 456
 Ribbentrop, Joachim von 109
 Richard, Raoul 294
 Richthofen, Manfred von 238
 Ridder, Marcel De 208
 Rijkvorsel, Joseph Van 82, 158, 214, 280, 360, 443, 496, 526
 Roberts, Janine 326, 494, 514
 Rockefeller, John 473
 Rockwell, F. G. 455, 514
 Rockwell, Frederick G. 310
 Rodwell, Sir Cecil Hunter 301, 470
 Rohrbach, Hans 339, 380, 483, 526
 Rokach, Israel 176
 Rolin, Henri 363, 499
 Rombouts, Jos 443, 479
 Romsée, Gérard 283, 486
 Rooms, Felix 339, 463, 486
 Roosevelt, Franklin D. 143
 Rosenberg, Vera 142
 Rossignol (DER) 501
 Rothschild, familie 38
 Rotti, Adolphe 358-359, 362-363, 382, 452, 459, 499, 502
 Rozelaar (Diamond Section of the London Chamber of Commerce) 142-144, 158, 369, 473, 499, 504
 Rubens (ADB) 460
 Rudelsheim (directie SBD) 260, 356
 Rudner (VEVA) 468
 Ryan, Clendenin J. 44, 451, 457
 Ryan, familie 42, 44-45, 408, 451
 Ryan, Thomas Fortune 456-457
 Ryckmans, Pierre 295, 484, 517
 Sabbe, Hilde 496, 511
 Sabbe, Jean-Pierre 382, 384
 Saerens, Lieven 146, 255, 458, 460, 468-469, 484-486, 515
 Salomons, Maechiel 257
 Saxer (algemeen secretaris Federatie) 383
 Schachne, Samuel 463, 478, 504, 520
 Schachner, Bruno 223
 Schacht, Hjalmar 462
 Schamisso, Gedalia (Herman) 288, 473

- Schamisso, Maurice 489
 Scherle (juwelier) 172
 Schewel, Stanford 483, 503-504
 Schiff, gebroeders 173
 Schmidt- Rolke 442, 483, 488, 493, 503, 515-516??
 Schmidt, A. W. 493
 Schoeters, Frans 347, 363, 407, 498
 Schone (Oberregierungsrat) 199
 Schönführer, Elie 472
 Schoonen, Henri 337, 485, 487
 Schreiber, Jean-Philippe 53, 458-459, 467-468, 489, 515
 Schrijver, Auguste De 117
 Schwartz 184, 225, 466, 475, 520
 Schwartzkopf 111
 Schwerin von Krosigk 103
 Siegel, Dina 414, 506, 515
 Segers, Carlo 450, 473, 489, 492, 499, 504, 515, 523
 Segers, Paul 357, 467, 498, 502
 Seibel, Wolfgang 475
 Selbourne, Lord 494
 Sengier, Edgar 422, 458
 Severy, Elie: zie Schönführer, Elie
 Seyfert (Kriegsverwaltungsabteilungschef) 237
 Shapira, rabbijn 366
 Shepardson, Whitney 483
 Siegel, Dina 414, 506, 515
 Siegert (archivaris van het vroegere Reichsfinanzministerium) 464
 Siewens (Prüfungsstelle Metallwaren und verwandte Industriezweige) 481
 Simon, George 223
 Siva, David 473
 Smets, Is. 490
 Smit, Anton 113, 194, 259, 341, 470
 Smit, Jan 141, 298, 470
 Smit, Jan Kors 141, 470
 Smit, Johan J. 470
 Smit, Piet 113, 141, 148, 150, 194, 259, 298, 301-302, 341, 470
 Smuts, Jan Christiaan 474
 Snoy et d'Oppuers, baron Jean-Charles 466
 Somers, Charles 344, 350
 Somers, Karel 356, 362-363, 498
 Spaak, Paul-Henri 291-292, 363, 468
 Speer, Albert 93, 95, 111
 Speyer, Jacques 473
 Spira (diamantheandelaar) 485
 Spreutels, M. 501
 Staffeldt, Herbert 190
 Stallard, Charles 174
 Stanley, Oliver 135, 469
 Stark, J. V. 491
 Steenberghe, Maximilien Paul Léon 134
 Steinberg, Maxime 50, 458, 469, 482, 515
 Sterpin (Diamant Boart) 338
 Stevens (bestuurder ADB) 479, 485
 Stradling, Marcel 337
 Straten-Waillet, baron François-Xavier van der 474, 494
 Susskind, Mozes 474
 Swolfs (BDA) 200
 Tappen (DTC) 310-312
 Taylor (bestuurder Anglo American) 38
 Teitelbaum, Viviane 374, 415
 Temmerman (ministerie van Economische Zaken) 350, 363, 452, 498
 Thedieck, Franz 179-180, 227, 475-476
 Themans, I. 469
 Theunis, Georges 168, 170, 253, 314, 421, 473
 Thieusies, Obert de 303
 Thomas, generaal 475
 Thys (Zuiveringscomité) 334
 Tielemans, John 498
 Tilman, Samuel 421, 506, 515
 Timbal, Paul 79, 81, 126, 159, 163, 170, 248, 285, 293, 306, 314, 471, 473, 500, 504, 515
 Timmermans, Jan 283
 Tolkowsky, Mozes (Maurice) 459
 Tommissen, Piet 20
 Topp, William B. 297
 Torczyner, Nuchim (Numa) 365, 396, 420, 468, 473, 501, 516
 Tulkens, Charles-X. 471, 494, 505, 513
 Turner, Stanford 325
 Twijnstra, Tjeerd Jacob 399
 Ullmann, Salomon 468
 Untermans, Henri 171, 365, 473
 Urbanek, Franz 113, 466
 Urbanek, Johann Carl 111, 113, 192, 465
 Urlik, David 9, 52, 361, 378, 458-459, 499-501, 506
 Ursel, Louis d' 249
 Valckx (bestuurder ADB) 258, 284, 479, 485
 Vanderveken (commissaris-vereffenaar van de Diamantcentrale) 498
 Vandervelde, Emile 460
 Vanthemsche, Guy 9, 116, 344, 457, 462, 466, 484, 497, 506, 508, 517
 Vaughan, H. J. 468, 470, 491
 Velge, Henri 263, 480, 486
 Veltjens, Joseph 100-101, 238, 463

- Verboven, B. 497
 Verboven, Jan 206, 443, 471
 Verbraeck, Yvan 9, 21
 Verbruggen (Zuiveringscomité) 334
 Vercammen (voorzitter Fortunia) 361
 Verhoeven, J. B. 443, 479
 Vermandere, Martine 13, 347, 455, 459-460, 467, 472, 497, 517
 Verstraeten, Paul B. 503
 Verstringe, Gustave 482
 Viehmann, Erich 106, 221, 226, 465, 481
 Vilhena, Ernesto de 48, 248
 Vincent, Anne 471, 494, 505, 513
 Vita, Foutry 472, 510
 Vleeschauwer, Albert De 154, 249-251, 254, 295, 471, 508
 Voisin, graaf de 405
 Vreeland, Herbert H. 42, 451
 Waarden, Frans Van 89, 91, 462, 510, 517
 Waele, Van De 477
 Wahner, Dr. 111, 199
 Walgrave, Jan 20, 73, 459-461, 512, 518
 Walk, Félix 306, 407, 471, 473, 504
 Walk, Joseph 69, 460
 Wallace, Henry A. 470
 Walsh (food controller Mandaatgebied Palestina) 176
 Warmbrunn, Werner 178, 475-478, 480, 482, 486, 518
 Warner (De Beers) 325
 Warren, Harold 470
 Wavell, Graaf Archibald Percival 499
 Weinmann-Liebermann, Awig 481
 Weiss, Akiba 176
 Westphal (Ministerialrat) 212, 475, 486
 Westreich (diamanhandelaar) 485
 Whelpley, Medley C. B. 44, 457
 White, A. E. 140
 Whiteley, G. 42
 Wigny, Pierre 498, 518
 Wilde, Maurice De 473, 492, 523
 Wilhelmina, koningin 403
 Willame, Jean-Claude 494, 518
 Williams, John C. 126, 286, 363, 468
 Wins, Gerrit 165
 Wins, Hans 9, 20, 325, 438, 471-473, 494, 498
 Winter, J. De 500
 Wolf (Generaldirector) 111
 Wolff (ministerie van Economische Zaken) 298, 303
 Wolfs (BDA) 280-281
 Woltman, Walter 141
 Wouters, Edmond 443, 479
 Wynberg (fabrikant) 165-166, 298, 473
 Zeeland, Paul Van 366, 499-500
 Zelddenrust, Salomon 350
 Ziehmer, Willi 233
 Zintarra (Kriegsverwaltungsrat) 212
 Zolman (diamantair) 474
 Zucker, Sylvain 284, 346, 362, 383, 416, 461, 489, 497-498, 500, 502

Zakenregister

- A. Dunkelsbuhler & Co. 39
A.G. Parser N.V. 113
Abteilung Gewerbliche Wirtschaft 202
Abwehr 221, 231, 465
ACV: zie Algemeen Christelijk Vakverbond
ACVD: zie Christelijke Vereniging der
Belgische Diamantnijverheid
ACVW: zie Algemeen Christelijk Verbond van
Werkgevers
ACW: zie Algemeen Christelijk
Werkersverbond
ADB: zie Algemene Diamantbewerdersbond
Admiralty 289
Aide aux Israélites Victimes de la Guerre 384
Air Ministry 150
Aktiecomiteit der Belgische
Diamantbewerkers 15, 129
Aktiecomiteit: zie Aktiecomiteit der Belgische
Diamantbewerkers
Al Qaeda 410
Algemeen Christelijk Vakverbond 15
Algemeen Christelijk Verbond van
Werkgevers 15, 17, 56, 213, 355, 479
Algemeen Commissariaat voor Economische
Recuperatie 381
Algemene Diamantbewerdersbond 15, 55, 66-
67, 70, 73, 115, 117, 121, 127-128, 151, 153, 157,
176, 247, 257-258, 264, 266, 284-285, 307, 330,
347, 357, 366, 375, 393, 399, 402, 407, 425,
427, 455, 459-460, 467, 472, 494, 497, 500,
517
Algemene Nederlandse
Diamantbewerdersbond 15, 66, 70, 73, 399,
402
Amalgamated Development Company 15, 81,
148
Amalgamated: zie Amalgamated Development
Company
American Gold and Copper Mining Group
456
American Smelting and Refining 457
Amsterdamsche Bank 76, 141-142, 161, 163, 194,
217, 258, 369, 399, 443, 469, 485
Amsterdamsche Bank voor België 76, 163, 194,
217, 258, 369, 485
Amsterdamsche Comité ter bescherming van
den diamanthandel 469
Amsterdamschen Beurs voor den
Diamanthandel 469
Anaconda 456
ANDB: zie Algemene Nederlandse
Diamantbewerdersbond
Anglo American Corporation of South Africa
Ltd. 15, 36
Anglo Iranian oil Company 470
Anton Smit & Co. 113, 470
Antverpia 66-68
Antwerp Diamond Company 381
Antwerpsche diamantbank: zie Antwerpse
Diamantbank
Antwerpsche Diamantbeurs 206
Antwerpsche Diamantkring 58, 60, 69
Antwerpse Algemene Bankvereniging 121
Antwerpse Diamantbank 16, 76-77, 81-82, 84,
126, 151, 161-163, 168, 194, 214, 217-218, 248,
258, 280-281, 285, 293, 307, 311, 314, 336, 340,
349-350, 359-360, 369, 383, 421, 443, 461,
468, 486, 510
Antwerpse Diamantkring 17, 20, 480
Arbeidsorde 56, 208, 213, 258
Ausschüß 95
Banco Burnay 458
Banco Espiritu Santu 110
Banco Ultramarino 48
Bank der Deutschen Arbeit 482
Bank Max Fischer 11
Bank of England 369
Bank van Brussel 79, 268, 461, 486
Bankcommissie 461
Bankgeschäft Gebrüder Stern 96-97, 101-102,
105
Bankhaus Sponholz: zie Sponholz & Cie
Bankkommanditgesellschaft
Bankhaus Stern: zie Bankgeschäft Gebrüder
Stern
Banque d'Outremer 421, 457
Banque de Bruxelles 161
Banque de France 78
Banque de l'Union Parisienne 458

- Banque Diamantaire Anversoise: zie Antwerpse Diamantbank
- Banque Générale Belge 16, 20, 78-79, 82, 461, 528
- Banque Soula 162, 196, 200, 275
- Banque Transatlantique de Paris 156, 163
- Banque Transatlantique: zie Banque Transatlantique de Paris
- Barnato Brothers 39
- Barnato-Groep: zie Barnato Brothers
- Baruch & Friedberg 101
- BCK: zie Compagnie des Chemins de Fer du Bas-Congo au Katanga
- BDA: zie Antwerpse Diamantbank
- Bécéka: zie Société Minière du Bécéka
- Bécéka-Lubilash 457
- Bécéka-Luebo 457
- Bedrijfsgroepering Diamant: zie Zelfstandige Bedrijfsgroepering Diamant
- Bedrijfsgroepering: zie Zelfstandige Bedrijfsgroepering Diamant
- Bedrijfsgroeperingen 270, 343-344
- Bedrijfsraad van de Belgische Diamantnijverheid en -handel 343-345, 434
- Bedrijfsraad van de Belgische Diamantnijverheid en -handel: zie Comité Professionnel de l'Industrie et du Commerce Diamantaires
- Bedrijfsraden 343-345
- Beit & Company 39
- Belgisch Centraal Israëlitisch Consistorie: zie Centraal Israëlitisch Consistorie van België
- Belgisch Diamantverbond 206-207
- Belgisch Parlementair Bureau 254, 489
- Belgisch Vakverbond 16, 205, 208
- Belgisch Verweer 122
- Belgische Bankvereniging 486
- Belgische Economische Zending 285, 290
- Belgische Juweliersvereniging 16, 56
- Belgische Vereniging van Diamantnijveraars en -Handelaars 16, 356
- Belgische Werkliedenpartij 16, 118, 205, 254
- Belgisch-Luxemburgs Instituut voor de Wissel 351
- Belgisch-Luxemburgs Wisselinstituut 369
- Berliner Handelsgesellschaft 108
- Beroepsvereniging van Belgische Nijveraars, Eigenwerkmakers en Aanverwante Vakken uit de Diamantnijverheid 356
- Beschermingscomité voor den Diamanhandel en Nijverheid in België 16, 125-126, 145, 222, 280, 348, 428, 499
- Beschermingscomité: zie Beschermingscomité voor den Diamanhandel en Nijverheid in België 348
- Beschermingskomiteit voor de Belgische Diamantnijverheid 16, 122
- Beschermingskomiteit: zie Beschermingskomiteit voor de Belgische Diamantnijverheid
- Betriebsmittel GmbH 114
- BEW: zie Board of Economic Warfare
- BGB: zie Banque Générale Belge
- Bijzondere Verrekenkas voor Gezinsvergoeding ten bate van Arbeiders der Diamantnijverheid 334
- BJV: zie Belgische Juweliersvereniging
- Board of Deputies of Jews in Britain 287
- Board of Economic Warfare 16, 142, 144, 248, 309, 316
- Board of Education 170, 313
- Board of Trade 16-17, 135, 137, 139, 152, 166, 291, 301-302, 310, 312, 348-349, 368, 437, 469, 471, 497
- Board of Trade Advisory Committee on the Export of Diamonds 137, 471
- Boart Products Ltd. 127, 148, 470
- Boerenbond 130
- Bozenhardt & Co. 98, 104, 202, 400, 463-465, 469, 478, 482, 503-504, 516
- Bramfeld & Gutruf 463
- Bridge Import Company 110
- Brüsseler Treuhandgesellschaft 16, 230-231, 236, 241, 379, 441, 445, 482, 496, 501, 516, 519, 526
- BT: zie Board of Trade
- BTG: zie Brüsseler Treuhandgesellschaft
- Bureau voor Economische Verdediging 134
- Burschenschaften 475-476
- Busschots, Cluytmans, Stuyck, Coppens & Gielens 258
- BVDH: zie Belgische Vereniging van Diamantnijveraars en -Handelaars
- BVV: zie Belgisch Vakverbond
- BWP: zie Belgische Werkliedenpartij
- Cape Coast Exploration Co. Ltd. 311
- Cartier 253, 321, 419
- Casella 186
- CAST: zie Consolidated African Selection Trust
- CBD: zie Christelijke Belgische Diamantbewerkerbond
- CCI: zie Comité Central Industriel

- Centraal Beheer van Joodse Weldadigheid en Maatschappelijk Hulpbetoon 473
- Centraal Israëlitisch Consistorie van België 384, 473
- Central Intelligence Agency 16, 325
- Centrale diamant bij de Unie der Belgische Diamantbewerkers 258
- Centrale diamant: zie Centrale diamant bij de Unie der Belgische Diamantbewerkers
- Centrale Dienst voor Contingenten en Vergunningen 351
- Centrale voor Joodse Weldadigheid 468
- Centre d'Etudes des Problèmes d'Après-Guerre 16, 168
- CEPAG: zie Centre d'Etudes des Problèmes d'Après-Guerre
- Cercle Diamantaire Belge 66-67
- CERES 464
- CEVV: zie Commissie voor Economische Verdedigingsvoorbereiding
- Christelijk Verbond van Antwerpse Diamantnijveraars en Handelaars 16
- Christelijke Belgische Diamantbewerkersbond 16, 56, 63, 117, 264, 347, 357
- Christelijke Vereniging der Belgische Diamantnijverheid 15, 57, 62
- Christelijke Volkspartij 16, 434
- CIA: zie Central Intelligence Agency
- Cie Chimique: zie Compagnie Chimique et Industrielle de Belgique
- Claes & Van Gestel 258, 341, 443
- CMB: zie Compagnie Maritime Belge
- COBA: zie Comité Officiel Belge pour l'Angleterre
- Cofinindus 81
- Colonial Office 470, 489
- Combined Production and Resources Board 143
- Combined Raw Materials Board 143, 309-310
- Combined Raw Materials: zie Combined Raw Materials Board
- Comité Central de Secours et d'Alimentation 457
- Comité Central Industriel 16, 203, 206, 209, 275, 479
- Comité de Liquidation des Groupements Economiques 343
- Comité de Protection du Commerce et de l'Industrie Diamantaire de Belgique: zie Beschermingscomité voor den Diamanthandel en Nijverheid in België
- Comité de Répartition et de Controle 369
- Comité Intérieur Colonial 457, 471-472, 478, 487, 517, 523
- Comité National de Secours et d'Alimentation 486
- Comité Officiel Belge pour l'Angleterre 16, 68
- Comité Professionnel de l'Industrie et du Commerce Diamantaires: zie Bedrijfsraad van de Belgische Diamantnijverheid en -handel
- Comité ter behartiging van de Belgische Diamantnijverheid 357
- Comité van Acht 208
- Comité: zie Beschermingscomité voor den Diamanthandel en Nijverheid in België
- Commissariaat voor Repatriëring 367
- Commissie voor Economische Verdedigingsvoorbereiding 16, 134
- Commission pour l'Etude des Problèmes d'Après-Guerre 306, 491, 508
- Compagnie Chimique et Industrielle de Belgique 81
- Compagnie des Chemins de Fer du Bas-Congo au Katanga 16, 42, 252
- Compagnie des Chemins de Fer du Congo Supérieur aux Grands Lacs Africains 320
- Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie 458
- Compagnie Financière et Industrielle de Belgique 79
- Compagnie Maritime Belge 16, 196, 200
- Compagnie Minière de l'Oubanghi Oriental 404-405
- Companhia de Diamantes de Angola 17, 39, 44, 451, 493
- Comptoir de Transports Internationaux
- Cosmos 239
- Comptoir Diamantaire Anversoï 16, 20, 79-81, 461, 528
- Comptoir: zie Comptoir Diamantaire Anversoï
- Conference Producers: zie Diamond Producers' Association
- Congress 142, 317, 323, 455, 473, 476, 510, 518, 527
- Conseil des XX 382-383, 501-502
- Consolidated African Selection Trust 16, 39-40, 300, 491, 493
- Consolidated Diamond Mines 39, 456
- Controlebureau voor metaalwaren en aanverwante industrie 98
- Corps 187, 249, 367, 475-476
- Corps Rhenania 187

- Correspondence Office for Diamond Industry (COFDI) 16, 165, 287, 353
- Crédit Agricole Mutuel 409
- Cuervo y Sobrinos 172
- Cumming, Stanley, Truit & Cross 466, 501
- Custodian of Enemy Property 289
- CVAD: zie Christelijk Verbond van Antwerpse Diamantnijveraars en Handelaars
- CVP: zie Christelijke Volkspartij
- Dan Gertler Diamonds 410
- Dattner & Mire 458
- DC: zie Diamond Center
- DDC: zie New York Diamond Dealers Club
- De Beers Consolidated Mines Ltd. 17, 36, 451
- De Beers: zie De Beers Consolidated Mines Ltd.
- De Daad 127, 217, 307, 342, 347, 368, 468, 495
- Delien, Wouters & Loyens 258
- DELOG: zie Deutsche Libbey-Owens Gesellschaft für maschinelle Glasherstellung AG
- Departement Arbeid en Sociale Voorzorg: zie Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg
- Departement Defensie: zie Ministerie van Defensie
- Departement Financiën: zie Ministerie van Financiën
- Departement Koloniën: zie Ministerie van Koloniën
- Departement voor Handel, Nijverheid en Scheepvaart 135
- Department of Commerce 143, 291, 314, 394, 520
- DER: zie Dienst voor Economische Recuperatie
- DETAG: zie Deutsche Tafelglas AG
- Deutsch-Belgisch-Luxemburgische Handelskammer 188
- Deutsche Arbeitsfront 240
- Deutsche Großwirtschaftsraum 189
- Deutsche Libbey-Owens Gesellschaft für maschinelle Glasherstellung AG 17, 187
- Deutsche Revisions- und Treuhand-Aktiengesellschaft 114
- Deutsche Tafelglas AG 17, 187
- Deutschen Revisions- und Treuhand-Aktiengesellschaft: zie Deutsche Revisions- und Treuhand-Aktiengesellschaft
- Deutschnationale Volkspartei 17, 188, 476
- Devisenfahndungsamt 102-103, 190-191, 201, 464, 480
- Devisenschutzkommando 17, 102, 190, 195, 197-199, 201, 217, 220, 224, 233-234, 236, 240-241, 245, 275, 399, 433, 464, 475-476, 480, 483, 488, 523-524, 526-527
- DeVlag: zie Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap
- Diamang: zie Companhia de Diamantes de Angola
- Diamant Boart: zie SA Diamant Boart
- Diamantbeurs: zie Antwerpsche Diamantbeurs
- Diamantbureau 216-217, 226, 239, 257, 259, 262-263, 277-278, 280-281, 335, 338, 342, 344, 346, 356, 430, 434, 443, 488, 522, 525
- Diamantcentrale 211, 213-215, 233-234, 257, 259-260, 262-263, 271-272, 274-275, 277, 282, 346, 430, 443-444, 467, 472, 477, 479-482, 485-488, 497-498, 505, 522, 525
- Diamantcentrale: zie Warencentrale Diamant
- Diamantclub van Antwerpen: zie N.V. Diamantclub van Antwerpen
- Diamantclub: zie N.V. Diamantclub van Antwerpen
- Diamantcontrole 135, 142-143, 196, 208, 213-218, 222-223, 226, 228-230, 234-235, 241, 257, 259, 263, 271-272, 277, 279-281, 303, 308-310, 312, 327-328, 334-335, 338, 340, 346, 350, 352, 384, 406, 430, 443, 477, 480, 487, 522
- Diamant-Kontor G.m.b.H. 106, 183
- Diamant-Kontor: zie Diamant-Kontor G.m.b.H.
- Diamantkring: zie Antwerpsche Diamantkring
- Diamond Advisory Committee: zie Board of Trade Advisory Committee on the Export of Diamonds
- Diamond Center 168-170, 346, 360, 365, 367, 372, 378, 420, 439, 473, 501, 511, 516
- Diamond Committee 17, 137-139, 152-154, 291, 297, 299-300, 311, 437, 456, 462, 468, 470, 477, 489-490, 492-493, 504, 520
- Diamond Control 17, 39, 139-140, 166, 301-304, 310, 312-313, 348-349, 437, 491
- Diamond Corporation Ltd. 17, 451, 493
- Diamond Development Company 148
- Diamond Distributors Corporation 381
- Diamond Manufacturers Association of America 395
- Diamond Manufacturers Association: zie Diamond Manufacturers Association of America
- Diamond Office 16, 165, 287, 328, 341, 344, 346-347, 349-353, 358, 360, 368, 385, 390, 421, 433-434, 452, 497, 502, 529

Diamond Police 320
 Diamond Producers Association 17, 83, 297, 456
 Diamond Realization Company 148
 Diamond Section of the London Chamber of Commerce 138
 Diamond Section, U.S. War Production Board 455
 Diamond Task Force 411, 505
 Diamond Tools Advisory Centre 150
 Diamond Trading Company 17, 83, 120, 125, 136, 144, 151, 163, 172, 176, 197, 211, 217, 276, 296, 301, 303, 307, 311, 315-316, 323, 341, 351, 355, 362, 364, 369, 374, 390, 402, 407, 412, 428, 451
 Diaperl 78
 Dicorp: zie Diamond Corporation Ltd.
 Dienst van het Sekwester 20, 379, 526
 Dienst voor Economische Recuperatie 17, 380-381, 501, 526
 Dienststelle Hellwig 205
 Dienststelle Veltjens 257, 380
 Directie der Gebouwen 497
 District Court of the USA-Southern District New York 322, 451
 District Court: zie District Court of the USA-Southern District New York
 Division of Investigation of Cartels and External Assets 465, 481
 DMCC: zie Dubai Metals & Commodity Centre
 DNVP: zie Deutschnationale Volkspartei
 DSK: zie Devisenschutzkommando
 DSK-Hauptstelle in Brussel: zie Devisenschutzkommando Hauptstelle Brussel
 DTC: Diamond Trading Company 17, 83, 120, 125, 136, 144, 151, 163, 172, 176, 197, 211, 217, 276, 296, 301, 303, 307, 311, 315, 323, 341, 351, 355, 362, 369, 374, 390, 402, 407, 412, 428
 Dubai Metals & Commodity Centre 418
 Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap 17
 Dunkels & Co Ltd. 287
 Eduard Imgrund Nachfolger 106, 221
 EKL: zie Entre Kasai en Luebo
 Elias Monderer 397
 Empain, groep 320
 Entre Kasai en Luebo 457
 Ernst Winter & Sohn 113
 Espiritu Santu: zie Banco Espiritu Santu
 Europese Unie 411, 505, 509
 Eurostar 419
 Eurotank 109
 Export Licensing Department 137, 153, 302
 F. Herzl, Rubinfeld & Langermann 485
 Fachausschuß Steine und Perlen 98, 202, 442
 Fachausschuß: zie Fachausschuß Steine und Perlen
 Fachgruppe 98-99, 106, 224
 Fachgruppe Diamantindustrie 98
 Fachgruppe Schmuckwarenindustrie 99, 224
 Fachuntergruppe 17, 97-98, 100, 104, 107-108, 114, 224, 237, 339, 442
 Fachuntergruppe Edelstein- und Diamantindustrie 17, 97, 108, 224
 FEA: zie Foreign Economic Administration
 Federatie der Belgische Diamantbeurzen 9, 14, 17, 20, 62, 119, 132, 151, 207, 262, 347, 361, 371, 380-381, 384, 413, 421, 442, 502, 505, 528
 Federatie: zie Federatie der Belgische Diamantbeurzen 119
 Feldkommandantur 17, 181-183, 200, 218-219, 237, 243-245, 333, 435, 519, 522
 Feldkommandantur 675 181
 Feldkommandantur 520 183, 200, 218-219, 237, 245, 333, 435, 519, 522
 Feldgendarmarie 272
 Fendler & Wendling 105
 Fichte Gesellschaft 185, 476
 Finanzministerium 103
 Finkelstein Diamond Corp. 302
 FK 520: zie Feldkommandantur 520
 Flachglas AG 188
 Food Manufacturers Federation 136
 Foreign Economic Administration 17, 143, 309-310, 317-318, 321, 328, 521
 Forminière: zie Société Internationale Forestière et Minière du Congo
 Fortis Bank 20, 461, 528
 Fortunia 58, 60-61, 206, 215, 219, 258, 261, 284, 346, 361, 443, 479, 497
 Freideutsche Kreis 186
 Frish & Wins Ltd. 165
 Garde Républicaine 191
 Geheime Staatspolizei 464
 Geldzähler & Co. 173
 Gembel 412
 Generale Bank 20, 78, 461-462, 508, 516-517, 528
 Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft 398
 Generalkonsulat: zie Deutsches Generalkonsulat Antwerpen
 Geomines 44

- Gestapo: zie Geheime Staatspolizei
 Gewerblichen Wirtschaft (afdeling van de FK 520) 519
 Ginsburg & Fils 458
 Goldmuntz Bros 458
 Graff 419
 Groupement d'Importation et de Répartition des Diamants Bruts, Diamants Industriels et Boart 404
 Gruppe Geheime Feldpolizei 191
 Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft 179-180, 192, 204, 215, 230, 442, 459, 465, 469, 471, 475-483, 486-488, 504, 519
 Gruppe I: zie Gruppe I Gewerbliche Wirtschaft
 Gruppe Sonstige Industrie 398
 Gruppe V Auswärtiger Waren-, Zahlungs- und Devisenverkehr 480
 Gruppe V: zie Gruppe V Auswärtiger Waren-, Zahlungs- und Devisenverkehr
 Gruppe XII Feind- und Judenvermögen 180, 219, 230
 Gruppe XII: zie Gruppe XII Feind- und Judenvermögen
 Guggenheim Exploration Company 456
 Gutchen 298
 Gutwirth & Fils 78
 Halifax Ltd. 298
 Hambro's Bank 369
 Hansa-Leichtmetall 113
 Hauptabteilung Gewerbliche Wirtschaft 398
 Hauptausschuß 95
 Hauptzollamt 102
 Heimatdienststellen 220
 Heimatstellen: zie Heimatdienststellen
 Hellings, Leysen, De Groof & Lens 258
 Hitlerjugend 185-186
 Hoge Raad voor Diamant 14, 17, 20, 352, 411, 420, 529
 Home Office 393
 Horowitz & Beitz 173
 HRD: zie Hoge Raad voor Diamant
 I. G. Farben 186
 I. Lipschutz & C. Gutwirth: zie Lipschutz & Gutwirth
 IMICO: zie International Mortgage Investment Corporation
 Industrial Diamond Advisory Council 143, 301, 309-310, 328
 Instituut voor Buitenlandse Wissel 370
 Intercontinental Rubber Company 456
 Interfor: zie Société Internationale Commerciale et Financière de la Forminière
 International Diamonds Ltd 148
 International Mortgage Handelsgesellschaft mbH 109
 International Mortgage Investment Corporation 17, 109
 International Refugee Organization 466
 Internationale Commissie voor Diamanhandel 122, 407, 473, 529
 Internationale Commissie: zie Internationale Commissie voor Diamanhandel
 Israel Diamond Exchange 395
 Israel Diamond Manufacturers Association Ltd. 395
 Israëlitisch Consistorie 53, 384, 473
 J. C. Penney 413
 J. J. Loeb & Brothers 458
 J. K. Smit & Sons 148, 150, 301, 470, 485
 J. K. Smit & Zonen 141, 470
 J. Urbanek & Co. 111, 113
 Jacob Feniger 397
 Jacobowitz & Londner 259, 342, 485
 Jagersfontein (mijn) 39, 456
 Jean Wunderlich 98, 104
 Jung Nationaler Bund 185
 Justice Department 139, 223, 312, 322-326, 451, 457, 520
 Kamer 124, 171, 363-364, 370, 452, 459-460, 496
 Kamer van Koophandel 124, 171, 459-460
 Katholieke Universiteit Leuven 20
 KB: zie Kredietbank voor Handel en Nijverheid
 Kilo-Moto 44
 Kimberley (mijn) 24, 36, 411
 Kimberley Diamond Mining Company Ltd. 36
 Kirschen 11
 Klein & Becker 97, 106, 108
 Komitee ter Verdediging der Rechten der Joden 123
 Kommandostab 179-180, 184, 227
 Kredietbank voor Handel en Nijverheid 81, 194
 Kredietbank: zie Kredietbank voor Handel en Nijverheid
 Krijgsauditoraat Antwerpen 13, 19, 214, 332, 526
 Krijgsauditoraat Brussel 19, 337-338, 526
 Krupp 34, 113
 Kryn 52, 72
 KUL: zie Katholieke Universiteit Leuven

- L. Birnbaum & L. Pressel 458
 L. M. Van Moppes & Sons 148, 150
 LACVV: zie Landelijk Algemeen Christelijk
 Verbond van Werkgevers
 Landau & Fils 458, 474
 Landelijk Algemeen Christelijk Verbond van
 Werkgevers 17, 213, 479
 Lerner & Lerner 278, 281
 Les Amis du Commerce et la Persévérance
 Réunis 485
 Lipschutz & Gutwirth 461
 Lloyds Bank 161
 Londens Syndicaat 36-41, 48, 63, 67, 71-75, 77,
 82-83, 96, 115, 128, 138, 144, 148, 160, 390,
 426, 456, 461, 463
 Londensche Diamantcommissie 369
 London Committee: zie London Resident
 Committee of management of the
 Forminière
 London Resident Committee of management
 of the Forminière 17, 305, 370
 London Rough Diamonds Ltd. 302-303
 London Syndicate: zie Londens Syndicaat
 Luftwaffe 160
 Lycée français 168
 M. & M. Freudman 461
 Marcus & Harting Lda. 110
 MEW: zie Ministry of Economic Warfare
 MI-6: zie Military Intelligence 6
 Miba: zie Société Internationale Forestière et
 Minière du Congo
 Militärverwaltung 18, 178-182, 184, 188, 191-
 195, 200-201, 203-205, 209, 212-213, 215, 217-
 222, 226-228, 230-233, 237-239, 242, 245, 265-
 266, 269-270, 272, 279-281, 399, 482, 510
 Military Intelligence 6 521
 Minafro: zie Société Anonyme d'Exploitations
 Minières d'Afrique Occidentale
 Ministère de la Production Industrielle 405
 Ministère des Travaux Publics 404
 Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg 117,
 303, 427, 467, 502
 Ministerie van Arbeid: zie Ministerie van
 Arbeid en Sociale Voorzorg
 Ministerie van Defensie 473, 489-491
 Ministerie van Economische Zaken 134-135,
 199, 212-213, 257-259, 327, 342, 350-351, 355,
 382, 434, 494, 499-501, 526
 Ministerie van Financiën 20, 102, 370, 372
 Ministerie van Koloniën 155, 162, 316, 429, 456,
 484, 491
 Ministerie van Mijnen en Openbare Werken
 160
 Ministry of Economic Warfare 17, 135, 139, 143,
 159, 286, 290, 302, 311, 468
 Ministry of Labour 152
 Ministry of Shipping 159
 Ministry of Supply 18, 135-136, 139, 143, 301,
 303, 306, 311, 315, 324, 328, 347, 368, 437
 Miscellaneous Minerals Division 143, 309, 311
 Mizrachi-partij 52
 Mosenthal Brothers 39
 MS: Ministry of Supply 18, 135, 139, 301, 311,
 315, 324, 328, 347, 368
 N. M. Rothschild & Company 38
 N. V. Diamantclub van Antwerpen 52, 58
 Nationaal Belgisch Comité 253, 290
 Nationaal Comité: zie Nationaal Belgisch
 Comité
 Nationaal Coördinatie Comité voor Diamant
 376
 Nationaal Werk voor Arbeidsbemiddeling 208
 National Bank 469
 National Sozialistische Rechtswahrenbund 186
 Nationale Bank van België 18, 214, 280, 369-
 370, 461-462, 489
 Nationale Bank: zie Nationale Bank van België
 Nationale Maatschappij der Buurtspoorwegen
 420
 Nationalsozialistische Arbeiterpartei 18, 186
 NAVO: zie Noord-Atlantische Verdrags
 Organisatie
 Navon & Misrahi 485
 NBB: zie Nationale Bank van België
 Nederlandse Zionistenbond 396
 Nevada Northern Railway 457
 New York City Regional Office of the United
 States Department of Commerce 394
 New York Diamond Dealers Club 17, 167-168
 Nieuw Belgisch Vakverbond 205
 NMBS: zie Nationale Maatschappij der
 Buurtspoorwegen
 Noord-Atlantische Verdrags Organisatie 468
 NSDAP: zie Nationalsozialistische
 Arbeiterpartei
 NV Maatschappij voor Diamantbewerking 238
 Oberfeldkommandantur 182-183, 189, 192, 194,
 218, 222, 275
 Oberfeldkommandantur 672 Aubenstelle
 Antwerpen 183, 189-190, 222, 275
 Oberkommando des Heeres 18, 112, 178, 192,
 524
 Oberkommando des Wehrmachts 229

- Obstfeld & Briefelt 298
 Office Central des Contingents et Licences 215, 221
 Office of Strategic Services 18, 139, 191, 312, 316, 319, 323, 458, 521-522
 Office of the Coordinator of Information 492
 Office of War Mobilization 310, 492
 OFK 672 Aubenstelle Antwerpen: zie Oberfeldkommandantur 672 Aubenstelle Antwerpen
 OFK: zie Oberfeldkommandantur
 OKH: zie Oberkommando des Heeres
 OKW: zie Oberkommando des Wehrmachts
 Onderzoekscmissie van Diamanthehandel en -nijverheid 18, 334
 Onderzoekscmissie: zie Onderzoekscmissie van Diamanthehandel en -nijverheid
 Ortskommandantur 181
 Osram 113
 OSS: zie Office of Strategic Services
 Overzee Handelsmaatschappij 464
 Parti Populaire Français 504
 Pfandleihanstalt 107-109, 221, 223
 Philadelphia Smelting & Refining Co 457
 Philippe Urvater 302
 Pimitex 112, 405
 Pioneer Import Corporation (Co.) 106, 109
 Pioneer: zie Pioneer Import Corporation (Co.)
 Premier (mijn) 33, 39, 54
 Primera Industria Cubana de Diamantas SA 171
 Produits Boarts SA 127
 Prüfungsstelle Metallwaren und verwandte Industriezweige 18, 98, 100, 223, 442, 481
 Prüfungsstelle: zie Prüfungsstelle Metallwaren und verwandte Industriezweige
 R. & L. Aronsfrau 458
 R. & L. Goldmuntz 78, 168, 302, 521
 Raw Materials Department (afdeling MS) 136
 Raw Materials Department (afdeling van BEW) 142
 RE: zie Reichsstelle für Edelmetalle
 Referat 2 Steine und Erde 179, 183, 204
 Referaten 179
 Regierungsbezirk Münster 188
 Reichsausschuß für Kolonialwirtschaft 481
 Reichsbank 111, 380, 462
 Reichsfinanz-Ministerium 464
 Reichsgesellschaften 95
 Reichsgruppe Handel 100
 Reichsgruppe Industrie 94, 98, 100, 209, 463, 514
 Reichsgruppen 94, 209
 Reichskommissariat 238-239, 398
 Reichskreditgesellschaft A/G Berlin 109
 Reichskreditkasse 200, 529
 Reichsmarksonderfonds des Reichsmarschalls 108
 Reichspropagandaministerium 92
 Reichssicherheitshauptamt 102, 235, 464-465
 Reichsstelle Chemie 465
 Reichsstelle für Edelmetalle 18, 111, 241, 380, 520
 Reichsstelle für Technische Erzeugnisse 18, 97, 110, 113, 150, 192, 221, 226, 235, 242, 257, 259, 273, 319, 339, 380, 400, 405, 465-466, 520
 Reichsstellen 94-95, 110, 112, 190, 209, 463
 Reichsstelle für Waren verschiedener Art 465
 Reichswirtschaftsministerium (Ministerie van Economie) 100
 Rex 131, 156, 354
 REZAG: zie Rheinische Ziehglass
 Rheinische Ziehglass 187
 Rhodesian Selection Trust 140
 Rijksarbeidsambt 283
 Rijksbureau voor Diamant 135, 398-399, 403, 442, 520
 Rijksdienst voor Technische Productie: zie Reichsstelle für Technische Erzeugnisse
 Ring 95, 470, 490, 493, 497, 514
 Roan Antelope Copper 140
 ROGES: zie Rohstoff-Handelsgesellschaft m. b. H. 405
 Rohstoff-Handelsgesellschaft m. b. H. 18, 95, 111, 198, 405
 Rosenstrauch 120-121
 Rosy Blue 419
 Rough Diamond Company Inc. 301
 Royal Navy 137, 289
 Rozelaar Bros. 473, 499, 504
 RTE: zie Reichsstelle für Technische Erzeugnisse
 Rüstungsinspektion 442, 477, 481, 524
 Rüstungskontor 112, 114
 Ruwsyndicaat: zie Londens Syndicaat
 RWM: zie Reichswirtschaftsministerium
 Ryan-Guggenheim 42, 493
 SA Diamant Boart 148
 SA: zie Sturmabteilung
 SABENA 18, 351, 370
 SBB: zie Société Belge de Banque

SBD: zie Syndicaat der Belgische
Diamantnijverheid

Schmeidler & Wolfgang 458

Schutzstaffel 18

SD: zie Sicherheitspolizei

Sears, Roebuck & Co. 494

Sears: zie Sears, Roebuck & Co.

Sekwester: zie Dienst van het Sekwester
Senaat 363-364

SFBD: zie Société française de Banque et
Depôt

SGB: Société Générale de Belgique 18, 21, 39,
42, 45, 79, 84, 147, 162, 223, 243, 324, 329,
360, 401, 408, 426, 433-434

SHAEF: zie Supreme Headquarters Allied
Expeditionary Force

Sibeka 79, 408-409, 505, 509

Sicherheitsdienst 18, 192, 221, 231, 233, 400,
464

Sicherheitspolizei 18, 231, 240, 260, 509

Sierra Leone Selection Trust Ltd. 311, 451, 493

Sipo: zie Sicherheitsdienst

Sipo-SD 488

SLST: zie Sierra Leone Selection Trust Ltd.

Socialistische Internationale 118, 121

Société Anonyme d'Exploitations Minières
d'Afrique Occidentale 456

Société Belge de Banque 18, 20, 79, 81, 280, 528

Société Commerciale Anversoise 457

Société d'Entreprise et d'Investissements du
Bécéka 408

Société française de Banque et de Depôt 232,
236, 379

Société française: zie Société française de
Banque et de Depôt

Société Générale de Belgique 18, 21, 39, 42, 45,
63, 79, 84, 147, 162, 223, 243, 266, 305, 320,
324, 329, 360, 401, 408, 426, 433-434, 451,
457-458, 461, 470-471, 494, 505, 512-513, 523

Société Guinéenne de Recherches et
Exploitations Minières 18, 456

Société Internationale Commerciale et
Financière de la Forminière 408

Société Internationale Forestière et Minière du
Congo 39, 426, 461, 525, 527

Société Minière de Bakwanga 409, 505, 509

Société Minière de la Lueta 457

Société Minière du Bécéka 16, 38-39, 316, 408,
451, 455, 493, 505, 508-509

Société Minière du Kasai 457, 490, 493

Société Minière du Luebo 457

SOE: zie Special Operations Executive

Sofina 294

Soguinex 18, 404, 456

Soguinex: Société Guinéenne de Recherches et
Exploitations Minières 18, 456

Solvay 79, 187, 294

SOMA: zie Studie- en documentatiecentrum
oorlog en hedendaagse maatschappij

South African Diamond Producers
Association 17, 297

Special Operations Executive 18, 142, 319, 469

Sponholz & Cie Bankkommanditgesellschaft
18, 108

Sponholz: zie Sponholz & Cie
Bankkommanditgesellschaft

SS: zie Schutzstaffel

Standard Oil 473

State Department 143-144, 199, 311-312, 315,
318, 321-322, 324, 327, 458, 466, 471, 483,
494, 520

Steine und Erde: zie Referat 2 Steine und Erde

Stichting Teruggevoerde Diamant 403

Stockpile: zie United Nations Reserve

Studie- en documentatiecentrum oorlog en
hedendaagse maatschappij 21, 455, 523

Studiecentrum voor de Geschiedenis van de
Tweede Wereldoorlog 489

Studiecommissie Joodse Goederen 9, 496, 501,
512, 516

Studienkommission 179

Sturmabteilung 18

Stuyck 258

Supreme Headquarters Allied Expeditionary
Force 308, 369

Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid 18,
56, 115, 117, 131, 151, 157, 205, 257, 260, 264, 275,
282, 285, 334-335, 344-345, 347, 350-351, 353,
358, 361-362, 374, 376, 385, 393, 425, 434, 529

Technical Subcommittee of the Diamond
Advisory Committee 138

Technical Subcommittee: zie Technical
Subcommittee of the Diamond Advisory
Committee

The Amalgamated Development Company
Ltd. 81

Überwachungsstelle für Edelmetalle 94-95, 111

Überwachungsstelle Waren verschiedener Art
110

UHGA: zie Unie van Hand- en
Geestesarbeiders

ULB: zie Université Libre de Bruxelles

UMHK: zie Union Minière du Haut-Katanga

- Unie der Belgische Diamantbewerker 208-209, 257-258, 347
- Unie van Hand- en Geestesarbeiders 18, 205, 208-209, 478, 515
- Unie: zie Unie der Belgische Diamantbewerker
- Union Belge de Cuba 366
- Union des Réfugiés Israélites 366
- Union Minière du Haut-Katanga 18, 42, 252, 318, 409, 506, 513
- UNITA 410
- United Diamond Manufacturers Association Inc. 394, 503
- United Nations Reserve 304
- Université Libre de Bruxelles 21
- US Bureau of Customs 110
- US Commercial Company 285
- US Industrial Diamond Corp. 301
- US War Relief, Belgian Department 171
- Vakofenschool van het Syndicaat der Belgische Diamantnijverheid 334
- Van Cleef & Arpels 419
- Van Elsen & Raeymaeckers 194, 258, 338
- Van Moppes & Zonen 259
- Van Moppes: zie Van Moppes & Zonen
- VBD: zie Vereniging der Belgische Diamantnijverheid
- VBO: zie Verbond van Belgische Ondernemingen
- Veiligheidsraad: zie VN Veiligheidsraad
- Verband 70, 90, 122, 124, 187, 219, 227, 271, 307, 373, 410
- Verband des Diamantenschleifereigewerbes 122, 124
- Verbond van Belgische Ondernemingen 478
- Verbond van Dietsche Nationaalsolidaristen 129, 257
- Verbond voor Economisch Verweer Antwerpen 19, 123
- Verdedigingskomiteit 124, 258, 468
- Verdelingsbureau voor Diamant 345
- Verdinaso: zie Verbond van Dietsche Nationaalsolidaristen
- Verein Deutsche Tafelglashütte GmbH 187
- Verenigde Naties 410
- Vereniging der Belgische Diamantnijverheid 15, 18, 57, 62, 117, 124, 131, 151, 156, 205, 258, 260-261, 264, 282, 335, 345, 353, 393, 432, 434
- Vereniging voor Vrije Diamantheel 19, 58
- Verrekenkas voor Gezinsvergoeding ten bate van Arbeiders der Diamantnijverheid 334
- Verweerdercomité van Diamantheel en -Nijverheid 407
- VEV: zie Vlaams Economisch Verbond
- VEVA: zie Verbond voor Economisch Verweer Antwerpen
- Vierjahresplan 91-93, 98-103, 107-108, 114, 235, 237-241, 245, 257, 260, 273, 279, 380, 399-400, 463, 465, 475, 483, 519, 524
- Vlaams Economisch Verbond 19, 204, 206, 209, 260
- Vlaams Nationaal Syndicaat 19, 56, 208
- Vlaams Nationaal Verbond 19, 56, 129, 156, 213, 255
- VN Veiligheidsraad 411, 468
- VN: zie Verenigde Naties
- VNS: zie Vlaams Nationaal Syndicaat
- VNV: zie Vlaams Nationaal Verbond
- Volkshochschule 186
- Volksverwering 429
- Vrije Diamantheel: zie Vereniging voor Vrije Diamantheel
- Vrije Universiteit Brussel 9, 462, 466, 478
- VUB: zie Vrije Universiteit Brussel
- W. Busch & Sons 302
- War Production Board 19, 143-144, 309-311, 315-316, 318, 322, 327, 387, 455
- War Resources Board 143
- Warencentrale Diamant 213, 218
- Waterman & Wins 469
- Wehrmacht 231
- Wellner & Co 458
- Wellner & Fils 458
- Wereldfederatie van Diamantbeurzen 11, 62
- Wereldvakverbond 123
- Wereldverbond: zie Wereldvakverbond
- Wernher 39
- Westbank 234-236
- Westen Handelsgesellschaft mbH 19, 239
- Westen: zie Westen Handelsgesellschaft mbH
- Whitehall 90
- Wiedergutmachungsamt 384, 502
- Wifo: zie Wirtschaftliche Forschungsgesellschaft m.b.H.
- William Frensel, kantoor 229
- Winston 159, 419
- Wirtschaftsgruppe Metallwaren und verwandte Industriezweige 100, 464
- Wirtschaftliche Forschungsgesellschaft m.b.H. 19, 112, 466
- Wirtschaftsabteilung 180, 191, 209, 212, 230, 467, 475-476, 486
- Wirtschaftsgruppe 94, 98, 100, 464

Wirtschaftsgruppe Groß Ein- und
Ausführhandel 100
Wisselinstituut: zie Belgisch-Luxemburgs
Instituut voor de Wissel
Wisselinstituut: zie Belgisch-Luxemburgs
Wisselinstituut
Woltersom-organisatie 399
Woodbridge Diamond Polishing Factory 165
Woodbridge-fabriek: zie Woodbridge
Diamond Polishing Factory
WPB: zie War Production Board
ZAST: zie Zentrale Auslieferungsstelle für
Hartwerkstoffe
Zeiss-Jena 113
Zelfstandige Bedrijfsgroepering Diamant 205,
207-208, 257, 283, 343-344, 443, 487, 522
Zentralauftragestelle: zie Zentrale
Auslieferungsstelle für Hartwerkstoffe
Zentrale Auslieferungsstelle für
Hartwerkstoffe 19, 405
Zionistische Federatie 503
Zollamt 102
Zollfahndungsstelle 102, 104, 464
Zollfahndungszeitstelle Aachen 476
Zuiveringscomité 332-336, 338-339, 341, 344,
353, 362, 495, 497

